

Skazani na
wykluczenie!?

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
Wydział Teologii
Wydział Nauk Społecznych

CARITAS POLSKA

Redakcja
Miroslaw Kalinowski
Iwona Niewiadomska

Skazani na wykluczenie!?

Zasoby adaptacyjne
osób zagrożonych
marginalizacją społeczną

Wydawnictwo KUL
Lublin 2010

Recenzent
prof. dr hab. Krystian Wojaczek

Opracowanie redakcyjne
Danuta Bilińska

Opracowanie komputerowe
Hanna Prokopowicz
Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2010

ISBN 978-83-7702-113-2

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

SPIS TREŚCI

Przedmowa – abp Józef Michalik, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski	9
Słowo wstępne – ks. prof. Erny Gillen, Prezydent Caritas Europa	11
Rozdział I	
ZASOBY PSYCHOSPOŁECZNE CZYNNIKIEM WARUNKUJĄCYM POZYTYWNA ADAPTACJĘ CZŁOWIEKA	
(Iwona Niewiadomska)	15
1. Kryteria pozytywnej adaptacji	15
2. Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie przystosowawczym . . .	20
3. Reguły kierujące wykorzystywaniem zasobów adaptacyjnych	28
4. Aplikacje praktyczne w kontekście przeciwdziałania wykluczeniom społecznym	30
Rozdział II	
METODOLOGIA BADAŃ NAD ZASOBAMI ADAPTACYJNYMI OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM	
(Rafał P. Bartczuk)	39
1. Problem badawczy	40
2. Plan i sposób przeprowadzenia badań	42
3. Charakterystyka badanych osób	43
4. Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych	57
5. Wykorzystane metody analizy statystycznej	61
Rozdział III	
ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB POCHODZĄCYCH Z RODZIN WIELODZIETNYCH	
(Mirosław Kalinowski).	67
1. Problemy przystosowawcze członków rodzin wielodzietnych.	68
2. Zasoby kształtujące adaptację w rodzinie wielodzietnej.	74
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny u osób wywodzących się z rodzin wielodzietnych	83

Rozdział IV**ZASOBY ADAPTACYJNE MŁODZIEŻY Z RODZIN ALKOHOLOWYCH**

(Iwona Niewiadomska)	93
1. Problemy przystosowawcze u dzieci alkoholików.	93
2. Zasoby kształtujące adaptację w rodzinie alkoholowej	101
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny młodzieży z rodzin alkoholowych	124

Rozdział V**ZASOBY ADAPTACYJNE SIEROT SPOŁECZNYCH**

(Joanna Chwaszcz, Weronika Augustynowicz)	139
1. Problemy przystosowawcze sierot społecznych	140
2. Zasoby kształtujące adaptację w warunkach doświadczania sieroctwa społecznego	147
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny sierot społecznych	157

Rozdział VI**ZASOBY ADAPTACYJNE EUROSIEROT**

(Iwona Niewiadomska)	165
1. Problemy przystosowawcze eurosierot	165
2. Zasoby kształtujące adaptację w warunkach sieroctwa emigracyjnego	177
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny eurosierot.	192

Rozdział VII**ZASOBY ADAPTACYJNE MAŁOLETNIICH MATEK**

(Marek Jarosz)	203
1. Problemy przystosowawcze małoletnich matek	203
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach przedwczesnego macierzyństwa.	210
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny małoletnich matek	227

Rozdział VIII**ZASOBY ADAPTACYJNE NIELETNICH**

(Joanna Chwaszcz, Anna Jaskot).	237
1. Problemy przystosowawcze młodzieży naruszającej normy prawa karnego	237
2. Zasoby kształtujące przystosowanie nieletnich.	246
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny nastolatków popełniających czyny karalne	253

Rozdział IX**ZASOBY ADAPTACYJNE ZAGROŻONEJ ALKOHOLOWIZMEM MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ**

(Leon Szot)	265
1. Problemy przystosowawcze młodzieży z terenów wiejskich	265
2. Zasoby kształtujące przystosowanie zagrożonej alkoholizmem młodzieży z terenów wiejskich	272

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej	279
Rozdział X	
ZASOBY ADAPTACYJNE ZAGROŻONEJ UZALEŻNIENIAMI MŁODZIEŻY MIEJSKIEJ	
(Iwona Niewiadomska, Mirosław Kalinowski)	289
1. Problemy przystosowawcze młodego pokolenia z terenów miejskich	289
2. Zasoby kształtujące przystosowanie u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej	297
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej	320
Rozdział XI	
ZASOBY ADAPTACYJNE PRZESTĘPCÓW ODBYWAJĄCYCH KARY IZOLACYJNE	
(Iwona Niewiadomska)	329
1. Problemy przystosowawcze więźniów.	329
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach więziennych	339
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny osadzonych	346
Rozdział XII	
ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB OPUSZCZAJĄCYCH ZAKŁADY KARNE	
(Iwona Niewiadomska)	357
1. Problemy przystosowawcze byłych więźniów	357
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach wolnościowych	367
3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny byłych więźniów.	375
Rozdział XIII	
ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB BEZDOMNYCH	
(Joanna Chwaszcz)	387
1. Problemy przystosowawcze bezdomnych	388
2. Zasoby kształtujące przystosowanie jednostek pozostających bez domu . .	394
3. Strategie wzmacniające przystosowanie osób bezdomnych	403
Rozdział XIV	
ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB UPRAWIAJĄCYCH PROSTYTUCJĘ	
(Joanna Chwaszcz, Weronika Augustynowicz)	413
1. Problemy przystosowawcze osób uprawiających nierząd	414
2. Zasoby kształtujące przystosowanie prostytutek.	418
3. Strategie wzmacniające adaptację osób uprawiających prostytucję	426
Biogramy redaktorów	435
Wykaz skrótów	439
Aneks	441
Indeks nazwisk	611

PRZEDMOWA

Kościół katolicki zalicza się do nielicznych instytucji posiadających znaczące tradycje w zakresie asystowania człowiekowi w różnych sytuacjach jego życia, a czyni to zarówno poprzez wychowanie do miłości bliźniego, jak i dzięki powoływaniom do tego celu strukturom eklezjalnym. Motywacją główną, uzasadniającą obowiązek wspierania potrzebującego, jest dla nas wiara inspirowana nauczaniem samego Jezusa i zaleceniami założonego przez Niego Kościoła.

W czasach, w których żyjemy, istnieje potrzeba odnowy i dowartościowania nauczania w zakresie wskazywania na chrześcijańskie korzenie towarzyszenia człowiekowi w różnych aspektach jego życia.

Poszukuje się obecnie wzorców przeciwdziałania ubóstwu, a więc lekarstwa na braki materialne, duchowe, społeczne, ekonomiczne; poszukuje się modeli zapobiegania wykluczeniu społeczno-kulturowemu. Skądinąd wiadomo, że podwaliną współczesnej cywilizacji europejskiej i światowej w zakresie kształtowania etosu pomagania jest wzorzec miłosiernego Samarytanina, wyrastający z przykazania miłości. Istnieje konieczność dowartościowania fundamentu właściwych relacji społecznych, jakim jest miłość społeczna, należąca do kanonu zasad regulujących życie zbiorowe, określaną jako królewska droga nauki społecznej Kościoła. „Stanowi ona prawdziwą treść osobistej relacji z Bogiem i bliźnim; nie jest tylko zasadą mikro-relacji: więzi przyjacielskich, rodzinnych, małej grupy, ale także makro-relacji: stosunków społecznych, ekonomicznych i politycznych” (Benedykt XVI, *Caritas in veritate*, nr 2).

Można wskazać na wiele przykładów takiego myślenia i działania, i to od początków chrześcijaństwa: poczynając od szkół, szpitali, bractw, stowarzyszeń, szeroko rozumianych instytucji wspierania człowieka w trudnych sytuacjach życia. Co więcej, wszystkie struktury eklezjalne, uwzględniając kontekst życia człowieka – by wymienić tylko ministrantów i ministrantki, bielanki, lektorów, członków stowarzyszeń, wspólnot i ruchów religijnych, Kół Żywego Różańca, III Zakonu św. Franciszka, Ruchu Światło-Życie, Krucjaty Wyzwolenia Człowieka i inne

– promując pogłębianie wiary, przeciwdziałają ubóstwu i wykluczeniu. Wymienione przykłady wskazują wyraźnie, że kontekst duchowy jest niezwykle ważny zarówno w indywidualnym, jak i społecznym rozwoju człowieka.

Warto też wskazać na mądrość Ojców Kościoła w rozwiązywaniu ludzkich problemów. W rozbudowanym rynku propozycji poradnikowych i terapeutycznych, coraz częściej sięga się po sprawdzone przez wieki wskazówki z myśli św. Augustyna, św. Ignacego Loyoli, św. Jana Bosko czy Jana Pawła II. Najstarsza tradycja liturgiczna i nauczanie Ojców Kościoła zgodnie nazywają Chrystusa lekarzem duszy i ciała, a sakramenty określają mianem lekarstw. Ignacy Antiocheński (zmarły śmiercią męczeńską ok. 110 roku w Rzymie), pisząc do wiernych Efezu, użył tego właśnie wyrażenia: „jeden tylko jest lekarz, cielesny i duchowy, zrodzony i nienarodzony, który przyszedł z ciała, prawdziwego życia Maryi i Boga, który przedtem cierpiał, a teraz nie cierpi więcej, Jezus Chrystus, nasz Pan” (1, 2 PG 5, 738).

Kościół katolicki posiada sprawdzoną sieć struktur wspierających rozwój osoby ludzkiej. Diecezje, dekanaty i parafie tworzą siatkę powiązanych ze sobą organizmów, współdziałających na zasadzie uzupełniającej pomocy w duchu troski, sprawiedliwości, dobra wspólnego i miłości społecznej. Wewnątrz najmniejszej komórki eklezjalnej, rozumianej jako *wspólnota wspólnot*, występują możliwości tworzenia różnorodnych grup religijnych, wspierających wielowymiarowy rozwój człowieka.

Z satysfakcją należy przyjąć inicjatywę Caritas Polska i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, a szczególnie Instytutu Psychologii i Instytutu Nauk o Rodzinie, zmierzającą do przeprowadzenia gruntownych badań naukowych, dotyczących zasobów adaptacyjnych osób zagrożonych ubóstwem i marginalizacją społeczną. Książka *Skazani na wykluczenie!?* w sposób kompetentny i rzetelny podejmuje refleksję na temat trudnych sytuacji egzystencjalnych licznych środowisk i konkretnych osób. Redaktorzy publikacji, mimo trudności w zgromadzeniu materiału empirycznego, nie zatrzymują się jedynie na opisie zagadnienia, ale przedstawiają istniejący kapitał, zasoby adaptacyjne i wskazują na obszary wymagające dowartościowania w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu.

Wyrażam nadzieję, że głębsze rozeznanie aktualnej sytuacji pomoże w zmobilizowaniu wszystkich środowisk do podjęcia konkretnych działań zmniejszających bezradność i cierpienia ludzi ubogich, żyjących wśród nas. Jestem też przekonany, że w tej trosce o człowieka w potrzebie nigdy nie zabraknie obecności ludzi, dla których Ewangelia jest Księgą życia.

Warszawa, dnia 01 IX 2010

+Józef Michalik
Arcybiskup Metropolita Przemyski
Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski

SŁOWO WSTĘPNE

Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate* stwierdza, że „miłość -- «*caritas*» – to nadzwyczajna siła, która każe osobom odważnie i ofiarnie angażować się w dziedzinie sprawiedliwości i pokoju” (CV 1). Natomiast w encyklice *Spe salvi* Ojciec Święty podkreśla, iż „każde poważne i prawe działanie człowieka jest czynną nadzieją. Jest nią przede wszystkim w takim sensie, że usiłujemy wypełniać nasze małe i większe nadzieje (...), przez własne zaangażowanie przyczynić się do tego, aby świat był bardziej promienny i ludzki, i aby tak otwierały się drzwi na przyszłość. Z nadziei osób dotkniętych przez Chrystusa powinna rodzić się nadzieja dla innych – tych, którzy żyją w ciemnościach i bez nadziei” (SpS 8, 35).

Przykładem czynnej miłości i dawania nadziei są wspólnoty wierzących skupione w strukturach Caritas Polska oraz Caritas diecezjalnych i archidiecezjalnych, dwóch diecezjalnych obrządku greckokatolickiego i Ordynariatu Połowego Wojska Polskiego.

Diecezjalne Caritas mają autonomiczny charakter. Zostały powołane do istnienia przez biskupów ordynariuszy. Caritas Polska jest „duszpasterską instytucją charytatywną” Kościoła katolickiego w tym kraju, erygowaną przez Konferencję Episkopatu Polski, nawiązującą w swej działalności do tradycji organizacji sprzed 1950 roku. Jej charakter jest służebny zarówno w stosunku do Konferencji Episkopatu Polski, jak i wobec diecezjalnych Caritas. Funkcja Caritas Polska sprowadza się przede wszystkim do krzewienia i ożywiania chrześcijańskiej miłości poprzez analizowanie negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych, organizowanie działalności charytatywnej w Polsce oraz niesienie pomocy humanitarnej za granicą.

Caritas Polska należy do dwóch ponadnarodowych konfederacji:

- *Caritas Europa*, skupiającej 48 organizacji z 44 krajów z siedzibą w Brukseli
- *Caritas Internationalis*, z siedzibą w Rzymie, zrzeszającej 162 organizacje Caritas z 200 krajów na świecie.

Wskazane struktury umożliwiają podejmowanie inicjatyw mających na celu urzeczywistnianie dobra wspólnego – „dobra «nas-wszystkich», czyli poszczególnych osób, rodzin oraz grup pośrednich, tworzących wspólnotę społeczną” (CV 7). A pierwszym kapitałem, który należy ocalić i docenić, jest jednostka ludzka, w swojej integralności. „Człowiek bowiem jest twórcą całego życia gospodarczo-społecznego, jego ośrodkiem i celem” (CV 25).

Benedykt XVI z całą mocą podkreśla, że w ramach udzielanej pomocy człowiek powinien być ujmowany jako całość. Oprócz wzrostu materialnego jego rozwój musi obejmować również rozwój duchowy, ponieważ „osoba ludzka stanowi «jedność cielesną i duchową», zrodzoną ze stwórczej miłości Boga i przeznaczoną do życia wiecznego (...). Wyobcowanie społeczne, cierpienie psychiczne, osamotnienie rodzące się z izolacji oraz tak liczne nerwice występujące w bogatych społeczeństwach mają głębokie przyczyny natury duchowej. Społeczeństwo dobrobytu, rozwinięte materialnie, ale przytłaczające dla duszy, nie jest ze swej natury ukierunkowane na autentyczny rozwój człowieka. Nowe formy zniewolenia (np. przez narkotyki) i rozpacz, w jaką popada tak wiele osób, znajdują wyjaśnienie nie tylko na gruncie socjologicznym i psychologicznym, ale również na płaszczyźnie duchowej” (CV 53, 76; SpS 36).

Biorąc pod uwagę złożony charakter problemów społecznych, jest rzeczą oczywistą, że różne dyscypliny naukowe powinny współpracować ze sobą przez uporządkowane działania interdyscyplinarne w celu odkrycia przyczyn nędzy i znalezienia sposobów jej zwalczania. Synteza wskazująca kierunek działań wspierających kapitał rozwojowy człowieka powinna obejmować aspekty ekonomiczne, społeczne, kulturowe i duchowe. Zbyttna wycinkowość wiedzy, zamykanie się nauk humanistycznych na metafizykę, trudność w dialogu nauk z teologią szkodzą nie tylko rozwojowi wiedzy, ale także rozwojowi społeczeństw, ponieważ w takich przypadkach trudniej jest dostrzec całe dobro człowieka (CV 30, 31).

Odpowiedzią na przedstawione postulaty jest inicjatywa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w postaci monografii *Skazani na wykluczenie!?* Nowatorstwo tej publikacji wynika z kilku kwestii. Po pierwsze, w książce są wskazane zasoby rozwojowe osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – m.in. o charakterze materialnym, społecznym, psychologicznym i duchowym – które powinny być wykorzystane w działaniach wspierających pozytywne przystosowanie tych ludzi.

Po drugie, możliwości przystosowawcze jednostek zagrożonych marginalizacją zostały oparte na mocnych podstawach teoretycznych. Mianowicie, na koncepcji zachowania zasobów Stevana Hobfolla, która aktualnie jest wykorzystywana w badaniach światowych, dotyczących spójnego zarządzania własnym życiem.

Po trzecie, kapitał adaptacyjny w grupach wysokiego ryzyka marginalizacji został przedstawiony w kontekście specyficznych problemów dla danego rodzaju

społeczności, tzn. dla osób pochodzących z wielodzietnych rodzin, młodzieży wychowywanej w rodzinach z problemem alkoholowym, eurosierot, małoletnich matek, nieletnich popełniających czyny karalne, zagrożonej uzależnieniami młodzieży wiejskiej i miejskiej, aktualnych i byłych więźniów, bezdomnych, kobiet uprawiających prostytucję.

Po czwarte, możliwości przystosowawcze wymienionych powyżej zbiorowości zostały wyodrębnione na bazie szeroko zakrojonych analiz empirycznych. Jest to szczególny walor tej pozycji książkowej, ponieważ opracowania odnoszące się do wspierania grup wykluczenia zazwyczaj mają charakter teoretyczny, bądź dotyczą wąskiego obszaru badań.

Po piąte, w książce są podane wskazówki, w jaki sposób można kształtować strategię wzmacniającą potencjał adaptacyjny w grupach zagrożonych wykluczeniem społecznym. Zaproponowane strategie pomocowe z jednej strony bazują na sprawdzonych podejściach profesjonalnych (m.in. profilaktycznych, terapeutycznych i duszpasterskich), zaś z drugiej – znajdują uzasadnienie w wynikach przeprowadzonych badań.

Przedstawione argumenty decydują o tym, że pozycja książkowa *Skazani na wykluczenie!*? stanowi ważny pomost między zapotrzebowaniem na pomoc w grupach zagrożonych marginalizacją a inicjatywami – w tym również działaniami Caritas – ukierunkowanymi na wspieranie konstruktywnego rozwoju jednostki ludzkiej.

ks. prof. Erny Gillen
Prezydent Caritas Europa

ROZDZIAŁ I

ZASOBY PSYCHOSPOŁECZNE CZYNNIKIEM WARUNKUJĄCYM POZYTYWNA ADAPTACJĘ CZŁOWIEKA

Iwona Niewiadomska

1. Kryteria pozytywnej adaptacji

Aktualnie w literaturze naukowej obowiązują różne definicje przystosowania (adaptacji). Poniżej przedstawiono kryteria, na podstawie których są formułowane wyjaśnienia tego terminu na gruncie różnych dyscyplin naukowych.

Kryteria przystosowania wyodrębnione w różnych dziedzinach nauki (Pytka 2002, s. 96)

Rodzaj kryterium:	Treść kryterium:
Biologiczne/ekologiczne:	dążenie do zachowania własnej egzystencji, przetrwania w środowisku naturalnym czy społeczno-kulturowym.
Medyczne/psychiatryczne:	stan zdrowia psychicznego i fizycznego zgodny z normami medycznymi (brak zaburzeń funkcjonalnych).
Psychologiczne:	optymalne sposoby redukcji napięć wewnętrznych, utrzymywanie homeostazy psychicznej (subiektywne poczucie dobrego przystosowania i zadowolenia).
Socjologiczne:	motywacja zachowań i postępowanie zgodne z powszechnie akceptowanymi normami.
Pedagogiczne:	dążenie do samourzeczywistnienia, autonomii, samowychowania i rozwoju.
Interakcyjne:	aktywne reagowanie na bodźce pochodzące z otoczenia fizycznego i społecznego; umiejętność przeciwstawiania się presji niekorzystnych czynników biopsychicznych, środowiskowych i sytuacyjnych.

Różnorodność wymienionych kryteriów skłania do wniosku, że adaptacja jest zjawiskiem uniwersalnym, polegającym na wymianie informacji i energii między organizmem a otoczeniem w procesach asymilacji i akomodacji. Należy jednak

podkreślić, że istnieje grupa koncepcji, które akcentują obiektywne kryteria przystosowania – spełnianie przez człowieka określonych funkcji lub wymagań (np. ujęcie socjologiczne) i grupa teorii odnoszących się do subiektywnego wartościowania przez jednostkę własnej egzystencji w otaczającym świecie – np. podejście psychologiczne (Malak 1986, s. 114-115). Poniżej zostanie przedstawiona charakterystyka kryteriów adaptacji w ujęciu:

1. socjologicznym
2. pedagogicznym
3. psychologicznym.

Ad 1) Socjologiczne kryteria adaptacji. Wskaźniki przystosowania bazujące na kryterium społecznym kładą nacisk na umiejętność przestrzegania istotnych norm współżycia społecznego (moralnych, obyczajowych i prawnych), dzięki czemu dochodzi do społecznej integracji jednostki. Przystawanie przez osobę obowiązujących wzorców postępowania następuje w procesie socjalizacji. W życiu każdego człowieka dochodzi do różnego stopnia rozbieżności między powinnościami a faktycznym zachowaniem. Społeczeństwo ustala jednak pewien dopuszczalny stopień rozbieżności w tym względzie. Dopiero jego przekroczenie jest traktowane jako mniej lub bardziej groźny objaw niedostosowania społecznego. Do najczęściej stosowanych wskaźników adaptacyjności, które bazują na kryterium społecznym, należą (Radochoński 1998, s. 48):

- aktywność zawodowa – m.in. systematyczne i należyte wykonywanie pracy zarobkowej
- posiadanie domu
- stałe związki z partnerami seksualnymi
- spełnianie ról i obowiązków rodzinnych
- zwiększanie wykształcenia
- podwyższanie kwalifikacji zawodowych
- konstruktywny sposób spędzania czasu wolnego – np. realizowanie zainteresowań, funkcjonowanie w prospołecznych grupach
- brak zachowań patologicznych – m.in. rezygnacja z używania substancji psychoaktywnych (np. alkoholu), brak kontaktów ze środowiskiem kryminogennym, brak nielegalnych dochodów, niestosowanie przemocy.

Przekroczenie dopuszczalnego stopnia rozbieżności między oczekiwaniami społecznymi a rzeczywistymi zachowaniami jednostki stanowi wskaźnik niskiego poziomu przystosowania człowieka (Machel 2003, s. 24).

Ad 2) Pedagogiczne kryteria adaptacji. Przy ustalaniu wskaźników adaptacyjności jednostki ludzkiej można również korzystać z kryteriów pedagogicznych. Pomiar tego typu dotyczą zmian w osobowości człowieka ze względu na cel

wychowania (Gurycka 1979, s. 254). „Odległość” cech wychowanka na danym etapie procesu wychowawczego od standardu określonego treścią zamierzonego celu stanowi wskaźnik przystosowania. Istnieją trzy rodzaje pomiarów w tym zakresie (Szczepaniak 2003, s. 88):

- psychologiczny (absolutny) – miara tego typu pozwala badać efekty wychowania po jego zakończeniu poprzez porównywanie zachowań ukształtowanych w procesie wychowawczym z wyjściowym stanem osobowości
- prognostyczny (pedagogiczny) – pomiar tego rodzaju zakłada porównywanie faktycznie wytworzonych sytuacji wychowawczych z modelem teoretycznym (optymalnym); jego zastosowanie pozwala na przewidywanie stopnia realizacji zamierzonych efektów
- faktyczny (realny) – polegający na porównaniu doświadczeń wychowanka z określonej sytuacji wychowawczej z doświadczeniami założonymi dla realizacji określonego celu.

Ad 3) Psychologiczne kryteria adaptacji. Przystosowanie człowieka jest związane z funkcjonowaniem jego osobowości, która bazuje na elementach biologicznych, psychicznych i społecznych (Bonta 2002, s. 363-364). Proces pozytywnego przystosowania jest więc związany z odpowiednim dopasowaniem biopsychicznej specyfiki danego człowieka do otaczających warunków (Błachut i in. 2001, s. 478-479).

Istota norm społecznych polega na regulowaniu relacji, jakie zachodzą pomiędzy różnymi podmiotami zbiorowości ludzkiej. Zaś każdy członek tej zbiorowości posiada złożony zespół schematów poznawczych, które odzwierciedlają zasady organizujące rzeczywistość społeczną. Każda nowa informacja jest interpretowana w kategoriach uprzedniej wiedzy, od której zależy spostrzeganie innych ludzi i podejmowane w stosunku do nich działania. Wśród tych schematów istnieją również takie, które odwołują się do czynników kulturowych – preferowanych przez ogół wartości i norm postępowania. Warunkiem integralności kulturowej jest takie zachowanie członków zbiorowości, które jest uważane za moralne i właściwe, czyli zgodne z obowiązującymi normami. Natomiast każde inne, które wykracza poza krąg dozwolonych aktywności, jest traktowane jako rodzaj dewiacji. Istnieje zatem umowna granica między zachowaniem aprobowanym i nie aprobowanym przez innych ludzi (Wright, Wright 1985, s. 687-688).

Zmienne psychologiczne – w tym schematy poznawcze – spełniają trzy zasadnicze funkcje w procesie adaptacji (Najda 1988, s. 456-458):

- dostarczają wiedzy na temat życia zbiorowego
- regulują działaniami, które są stosowane w relacjach międzyludzkich
- dostarczają wzorców dla sądów moralnych w rozwiązywaniu nieuniknionych konfliktów między różnymi normami postępowania.

Do ważnych argumentów, które przemawiają za poszukiwaniem psychologicznych kryteriów przystosowania należą takie zjawiska jak

1. osobowościowe mechanizmy procesu socjalizacji
2. kariera przestępcy
3. wzorce recydywy
4. utrzymywanie się zachowań antyspołecznych.

Ad 1) Osobowościowe mechanizmy procesu socjalizacji. Poszukiwanie psychologicznych wskaźników adaptacyjności wynika z faktu, że zazwyczaj w definiowaniu procesu socjalizacji akcentuje się jego cel, natomiast nie określa się osobowościowych mechanizmów doprowadzających do pozytywnej adaptacji. Tymczasem pozytywne przystosowanie człowieka stanowi efekt takiego funkcjonowania jego osobowości, który umożliwia (Machel 2003, s. 22):

- spójne zarządzanie życiem osobistym
- realizację bliższych i dalszych celów życiowych za pomocą środków dozwolonych przez społeczeństwo
- wytrwałość w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy
- nawiązywanie pozytywnych kontaktów interpersonalnych
- stabilność życia rodzinnego
- dystansowanie się od destrukcyjnych zachowań (np. używania substancji psychoaktywnych czy stosowania przemocy).

Trudności przystosowawcze są natomiast często związane z nieprawidłową regulacją osobowościową – np. brakiem zdolności w zakresie odraczania celów życiowych, niskimi umiejętnościami w zakresie respektowania istotnych norm moralnych, częstymi konfliktami interpersonalnymi, używaniem i/lub nadużywaniem substancji psychoaktywnych (Machel 2003, s. 22).

Ad 2) Kariera przestępcy. Kariera tego typu oznacza trwałe funkcjonowanie w środowisku przestępczym w wyniku osobistego wyboru lub „wepchnięcia” w takie otoczenie przez stygmatyzację społeczną (Błachut i in. 2001, s. 312). Istotne znaczenie w procesie powstawania takiego stylu życia mają czynniki o charakterze podmiotowym, które utrzymują się od wczesnych okresów rozwojowych. Rolę zmiennych podmiotowych, które inicjują zachowania przestępcze, trafnie odzwierciedla stwierdzenie: „Antyspołeczne dziecko staje się antyspołecznym nastolatkiem, by później skłonić się w kierunku antyspołecznego dorosłego. A antyspołeczny dorosły skłania się ku temu, by wychować inne antyspołeczne dziecko” (Farrington 2002, s. 658). Wyniki badań empirycznych wskazują na następujące czynniki ryzyka w okresie dzieciństwa i adolescencji, które mają duży wpływ na inicjację kariery przestępczej (Niewiadomska 2007, s. 242-243):

- duże nasilenie problemów psychologicznych

- preferencja hedonistycznych wartości
- trudności w relacjach interpersonalnych – szczególnie zaburzenia więzi z rodzicami, wynikające z błędów wychowawczych i/lub emocjonalnego odrzucenia przez rodziców
- problemy szkolne i/lub porażka edukacyjna w postaci powtarzania klasy lub porzucenia nauki
- zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym – częste zachowania dewiacyjne, w tym różne przejawy agresji
- używanie alkoholu i/lub innych substancji psychoaktywnych
- angażowanie się w działania gangów młodzieżowych
- wczesna inicjacja przestępcza
- duża częstotliwość czynów karalnych traktowanych jako sposób osiągnięcia sukcesu osobistego
- pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub resocjalizacyjnych.

Wymienione czynniki ryzyka potwierdzają stanowisko ewolucyjne w badaniach kryminologicznych, które przyjmuje, że kariera przestępcza to rodzaj procesu przebiegającego od stanu relatywnej globalności do relatywnego zróżnicowania, wyrazistości i hierarchicznej integracji. U części osób kariera przestępcza przebiega przez trzy etapy – aktywizację, eskalację (różne formy aktywności sprzecznej z prawem) i zanikanie ze względu na zjawisko przesylenia. Jednak u pewnej kategorii sprawców nie następuje proces zanikania czynów zabronionych. W takiej sytuacji dochodzi do rozwoju przestępczości chronicznej, która utrzymuje się przez większość dorosłego życia (Urban 2000, s. 126-127).

Ad 3) Wzorce recydywy. Znaczenie czynników psychologicznych w procesie adaptacji potwierdzają również analizy dotyczące wzorców powrotności do przestępstwa. Uzyskane wyniki badań pozwoliły na wyodrębnienie sprawców wielokrotnie karanych, którzy charakteryzują się (Moffitt 1993, s. 695; Quinsey i in. 1998, s. 203; Kjelsberg 2004, s. 268):

- wczesnym początkiem karalności (przed 18. r.ż.)
- późnym początkiem karalności (nie wcześniej niż po ukończeniu 21. r.ż.).

Recydywiści z pierwszej grupy stanowią większy stopień zagrożenia dla porządku prawnego ze względu na dużą częstotliwość zachowań sprzecznych z prawem i popełnianie groźnych przestępstw. Sprawców o wczesnym początku karalności charakteryzuje również występowanie różnego rodzaju problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym – m.in. uzależnienie od substancji psychoaktywnych (przede wszystkim od alkoholu), objawy depresyjne, wrogość lub nieufność wobec otoczenia, poczucie wyobcowania, konflikty interpersonalne, zaburzenia osobowości – głównie natury antyspołecznej, pogranicznej (borderline) i schizotypicznej oraz duże nasilenie zachowań agresywnych.

Przestępcy powrotni o późnym początku karalności stanowią mniejsze zagrożenie dla społeczeństwa z powodu niższego natężenia i mniejszej szkodliwości popełnianych czynów. Ponadto, u tego typu osób w mniejszym stopniu zaznaczają się trudności psychiczne, a używanie substancji psychoaktywnych rzadziej prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym.

Ad 4) Utrzymywanie się zachowań antyspołecznych. Zasadność poszukiwania psychologicznych kryteriów adaptacji uzasadnia także przesłanka wynikająca z różnego stopnia utrzymywania się zachowań destrukcyjnych w cyklu życiowym recydywistów oraz podmiotowych uwarunkowań, które służą zanikaniu tego typu działań. Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono występowanie przejściowej postaci zachowań antyspołecznych w cyklu życiowym jednostki – ok. 1/3 ogólnej populacji mężczyzn w ciągu swojego życia co najmniej raz dopuszcza się poważnego naruszenia prawa. Osoby z przejściową postacią antyspołecznego postępowania sprawują pewną kontrolę nad swoimi reakcjami – są skłonne naruszać normy społeczne w sytuacjach, które przynoszą im korzyść, ale jednocześnie rezygnują z tego typu czynów, gdy zyski osobiste przynosi im postępowanie zgodne z obowiązującymi zasadami. Spadek zachowań antyspołecznych w tej grupie występuje po 30. roku życia. Natomiast u części osób występuje tendencja do stabilizacji antyspołecznej aktywności. Mimo upływu czasu, zasadnicza predyspozycja pozostaje taka sama, zmieniają się tylko jej zewnętrzne przejawy, w zależności od środowiska, w którym jednostka funkcjonuje (Quinsey i in. 1998, s. 220; Radochoński 1998, s. 45-49).

Wymienione przesłanki przemawiają za konkluzją, że osiągnięcie pozytywnej adaptacji przez osoby zagrożone marginalizacją jest możliwe pod warunkiem poznania i zmiany takich zmiennych psychologicznych, które mają regulacyjny wpływ na ich przystosowanie do otaczających warunków.

2. Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie przystosowawczym

Osoby zagrożone marginalizacją muszą ponownie odnaleźć się w społeczeństwie. Proces ich integracji powinien polegać na odbudowaniu więzi społecznej w dwóch płaszczyznach. Pierwsza z nich dotyczy funkcjonowania w różnych formach organizacyjnych życia zbiorowego, dzięki czemu dochodzi do stabilizacji życia człowieka. Drugą płaszczyznę stanowi sieć relacji interpersonalnych, która decyduje o udzielaniu wielowymiarowego wsparcia społecznego (Muskala 2004, s. 357).

Funkcja stabilizująca zasobów społecznych. Na stabilizację życia jednostki w decydujący sposób wpływają dwa wymiary funkcjonowania społecznego – rodzinny i zawodowy (Rosenhan, Seligman 1994, s. 11). Podejmowanie odpowiedzialnych zobowiązań w tych wymiarach w istotny sposób zmniejsza ryzyko wykluczenia społecznego (Stewart, Millson 1995, s. 5-7; Benda 2005, s. 338).

Przykładem ilustrującym przedstawione powyżej prawidłowości będą wyniki analiz empirycznych dotyczące zachowań przestępczych, które stanowią najbardziej jaskrawy przykład zaburzeń w procesie adaptacji.

Na stabilizację życia jednostki w istotny sposób wpływa zarówno sposób funkcjonowania rodziny pochodzenia, jak i zakładanej przez osobę. Do istotnych wymiarów destabilizujących w rodzinie pochodzenia – stanowiących jednocześnie ważne czynniki ryzyka powrotności do przestępstwa – należą (Szczepaniak 2003, s. 376-379):

- zgon jednego z rodziców
- rozwód rodziców
- niski status materialny.

Związki zakładane przez recydywistów również charakteryzują się niską stabilnością. Pomimo tego, że w zdecydowanej większości osoby z tej grupy zawierają związki małżeńskie i posiadają dzieci, to zaledwie 1/3 zawartych małżeństw ma trwały charakter. Rozpad lub porzucenie rodziny dla większości przestępców powrotnych skutkuje życiem w samotności lub w nietrwałym związku (Radochoński 2000, s. 37-38; Szymanowska 2003, s. 107). Natomiast destabilizacja zachowań wielokrotnych przestępców, pozostających w rodzinie, wynika najczęściej z trudnych warunków materialnych (Szymanowski 1989, s. 179-180).

Analizy odnoszące się do funkcjonowania zawodowego osób wchodzących w konflikt z normami społecznymi pozwalają na sformułowanie kilku konkluzji.

Pierwsza z nich polega na tym, że przestępczość osób wywodzących się z klas zmarginalizowanych stanowi bardzo często rodzaj realizacji osobistych celów przy istniejących nierównościach w społecznej dystrybucji dóbr (Barbalet 2002, s. 279-297). Wskaźniki przestępczości nasilają się szczególnie wtedy, gdy dochodzi do wzrostu stopy bezrobocia i spadku notowań indeksów ekonomicznych (Merlo 2001, s. 1-3). Skutki tych procesów najbardziej dotyczą osoby wielokrotnie powracające do przestępstwa, ponieważ ta grupa w zdecydowanej większości charakteryzuje się pochodzeniem z niskich warstw społecznych (Błachut i in. 2001, s. 309-310). Ważnym czynnikiem ryzyka zachowań przestępczych jest też bezrobocie (Ouimet 2002, s. 33-50). Wyniki badań wskazują, że dwa wskaźniki recydywy – liczba aresztowań oraz liczba orzeczonych sankcji izolacyjnych – u sprawców przestępstw agresywnych w istotny sposób korelują z posiadaniem statusu bezrobotnego (Tanner i in. 1999, s. 250-274).

Konkluzja druga odnosi się do tego, że nie samo zatrudnienie, ale przede wszystkim jego stabilność w istotny sposób redukuje ryzyko recydywy (Kerley, Copes 2004, s. 80-81; Wilkinson 2005, s. 86-89). Poszukiwania czynników determinujących uzyskanie stałej pracy przez recydywistów pokazują, że stabilizacja aktywności zawodowej w tej grupie jest związana przede wszystkim z:

1. poziomem wykształcenia
2. identyfikacją z rolami pracowniczymi
3. pozytywnym stosunkiem do aktywności zawodowej
4. konstruktywnym stylem życia.

Ad 1) Poziom wykształcenia. Na podstawie badań przeprowadzonych na ogólnonarodowej populacji więźniów w USA stwierdzono, że 7 na 10 skazanych ma trudności z pisaniem. Po opuszczeniu zakładu karnego osoby te nie są zdolne do wypełnienia dokumentów niezbędnych przy uzyskiwaniu zatrudnienia (np. podania o pracę). Efektem niskiego poziomu wykształcenia osadzonych jest to, że po roku od odzyskania wolności ok. 60% byłych więźniów nie jest zatrudnionych na oficjalnym rynku pracy (Petersilia 2001, s. 360-375). Również w badaniach polskich zaobserwowano niższy poziom wykształcenia byłych więźniów starających się o pracę w stosunku do ogólnopolskiej populacji mężczyzn w tym samym wieku. Przedstawiona zależność w znacznym stopniu przyczynia się do braku zawodu i utrudnia uzyskanie dobrze płatnej posady (Szczepaniak 2003, s. 93).

Ad 2) Identyfikacja z rolami pracowniczymi. Na podstawie przeprowadzonych analiz empirycznych stwierdzono, że przed pierwszym skazaniem na karę pozbawienia wolności ok. 80% przestępców wielokrotnych identyfikuje się z rolami pracowniczymi, a po 10-letniej katamniezie zaledwie 20% tej grupy posiada stałą pracę zarobkową (Bałandynowicz 1993, s. 338).

Ad 3) Pozytywny stosunek do aktywności zawodowej. Polega on przede wszystkim na odpowiedzialności i angażowaniu się w funkcjonowanie zawodowe (Stewart, Millson 1995, s. 5-7). Według opinii ponad połowy pracodawców, dyscyplina osób uprzednio karanych jest niewystarczająca i odbiega od charakterystycznej dla ogółu pracowników, głównie z powodu nieusprawiedliwionych absencji (96%), spóźnień (54%) oraz spożywania alkoholu w miejscu pracy (71%) (Szymanowski 1989, s. 201-202). Ze względu na naruszenia dyscypliny pracowniczej recydywiści są zwalniani trzy razy częściej niż osoby jednokrotnie skazane (Szymanowski 1989, s. 219).

Ad 4) Konstruktywny styl życia. Istotnym uwarunkowaniem stabilizacji zatrudniania osób karanych jest również ich styl życia charakteryzujący się motywacją

do samodzielnego utrzymywania się, zerwaniem kontaktów ze środowiskiem przestępczym, kontrolowanym spożywaniem alkoholu, chęcią dokonania zmian we własnym życiu (Szymanowski 1989, s. 238-240).

Wniosek trzeci jest związany z tym, że stabilne zatrudnienie koreluje negatywnie z karierą przestępczą. Byli więźniowie posiadający stałą pracę odznaczają się (Kerley, Copes 2004, s. 78-80):

- brakiem rodzinnych wzorców zachowań antyspołecznych
- późnym początkiem inicjacji przestępczej (odbywanie kar izolacyjnych po 24. r.ż.)
- mniejszą liczbą odbywanych kar
- ekonomicznymi motywami popełniania czynów karalnych.

Funkcja wspierająca zasoby społeczne. Zasoby jednostki w zakresie funkcjonowania społecznego stanowią wynik powiązania jej indywidualnych cech z „kapitałem” takich grup, które stwarzają okazje do zdobywania tych dóbr w długim okresie czasu. Wartości i normy rodzinne stanowią podstawowy i najważniejszy element kapitału społecznego u człowieka. Dopiero w dalszej kolejności osoba korzysta z zasobów stworzonych przez inne systemy w wyniku nawiązywania kontaktów interpersonalnych, istniejące sieci przyjaźni oraz stabilne zatrudnienie. Dlatego rodzina jest kluczową strukturą zbiorową, która transmituje kapitał społeczny na zasoby indywidualne (Coleman 1990, s. 302). Rola systemu rodzinnego w przedstawionym powyżej zakresie polega na uczeniu poszczególnych jej członków preferowania prospołecznych celów i ogólnie akceptowanych zachowań oraz przyjmowania różnego rodzaju zobowiązań (Wright i in. 2001, s. 2). Istnieją trzy mechanizmy, dzięki którym bliscy transmitują społeczny kapitał na zasoby jednostkowe (Coleman 1990, s. 310):

- czas i wysiłek zainwestowany w proces wychowania
- więzi uczuciowe między członkami rodziny
- wyraźnie wyartykułowane wskazówki dotyczące zachowań o charakterze dozwolonym i niedopuszczalnym (oddziaływania socjalizacyjne).

Można zatem stwierdzić, że „kapitałowa inwestycja rodzinna o prospołecznym charakterze” w istotny sposób przyczynia się do redukcji ryzyka wykluczenia społecznego. Ale również innego rodzaju sieci społeczne – np. między kolegami, w stowarzyszeniu czy w grupie samopomocy – wpływają na sposób przystosowania człowieka (Sęk 2004, s. 49-67).

Istnieje kilka mechanizmów wpływania sieci na postępowanie jednostki. Pierwszy z nich polega na tym, że określone zachowanie stanowi efekt preferencji standardów (wartości i norm) grupowych. Drugie źródło wpływu jest związane z zobowiązaniami społecznymi. Poprzez stwarzanie okazji do podjęcia wyzwań przez osobę, sieci najpierw definiują, a następnie wzmacniają u jednostki określone role

w funkcjonowaniu zbiorowości. W ten sposób dochodzi u człowieka do kształtowania zachowań, preferencji określonych wartości, poczucia sensowności podejmowanych działań oraz przynależności do grupy. Trzecim, bardzo istotnym, źródłem regulacji postaw jednostkowych przez stabilne relacje interpersonalne jest dostarczanie wsparcia społecznego. Moc regulacyjna wymienionych mechanizmów zależy w dużej mierze od liczby członków sieci, ich podobieństwa, stopnia powiązania i wzajemnych zależności (Berkman, Glass 2000, s. 137-173).

W kontekście integracji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem, szczególnie uwagę należy zwrócić na znaczenie interpersonalnego wsparcia. Kontakty międzyludzkie mają pomocowy charakter, gdy spełniają określone warunki. Ważne jest to, aby ich celem było podtrzymanie emocjonalne, zbliżenie do rozwiązania problemu lub reorganizacja zakłóconej relacji z otoczeniem w sytuacji trudnej dla jednostki. Ponadto, w relacji między wspierającym a wspieranym powinno dochodzić do procesu wymiany. W zależności od rodzaju wymiany można wyodrębnić wsparcie (Sęk, Cieślak 2004, s. 18-19):

- emocjonalne – przekazywanie emocji uspokajających, podwyższających samoocenę oraz odzwierciedlających troskę, opiekę i poczucie przynależności
- informacyjne – wymiana wiadomości służących lepszemu zrozumieniu sytuacji, położenia życiowego czy problemu, a także dostarczanie informacji zwrotnych o skuteczności działań zaradczych osoby wspieranej
- instrumentalne – rodzaj instruktażu polegającego na informowaniu o konkretnych sposobach postępowania w określonej sytuacji, co stanowi formę modelowania efektywnych strategii zaradczych
- rzeczowe (materialne) – świadczenie pomocy materialnej, rzeczowej i/lub finansowej na rzecz osoby potrzebującej.

Jako przykład ilustrujący znaczenie wsparcia społecznego w procesie adaptacji przedstawiono poniżej wyniki analiz empirycznych, dotyczące niewielkich zasobów rodzinnych u osób, które przejawiają zachowania antyspołeczne. Większość rodzin pochodzenia wielokrotnych przestępców odznaczała się niekorzystnymi warunkami wychowawczymi, które najczęściej wynikały z zaburzeń w relacji rodzic – dziecko, braku nadzoru rodzicielskiego, występowania przemocy fizycznej i/lub seksualnej, negatywnych wzorców zachowań związanych z alkoholizmem, przestępczością i prostytutką (Błachut i in. 2001, s. 309-310; Szczepaniak 2003, s. 376-379).

Badania rodzin pochodzenia recydywistów wskazują również na specyficzny sposób funkcjonowania ich systemów rodzinnych. Przede wszystkim charakteryzują się one niskim poziomem wewnętrznej spójności, skutkującej z jednej strony małym nasileniem poczucia przywiązania i wzajemnej lojalności, a z drugiej – indywidualnymi formami aktywności, bez udziału innych członków tego systemu. Ponadto, rodziny przestępców powrotnych cechują się niskimi zdolnościami adaptacyjnymi i trudnościami w rozwiązywaniu problemów ze względu na sztyw-

ność i chaotyczność funkcjonowania owej grupy. Sztynność jest wynikiem autokratycznego stylu kierowania wychowawczego i stereotypowości przyjmowanych ról, natomiast chaotyczność – niekonsekwentnego modelu kierowania wychowawczego, nadmiernej zmienności obowiązujących zasad oraz płynności pełnionych ról. Dodatkowo, w analizowanych systemach stwierdzono zaburzenia w komunikacji wewnątrzrodzinnej, polegające przede wszystkim na występowaniu niezrozumiałych i wewnętrznie sprzecznych komunikatów, dyskwalifikowaniu informacji otrzymywanych od partnera interakcji, braku empatii i niskich umiejętnościach podtrzymywania wymiany komunikatów (Radochoński 2000, s. 199-201).

Ważne związki zaznaczają się też między cechami szerszego środowiska społecznego a wskaźnikami przestępczości. Wysoki poziom zachowań antyspołecznych jest charakterystyczny dla zbiorowości, które odznaczają się specyficznym sposobem funkcjonowania sieci społecznych (Bursik, Grasmick 1993, s. 78-95; Radochoński 2000, s. 36-37):

- małym zakresem i niewielką gęstością relacji interpersonalnych (uszkodzenia środowiskowych więzi przyjaźni i znajomości)
- ograniczonym udziałem organizacji formalnych w życiu lokalnej zbiorowości
- słabym nadzorem nad grupami nieformalnymi.

Przedstawione zależności wskazują zatem, że antyspołeczna aktywność – świadcząca o problemach adaptacyjnych – często stanowi efekt niewielkich zasobów społecznych, które w konsekwencji prowadzą do deficytów w zakresie transformacji „kapitału społecznego” na jednostkowe zasoby adaptacyjne.

Funkcja integrująca zasobów podmiotowych. Powodzenie procesu adaptacji w szczególnie sposób jest związane z zasobami osobistymi, ponieważ od ich poziomu i mobilizacji zależy sposób dystrybucji dóbr, jakimi dysponuje człowiek (Hobfoll 2006, s. 74). To właśnie dzięki systemowi podmiotowego zarządzania następuje zarówno efektywne dopasowanie jednostki do wymogów środowiska, jak również spójne kierowanie własnym życiem (Hobfoll 2006, s. 112). Integrację różnorodnych procesów psychicznych w dynamice przystosowania odzwierciedlają sprzężenia zwrotne między zjawiskami (Freund, Baltes 2000, s. 35-58):

1. selekcji
2. optymalizacji
3. wynagradzania.

Ad 1) Selekcja. Znaczenie tego procesu polega na tym, że biologiczne, społeczne i indywidualne cele tworzą zasięg alternatywnych wymiarów działania. Liczba potencjalnych dążeń zazwyczaj przewyższa istniejące możliwości człowieka w kontekście ich osiągnięcia. W procesie wyboru (selekcji) dochodzi do skupiania zasobów indywidualnych na określonych wymiarach działalności (celach). Dlatego

na selekcję składa się szereg procesów poznawczych, związanych z przewidywaniem rozwoju sytuacji, organizowaniem działań w czasie oraz planowaniem ich efektów. Poznawczy charakter procesów odpowiedzialnych za selekcję wyraża się okresami warunkowymi „jeśli, to”, dzięki czemu osoba rozważa dostępność celów, możliwości ich osiągnięcia oraz różne skutki podejmowanej aktywności (Oleś 2005, s. 217).

Ad 2) Optymalizacja. Zachowanie adaptacyjne charakteryzuje się zorganizowaniem, uporządkowaniem i dostosowaniem do zaistniałych okoliczności. Skuteczność postępowania przystosowawczego zależy w dużej mierze od stopnia optymalizacji, która wyraża się w tym, że strategie, służące osiągnięciu wyobrażonych dążeń są przez człowieka:

- nabywane
- ćwiczone
- ulepszone
- integrowane
- koordynowane
- automatyzowane.

W procesie optymalizacji ważną rolę odgrywają dwa podstawowe sposoby uczenia – poczucie własnej skuteczności i modelowanie społeczne, tworzące rodzaj matrycy dla postępowania jednostki (Oleś 2005, s. 216).

Ad 3) Wynagradzanie. Proces ten z jednej strony prowadzi do dostosowywania standardów wewnętrznych do zamierzonych celów, a z drugiej – służy koncentrowaniu zasobów na najważniejszych dążeniach. Atrakcyjny lub awersyjny cel nie wywołuje automatycznie działania. Dopiero wtedy, gdy pojawi się przeświadczenie, że istnieje możliwość zrealizowania efektu pozytywnego lub uniknięcia skutku negatywnego powstaje dążenie (tendencja motywacyjna) do inicjowania czynności ukierunkowanych na jego osiągnięcie (Hacker 1993, s. 157-169).

Wymienione powyżej mechanizmy stanowią podstawę zarządzania własnym życiem (Hobfoll 2006, s. 116). Za przedstawioną tezę przemawiają następujące argumenty. Po pierwsze, jednostki mające niewielkie zasoby osobiste przyjmują obronny styl zachowania, ponieważ rozpatrują stan posiadanych zasobów pod kątem tego, co mają do stracenia, a nie w aspekcie tego, co mają do zyskania (Hobfoll 2006, s. 148). Po drugie, ludzie, którym brakuje zasobów podmiotowych, są bardziej skłonni do rezygnowania z zachowań służących rozwiązywaniu problemów na rzecz poszukiwania emocjonalnego wsparcia i/lub rozpamiętywania negatywnych emocji (Hobfoll 2006, s. 148). Po trzecie, proces zdrowienia osób doświadczających stresu posttraumatycznego jest związany w istotny sposób z poziomem wewnętrznych zasobów (Hobfoll 2006, s. 199).

Racjonalność postępowania człowieka w procesie adaptacji potwierdzają wyniki badań dotyczące zachowań antyspołecznych. Sprawcy przestępstw często poszukują uzasadnienia dla swojego postępowania, aby w ten sposób zmniejszyć odpowiedzialność za jego skutki (Scheff 1992, s. 102). Stosowanie różnych technik neutralizacji można traktować z jednej strony w kategoriach istnienia wewnętrznych norm postępowania, a z drugiej – jako sposób redukcji negatywnych stanów psychicznych (np. poczucia winy, wstydu, lęku, wyrzutów sumienia) w sytuacji naruszenia standardów wewnętrznych (Haan, Vos 2003, s. 43-44). Nawet z pozoru irracjonalne działanie przestępcy ma określoną logikę, która może być wyjaśniona w wyniku zastosowania heurystycznych metod rekonstrukcji czynników motywacyjnych (Haan, Vos 2003, s. 50-51).

Potwierdzeniem faktu, że zachowania antyspołeczne stanowią osobisty wybór podmiotu sprawczego, są także wyniki badań, w których stwierdzono, że z przestępczym stylem życia istotnie współwystępują cztery zmienne osobowościowe (Walters 1990, s. 78-81):

- nieodpowiedzialność (*irresponsibility*)
- pobłażanie sobie (*self-indulgence*)
- preferencja dewiacyjnych norm postępowania (*social rule-breaking*)
- trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych (*interpersonal intrusiveness*).

Kognitywne wzorce zachowania, wybory życiowe i model egzystencji osób wielokrotnie karanych w sposób istotny zależą od wskazanych wyżej wymiarów osobowości.

Rodzaje zasobów adaptacyjnych w koncepcji COR (*conservation of resources theory*) S. Hobfolla. W analizowanej teorii przyjmuje się, że adaptacja człowieka – zarówno sposób przystosowania, jak również jego jakość – zależy od posiadanych przez niego zasobów (Hobfoll 2006, s. 70-71).

Strukturalnie można dokonać podziału wartościowych dla jednostki ludzkiej obiektów i stanów rzeczywistości na cztery grupy (Hobfoll 2006, s. 74-75):

1. zasoby materialne – obiekty fizyczne, których wartość może mieć bezpośredni (np. dom, środki komunikacji, fetysze) lub pośredni (np. brylanty kojarzone z wysokim statusem społecznym albo pozytywną samooceną) związek z przetrwaniem
2. zasoby osobiste – cechy osobowości (np. zdolności przywódcze, optymizm, nadzieja, poczucie własnej skuteczności), kompetencje (np. w sferze zawodowej) i umiejętności (np. w wymiarze społecznym) sprzyjające pozytywnej adaptacji
3. zasoby stanu – np. zdrowie, związek małżeński, stałe zatrudnienie, staż pracy – wymieniony rodzaj kapitału jest bardzo pożądany i ceniony, ponieważ od jego posiadania zależy dostęp do innych kategorii środków przystosowawczych

4. zasoby energii – np. wiedza, pieniądze, wiarygodność kredytowa – ich wartość polega na tym, że można je wymienić na elementy należące do pozostałych kategorii cenionych dóbr.

Zaprezentowane kategorie dóbr tworzą system, dzięki któremu są realizowane dążenia człowieka mające zapewnić przetrwanie zarówno jemu samemu, jak i jego najbliższemu otoczeniu (Hobfoll 2006, s. 44). W kontekście koncepcji S. Hobfolla zasobami adaptacyjnymi są więc zarówno czynniki o charakterze społecznym, jak również takie wymiary podmiotowego funkcjonowania, które w istotny sposób wpływają na proces przystosowania jednostki do otaczających ją warunków.

3. Reguły kierujące wykorzystywaniem zasobów adaptacyjnych

W teorii zachowania zasobów (COR) S. Hobfoll przyjmuje założenie, iż ludzkie wysiłki są w pierwszym rzędzie skierowane na zachowanie posiadanego kapitału adaptacyjnego, a nie na zdobywanie nagród. Osoba doświadcza stresu w okolicznościach związanych z groźbą utraty lub z faktyczną utratą dóbr niezbędnych do przetrwania w określonym środowisku społecznym. Występowanie stresu psychologicznego można przewidywać również w sytuacji, gdy zainwestowane zasoby nie przynoszą człowiekowi satysfakcjonującego zysku, co jest równoznaczne z poniesieniem straty, ponieważ jednostka ludzka dokonuje ryzykownych inwestycji po to, aby osiągać dalsze zyski (Hobfoll 2006, s. 70-71). Dynamika zachowywania cenionych dóbr odbywa się według dwóch podstawowych zasad.

Reguła I

Utrata zasobów ma niewspółmiernie większe znaczenie niż zysk (Hobfoll 2006, s. 78).

Wynikiem przedstawionej zasady jest to, że motywacja do zabezpieczania się przed stratami jest znacznie większa niż motywacja do osiągania zysków. W związku z tym osoba podejmuje różnego rodzaju strategie po to, aby zabezpieczyć się przed utratą posiadanego kapitału przystosowawczego. Osiągane zyski spełniają dwa rodzaje funkcji – pierwotną i wtórną. Pierwsza z nich polega na tym, że po doświadczeniu straty człowiek inicjuje cykl zysków w celu zrównoważenia poniesionych szkód. Funkcja wtórna jest natomiast związana z tym, że jednostka ludzka zwraca szczególną uwagę na osiągnięte profity w sytuacji spostrzegania strat. W takich okolicznościach uzyskane dobra służą redukcji napięcia psychicznego i łagodzeniu negatywnych reakcji na doświadczany stres.

Reguła II

Człowiek inwestuje zasoby po to, aby (Hobfoll 2006, s. 90):

- zapobiegać ich utracie
- rekompensować doznane już straty
- i/lub uzyskiwać nowe zasoby.

Na podstawie przedstawionej zasady można stwierdzić, że osoba jest w stanie zainwestować nieproporcjonalnie dużo po to, aby skompensować ewentualną utratę cenionych dóbr. Ukazany mechanizm konstytuuje więc motywację do tworzenia rezerw kapitałowych. Z przedstawionych powyżej prawidłowości wynika kilka ważnych implikacji.

Implikacja I:

Jednostki dysponujące większymi zasobami są mniej narażone na ich utratę i mają większe możliwości powiększania zysków (Hobfoll 2006, s. 97).

Ludzie dysponujący dużym potencjałem adaptacyjnym mogą stosować różne strategie zabezpieczania się przed stratami. Do sposobów ochraniających przed deficytami przystosowawczymi należy przede wszystkim zaliczyć (Hobfoll 2006, s. 192):

- inwestowanie cenionych dóbr
- kontrolowanie poniesionych szkód
- zachowywanie rezerw
- wykorzystywanie zewnętrznych źródeł kapitałowych w celu uzupełniania lub zastępowania zasobów
- odbudowywanie utraconego potencjału poprzez inicjowanie ciągu zysków.

Implikacja II:

Strata początkowa u osób z niewielkim potencjałem adaptacyjnym przyczynia się do cyklu strat, natomiast zysk początkowy u jednostek z dużym kapitałem przystosowawczym pociąga za sobą dalsze profity.

Przedstawiona tendencja prowadzi do wniosku, że posiadanie większych rezerw kapitałowych decyduje o (Hobfoll 2006, s. 98-99):

- mniejszych ubytkach w istniejącym potencjale adaptacyjnym w sytuacji przeżywania porażek
- mniej bolesnych konsekwencjach ponoszonych strat
- inwestowaniu nadwyżek poprzez inicjowanie zachowań służących zwiększeniu kapitału

- podejmowaniu ryzyka ewentualnych strat w sytuacji inwestowania posiadanych zasobów.

Implikacja III:

Jednostki, którym brakuje zasobów adaptacyjnych, są skłonne do przyjmowania defensywnej postawy (Hobfoll 2006, s. 100).

Zachowanie tego rodzaju wynika z dwóch przyczyn – z konieczności zachowania minimalnych rezerw po to, aby wykorzystać posiadane zasoby do przetrwania w przyszłych sytuacjach trudnych oraz z powodu dotkliwego odczuwania strat. Należy podkreślić to, że człowiek dysponujący skrajnie małym kapitałem przystosowawczym bardzo silnie odczuwa stres i negatywne reakcje emocjonalne w sytuacji ponoszenia początkowej straty.

Dodatkowo, mechanizm gwałtownej spirali dalszych deficytów zwiększa już istniejące napięcie psychiczne i nasila negatywne emocje. W konsekwencji konieczność zwalczania negatywnych stanów psychicznych prowadzi do uszczuplenia istniejących rezerw adaptacyjnych.

Trzeba również zauważyć, że szczególnie wysoki poziom stresu jest indukowany w okolicznościach, w których występuje z jednej strony duże wydatkowanie zasobów, zaś z drugiej – niewielka możliwość zysku. Doświadczanie tego rodzaju sytuacji często prowadzi do tego, że osoba zaczyna przeżywać duże trudności adaptacyjne w wyniku (Hobfoll 2006, s. 193):

- uświadomienia sobie faktu, że znajduje się w niekorzystnej sytuacji
- utraty poczucia kontroli nad własnym życiem
- podejmowania destrukcyjnych zachowań.

4. Aplikacje praktyczne w kontekście przeciwdziałania wykluczeniom społecznym

Przedstawione powyżej prawidłowości mogą być wykorzystane w oddziaływaniach służących zapobieganiu marginalizacji społecznej. Szczególne znaczenie w analizowanym kontekście posiada model dopasowania zasobów adaptacyjnych do wymogów otoczenia. Zakłada on, że człowiek (Hobfoll 2006, s. 237-240):

1. dysponuje ograniczoną ilością rezerw
2. może sprostać stawianym przez środowisko wymogom w wyniku wykorzystywania specyficznych zasobów

3. dysponując wymaganymi rezerwami kapitałowymi, jest w stanie zapobiec powstawaniu stresu lub konstruktywnie zredukować doświadczane napięcie psychiczne
4. poprzez proaktywne i reaktywne działania, potrafi dopasować się do wymogów stawianych przez otoczenie.

Należy wyraźnie podkreślić, że zjawisko dopasowania polega na kształtowaniu i kompletowaniu zasobów potencjalnie pasujących do istniejących oczekiwań oraz na organizowaniu wymogów środowiska w celu wybrania tych jego aspektów, do których jednostka jest w stanie się przystosować, biorąc pod uwagę posiadane lub osiągalne zasoby (Hobfoll 2006, s. 112). Koncepcja dopasowania sprzyja więc kontekstualnemu pojmowaniu osoby – osadzonej – w środowisku. Tego rodzaju osadzenie należy traktować w sposób elastyczny, zmienny i funkcjonujący w obrębie sił społecznych (Hobfoll 2006, s. 109).

Z zaprezentowanych założeń można również wysunąć postulaty odnoszące się do działań, które służą zapobieganiu wykluczeniom społecznym.

Postulat I:

W strategiach ukierunkowanych na przeciwdziałanie marginalizacji należy uwzględnić znaczenie kapitału adaptacyjnego człowieka. Proces przystosowawczy należy ukierunkować na zwiększanie indywidualnej odporności na stres – głównie poprzez nabywanie przez osobę umiejętności trafnej oceny faktycznych i/lub ewentualnych strat. Za przedstawionym postulatem przemawiają wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono istnienie związku między niewielką odpornością na stres a takimi zaburzeniami adaptacyjnymi jak (Paternoster, Mazerolle 1994, s. 235-263; Badźmirowska-Masłowska 2000, s. 236):

- większa liczba popełnionych przestępstw
- wyższy poziom zachowań agresywnych
- niewielka ilość społecznych zobowiązań
- zwiększone angażowanie się w działania grup dewiacyjnych.

Niską odpornością na przeżywanie trudności odznaczają się jednostki doświadczające długotrwałych problemów przystosowawczych. Ilustrację przedstawionej prawidłowości stanowią recydywiści penitencjarni. Wielokrotne odbywanie sankcji izolacyjnych prowadzi do tego, że różnego typu okoliczności życiowe są spostrzegane przez karanych przestępców w kategoriach sytuacji trudnych. Taka interpretacja zaistniałych zdarzeń zwiększa ryzyko dewiacyjnych zachowań, stanowiących reakcje na przeżywanie napięcia psychiczne (Gordon 2005, s. 108-109). Kryminogenne postępowanie stanowi najczęściej wynik trzech rodzajów trudności (Mazerolle i in. 2000, s. 90):

- przeszkód w osiągnięciu ważnych celów (frustracji)
- deprivacji potrzeb i/lub braku szczególnie cenionych wartości

- spostrzegania szkodliwych (awersyjnych) i/lub nowych bodźców.

Za tym, aby w procesie zapobiegania marginalizacji społecznej zwracać szczególną uwagę na zwiększanie odporności na sytuacje problemowe, przemawiają również wyniki badań, które wskazują na czynniki zwiększające prawdopodobieństwo podejmowania destrukcyjnych zachowań. Ryzyko ich wystąpienia wzrasta, gdy jednostka (Sęk 2001, s. 252-253):

- doświadcza dużych strat fizycznych, psychicznych i/lub społecznych
- odczuwa skutki zaistniałego zdarzenia w różnych sferach życia
- przeżywa duże nasilenie poczucia bezradności i beznadziejności
- posiada niewielkie zasoby zaradcze.

Działania redukujące ryzyko marginalizacji powinny również przeciwdziałać sytuacji, w której osoba doświadcza skrajnie mało zasobów, ponieważ taka okoliczność z jednej strony doprowadza do przyjmowania defensywnej postawy wobec możliwości zmian we własnym życiu, a z drugiej – do przeżywania stresu o charakterze chronicznym.

Analizy empiryczne wskazują wyraźnie, że długotrwałe doświadczone napięcie psychiczne prowadzi często do (Terelak 2001, s. 307):

- niekontrolowanych wybuchów wściekłości i/lub gniewu
- wrogości wobec ludzi
- agresji jako typowej odpowiedzi na najmniejszą prowokację
- izolowania się od otoczenia
- pragnienia dominowania nad innymi.

Duże nasilenie wymienionych symptomów może w rezultacie prowadzić do wyrażenia krzywdy społeczeństwu lub jego poszczególnym jednostkom (Ostrowska 1986, s. 8).

Długotrwały stres może także skutkować negatywnymi konsekwencjami u osoby zagrożonej wykluczeniem. Na poziomie funkcji psychicznych jego skutki mogą polegać na stanach lękowych, apatii czy depresji, w aspekcie fizjologicznym – na chorobach psychosomatycznych lub innych problemach zdrowotnych, zaś w wymiarze behawioralnym – na zachowaniach autodestrukcyjnych, w tym również samobójczych (Strelau i in. 2004, s. 49-51).

W badaniach podłużnych nad psychologicznymi następstwami stresu chronicznego stwierdzono, że najczęściej jako reakcja na napięcie, oprócz nerwic i chorób psychosomatycznych, pojawia się wzmożone używanie środków psychoaktywnych – przede wszystkim alkoholu (Poprawa 1998, s. 62). Do czynników podmiotowych, które zwiększają ryzyko używania substancji chemicznych jako ważnej (lub najważniejszej) strategii zaradczej, należy zaliczyć przeświadczenie jednostki o tym, że występują u niej deficyty w zasobach adaptacyjnych. Zaprezentowana prawidłowość wynika z tego, że człowiek używający chronicznie środków chemicznych odznacza się przede wszystkim (Poprawa 1998, s. 65-67):

- brakiem adekwatnych umiejętności poznawczo-behawioralnych do radzenia sobie ze stresem (ich ubóstwo lub sztywność), przy jednoczesnym przeświadczeniu, że substancja psychoaktywna stanowi skuteczną metodę rozwiązywania problemów
- niskim poczuciem własnej skuteczności w zakresie radzenia sobie z problemami, a jednocześnie pozytywnymi oczekiwaniami wobec efektów używania środka chemicznego w określonej sytuacji – przede wszystkim jako dobrego sposobu redukcji napięcia i oderwania się od aktualnych problemów
- brakiem motywacji do zmagania się z problemami życiowymi – niską tolerancją na trudności, nawarstwianiem się przeżywanego porażek, tendencją do rezygnacji z wysiłku i poszukiwaniem „łatwych rozwiązań”
- posiadaniem utrwalonych wzorców używania substancji psychoaktywnych
- intensywnym treningiem społecznym w zachowaniach o charakterze uciezkowo-nałogowym.

Ucieczka od stresu w stany intoksykacji wiąże się także z paradoksem, polegającym na tym, że w krótkiej perspektywie czasowej używanie substancji psychoaktywnych powoduje ulgę, natomiast w dłuższej – wywołuje większe napięcie psychiczne, pogłębia deficyty zaradcze i często prowadzi do powstania mechanizmów uzależnienia, które skutkują dezintegracją w funkcjonowaniu człowieka (Arboleda-Florez 1998, s. 989-996).

Postulat II:

Oddziaływania ukierunkowane na integrację osób zagrożonych wykluczeniem społecznym powinny uwzględniać uczenie kompetencji dotyczących wykorzystywania przez tego rodzaju osoby posiadanych zasobów do odbudowywania poniesionych strat i/lub zwiększania tychże zasobów. Wymieniony rodzaj kompetencji powinien w szczególności dotyczyć (Hobfoll 2006, s. 112-113):

- zdobywania pozycji społecznej, która do pewnego stopnia chroni przed zagrożeniem lub deficytem zasobów
- trafnego szacowania straty, jeśli już do niej dojdzie – działanie przedwczesne, spóźnione albo niewłaściwe może skończyć się marnowaniem zasobów lub zwiększaniem straty
- prawidłowego oceniania stosowalności zasobów – zdarza się, że człowiek właściwie ocenia sytuację, ale mylnie osądza, które z nich można wykorzystać bezpośrednio, które należy zmodyfikować, a które będą przydatne w połączeniu z dodatkowymi zasobami wewnętrznymi lub zewnętrznymi.

Przedstawiona propozycja oddziaływań także znajduje odzwierciedlenie w wynikach badań jednostek przejawiających antyspołeczne zachowania. Zauważono mianowicie, że motywacja zachowań prospołecznych u byłych więźniów wzrasta,

gdy poprawia się ich sytuacja życiowa po opuszczeniu zakładu karnego (Bałandy-nowicz 1996, s. 147).

O możliwości odbudowywania poniesionych strat i/lub zwiększania posiadanych zasobów przekonują również wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że uczestnictwo w terapii uzależnień sprzyja stosowaniu większej liczby konstruktywnych strategii zaradczych w różnego rodzaju sytuacjach życiowych (Hepburn 2005, s. 237-259). Analiza stylów zaradczych u leczących się alkoholi-ków pozwala na stwierdzenie, że pozytywna adaptacja w tej grupie osób współwy-stępuje ze zmianą sposobów pokonywania trudności. Zmiany te polegają głównie na (Makowska 1998, s. 108):

- większym preferowaniu stylu zadaniowego, polegającego na próbach rozwią-zania problemu – np. poprzez planowanie, rozwiązywanie trudności, pozy-tywne przewartościowanie sytuacji
- spadku nasilenia stylu zorientowanego na emocje – strategii konfrontacyjnej, związanej z silną ekspresją emocji negatywnych.

Postulat III:

Działalność integrująca zmarginalizowanych i/lub zagrożonych marginalizacją powinna być także ukierunkowana na to, aby tego rodzaju jednostki przyswoiły sobie umiejętność podejmowania decyzji w zakresie oceny i wyboru adekwatnych zasobów do radzenia sobie z wymogami sytuacyjnymi. Wybór ten dotyczy odpo-wiedzi na pytanie: *Czy do konstruktywnego rozwiązania określonych problemów wy-starczą zasoby wewnętrzne, czy też uzasadnione jest wykorzystanie kapitału zewnętrznego?* Koncepcja zachowania zasobów wskazuje na duże znaczenie kontekstu inter-personalnego w pokonywaniu zaistniałych trudności. Wynika to ze zjawiska krzy-żowania się stresu, polegającego na przepływie i wzajemnej wymianie zasobów w procesie zaradczym (Hobfoll 2006, s. 243).

Przykładem krzyżowania się stresu jest dynamika wsparcia, która z jednej strony wiąże się z jego dostarczaniem, a z drugiej – z zapotrzebowaniem na określoną formę pomocy. Zaś jego istota sprowadza się do tego, że bardziej „zasobne” osoby wspo-magają jednostki słabsze. Ważny kapitał wewnętrzny stanowią sieci społeczne – m.in. systemy rodzinne oraz formalne i nieformalne grupy w środowiskach lokal-nych. Do podstawowych zadań sieci interpersonalnych należy taka transmisja „kapitału społecznego”, dzięki któremu jednostki wykluczone i/lub zagrożone wy-kluczeniem będą miały większe szanse na (Blumstein, Wallman 2000, s. 28-30; Petersilia 2001, s. 365):

- osiągnięcie życiowej stabilizacji
- realizację osobistych celów za pomocą dozwolonych przez społeczeństwo środków.

W tym miejscu warto przytoczyć wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że jednym z najskuteczniejszych sposobów rozwiązywania problemów w sytuacji dużego nasilenia indywidualnego stresu jest umiejętnie udzielane wsparcie społeczne (Lazarus 1986, s. 5). Podstawowe znaczenie w oferowanej pomocy zyskują dwa czynniki (Bałandynowicz 1996, s. 148):

- rozbudzanie nadziei na rozwiązanie trudności doświadczanych przez osobę
- pozytywne wykorzystanie jej zniecierpliwienia z powodu braku istotnych postępów w przewyciężaniu trudności.

Wymienione powyżej elementy są określane mianem stymulatorów zmian w osobistej sytuacji życiowej człowieka, który przeżywa trudności przystosowawcze. Obniżenie motywacji do zmian występuje wtedy, gdy jednostka przewiduje z dużym prawdopodobieństwem przyszłe straty – tzn. posiada nikłą nadzieję na pozytywne rozwiązanie problemów, a jednocześnie doświadcza wysokiego poziomu zniecierpliwienia z powodu braku zachodzących zmian.

Bibliografia:

- Arboleda-Florez J. (1998). Mental illness and violence: An epidemiological appraisal of the evidence. *Canadian Journal of Psychiatry* nr 43, s. 989-996.
- Badźmirowska-Masłowska K. (2000). Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce. Kraków: Zakamycze.
- Bałandynowicz A. (1993). Nieudane powroty. Warszawa: Wyd. Studio WM.
- Bałandynowicz A. (1996). Probacja. Wychowanie do wolności. Grodzisk Mazowiecki: Primus.
- Barbalet J. (2002). Moral indignation, class inequality and justice: An exploration and revision of Ranulf. *Theoretical Criminology* nr 3, s. 279-297.
- Benda B. (2005). Gender Differences in Life-Course Theory of Recidivism: A Survival Analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 3, s. 325-342.
- Berkman L., Glass T. Social integration, social networks, social support and health. W: L. Berkman, I. Kawachi (red.). *Social Epidemiology*. New York: Oxford University Press, s. 137-173.
- Blumstein A., Wallman J. (2000). *The crime drop in America*. Cambridge: University Press.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). *Kryminologia*. Gdańsk: Arche.
- Bonta J. (2002). Offender Risk Assessment. Guidelines for Selection and Use. *Criminal Justice and Behavior* nr 4, s. 355-379.
- Bursik R., Grasmick H. (1993). *Neighborhoods and crime: The dimensions of effective community control*. New York: Lexington.
- Coleman J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard: Cambridge University Press.

- Farrington D. (2002). Developmental Criminology and Risk-Focussed Crime Prevention. W: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.). The Oxford Handbook of Criminology. Oxford: University Press, s. 657-701.
- Freund A., Baltes P. (2000). Selection, optimization, and compensation: an action-theoretical conceptualization of processes of developmental regulation. W: W. Perrig, A. Grob (red.). Control of Human Behavior: Mental Processes and Consciousness. Mahwah: Erlbaum, s. 35-58.
- Gordon M. (2005). Regulacyjna funkcja mechanizmów obronnych u sprawców czynów zabronionych. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Lublin: TN KUL, s. 103-116.
- Gurycka A. (1979). Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna. Warszawa: PWN.
- Haan W., Vos J. (2003). A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective. *Theoretical Criminology* nr 1, s. 29-54.
- Hacker W. (1993). Occupational psychology between basic and applied orientation – some methodological issues. *Le Travail Humain* nr 56, s. 157-169.
- Hepburn J. (2005). Recidivism Among Drug Offenders Following Exposure to Treatment. *Criminal Justice Policy Review* nr 2, s. 237-259.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Kerley K., Copes H. (2004). The Effects of Criminal Justice Contact on Employment Stability for White-Collar and Street-Level Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 1, s. 65-84.
- Kjelsberg E. (2004). Gender and Disorder Specific Criminal Career Profiles in Former Adolescent Psychiatric In-Patients. *Journal of Youth and Adolescence* nr 3, s. 261-269.
- Lazarus R. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. *Nowiny Psychologiczne* nr 3-4, s. 2-39.
- Malak B. (1986). Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji). W: A. Frączek (red.). Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum, s. 99-137.
- Machel H. (2003). Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna. Gdańsk: Arche.
- Makowska H. (1998). Radzenie sobie ze stresem w grupie leczących się alkoholików. *Przegląd Psychologiczny* nr 3-4, s. 103-109.
- Merlo A. (2001). The research agenda: Dynamic models of crime and punishment. *Economic Dynamics Newsletter* nr 2, s. 1-3.
- Muskała M. (2004). Więź społeczna recydywistów penitencjarnych odbywających karę pozbawienia wolności. W: W. Ambrozik, P. Stępnik (red.). Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Poznań-Warszawa-Kalisz: UAM, CZSW, COSSW 2004, s. 357-369.
- Moffitt T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Perspective. *Psychological Review* nr 100, s. 674-701.
- Mazerolle P., Burton V., Cullen F., Payne G. (2000). Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice* nr 2, s. 89-101.
- Niewiadomska I. (2007). Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności. Lublin: Wyd. KUL.

- Najda M. (1988). Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym. *Przegląd Psychologiczny* nr 2, s. 441-466.
- Oleś P. (2005). Wprowadzenie do psychologii osobowości. Warszawa: Wyd. Nauk. „Scholar”.
- Ostrowska K. (1986). Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży. W: K. Ostrowska, E. Milewska (red.). *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii*. Warszawa: ATK, s. 6-143.
- Quimet M. (2002). Explaining the American and Canadian crime „drop” in the 1990s. *Canadian Journal of Criminology* nr 44, s. 33-50.
- Paternoster R., Mazerolle P. (1994). General strain theory and delinquency: a replication and extension. *Crime & Delinquency* nr 31, s. 235-263.
- Petersilia J. (2001). Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. *The Prison Journal* nr 3, s. 360-375.
- Poprawa R. (1998). Zarys psychologicznej koncepcji używania alkoholu jako sposobu radzenia sobie ze stresem. *Przegląd Psychologiczny* nr 3-4, s. 61-69.
- Pytko L. (2002). Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa: Wyd. ASP.
- Quinsey V., Harris G., Rice M., Cormier C. (1998). Violent offenders: Appraising and managing risk. Washington: APA.
- Radochoński M. (1998). Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych. W: B. Urban (red.). *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Kraków: Wyd. UJ, s. 25-55.
- Radochoński M. (2000). Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny. Rzeszów: Wyd. WSP.
- Rosenhan D., Seligman M. (1994). *Psychopatologia*, t. 1. Warszawa: PTP.
- Scheff T. (1992). Rationality and Emotion. Hommage to Norbert Elias. W: J. Coleman, T. Fararo (red.). *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique. Key Issues in Sociological Theory*, t. 7. Newbury: Park Sage, s. 101-117.
- Sęk H. (2001). Wprowadzenie do psychologii klinicznej. Warszawa: Wyd. Nauk. „Scholar”.
- Sęk H. (2004). Rola wsparcia społecznego w sytuacjach stresu życiowego. O dopasowaniu wsparcia do wydarzeń stresowych. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.). *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, s. 49-67.
- Sęk H., Cieślak R. (2004). Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.). *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, s. 11-28.
- Stewart L., Millson W. (1995). Offender Motivation for Treatment as a Responsivity Factor. *Forum on Corrections Research* nr 3, s. 5-7.
- Strelau J., Zawadzki B., Oniszczenko W., Sobolewski A., Pawłowski P. (2004). Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: J. Strelau (red.). *Osobowość a ekstremalny stres*. Gdańsk: GWP, s. 48-64.
- Szczepaniak P. (2003). Kara pozbawienia wolności a wychowanie. Kalisz-Warszawa: KTPN, UW.
- Szymanowska A. (2003). *Więzienie i co dalej*. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”.
- Szymanowski T. (1989). *Powrót skazanych do społeczeństwa*. Warszawa: Wyd. Prawnicze.

- Tanner J., Davies S., O'Grady B. (1999). Whatever happened to yesterday's rebels? Longitudinal effects of youth delinquency on education and employment. *Social Problems* nr 46, s. 250-274.
- Terelak J. (2001). Psychologia stresu. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza „Branta”.
- Urban B. (2000). Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży. Kraków: Wyd. UJ, s. 126-127.
- Walters G. (1990). *Criminal Lifestyle*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Wilkinson R. (2005). Engaging Communities: An Essential Ingredient to Offender Reentry. *Corrections Today* nr 2, s. 86-89.
- Wright J., Cullen F., Miller J. (2001). Family social capital and delinquent involvement. *Journal of Criminal Justice* nr 1, s. 1-9.
- Wright M., Wright J. (1985). Obraz własnej osoby a spostrzeżenie ludzi. *Przegląd Psychologiczny* nr 3, s. 687-699.

ROZDZIAŁ II

METODOLOGIA BADAŃ NAD ZASOBAMI ADAPTACYJNYMI OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

Rafał P. Bartczuk*

Celem badań prezentowanych w obecnej monografii jest eksploracja zależności między przystosowaniem osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym a zasobami, które ci ludzie cenią, pozyskują i/lub tracą.

Dotychczasowe wyniki, uzyskane w badaniach prowadzonych na gruncie Teorii Zachowania Zasobów (TZZ) S. Hobfolla (2006), a zaprezentowane w rozdziale teoretycznym (Niewiadomska, niniejszy tom), wskazują na fakt, że zasoby osobiste mają istotne znaczenie w procesie radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych. W szczególności dotyczy to okoliczności, w które zaangażowane są zmienne o charakterze społeczno-kulturowym (Hobfoll 1988; 2006). Taką właśnie sytuację (a właściwie całą ich klasę) konstytuuje niewątpliwie przynależność do grup zagrożonych ubóstwem czy stygmatyzacją, potraktowanych tutaj łącznie jako grupy osób narażone na wykluczenie społeczne. W sytuacji takiego wykluczenia występuje zagrożenie utratą posiadanych zasobów bądź utratą możliwości pozyskiwania nowych, które uruchamia procesy zaradcze prowadzące do pozytywnej lub negatywnej adaptacji.

Jakkolwiek w wyjaśnianiu związku pomiędzy głównymi zmiennymi – tj. zasobami jako zmiennymi wyjaśniającymi oraz przystosowaniem jako zmienną wyjaśnianą – można brać pod uwagę wiele mechanizmów pośredniczących o charakterze socjologicznym, ekonomicznym, politycznym, zdrowotnym czy prawnym, wydaje się, iż zasadnicze znaczenie mają mechanizmy psychologiczne, prowadzące się do szeroko pojętego „zarządzania” przez jednostkę zasobami własnymi oraz środowiskowymi (por. rozdział 1.; Hobfoll 2002). Dlatego też główny nacisk w badaniach prezentowanych w niniejszym opracowaniu został położony na zasoby osobiste o charakterze psychologicznym.

Obecny rozdział ma na celu prezentację metodologicznych podstaw przeprowadzonych przez nasz zespół badań: sformułowanych pytań i hipotez, przyjętego planu oraz organizacji badań, charakterystyki socjodemograficznej ankietowanych osób, jak również zastosowanych metod i technik statystycznych.

1. Problem badawczy

Podjęte poszukiwania badawcze były ukierunkowane przez dwa następujące pytania:

Pytanie pierwsze: **Jakie formy przystosowania można wyodrębnić w grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?**

Pytanie drugie: **Jaki rodzaj zasobów kształtuje wysoki potencjał przystosowawczy u osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?**

Za postawieniem pytania pierwszego, jak również za sposobem odpowiedzi na nie, stoją dwa założenia. Zgodnie z pierwszym z nich charakterystyka osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w zakresie adaptacji może być inna w różnych grupach. Oznacza to, że problemy przystosowawcze mogą wystąpić w różnych dziedzinach życia w zależności od tego, jaki rodzaj czynników ryzyka wystąpił w danej grupie. Np. osoby wchodzące w konflikt z prawem przeżywają zapewne inne problemy i konflikty osobiste niż dotknięte eurosieroctwem. Dlatego też odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze zostanie udzielona dla każdego rodzaju ryzyka wykluczenia z osobna.

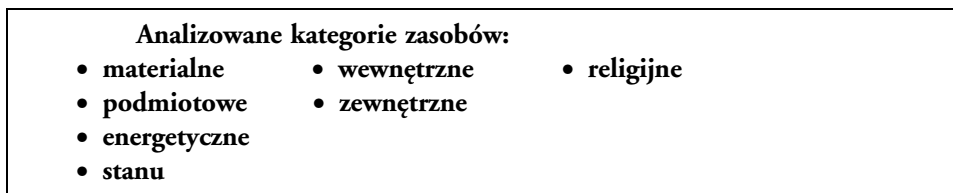
Drugie założenie mówi, że odmienności w zakresie przystosowania w konkretnej grupie badanych sprowadzają się nie tylko do różnic ilościowych, które można wychwycić przy pomocy globalnego wskaźnika przystosowania. Uznano za sensowne poszukiwanie różnic jakościowych, poprzez wyodrębnienie grup osób o podobnym globalnym poziomie przystosowania, a różniących się sferami, w których przeżywają problemy i konflikty. Grupy te określono jako „formy przystosowania”. Założenie to wyraża przekonanie, że np. wśród młodzieży popełniającej przestępstwa mogą być podgrupy o podobnie niskim poziomie przystosowania, z których jedna wykazuje konflikty przede wszystkim w obszarze stosunku do siebie, a druga – w dziedzinie stosunku do innych osób.

Powyższe założenia są niejako wymuszone poprzez aplikacyjny charakter projektu badawczego. W praktyce bowiem pracownicy socjalni, psychologowie i inne osoby pracujące z zagrożonymi wykluczeniem społecznym, spotykają się z ludźmi o różnych problemach przystosowawczych. Chodziło zatem o to, by osoby te mogły rozpoznać w wyróżnionych przez nas typach różne kategorie podopiecznych, którymi się zajmują. Wstępna prezentacja badań nad bezdomnymi (Chwaszcz 2010) przeprowadzona dla osób zajmujących się tym problemem utwierdziła nas w słuszności stawianego przez nas podejścia.

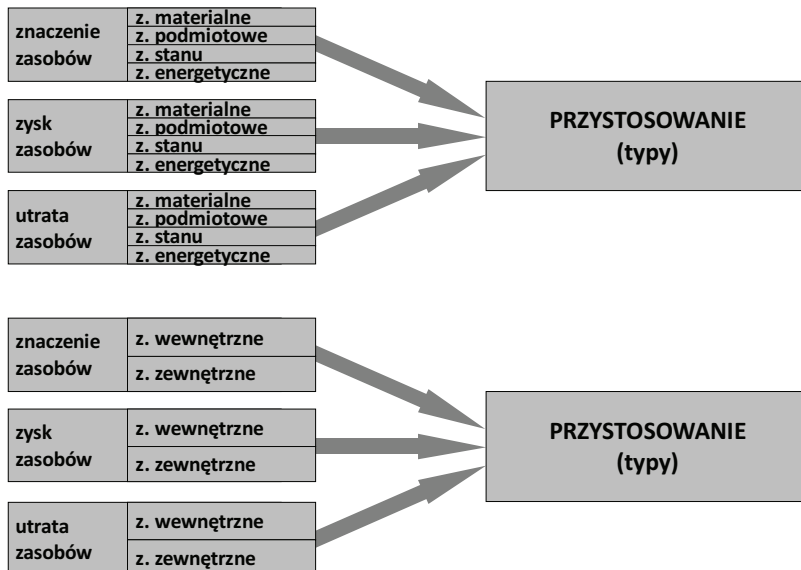
Drugie z postawionych pytań jest głównym pytaniem badawczym. Zgodnie z przyjętą perspektywą teoretyczną utrata i zysk zasobów oraz przypisywane im znaczenie są ważnym czynnikiem w procesie radzenia sobie z sytuacjami trudnymi. Przystosowanie jest z kolei efektem tego procesu (Hobfoll 1988; 2006; 2002).

Powstaje zatem pytanie o to, w jaki sposób zasoby osobiste mogą kształtować przystosowanie u badanych z grup ryzyka wykluczenia społecznego. Odpowiadając na to pytanie, odwołano się nie tylko do globalnego poziomu znaczenia, utraty i zysku zasobów, ale również do ich kategoryzacji dokonanej przez Hobfolla (2006). Wyróżnił on 4 kategorie zasobów: podmiotowe, energetyczne, stanu oraz materialne. Dokonano również odrębnej kategoryzacji na zasoby wewnętrzne i zewnętrzne. Zasoby zewnętrzne to takie, które można dostarczyć osobie bez jej pracy nad ich pozyskaniem, podczas gdy w pozyskanie wewnętrznych musi ona włożyć własny wysiłek. Podział ten wydaje się ważny z punktu widzenia aplikacyjnego.

Dodatkową kategorią zasobów analizowaną w obecnym projekcie badawczym były zasoby religijne. Zasoby te ujęto z zastosowaniem pojęć koncepcji religijnego radzenia sobie K. Pargamenta (2001, por. Bartczuk, Jarosz 2006).

Przyjęty model badawczy, opisujący zależności między zmiennymi wyjaśniającymi a zmienną wyjaśnianą, przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Model zależności pomiędzy zmiennymi wyjaśniającymi a zmienną wyjaśnianą

Z TZZ wynika, iż lepsze przystosowanie jest związane z większym pozyskaniem zasobów, mniejszą ich utratą oraz większym znaczeniem im przypisywanym. Zdaniem Hobfolla (2002) przystosowawcze radzenie sobie jest uwarunkowane przede wszystkim poziomem utraty kapitału adaptacyjnego. Sam proces radzenia sobie jest oparty na wykorzystaniu posiadanych zasobów, dlatego ich utrata, a w szczególności ciągła utrata, może nabrać charakteru cyklicznego, przekształcając się w spiralę utraty zasobów, co z kolei związane jest z coraz mniejszymi możliwościami adaptacyjnymi jednostki. Spirala ta jest konstruktem, przy pomocy którego można opisać różne procesy (nie)przystosowawcze zachodzące w wielu grupach wykluczenia społecznego, takie jak spirala ubóstwa czy bezradności.

W sytuacji zagrożenia wykluczeniem społecznym, często związanym z ubóstwem, może pojawić się również inny mechanizm przystosowawczy – oparty o nabywanie nowych zasobów. Zgodnie z TZZ pozyskanie kapitału i towarzyszące temu emocje pozytywne stają się ważne w obliczu znaczącej utraty zasobów. Zyski same w sobie mają jedynie przeciętny efekt dla skuteczności radzenia sobie w sytuacji zagrożenia ubytkiem zasobów. Jednak, gdy ta utrata nastąpiła, znaczenie zysków istotnie wzrasta, gdyż daje emocjonalną ulgę i zwiększa motywację osiągnięcia celów (Hobfoll 2002).

Ogólny poziom znaczenia zasobów jest wskaźnikiem motywacji do ich zdobywania. Motywacja do osiągnięcia celów wiąże się z wychodzeniem z wykluczenia społecznego, współwystępującym z przystosowaniem.

W odniesieniu do poszczególnych rodzajów zasobów (materialnych, podmiotowych, energetycznych i stanu) oczekujemy, iż najistotniejsze znaczenie w kształtowaniu przystosowania mają zasoby zarządzające – osobiste. Zasoby osobiste pełnią rolę zarządzającą innymi typami zasobów i od stanu tych dóbr zależą możliwości jednostki do wykorzystania innych posiadanych zasobów osobistych i środowiskowych oraz do poszukiwania i pozyskania nowych (Hobfoll 2006).

2. Plan i sposób przeprowadzenia badań

Badania przeprowadzono metodami kwestionariuszowymi z zastosowaniem planu przekrojowego w sytuacji naturalnej. Przyjęty plan badawczy ma ograniczenia i mocne strony. Operacjonalizacja zmiennych za pomocą metod samoopisowych pozwala na ich wielowymiarowe ujęcie, jednak badacz uzyskuje dostęp jedynie do tych aspektów procesów psychologicznych, których respondenci są świadomi. Procedura badań przy pomocy kwestionariuszy jest akceptowana i szeroko stosowana w badaniach nad stresem (por. Hobfoll 2006; Lazarus 2000).

Badania z zastosowaniem planu przekrojowego są „łatwiejsze organizacyjnie, mniej kosztowne i umożliwiają uzyskanie dużych grup badanych. Nie dają jednak podstaw do opisu przebiegu sytuacji stresowej i radzenia sobie, a tym bardziej do jej wyjaśniania w kategoriach przyczynowo-skutkowych” (Heszen-Niejodek 2000, s. 38-40). Do bardziej adekwatnego opisu zmiennych o charakterze procesualnym lepsze są plany podłużne, pozwalające ująć dynamikę badanych zjawisk (Lazarus 2000). Niemniej jednak, za zastosowaniem planu przekrojowego w niniejszym badaniu przemawia fakt, iż ułatwił on ogląd dużej liczby osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym w warunkach naturalnych. Dołożono przy tym starań, aby kontrolować aspekty dynamiczne zjawiska wykluczenia, przede wszystkim przez to, że wszystkie osoby badane, zakwalifikowane do analiz, spełniały specyficzne dla danej grupy wykluczenia kryteria czasowe (np. czas trwania bezdomności czy okres, który upłynął od opuszczenia zakładu karnego).

Badania zostały przeprowadzone od listopada 2009 do marca 2010 roku w różnych miejscowościach na terenie Polski. Objęły one 1697 osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Badania przeprowadzało 58 wyszkolonych ankieterów – psychologów i studentów dwóch ostatnich lat psychologii.

Zastosowano incydentalny dobór grupy badawczej kierowany uprzednio przyjętymi kryteriami przynależności do grup, w których występuje ryzyko wykluczenia społecznego. Do osób nim zagrożonych ankieterzy docierali na bazie osobistych znajomości oraz poprzez instytucje integracji społecznej. Badania przeprowadzano indywidualnie. Wszyscy respondenci zostali zaznajomieni z ich celem i wzięli w nich udział dobrowolnie. Zestaw badawczy był obszerny, gdyż – oprócz opisanych wyżej – obejmował szereg innych metod, dlatego został on podzielony na 2 części i osoby udzielały odpowiedzi na pytania w czasie dwóch sesji. Całość badania trwała około 120 minut. Dane dotyczące statusu socjo-ekonomicznego, a w szczególności kryteria włączania do poszczególnych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, były – tam gdzie to było możliwe – weryfikowane przy współpracy z pracownikami odpowiednich instytucji integracji społecznej.

3. Charakterystyka badanych osób

Z przebadanych 1697 osób, do analiz przyjęto 1564 wyników (stopa zwrotu wyniosła 92,2%). Pozostałe zestawy wykluczono z powodu niekompletnego wypełnienia danych. Jako kryterium odrzucenia przyjęto 15% nieudzielonych odpowiedzi w jednym z testów mierzących zmienną wyjaśnianą lub wyjaśniającą. Podstawowa charakterystyka socjodemograficzna badanych osób objęła: płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie i wiek – znajduje się ona w tabeli 1.

Tabela 1. Socjodemograficzny opis całej badanej grupy

Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	873	55,8
	Mężczyźni	691	44,2
Wykształcenie	Podstawowe	301	19,2
	Gimnazjum	275	17,6
	Zawodowe	276	17,6
	Średnie	396	25,3
	Wyższe zawodowe	32	2,0
	Niepełne wyższe	152	9,7
	Wyższe	101	6,5
	Braki danych	31	2,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	337	21,5
	Miasto do 5 tys. mieszk.	85	5,4
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	163	10,4
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	225	14,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	200	12,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	529	33,8
	Systemowe braki danych	25	1,6
Wiek	Średnia	26,77	
	Odchylenie standardowe	12,26	

Grupa była zrównoważona pod względem płci (55,6% stanowiły kobiety). Średnia wieku wyniosła 26,77 lat. Najwięcej ankietowanych z grup wykluczenia społecznego stanowiły osoby z wykształceniem średnim (25,3%). Badani z wykształceniem co najmniej wyższym zawodowym stanowili jedynie 18,2% ogółu. Respondenci pochodzili przede wszystkim z małych i średnich miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 43%).

Osoby badane na pierwszym etapie analizy zostały przydzielone do 12 grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Podział ten nie był rozłączny – każdy ankietowany spełniający kryteria był włączany do danej grupy. Stąd jedna osoba mogła należeć do różnych zespołów. Dlatego też w tabelach 2.-13. zamieszczona została charakterystyka poszczególnych grup.

Badane grupy zagrożone wykluczeniem społecznym

- członkowie rodzin wielodzietnych
- młodzież z rodzin doświadczających problemów alkoholowych
- sieroty społeczne
- eurosieroty
- małoletnie matki
- młodzież naruszająca normy prawa karnego
- młodzież zagrożona alkoholizmem z terenów wiejskich
- młodzież zagrożona uzależnieniami z terenów miejskich
- przestępcy odbywający kary izolacyjne
- osoby opuszczające zakłady karne
- osoby bezdomne
- osoby uprawiające prostytucję

Tabela 2: Socjodemograficzny opis grupy osób pochodzących z rodzin wielodzietnych

Członkowie rodzin wielodzietnych (N=128)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	96	75,0
	Mężczyźni	32	25,0
Wykształcenie	Podstawowe	1	0,8
	Gimnazjum	5	3,9
	Zawodowe	2	1,6
	Średnie	52	40,6
	Wyższe zawodowe	6	4,7
	Niepełne wyższe	48	37,5
	Wyższe	13	10,2
	Braki danych	1	0,8
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	43	33,6
	Miasto do 5 tys. mieszk.	5	3,9
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	8	6,3
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	17	13,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	19	14,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	33	25,8
	Systemowe braki danych	3	2,3
Wiek	Średnia	22,95	
	Odchylenie standardowe	2,78	

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych stanowią grupę w wieku wczesnej dorosłości (średnia wieku 22,95 lat). Trzy czwarte badanych stanowiły kobiety. Przeważały osoby o wykształceniu średnim (40,6%). Zamieszkiwały one różne środowiska, najwięcej pochodziło z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 38,3%).

Tabela 3. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży z rodzin doświadczających problemów alkoholowych

Młodzież z rodzin doświadczających problemów alkoholowych (N=553)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	345	62,4
	Mężczyźni	208	37,6
Wykształcenie	Podstawowe	106	19,2
	Gimnazjum	153	27,7
	Zawodowe	46	8,3
	Średnie	141	25,5
	Wyższe zawodowe	10	1,8
	Niepełne wyższe	68	12,3
	Wyższe	20	3,6
	Braki danych	9	1,6
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	111	20,1
	Miasto do 5 tys. mieszk.	34	6,1
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	62	11,2
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	71	12,8
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	71	12,8
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	198	35,8
	Systemowe braki danych	6	1,1
Wiek	Średnia	19,75	
	Odchylenie standardowe	2,93	

Grupę młodzieży z rodzin doświadczających problemów alkoholowych stanowiły w większości kobiety (62,4%). Średnia wieku wynosiła 19,75 lat. Naj-

więcej osób posiadało wykształcenie gimnazjalne (27,7%), średnie (25,5%) lub podstawowe (19,2%). Badani pochodzili z miejscowości zróżnicowanych pod względem liczby mieszkańców. Najwięcej osób (35,8%) pochodziło z dużych miast.

Tabela 4. Socjodemograficzny opis grupy sierot społecznych

Sieroty społeczne (N=227)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	139	61,2
	Mężczyźni	88	38,8
Wykształcenie	Podstawowe	64	28,2
	Gimnazjum	92	40,5
	Zawodowe	22	9,7
	Średnie	35	15,4
	Wyższe zawodowe	2	0,9
	Niepełne wyższe	2	0,9
	Wyższe	1	0,4
	Braki danych	9	4,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	34	15,0
	Miasto do 5 tys. mieszk.	22	9,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	22	9,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	33	14,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	40	17,6
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	72	31,7
	Systemowe braki danych	4	1,8
Wiek	Średnia	17,81	
	Odchylenie standardowe	2,35	

Grupa osób będących wychowankami domów dziecka lub rodzin zastępczych składała się w 61,2% z kobiet. Była to w większości młodzież (średnia wieku 17,81 lat) z ukończonym gimnazjum (40,5%) lub szkołą podstawową (28,2%). Osoby te pochodziły w większości z miast, jedynie 15% grupy mieszkało na wsi.

Tabela 5. Socjodemograficzny opis grupy eurosierot

Eurosieroty (N=277)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	173	62,5
	Mężczyźni	104	37,5
Wykształcenie	Podstawowe	59	21,3
	Gimnazjum	78	28,2
	Zawodowe	13	4,7
	Średnie	66	23,8
	Wyższe zawodowe	7	2,5
	Niepełne wyższe	35	12,6
	Wyższe	14	5,1
	Braki danych	5	1,8
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	63	22,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	10	3,6
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	22	7,9
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	51	18,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	34	12,3
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	92	33,2
	Systemowe braki danych	5	1,8
Wiek	Średnia	19,51	
	Odchylenie standardowe	3,17	

W grupie eurosierot większość stanowiły kobiety (62,5%). Średnia wieku wyniosła 19,5 roku. Osoby te pochodziły w większości z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 42,2%) i posiadały wykształcenie gimnazjalne (28,2%), średnie (23,8%) lub podstawowe (21,3%).

Tabela 6. Socjodemograficzny opis grupy małoletnich matek

Małoletnie matki (N=131)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	131	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	15	11,5
	Gimnazjum	29	22,1
	Zawodowe	14	10,7
	Średnie	40	30,5
	Wyższe zawodowe	3	2,3
	Niepełne wyższe	16	12,2
	Wyższe	10	7,6
	Braki danych	4	3,1
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	28	21,4
	Miasto do 5 tys. mieszk.	4	3,1
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	14	10,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	20	15,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	17	13,0
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	45	34,4
	Systemowe braki danych	3	2,3
Wiek	Średnia	21,22	
	Odchylenie standardowe	3,31	

Grupa małoletnich matek obejmowała 131 kobiet o średniej wieku 21,22 lat. Osoby te pochodziły przede wszystkim z miast do 100 tys. mieszkańców (łącznie 42,1%). Najwięcej badanych z opisywanej grupy miało wykształcenie średnie (30,5%).

Tabela 7. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży naruszającej normy prawa karnego

Młodzież naruszająca normy prawa karnego (N=234)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	125	53,4
	Mężczyźni	109	46,6
Wykształcenie	Podstawowe	147	62,8
	Gimnazjum	80	34,2
	Zawodowe	6	2,6
	Średnie	1	0,4
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	38	16,2
	Miasto do 5 tys. mieszk.	16	6,8
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	24	10,3
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	50	21,4
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	29	12,4
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	74	31,6
	Systemowe braki danych	3	1,3
Wiek	Średnia	16,25	
	Odchylenie standardowe	0,86	

Grupa młodzieży naruszającej normy prawa karnego składała się z kobiet (53,4%) i mężczyzn w wieku do 18. r.ż. Średnia wieku wyniosła 16 lat i 3 miesiące. Osoby te w większości (62,8%) uzyskały wykształcenie podstawowe, jedynie jedna z nich – średnie. Miejsce zamieszkania było zróżnicowane. Najczęściej wystąpiła kategoria „miasto powyżej 100 tys. mieszkańców” (31,6%).

Tabela 8. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich

Młodzież zagrożona alkoholizmem z terenów wiejskich (N=140)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	78	55,7
	Mężczyźni	62	44,3
Wykształcenie	Podstawowe	33	23,6
	Gimnazjum	55	39,3
	Zawodowe	10	7,1
	Średnie	29	20,7
	Niepełne wyższe	6	4,3
	Braki danych	7	5,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	140	100,0
Wiek	Średnia	17,94	
	Odchylenie standardowe	1,8	

Grupa młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich była względnie zrównoważona w aspekcie płci (kobiety stanowiły 55,7%). Wszystkie osoby zamieszkiwały na wsi. Wiek oraz wykształcenie były zbliżone do obserwowanych w grupie młodzieży miejskiej. Średnia wieku wyniosła 17,94 lat, zaś najczęstszym poziomem wykształcenia było ukończone gimnazjum (39,3%).

Tabela 9. Socjodemograficzny opis grupy młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich

Młodzież zagrożona uzależnieniami z terenów miejskich (N=522)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	300	57,5
	Mężczyźni	222	42,5
Wykształcenie	Podstawowe	149	28,5
	Gimnazjum	198	37,9
	Zawodowe	33	6,3
	Średnie	98	18,8
	Wyższe zawodowe	2	0,4
	Niepełne wyższe	32	6,1
	Wyższe	2	0,4
	Braki danych	8	1,5
Aktualne miejsce zamieszkania	Miasto do 5 tys. mieszk.	47	9,0
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	74	14,2
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	108	20,7
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	83	15,9
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	210	40,2
Wiek	Średnia	17,79	
	Odchylenie standardowe	1,79	

W grupie młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich niewielką przewagą liczebną miały kobiety (57,5%). Osoby te pochodziły w 40,2% z miast powyżej 100 tys. mieszkańców. Średnia wieku wyniosła 17,79 lat, a najczęstszym osiągniętym etapem wykształcenia było ukończone gimnazjum (37,9%).

Tabela 10. Socjodemograficzny opis grupy przestępców odbywających kary izolacyjne

Przestępcy odbywający kary izolacyjne (N=105)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Mężczyźni	105	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	34	32,4
	Gimnazjum	4	3,8
	Zawodowe	35	33,3
	Średnie	25	23,8
	Niepełne wyższe	3	2,9
	Wyższe	3	2,9
	Braki danych	1	1,0
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	24	22,9
	Miasto do 5 tys. mieszk.	7	6,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	8	7,6
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	14	13,3
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	11	10,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	39	37,1
	Systemowe braki danych	2	1,9
Wiek	Średnia	35,63	
	Odchylenie standardowe	9,9	

W grupie przestępców odbywających kary izolacyjne znalazło się 105 mężczyzn o średniej wieku 35,6 lat. Największą podgrupę wśród nich stanowiły osoby pochodzące z miast powyżej 100 tys. mieszkańców (37,1%). Badani mieli w większości wykształcenie zawodowe (33,3%) lub podstawowe (32,4%).

Tabela 11. Socjodemograficzny opis grupy przestępców, którzy opuścili zakłady karne

Osoby, które opuściły zakłady karne (N=79)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Mężczyźni	79	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	22	27,8
	Gimnazjum	4	5,1
	Zawodowe	27	34,2
	Średnie	15	19,0
	Wyższe zawodowe	1	1,3
	Niepełne wyższe	5	6,3
	Wyższe	3	3,8
	Braki danych	2	2,5
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	21	26,6
	Miasto do 5 tys. mieszk.	1	1,3
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	3	3,8
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	14	17,7
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	13	16,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	27	34,2
Wiek	Średnia	43,41	
	Odchylenie standardowe	13,71	

Grupa osób, które opuściły zakłady karne, składała się z 79 mężczyzn. Średnia ich wieku wynosiła 43,41 lat. Większość z nich zdobyła wykształcenie zawodowe (34,2%) lub podstawowe (27,8%). Byli więźniowie pochodzili najczęściej z miast powyżej 100 tys. mieszkańców (34,2%).

Tabela 12. Socjodemograficzny opis grupy osób bezdomnych

Osoby bezdomne (N=117)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	36	30,8
	Mężczyźni	81	69,2
Wykształcenie	Podstawowe	21	17,9
	Gimnazjum	2	1,7
	Zawodowe	57	48,7
	Średnie	24	20,5
	Wyższe zawodowe	1	0,9
	Niepełne wyższe	5	4,3
	Wyższe	6	5,1
	Braki danych	1	0,9
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	9	7,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	2	1,7
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	9	7,7
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	17	14,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	23	19,7
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	57	48,7
Wiek	Średnia	43,89	
	Odchylenie standardowe	12,67	

Większość grupy osób bezdomnych stanowili mężczyźni (69,2%). Przeciętny wiek badanych wynosił 43,89 lata. Prawie połowa z nich była mieszkańcami dużych miast (48,7%). Podobny odsetek posiadał wykształcenie zawodowe (48,7%).

Tabela 13. Socjodemograficzny opis grupy osób uprawiających prostytucję

Osoby uprawiające prostytucję (N=89)			
Zmienna	Kategoria	Częstość	Procent
Płeć	Kobiety	89	100,0
Wykształcenie	Podstawowe	11	12,4
	Gimnazjum	14	15,7
	Zawodowe	19	21,3
	Średnie	29	32,6
	Wyższe zawodowe	5	5,6
	Niepełne wyższe	6	6,7
	Wyższe	5	5,6
Aktualne miejsce zamieszkania	Wieś	14	15,7
	Miasto do 5 tys. mieszk.	5	5,6
	Miasto 6-20 tys. mieszk.	13	14,6
	Miasto 21-50 tys. mieszk.	12	13,5
	Miasto 51-100 tys. mieszk.	12	13,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszk.	30	33,7
	Systemowe braki danych	3	3,4
Wiek	Średnia	26,5	
	Odchylenie standardowe	8,58	

Grupę osób prostytuujących się stanowiło 89 kobiet o średniej wieku 26,5 roku. Badane były wykształcone w większości na poziomie średnim (32,6%) lub zawodowym (21,3%). Miejsce zamieszkania stanowiły przede wszystkim małe i średnie (łącznie 47,2%) oraz duże miasta (33,7%). Jedynie 15,7% spośród ankietowanych mieszkało na wsi.

4. Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych

Dobór narzędzi wykorzystanych do pomiaru zmiennych wyjaśnianej i wyjaśniającej wynikał z przyjętej perspektywy teoretycznej oraz wymogów metodologicznych i obejmował *Test Niedokończonych Zdań* J. Rottera i *Stosunek Do Wartości* I. Niewiadomskiej (do pomiaru zmiennej wyjaśnianej), *Ocenę Zachowania Zasobów* S. Hobfolla i *Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem* K. Pargamenta (do pomiaru zmiennej wyjaśniającej) oraz Arkusz Osobowy (jako narzędzie selekcyjne).

Techniki pomiaru zmiennych psychologicznych

- zmienna wyjaśniana
 - *Test Niedokończonych Zdań Rottera* (J. Rotter, M. I. Lah i J. E. Rafferty)
 - *Stosunek do Wartości* (I. Niewiadomska)
- zmienne wyjaśniające
 - *Ocena Zachowania Zasobów* (S. Hobfoll i R. Lilly)
 - *Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem* (K. Pargament, B. W. Smith, H. G. Koenig i L. Peres)
- selekcja do grup
 - *Arkusz Osobowy* (I. Niewiadomska i zespół)

Test Niedokończonych Zdań Rottera

Test Niedokończonych Zdań Rottera (*Rotter Incomplete Sentences Blank*) to narzędzie umożliwiające określenie poziomu przystosowania osoby. J. Rotter opracował je przy współpracy z M. I. Lah i J. E. Rafferty (1992). *Test Niedokończonych Zdań Rottera* jest metodą o charakterze projekcyjnym i w związku z tym posiada takie walory jak swobodny charakter wypowiedzi, duży stopień ukrycia celu diagnostycznego czy możliwość tworzenia nowych pozycji testowych na potrzeby specyficznych celów diagnostycznych i badawczych. Staranne opracowanie tego testu pozwala również korzystać z jego zalet jako narzędzia obiektywnego: łatwości i rzetelności oceny wypowiedzi respondenta, możliwości porównywania odpowiedzi różnych osób oraz prowadzenia badań grupowych.

Test składa się z 40 trzonów (początkowych słów) zdań. Respondent dopisuje dalszy ciąg do podanych fragmentów. Udzielone odpowiedzi odzwierciedlają dążenia, konflikty, lęki i postawy osoby badanej. Wnioskowanie o poziomie przystosowania dokonywane jest na podstawie oceny tych odpowiedzi przez psychologa. *Test Zdań Niedokończonych Rottera* posiada system obiektywnej oceny, na podstawie

którego każdej z odpowiedzi nadawana jest kategoria jakościowa oraz ocena punktowa. Na podstawie uzyskanych punktów oblicza się wskaźnik przystosowania, którego wartość zawiera się w przedziale $<0; 282>$. Wysoki wynik oznacza brak przystosowania.

Na użytek niniejszych badań dokonano klasyfikacji zdań zawartych w *Teście Niedokończonych Zdań Rottera* na dziedziny, których one dotyczą. Są one następujące:

Dziedziny przystosowania:

- 1. Relacje z innymi**
- 2. Relacje rodzinne**
- 3. Stosunek do siebie**
- 4. Dążenia i cele**
- 5. Doświadczane problemy**

Klasyfikacji dokonywało 7 sędziów kompetentnych – psychologów. Pozycję zaliczano do danej kategorii przy zgodzie co najmniej 4 sędziów.

W badaniu zastosowano polską adaptację metody dokonaną przez A. Jaworowską i A. Matczak (2008) na podstawie drugiego wydania testu z 1992 roku. Autorki sprawdziły walory psychometryczne polskiej adaptacji *Testu Niedokończonych Zdań Rottera*. Rzetelność sprawdzano w rozumieniu zgodności ocen sędziów oraz spójności wewnętrznej. Zgodność oceny tych samych protokołów przez różnych sędziów była mierzona współczynnikiem korelacji Spearmana i wynosiła 0,96. Współczynnik zgodności wewnętrznej α -Cronbacha osiągnął wartość 0,79 (Jaworowska i Matczak 2008). Zbadano również trafność testu metodą różnic między grupami kontrastowymi. Wynik badań wskazał, że grupy badanych nieprzystosowanych (więźniowie, maltretowane kobiety, pacjenci z depresją, bezrobotni) osiągają istotnie wyższe wyniki testu od osób stanowiących próbę normalizacyjną (Jaworowska i Matczak 2008).

Stosunek do Wartości

Na potrzeby obecnych badań *Test Niedokończonych Zdań Rottera* został uzupełniony przez I. Niewiadomską siedmioma członami zdań, których celem było wychwycenie konfliktów w dziedzinie stosunku do wartości:

1. W życiu warto
2. Ważne jest dla mnie
3. Moją największą radością
4. Najbardziej cenię
5. W życiu kieruję się

6. Moim największym skarbem

7. Moje dążenia

Klucz kodowania utworzono na podstawie analizy 100 protokołów kobiet i mężczyzn przez zespół 7 psychologów. Ocena rzetelności objęła dotychczas analizę spójności wewnętrznej metodą Cronbacha. Badanie przeprowadzono na 12 grupach i uzyskano wyniki od 0,33 do 0,69. Mediana wyniosła 0,59. Wynik ten wskazuje na niską do umiarkowanej spójność wyników.

Wysoki wynik w teście *Stosunek do Wartości* oznacza duże nasilenie konfliktów w obszarze wartości prospołecznych, niski – harmonijny stosunek do wartości.

Skala ta, również z tego powodu, że prace nad jej konstrukcją w dalszym ciągu trwają, została potraktowana jako źródło informacji dodatkowej do opisu grup o różnym typie przystosowania.

Ocena Zachowania Zasobów

Ocena Zachowania Zasobów (Conservation of Resources Evaluation) jest narzędziem pomiaru skonstruowanym na potrzeby TZZ przez Hobfolla we współpracy z R. Lilly (Hobfoll, Lilly i Jackson 1992; Hobfoll i Lilly 1993; Hobfoll 2006). Opisywane narzędzie ma formę listy 74 zasobów. Respondent ocenia każdy z nich trzykrotnie, za każdym razem w innym aspekcie, odpowiednio:

1. osobistego znaczenia zasobów
2. ich utraty w okresie minionych 6 miesięcy
3. ich pozyskania w przeciągu ostatnich 6 miesięcy.

Za pomocą Oceny Zachowania Zasobów określić można ogólny poziom wartościowania, pozyskania oraz utraty zasobów przez jednostkę, tak jak to jest rozumiane w TZZ. O mierzonych zmiennych wnioskuje się na podstawie średniego wyniku z całej listy.

W obecnych badaniach dokonano podziału zasobów na cztery rodzaje, zgodnie z treścią TZZ:

1. materialne (11 zasobów)
2. podmiotowe (21)
3. stanu (25)
4. energetyczne (17).

Przyporządkowania pozycji testowych *Oceny Zachowania Zasobów* dokonało 7 sędziów kompetentnych: psychologów zaznajomionych z TZZ na podstawie opisu poszczególnych rodzajów zasobów, zawartych w publikacji Hobfolla (2006, s. 74).

Na użytek obecnych badań, z myślą o zastosowaniu uzyskanych wyników w pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym, dokonano kategoryzacji zasobów na wewnętrzne (27) i zewnętrzne (47 zasobów). Do zewnętrznych zaliczono takie, które można dostarczyć osobie bez jej pracy nad ich pozyska-

niem. W zdobyciu zasobów wewnętrznych zainteresowany musi włożyć własny wysiłek, inaczej nie da się ich osiągnąć. Podziału zasobów dokonało 7 sędziów kompetentnych – psychologów.

W obecnych badaniach wykorzystano przekład *Oceny Zachowania Zasobów* zawarty w polskim tłumaczeniu wspomnianej wyżej publikacji (Hobfoll 2006, s. 87). Autorem przekładu jest M. Kacmajor. Autorom niniejszego opracowania nie są znane badania przy pomocy tego tłumaczenia skali, ani tym bardziej parametry psychometryczne polskiej wersji tej metody. Dlatego obliczono wskaźniki spójności wewnętrznej ocen globalnych, jak również dla ocen poszczególnych rodzajów zasobów. Współczynniki te policzono osobno dla każdej grupy, gdyż – jak wiadomo – rzetelność testu jest również funkcją badanej próby. Mediany oraz uzyskane wskaźniki α -Cronbacha przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 14: Mediany oraz zakresy wskaźników spójności wewnętrznej *Oceny Zachowania Zasobów* w badanych grupach

	Liczba pozycji	ZNACZENIE	ZYSK	UTRATA
GLOBALNE	74	0,96 (0,95-097)	0,96 (0,94-098)	0,97 (0,97-0,99)
MATERIALNE	11	0,77 (0,72-0,80)	0,81 (0,77-0,90)	0,87 (0,84-0,91)
PODMIOTOWE	21	0,91 (0,88-094)	0,91 (0,88-094)	0,94 (0,93-0,96)
ENERGETYCZNE	17	0,89 (0,84-0,90)	0,86 (0,83-0,92)	0,92 (0,90-0,95)
STANU	25	0,90 (0,86-093)	0,89 (0,84-0,93)	0,94 (0,92-0,97)
WEWNĘTRZNE	27	0,92 (0,90-0,95)	0,92 (0,89-0,95)	0,95 (0,94-0,97)
ZEWNĘTRZNE	47	0,94 (0,92-0,95)	0,94 (0,92-0,96)	0,97 (0,96-0,98)

Wszystkie wskaźniki spójności wewnętrznej osiągnęły wartości wyższe od 0,7, zaś mediany tych wskaźników od 0,77. Rzetelność całej skali oraz wyodrębnionych podskal jest zatem zadowalająca, w większości bardzo wysoka ($\alpha > 0,90$), co świadczy o ich wysokiej spójności.

Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem

Krótki Kwestionariusz Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem (Brief RCOPE) jest miarą złożoną z 14 pozycji (pytań) dobranych z pełnej wersji RCOPE, która jest 17-czynnikową metodą służącą do oszacowania pełnego zakresu metod religijnego radzenia sobie (Pargament, Smith, Koenig i Perez 1998; Pargament, Koenig i Perez 2000; Talik i Szewczyk 2008). Metoda pozwala na ujęcie natężenia stosowania przez badanego dwóch wzorów radzenia sobie religijnego w sytuacji stresowej:

1. **pozytywnych strategii radzenia sobie religijnego**, obejmujących: przebaczenie religijne, poszukiwanie religijnego wsparcia, radzenie sobie we współpracy z Bogiem, duchową łączność, religijne oczyszczenie oraz pozytywne religijne przewartościowania
2. **negatywnych strategii radzenia sobie religijnego**, obejmujących: duchowe niezadowolenie, interpretacje w kategoriach kary Bożej i działania demonów, kwestionowanie mocy Boga oraz niezadowolenie z relacji międzyludzkich we wspólnocie religijnej.

Oryginalna skala posiada wysoką spójność wewnętrzną ($0,81 \leq \alpha \leq 0,90$) oraz dobrą trafność różnicową. W obecnych badaniach wykorzystano tłumaczenie M. Jarosza o nieznanym dotąd wskaźnikach psychometrycznych. Analizę spójności wewnętrznej *Brief RCOPE* przeprowadzono na aktualnych danych w 12 grupach i uzyskano: dla czynnika negatywnego: $0,78 \leq \alpha \leq 0,84$ z medianą $\alpha=0,80$; dla pozytywnego $0,85 \leq \alpha \leq 0,93$ z medianą $\alpha=0,88$. Uzyskane wskaźniki odpowiadają rzetelności oryginalnej wersji metody i świadczą o wysokiej spójności wewnętrznej polskiej wersji skali.

Arkusz Osobowy

Arkusz Osobowy to opracowana przez zespół badawczy pod kierunkiem I. Niewiadomskiej ankieta zawierająca 115 pytań. Zostały one pogrupowane w bloki obejmujące następujące zagadnienia:

1. Aktualny status społeczno-ekonomiczny
2. Rodzina pochodzenia
3. Wychowanie poza rodziną pochodzenia
4. Stan zdrowia
5. Świadczenie usług seksualnych.

W obecnych badaniach informacje zebrane za pomocą *Arkusza Osobowego* posłużyły do przydzielenia osób do poszczególnych grup zagrożenia wykluczeniem społecznym.

5. Wykorzystane metody analizy statystycznej

Analiza statystyczna wyników została przeprowadzona za pomocą środowiska do obliczeń statystycznych R (R Development Core Team 2008) oraz pakietu statystycznego SPSS 14.0PL for Windows (SPSS Inc. 2006). Zastosowano procedurę analizy, która zawierała 4 etapy.

Etapy analizy statystycznej:**0. Przygotowanie danych – uzupełnienie braków danych****1. Podział na grupy ryzyka wykluczenia społecznego****2. Wyodrębnienie form przystosowania****3. Analiza różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych w czterech aspektach:**

- globalnej oceny zasobów
- oceny czterech rodzajów zasobów (materialne, stanu, podmiotowe, energetyczne)
- oceny dwóch typów kapitału (wewnętrzny, zewnętrzny)
- oceny religijnych zasobów jednostki w postaci strategii

Przygotowanie danych – uzupełnienie braków danych. Dopuszczone do analizy kwestionariusze z brakami danych uzupełniono przy pomocy procedury opartej na zmiennych kanonicznych, którą przeprowadzono na poziomie pozycji, dla każdego testu z osobna. Procedura ta przekształca zbiór zmiennych w taki sposób, aby miały najwyższą korelację z najlepszą liniową kombinacją pozostałych zmiennych (w tym przypadku pozostałych pozycji w teście). Braki danych dla zmiennej (pozycji testowej) są uzupełniane poprzez uzyskanie oszacowań przekształconych wyników za pomocą regresji wielorakiej metodą najmniejszych kwadratów. Oszacowania te są następnie przekształcane na wyniki w skali oryginalnej (kategorie odpowiedzi) przy zastosowaniu wielomianowych modeli logistycznych (Harrell i użytkownicy 2008). Zastosowanie tej metody miało na celu uniknięcie ograniczeń, wynikających z obecności braków danych w analizie bądź z często stosowanych metod uzupełniania braków opartych na średniej.

Podział na grupy ryzyka wykluczenia społecznego. Po uzupełnieniu braków danych osoby zostały przydzielone do poszczególnych grup wykluczenia społecznego. Podział ten został dokonany na podstawie określonych dla każdej grupy kryteriów merytorycznych, wynikających z definicji operacyjnych przynależności do tych zespołów. Kryteria te zostaną przedstawione w odpowiednich rozdziałach, poświęconych tym grupom.

Wyodrębnienie form przystosowania. Odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze: *Jakie formy przystosowania można wyodrębnić w grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?* uzyskano na drodze analizy skupień metodą k -średnich (Aldenderfer i Blashfield 1984). Metoda ta dzieli punkty w przestrzeni wielowymiarowej na k grup (skupień) w taki sposób, aby suma kwadratów punktów należących do danego skupienia była jak najmniejsza. W przypadku obecnych

badani punktami były osoby ankietowane, zaś przestrzeń była opisana poprzez wyniki *Testu Niedokończonych Zdań Rottera* w 5 dziedzinach adaptacji. Efektem użycia metody *k*-średnich były zatem skupienia osób o zbliżonej charakterystyce w zakresie pięciu wymiarów przystosowania. Analizę skupień przeprowadzono z osobna w każdej grupie badanych zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ten sposób uzyskano formy przystosowania specyficzne dla każdego z zespołów.

Przyjęta metoda wyodrębniania skupień wymaga podania ich oczekiwanej liczby. Wstępnie ustalono ją na 4. Decyzję o ostatecznej liczbie typów przystosowania podejmowano po analizie merytorycznej wyodrębnionych skupień oraz wartości odstających.

Po wyodrębnieniu typów przystosowania, poddano je analizie merytorycznej – określono charakterystykę adaptacji osób należących do każdego ze skupień poprzez identyfikację obszarów najbardziej naznaczonych konfliktami i problemami na podstawie średnich wyników w *Teście Niedokończonych Zdań Rottera*. Na tym etapie do analizy włączono również wyniki uzyskane w teście *Stosunek do Wartości* – policzono, za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancji, istotność różnic między typami przystosowania, a uzyskane wyniki włączono do opisu poszczególnych rodzajów adaptacji.

Analiza różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych. Drugie pytanie badawcze brzmiało: *Jaki rodzaj zasobów kształtuje wysoki potencjał przystosowawczy (duże możliwości przystosowawcze) u osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?* Hipotezy sformułowane w odpowiedzi na to pytanie postulowały w zakresie ocen znaczenia, utraty oraz zysku zasobów osobistych zróżnicowanie pomiędzy grupami różniącymi się formami przystosowania.

Różnice w *Ocenie Zachowania Zasobów* między grupami o odmiennej formie przystosowania testowano w czterech etapach oceny:

- zasobów (ujęcie globalne)
- czterech rodzajów kapitału (materialny, stanu, podmiotowy, energetyczny)
- dwóch typów zasobów (wewnętrzne, zewnętrzne)
- religijnych zasobów jednostki w postaci strategii.

Różnice te testowano przy zastosowaniu jednoczynnikowej analizy wariancji (Brzeziński 1996, s. 274). Tam, gdzie nie został spełniony warunek jednorodności wariancji, zastosowano odporny test Welcha (Wilcox 2009). W procedurze analizy wariancji zastosowano odpowiednie testy *post-hoc*: Tukey’a (spełniony warunek jednorodności wariancji) oraz T2-Tamhane’a (warunek jednorodności wariancji niespełniony).

Zwieńczeniem analizy różnic pomiędzy formami przystosowania w zakresie oceny zasobów osobistych było porównanie na poziomie poszczególnych typów kapitału (pozycji testu *Ocena Zachowania Zasobów*). Ze względu na kategoryalny

i porządkowy charakter analizowanych danych, różnice w zakresie poszczególnych pozycji testowano za pomocą nieparametrycznego testu H-Kruskala-Wallisa.

Przedstawione powyżej testy statystyczne pozwoliły porównać różne modele przystosowania w danej grupie zagrożonej wykluczeniem społecznym do formy uznanej za przejaw najlepszej adaptacji i w ten sposób uzyskano odpowiedź na postawione pytania badawcze.

Bibliografia:

- Aldenderfer M. S., Blashfield R. K. (1984). Cluster analysis. London: Sage.
- Bartczuk, R., Jarosz, M. (2006). Funkcja religijności w procesie radzenia sobie ze stresem. Koncepcja Kennetha I. Pargamenta. *Roczniki Psychologiczne* nr 9, s. 37-52.
- Brzeziński J. (1996). Metodologia badań psychologicznych. Warszawa: PWN.
- Chwaszcz J. (2010). Zasoby rozwojowe osób bezdomnych. Referat wygłoszony podczas seminarium konsultacyjnego VII. Zespołu ds. Rozwiązania Problemu Bezdomności w zakresie przygotowania Obywatelskiej Strategii Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich RP 28.04.2010.
- Harrell F. E. i użytkownicy. (2008). Hmisc: Harrell miscellaneous [Podręcznik oprogramowania komputerowego]. Dostępny ze strony: <http://biostat.mc.vanderbilt.edu/s/Hmisc> (Pakiet R w wersji 3.4-3).
- Heszen-Niejodek I. (2000). Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje. W: I. Heszen-Niejodek i Z. Ratajczak (red.). Człowiek w sytuacji stresu. problemy teoretyczne i metodologiczne. Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 12-43.
- Hobfoll S. E. (1988). The ecology of stress. New York: Hemisphere.
- Hobfoll S. E. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology* nr 6, s. 307-324.
- Hobfoll S. E. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu (tłum. M. Kacmajor). Gdańsk: GWP. Oryginalna praca opublikowana w 1998.
- Hobfoll S. E., Lilly R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology* nr 21, 128-148.
- Hobfoll S. E., Lilly R. S., Jackson, A. P. (1992). Conservation of social resources and the self. W: H. Veiel i U. Baumann (red.). The meaning and measurement of social support. New York: Hemisphere, s. 125-141.
- Jaworowska A., Matczak A. (2008). Test Niedokończonych Zdań Rottera. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Lazarus R. S. (2000). Toward better research on stress and coping. *American Psychologist* nr 6, s. 665-673.
- Niewiadomska I. (2010). Znaczenie zasobów psychospołecznych w procesie resocjalizacji. W: L. Pytka, B. Nowak (red.). Problemy współczesnej resocjalizacji. Warszawa: WSPR „Pedagogium”, s. 57-65.
- Pargament K. I. (2001). The psychology of religion and coping. Nowy Jork: Guilford Press.

- Pargament K. I., Smith B., Koenig H. G., Perez L. M. (2000). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion* nr 37, s. 710-724.
- Pargament K. I., Koenig H. G., i Perez L. M. (2000). The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology* nr 56, s. 519-543.
- R Development Core Team. (2008). R: a language and environment for statistical computing. Vienna: R Development Core Team.
- SPSS Inc. (2006). SPSS 14.0PL for Windows. Wersja 14.0.2 (21 Cze 2006). Chicago: SPSS Inc.
- Talik E., Szewczyk L. (2008). Ocena równoważności kulturowej religijnych strategii radzenia sobie ze stresem na podstawie adaptacji kwestionariusza RCOPE – Kennetha I. Pargamenta. *Przegląd Psychologiczny* nr 4, s. 513-538.
- Wilcox R. (2003). *Applying contemporary statistical techniques*. San Diego: Academic Press.

* Rafał P. Bartczuk – magister psychologii, zatrudniony w Pracowni Psychometrycznej w Instytucie Psychologii KUL. W pracy naukowej podejmuje zagadnienia funkcji religijności w sytuacjach trudnych, metodologii psychologii oraz pomiaru psychologicznego.

ROZDZIAŁ III

ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB POCHODZĄCYCH Z RODZIN WIELODZIETNYCH

Mirosław Kalinowski

Artykuł porusza kilka ważnych kwestii koncentrujących się wokół funkcjonowania rodziny wielodzietnej i osób dorosłych wywodzących się z rodzin wielodzietnych: ich potencjału adaptacyjnego i zasobów psychospołecznych odgrywających istotną rolę w kształtowaniu kapitału przystosowawczego.

Rodzina, jako podstawowy system społeczny, odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu postaw i zachowań wśród nowych pokoleń, stanowi ona ważne środowisko społeczne. Pełni funkcje prokreacyjne, opiekuńczo-wychowawcze, zabezpieczające, zaspokajające potrzeby (Grygielski 2003, s. 65). W rodzinie kształtuje się osobowość dziecka, jego przystosowanie w aktualnym i przyszłym życiu społecznym poprzez przekazywanie mu społecznie uznawanych wartości, norm i wzorów rządzących jego zachowaniem zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz rodziny (Cudak 2001, s. 275). Jan Paweł II podkreśla, że rodziny są najstarszymi i zarazem powszechnymi naturalnymi instytucjami i wspólnotami ludzkimi, w wymiarze ogólnospołecznym jak i religijnym, które występują we wszystkich kulturach. Są one jednymi z najcenniejszych dóbr ludzkości (za Bieleń 2000, s. 53).

Rodzina wielodzietna jest pojęciem o zmieniającym się znaczeniu w czasie. W okresie poprzedzającym globalizację społeczeństwa za taką uważano rodzinę posiadającą sześcioro bądź więcej dzieci. Obecnie, według ustawy o świadczeniach rodzinnych, termin ten oznacza rodzinę wychowującą troje i więcej potomstwa. Badacze problematyki zwykli jednak traktować jako wielodzietną rodzinę z minimum czworgiem dzieci (Strojnowska 1999). Wielodzietność zaliczana jest do grupy wskaźników życia społecznego, w których tkwi podłoże powstawania nieegalitarności bądź nierównego traktowania w otoczeniu (Sołtysiak 2003, s. 297). Wielokrotne macierzyństwo występuje głównie w rodzinach żyjących w trudnych warunkach socjalnych, z licznymi dysfunkcjami w zakresie przystosowania, ale także dotyczy ono rodzin o wysokim standardzie życia i pozytywnej adaptacji (Strojnowska 1999; Kozdrowicz 2003).

1. Problemy przystosowawcze członków rodzin wielodzietnych

Trudności adaptacyjne osób dorosłych, mające podłoże rodzinne, wynikają przede wszystkim z dysfunkcjonalności systemu rodzinnego. Rodziny wielodzietnej nie należy utożsamiać z rodziną problematyczną. Dysfunkcje systemu rodzinnego mogą dotyczyć każdej rodziny, niezależnie od dzietności. Problemy występujące w rodzinie dotyczą wszystkich jej członków, jednak w największym stopniu dzieci, ze względu na ich dynamiczny rozwój i kształtowanie się poprzez modelowanie zachowań na podstawie obecnych w otoczeniu. W prawidłowo funkcjonującym domu dzieci otoczone są opieką, rodzice dbają o zaspokojenie ich potrzeb oraz uczą samodzielności. Rodzina dysfunkcyjna, w której występują różnego rodzaju patologie, wpływa destrukcyjnie na wszystkich członków. Życie dziecka w takim środowisku dostarcza mu wielu cierpień, prowadzi do zaburzeń emocjonalnych, zachowań dewiacyjnych i internalizacji nieprawidłowych postaw rodzicielskich, co powoduje tworzenie dysfunkcyjnych rodzin prokreacyjnych (Kowalczyk-Jamnicka 2001, s. 437).

Trudności adaptacyjne osób pochodzących z rodzin wielodzietnych wynikają przede wszystkim z:

1. stereotypu rodziny wielodzietnej funkcjonującego w społeczeństwie
2. ubóstwa materialnego rodziny wywołającego kolejne formy ubóstwa poznawczego, społecznego, kulturowego
3. deficytów w kompetencjach psychospołecznych i wychowawczych rodziców.

Ad 1. Trudności adaptacyjne wynikające ze stereotypu rodziny wielodzietnej. Rodzina wielodzietna najczęściej postrzegana jest jako ta, w której występują alkoholizm, przemoc fizyczna i psychiczna, nadużycia seksualne a także wyzyskiwanie dzieci. Zdarza się, że problem wielodzietności związany jest z bezrobociem rodziców i ubóstwem. Często rodziny te są pod opieką ośrodków pomocy i pracowników socjalnych, co spycha je na margines życia społecznego. Niektóre dysfunkcje, takie jak niezaradność na rynku pracy, przemoc czy alkoholizm, przenoszone są z pokolenia na pokolenie. Przyczyną tego są:

- obecność mechanizmów społecznego uczenia się – odwzorowywanie zachowań obserwowanych w rodzinie i najbliższym otoczeniu, wyuczenie się określonej formy radzenia sobie
- spełnianie przez dziecko z rodziny dysfunkcyjnej przypisanej mu przez zbiorowość etykiety; społeczeństwo posługujące się stereotypem oczekuje od członków rodzin dysfunkcyjnych podobnych zachowań, jakie występują u ich rodziców czy

starszego rodzeństwa. Osoby te, biorąc pod uwagę brak wsparcia rodzinnego i społecznego w stosunku do zmiany kierunku ich formy przystosowania, mają niewielkie szanse na niezrealizowanie przypisanej im etykiety.

Ze względu na stereotyp, jaki powszechnie występuje w społeczeństwie, dotyczący patologizacji rodzin wielodzietnych, ich członkowie mają ograniczone szanse rozwoju. Z powodu narastającej stygmatyzacji oraz nieumiejętności zmiany swojego położenia, dzieci z rodzin wielodzietnych mogą rozwijać postawy aspołeczne. Zahamowanie społeczne jednostki może przybierać różne formy:

- **Brak zaufania do ludzi**, nowych rzeczy i sytuacji, osłabienie naturalnej pewności siebie (Konopnicki 1971, s. 168). Osoby przejawiające brak zaufania, nie mogą przemóc swej ostrożności wobec obcych, nie rywalizują ze swoimi rówieśnikami. Dzieci takie nie starają się osiągnąć większej skuteczności swego działania czy mistrzostwa w jakiejś pracy (Konopnicki 1971, s. 168).

- **Depresja**, która w swych łagodniejszych formach objawia się jako różnorodność i zmienność poziomu reakcji, a także brak energii fizycznej. Faza ostrzejsza wyraża się utrzymującym się stanem apatii, a poza tym tendencją do niepokoju lub frustracji. Dziecko chętnie kryje się w samotności. Nie dąży do osiągania sukcesów, a w krańcowych przypadkach unika kontaktów społecznych (Konopnicki 1971, s. 169).

- **Wycofanie się** dotyczy niechęci jednostki do nawiązywania kontaktów społecznych i obejmuje izolację społeczną, wyobcowanie ze środowiska. Wycofanie może być uwarunkowane doświadczeniami niepowodzeń w kontaktach z ludźmi (Konopnicki 1971, s. 169).

- **Postępowanie niekonsekwentne**, czyli działanie pod wpływem bodźca, który w danej chwili jest najsilniejszy. Osoba postępująca niekonsekwentnie odznacza się tendencją do zaspokajania swoich potrzeb bez względu na konsekwencje. Nie realizuje swoich działań w perspektywie przeszłości i przyszłości, tylko chwili obecnej. Osoba taka jest podatna na demoralizację, zwłaszcza w młodszym wieku, może więc być wykorzystywana przez silniejsze jednostki aspołeczne (Konopnicki 1971, s. 171).

Wyżej opisane dysfunkcje przyjmują prawidłowości mechanizmu sprzężenia zwrotnego. Młodzież jest stygmatyzowana z powodu pochodzenia z rodziny wielodzietnej, ubogiej czy dysfunkcyjnej, co powoduje wycofywanie się z życia społecznego, a to z kolei pogłębia stygmatyzację.

Ad 2. Problemy przystosowawcze wynikające z ubóstwa materialnego rodziny. Badania empiryczne dowodzą, że jednostki i grupy, instytucje i organizacje usytuowane wyżej w hierarchii dochodu i dostępu do informacji i władzy mają łatwiejszy dostęp do różnych dóbr i wartości przestrzennych, tj. do pewnych instytucji publicznych, miejsc atrakcyjnych zdrowotnie i krajobrazowo,

lepszycy mieszkańcy. Najbardziej zagrożone ubóstwem są rodziny wielodzietne, a problem ten jest już wyraźnie dostrzegalny w rodzinach posiadających więcej niż dwoje dzieci (Komorska 2001, s. 147). Dzieci i młodzież wychowujące się w warunkach niedostatku mają ograniczony dostęp do wielu instytucji życia społecznego, m.in. w sferze kultury, oświaty, zdrowia, a także odczuwają wyłączenie środowiskowe. Ze względu na świadomość niskiego statusu materialnego dzieci z ubogich rodzin ograniczają swoje kontakty zewnętrzne nawet ze środowiskiem rówieśniczym, a także ograniczają realizację planów edukacyjnych (Komorska 2001, s. 148).

Ubóstwo to stan poniżej pewnego zmiennego w czasie progu dochodowego lub progu realizacji potrzeb w odniesieniu do jednostki, rodziny lub grupy społecznej (Boczeń i in. 1993, s. 341). Według analiz Głównego Urzędu Statystycznego, najbiedniejszą część społeczeństwa stanowią rodziny wychowujące co najmniej 4 dzieci. Dane z 1997 roku wskazują, że na granicy i poniżej minimum socjalnego funkcjonowało w Polsce 85% takich rodzin.

Braki finansowe w rodzinach wielodzietnych w bardzo znacznym stopniu ograniczają możliwości rozwoju dzieci (Komorska 2001, s. 147). Podstawę funkcjonowania rodziny na wielu polach stanowią jej warunki bytowe. Decydują one o stopniu i poziomie zaspokajania istotnych potrzeb ekonomicznych, zdrowotnych i kulturalnych. Warunkują stabilizację życia rodzinnego, samopoczucie rodziny oraz postrzeganie jej przez opinię społeczną (Marzec 2001, s. 298).

Niezaspokojenie potrzeb członków rodzin wielodzietnych.

Do konsekwencji ubóstwa rodziny należy niezaspokojenie na optymalnym poziomie wielu potrzeb jej członków, co następnie przekłada się na trudności adaptacyjne w poszczególnych sferach funkcjonowania. M. Winiarski wymienia następujące potrzeby zaspokajane na gruncie rodzinnym: podstawowe (snu, pokarmu, przestrzeni życiowej i in.), emocjonalne (miłości, rozrywki, osiągnięć, przeżyć estetycznych, piękna), społeczne (przynależności, kontaktów społecznych, przyjaźni, współdziałania, znaczenia, sensu i wartości). Niezaspokojenie wymienionych oczekiwań prowadzi do (Winiarski 2003, s. 254-262):

- ogólnej deformacji struktury potrzeb
- nasilonego stanu ogólnego cierpienia, co z kolei utrwała poczucie niższości
- fiksacji na nieefektywnych działaniach dążących do zaspokojenia potrzeb
- chorobliwego rozbudzenia wyobraźni
- załamania i rezygnacji (apatii)
- zaburzeń socjalizacji, takich jak egocentryzm, nasilenie negatywnego stosunku do innych, złośliwości, agresywności
- zahamowania lub regresu w rozwoju fizycznym
- uzależnień.

Skłonność do zachowań przestępczych.

Brak środków i wiary w możliwość poprawy swojego położenia przyczynia się do powstania ubóstwa permanentnego i w konsekwencji jego dziedziczenia przez kolejne pokolenia (Komorska 2001, s. 148). Wieloletnie pozostawanie rodziny bez wsparcia materialnego i merytorycznego powoduje, że jej członkowie, chcąc przełamać stagnację, w której tkwią, podejmują działania przestępcze. Farrington uznaje, że sposób funkcjonowania rodziny w największym stopniu wpływa na to, czy osoba wejdzie na drogę przestępczości. Wykazała ona, że najsilniejszy związek występuje między ojcem-kryminalistą a synem, który w przyszłości również prawdopodobnie stanie się przestępcą (Farrington 1995 za Hollin i in. 2008, s. 17). Wiele badań dowodzi, że przestępcy wywodzą się na ogół z rodzin wielodzietnych (Rankin, Kern 1994 za Hollin i in. 2008, s. 25). Hollin, Browne i Palmer uważają, że im liczniejsze rodzeństwo, tym bardziej rośnie prawdopodobieństwo, że któreś z dzieci będzie przejawiało zachowania przestępcze, a co za tym idzie – będzie negatywnym wzorcem dla pozostałych członków rodziny. Zwiększone ryzyko zachowań przestępczych wśród młodzieży z rodzin wielodzietnych może wynikać również ze zmniejszonej kontroli rodzicielskiej lub niewłaściwych technik wychowawczych. Jeśli chodzi o pierwsze kontakty młodzieży ze środowiskiem przestępczym, nie bez znaczenia jest też fakt, że w wyniku ubóstwa wiele rodzin wielodzietnych mieszka w najbiedniejszych dzielnicach miast, w blokach socjalnych, w których o demoralizację nietrudno. Rodzice, którzy borykają się z problemami społecznymi i finansowymi, nie potrafią zapewnić dziecku odpowiednich warunków, których potrzebuje do prawidłowego rozwoju (McWhirter i in. 2008, s. 171). Młodzież przejawiająca zachowania przestępcze najczęściej dorasta w warunkach, które nie sprzyjają właściwemu rozwojowi i socjalizacji. Niskie zasoby finansowe rodziny są powodem mniejszych możliwości rozwoju dzieci, to z kolei powoduje stagnację i nieefektywne sposoby radzenia sobie z trudnymi sytuacjami.

Konflikty i kryzysy.

Frustracja wynikająca z powodu niezaspokojenia potrzeb przez poszczególnych członków rodziny może prowadzić do licznych konfliktów i dalszych zaburzeń: depresji, nerwicy, wzrostu agresji. Powoduje to wiele napięć pomiędzy małżonkami, ale także na linii rodzice – dzieci. Konflikty czy kryzysy rozwojowe są naturalnymi zjawiskami w każdej rodzinie. W wielodzietnej trudnością jest pozostawanie rodziny w wielu fazach rozwojowych równocześnie (np. faza charakterystyczna dla rozwoju rodziny z małym dzieckiem, przedszkolakiem, uczniem, nastolatkiem, a nawet opuszczającym dom). Każdy z tych etapów rozwoju systemu rodzinnego charakteryzuje się doświadczaniem określonych kryzysów rozwojowych i występowaniem konfliktów (Niewiadomska, Chwaszcz 2010, s. 262-266). Rodzina małodzietna staje przed zadaniem poradzenia sobie z jednym

lub dwoma konfliktami charakterystycznymi dla danego okresu rozwojowego. W wielodzietnej kumulacja okresów rozwojowych i związanych z nimi konfliktów jest bardzo duża, co powoduje drastyczny wzrost trudności sytuacji. Wobec niewystarczających kompetencji psychospołecznych, ubóstwa i braku wsparcia z zewnątrz rodzina wielodzietna często nie jest w stanie poradzić sobie z doświadczanymi kryzysami. Utrzymujące się sytuacje trudne, nierozwiązane konflikty mogą prowadzić do zachowań agresywnych bądź ucieczkowych (bezradności, depresji) u poszczególnych członków rodziny. Powodują także zatrzymanie się a niekiedy i regres rozwoju systemu rodzinnego.

Ad 3. Problemy adaptacyjne wynikające z obniżonych kompetencji psychospołecznych i wychowawczych rodziców.

Zaburzenia systemu komunikacyjnego.

W rodzinach wielodzietnych często zdarza się, że relacje między poszczególnymi członkami rodziny są osłabione bądź zaburzone. Prawidłowe więzi emocjonalne pomiędzy nimi są bardzo ważne, gdyż przygotowują młodych ludzi do życia w społeczeństwie. Dzieci, widząc patologiczne wzorce, same nabywają wadliwych umiejętności społecznych. Deficyty w relacjach z bliskimi spowodowane są głównie zakłóceniami w systemie komunikacji. Trudności komunikacyjne w rodzinie wielodzietnej wynikają z wielopłaszczyznowej sieci związanej z dużą ilością interakcji pomiędzy jej członkami. W skomplikowanych kanałach komunikacyjnych znacznie łatwiej o zafałszowanie przekazywanej informacji, zakłócenia płynności przepływu informacji, niedrożność kanału informacyjnego, deficyty w aktywnym słuchaniu, posługiwanie się wielkimi kwantyfikatorami i inne błędy. Skutki zaburzeń komunikacyjnych odczuwalne są w jakości relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny wielodzietnej. Zakłócenia najdotkliwiej uderzają w najmłodszych, powodując u nich poczucie osamotnienia, brak poczucia bezpieczeństwa, trudności z wyrażaniem przeżywanego stanów emocjonalnych. Taka sytuacja może przyczynić się do wypaczenia rozwoju niektórych sfer psychicznych dziecka, lekceważenia norm społecznych, osobistej autonomii, bierności życiowej (Cudak 2001, s. 277). Młodzież pozbawiona wsparcia w domu, będzie szukała go poza rodziną, angażując się w różnego rodzaju subkultury przestępcze lub sekty. Dzieci mogą uciekać do grup, które oferują im coś więcej niż bliscy, w których czują się akceptowane i potrzebne.

Nieprawidłowe wzorce zachowań.

Często w rodzinach wielodzietnych występuje alkoholizm, który jest jednocześnie jedną z najczęstszych dysfunkcji systemu rodzinnego w ogóle. U dzieci z rodzin uzależnionych istnieje duże ryzyko nieprzystosowania emocjonalnego

i społecznego, na przykład nadpobudliwości, trudności w relacjach z innymi, agresji, depresji, opuszczania szkoły i rozwoju narkomanii (Watkins, Durant 1996 2008, s. 72). Zaburzenie więzi rodzic – dziecko może powodować, że młode dziewczęta, czując się osamotnione, będą szukały substytutu tych więzi. Badania Kowalczyk-Jamnickiej wykazały, że prostytutkiujące się dziewczęta w znacznej mierze wywodzą się z rodzin dysfunkcyjnych. 45,7% rodziców kobiet, które wzięły udział w badaniu, przejawiało wrogość lub chłód uczuciowy zarówno wobec siebie, jak i wobec dzieci (Kowalczyk-Jamnicka 2001, s. 446). Niewłaściwa atmosfera rodzinna, brak wsparcia i poczucia bycia kochaną, skłaniały dziewczęta do znalezienia innego sposobu na zaspokojenie swoich potrzeb, często poprzez uprawianie nierządu.

Niezgodność stosowanych przez rodziców metod wychowawczych.

Niezgodność między rodzicami w stosowanych wobec dzieci strategiach wychowawczych (wymaganiach, zachowaniach nagradzanych, zachowaniach karnych, rodzaju kar) oraz brak konsekwencji pomiędzy kierowanymi do dzieci informacjami a zachowaniem rodziców prowadzi do poczucia u dzieci braku bezpieczeństwa i kształtowania się labilnego systemu wartości. Dziecko nie wie, co jest właściwe, a co nie, jeśli to samo zachowanie oceniane jest przez dwie osoby w różny sposób. Brak zgodności między rodzicami umożliwia także dziecku manipulację nimi w celu osiągnięcia własnych korzyści, co kształtuje negatywne strategie zaradcze.

Brak wyraźnych granic pomiędzy członkami systemu rodzinnego.

Brak granic pomiędzy osobami należącymi do rodziny wielodzietnej jest zjawiskiem dość częstym. Odnosi się on zarówno do granic fizycznych, jak i psychicznych. Podłożem takiej sytuacji jest zwykle obecność fizycznego zagęszczenia w pomieszczeniach mieszkalnych zajmowanych przez rodzinę wielodzietną. Okoliczność ta nie pozwala na zaspokojenie potrzeb intymności poszczególnych członków rodziny, utrudnia proces indywidualizacji, wzmacnia zachowania agresywne, powoduje spadek wzajemnej atrakcyjności tychże osób.

Niewystarczające kompetencje psychospołeczne rodziców.

Rodzinom wielodzietnym często przypisywane są w literaturze niskie kompetencje psychospołeczne. Wnioskowanie takie prowadzone jest na podstawie wykształcenia rodziców, edukacji dzieci, rodzaju wykonywanej przez rodziców pracy zarobkowej, wielkości dochodów na członka rodziny i obecności świadczeń socjalnych. Obniżenie efektywności społecznego funkcjonowania rodzin wielodzietnych jest jednak procesem bardziej skomplikowanym, na który składają się: poziom kompetencji rodziców, poziom zamożności społeczeństwa,

stereotyp rodziny wielodzietnej, negatywne procesy społeczne jak bezrobocie, niewydolność polityki w zakresie wsparcia rodzin i inne czynniki. Wieloczynnikowo uwarunkowana niewydolność funkcji wychowawczych rodziny jest natomiast charakterystyczna ogólnie dla współczesnej doby, niezależnie od dzietności.

Rodzina jest najważniejszym systemem, w którym jednostki uczą się sposobów funkcjonowania społecznego. W niej nabywa się wiedzy na temat ról społecznych, uczy się reakcji na sytuacje stresowe, rozwiązywania problemów oraz współżycia z innymi ludźmi. Może być ona fundamentem dla dojrzałego i pragnącego rozwoju człowieka, jednak jeśli występują w niej patologie, może przyczynić się do degradacji jednostki. Rodzina wielodzietna nie jest z definicji dysfunkcyjna, jest jednak w większym stopniu narażona na różnego rodzaju problemy. Zła sytuacja materialna, uzależnienia, przemoc i rozluźnienie relacji rodzinnych mogą występować w każdej rodzinie, jednak w sytuacji, gdy problemy nakładają się na siebie, a dodatkowo społeczeństwo stygmatyzuje członków takich rodzin, bardzo trudno jest o prawidłową atmosferę wychowawczą. W rodzinie wieloosobowej znacznie łatwiej o zaniedbanie potrzeb dziecka, trudniej jest zapewnić godny byt, dużo częściej dochodzi także do uzależnień i zachowań przestępczych.

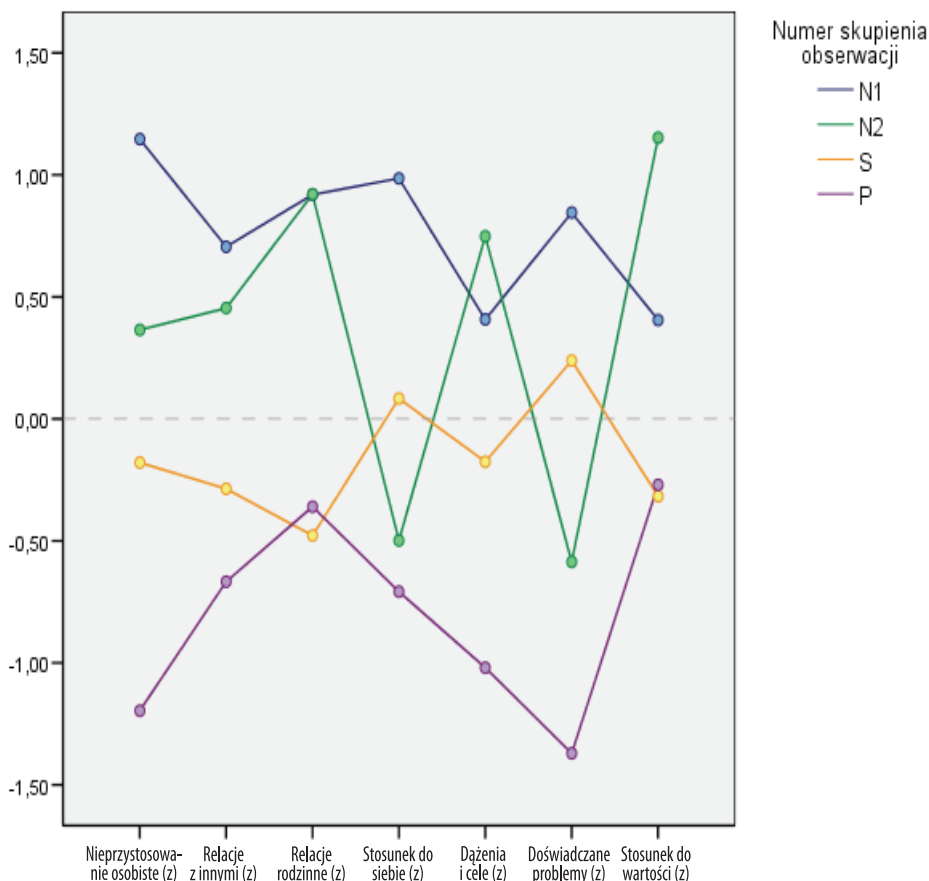
2. Zasoby kształtujące adaptację w rodzinie wielodzietnej

Postawiono dwa pytania badawcze: jaki jest potencjał przystosowawczy osób pochodzących z rodzin wielodzietnych? oraz jakie rodzaje zasobów konstytuują adaptację społeczną członków rodzin wielodzietnych?

Na potrzeby badań zoperacjonalizowano termin osoba pochodząca z rodziny wielodzietnej. Do badań kwalifikowano respondenta, który miał w rodzinie pochodzenia przynajmniej troje rodzeństwa. Przebadano 128 osób pochodzących z rodzin wielodzietnych w wieku rozwojowym. Charakterystyka socjodemograficzna badanych osób umieszczona jest w rozdziale drugim.

Potencjał adaptacyjny osób wychowywanych w rodzinach wielodzietnych

Na podstawie analizy skupień, uwzględniając przystosowanie osobiste (wynik ogólny i wyniki w sześciu sferach przystosowania uzyskane na podstawie RISB), wyodrębniono cztery grupy członków rodzin wielodzietnych z różnym potencjałem przystosowawczym.

Wykres 1. Potencjał przystosowawczy osób wychowywanych w rodzinach wielodzietnych (N=128): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N1 (N=29), N2 (N=18), S (N=57), P (N=24)

Wśród ankietowanych pochodzących z rodzin wielodzietnych można wyróżnić grupy ze zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym: wysokim (P), średnim (S) oraz niskim (N1, N2).

Grupa (P) – osoby przystosowane z wysokim potencjałem adaptacyjnym (N=24). Należą tu odznaczający się pozytywną adaptacją, lecz bardzo nieharmonijną w poszczególnych sferach w stosunku do średniej grupowej. Charakteryzują się:

- wysokim wskaźnikiem przystosowania (niskim wskaźnikiem ogólnym nieprzystosowania)

- bardzo niskim natężeniem doświadczanych problemów
- sprecyzowanymi celami i wyznaczonymi działaniami prowadzącymi do ich realizacji
- pozytywnym stosunkiem do siebie
- poprawnymi relacjami interpersonalnymi
- średnio poprawnymi relacjami rodzinnymi
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości (może być przejawem kryzysu wartościowania u młodych osób).

Grupa (S) – osoby przystosowane ze średnim harmonijnym potencjałem adaptacyjnym (N=57). Należą tu respondenci odznaczający się średnim poziomem adaptacji w miarę harmonijnej. Charakteryzują się:

- średnim ogólnym wskaźnikiem nieprzystosowania
- średnio poprawnymi relacjami rodzinnymi
- średnio poprawnymi relacjami interpersonalnymi
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości
- konfliktami w obszarze dążeń i celów
- ambiwalentnym, ze skłonnością do negatywnego, stosunkiem do siebie
- doświadczaniem problemów.

Grupa (N2) – osoby nieprzystosowane ze średnim nieharmonijnym potencjałem adaptacyjnym (N=18). Są to badani odznaczający się średnim w kierunku do niskiego poziomem adaptacji o nieharmonijnym przebiegu. Charakteryzują się:

- średnim natężeniem doświadczanych problemów
- ambiwalentnym stosunkiem do siebie
- wskaźnikiem nieprzystosowania ogólnego mieszczącym się na granicy wyników średnich i wysokich
- raczej konfliktowymi relacjami z innymi
- dużym nasileniem konfliktów w sferze relacje rodzinne
- dużym nasileniem konfliktów w sferze dążenia i cele
- silnymi konfliktami związanymi z wartościowaniem.

Grupa (N1) – osoby z niskim potencjałem adaptacyjnym (N=29) we wszystkich sferach funkcjonowania. Charakteryzują się:

- bardzo wysokim poziomem nieprzystosowania ogólnego
- konfliktami w sferze dążeń i celów
- konfliktami w sferze wartościowania
- dużym natężeniem doświadczanych problemów
- trudnościami w relacjach z innymi
- negatywnym stosunkiem do siebie.

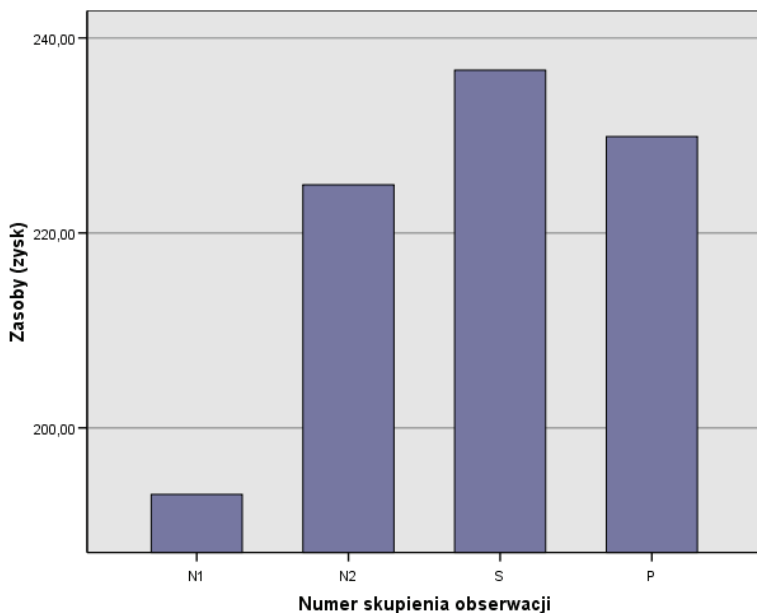
Zasoby rozwojowe a potencjał przystosowawczy osób pochodzących z rodzin wielodzietnych

Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a zróżnicowanym potencjałem przystosowawczym osób wychowywanych w rodzinach wielodzietnych przeanalizowany zostanie na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji członków rodzin wielodzietnych poprzez poziom zasobów – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a) przypisywanie znaczenia kapitałowi
 - b) spostrzeganie zysków w posiadanych zasobach
 - c) ocenianie strat.
2. kształtowanie przystosowania osób pochodzących z rodzin wielodzietnych poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - b) spostrzeganie zysków w tych zasobach
 - c) ocena strat we wskazanych typach kapitału.
3. kształtowanie adaptacji członków rodzin wielodzietnych poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy – zasoby wewnętrzne i zewnętrzne; analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla)
 - a) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - b) spostrzeganie zysków w tych zasobach
 - c) ocena w nich strat.
4. kształtowanie adaptacji osób pochodzących z rodzin wielodzietnych poprzez strategię religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne) (wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Ad 1. Kształtowanie adaptacji członków rodzin wielodzietnych poprzez poziom zasobów.

Analizując związek pomiędzy potencjałem adaptacyjnym osób pochodzących z rodzin wielodzietnych a wynikiem ogólnym w znaczeniu, pozyskiwaniu i utracie zasobów, odnotowano istotną zależność w zakresie ich pozyskiwania pomiędzy grupą osób nieprzystosowanych z niskim kapitałem adaptacyjnym (N1) a grupą respondentów przystosowanych ze średnim harmonijnym potencjałem adaptacyjnym (S).

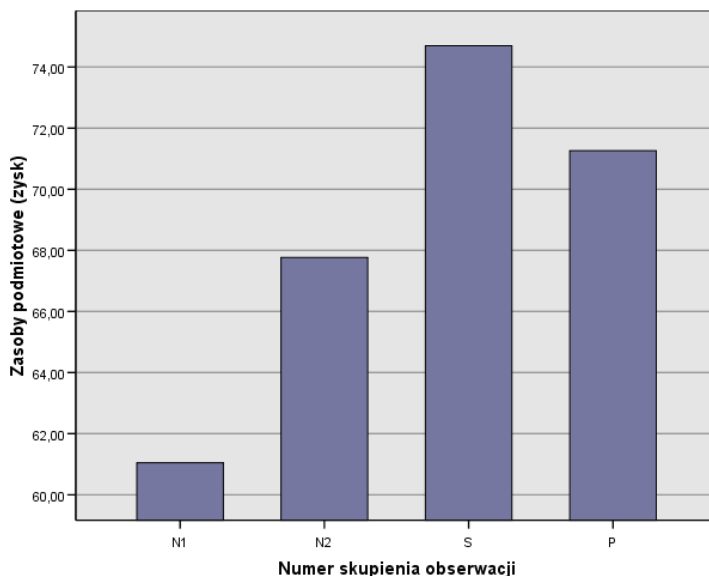
Wykres 2. Pozyskiwanie zasobów przez osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych (N=128): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach P, S, N1, N2

Osoby z wysokim i średnim potencjałem adaptacyjnym pozyskują znacznie więcej zasobów podmiotowych niż te z niskim. Istotną różnicę na poziomie statystycznym ($p=0,05$) uzyskujemy pomiędzy badanymi ze średnim potencjałem adaptacyjnym o harmonijnym przystosowaniu (S) w analizowanych obszarach (relacje rodzinne, relacje z innymi, stosunek do siebie, dążenia i cele, doświadczane problemy, stosunek do wartości) a ankietowanymi z niskim potencjałem adaptacyjnym (N1).

Ad 2. Kształtowanie przystosowania osób pochodzących z rodzin wielodzietnych poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego.

Zasoby podmiotowe

Osoby wychowujące się w rodzinach wielodzietnych różnią się poziomem pozyskiwania zasobów podmiotowych. Różnice istotne statystycznie ($p=0,05$) występują pomiędzy grupą osób z niskim (N1) i ze średnim (S) harmonijnym potencjałem przystosowawczym. Członków rodzin wielodzietnych z różnym poziomem potencjału adaptacyjnego nie różnicuje znaczenie nadawane zasobom podmiotowym ani ich utrata.

Wykres 3. Pozyskiwanie zasobów podmiotowych przez osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych (N=128): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach P, S, N1, N2.

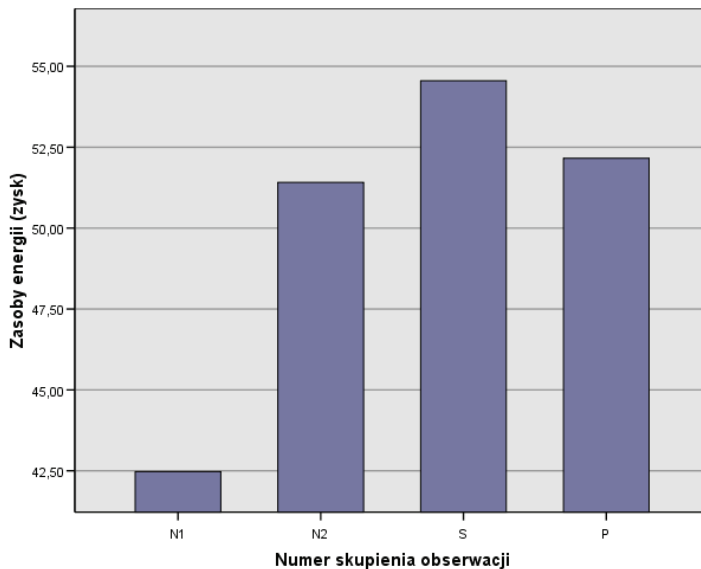
Osoby z wysokim i średnim potencjałem adaptacyjnym charakteryzują się większym poziomem pozyskiwania zasobów podmiotowych niż te o niskim kapitale adaptacyjnym.

Badani ze średnim harmonijnym poziomem możliwości adaptacyjnych (S) pozyskują istotnie więcej ($p=0,05$) zasobów podmiotowych niż ci z niskim potencjałem przystosowawczym (N1). Do pozyskiwanych zasobów podmiotowych, istotnie różnicujących wymienione grupy, należą:

- poczucie wartościowości dla innych
- poczucie dumy z siebie
- poczucie sensu (celu) w życiu
- świadomość celu, do jakiego zmierza się w życiu
- samodyscyplina.

Zasoby energii

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych różnią się stopniem pozyskiwania zasobów energii. Różnice istotne statystycznie występują pomiędzy osobami o niskim potencjale rozwojowym (N1) i średnim harmonijnym kapitale adaptacyjnym (S). Członkowie rodzin wielodzietnych nie różnią się znaczeniem nadawanym zasobom energii ani ich utratą.

Wykres 4. Pozyskiwanie zasobów energii przez osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych (N=128): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach P, S, N1, N2

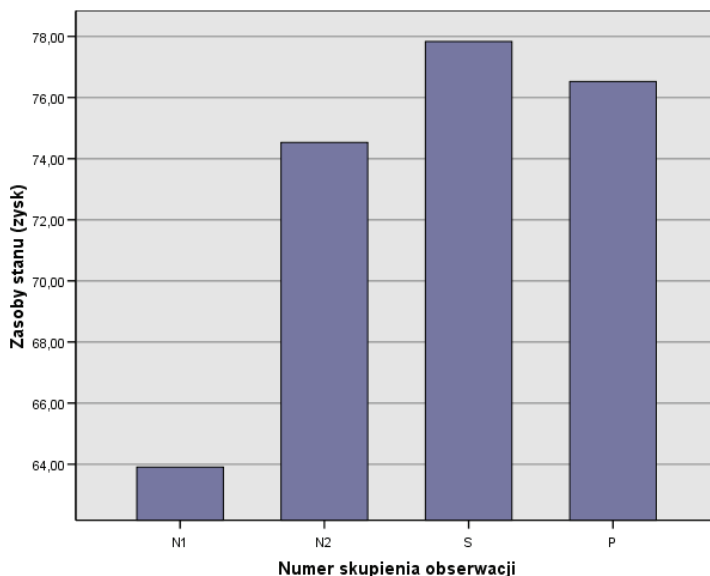
Osoby przystosowane pozyskują znacznie więcej zasobów energii niż nieprzystosowane. Do zasobów tych należą:

- siła do zrealizowania podjętych zadań
- ubezpieczenie zdrowotne
- pieniądze na przyjemności
- pomoc finansowa, gdy zachodzi taka potrzeba.

Najwięcej zasobów energetycznych pozyskują członkowie rodzin wielodzietnych ze średnim potencjałem adaptacyjnym (o rozwoju harmonijnym), następnie osoby z wysokim potencjałem rozwojowym (o nieharmonijnym rozkładzie). Podobnie dużo zasobów energii pozyskują badani o średnim poziomie nieprzystosowania. Znacząco mniej zasobów energetycznych pozyskują osoby nieprzystosowane o niskim potencjale adaptacyjnym.

Zasoby stanu

Osoby wychowywane w rodzinach wielodzietnych różnią się w zakresie pozyskiwania zasobów stanu. Nie odnotowano natomiast, między nimi, różnic w znaczeniu nadawanemu zasobom stanu ani ich utracie. Różnice istotne statystycznie występują pomiędzy respondentami ze średnim harmonijnym potencjałem adaptacyjnym a tymi o niskim kapitale przystosowawczym.

Wykres 5. Pozyskiwanie zasobów stanu przez osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych (N=128): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach P, S, N1, N2

Osoby z wysokim i średnim potencjałem adaptacyjnym cechują się znacznie większym poziomem pozyskiwania zasobów niż badani o niskim kapitale rozwojowym. Różnice istotne statystycznie ($p=0,05$) występują pomiędzy ludźmi ze średnim potencjałem przystosowawczym (S) harmonijnym w poszczególnych analizowanych sferach (relacje rodzinne, relacje z innymi, stosunek do siebie, dążenia i cele, doświadczane problemy, stosunek do wartości) a osobami o niskim kapitale adaptacyjnym (N1).

Osoby przystosowane pochodzące z rodzin wielodzietnych pozyskują więcej zasobów stanu, takich jak:

- bliskość z jedną lub kilkoma osobami z rodziny
- posiadanie przynajmniej jednego przyjaciela
- ludzie, od których mogą się uczyć
- pomoc w realizowaniu zadań w pracy.

Zasoby materialne

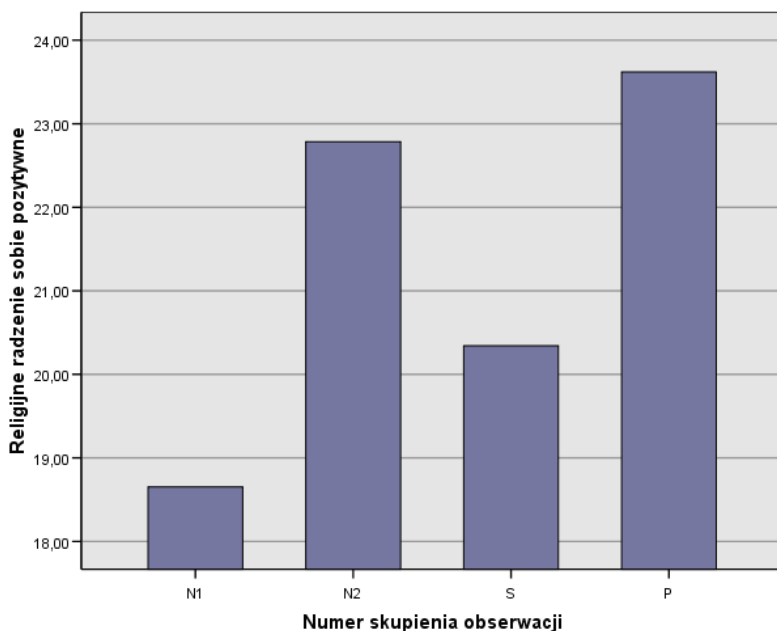
Pomiędzy grupami osób pochodzących z rodzin wielodzietnych odznaczających się zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym nie stwierdzono różnic w zakresie znaczenia, pozyskiwania ani utraty zasobów materialnych. Można wnioskować, że zasoby te nie są czynnikiem w istotny sposób wpływającym na formę adaptacji ludzi pochodzących z rodzin wielodzietnych.

Ad 3. Kształtowanie adaptacji członków rodzin wielodzietnych poprzez dwa rodzaje kapitału – zasoby wewnętrzne i zewnętrzne.

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych, charakteryzujące się zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym, nie różnią się pod względem znaczenia nadawanego zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, poziomu pozyskiwania obu rodzajów zasobów a także pod względem stopnia ich utraty. Pomiędzy grupami P, S, N1, N2 nie odnotowano różnic istotnych w zakresie zarządzania zasobami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Ad 4. Kształtowanie adaptacji osób pochodzących z rodzin wielodzietnych poprzez strategie religijne.

Osoby wychowywane w rodzinach wielodzietnych odznaczają się różnym poziomem korzystania ze strategii religijnego radzenia sobie pozytywnego.

Wykres 6. Korzystanie ze strategii *Religijne radzenie sobie pozytywnie* przez osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych (N=128); wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla Kwestionariusza Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta w grupach P, S, N1, N2

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych o wysokim potencjale adaptacyjnym (P) w znacznie większym stopniu ($p=0,05$) posługują się strategią religijnego radzenia sobie pozytywnego niż te o niskim kapitale adaptacyjnym (N1). Wysoki poziom przystosowania ludzi z takich rodzin współwystępuje z ich pozytywnym rozwojem religijnym.

Wnioski

Z wysokim poziomem kapitału adaptacyjnego (P) osób pochodzących z rodzin wielodzietnych współwystępuje:

- **ogólnie większe pozyskiwanie zasobów**
- **posługiwanie się religijnymi strategiami radzenia sobie o charakterze pozytywnym.**

Z wysokim (P) i średnim (S) kapitałem adaptacyjnym osób pochodzących z rodzin wielodzietnych współwystępuje znacząco większy poziom pozyskiwania zasobów:

- **podmiotowych**
- **energii**
- **stanu.**

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny u osób wywodzących się z rodzin wielodzietnych

Z przyjętego w 2002 r. przez Rząd „Raportu o sytuacji rodzin młodych i wielodzietnych” wynika, że z roku na rok pogarsza się, i tak już bardzo trudna, sytuacja ekonomiczna rodzin wielodzietnych (Wosicki 2004). Ze względu na niekorzystną sytuację demograficzną kraju oraz pogarszającą się kondycję tych rodzin, realizowane są dla nich w Polsce różnego rodzaju programy wsparcia. Są one prowadzone przez Ośrodki Pomocy Społecznej, które działają w miastach, gminach i powiatach. W akcje włączają się również organizacje i stowarzyszenia pozarządowe, które organizują różnego rodzaju formy opieki.

Najważniejszym dokumentem regulującym świadczenia na rzecz rodzin jest Ustawa o świadczeniach rodzinnych z dnia 28.11.2003 roku z późniejszymi poprawkami (DzU 2006, p. 139). Określa ona prawa do świadczeń oraz zasady i warunki, na jakich są one przyznawane.

Na podstawie artykułu drugiego świadczeniami rodzinnymi są:

1. zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego
 2. świadczenia opiekuńcze: zasiłek pielęgnacyjny i świadczenie pielęgnacyjne
 3. zapomoga wypłacana przez gminy, na podstawie art. 22a
1. jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka.

W artykule dwunastym Ustawy zawarte są ogólne zasady przyznawania zasiłku rodzinie wielodzietnej:

1. dodatek z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej przysługuje matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu dziecka
2. dodatek przysługuje w wysokości 50,00 zł miesięcznie na trzecie i na następne dzieci uprawnione do zasiłku rodzinnego.

W dalszych częściach Ustawa określa zasady weryfikacji wysokości zasiłków, źródła ich finansowania oraz podmioty realizujące wsparcie.

Ustawa jest głównym dokumentem regulującym świadczenia dla rodzin wielodzietnych, jednak samorządy uchwalają własne rozporządzenia i uchwały, które pozwalają prowadzić pomoc dla takich rodzin w dodatkowym zakresie. Na ścianie zachodniej Polski, w dwóch największych miastach Wrocławiu i Poznaniu, co roku podejmowane są programy pomocowe. Poniżej przedstawione zostaną wybrane rozwiązania wsparcia rodzin wielodzietnych realizowane w tych dwóch miastach.

We Wrocławiu Rada Miejska, w 2005 roku, przyjęła program pomocy dla rodzin wielodzietnych „**Dwa plus trzy i jeszcze więcej**” (Biuletyn Urzędowy Rady Miejskiej Wrocławia nr 4 poz. 41). Program adresowany jest do wszystkich wrocławskich rodzin. Z oferty mogą korzystać rodziny wielodzietne posiadające na utrzymaniu troje i więcej dzieci do 24. roku życia (również samotni rodzice/opiekunowie prawni, rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka). Ważnym elementem Programu jest kształtowanie pozytywnego wizerunku rodziny wielodzietnej, przełamanie niekorzystnego stereotypu wiążącego wielodzietność z ubóstwem i patologią. Dlatego w odniesieniu do tych rodzin autorzy wprowadzili określenie **Rodzina Plus**, mające pozytywną konotację (www.um.wroc.pl).

Cele Programu:

- Promowanie modelu rodziny z dziećmi i pozytywnego wizerunku Rodziny Wielodzietnej.
- Umocnienie rodziny i wsparcie jej funkcji ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb Rodzin Wielodzietnych.
- Poprawa warunków życia i wzmocnienie kondycji Rodzin Wielodzietnych.
- Zwiększenie szans rozwojowych dzieci i młodzieży z Rodzin Wielodzietnych.

Program obejmuje wielowymiarową pomoc – w celu jej sprawnego zapewnienia wprowadzono specjalną Kartę Rodzina Plus. Za jej okazaniem członkowie rodziny mogą korzystać między innymi z bezpłatnych badań, szczepień, przejazdów komu-

nikacją miejską, darmowych biletów do muzeów, teatrów i na różnego rodzaju przedsięwzięcia kulturowe. Mogą skorzystać również z bezpłatnego poradnictwa psychologicznego, prawnego i socjalnego. Dzięki takiemu wsparciu rodziny mogą ograniczyć koszty codziennego utrzymania, a dodatkowo mogą rozwijać się kulturalnie i korzystać z rozrywek, na co bez wsparcia nie mogłyby sobie pozwolić.

W 2009 roku, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej we Wrocławiu, we współpracy ze szkołami i przedszkolami, rozpoczął realizację projektu pt. „**Aktywni razem z nami**”, którego celem jest zwiększanie szans rozwojowych i aktywności dzieci i młodzieży z rodzin wielodzietnych poprzez wspieranie rozwoju ich zainteresowań i zdolności. Adresatami są dzieci i młodzież z najuboższych wrocławskich rodzin posiadających na utrzymaniu troje i więcej dzieci do 24. roku życia (www.um.wroc.pl).

Cele projektu:

- zwiększenie szans rozwojowych dzieci i młodzieży z Rodzin Plus
- wsparcie zdolności, umiejętności i zainteresowań
- upowszechnianie wiedzy o potrzebach dzieci i młodzieży z Rodzin Plus pragnących rozwijać swoje zainteresowania.

Działania:

- pozyskiwanie sponsorów w celu sfinansowania konkretnego zadania, którego realizacja jest niezbędna dla rozwoju zdolności i zainteresowań dziecka
- pośredniczenie między sponsorem a rodzicami dziecka, w celu ustalenia najwłaściwszej formy pomocy
- umożliwienie sponsorom umieszczenia logo swojej firmy na stronie internetowej MOPS z informacją o udzielonej pomocy lub zachowania anonimowości.

W Poznaniu natomiast, realizowany jest program wsparcia „**Patronat nad Rodziną**”. Polega on na systematycznym i długofalowym wspieraniu konkretnej rodziny z przynajmniej czworgiem dzieci. Środki na pomoc pozyskuje się od sponsorów, zwanych Patronami – są to instytucje, rodziny lub osoby prywatne. Program realizowany jest przez Fundację „Głos dla Życia” przy współpracy innych podmiotów: Klubu Rodzin Wielodzietnych *Civitas Christiana*, Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Poznańskiej, Stowarzyszenia Rodzin Katolickich (www.patronatnadrodzina.pl).

Cele programu:

1. Kreowanie pozytywnego wizerunku rodziny wielodzietnej i rozbudzenie wrażliwości społecznej na potrzeby tych rodzin poprzez reklamę i promocję programu „Patronat nad rodziną”.
2. Stworzenie silnego środowiska rodzin wielodzietnych, które będzie reprezentować ich interesy wobec władz, mediów i w społeczeństwie oraz będzie działać na rzecz swoich członków.

3. Pozyskiwanie sponsorów, czyli źródeł finansowania wieloletniego wsparcia rodzin wielodzietnych w zakresie ekonomicznym i opiekuńczym.
4. Stworzenie Klubu „Patronat”, grupującego sponsorów programu.
5. Wspomaganie finansowe i rzeczowe rodzin wielodzietnych przez firmy, instytucje, rodziny oraz ludzi dobrej woli.
6. Wielokierunkowe wsparcie dla rodzin wielodzietnych w trudnej sytuacji życiowej (pomoc psychologiczna, pedagogiczna, prawna itp.).

Realizacja programu polega na:

1. poszukiwaniu osób publicznych dla wsparcia programu
2. znalezieniu patronów medialnych programu
3. znajdowaniu sponsorów (firm, rodzin, osób), decydujących się na systematyczne i długofalowe wspieranie rodzin wielodzietnych
4. doborze rodzin wielodzietnych do otrzymywania systematycznej, długofalowej pomocy
5. kojarzeniu rodzin potrzebujących z konkretnym patronem
6. szerokiej akcji promocyjnej i medialnej dla popularyzacji programu „Patronat nad Rodziną”
7. wydawaniu kolejnych edycji „Informatora dla rodzin wielodzietnych”.

W Wielkopolsce trwa również kolejna edycja kampanii **„Rodzina Wielodzietna – Dobry Wybór!”**, która także jest inicjatywą Fundacji „Głos dla Życia”. Kampania ma na celu zmianę negatywnego stereotypu, jaki powszechnie panuje na temat rodzin wielodzietnych, jako tych, w których występuje patologia. Kampania ta ma również podnieść samoocenę członków takich rodzin, zwłaszcza dzieci i młodzieży. Ważne jest także zwiększanie ich świadomości na temat przysługujących im obecnie praw, jak również rozwiązań poprawiających sytuację rodzin, które mogłyby zostać wprowadzone w Polsce, np. ulg podatkowych.

Inicjatywy pomocowe skierowane do rodzin wielodzietnych realizowane są również w Polsce centralnej, między innymi w województwach świętokrzyskim i mazowieckim.

W 2008 roku w Warszawie urzędnicy utworzyli program wspierający rodziny wychowujące kilkoro dzieci. Nie jest to typowa pomoc socjalna, czyli wsparcie finansowe, ale cały wachlarz ulg i bonusów dla matki i ojca, którzy mają czworo lub więcej dzieci. Miasto zmieniło uchwałę Rady Warszawy, na mocy której tylko rodziny mające piątkę dzieci mogły jeździć komunikacją miejską za darmo. Obecnie ta ulga przysługuje już rodzinom z czwórką dzieci. W ramach projektu został rozpisany konkurs dla organizacji pozarządowych,

w wyniku którego wyłoniono administratora do prowadzenia magazynu rzeczowego. Można w nim zostawiać niepotrzebne podręczniki szkolne, które następnie trafiają do uczniów z rodzin wielodzietnych. Zorganizowano również grupę wolontariuszy udzielających korepetycji dzieciom z problemami w nauce. Wprowadzono ulgi dla dzieci w dostępie do Miejskich Ośrodków Sportu i Rekreacji. Będą one również dostawały dofinansowanie z miasta do wycieczek i wyjazdów klasowych organizowanych przez ich szkoły (www.se.pl).

W Sandomierzu wprowadzono natomiast program „**Nas troje i więcej**”, który realizowany jest przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Skierowany jest on do rodzin wielodzietnych i zastępczych zamieszkałych na terenie Sandomierza.

Program obejmuje:

- zapewnienie członkom rodzin ulgi polegającej na umożliwieniu zakupu biletów wstępu na płatne imprezy kulturalne i sportowe organizowane przez miejskie instytucje kultury i sportu (bezpłatnie lub ulgowo)
- zawieranie z podmiotami prowadzącymi na terenie Sandomierza działalność gospodarczą umów przewidujących inne ulgi skierowane do rodzin wielodzietnych i zastępczych.

Z realizacją programu związane jest wprowadzenie specjalnej karty „Nas troje i więcej” (bip.um.sandomierz.pl).

W Polsce podejmowane są różne inicjatywy skierowane do rodzin wielodzietnych. Niewątpliwie takie przedsięwzięcia sprzyjają rozwojowi nie tylko samych rodzin, ale także całego społeczeństwa. Istnieje jednak wiele deficytów w polityce skierowanej wobec rodziny, zwłaszcza wielodzietnej. Braki obserwuje się głównie na poziomie:

1. makrospołecznym – wsparcia instytucjonalnego rodzin, zwłaszcza wielodzietnych, ten typ wsparcia wymaga zmiany obowiązujących przepisów prawnych i rozporządzeń regulujących politykę społeczną wobec rodzin, także wielodzietnych
2. mikrospołecznym – wsparcia rodzin poprzez różnorodne systemy społecznej troski (naturalne i specjalistyczne), ten typ pomocy wymaga rzetelnej wiedzy dotyczącej obszarów problemowych rodzin (zapotrzebowania na wsparcie) oraz wykwalifikowanej kadry służącej opiece.

W dalszej części artykułu przedstawione zostaną główne założenia do pracy z osobami pochodzącymi z rodzin wielodzietnych w celu wzmocnienia ich kapitału adaptacyjnego. Podstawą do wnioskowanych rozwiązań stały się wyniki badań empirycznych (patrz pkt 2.).

Założenia do pracy wzmacniającej kapitał adaptacyjny osób pochodzących z rodzin wielodzietnych

Założenie 1.

Zatrzymać straty – strategia interwencyjna polegająca na przerwaniu cyklu strat w sferach:

- fizycznej (ubytki zdrowia)
- psychicznej (obniżenie poczucia własnej wartości, brak poczucia skuteczności działań, poczucie bezradności)
- społecznej (wycofanie z kontaktów interpersonalnych)
- zawodowej (brak pracy i zabezpieczenia finansowego)
- duchowej (kryzys wartościowania).

U członków rodzin wielodzietnych straty w poszczególnych sferach mogą przybierać różny stopień nasilenia, od braku ubytków do wyczerpania zasobów. Interwencja wymaga wcześniejszej diagnozy poziomu zasobów (poziomu utraty poszczególnych zasobów).

Założenie 2.

Zminimalizować skutki strat – wyrównać poziom potencjału rozwojowego poprzez wsparcie w obszarze zdrowia fizycznego, psychicznego, społecznego, zawodowego i duchowego.

Kolejnym krokiem po zatrzymaniu cyklu strat jest minimalizowanie ich negatywnych skutków w funkcjonowaniu osoby z rodziny wielodzietnej w sferach: indywidualnej (fizycznej, psychicznej i duchowej), rodzinnej, społeczno-zawodowej.

Założenie 3.

Wzmacniać zasoby podmiotowe, czyli kompetencje psychospołeczne osoby, niezbędne w pozytywnym odbiorze siebie i poczuciu skuteczności własnych działań.

Kompetencje podmiotowe obejmują wszelkie zasoby wewnętrzne człowieka, które może nabyć w procesie edukacji (szeroko rozumianej), takie jak: zdolności komunikacyjne, poczucie zaradności wynikające z odnoszenia sukcesów i spostrze-

gania związku pomiędzy własnym działaniem a pozytywnym rezultatem, umiejętność rozwiązywania konfliktów, nabycie efektywnych strategii radzenia sobie ze stresem, wzmacnianie kompetencji zawodowych, rozwój zainteresowań itp.

Założenie 4.

Wzmacniać zasoby energii – strategia polega na wzmacnianiu tych zasobów osobistych, które warunkują pozyskiwanie innych rodzajów zasobów, można je wymienić na inne typy kapitału (Hobfoll 2006, s. 75).

Do zasobów energetycznych istotnych w pozytywnej adaptacji osób pochodzących z rodzin wielodzietnych należą: siły do zrealizowania zadań, zdrowie, pomoc finansowa.

Założenie 5.

Wzmacniać zasoby stanu – strategia polega na wzmacnianiu tych zasobów, które warunkują pozyskiwanie innych rodzajów zasobów.

Do zasobów stanu istotnych w pozytywnym procesie adaptacji osób wychowywanych w rodzinach wielodzietnych należą: bliskość z osobami z rodziny, przyjaźń, obecność autorytetów, od których można się uczyć, wsparcie w pracy. Ich wzmacnianie powinno odbywać się poprzez pomoc jednostce w kontekście systemu rodzinnego.

Założenie 6.

Wspierać rozwój religijny osób z rodzin wielodzietnych.

Osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych o pozytywnej adaptacji charakteryzują się wykorzystywaniem w radzeniu sobie ze stresem strategii religijnych pozytywnych, polegających na zrozumieniu doświadczanych problemów i próbie poradzenia sobie z nimi. Pozytywny wzór religijnego radzenia sobie związany jest z pozytywnym przystosowaniem i zaangażowaniem w religię (Bartczak, Jarosz 2006, s. 48).

Badania wskazują na istotne znaczenie religijności i sposobu odwoływania się do doświadczeń w tej sferze (pozytywnego bądź negatywnego) w radzeniu sobie

w sytuacjach trudnych (Szewczyk, Weinmuller 2005; Galea 2008). Stosowanie strategii religijnych pozytywnych sprzyja efektywnemu radzeniu sobie z sytuacją stresową i współwystępuje z wyższym poziomem przystosowania (Bartczuk, Jarosz 2006).

Bibliografia:

- Bartczuk R., Jarosz M. (2006). Funkcja religijności w procesie radzenia sobie ze stresem. Koncepcja Kennetha I. Parmentera. *Roczniki Psychologiczne* t. 9, nr 1, s. 37-52.
- Bieleń R. (2000). Rodzina podstawową drogą współczesnego Kościoła. W: R. Bieleń (red.). *W służbie rodziny*. Warszawa, s. 47-61.
- Boczeń J., Toczyński W., Zielińska A. (1993). Ubóstwo jako zjawisko społeczne oraz przedmiot pracy socjalnej. W: I. Lepalczyk, T. Pilch (red.). *Pedagogika społeczna*. Warszawa: WSiP, s. 33-50.
- Borecka-Biernat D. (2008). Rola czynników osobowościowo-rodzinnych w rozwoju zaburzonych form zachowania młodzieży w trudnej sytuacji interakcji społecznej. W: T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.). *Polska Młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska, s. 305-320.
- Cudak H. (2001). Zaburzenia socjalizacji dzieci w rodzinach o osłabionych więziach rodzinnych. W: T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.). *Polska Młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska, s. 275-282.
- Galea M. (2008). The Impact of Child Abuse on the Psycho-Spiritual and Religious Status of Maltese College Students. W: *Pastoral Psychology* nr 57, s. 147-159.
- Grygielski M. (2003). Rozwojowe funkcje interakcji w rodzinie. W: J. Wilk (red.). *W służbie dziecku*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL, t. 2, s. 65-72.
- Hobfoll S. E. (2006). Stres, kultura i społeczeństwo. *Psychologia i filozofia stresu*. Gdańsk: GWP.
- Hollin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2008). *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańsk: GWP.
- Komorska M. (2001). Warunki życia rodzin dotkniętych ubóstwem. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* nr 26, s. 143-152.
- Konopnicki J. (1971). *Niedostosowanie społeczne*. Warszawa: PWN.
- Kowalczyk-Jamnicka M. (2001). Więź emocjonalna w rodzinach nieletnich prostytutek. W: T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.). *Polska Młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska, s. 435-450.
- Kozdrowicz E. (2003). Witaj na świecie. *Dziennosc w wymiarze demograficznym i społecznym*. W: J. Wilk (red.). *W służbie dziecku*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL, t. 1, s. 325-340.
- Marzec H. (2001). Socjalizacja i wychowanie dzieci w rodzinach z ubóstwem materialnym. W: T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.). *Polska Młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: Akademia Bydgoska, s. 295-304.

- McWhirter J. J., McWhirter B. T., McWhirter A. M., McWhirter E. H. (2008). Zagrożona młodzież. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J. (2010). Rodzina. Naturalny system wsparcia. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sołtysiak T. (2003). Niektóre zaburzenia we współczesnych rodzinach i ich skutki. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL, t. 2 s. 295-306.
- Szewczyk L., Weinmuller E. (2005). Religijne aspekty radzenia sobie ze stresem. Prace nad polską wersją kwestionariusza RCOPE. W: M. Oleś (red.). Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Metody diagnostyczne w badaniach dzieci i młodzieży. Lublin: Wyd. KUL, s. 23-40.
- Ustawa o świadczeniach rodzinnych z dnia 28.11.2003 roku z późniejszymi poprawkami. (DzU 2003 nr 228, poz. 2255), tekst jednolity z dnia 24.07.2006 r. (DzU 2006 nr 139, poz. 992).
- Winiarski M. (2003). Funkcja opiekuńcza polskiej rodziny końca XX wieku. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL, t. 1, s. 249-262.
- Wosicki P. (2004). Czy rodziny wielodzietne skazane są na zagładę? *Głos dla Życia* nr 3.
- Zamorski J. (2003). Dojrzałość psychologiczna. Uwarunkowania wychowawcze obrazu siebie. Lublin: Polihymnia.

Strony internetowe

- www.um.wroc.pl/m3515/p45115.aspx, odczyt 17.08.2010 roku.
- www.ekai.pl/wydarzenia/polska/x31035/wielkopolanie-wspieraja-rodziny-wielodzietne, odczyt 17.08.2010 roku.
- www.se.pl/wydarzenia/kraj/ratusz-pomoze-rodzinom-wielodzietnym, odczyt 17.08.2010 roku.
- bip.um.sandomierz.pl/uchwaly/...1/5-09.pdf, odczyt 17.08.2010 roku.
- www.magazynfamilia.pl/Forum/PokazPost/Rodzina_wielodzietna_czy_patologiczna_,19.html, odczyt 02.06.2010 roku.

ZASOBY ADAPTACYJNE MŁODZIEŻY Z RODZIN ALKOHOLOWYCH

Iwona Niewiadomska

1. Problemy przystosowawcze u dzieci alkoholików

Współzależnienie jako forma adaptacji w rodzinie z problemem alkoholowym. Długotrwałe funkcjonowanie w bliskich relacjach z alkoholikiem prowadzi często do współzależnienia, które jest traktowane jako syndrom reakcji przystosowawczych do długotrwałej i silnie stresującej sytuacji życiowej (Cierpiałkowska 2000, s. 90). Do cech konstytuujących syndrom współzależnienia zalicza się między innymi takie objawy jak (Brown 1992, s. 261; Cierpiałkowska 1997, s. 20-23; Ryś 2008, s. 48-49):

- stała tendencja do tego, aby samoocena zależała od umiejętności kontrolowania siebie i innych w różnego rodzaju sytuacjach życiowych (w tym również w okolicznościach stanowiących zagrożenie)
- przyjmowanie odpowiedzialności za zaspokajanie potrzeb innych (nawet kosztem niezaspokajania potrzeb własnych)
- problemy z wyznaczeniem granicy między dwoma tendencjami – do bliskości i do zachowania dystansu
- skłonność do związków z jednostkami o zaburzonej osobowości i/lub z osobami uzależnionymi od substancji chemicznych
- występowanie przynajmniej trzech spośród następujących problemów: 1) silnie rozwiniętego mechanizmu zaprzeczania, 2) tłumienia uczuć, 3) depresji, 4) przejawiania nadmiernej czujności, 5) kompulsywności, 6) nadużywania środków psychoaktywnych, 7) doświadczenia przemocy fizycznej i/lub seksualnej, 8) chorób somatycznych stanowiących następstwo przeżywanego stresu, 9) pozostawanie przez co najmniej dwa lata w ścisłym związku z osobą uzależnioną bez próby szukania pomocy.

Można się zastanawiać, jak dochodzi do powstania syndromu współzależnienia. Sprzyja temu przede wszystkim funkcjonowanie w chaosie oraz w atmo-

sferze zakłamania i niekonsekwencji. Gdy skutki uzależnienia stają się coraz bardziej widoczne i coraz trudniejsze do usunięcia, to dochodzi do zwiększenia potrzeby ukrywania tego faktu. Przedstawiony mechanizm prowadzi z jednej strony do hermetycznego zamknięcia systemu rodzinnego, zaś z drugiej – do przyjmowania nadmiernej odpowiedzialności za utrzymywanie równowagi w tym systemie. Do elementów dezintegrujących funkcjonowanie należy też zaliczyć brak konsekwencji i stałości, ciągle obecnych w życiu dzieci, których jedno lub obydwój rodziców nadużywa alkoholu, a pozostali domownicy zaprzeczają temu faktowi. Osoby wychowywane w tego rodzaju środowisku przestają też ufać swoim uczuciom i ocenie napływających faktów szczególnie wtedy, gdy zdobędą przeświadczenie, że funkcje, jakie pełni alkohol w ich rodzinie – np. jako środek do wyrażania miłości, smutku, radości, złości czy do rozwiązywania istniejących problemów – nie mają powszechnego charakteru (Ledwoch, Ledwoch 1996, s. 93-94).

W rodzinie z problemem alkoholowym następują też istotne zmiany w zakresie kontroli zachowań. Na etapie wstępnym rodzina znajduje się w fazie ostrego konfliktu, ponieważ wytwarza się rywalizacja o sprawowanie kontroli między rodzicem alkoholikiem i rodzicem niealkoholikiem. Gdy nasila się dezorganizacja życia rodzinnego, wówczas niepijący współmałżonek zaczyna rezygnować z prób sprawowania kontroli nad zachowaniami alkoholowymi partnera na rzecz kontrolowania doraźnych problemów. Stabilność rodziny może wzrosnąć, gdy niepijący rodzic na nowo podejmie próbę przejęcia kontroli nad życiem rodzinnym, a osoba uzależniona z pozycji rodzicielskiej przejdzie na pozycję dziecka (Sztander 1994, s. 44-45). Przedstawiona dynamika zmian w kontrolowaniu systemu rodzinnego znajduje oddźwięk w funkcjonowaniu dzieci alkoholików, ponieważ łatwo przejmować nad nimi kontrolę za pomocą narzucania uczuć i/lub wymagań (Ackerman 1987, s. 63-76; Brown 1992, s. 269-270).

Trudności adaptacyjne u dzieci alkoholików wynikają też ze specyficznych zasad, które służą utrzymaniu kruchej równowagi w systemie rodzinnym. Reguła „nie mów” dotyczy bezwzględnego milczenia na temat istniejącej sytuacji. Skutki obowiązywania tej zasady są niebezpieczne, ponieważ domownicy nie informują ani siebie nawzajem, ani otoczenia o przeżywanych trudnościach. Dlatego rzadko tego typu rodziny otrzymują skuteczną pomoc we wczesnej fazie rozwoju problemów alkoholowych. Zasada „nie ufaj” oznacza brak zaufania – zarówno w stosunku do osób najbliższych, jak również do dalszego środowiska społecznego. Skutkiem obowiązywania tej reguły jest permanentne odczuwanie braku bezpieczeństwa, przy stałe doświadczanym zagrożeniu ze strony alkoholika. Zasada „nie odczuwaj” wyraża konieczność zaprzeczania emocjom, ponieważ osoby współuzależnione często interpretują przeżywanie uczuć jako utratę kontroli nad zachowaniem (Brown 1992, s. 261).

Efektym znalezienia się w sytuacji trudnej – w bliskich relacjach rodzinnych z alkoholikiem – często jest bezradność, ponieważ osoba nie wie, jak się zachować, gdyż stosowane przez nią sposoby radzenia sobie z problemami są nieskuteczne (Jacyniak, Płużek 1996, s. 108). Do doraźnych następstw doświadczanego stresu należy zaliczyć przede wszystkim wysoki poziom napięcia emocjonalnego i przykre doświadczenia psychiczne – np. gwałtowną agresję werbalną i/lub fizyczną, gniew czy zachowanie ucieczkowe. Przedłużający się stan przeciążenia prowadzi do pogorszenia w funkcjonowaniu jednostki na poziomie somatycznym, psychicznym i/lub społecznym. Zaś trwałe następstwa długotrwałego stresu polegają głównie na utrwaleniu destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z trudnościami, co w konsekwencji skutkuje wadliwym przystosowaniem jednostki (Oniszczenko 1993, s. 72-74).

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że czynnikiem regulującym nasilenie dezadaptacyjnych zachowań jest poziom odporności na stres. Jeśli jest niski, zwiększa ryzyko zaburzeń przystosowawczych, zaś dysponowanie konstruktywnymi strategiami zaradczymi prowadzi do wzrostu prawdopodobieństwa pozytywnej adaptacji (Rogala-Obłękowska 1999, s. 78). Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki badań, w których stwierdzono, że – niezależnie od etapu rozwojowego młodzieży – długotrwałe napięcie psychiczne prowadzi do trudności w procesie przystosowania młodych osób (Centre for Substance Abuse Treatment 1999, s. 107).

Bardziej szczegółowa analiza problemów w funkcjonowaniu dzieci alkoholików zostanie przedstawiona w kontekście trzech kryteriów zespołu wadliwego przystosowania (Rosenhan, Seligman 1994, s. 10; Ryś 2008, s. 49):

- tworzenia systemu iluzji i zaprzeczania (nieracjonalność i dziwaczność postępowania)
- usztywnienia zachowań w celu utrzymania stabilności systemu
- naruszania norm społecznych.

Wpływ systemu iluzji i zaprzeczania (nieracjonalności zachowań) na trudności adaptacyjne u dzieci alkoholików. Kiedy spostrzeżenia, myślenie i zachowania jednostki wydają się pozbawione sensu i nie mają podstaw w obiektywnej rzeczywistości, wówczas określa się tego typu postawę jako nieadaptacyjną. W przypadku rodziny, w której ojciec i/lub matka przez dłuższy czas nadużywa alkoholu, pozostali członkowie rodziny zaczynają dostosowywać swoje życie do zaistniałej sytuacji poprzez stosowanie systemu iluzji i zaprzeczeń (Mellibruda 1998; Linowski, Nowicka 2004; Mellibruda, Sobolewska-Mellibruda 2006). Mechanizm ten polega na narastającej liczbie zniekształceń poznawczych, które z jednej strony zmniejszają zdolności w zakresie adekwatnego spostrzegania faktów oraz do ich „zdrowego” osądu, a z drugiej – nasilają zjawisko samooszukiwania (Mellibruda

1998 s. 28). Najczęściej występujące zniekształcenia mogą przyjąć postać (Linowski, Nowicka 2004, s. 53-54):

- zaprzeczenia prostego – przekonanie, że coś nie istnieje, mimo jego faktycznego występowania w rzeczywistości
- minimalizowania – przyznawanie się do występowania trudności, ale w taki sposób, że ich natężenie wydaje się mniejsze niż faktycznie jest
- racjonalizowania – usprawiedliwiania zachowań alkoholika w taki sposób, aby nie ponosił za nie odpowiedzialności
- intelektualizowania – unikanie konkretnego myślenia o problemach na rzecz ich uogólniania i teoretyzowania
- odwracania uwagi – zmienianie przedmiotu rozmowy (lub refleksji myślowej) w celu unikania tematów zagrażających systemowi iluzji, który został przez osobę wypracowany
- fantazjowania – częste posługiwanie się wyobrażeniami na temat nierealistycznych sytuacji, wydarzeń i własnych czynów
- koloryzowania wspomnień – przypominanie sobie minionych wydarzeń, które pomagają przetrwać trudne momenty w relacjach z alkoholikiem
- życzeniowego planowania – tworzenie nierealistycznych wizji zarówno własnych działań, jak również przyszłych sytuacji, które przyczynią się do rozwiązania zaistniałych problemów.

Przedstawione powyżej zniekształcenia poznawcze prowadzą w konsekwencji do tego, że członkowie rodziny z problemem alkoholowym zaczynają myśleć w sposób magiczno-życzeniowy. W tym myśleniu osoby wykorzystują manipulowanie (Linowski, Nowicka 2004, s. 55): 1) czasem – podporządkowując wspomnienia i plany aktualnym przeżyciom, 2) przyczynowością – zmieniając życzeniowo uwarunkowania zaistniałych zdarzeń, 3) znaczeniem – określając znaczenie zjawisk w oderwaniu od realiów. Celem stosowania systemu iluzji i zaprzeczeń przez współzależnych członków rodziny nie jest okłamywanie innych, ale to, by nie dopuścić do uświadomienia sobie przeżywanych problemów alkoholowych, a także utrzymać stabilność systemu rodzinnego, pozytywną samoocenę i konstruktywną wizję własnego życia (Mellibruda 1998; Woronowicz 2001).

Problemy adaptacyjne dzieci alkoholików związane z usztywnieniem zachowań. Osoby wychowywane w dysfunkcyjnych rodzinach mają tendencje do preferowania sztywnych i nieprzystosowawczych form działania (ról) po to, aby w dłuższym okresie czasu utrzymywać stabilizację tego systemu (Sztander 1994, s. 39; Woydyłło 1993, s. 87-89).

Podejmowanie przez dziecko określonej roli odbywa się w sposób nieświadomy, a jej kontynuacja jest wzmacniana poprzez oczekiwania odnoszące się do wyznaczonej jednostce funkcji w kontaktach między członkami rodziny. Odgrywanie roli

w dłuższym okresie czasu doprowadza do jej utrwalenia w postaci określonych wzorców zachowania, które jest przenoszone na funkcjonowanie w innych układach społecznych (Ryś 2008, s. 89). Dzieci alkoholików najczęściej identyfikują się z rolą (Woronowicz 2001, s. 122; Robinson, Rhoden 2003, s. 55-60; Ryś 2008, s. 89-91):

1. Bohatera Rodzinnego
2. Zagubionego Dziecka (Aniołka, Dziecka we Mgle, Niewidocznego Dziecka)
3. Maskotki (Błazna)
4. Kozła Ofiarnego (Wyrzutka, Dewianta).

Ad 1) Bohater Rodzinny. Zazwyczaj tego rodzaju rola jest przyjmowana przez najstarsze dziecko w rodzinie. Przyjmuje ono obowiązki związane z kompensowaniem deficytów w sprawowanej opiece rodzicielskiej. Wykonywanie zadań przekraczających możliwości dziecka łączy się z kształtowaniem takich cech jak:

- nadmierna obowiązkowość
- nadodpowiedzialność
- zdolność do funkcjonowania w ciągłym napięciu
- niewielkie zaufanie do innych ludzi
- nadmierne kontrolowanie siebie i otoczenia
- brak umiejętności odpoczywania i redukcji napięć
- rezygnowanie z własnych potrzeb i troski o siebie
- nastawienie na perfekcjonizm i osiągnięcie sukcesów (np. nauce i/lub sporcie).

Bohater Rodzinny sprawia też wrażenie osoby odpornej na stres, czyli takiej, która nie potrzebuje pomocy. W związku z tym takie dziecko rzadko otrzymuje wsparcie ze strony innych osób. W życiu dorosłym skutki tej roli są często związane z unikaniem używania alkoholu, rezygnacją z osobistego szczęścia, pracoholizmem, ustawicznym niezadowoleniem z uzyskiwanych osiągnięć oraz trudnościami w bliskich relacjach interpersonalnych (z powodu braku zaufania i nadmiernej kontroli).

Ad 2) Zagubione Dziecko. Istnieje grupa osób, które radzą sobie z rodzinnym problemem alkoholowym poprzez wycofanie się w „swój” świat. Często jest to związane z ucieczką w marzenia, lektury czy też w wirtualną przestrzeń Internetu. Jednostki przyjmujące rolę Zagubionego Dziecka stają się „niewidoczne” lub niedostrzegalne dla otoczenia – np. nie mają przyjaciół i żyją na marginesie klasy. Przyjęcie opisanej powyżej postawy skutkuje formowaniem takich cech jak:

- skrywanie uczuć
- brak otwartości i tworzenie nadmiernego dystansu w międzyludzkich kontaktach
- unikanie ludzi
- uciekanie od doświadczanych problemów i/lub ich negowanie.

Utrzymujące się wzorce Zagubionego Dziecka w okresie dorosłości skutkują trudnościami adaptacyjnymi – zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym. Ich problemy polegają głównie na braku satysfakcjonujących związków uczuciowych, izolowaniu się od innych, niskich umiejętnościach w zakresie rozwiązywania różnego typu problemów, niewielkich zdolnościach asertywnych (najczęściej nie upominają się o własne prawa).

Ad 3) Maskotka. Dzieci postępujące zgodnie z rolą Maskotki rozładują napięcia rodzinne poprzez to, że strojąc różnego rodzaju żarty, znajdują się w centrum uwagi wszystkich domowników. Wraz z upływem czasu jednostka przestaje rozumieć granicę między żartem a sytuacją serio (śmiechem i płaczem). Osoby z tej zbiorowości najczęściej stosują strategię rozwiązywania problemów, która polega na „robieniu dobrej miny do złej gry”. Przedstawiony mechanizm decyduje o kształtowaniu takich cech przystosowawczych jak:

- łatwość podporządkowywania się innym ludziom (preferowanie submisyjnych postaw)
- nadmierna chęć podobania się otoczeniu
- słabe zdolności obronne, co sprzyja wykorzystywaniu jednostki (w tym również seksualnemu)
- niewielkie kompetencje w zakresie rozwiązywania problemów.

Skutki tej roli w życiu dorosłym najczęściej dotyczą ambiwalencji zachowań. Pierwsza z nich polega na tym, że pomimo opinii osób wesołych, wewnątrz odczuwają one permanentny smutek, lęk i niepewność. Zaś druga ambiwalencja odnosi się do tego, że choć wzbudzają sympatię, to nie są traktowane poważnie – ani w kontaktach na płaszczyźnie zawodowej, ani w relacjach z partnerem.

Ad 4) Kozioł Ofiarny. Odgrywanie tej roli służy temu, aby poprzez skupianie uwagi na problemach dziecka – np. jego wagarach, dokonywanych kradzieżach czy spożywaniu alkoholu – odwrócić uwagę najbliższych od problemów rodzinnych. Dzięki „nieudacznictwu” osoby dochodzi do rozładowania w środowisku domowym różnego rodzaju frustracji, złości i/lub rozczarowań. Kozłem Ofiarnym zazwyczaj zostaje bardzo wrażliwa osoba, która, działając pod wpływem negatywnych uczuć, zaczyna przejawiać dewiacyjne zachowania. Doświadczanie nieustannych niepowodzeń życiowych często skutkuje w dorosłym życiu Kozłów Ofiarnych społecznym niedostosowaniem. Dezaprobatą ze strony otoczenia najczęściej jest wywołana statusem dewianta z powodu zachowań przestępczych i/lub przejawów demoralizacji. Więcej informacji na ten temat znajduje się w następnjej części paragrafu.

Trudności adaptacyjne dzieci alkoholików związane z naruszaniem norm społecznych. Nadużywanie substancji psychoaktywnych – głównie alkoholu –

w rodzinie pochodzenia jest traktowane jako czynnik wysokiego ryzyka zachowań dewiacyjnych dzieci. Zachowania niezgodne z obowiązującymi normami w tej grupie polegają głównie na (Stelmach 2001, s. 165):

1. popełnianiu czynów karalnych
2. nadużywaniu substancji psychoaktywnych (przede wszystkim alkoholu)
3. innych przejawach demoralizacji.

Ad 1) Popełnianie czynów karalnych. Funkcjonowanie młodej osoby w dysfunkcyjnych grupach pierwotnych – przede wszystkim w zaburzonym systemie rodzinnym i/lub dewiacyjnej grupie rówieśniczej – często prowadzi do lekceważenia ogólnie akceptowanych norm i wartości, co znajduje odzwierciedlenie w zachowaniach przestępczych (Szymanowska 2003, s. 78). Wyniki badań sugerują, że w populacji młodzieży czyny karalne najczęściej popełniają (Woźniak-Krakowian, Pawlica 1998 s. 460-462):

- uczniowie starszych klas szkół gimnazjalnych lub zawodowych
- głównie chłopcy
- wagarowicze
- często w wysokim stopniu zdemoralizowani
- używający alkoholu i/lub innych środków psychoaktywnych
- uciekinierzy z domów rodzinnych lub placówek wychowawczych.

Niepokój budzą również okoliczności tego typu działań, przede wszystkim wysoki stopień agresywności, bezwzględność i okrucieństwo nieletnich (Sitkowska 1997, s. 188).

Bardzo wysoki stopień kryminogenności zaznacza się w rodzinach alkoholowych. Jest to związane z kilkoma czynnikami. Po pierwsze dlatego, że występuje w nich szczególnie niepomysłna atmosfera wychowawcza, gdyż dzieci już od najmłodszych lat spotykają się z zaburzeniami w relacji rodzic-dziecko, brakiem nadzoru rodzicielskiego, doświadczaniem przemocy fizycznej i/lub seksualnej, negatywnymi wzorcami zachowań – związanych między innymi z używaniem substancji chemicznych, czynami przestępczymi i prostytutką (Simourd, Andrews 1994, s. 26-31; Cottle 2001, s. 367-394).

Po drugie, brak wsparcia ze strony rodziców powoduje zanikanie więzi uczuciowych, frustrację podstawowych potrzeb psychicznych (np. bezpieczeństwa, akceptacji i afiliacji) oraz narastanie trudności w obszarze psychicznego funkcjonowania (m.in. zaburzeń w sferze emocjonalnej, poznawczej i/lub społecznej). Częstą konsekwencją wymienionych powyżej mechanizmów jest nieposłuszeństwo, zaniedbywanie obowiązków szkolnych, wagarowanie oraz angażowanie się w działalność grup przestępczych, w których osoba ćwiczy kryminogenne postępowanie (Ochmański 2001, s. 47-49).

Po trzecie, dzieci alkoholików często nie są również akceptowane przez kolegów – przede wszystkim ze względu na ich sytuację domową. Rówieśniczy ostracyzm społeczny pogłębia zarówno ich izolację społeczną, jak też negatywne doświadczenia psychiczne (Pstrąg 1993, s. 11-12).

Po czwarte, charakterystyczną cechą dzieci alkoholików jest nadmiernie rozwinięta reakcja imitacyjna, polegająca na bezkrytycznej identyfikacji z społecznymi i/lub antyspołecznymi wzorami postępowania. Mechanizm modelowania zachowań posiada bardzo duże znaczenie w procesie socjalizacji dziecka. Jednak w przypadku osób z rodzin alkoholowych modelowanie społeczne często dotyczy nieakceptowanego przez innych postępowania. Rezultaty bezkrytycznej imitacji mogą więc polegać na takich zachowaniach przestępczych jak: kradzieże, włamania, rozboje czy uczestnictwo w bójkach (Pstrąg 1993, s. 12).

Ad 2) Nadużywanie substancji psychoaktywnych. Wychowanie w rodzinie z problemem alkoholowym w istotny sposób sprzyja późniejszemu uzależnieniu dzieci (Chatham i in. 1999). Istnienie zależności między specyfiką rodziny pochodzenia a nadużywaniem alkoholu przez kobiety w ich dorosłym życiu potwierdzają badania przeprowadzone przez T. Sołtysiak (1994, s. 6-8). Część wniosków z tych analiz została przedstawiona poniżej. Większość badanych pochodziła z rodzin pełnych, w których występowało nadużywanie alkoholu przez rodziców. Osoby badane od najmłodszych lat próbowały alkohol (34% – częstowanie przez rodziców, 25% – zmuszanie do picia pod presją kar fizycznych). Atmosferę domu rodzinnego cechowały częste kłótnie i awantury. Ten negatywny obraz dopełniają jeszcze inne zjawiska patologiczne: kazirodztwo (8%), narkomania (4%), prostytutka (6%), próby samobójcze (11%). Według subiektywnych ocen badanych kobiet, istotną rolę w kształtowaniu stylu ich życia spełniały postawy rodziców – 37% badanych stwierdziło, że rodzice stawiali im zbyt wysokie wymagania; 27% oceniło postawę rodziców jako odtrącającą; 23% – jako nadopiekuńczą, a 10% – jako unikającą. Uogólniając zaprezentowane wyniki badań, można stwierdzić, że kobiety uzależnione od alkoholu w wielu przypadkach powielały styl życia, jaki był preferowany w rodzinie ich pochodzenia.

Ad 3) Inne przejawy demoralizacji. Wpływ rodziny alkoholowej na inne zachowania dewiacyjne zostanie przedstawiony na przykładzie zjawiska prostytutki. Większość osób uprawiających nierząd nie ma dobrych doświadczeń socjalizacyjnych, ponieważ z reguły wywodzą się z dysfunkcyjnych rodzin. Rodzinne uwarunkowania prostytutki są związane z takimi czynnikami jak (Sztobryn-Gierszkiewicz 2004, s. 78-79; Pospiszył 2009, s. 245):

- brak stabilizacji materialnej i personalnej
- zaburzona struktura systemu rodzinnego
- konflikty między domownikami
- brak prawidłowych więzi osobowych (w tym wrogi lub obojętny stosunek do siebie członków rodziny)
- stosowanie różnych form przemocy
- duża częstotliwość zachowań kryminogennych
- nadużywanie alkoholu.

Przedstawione powyżej czynniki prowadzą w konsekwencji do takiego modelu wychowawczego, w którym silnie zaznaczają się negatywne wpływy – przede wszystkim niewielka i/lub nieprawidłowa opieka rodziców nad dziećmi, chaos aksjo-normatywny oraz preferowanie dwóch stylów wychowawczych: liberalnego (brak konstruktywnej dyscypliny, nadmierna pobłażliwość i niekonsekwentne karanie) lub autokratycznego, który przejawia się głównie w nadmiernym rygorystycznym i zbyt częstym karaniu (Sztobryn-Giercuszkiewicz 2004, s. 83).

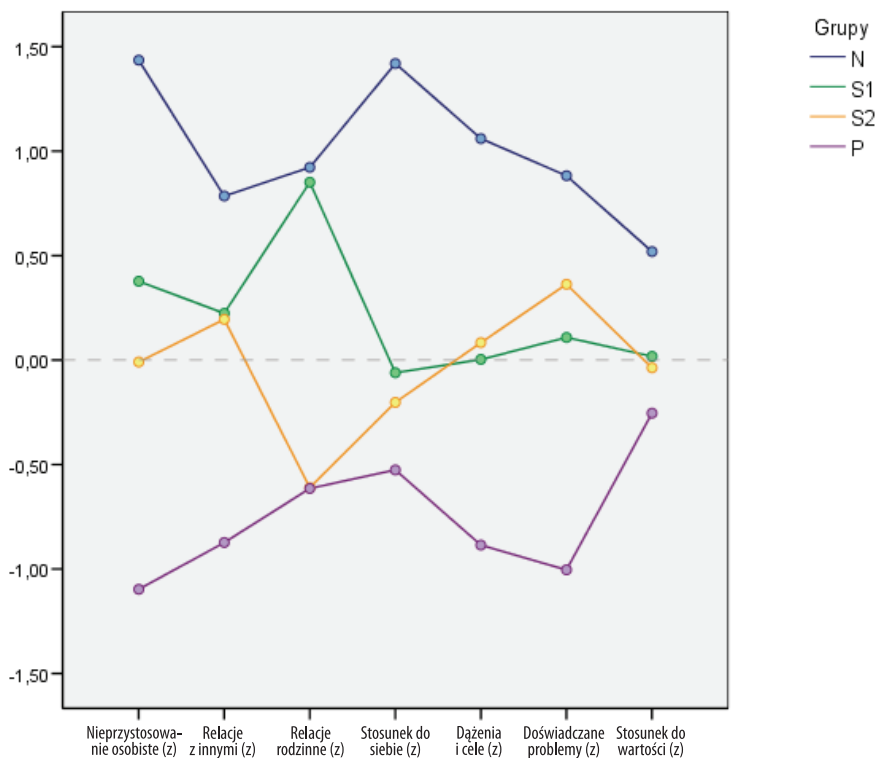
2. Zasoby kształtujące adaptację w rodzinie alkoholowej

Analizy empiryczne zostały przeprowadzone na populacji 553 osób, które wychowywały się w rodzinie z problemem alkoholowym. Badani byli kwalifikowali do tej grupy, gdy przynajmniej jedno z ich rodziców nadużywało alkoholu. Opis socjodemograficzny respondentów został przedstawiony w rozdziale drugim.

Formy adaptacji dzieci alkoholików. Przeprowadzenie analizy skupień doprowadziło do wyodrębnienia czterech typów adaptacji w grupie osób wychowywanych w rodzinie alkoholowej (por. wykres 1.). Do badania rodzaju przystosowania wykorzystano Test Zdań Niedokończonych (RISB) J. Rottera. W zastosowanej metodzie wyniki wysokie oznaczają problemy adaptacyjne, zaś niskie – duży potencjał przystosowawczy.

Wykres 1. ilustruje prawidłowość, że wśród młodzieży wywodzącej się z rodzin alkoholowych istnieją następujące sposoby przystosowania:

1. typu P (N=151) – z wysoką adaptacyjnością
2. typu S1 (N=140) – ze średnim potencjałem przystosowawczym z powodu zaburzeń w sferze relacji rodzinnych
3. typu S2 (N=173) – ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi (głównie z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych i interpersonalnych)
4. typu N (N=89) – z niskim potencjałem przystosowawczym.

Wykres 1. Formy adaptacji dzieci alkoholików (N=553): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=89), S1 (N=140), S2 (N=173), P (151)

Ad 1) Dzieci alkoholików typu P (z wysoką adaptacyjnością). Osoby w tej zbiorowości funkcjonują prawidłowo we wszystkich sferach, które konstytuują potencjał przystosowawczy, tj. w: 1) relacjach interpersonalnych, 2) kontaktach rodzinnych, 3) obszarze stosunku do siebie, 4) poczuciu realizowania osobistych dążeń, 5) niewielkim nasileniu przeżywanych problemów psychicznych, 6) urzeczywistnianiu prospołecznych wartości. Wymienione powyżej prawidłowości decydują o dużych możliwościach adaptacyjnych w grupie typu P (por. niski WO: nieprzystosowanie osobiste).

Ad 2) Dzieci alkoholików typu S1 (ze średnim potencjałem przystosowawczym z powodu zaburzeń w sferze relacji rodzinnych). Obniżenie adaptacyjności w tej grupie stanowi przede wszystkim efekt konfliktów rodzinnych. W tej społeczności zaznacza się też podwyższony poziom trudności w relacjach interpersonalnych. Natomiast w pozostałych obszarach – stosunku do wartości, przeżywanych problemach psychicznych, realizacji dążeń i samoocenie – występuje harmonijne funkcjonowanie osób typu S1.

Ad 3) Dzieci alkoholików typu S2 (ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych i interpersonalnych). W wyodrębnionej grupie zaznacza się podwyższony poziom trudności przystosowawczych w dwóch wymiarach funkcjonowania: doświadczanych problemach psychicznych i kontaktach interpersonalnych. W pozostałych sferach adaptacyjnych – tj. w relacjach rodzinnych, stosunku do siebie, dążeniach i celach oraz w preferowaniu prospołecznych wartości – jednostki ze zbiorowości typu S2 realizują się bezkonfliktowo.

Ad 4) Dzieci alkoholików typu N (z niskim potencjałem przystosowawczym). Duże nasilenie trudności (por. wysoki WO: nieprzystosowanie osobiste) u dzieci alkoholików typu N jest generowane przez konfliktowe funkcjonowanie we wszystkich wymiarach analizowanych obszarów adaptacyjnych, co się wyraża poprzez takie czynniki jak:

- destrukcyjne relacje interpersonalne
- zaburzone kontakty z osobami najbliższymi (domownikami)
- negatywna samoocena
- trudności dotyczące urzeczywistniania dążeń i celów
- wysoki poziom doświadczanych problemów psychicznych
- zaburzenia w preferencji prospołecznych wartości.

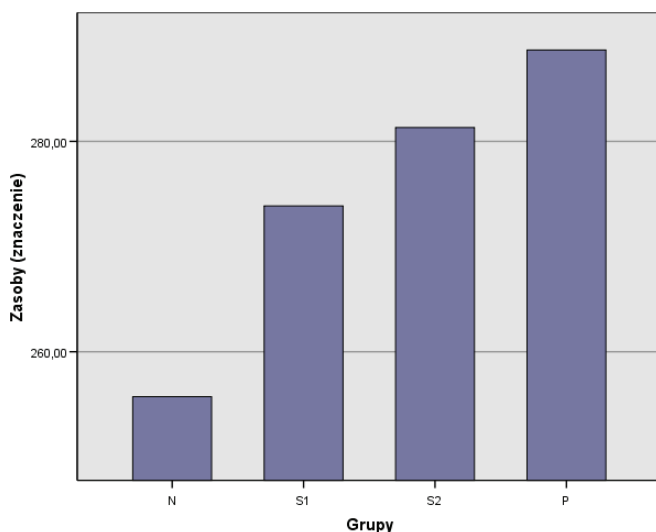
Wpływ zasobów na formy adaptacji młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych. Analiza związków między zasobami a rodzajem przystosowania u dzieci alkoholików została dokonana w czterech aspektach:

1. wpływu ogólnego natężenia kapitału na sposób przystosowania badanych osób – w tym kontekście testowano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia posiadanemu kapitałowi, b) ocenianie zysków w zasobach, c) spostrzeganie strat kapitałowych
2. determinowania form adaptacji u dzieci alkoholików przez cztery typy zasobów (por. rozdział pierwszy); do tej procedury wykorzystano dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia kapitałowi o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) ocenianie zysków w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych, c) spostrzeganie strat w kapitale o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
3. wpływu zasobów wewnętrznych i zewnętrznych na potencjał adaptacyjny młodzieży wychowywanej w rodzinach alkoholowych; w analizie tej kwestii uwzględniono sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym

- nym, b) ocenianie zysków w kapitale wewnętrznym i zewnętrznym, c) spostrzeżenie strat w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
4. kształtowania możliwości przystosowawczych w wyodrębnionej społeczności przez zasoby religijne; w testowaniu tego czynnika wykorzystano dwa wyniki w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta: a) pozytywne sposoby radzenia sobie ze stresem, b) negatywne strategie zaradcze.

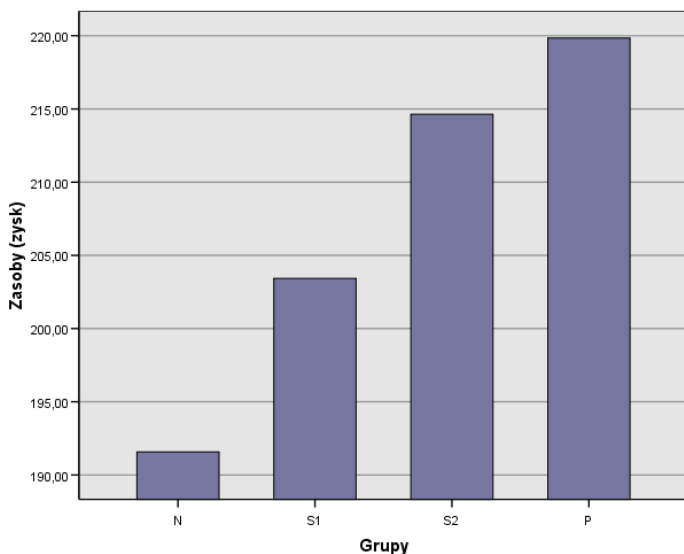
Ad 1) Kształtowanie adaptacji u dzieci alkoholików przez poziom posiadanych zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Na podstawie przeprowadzonych analiz statystycznych można sformułować konkluzję, że formy adaptacji u młodzieży wychowywanej w rodzinie z problemem alkoholowym w istotny sposób zależą od (por. aneks do rozdziału IV):

- przypisywania znaczenia poziomowi posiadanych zasobów – różnice między grupami N, S1, S2 i P w analizowanym zakresie ilustruje wykres 2.
- spostrzegania zysków kapitałowych – prawidłowości w tym aspekcie wskazuje wykres 3.
- dostrzegania strat w poziomie posiadanego kapitału – różnice międzygrupowe w tym wymiarze ukazuje wykres 4.

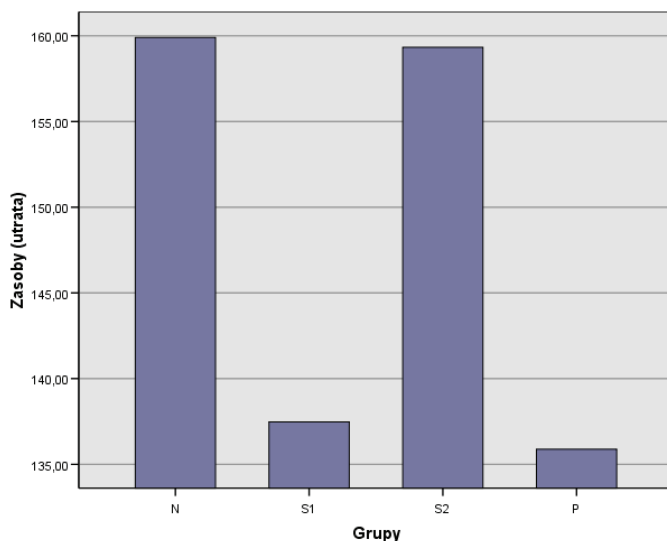
Wykres 2. Wpływ doświadczania poziomu różnorodnych zasobów na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Osoby z niskimi możliwościami przystosowawczymi (typu N) spozstrzegają u siebie istotnie mniej zasobów niż jednostki z pozostałych grup. Nie ma natomiast istotnych różnic między natężeniem psychospołecznego kapitału w społecznościach typu P, S1 i S2. Uzyskana prawidłowość może świadczyć o tym, że problemy w różnych sferach funkcjonowania u dzieci alkoholików typu N mogą stanowić efekt defensywnych postaw, które są generowane przez zbyt niski poziom zasobów adaptacyjnych (por. rozdział pierwszy).

Wykres 3. Wpływ spozstrzeganych zysków kapitałowych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Dzieci alkoholików z wysokimi możliwościami adaptacyjnymi (typ P) spozstrzegają istotnie więcej zysków kapitałowych niż osoby odznaczające się niskim potencjałem przystosowawczym (typ N) i jednostki typu S1 (ze średnią adaptacyjnością z powodu konfliktów w sferze relacji rodzinnych). Nie kształtują się natomiast istotne różnice między młodzieżą typu P i osobami typu S2 (ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych i interpersonalnych). Można w związku z tym sugerować, że spozstrzeganie niewielkich zysków kapitałowych może prowadzić zarówno do problemów w różnych sferach funkcjonowania (w społeczności typu N), jak również do specyficznych trudności adaptacyjnych – związanych z konfliktowymi relacjami rodzinnymi (w grupie typu S1).

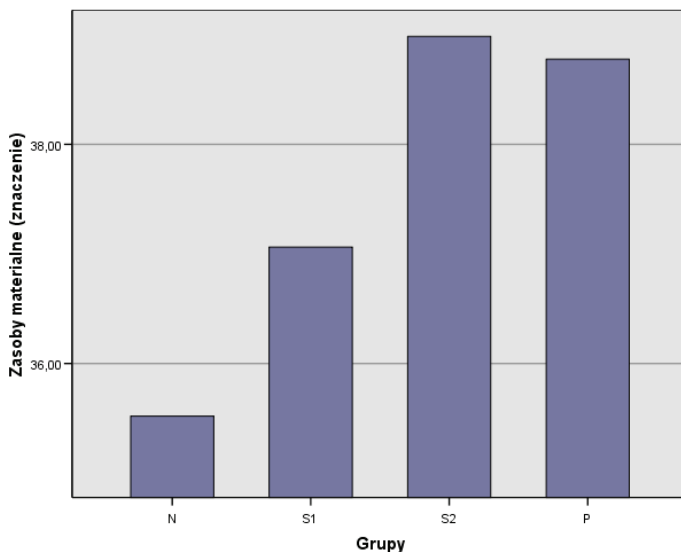
Wykres 4. Wpływ spostrzeganych strat kapitałowych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Młodzież z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ P) i dzieci alkoholików ze średnią adaptacyjnością z powodu konfliktowych relacji rodzinnych (typ S1) doświadczają istotnie mniej strat w psychospołecznym kapitale w stosunku do zbiorowości typu N i S2. Na bazie przedstawionych przesłanek można zatem stwierdzić, że spostrzeganie strat w ilości posiadanych zasobów może wpływać u jednostek wychowywanych w rodzinach alkoholowych na problemy przystosowawcze w różnych aspektach funkcjonowania (w zbiorowości typu N) lub na generowanie trudności psychologicznych i interpersonalnych (w społeczności typu S2).

Ad 2) Kształtowanie przystosowania dzieci alkoholików przez cztery typy kapitału: materialny, podmiotowy, stanu, energii. Wyszczególnione powyżej kategorie zasobów determinują formy przystosowania osób wychowywanych w rodzinach alkoholowych poprzez następujące mechanizmy (por. aneks do rozdziału IV):

- przypisywanie znaczenia poziomowi zasobów – materialnych (wykres 5.), podmiotowych (wykres 6.), stanu (wykres 7.), energii (wykres 8.)

- spostrzeganie zysków w kapitale – podmiotowym (wykres 9.), stanu (wykres 10.), energii (wykres 11.)
- dostrzeganie strat w zasobach podmiotowych (wykres 12.) i stanu (wykres 13.).

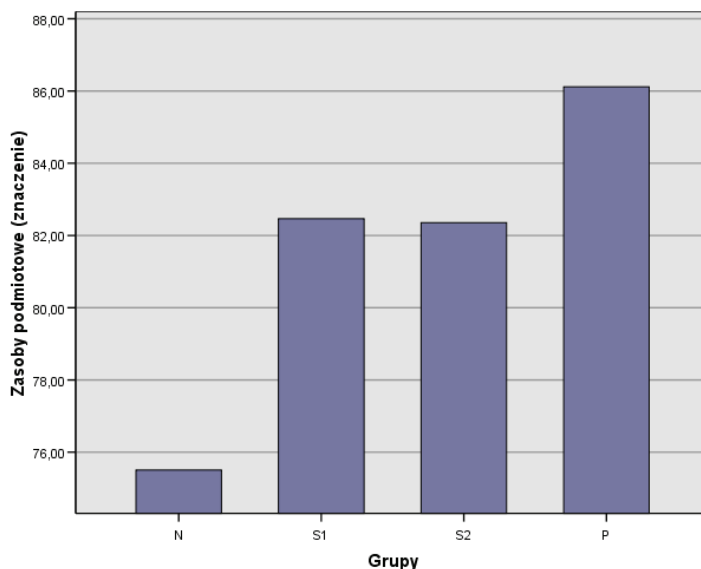

Wykres 5. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów materialnych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Młodzież z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) w stosunku do osób z niskimi możliwościami przystosowawczymi (typ N) doświadcza istotnie większego poziomu zasobów o charakterze materialnym. Różnice dotyczą przede wszystkim takich kategorii dóbr jak:

- warunki mieszkaniowe
- ubranie
- środki transportu.

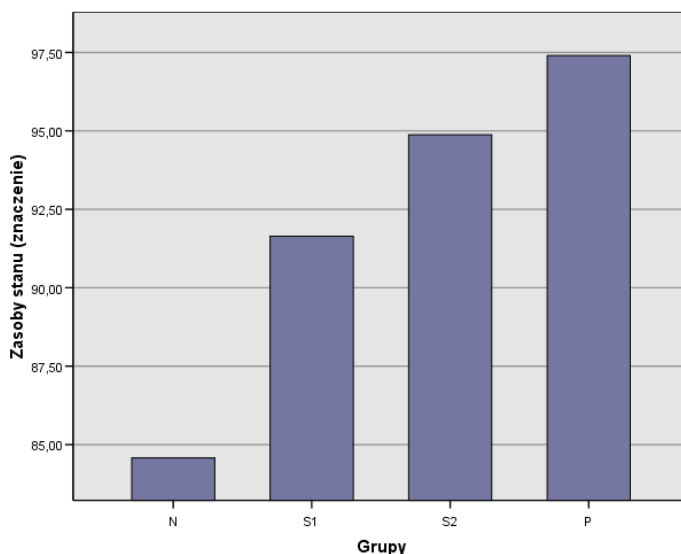
Nie ma natomiast istotnych różnic między grupami typu P, S1 i S2 w analizowanym obszarze. Dlatego można stwierdzić, że istotnie niższy poziom zasobów materialnych kształtuje formę adaptacji typu N u dzieci alkoholików, czyli niski potencjał przystosowawczy w różnych sferach ich funkcjonowania.

Wykres 6. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów podmiotowych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Analogicznie do poziomu kapitału materialnego, u jednostek typu N (z niską adaptacyjnością) zaznacza się istotnie niższe natężenie zasobów podmiotowych w stosunku do pozostałych społeczności (typu P, S1 i S2). Stanowi to podstawę do sformułowania konkluzji, że niski potencjał przystosowawczy u dzieci alkoholików jest generowany przez niewielkie nasilenie kapitału o charakterze podmiotowym. Młodzież z tej zbiorowości doświadcza deficytów w następujących sferach osobowości:

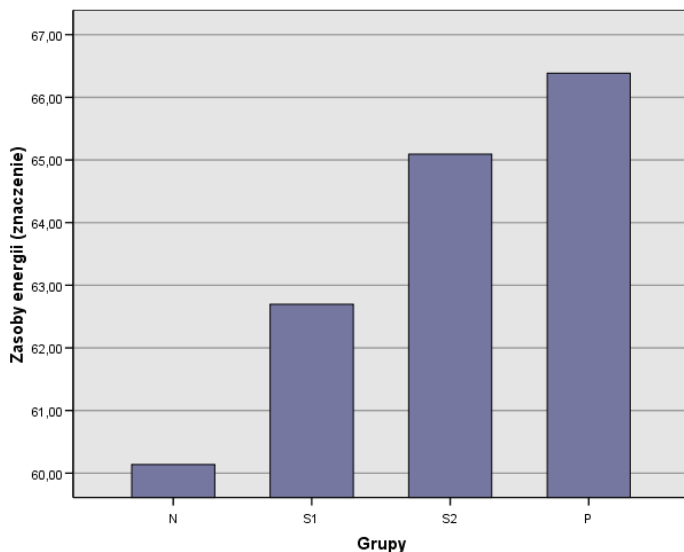
- sensowności/celowości własnego życia
- samoocenie – m.in. w zakresie korzystnych uczuć względem siebie, poczucia własnej wartości, poczucia dumy z siebie, doświadczania własnej wartości w relacjach z innymi ludźmi
- umiejętnościach interpersonalnych
- samodyscyplinie
- sprawowaniu kontroli nad zdarzeniami – zarówno w kontekście aktualnych, jak i przyszłych zdarzeń
- nasileniu doświadczanych sukcesów
- poczuciu humoru.

Wykres 7. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów stanu na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Niewielkie możliwości przystosowawcze są także generowane przez istotnie niższy poziom zasobów stanu. Świadczy o tym fakt, że występują statystyczne różnice w analizowanym obszarze między zbiorowością typu N a pozostałymi grupami (typu P, S1 i S2). Natomiast między społecznościami z wysoką adaptacyjnością (typ P) i ze średnim potencjałem przystosowawczym (typ S1 i S2) nie zaznaczają się różnice w testowanym wymiarze. W związku z tym można sugerować, iż na niewielkie zdolności przystosowawcze u młodzieży z rodzin alkoholowych wpływają braki w zasobach stanu, które dotyczą m.in.:

- stabilności rodzinnej
- udanego małżeństwa rodziców
- bliskości z członkami rodziny
- dobrych relacji z rodzicami
- bliskości z aktualnym partnerem
- dostępności do osób, od których można się uczyć
- pomocy w realizowaniu zadań – szczególnie w domu
- wsparcia ze strony innych – m.in. od współpracowników
- liczby relacji z innymi ludźmi
- zaangażowania w działalność wspólnot religijnych.

Wykres 8. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów energetycznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

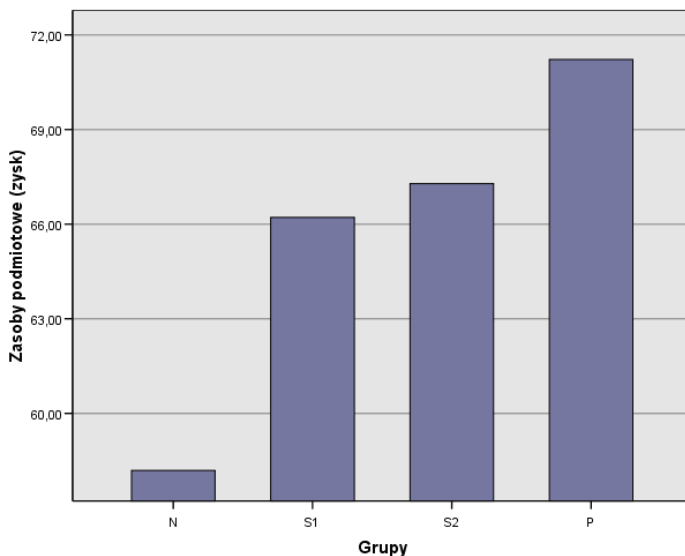
W obszarze kapitału energetycznego również zachodzi prawidłowość polegająca na tym, że młodzież z niskim potencjałem przystosowawczym (grupa N) doświadcza niższego poziomu tego rodzaju dóbr w stosunku do społeczności typu P, S1 i S2. W kontekście tej reguły należy zatem wnioskować, że na niewielkie możliwości adaptacyjne u osób wychowywanych w rodzinach alkoholowych wpływa niski kapitał energetyczny. Deficyty odnoszą się przede wszystkim do:

- zdrowia fizycznego i/lub psychicznego
- zdrowia partnera
- sił do realizacji podjętych zadań
- zabezpieczenia finansowego – zarówno aktualnego, jak też przyszłego
- pomocy finansowej, gdy zachodzi taka potrzeba.

U dzieci alkoholików z wysoką adaptacyjnością (typ P) i ze średnim potencjałem przystosowawczym (grupy S1 i S2) zaznacza się istotnie wyższe nasilenie zysków w zasobach podmiotowych w stosunku do społeczności z niewielkimi możliwościami adaptacyjnymi. Jednocześnie między grupami P, S1 i S2 nie ma różnic w testowanym aspekcie. Zaprezentowane prawidłowości stanowią podstawę do wnioskowania, że spostrzeganie niewielkich zysków w zasobach podmiotowych w istotny sposób przyczynia się do niskiej adaptacyjności osób pochodzących

z alkoholowych systemów rodzinnych. Doświadczanie dużych trudności przystosowawczych łączy się w szczególny sposób z poczuciem niskich zysków w zakresie:

- pozytywnej samooceny – m.in. poczucia dumy z siebie i poczucia własnej wartości
- sensowności własnego życia i świadomości realizowanych celów
- doświadczania niezależności oraz wpływu na własne życie i zachodzące zdarzenia
- doświadczanych sukcesów
- optymizmu i nadziei na przyszłość
- samodyscypliny i niepoddawania się rutynie
- umiejętności kształtowania konstruktywnych kontaktów interpersonalnych.

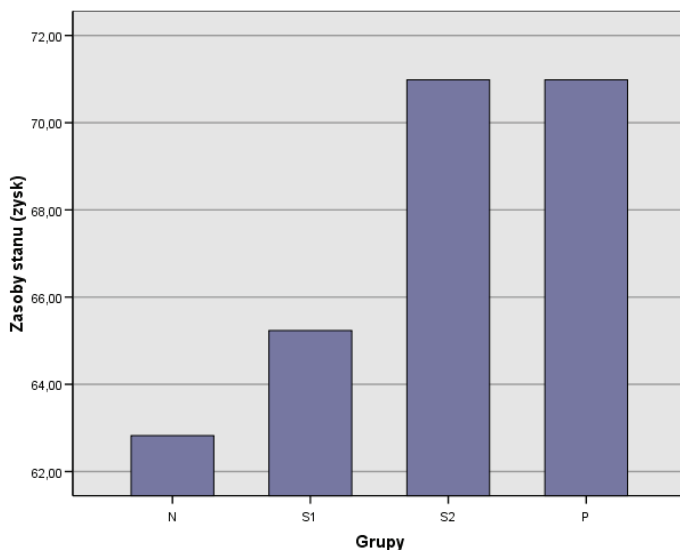

Wykres 9. Wpływ spozrzeganych zysków podmiotowych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Analogicznie do przedstawionych wcześniej zależności, zyski w zasobach stanu u dzieci alkoholików typu N (z niską adaptacyjnością) są istotnie niższe niż w grupach typu P (z wysokim potencjałem przystosowawczym), S1 i S2 (ze średnią adaptacyjnością). Między społecznościami P, S1 i S2 nie ma natomiast statystycznie istotnych różnic w testowanym wymiarze. W związku z tym można sformułować konkluzję, że niskie możliwości przystosowawcze u młodzieży z rodzin alkoholo-

wych są konstytuowane przez spostrzeganie niewielkich zysków w zasobach stanu. Deficyty osób doświadczających problemów adaptacyjnych dotyczą głównie niewielkiego pozyskiwania:

- bliskości z członkami rodziny
- satysfakcji z bliskich relacji z małżonkiem (partnerem)
- wsparcia ze strony innych ludzi (w tym również od współpracowników)
- pomocy w realizowaniu domowych obowiązków
- obecności osób, od których można się uczyć
- towarzystwa innych ludzi
- pozytywnej oceny społecznej (poczucia, że osoba jest wartościowa dla innych) i przejawów pozytywnych uczuć od innych.

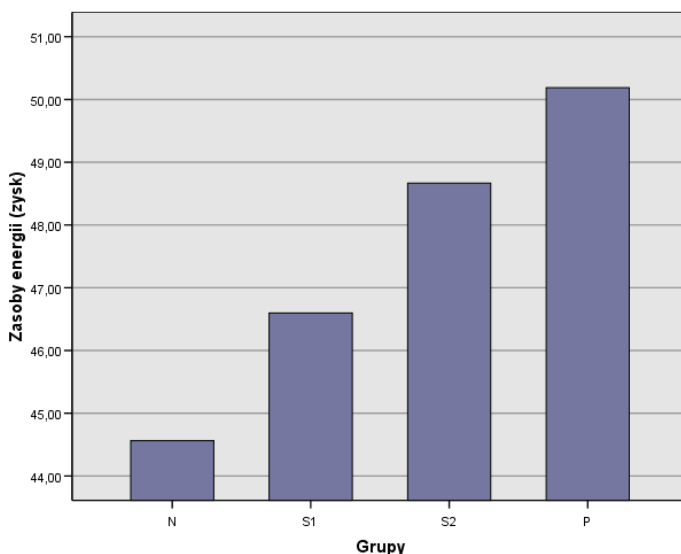

Wykres 10. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach stanu na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Młodzież z niewielkim potencjałem przystosowawczym (zbiorowość typu N) doświadcza także w stosunku do grup z wyższymi możliwościami adaptacyjnymi (typu P, S1 i S2) istotnie mniej zysków o charakterze energetycznym. Jednocześnie testowany czynnik w społecznościach P, S1 i S2 kształtuje się na podobnym poziomie. Dlatego też należy stwierdzić, że niewielkie możliwości przystosowawcze są generowane przez istotnie niższe zyski w wymiarze energetycznym. Dzieci alko-

holików typu N (z niską adaptacyjnością) najczęściej doświadczają małych zysków w obszarze:

- sił witalnych i wytrzymałości (w tym również do zrealizowania podjętych zadań)
- własnego zdrowia
- czasu na pracę i na przebywanie z bliskimi
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- stabilności finansowej i zabezpieczenia materialnego
- dysponowania pieniędzmi (m.in. na transport i przyjemności).

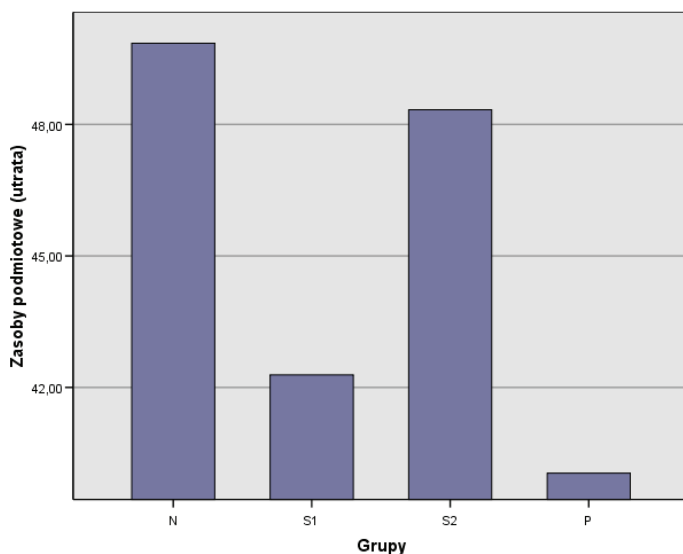

Wykres 11. Wpływ spostrzeganych zysków energetycznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Istotnie niższy poziom spostrzeganych strat w kapitale podmiotowym występuje u młodzieży z wysoką adaptacyjnością (typ P) w stosunku do dwóch zbiorowości dzieci alkoholików – z niewielkimi możliwościami przystosowawczymi (grupy N) i ze średnią adaptacyjnością z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych i interpersonalnych (grupy S2). Jednocześnie nie ma istotnych różnic w nasileniu tego czynnika między społecznością typu P (z dużymi możliwościami przystosowawczymi) i S1 (ze średnim potencjałem

przystosowawczym z powodu zaburzeń w sferze relacji rodzinnych). Można zatem wnioskować, że zarówno duże nasilenie problemów w różnych sferach funkcjonowania (w grupie N), jak i podwyższone natężenie trudności o charakterze psychicznym i/lub interpersonalnym (w populacji typu S2) stanowi efekt dużego nasilenia spostrzeganych strat w zasobach podmiotowych. Dotyczą one przede wszystkim:

- poczucia kontroli nad własnym życiem i osiąganymi sukcesami
- sensowności własnej egzystencji
- możliwości realizacji celów życiowych
- poczucia niezależności
- optymizmu i nadziei
- poczucia własnej wartości i pozytywnych uczuć względem siebie.

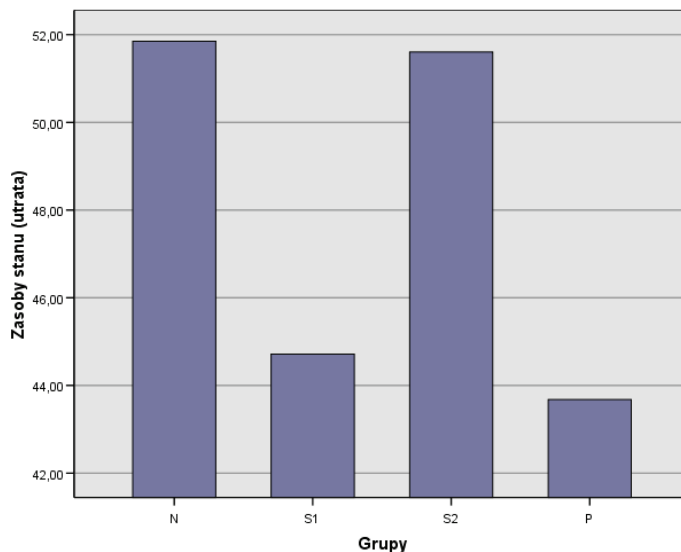

Wykres 12. Wpływ spostrzeganych strat podmiotowych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Analogicznie do zależności odnoszącej się do strat podmiotowych, ubytek zasobów stanu zaznacza się na istotnie wyższym poziomie u dzieci alkoholików typu N (z niewielkim potencjałem przystosowawczym) i S2 (ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych

i interpersonalnych) w stosunku do osób z wysoką adaptacyjnością (populacji typu P). Jednocześnie w dwóch grupach osób wychowywanych w rodzinach z problemem alkoholowym utrata zasobów kształtuje się na podobnym poziomie – w społeczności typu P i zbiorowości S1 (ze średnią adaptacyjnością z uwagi na trudności w relacjach rodzinnych). Przedstawione przesłanki przemawiają za stwierdzeniem, że duże nasilenie doświadczanych strat w zasobach stanu przyczynia się w istotny sposób do przeżywania różnorodnych problemów przystosowawczych (w populacji typu N) oraz do zwiększania trudności o charakterze psychicznym i/lub interpersonalnym (w zbiorowości S2). Doświadczanie utraty w zasobach stanu odnosi się przede wszystkim do takich elementów jak:

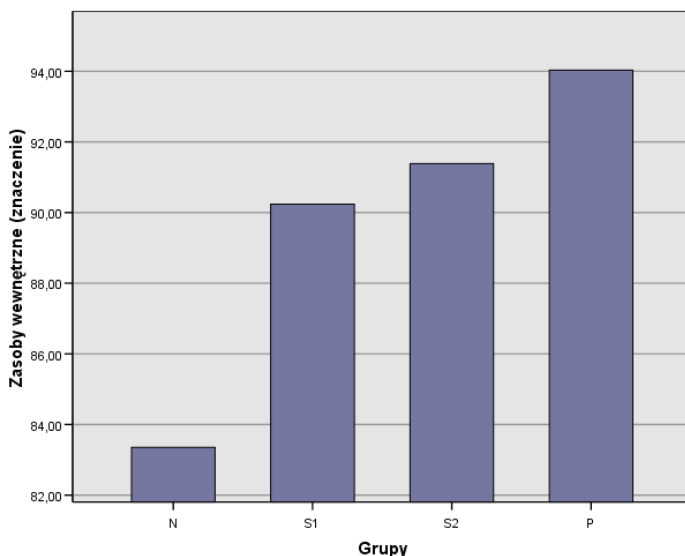
- stabilność rodzinna
- przejawy pozytywnych uczuć ze strony innych
- obecność ludzi, od których można się uczyć
- posiadanie przyjaciół i lojalność z ich strony
- kontakty z innymi ludźmi
- zrozumienie ze strony pracodawcy/szefa
- pomoc w realizowaniu zadań zawodowych.

Wykres 13. Wpływ spostrzeganych strat w zasobach stanu na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Ad 3) Kształtowanie adaptacji dzieci alkoholików przez zasoby wewnętrzne (zarządzające) versus zasoby zewnętrzne. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że sposób przystosowania osób pochodzących z alkoholowych systemów rodzinnych w istotny sposób zależy od następujących mechanizmów (por. aneks do rozdziału IV):

- przypisywania znaczenia poziomowi kapitału o charakterze wewnętrznym (wykres 14.) i zewnętrznym (wykres 15.)
- spostrzegania zysków w zasobach wewnętrznych (wykres 16.) i zewnętrznych (wykres 17.)
- doświadczania strat w kapitale wewnętrznym (wykres 18.).

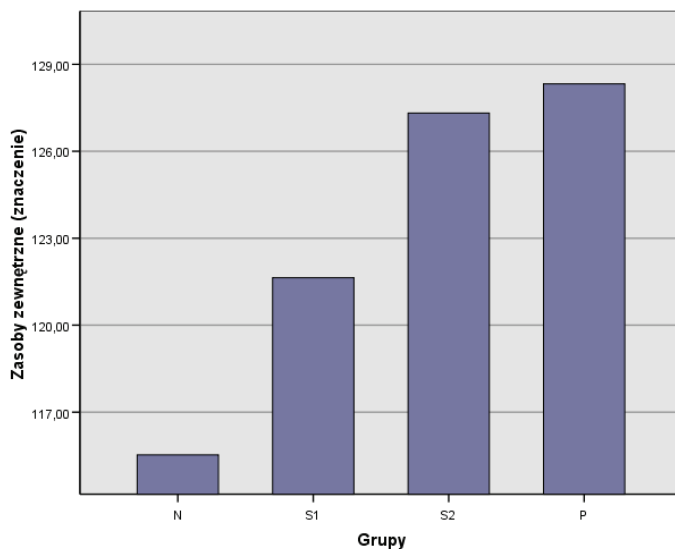

Wykres 14. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów wewnętrznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

U dzieci alkoholików z niewielkim potencjałem przystosowawczym (w grupie N) występuje istotnie niższy poziom zasobów zarządzających niż w populacji typu P (osób z wysoką adaptacyjnością). Równocześnie w społecznościach P, S1 i S2 nasilenie tego czynnika ma porównywalny charakter. W związku z tym można sformułować wniosek, że niewielkie możliwości przystosowawcze u jednostek pochodzących z rodzin alkoholowych są związane z małymi zasobami zarządzającymi.

W kontekście zaburzeń w procesie adaptacyjnym u dzieci alkoholików należy zwrócić uwagę na takie deficyty w kapitale zarządzającym jak:

- poczucie sensu życia
- niska samoocena
- zewnątrzsterowność (poczucie niewielkiego wpływu na skutki zachodzących zdarzeń – m.in. na własne życie w teraźniejszości i przyszłości)
- niskie kompetencje społeczne – m.in. w zakresie kształtowania bliskości z członkami rodziny, komunikacji społecznej, zdolności przywódczych, umiejętności organizacyjnych
- niewielka motywacja do angażowania się w różnego rodzaju aktywność
- niski poziom samodyscypliny.

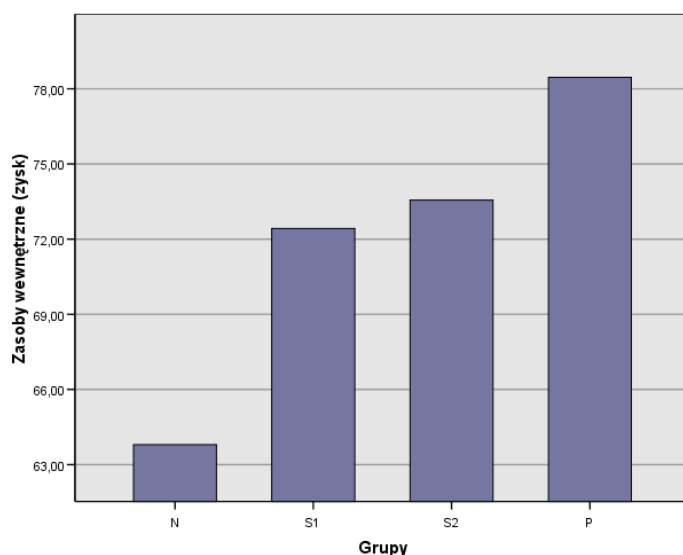

Wykres 15. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów zewnętrznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

W przypadku występowania zasobów zewnętrznych zachodzi taka sama prawidłowość jak przy kapitale zarządzającym. Mianowicie, u osób z niską adaptacyjnością (typu N) kształtują się one na istotnie niższym poziomie niż w zbiorowości z dużymi możliwościami przystosowawczymi (typu P). Z drugiej zaś strony, osoby w grupach P, S1 i S2 dysponują porównywalnym kapitałem zewnętrznym. Na podstawie zaprezentowanych prawidłowości można więc sformułować konkluzję,

że niewielkie możliwości przystosowawcze u osób pochodzących z rodzin alkoholowych są uwarunkowane niewielką ilością zasobów zewnętrznych. Braki w zewnętrznym kapitale u jednostek doświadczających wielowymiarowych problemów adaptacyjnych polegają między innymi na:

- niewielkiej stabilności rodzinnej
- zaburzeniach zdrowotnych u członków rodziny
- braku obecności ludzi, którzy mogą być wzorami postępowania
- zbyt małym wsparciu ze strony członków rodziny i współpracowników
- niewielkiej liczbie osób, z którymi można tworzyć relacje interpersonalne
- niestabilności finansowej i niewielkim zabezpieczeniu materialnym (m.in. w postaci odpowiedniego mieszkania czy posiadanych ubrań)
- braku pomocy finansowej, gdy zachodzi tak potrzeba.

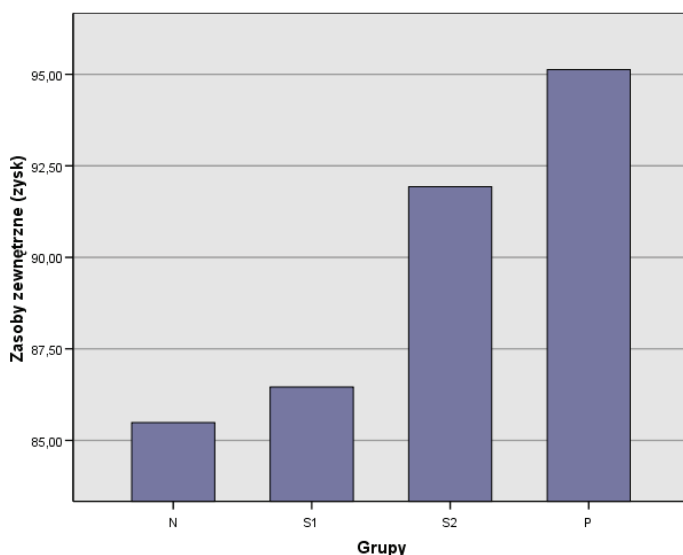

Wykres 16. Wpływ spozrzeganych zysków wewnętrznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Dzieci alkoholików z niską adaptacyjnością (typ N) doświadczają istotnie mniej zysków w zasobach wewnętrznych w stosunku do osób z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ P). Równocześnie w trzech grupach – P (z wysokimi możliwościami przystosowawczymi) oraz S1 i S2 (ze średnim poziomem adaptacyjności) – spozreganie zysków w zasobach wewnętrznych posiada porównywalne

natężenie. Powyższe przesłanki pozwalają zatem na konkluzję, że doświadczanie niewielkiego poziomu zysków w kapitale zarządzającym przyczynia się u jednostek wychowywanych w rodzinnych systemach alkoholowych do trudności w wielu wymiarach funkcjonowania. Świadomość istotnie mniejszego pozyskiwania kapitału wewnętrznego dotyczy w szczególności:

- poczucia własnej skuteczności (doświadczanych sukcesów)
- sensowności własnego życia
- pozytywnej samooceny
- wewnątrzsterowności (wpływu na własne życie w czasie teraźniejszym i w przyszłości)
- motywacji intencjonalnej (związanej z ukierunkowaniem działań na realizację celów życiowych)
- kompetencji społecznych – m.in. w zakresie komunikacji społecznej
- samodyscypliny.

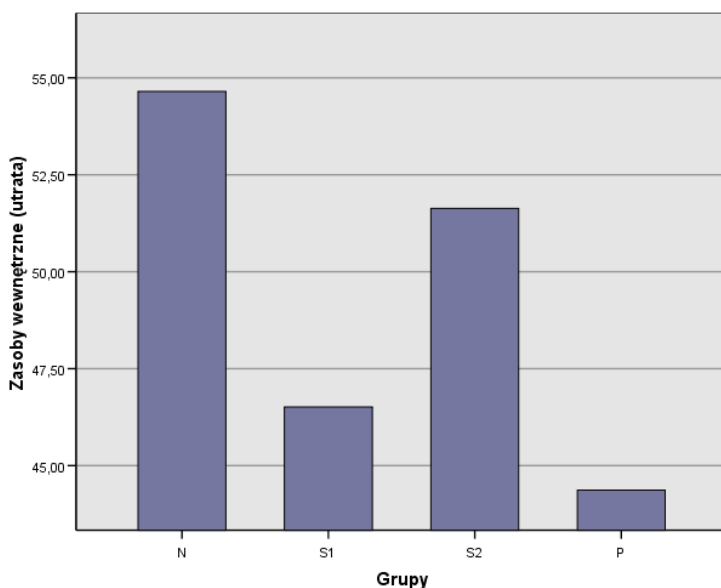

Wykres 17. Wpływ spostrzeganych zysków zewnętrznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

W zakresie pozyskiwania kapitału zewnętrznego zaznacza się prawidłowość polegająca na tym, że u osób z wysoką adaptacyjnością (typ P) i u jednostek ze średnim potencjałem przystosowawczym z powodu podwyższonego natężenia

problemów psychicznych i interpersonalnych (grupa S2) czynnik ten kształtuje się na istotnie wyższym poziomie niż w grupach z niskimi możliwościami adaptacyjnymi (model N) i ze średnią adaptacyjnością z powodu zaburzeń w sferze relacji rodzinnych (populacja S1). Wobec tego można wnioskować, że spostrzeganie niskich zysków w kapitale zewnętrznym wpływa u dzieci alkoholików na kształtowanie niskiego poziomu adaptacyjności (w grupie N) oraz na generowanie problemów w sferze rodzinnej (w populacji S1). Niskie zyski w kapitale zewnętrznym dotyczą między innymi takich zasobów jak:

- pozytywna ocena ze strony otoczenia społecznego
- przejawy pozytywnych uczuć od innych ludzi
- interpersonalne wsparcie – zarówno od członków rodziny, jak i od współpracowników
- obecność osób, od których można się uczyć
- stabilność finansowa (np. pieniądze na transport i na przyjemności)
- zabezpieczenie materialne (m.in. w postaci mieszkania i wyposażenia domu).

Wykres 18. Wpływ spostrzeganych strat w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji u dzieci alkoholików (N=553): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2 i P

Doświadczenie strat w zasobach wewnętrznych różnicuje porównywane grupy w taki sposób, że u osób typu P (z dużymi możliwościami adaptacyjnymi)

i u młodzieży typu S1 (ze średnim potencjałem przystosowawczym z powodu zaburzeń w relacjach rodzinnych) analizowany czynnik kształtuje się w istotnie niższym nasileniu niż w grupach N (z niskim potencjałem przystosowawczym) i S2 (ze średnią adaptacyjnością z uwagi na podwyższone natężenie problemów psychicznych i interpersonalnych). Zaprezentowana zależność stanowi zatem podstawę do wniosku, że spostrzeganie dużych strat w kapitale zarządzającym generuje trudności w różnych sferach adaptacyjnych (w grupie N) oraz przyczynia się do trudności o charakterze psychicznym i interpersonalnym (w populacji S2). Poczucie utraty w kapitale zarządzającym u dzieci alkoholików typu N i S2 dotyczy w szczególności:

- sensowności własnej egzystencji
- motywacji intencjonalnej (poczucia realizacji celów)
- wewnątrzsterowności (wpływu na aktualne i przyszłe zdarzenia)
- samooceny.

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych. Zastosowana procedura statystyczna stanowi podstawę do konkluzji, że zasoby religijne nie różnicują przystosowania w społeczności osób, które wychowywały się w alkoholowych systemach rodzinnych.

Reasumując rezultaty przedstawionych analiz, warto podkreślić, że można zwiększać potencjał adaptacyjny młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych dzięki mechanizmom związanym z funkcjonowaniem ich zasobów. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na kilka reguł.

Prawidłowość pierwsza odnosi się do zwiększania możliwości przystosowawczych w grupie typu N (u osób z niskim potencjałem adaptacyjnym) i w populacji S1 (u młodzieży ze średnimi możliwościami przystosowawczymi z powodu zaburzeń w sferze relacji rodzinnych). Ważne znaczenie w przedstawionym obszarze posiada zwiększanie doświadczeń, dzięki którym osoba może spostrzegać istotnie wyższe zyski kapitałowe – przede wszystkim oceniać wzrost dóbr w zasobach zewnętrznych (por. wykresy: 3., 17.). Wśród nich należy zwrócić szczególną uwagę na pozyskiwanie takich czynników jak: a) pozytywna ocena ze strony otoczenia społecznego, b) przejawy życzliwości ze strony innych ludzi, c) interpersonalne wsparcie – zarówno od członków rodziny, jak i od współpracowników, d) obecność osób, od których można się uczyć, e) stabilność finansowa – np. pieniądze na transport i na przyjemności, f) zabezpieczenie materialne – m.in. w postaci mieszkania i wyposażenia domu.

Drugi rodzaj zależności dotyczy mechanizmów, dzięki którym powinno wzrosnąć prawdopodobieństwo pozytywnej adaptacji u dzieci alkoholików typu N

(z niskim potencjałem przystosowawczym) i S2 (ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu podwyższonego natężenia problemów psychicznych i interpersonalnych). Strategie ukierunkowane na urzeczywistnianie tego dążenia powinny doprowadzić do następujących zmian w mechanizmach sterujących zasobami młodzieży z rodzin alkoholowych (por. wykresy: 4., 12., 13., 18.):

- przeżywania niewielkich deficytów w różnego typu zasobach – niezależnie od ich rodzaju
- spostrzegania mniejszych strat w kapitale podmiotowym – m.in.: w zakresie: a) poczucia kontroli nad własnym życiem, b) możliwości realizacji celów życiowych, c) doświadczania niezależności, optymizmu i nadziei, d) poczucia własnej wartości i pozytywnych uczuć względem siebie
- doświadczania niższego poziomu utraty w zasobach stanu – głównie w obszarze: a) stabilności rodzinnej, b) przejawów pozytywnych uczuć od innych, c) pozostawania wartościowym dla innych, d) obecności ludzi, od których można się uczyć, e) posiadania przyjaciół i lojalności z ich strony, f) kontaktów z innymi ludźmi, g) zrozumienia ze strony pracodawcy/szefa, h) pomocy w realizowaniu zadań zawodowych
- poczucia mniejszych strat w wewnętrznym kapitale zarządzającym – przede wszystkim w wymiarze: a) sensowności własnej egzystencji, b) motywacji intencjonalnej (związanej z możliwością realizacji celów), c) wewnątrzsterowności, czyli wpływu na aktualne i przyszłe zdarzenia, d) samooceny.

Trzecia kategoria prawidłowości odnosi się do przeobrażeń jedynie w przystosowaniu dzieci alkoholików, u których występuje najwięcej problemów adaptacyjnych (w grupie typu N). Na zwiększenie możliwości przystosowawczych w tej społeczności powinny wpłynąć zmiany w dwóch rodzajach mechanizmów:

1. przypisywania znaczenia poziomowi zasobów
2. spostrzegania zysków kapitałowych.

Ad 1) Przypisywanie znaczenia poziomowi zasobów. Pozytywnej adaptacji w społeczności typu N (z niskim potencjałem przystosowawczym) powinny służyć następujące mechanizmy (por. wykresy: 2., 5., 6., 7., 8., 14., 15.):

- wzrost ogólnej puli zasobów – niezależnie od rodzaju
- poszerzanie posiadania dóbr materialnych (głównie w obszarze warunków mieszkaniowych, posiadanych ubrań, środków transportu)
- zwiększenie poziomu zasobów podmiotowych (w zakres tego kapitału wchodzi również zasoby zarządzające) – przede wszystkim w wymiarze: a) sensowności własnego życia, b) samooceny, c) kompetencji społecznych, d) samodyscypliny, e) wewnątrzsterowności, f) osiągania sukcesów, g) poczucia humoru; h) motywacji do angażowania się w różnego rodzaju aktywności

- poszerzanie kapitału stanu (stanowiącego jednocześnie część zasobów zewnętrznych) – głównie w kontekście: a) stabilności rodzinnej, b) udanego małżeństwa rodziców, c) bliskości z członkami rodziny, d) dobrych relacji z rodzicami, e) bliskości z aktualnym partnerem, f) dostępności do osób, od których można się uczyć, g) pomocy w realizowaniu zadań – zarówno ze strony członków rodziny i współpracowników, h) liczby relacji interpersonalnych, i) zaangażowania w działalność wspólnot religijnych, j) zdrowia członków rodziny
- pomnażanie zasobów o charakterze energetycznym/wewnętrznym – m.in. w obszarze: a) osobistego zdrowia fizycznego i/lub psychicznego, b) sił do realizacji podjętych zadań
- zwiększanie kapitału o charakterze energetycznym/zewnętrznym – związane przede wszystkim z: a) zabezpieczeniem finansowym – zarówno aktualnym, jak też przyszłym, b) zabezpieczeniem materialnym – m.in. w postaci odpowiedniego mieszkania czy posiadanych ubrań, c) pomocy finansowej, gdy zachodzi taka potrzeba.

Ad 2) Spostrzeganie zysków kapitałowych. Zwiększenie możliwości przystosowawczych u młodzieży z rodzin alkoholowych, która doświadcza silnych problemów w różnych wymiarach funkcjonowania, powinno także nastąpić w wyniku (por. wykresy: 9., 10., 11., 16.):

- doświadczania zysków w zasobach podmiotowych (w tym również w kapitale zarządzającym) – głównie w takich aspektach osobowości jak: a) samoocena, b) sensowność własnego życia, c) motywacja intencjonalna, czyli ukierunkowanie na realizację dążeń, d) doświadczanie niezależności, f) wewnątrzsterowność, g) poczucie własnej skuteczności (odnoszenie sukcesów), h) optymizm i nadzieja na przyszłość, i) samodyscyplina i niepoddawanie się rutynie, j) kompetencje społeczne
- spostrzegania zysków w zasobach stanu – dotyczą one przede wszystkim: a) stabilności rodzinnej, b) bliskości z członkami rodziny, c) satysfakcji z dobrych relacji z małżonkiem (partnerem), d) wsparcia ze strony innych ludzi, e) pomocy w realizowaniu domowych obowiązków, f) obecności osób, od których można się uczyć, g) towarzystwa innych ludzi, h) przejawów pozytywnych uczuć od innych i wysokiej oceny z ich strony
- dostrzegania zysków o charakterze energetycznym – m.in. w wymiarze: a) sił witalnych i wytrzymałości, b) własnego zdrowia, c) czasu na pracę i na przebywanie z bliskimi, d) rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe, e) stabilności finansowej, f) zabezpieczenia materialnego.

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny młodzieży z rodzin alkoholowych

Aktualne trudności w obszarze wspierania adaptacji dzieci alkoholików. W krajach europejskich rodzinne problemy alkoholowe stanowią poważne zagrożenie społeczne. Dla przykładu można wskazać, że w Polsce ok. 1,5 mln osób poniżej osiemnastego roku życia (tj. ok. 4% populacji Polaków) doświadcza tego rodzaju zjawiska we własnym domu. Jednocześnie tylko niewielka liczba dzieci i młodzieży z rodzin alkoholowych była i/lub jest objęta zarówno specjalistyczną pomocą, jak również wsparciem świadczonym przez instytucje publiczne (rządowe i samorządowe), organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe. Według danych szacunkowych, z różnego rodzaju pomocy korzysta tylko od 4 do 10% dzieci doświadczających współzależnienia (Statystyki. www.parpa.pl 2010).

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego młodzieży z rodzin alkoholowych. Zgodnie z art. 15. Dyrektywy Rady Europy nr 89/552/EEC ze względu na problemy alkoholowe występujące w wielu krajach Wspólnoty należy w szczególności sposób zwrócić uwagę na tworzenie kompleksowej polityki promocji zdrowia – szczególnie wśród dzieci i młodzieży – na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim (Najnowsze dokumenty Unii Europejskiej. www.parpa.pl 2010).

Dla przykładu można podać, że polski model przeciwdziałania problemom alkoholowym jest oparty na trzech wzajemnie komplementarnych poziomach finansowo-organizacyjnych. Podstawą tego modelu są gminne programy profilaktyki i rozwiązywania trudności alkoholowych, które powinny być uchwalane corocznie przez każdą gminę i finansowane z jej środków własnych (przedewszystkim pochodzących z opłat za korzystanie z zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych). Na poziomie województw zadania z zakresu profilaktyki alkoholowej są: 1) prowadzone w oparciu o wojewódzkie programy profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, 2) realizowane przez zarządy województw, 3) finansowane z budżetu województwa oraz z opłat pobieranych za zezwolenia na hurtowy handel alkoholem. Działania centralne są szczegółowo określone w narodowym Programie Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, zatwierdzanym przez Radę Ministrów. Jest on realizowany przez działy administracji rządowej i finansowany przez budżety poszczególnych ministerstw. Całość działań jest koordynowana przez Ministra Zdrowia i podlega mu Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (Akty prawne. www.parpa.pl 2010).

Przedstawione powyżej zagadnienia wskazują, że państwa europejskie w ramach swoich struktur stworzyły systemy instytucjonalne w zakresie przeciwdziałania problemom alkoholowym. Należy jednak podkreślić, że kompleksowa polityka antyalkoholowa powinna również uwzględniać mechanizmy przyczyniające się do preferowania wzorców postępowania, które stanowią alternatywę zarówno dla zachowań osób uzależnionych, jak również dla funkcjonowania członków ich rodzin. Ważną propozycję w zakresie wspierania konstruktywnego rozwoju młodzieży z alkoholowych systemów rodzinnych stanowi koncepcja zachowania zasobów (COR) S. Hobfolla. Wnioski aplikacyjne w tym kontekście zostaną przedstawione w dalszej części artykułu.

Znaczenie zasobów w kształtowaniu potencjału przystosowawczego dzieci alkoholików – prawidłowości wynikające z koncepcji COR i uzyskanych wyników badań (na bazie tej teorii). To, w jaki sposób jednostki i grupy poszukują wsparcia, oraz to, w jaki sposób reagują na prośby o pomoc, zależy w dużym stopniu od istniejących reguł wymiany społecznej. Na poziomie ogólnym można je przedstawić jako ścieżki kulturowe, które determinują wymianę zasobów. Ich skrajne formy są reprezentowane przez dwa modele (Hobfoll 2006, s. 246):

1. indywidualistyczne kody wymiany kapitału
2. wspólnotowe reguły dzielenia się zasobami.

Ad 1) Indywidualistyczne kody wymiany kapitału. W modelu indywidualistycznym relacje interpersonalne są definiowane przez wzorce wzajemności:

- pozytywnej – jej istota polega na tym, że ludzie dzielą się dobrami po to, by je później odbierać ze świadomością, iż w przyszłości znowu należy dawać innym posiadane zasoby
- rywalizującej – opiera się ona na zasadzie „oko za oko”; gdy człowiek dokonuje szkód, to posiada przeświadczenie, że może spotkać się z rewanzem, a gdy rezygnuje z niszczenia i/lub „podkopywania” innych, to przede wszystkim po to, by uniknąć odwetu.

Indywidualistyczna rywalizacja o zasoby prowadzi więc często do wzajemnej podejrzliwości i rywalizacyjnego nastawienia w kontaktach społecznych. Wynika to z przeświadczenia uczestników transakcji społecznych, że funkcjonowanie najlepiej przystosowanych jednostek polega przede wszystkim na zdobywaniu przewagi nad innymi. Natomiast w sytuacji, gdy człowiek pozwala innym dominować nad własną osobą, to prawdopodobnie sam będzie gorzej prosperował lub też nie będzie miał szans na przetrwanie (Hobfoll 2006, s. 246-247).

Ad 2) Wspólnotowe reguły dzielenia się zasobami. Indywidualistycznej wymianie dóbr przeciwstawiane są związki wspólnotowe. Kontakty interpersonal-

ne nabierają takiego charakteru, kiedy ich uczestnicy spostrzegają siebie jako „jedność”. Doprowadzenie do takiej sytuacji wymaga jednak spełnienia określonych warunków. Najważniejsze z nich polegają na tym, że (Hobfoll 2006, s. 248):

- uczestnicy wspólnoty mają wyraźny obowiązek żywego reagowania na potrzeby drugiej osoby
- normą jest ofiarowywanie dóbr w sytuacji, kiedy druga strona ich potrzebuje
- istotą dawania jest dostarczanie drugiemu człowiekowi takich dóbr, które są dla niego szczególnie korzystne
- udzielenie pomocy drugiej osobie nie wpływa na zmianę postępowania – darczyńca w dalszym ciągu powinien żywo reagować na jej potrzeby.

Dzięki stosowaniu przedstawionych powyżej reguł dochodzi zarówno do silnych doświadczeń o charakterze wspólnotowym, jak również do naturalnej wymiany wsparcia społecznego, czyli do takich procesów, które stanowią podstawę do organizowania, katalizowania i/lub uruchamiania zasobów, jakie są jednostce potrzebne do prawidłowego funkcjonowania (Hobfoll 2006, s. 225-227).

Grupy samopomocowe jako egzemplifikacja wspólnotowego podziału zasobów. Ze względu na duże możliwości w obszarze pozyskiwania zasobów, idea samopomocy zostanie przedstawiona jako propozycja wspierania pozytywnej adaptacji młodzieży z rodzin alkoholowych. Członkowie wspólnot samopomocowych dobrowolnie spotykają się, ponieważ potrzebują pomocy i oczekują, że w tej zbiorowości będą mogli zarówno dzielić się swoimi problemami, jak też zmieniać dotychczasowe postępowanie. Trudności łączące z innymi są kluczowym elementem w rozwoju spójności grupy, co z kolei pozwala jej członkom podejmować ryzyko wyrażania skrywanych emocji oraz nawiązywać więzi gwarantujące wsparcie, akceptację i normalizację przeżyć. Dzięki istniejącym normom grupowym, obserwacji innych i modelowaniu społecznemu dochodzi do zmian – m.in. w spostrzeganiu przeżywanych problemów, myśleniu i w doświadczanych emocjach. Tym samym środowisko samopomocowe stanowi ważny system w procesie konstruktywnego przystosowania jednostki (Schoenholtz-Read 2003, s. 161-163; Czabała, Sęk 2000, s. 618).

Doświadczenie zysków kapitałowych – por. paragraf drugi – przez członków grup samopomocowych stanowi efekt następujących mechanizmów (Riessman, Carroll 2000, s. 38-44):

- przemiany braków i trudności w aktywa – ludzie, którzy pokonali własne problemy, dysponują wiedzą na temat ich istoty i sposobów radzenia sobie z nimi; jest to podstawa do wspierania osób mających podobne kłopoty
- zamienności ról – w grupach samopomocy role dawcy i biorcy są zamienne; zależnie od okoliczności, każdy uczestnik ma okazję radzić innym i samemu

korzystać z cudzych wskazówek; z tego powodu władza w grupie jest równomiernie rozłożona, czyli nie istnieje elita rządząca oraz przetargi między rządzącymi i rządzonymi

- wewnętrznej orientacji – uczestnicy ruchu korzystają przede wszystkim z własnych doświadczeń, a tylko w niewielkim stopniu z konwencjonalnej wiedzy pochodzącej z zewnątrz (np. od profesjonalistów); orientacja wewnętrzna rozciąga się na logistykę prowadzenia grupy, ponieważ większość jej członków wyznaje zasadę samowystarczalności i polegania na sobie w zakresie zaspokajania różnego typu potrzeb (np. mieszkaniowych, materialnych)
- nacisku na aktywność – wyróżnikiem tego typu grup jest nastawienie na działanie, szybkie załatwianie spraw, wysiłek, odpowiedzialność, przedsiębiorczość i rozwiązywanie problemu, zamiast przyjmowania roli bezradnej ofiary
- stosowania zasady „pomaganie pomaga” – wspieranie innych przynosi korzyści osobom udzielającym wsparcia poprzez wzrost samooceny i poprawę samopoczucia.

Na podstawie zaprezentowanych prawidłowości można zatem wysunąć wniosek, że angażowanie się w społeczności samopomocowe może zwiększyć potencjał adaptacyjny młodzieży z rodzin alkoholowych – głównie poprzez inicjowanie cyklu zysków i/lub inwestowanie zasobów, które w konsekwencji prowadzą do zwiększenia poziomu posiadanych dóbr, spostrzegania zysków kapitałowych i do zapobiegania ich stratom (por. paragraf drugi).

W warunkach niskiego poziomu zasobów osoby wychowywane w rodzinach alkoholowych zazwyczaj preferują defensywne strategie przystosowawcze (por. rozdział pierwszy). Natomiast zaangażowanie się w działalność grupy samopomocowej zwiększa szanse dzieci alkoholików na osiągnięcie zysków początkowych, a w następstwie tego – na możliwości inwestowania posiadanych nadwyżek kapitałowych. Jednocześnie nadwyżki chronią tego rodzaju osoby przed stresem związanym z doświadczaniem strat o charakterze materialnym, podmiotowym, interpersonalnym (stanu) i/lub energetycznym (Hobfoll 2006, s. 99).

Specyfika funkcjonowania społeczności samopomocowych. Znaczenie wspólnot wzajemnego wsparcia w kształtowaniu zasobów adaptacyjnych u dzieci alkoholików stanowi przesłankę do tego, aby przedstawić ich krótką charakterystykę. Pierwszą grupą tego rodzaju była wspólnota Anonimowych Alkoholików (AA), która powstała w 1935 roku w Akron w stanie Ohio (USA). Inicjatorami ruchu byli dwaj alkoholicy – makler giełdowy Bill W. i chirurg dr Bob, którzy spotykali się w Grupie Oksfordzkiej stawiającej sobie za cel odnowienie istoty chrześcijaństwa pierwszych wieków poprzez realizację czterech absolutów: uczciwości w stosunku do siebie i innych w słowach i czynach, stałej gotowości do pomagania innym, czystości ciała, umysłu i zamierzeń, miłości do Boga i bliźnie-

go. Część tych zasad została wykorzystana do tworzenia programu „Dwunastu Kroków” (Niewiadomska 2006, s. 49).

Sposób funkcjonowania AA jest oparty na „Dwunastu Tradycjach”, które zostały zaprezentowane poniżej (AA w zakładzie karnym 2002, s. 133):

1. Nasze wspólne dobro powinno być najważniejsze, wyzdrowienie każdego z nas zależy bowiem od jedności Anonimowych Alkoholików.
2. Jedynym i najważniejszym autorytetem w naszej wspólnotcie jest miłujący Bóg, jakkolwiek może się On wyrażać w sumieniu każdej grupy.
3. Jedynym warunkiem przynależności do AA jest pragnienie zaprzestania picia.
4. Każda grupa powinna być niezależna we wszystkich sprawach, z wyjątkiem tych, które dotyczą innych grup lub AA jako całości.
5. Każda grupa ma jeden główny cel: nieść posłanie alkoholikowi, który wciąż jeszcze cierpi.
6. Grupa AA nigdy nie powinna popierać, finansować ani używać nazwy AA żadnym pokrewnym ośrodkom ani jakimkolwiek przedsiębiorstwom, ażeby problemy finansowe, majątkowe lub sprawy ambicjonalne nie odrywały nas od głównego celu.
7. Każda grupa AA powinna być samowystarczalna i nie powinna przyjmować dotacji z zewnątrz.
8. Działalność we wspólnotcie AA powinna na zawsze pozostać honorowa: dopuszcza się jednak zatrudnienie niezbędnych pracowników w służbach AA.
9. Anonimowi Alkoholicy nie powinni stać się organizacją: dopuszcza się jednak tworzenie służb i komisji bezpośrednio odpowiedzialnych wobec tych, którym służą.
10. Anonimowi Alkoholicy nie zajmują stanowiska wobec problemów spoza wspólnoty, ażeby imię AA nie zostało uwikłane w publiczne polemiki.
11. Nasze oddziaływanie na zewnątrz opiera się na przyciąganiu, a nie na reklamowaniu, musimy zawsze zachować osobistą anonimowość wobec prasy, radia i filmu.
12. Anonimowość jest duchową podstawą wszystkich naszych tradycji, przypominając nam zawsze o pierwszeństwie zasad przed osobistymi tradycjami.

Podsumowując normy zawarte w „Dwunastu Tradycjach”, należy podkreślić, że Anonimowi Alkoholicy są wspólnotą osób, która ma na celu: rozwiązywanie wspólnego problemu alkoholowego, pomoc innym w utrzymywaniu trzeźwości oraz „niesienie posłania” pijącym alkoholikom poprzez dzielenie się doświadczeniem, siłą i nadzieją. Jedynym i najważniejszym autorytetem we wspólnotcie jest miłujący Bóg, a jedynym warunkiem uczestnictwa – chęć zaprzestania picia. Uczestnicy wspólnoty tworzą grupy (20-30-osobowe), które systematycznie spotykają się przynajmniej raz w tygodniu. Spotkania mogą mieć charakter zamknięty (uczestniczą w nich tylko alkoholicy) lub otwarty

(mogą w nich uczestniczyć osoby z zewnątrz). Anonimowi Alkoholicy nie są organizacją. Każda grupa jest niezależna we wszystkich sprawach, z wyjątkiem tych, które dotyczą innych grup AA lub całego ruchu. Odpowiednia liczba grup może tworzyć intergrupy, a te mają możliwość utworzenia „Regionu”, którego celem jest poprawienie łączności między poszczególnymi wspólnotami (Niewiadomska 2006, s. 49-50).

Krajowa Służba AA jest kierowana przez wybranych przedstawicieli grup wszystkich „Regionów”. Pełni ona funkcje organizacyjno-kontrolujące (m.in. czuwanie nad przestrzeganiem zasad i tradycji ruchu, utrzymywanie kontaktów z międzynarodowym ruchem AA, sprowadzanie literatury, wspieranie i organizowanie nowych grup). Służba Krajowa nie jest władzą ani instancją; pełni jedynie funkcje usługowe i służebne wobec członków ruchu. Działalność mandatariuszy na różnych szczeblach wspólnoty powinna mieć charakter honorowy i charytatywny. Dopuszcza się jednak zatrudnienie niezbędnych pracowników w służbach AA. Ze względu na cel samopomocowy grupy Anonimowych Alkoholików powinny być samowystarczalne, dlatego nie przyjmują dotacji z zewnątrz, a ich utrzymanie wynika z dobrowolnych datków. Konsekwencją samowystarczalności jest również fakt, że z jednej strony AA nie może angażować się w żadne publiczne polemiki, nie może wiązać się z żadnym wyznaniem, partią lub instytucją, zaś z drugiej to, że ruch nigdy nie powinien popierać, finansować ani używać nazwy żadnym organizacjom lub przedsiębiorstwom (Niewiadomska 2006, s. 50).

Przedstawione powyżej zasady funkcjonowania i siła oddziaływania programu „Dwunastu Kroków” doprowadziły do tego, że w połowie lat 90-tych XX w. liczba uczestników ruchu na świecie wynosiła ponad 2 mln – jego członkowie spotykali się w ponad 96 tysiącach grup w 141 krajach. W połowie lat 70-tych XX w. powstała pierwsza polska grupa AA „Eleusis”. W 1984 roku otwarto w Warszawie Punkt Kontaktowy i telefon zaufania AA. W październiku tego samego roku odbył się I Ogólnopolski Zjazd wspólnoty. Na przełomie XX i XXI wieku na terenie Polski spotykało się około 1500 grup Anonimowych Alkoholików (Niewiadomska 2006, s. 50).

Należy również podkreślić, że wspólnoty samopomocowe powstające po to, aby wzajemnie wspierać się w rozwiązywaniu różnego typu problemów, najczęściej bazują na zasadach „Dwunastu Tradycji” i na programie „Dwunastu Kroków” AA. Dla przykładu można podać, że w połowie lat 40-tych XX w. w USA zaczęły powstawać Kluby Rodzinne dla osób, które miały w rodzinie kogoś z problemem alkoholowym. W 1954 roku zarejestrowano Zarząd Główny Grup Al-Anon (osób współuzależnionych od alkoholu). W 1957 roku w USA powołano Wspólnotę Alateen przeznaczoną dla dzieci i młodzieży do lat 18, pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym. W 1976 roku w USA

z grupy Alateen powstała Wspólnota Dorosłych Dzieci Alkoholików. W oparciu o zasady funkcjonowania i program AA utworzyły się również grupy samopomocowe dla rozwiązywania innych specyficznych problemów – m.in. Anonimowi Narkomani, Anonimowi Objadający się, Anonimowi Erotomani, Anonimowi Pracoholicy, Anonimowi Hazardziści, Nar-Anon (bliscy narkomanów), Game-Anon (bliscy uzależnionych od hazardu), Work-Anon (bliscy pracoholików). Aktualnie popularność społeczności samopomocowych jest tak duża, że „trudno sobie wyobrazić rodzaj dolegliwości psychicznych, zaburzeń zachowania czy zdarzeń losowych, dla których nie istnieje odpowiednia grupa” (Yalom, Leszcz 2006, s. 444).

Sposób działania programu „Dwunastu Kroków”. W analizowanym programie abstynencja jest rozumiana jako proces zdrowienia oparty na relacji z Bogiem, poprawie relacji interpersonalnych i rozwoju jednostki ludzkiej w kierunku pozytywnego przystosowania do rzeczywistości, uczenia się konstruktywnych sposobów zaradczych w sytuacjach trudnych i większej akceptacji siebie (Brown 1992, s. 228). Uzyskanie przedstawionych powyżej zmian jest możliwe dzięki realizacji kolejnych kroków, które mają następujący charakter (Brown 1992, s. 305-315):

Krok 1.: Przyznaliśmy, że jesteśmy bezsilni wobec alkoholu, że przestaliśmy kierować własnym życiem.

Utrata kontroli nad piciem pociąga za sobą groźne konsekwencje we wszystkich aspektach egzystencji. Alkoholicy, którzy zaczęli odzyskiwać zdrowie, stwierdzają, że uznanie bezsilności stanowi warunek wyzwolenia z nałogu. Pogodzenie się z niezdolnością kierowania własnym życiem sprzyja realnemu pragnieniu pomocy. Członkowie AA twierdzą, że wiara w siebie na początku abstynencji utrudnia trzeźwienie. Świadomość bezsilności łączy się z uznaniem silnej potrzeby oparcia na Sile Wyższej i w konieczności przyjęcia pomocy drugiego człowieka.

Krok 2.: Uwierzyliśmy, że Siła Większa od nas samych może przywrócić nam zdrowie.

Drugi etap realizacyjny pozwala członkom AA uwolnić się od:

- egocentryzmu
- przekonania o samokontroli nad własnym postępowaniem

- mechanizmu zaprzeczania własnej choroby.

Krok 3.: Postanowiliśmy powierzyć naszą wolę i nasze życie opiece Boga (jakkolwiek Go pojmujemy).

Osoby angażujące się w działanie ruchu określają ten etap jako „krok akcji”, ponieważ dotyczy on podjęcia decyzji w zakresie ograniczania własnej woli.

Krok 4.: Zrobiliśmy gruntowny i odważny obrachunek moralny.

Wymieniona powyżej zasada jest początkiem autoterapii. Od tego momentu zaczyna się proces zmian w obrazie siebie, który umożliwia przełamanie zakłamania i powolne przybliżanie się realistycznego spostrzegania własnej osoby. Krok ten uczy, jak patrzeć na siebie w sposób uczciwy, rozpoznając w swoim charakterze wady i zalety. Dzięki wymienionemu mechanizmowi zostają także zainicjowane zmiany w zakresie samoakceptacji.

Krok 5.: Wyzналиśmy Bogu, sobie i drugiemu człowiekowi istotę naszych błędów.

Członkowie AA stwierdzają, że wyznanie Bogu i drugiemu człowiekowi własnych błędów uwalnia od izolacji i osamotnienia. Dzięki temu umacnia się poczucie więzi z innymi. Człowiek zyskuje przekonanie, że stanowi część wspólnoty i często zaczyna doświadczać nieznanego dotąd poczucia przynależności. Jednocześnie przełamanie bariery okłamywania siebie i akceptacja ze strony innych prowadzą do tego, że zaczyna on odczuwać większy szacunek dla samego siebie.

Krok 6.: Staliśmy się całkowicie gotowi, aby Bóg uwolnił nas od wszystkich wad charakteru.

W tej fazie znowu pojawia się problem uległości, która jest niezbędna do tego, aby w postawie trzeźwiejącego alkoholika zawarta była gotowość do uczenia się nowych zachowań i chęć działania w kierunku osiągnięcia zmian. Krok ten zawiera w sobie zgodę na współdziałanie między odpowiedzialnym i gotowym do zmian człowiekiem a Siłą Wyższą, która pomaga w osiąganiu stawianych celów.

Krok 7.: Zwróciliśmy się do Niego w pokorze, aby usunął nasze braki.

W zaprezentowanej regule zawarta jest motywacja do podjęcia działań wynikających z szóstej zasady. Członkowie AA stwierdzają, że ten krok jest kluczem do pokory, która służy uznaniu autorytetu.

Krok 8.: Zrobiliśmy listę osób, które skrzywdziliśmy i staliśmy się gotowi zadośćuczynić im wszystkim.

Już w trakcie sporządzania listy pokrzywdzonych alkoholik zaczyna uwalniać się od poczucia winy w wyniku tego, że:

- odkrywa prawdę dotyczącą własnego uczestnictwa w krzywdzie wyrządzonej innym
- wyraża gotowość do zadośćuczynienia za spowodowane cierpienia.

Krok 9.: Zadośćuczyniliśmy osobiście wszystkim, wobec których było to możliwe, z wyjątkiem tych przypadków, gdy zraniłoby to ich lub innych.

Zasada dziewiąta również dotyczy stosunków z innymi ludźmi. Członkowie AA podkreślają, że zadośćuczynienie służy nie tylko pokrzywdzonym, ale również osobie, która zawiniła, ponieważ akt restytucji prowadzi do przyjęcia odpowiedzialności za wyrządzone zło. Na tym etapie ważne jest samo działanie, które zawiera w sobie:

- przeprosiny
- przyznanie się do winy
- naprawienie wyrządzonych krzywd.

Sens tego kroku tkwi również w gotowości do pogodzenia się z konsekwencjami wynikającymi z krzywd, jakie osoba wyrządziła innym. Należy również dodać, że podstawę ósmego i dziewiątego etapu pracy nad sobą stanowią fundamenty zbudowane w poprzednich siedmiu krokach, ponieważ dokonywanie zadośćuczynienia przez osobę egocentryczną nie przynosi ulgi psychicznej.

Krok 10.: Prowadziliśmy nadal obrachunek osobisty, z miejsca przyznając się do popełnionych błędów.

W przedstawionej dyrektywie jest zawarty obrachunek moralny, czyli szczerza ocena własnego postępowania, która powinna stać się codzienną praktyką. Krok ten

z jednej strony pozwala uniknąć powrotu do pijackich postaw i zachowań, zaś z drugiej – pozwala rozwijać takie umiejętności jak zwolnienie tempa życia oraz zwiększenie zdolności do autorefleksji.

Krok 11.: Dążyliśmy przez modlitwę i medytację do coraz doskonalszej więzi z Bogiem, prosząc jedynie o poznanie Jego woli wobec nas oraz o siłę do jej spełnienia.

Jedenasty etap nadaje programowi AA wymiar religijny i duchowy. Uczestnictwo we wspólnocie pozwala zdrowiejącej osobie przyzwyczaić się do obecności Siły Wyższej. Nawiązanie relacji z Bogiem przyczynia się do:

- opanowania samowoli
- umocnienia więzi i przynależności
- uwalniania się od przeświadczenia, że świat jest wrogi i okrutny.

W początkach trzeźwienia kroki brzmią obco, a osoba koncentruje się na własnej bezsilności. Jednak w miarę zdrowienia reguły nabierają coraz głębszego sensu. Etap jedenasty informuje o tym, że praca nad sobą wyrażona w „Dwunastu Krokach” nigdy się nie kończy – realizowane zasady powinny stanowić stałą filozofię życia, dającą człowiekowi płaszczyznę odniesienia w stosunku do własnego postępowania.

Krok 12.: Przebudzeni duchowo w rezultacie tych Kroków, staraliśmy się nieść posłanie innym alkoholikom i stosować te zasady we wszystkich naszych poczynaniach.

Ostatnia zasada jest kluczem do działania. Członkowie AA otrzymali już dar trzeźwości i nową wiarę. Najlepszym sposobem utrzymania tej postawy jest przekazywanie jej innym. Niesienie „posłania” daje satysfakcję i buduje szacunek dla siebie. Poczucie wspólnoty umacnia w trzeźwości, ponieważ istnieje przekonanie, że każdy członek ruchu ma do przekazania innym przeżycia z okresu pijaństwa oraz siłę i nadzieję z okresu trzeźwości.

Uogólniając zagadnienia związane ze sposobem działania „Dwunastu Kroków”, należy zauważyć, że program wprowadza nowy sposób myślenia i jasne normy postępowania. Nowi członkowie ruchu muszą podążać za tymi zasadami zarówno w ich samodzielnej realizacji, jak i w pracy grupowej (Niewiadomska 2006, s. 51).

W kontekście uzyskanych wyników badań należy też zwrócić uwagę na możliwości w zakresie rozwoju religijnego młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych

(por. paragraf drugi). Dzięki urzeczywistnianiu przedstawionych reguł, członkowie grupy samopomocowej często doświadczają „powtórnego narodzenia”, porównywanego do nawrócenia religijnego lub do odnowienia swoich związków z wiarą niegdyś porzuconą. Nawrócenie religijne można określić jako stopniowy lub nagły proces, w wyniku którego rozbite i nieszczęśliwe „ja” staje się zjednoczone, świadomie prawe i szczęśliwe, dzięki silnemu oparciu na religijnej rzeczywistości (Tobacyk 1989, s. 235).

Religijność, obejmująca sądy i przekonania dotyczące nadprzyrodzoności, doznania emocjonalne oraz predyspozycje do określonych zachowań, nie jest strukturą wyłączoną z całokształtu życia psychicznego jednostki, ale w sposób dynamiczny konstytuuje osobowość człowieka (Prężyna 1988, s. 262). Przemiana religijna oznacza więc konieczność zmiany całej postawy życiowej człowieka. W sytuacji dotkliwego cierpienia motywacja do nawrócenia wyrażana jest słowami: proszę, pomóż mi. Jeśli jednak dalszy ciąg apelu brzmi: nie zmieniaj mnie, to takie wołanie nie wystarcza, aby przeżyć faktyczną przemianę, ponieważ nie wyraża ono głębokiego pragnienia autentycznego nawrócenia, koniecznej gotowości do pracy nad sobą, odrzucenia fałszywych sposobów myślenia i nałogowych przyzwyczajzeń (Jaworski 1999, s. 48). Analizy empiryczne wskazują, że religijne nawrócenie ma charakter centralnej reorganizacji osobowości o adaptacyjnych konsekwencjach dla indywidualnego funkcjonowania. Zapewnia ono większe nasilenie poczucie sensu życia i osobistych zdolności, co jednocześnie przyczynia się do wzrostu możliwości przystosowawczych (Tobacyk 1989, s. 241). Osoby, które przeżyły nawrócenie religijne, stwierdzają, że (Tobacyk 1989, s. 242):

- całkowicie zmieniły działania po przeżyciu religijnym
- doświadczają większej kontroli nad swoim życiem
- zmieniły na bardziej pozytywny swój stosunek do rodziny i przyjaciół
- czerpią więcej satysfakcji z życia
- bardziej akceptują siebie.

Nawrócenie religijne decyduje często o zmianie postaw u członków ruchu AA w kierunku (Brown 1992, s. 37): a) zwiększania autorefleksji, b) kształtowania nowych poglądów, c) przeorientowania preferencji wartości, d) zmian w spostrzeganiu siebie, e) redukowaniu wrogości wobec otaczającego świata, f) wzrostu aktywności w życiu rodzinnym, zawodowym i towarzyskim. Niepijący alkoholicy podkreślają jednak fakt, że muszą ciągle ćwiczyć nową postawę i wzmacniać więź z Bogiem po to, aby zwalczać w sobie skłonność do egocentryzmu i stosowania mechanizmów obronnych. Tego rodzaju postawę wyraża stwierdzenie: „Boże, pomóż mi być tym, kim jestem” (Johnson 1992, s. 169). Osoba, powierzając Bogu samą siebie, nie czuje się bezradna wobec zaistniałych trudności. Powstająca w taki sposób nadzieja na przyszłość jest koniecznością dla alkoholika, który chce wytrwać w trzeźwości. Jednym z elementów nadziei jest pragnienie przyjęcia systemu war-

tości moralnych, który pokazałby, jak żyć, jak znaleźć fundament, na którym można opierać swoje życie, kryzysy i codzienne problemy (Ostrowska 1990, s. 163). Realizacja zasad „Dwunastu Kroków” jest zatem rodzajem osobistej deklaracji w stosunku do Siły Wyższej, która uzasadnia określoną linię rozwoju jednostki ludzkiej, podejmowanych przez nią wysiłków i stawianych sobie wymagań.

Bibliografia:

- Ackerman R. (1987). *Children of Alcoholics*. New York: Simon & Schuster.
- Akty prawne. www.parpa.pl (2010).
- Brown S. (1992). Leczenie alkoholików. Rozwojowy model powrotu do zdrowia. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Centre for Substance Abuse Treatment. (1999). Treatment of adolescents with substance use disorder. Treatment Improvement Protocol. Washington: Government Printing Office.
- Chatham L., Hiller M., Rowan-Szal G., Joe G., Simpson D. (1999). Gender differences at admission and follow up in a sample of methadone maintenance clients. *Substance Use&Misuse* nr 34, s. 1137-1165.
- Cierpiąłkowska L. (1997). Alkoholizm. Małżeństwo w procesie zdrowienia. Poznań: Wyd. UAM.
- Cierpiąłkowska L. (2000). Alkoholizm. Przyczyny, leczenie, profilaktyka. Poznań: Wyd. UAM.
- Cottle C., Lee R., Heilbrun K. (2001). The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta-Analysis. *Criminal Justice and Behavior* nr 3, s. 367-394.
- Czabała Cz., Sęk H. (2000). Pomoc psychologiczna. W: J. Strelau (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, t. 3. Gdańsk: GWP, s. 605-622.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Jacyniak A., Płużek Z. (1996). Świat ludzkich kryzysów. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Johnson V. (1992). *Od jutra nie piję*. Warszawa: IPZ.
- Ledwoch M., Ledwoch B. (1996). Neuropsychologiczne i emocjonalno-społeczne aspekty zaburzeń rozwoju dzieci i młodzieży z rodzin dotkniętych chorobą alkoholową. W: E. Januszewska (red.). Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej dzieci i młodzieży. Lublin: TN KUL, s. 89-104.
- Linowski, K., Nowicka, J. (2004). System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości.
- Mellibruda J., (1998). Psychologiczne mechanizmy uzależnienia i koncepcja psychoterapii. *Przegląd Psychologiczny* nr 3-4, s. 25-39.
- Mellibruda J., Sobolewska-Mellibruda Z. (2006). Integracyjna psychoterapia uzależnień: teoria i praktyka. Warszawa: IPZ, PTP.

- Najnowsze dokumenty Unii Europejskiej. www.parpa.pl (2010).
- Niewiadomska I. (2006). Anonimowi Alkoholicy. M. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.). Leksykon teologii pastoralnej. Lublin: TN KUL, s. 49-52.
- Obłękowska-Rogała J. (1999). Przyczyny narkomanii. Wyjaśnienia teoretyczne. Warszawa: KBPN.
- Ochmański M. (2001). Alkoholizm ojców a sytuacja rodzinna i szkolna dzieci. Lublin: Wyd. UMCS.
- Oniszczenko W. (1993). Stres to brzmi groźnie. Warszawa: WSiP.
- Ostrowska K. (1990). Znaczenie kształtowania postaw moralno-światopoglądowych w profilaktyce przestępczości nieletnich. W: Z. Sobolewski, F. Kozaczuk (red.). Zapobieganie demoralizacji nieletnich. Rzeszów: Wyd. WSP, 159-173.
- Popiszyl I. (2009). Patologie społeczne. Resocjalizacja. Warszawa: PWN.
- Prężyna W. (1988). Funkcja motywacyjna wartości religijnych w osobowości człowieka. W: A. Biela, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.). Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w roku akademickim 1985/86. Lublin: RW KUL, s. 235-244.
- Pstrąg D. (1993). Zaburzenia osobowości u dzieci uwarunkowane chorobą alkoholową rodziców. *Problemy Alkoholizmu* nr 5, s. 11-12.
- Riessman F., Carroll D. (2000). Nowa definicja samopomocy. Polityka i praktyka. Warszawa: PARPA, 38-44.
- Robinson B., Rhoden J. (2003). Pomoc psychologiczna dla dzieci alkoholików. Warszawa: PARPA.
- Rosenhan D., Seligman M. (1994). Psychopatologia, t. 1. Warszawa: PTP.
- Ryś M. (2008). Rodzinne uwarunkowania psychospołecznego funkcjonowania Dorosłych Dzieci Alkoholików. Warszawa: PWN.
- Schoenholtz-Read J. (2003). Wybór interwencji grupowej. W: H. Bernard, R. MacKenzie (red.). Podstawy psychoterapii grupowej. Gdańsk: GWP, s. 161-163.
- Simourd L., Andrews D. (1994). Correlates of delinquency: A look at gender differences. *Forum on Corrections Research* nr 6, s. 26-31.
- Sitkowska K. (1997). Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich. W: B. Hołyst (red.). Przemoc w życiu codziennym. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, s. 185-203.
- Sołtysiak T. (1994). Środowisko rodzinne a nadużywanie alkoholu przez kobiety. *Problemy Alkoholizmu* nr 8-9, s. 6-8.
- Statystyki. www.parpa.pl (2010).
- Stelmach J. (2001). Rodzinne uwarunkowania przestępczości nieletnich – analiza wyników badań. W: B. Urban (red.). Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu. Kraków: Wyd. UJ, s. 165-181.
- Sztander W. (1994). Poza kontrolą. Warszawa: PARPA.
- Sztobryn-Giercuskiewicz J. (2004). Psychologiczne aspekty prostytucji. Łódź: „Dajas”.
- Szymanowska A. (2003). Więzienie i co dalej. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”.
- Tobacyk J. (1989). Przeżycie nawrócenia religijnego jako mechanizm rozwoju osobowości. W: A. Biela, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.). Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w roku akademickim 1986/87. Lublin: RW KUL, s. 261-276.
- Woronowicz, B. (2001). Bez tajemnic o uzależnieniach i ich leczeniu. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.

- Woydyło E. (1993). Wybieram wolność. Warszawa: PTP.
- Wóźniak-Krakowian A., Pawlica B. (1998). Przeszłość nieletnich na terenie województwa częstochowskiego w latach 1991-1996. W: J. Papież, A. Płukis (red.). Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej. Toruń: Wyd. A. Marszałek, s. 453-463.
- Yalom I., Leszcz. M. (2006). Psychoterapia grupowa. Teoria i praktyka. Kraków: Wyd. UJ.

ZASOBY ADAPTACYJNE SIEROT SPOŁECZNYCH

Joanna Chwaszcz*, Weronika Augustynowicz**

W potocznym i naukowym rozumieniu sieroctwo możemy podzielić na dwa rodzaje: sieroctwo naturalne i społeczne. W ostatnich latach w literaturze przedmiotu coraz częściej analizowane jest również zjawisko eurosieroctwa, które zostało opisane w rozdziale VI niniejszej monografii. Sieroctwo naturalne to stan, w którym rodzice dziecka nie żyją. W zakresie tego terminu mieści się również pojęcie półsierota, czyli dziecko, którego tylko jeden rodzic nie żyje (por. Szymborska 1969). Wyjaśnienie terminu sieroctwo społeczne nie jest już tak proste i jednoznaczne, gdyż jest to zjawisko wieloaspektowe i złożone, a wiedza na jego temat jest wciąż niewystarczająca, szczególnie w aspekcie profilaktyki i kompensacji. G. Gajewska zwraca uwagę na nieadekwatność określenia „społeczne”, gdyż odnosi się ono do dzieci opuszczonych przez rodziców – a nie przez społeczeństwo (Gajewska 2004). Za takie sieroctwo uznaje się sytuację, w której rodzice dziecka żyją, lecz nie sprawują nad nim opieki, gdyż zostali takowej pozbawieni w stopniu częściowym lub całkowitym, w związku z czym dziecko pozostaje w placówce socjalizacyjnej¹, rodzinnym domu dziecka bądź w rodzinie zastępczej (por. Szymborska 1969; Czeredrecka 1988; Łopatkowa 1989; Szczepaniak 2004; Hanyga-Janczak 2005). Sieroctwo społeczne uwarunkowane jest takimi czynnikami jak: brak opieki rodzicielskiej wynikający głównie z zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny, brak troski o dziecko, przestępczość, demoralizacja rodziców, alkoholizm i poważne błędy wychowawcze (za: Pawłowicz 2005, s. 215).

Przyczyny sieroctwa społecznego można podzielić na dwie grupy:

- czynniki ogólne pośrednie (makrospołeczne lub zewnętrzne)
- czynniki bezpośrednie (mikrospołeczne lub wewnętrzne).

Czynniki pośrednie związane są z sytuacją społeczno-ekonomiczną kraju. Szczególnie istotny jest poziom bezrobocia, gdyż wiele badań wskazuje, iż miejsce zajmowane na rynku pracy jest jednym z najistotniejszych elementów wpływają-

¹ Do końca 1998 roku obowiązującą nazwą był dom dziecka.

cych na trwałość rodziny. Bezrobocie, a wraz z nim trudności materialne i ubóstwo często przyczyniają się do zaistnienia problemów w wypełnianiu ról społecznych związanych z wychowaniem, opieką i utrzymaniem rodziny (por. Sendyk 2001; Szczepaniak 2004).

Czynniki bezpośrednio wywodzą się z nieprawidłowego funkcjonowania podstawowego środowiska naturalnego dziecka, jakim jest rodzina. W dużej mierze na jej funkcjonowanie wpływają czynniki pośrednie – zła sytuacja materialna prowadzi do rozpadu życia rodzinnego, co znajduje wyraz w niewłaściwym zaspokajaniu podstawowych potrzeb socjalno-bytowych, edukacyjnych, zdrowotnych i innych dzieci. Trudności ekonomiczne są powodem powstania różnego rodzaju napięć i konfliktów, co również niesie negatywne konsekwencje dla funkcjonowania rodziny. Innymi czynnikami bezpośrednio warunkującymi sieroctwo społeczne są różnego rodzaju dysfunkcje i patologie środowiska rodzinnego: alkoholizm, narkomania, przestępczość, choroby i zaburzenia psychiczne rodziców (Szczepaniak 2004).

1. Problemy przystosowawcze sierot społecznych

Problemy wynikające z dysfunkcjonalności rodziny pochodzenia

Sieroty społeczne, korzystające z różnego rodzaju form opieki zastępczej, wywodzą się z rodzin, które nie potrafiły im zapewnić odpowiednich warunków do prawidłowego rozwoju. Nie można stwierdzić jednej zasadniczej przyczyny kierowania dziecka do określonego typu placówki opiekuńczo-wychowawczej, zazwyczaj jest to splot wielu czynników ściśle ze sobą powiązanych. Jednakże możemy wyróżnić dwa najczęstsze powody umieszczenia dziecka poza biologiczną rodziną. Są to:

- rodziny z dewiacjami, jak np. alkoholizm, narkomania, przestępczość, prostytutka
- rodziny z deficytami w sferze uczuć, intelektu i materialnej (Passini 1996).

Jak wykazują badania, jedną z najczęstszych przyczyn umieszczenia dziecka w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych jest problem alkoholowy w rodzinie pochodzenia. W badaniach przeprowadzonych przez M. Sędzickiego, aż w 67,8% przypadków to właśnie alkoholizm rodziców był powodem rozpadu życia rodzinnego i przyczyną skierowania dziecka do placówki opiekuńczo-wychowawczej. Przy czym trudno stwierdzić, czy alkoholizm prowadził do dezorganizacji życia rodzinnego, czy był on wtórny wobec tego i innych specyficznych dla danej rodziny

problemów (Sędzicki 2008). W badaniach B. Passini odsetek ten jest jeszcze wyższy – wśród wychowanków domów dziecka 89% wywodziło się z rodziny z problemem alkoholowym, uzależnienie obojga rodziców było powodem umieszczenia dziecka w placówce socjalizacyjnej w 61% przypadków (Passini 1996). Z problemem alkoholizmu w rodzinie wiąże się szereg innego rodzaju dewiacji. Jak wykazały badania B. Czeredreckiej, w parze z alkoholizmem rodziców występują niepokojące zjawiska, takie jak: maltretowanie fizyczne dziecka (30%), dręczenie psychiczne (10%), przestępczość rodziców (15%), prostytutka (10%). Jak wynika z dokumentacji placówek socjalizacyjnych, dzieci z rodzin alkoholowych były świadkami libacji, awantur i bójek, w które często były wciągane. Uzależnieni od alkoholu rodzice nie zajmowali się swoimi dziećmi, pozostawiali je na długi czas bez opieki, nie zaspokajali ich podstawowych potrzeb fizycznych i psychicznych, co w bardzo negatywny sposób wpływało na psychikę potomka. Problem alkoholowy stanowi jeden z najważniejszych powodów niedostatku albo wręcz nędzy w rodzinie. Skutkiem takiej sytuacji jest to, że 70% wychowanków placówek socjalizacyjnych doświadczyło niezaspokojenia podstawowych potrzeb biologicznych, 52% – oczekiwań psychicznych i emocjonalnych. Dzieci te zostały odrzucone przez swoich rodziców, mają one ogromną potrzebę bezpieczeństwa, miłości, afiliacji (Czeredrecka 1999).

Innym dość częstym powodem konieczności zewnętrznej ingerencji w środowisko rodzinne jest niewydolność i zaniedbanie wychowawcze rodziców oraz ich ogólna niezaradność życiowa. Na tę ogólną kategorię problemów składają się: bezrobocie (19% matek i 16% ojców), niezaradność życiowa (20% matek i 15% ojców), zły stan zdrowia, choroba psychiczna (7% matek, 4% ojców), niepełnosprawność (po 2% matek i ojców), bezdomność (1% matek i ojców; Kolankiewicz 1998, s. 329).

Jak wynika z badań M. Sędzickiego (2008, s. 11), możemy wyróżnić następujące przyczyny umieszczenia dziecka w placówce socjalizacyjnej:

Tabela 1. Przyczyny umieszczenia dziecka w placówce socjalizacyjnej

Nazwa wskaźnika	N	%
Liczba badanych ogółem	348	100
Nadużywanie alkoholu przez rodziców	236	67,8
Niedopełnienie obowiązków rodzicielskich (zaniedbania wychowawcze)	92	26,4
Trudna sytuacja finansowa rodziny	77	22,1
Choroba jednego z rodziców	67	19,2
Śmierć rodzica, opiekunów	45	12,9
Rozpad rodziny, niepełna rodzina	40	11,5

Długotrwałe bezrobocie	38	10,9
Brak odpowiednich warunków mieszkaniowych	35	10,1
Niezaradność życiowa	34	9,8
Agresja, awantury, bijatyki, przemoc w rodzinie	28	8,0
Brak realizacji obowiązku szkolnego	25	7,2
Przemoc wobec dziecka	21	6,0
Narkomania rodziców	18	5,2
Demoralizacja dziecka	14	4,0
Wielodzietność	11	3,2
Porzucenie przez rodziców, opiekunów	9	2,6
Pobyty rodzica w więzieniu lub innym ośrodku	7	2,0
Rozwiązanie rodziny zastępczej	5	1,4
Molestowanie seksualne dziecka	5	1,4

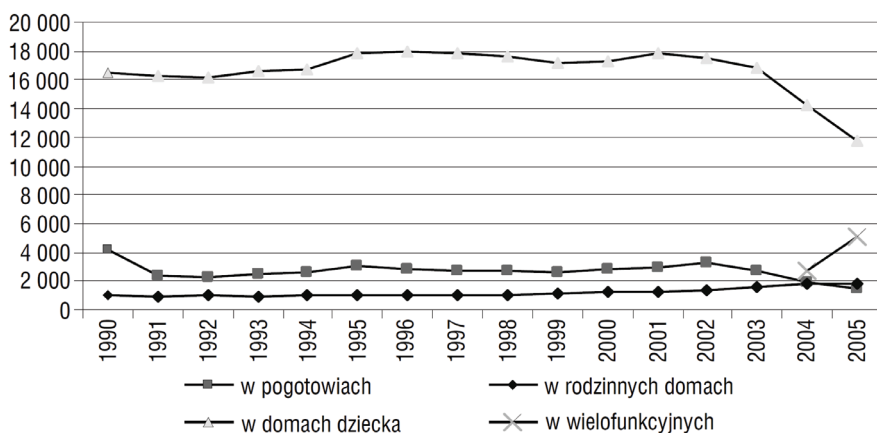
Reasumując, należy jeszcze raz podkreślić, że trudno jest wyróżnić jeden powód umieszczenia dziecka poza jego biologiczną rodziną – najczęściej są to sploty okoliczności i wydarzeń życiowych, tak różne jak różnorodnie są rodziny i rodzaje patologii społecznej. Niemniej jednak, zabranie dziecka z jego naturalnego środowiska i umieszczenie w placówce socjalizacyjnej przyczynia się do powstania kolejnych traumatycznych wydarzeń w jego życiu.

Problemy adaptacyjne sierot społecznych wynikające z wychowania w środowisku instytucjonalnym

Podstawowym i najbardziej naturalnym środowiskiem rozwojowym dziecka jest jego rodzina. Niestety, jak wskazują statystyki, w ostatnich latach coraz częściej boryka się ona z różnego rodzaju problemami, przeżywa kryzys i przestaje być optymalnym środowiskiem dla rozwoju dziecka. Dla młodego człowieka, który z różnych przyczyn we własnej rodzinie nie znajduje możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb, powstaje konieczność zorganizowania pomocy i opieki czasowej, doraźnej bądź całkowitej (por. Sędzicki 2008). W 2008 roku (według stanu na 31 XII) z różnych form opieki poza rodziną biologiczną – tj. w rodzinach zastępczych lub instytucjach – korzystało 72,6 tysięcy wychowanków (Marciniak 2009).

Pozbawienie dziecka możliwości przebywania w swojej biologicznej rodzinie – nawet jeżeli jest sugerowane jego dobrem – zawsze jest początkiem szeregu trudnych dla niego przeżyć. Wśród możliwych form opieki zastępczej najbardziej krytykowaną są placówki socjalizacyjne. Jednocześnie pod ochroną tych instytucji znajduje się największa grupa dzieci pozbawionych troski rodzicielskiej. „Wydaje się, iż najwięcej przeciwników mają placówki socjalizacyjne, które uważa się za najbardziej kosztowną i niewydolną pod względem organizacyjnym oraz najmniej

podatną na zmiany formę opieki. Dodatkowo uważa się, iż nie są one w stanie wpłynąć pozytywnie na rozwój wychowanków, bowiem w przeciwieństwie do rodzinnych form opieki, nie stwarzają one warunków do właściwego zaspokajania ich edukacyjnych, zdrowotnych, emocjonalnych i innych podstawowych potrzeb” (Szczepaniak 2004, s. 432).

Rysunek 1. Liczba dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w latach 1990-2005 (Kolankiewicz 2006, s. 28)

Stereotyp dziecka z domu dziecka

Mimo że w obowiązującym ustawodawstwie nie jest już wykorzystywana nazwa „dom dziecka”, to wciąż funkcjonuje ona w potocznej świadomości. Niesie ona z sobą negatywne skojarzenia i stereotypy – instytucji, w której przebywają biedne, zaniedbane, porzucone dzieci, nie mające większych perspektyw na przyszłość. Opinie te znajdują odzwierciedlenie w takich potocznych określeniach jak: „dziecko z biduła, sierocińca czy przytułku”. Do stereotypizacji wychowanków ośrodków socjalizacyjnych może się przyczynić również zamknięte środowisko placówek, ułatwiające postrzeganie wychowanków jako wyodrębnionej grupy (Passini 1996; Sołtys, Piekarska, Śmilgin-Malinowska 2008). Fakt wychowywania się w domu dziecka, w odbiorze społecznym, wyróżnia tę grupę spośród rówieśników wychowujących się w rodzinach. W ten sposób tworzy się kategoria dzieci innych – „tych z domu dziecka”. Treść takiego wizerunku warunkuje postrzeganie sierot społecznych jako gorszych, gdyż odbiegają od normy, która głosi, że dziecko powinno się wychowywać w rodzinie (Kamińska 2010). Jak wynika z badań przeprowadzonych przez A. Sołtys, A. Piekarską i M. Śmilgin-Malinowską, nie zawsze jest to stereotyp o charakterze negatywnym, raczej w świadomości społecznej grupa ta jawi się jako wzbudzająca współczucie i litość. Na pytanie – *Jeśli mówi się o domach dziecka i o jego wychowankach, jakie skojarzenia przychodzą ci na myśl?* – najczęściej padały następujące określenia: dzieci

smutne, tęskniące i samotne, pojawiały się skojarzenia z ubóstwem i trudnymi warunkami, w dalszej kolejności brak wsparcia i miłości oraz patologia i zaniedbanie (Sołtys, Piekarska, Śmilgin-Malinowska 2008, s. 16; por. Kamińska 2010).

Niestałość relacji emocjonalnych

Opiekę nad dziećmi przebywającymi w placówkach sprawują wychowawcy – osoby obce, które jedynie wykonują swoją pracę, a ich życie osobiste toczy się poza murami placówki. Utrudnia to nawiązanie emocjonalnej więzi pomiędzy podopiecznymi a wychowawcami. Problemem jest również częsta rotacja personelu placówek socjalizacyjnych, co utrudnia nawiązanie pozytywnych kontaktów pomiędzy dzieckiem i osobą dorosłą, a jeżeli więź taka się wytworzyła, dziecko boleśnie przeżywa jej zerwanie. Jednocześnie przy ograniczonej liczbie kontaktów młodego człowieka z osobami dorosłymi występuje nadmiar relacji z rówieśnikami. Ciągłe przebywanie w grupie nie zaspokaja poczucia intymności, które jest niezbędne do prawidłowego rozwoju (Passini 1996).

Negatywny wpływ grupy rówieśniczej

Kolejnym czynnikiem negatywnie wpływającym na adaptację sierot społecznych jest przebywanie w placówkach socjalizacyjnych, wśród rówieśników z różnorodnymi problemami. Na terenie ośrodka gromadzą się dzieci pokrzywdzone przez los, zaniedbane wychowawczo z wieloma problemami psychicznymi, sfrustrowane wskutek niezaspokojenia podstawowych potrzeb psychicznych, często zdemoralizowane. Przebywanie w takim otoczeniu powoduje kształtowanie się negatywnych wzorców społecznych i wywołuje problemy z adaptacją w warunkach pozainstytucjonalnych.

Z. Zbyszewska wymienia następujące negatywne cechy atmosfery wychowania w domu dziecka:

- tymczasowość i brak stabilizacji życiowej
- obojętność wychowawców wobec dzieci
- oschły urzędowy stosunek wychowawców
- upokarzająca litość
- publiczne eksponowanie wad wychowanków i odchyień od normy
- brak zrozumienia (za: Czeredreka 1999, s. 115-116).

Problemy wynikające z deficytów w zaspokojeniu podstawowych potrzeb psychicznych sierot społecznych w rodzinie

Pobyty w placówce socjalizacyjnej jest zawsze trudnym i bolesnym epizodem w życiu każdego dziecka. Najczęściej wychowankowie trafiają do placówek

opiekuńczo-wychowawczych nie z własnej woli, co powoduje w nich bunt i wywołuje poczucie krzywdy. Jeśli ich biologiczni rodzice nie wykazują chęci, żeby wrócili do domu, dodatkowo nasila się poczucie osamotnienia i odrzucenia (Passini 1996). Jak stwierdza M. Kościelska – wszyscy wychowankowie domów dziecka to dzieci, w większym lub mniejszym stopniu, zranione psychicznie. Wykazują one zaburzenia w rozwoju tożsamości, charakteryzuje je podwyższony poziom lęku, agresywność, problemy szkolne, niski poziom aktywności (za: Kulpiński 1999). Negatywne, często bardzo dramatyczne przeżycia wyniesione z domu rodzinnego i mankamenty wychowania instytucjonalnego prowadzą do dużych deficytów w funkcjonowaniu emocjonalnym, społecznym i intelektualnym sierot społecznych. Dziecko osierocone najbardziej cierpi z powodu niezaspokojenia potrzeb miłości, przynależności, bezpieczeństwa. Ich zaspokojenie jest gwarancją prawidłowego rozwoju psychicznego i kształtowania się osobowości dziecka. Naturalną kolejną rzeczą jest, że potrzeby te zabezpieczają rodzice, ale w sytuacji podopiecznych placówek opiekuńczo-wychowawczych jest to najczęściej rzeczą niemożliwą. Wtedy dziecko oczekuje tego od wychowawców, co w praktyce zdarza się również bardzo rzadko (Hanyga-Janczak 2005; por. Kulpiński 1997; Bieńko 2006).

Wśród **zaburzeń emocjonalnych** u wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych bardzo często występują stany lękowe, których nasilenie w dużej mierze zależy od wieku, w jakim dziecko znalazło się w placówce – im młodsze, tym większe nasilenie problemów (Passini 1996; Kamińska 2010). Bardzo często zaburzenia te objawiają się labilnością emocjonalną – z jednej strony występuje ciągle niezaspokojony głód uczuć, z drugiej zaś – brak umiejętności nawiązywania bliskich i serdecznych relacji z drugą osobą oraz bezuczuciowość. Wśród młodszych dzieci obserwuje się zjawisko „lepkości emocjonalnej”. Zaburzenia tego rodzaju – szczególnie związane z niezdolnością nawiązywania bliskich relacji z innymi ludźmi i okazywaniem uczuć – w negatywny sposób wpływają na dorosłe życie wychowanków, na możliwość założenia własnej rodziny.

Obserwuje się również szereg poważnych problemów w sferze **społecznego funkcjonowania** sierot społecznych. Dziecko w naturalnej rodzinie uczy się ról i wzorców funkcjonowania w zbiorowości, obserwując swoich najbliższych. To, które przebywa w placówce opiekuńczo-wychowawczej, nie ma takiej możliwości. Bardzo często u wychowanków domów dziecka da się zaobserwować słabą orientację w rolach społecznych związanych z płcią. Przebywanie wciąż w grupie rówieśników powoduje nasilenie lęku i nieufność w relacjach z osobami dorosłymi. Mimo lepszych relacji z grupą rówieśniczą niż z dorosłymi, te pierwsze są często nacechowane wrogością i agresją. Stosunki interpersonalne cechuje brak zainteresowania dobrem innych ludzi oraz wspólnym otoczeniem, środowiskiem. Sieroty

społeczne później osiągają zdolność oceny sytuacji społecznej oraz własnej w niej roli (Passini 1996; Bieńko 2006).

Młodzież przebywającą w placówkach opiekuńczo-wychowawczych charakteryzuje: „obojętność, a nawet negacja wartości obowiązujących w życiu społecznym, w ich stosunku do życia uderza jakaś chwilowość, dorywczość, obojętność wobec przyszłości, znużenie psychiczne i brak dynamiki, »rozpędu życiowego«; młodzież ceni wartości materialne, lekceważy wartości duchowe, pragnie «wyrwać się, użyć życia»” (Telka 1998, s. 101).

Jeśli chodzi o **rozwój intelektualny**, to wychowankowie placówek socjalizacyjnych mają wiele trudności. Przede wszystkim są mniej ciekawi poznawczo niż dzieci wychowujące się w rodzinach. Występują również takie zaburzenia jak: brak koncentracji uwagi, brak nawyków do systematycznego wysiłku umysłowego i nauki, obniżony poziom myślenia abstrakcyjnego i logicznego. Skutkuje to trudnościami szkolnymi, słabymi ocenami oraz powtarzaniem klas, co przekłada się również na negatywny odbiór wychowanków przez kolegów i nauczycieli (Passini 1996; Telka 1998).

Wśród problemów osobowościowych na pierwszy plan wysuwają się: obniżona nieadekwatna i niespójna samoocena (kompleks Kopciuszka), niski poziom aspiracji, niski poziom psychicznej autonomii, lęk przed przyszłością, zagubienie, poczucie osamotnienia (Passini 1996; Kulpiński 1999; Kamińska 2010).

Podsumowując powyższe uwagi, można wymienić cechy dzieci przebywających w instytucjach wychowawczych, które należy traktować jako znaczące deficyty adaptacyjne (Kamińska 2010, s. 181-182):

- kompleks sierocińca, objawiający się poczuciem niższej wartości z powodu odmiennej sytuacji wychowanka w porównaniu z większością rówieśników
- postawa konsumpcyjna, wynikająca z roli podopiecznego, który wszystko otrzymuje, w zamian nie dając nic od siebie, ograniczająca inicjatywę i zaradność życiową
- głód uczuciowy, występujący w następstwie braku zaspokojenia potrzeb emocjonalnych w warunkach wychowania zbiorowego, określane również „lepkością emocjonalną” czy „atrofią uczuć”
- bezbronność, wynikająca z braku zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa
- poczucie tymczasowości, wyuczona reakcja wychowanków oparta na naiwnej, dziecięcej nadziei, że rodzice już niedługo zabiorą ich do domu
- transfer uprzedzenia do własnego losu, polegający na przekonaniu o okrucieństwie swojego położenia, za które wini się dom dziecka i wychowawców
- lęk przed przyszłością, charakteryzujący wychowanków na progu dorosłości, którzy są pełni obaw, czy poradzą sobie z problemami życiowymi
- podatność na złe wpływy
- trudność we współżyciu z ludźmi.

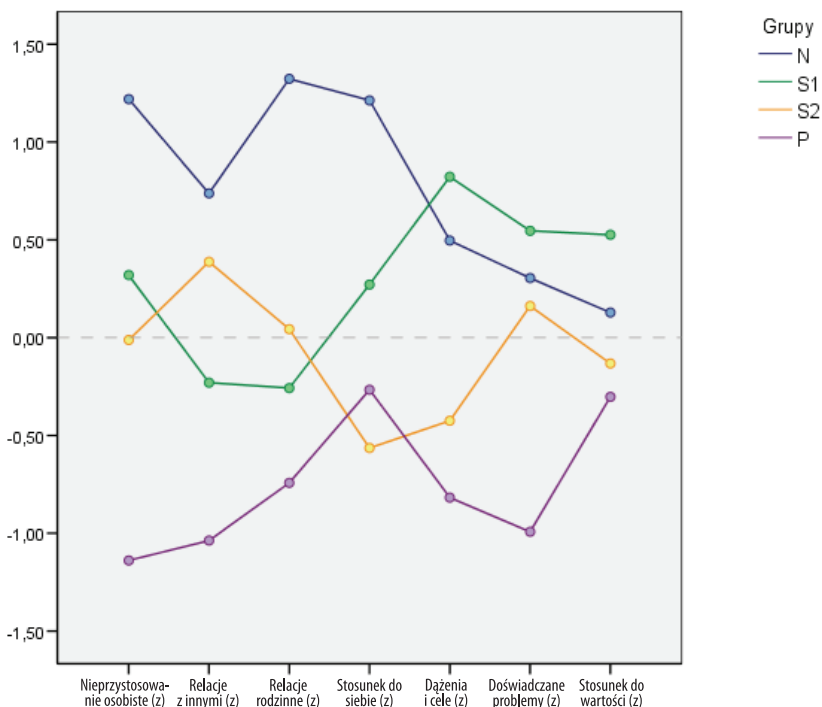
2. Zasoby kształtujące adaptację w warunkach doświadczania sieroctwa społecznego

Postawiono dwa pytania badawcze: „jaki jest kapitał przystosowawczy sierot?” oraz „jakie rodzaje zasobów konstytuują adaptację sierot społecznych?”.

Przebadano 227 osób w wieku rozwojowym, spełniających kryterium sieroty społecznej. Do badań zaklasyfikowano osoby wychowujące się w domach dziecka lub rodzinach zastępczych. Szczegółowa charakterystyka socjodemograficzna grupy umieszczona została w rozdziale drugim.

Potencjał przystosowawczy sierot społecznych

Na podstawie analizy skupień, przy uwzględnieniu wyniku ogólnego w teście RISB J. Rottera oraz wyników z sześciu sfer przystosowania, wyodrębniono cztery grupy sierot społecznych ze zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym.

Wykres 1. Potencjał przystosowawczy sierot społecznych (N=227): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=37), S1 (N=59), S2 (N=80), P (N=51)

Grupa N – osoby nieprzystosowane (N=37), charakteryzują się:

- wysokim wynikiem w czynniku nieprzystosowania ogólnego
- bardzo konfliktowymi relacjami rodzinnymi
- negatywnym stosunkiem do siebie
- konfliktowymi relacjami interpersonalnymi
- brakiem określonych celów i dążeń
- doświadczaniem licznych problemów w sferze ja
- kryzysem wartościowania.

Grupa S1 – osoby ze średnim poziomem przystosowania, o dużym nasileniu konfliktów wewnętrznych (N=59), charakteryzują się:

- średnim poziomem przystosowania ogólnego
- silnymi konfliktami w sferze dążeń i celów
- dużym nasileniem doświadczanych problemów
- konfliktami w sferze wartości
- negatywnym stosunkiem do siebie
- raczej pozytywnymi, bądź ambiwalentnymi, relacjami rodzinnymi
- pozytywnymi, bądź ambiwalentnymi, relacjami interpersonalnymi.

Grupa S2 – osoby ze średnim poziomem przystosowania, o nasilonych konfliktach zewnętrznych (N=80) charakteryzują się:

- średnim poziomem przystosowania ogólnego
- konfliktowymi relacjami z innymi
- konfliktowymi stosunkami rodzinnymi
- doświadczaniem problemów w sferze ja
- określonym stosunkiem do wartości lub ambiwalencją w sferze wartości
- raczej sprecyzowanymi dążeniami, celami
- pozytywnym stosunkiem do siebie.

Grupa P – osoby przystosowane (N=51) charakteryzują się:

- niskim czynnikiem nieprzystosowania ogólnego
- poprawnymi relacjami interpersonalnymi
- niskim natężeniem doświadczanych problemów w obszarze ja
- sprecyzowanymi dążeniami i celami
- pozytywnym, bądź ambiwalentnym, stosunkiem do siebie
- określoną hierarchią wartości.

Zasoby rozwojowe a poziom przystosowania sierot społecznych

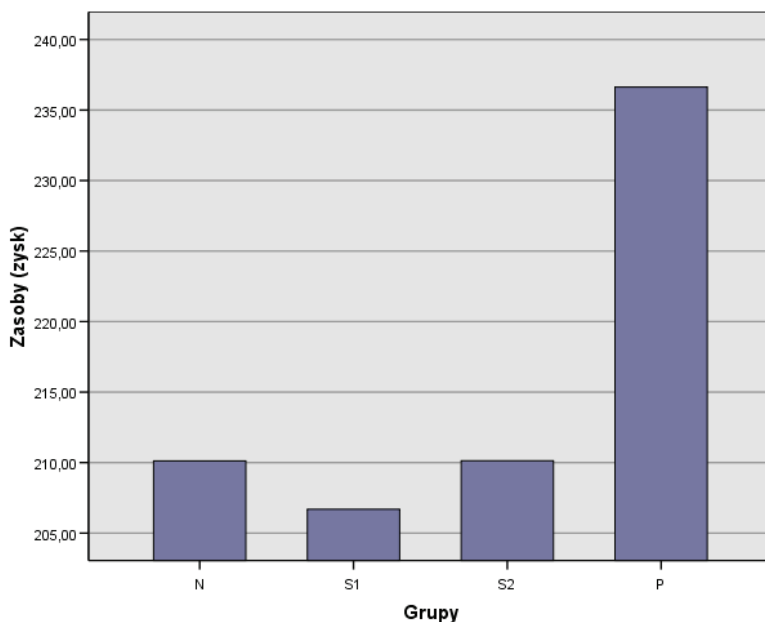
Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a zróżnicowanym poziomem przystosowania u sierot społecznych zostanie przeanalizowany na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji sierot poprzez poziom zasobów – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a) przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom
 - d) spostrzeganie w nich zysków
 - e) ocenianie w nich strat
2. kształtowanie przystosowania sierot społecznych poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - d) przypisywanie znaczenia dobrom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - e) spostrzeganie zysków w tych zasobach
 - f) ocena straty w tych typach kapitału
3. kształtowanie adaptacji sierot społecznych poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy zasoby wewnętrzne i zewnętrzne) (analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - d) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - e) spostrzeganie w nich zysków
 - f) ocena strat w tych dobrach
4. kształtowanie przystosowania sierot społecznych poprzez zasoby religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne; wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Ad 1. Kształtowanie adaptacji sierot społecznych poprzez poziom zasobów.

Osoby wychowywane w domach dziecka lub rodzinach zastępczych różnicuje poziom pozyskiwanych zasobów.

Najwięcej zasobów pozyskują osoby z najwyższym przystosowaniem (P). Pomędzy grupami sierot o różnym potencjale adaptacyjnym nie ma z kolei różnic w zakresie znaczenia nadawanego zasobom jak i poziomowi ich utraty.

Wykres 2. Pozyskiwanie zasobów przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Ad 2. Kształtowanie przystosowania sierot społecznych poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego.

Zasoby podmiotowe

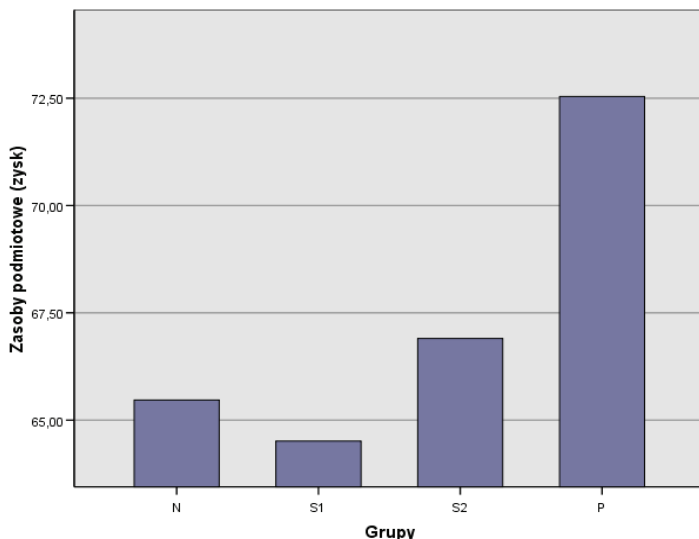
Badane sieroty społeczne różnicuje stopień pozyskiwanych zasobów podmiotowych. Nie stwierdzono natomiast różnic pomiędzy sierotami społecznymi w zakresie znaczenia nadawanego tym dobrom ani poziomu ich utraty.

Najwięcej zasobów podmiotowych pozyskują sieroty społeczne z najwyższym poziomem przystosowania (P). Posiadają one w znacznie wyższym stopniu niż pozostałe grupy:

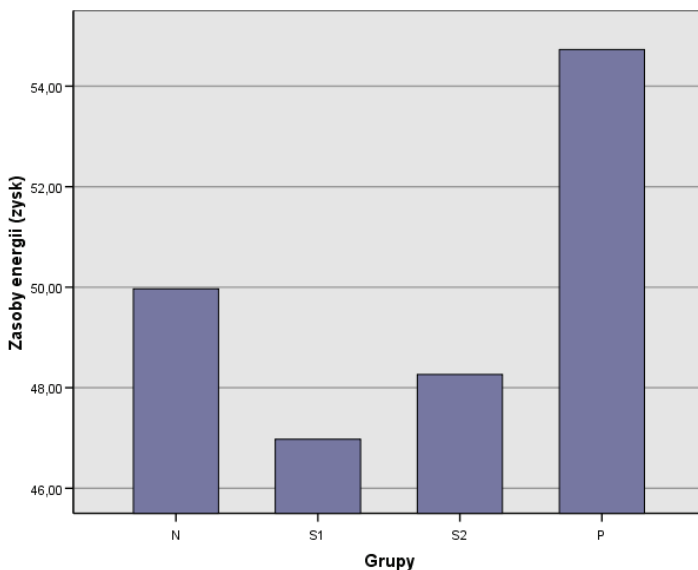
- przekonanie, że wiedzie im się w życiu
- poczucie dumy z siebie
- satysfakcję, że realizują własne cele życiowe.

Zasoby energii

Pomiędzy badanymi osobami zaznaczają się różnice istotne statystycznie w poziomie pozyskiwania zasobów energii. Sieroty społeczne nie różnią się natomiast znaczeniem nadawanym temu kapitałowi ani jego utratą.

Wykres 3. Pozyskiwanie zasobów podmiotowych przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

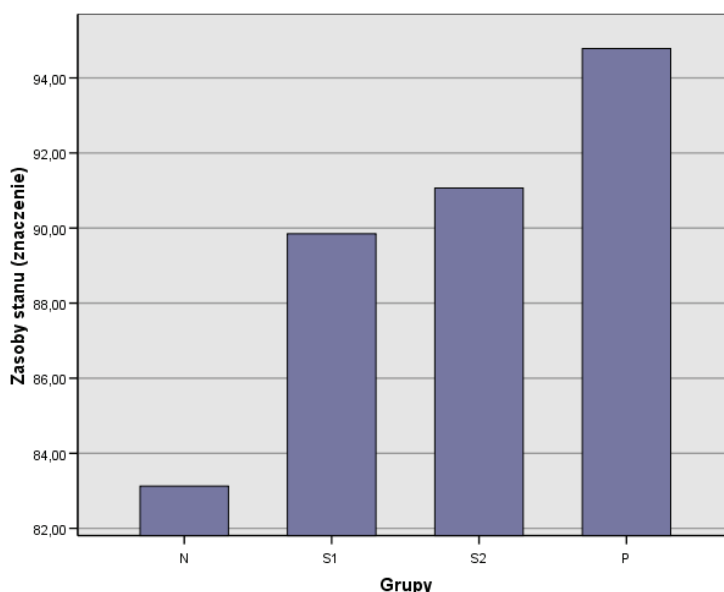
Wykres 4. Pozyskiwanie zasobów energii przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów energii pozyskują osoby z najwyższym poziomem adaptacji (P). Charakteryzuje je:

- dobre zdrowie członków rodziny
- stabilność finansowa
- posiadanie pieniędzy na transport
- dążenie do zabezpieczenia finansowego w okresie emerytury.

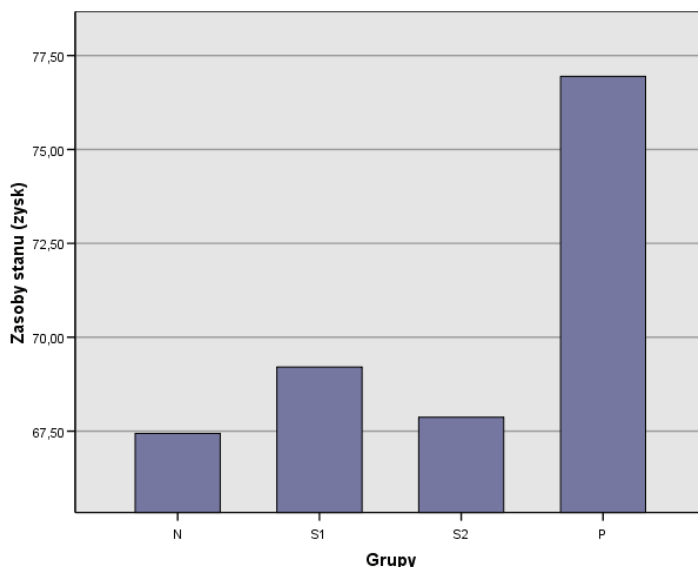
Zasoby stanu

Badane osoby różnicuje znaczenie nadawane zasobom stanu oraz ich pozyskiwanie. Nie ma natomiast rozbieżności pomiędzy grupami sierot społecznych z odmiennym poziomem przystosowania w zakresie utraty tych zasobów.

Wykres 5. Znaczenie nadawane zasobom stanu przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Osoby z wysokim (P) i średnim (S1, S2) poziomem przystosowania nadają znacznie większe znaczenie zasobom stanu niż badani z niskim potencjałem adaptacyjnym (N). Różnica istotna statystycznie ($p=0,05$) w ocenie zasobów stanu, występuje pomiędzy grupami sierot o najniższych (N) i najwyższych (P) możliwościach adaptacyjnych. Osoby lepiej przystosowane nadają większą wartość posiadaniu bliskiego przyjaciela lub kilku przyjaciół oraz poczuciu bliskości z małżonkiem lub partnerem.

Wykres 6. Pozyskiwanie zasobów stanu przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

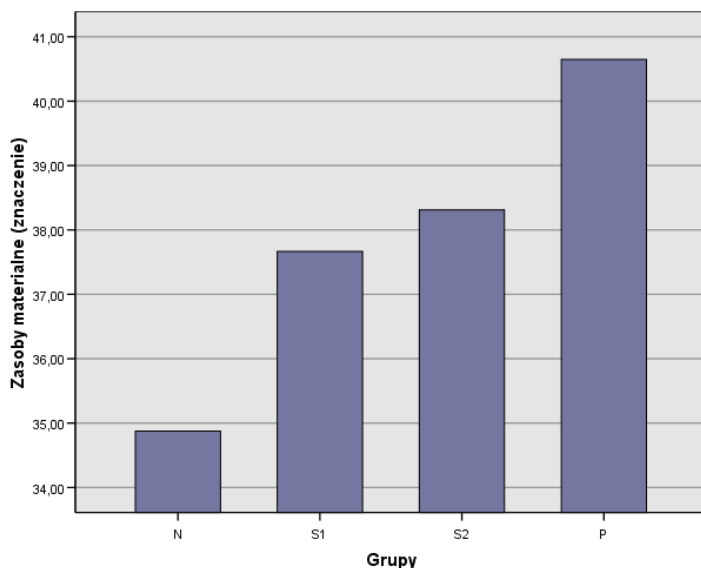
Najwięcej zasobów stanu pozyskują sieroty społeczne z najwyższym poziomem adaptacji (P). Różnice istotne statystycznie ($p=0,05$) w zdobywaniu tego kapitału występują pomiędzy grupą osób przystosowanych (P) i średnio przystosowanych (S2). Sieroty społeczne o najwyższym poziomie adaptacji pozyskują znacznie więcej takich zasobów stanu jak:

- bliskość z jedną lub kilkoma osobami
- dobre relacje z dziećmi
- stabilna praca
- wsparcie od współpracowników
- lojalność przyjaciół.

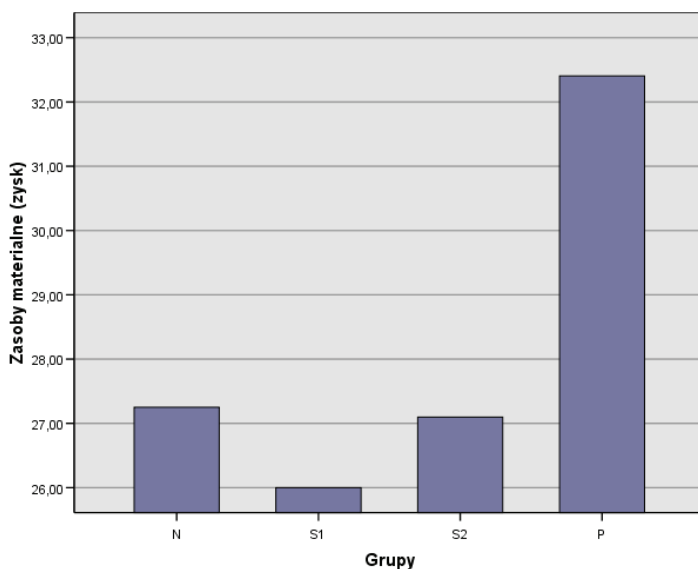
Zasoby materialne

Sieroty społeczne różnią się znaczeniem nadawanym zasobom materialnym, jak również ich pozyskiwaniem. Nie ma z kolei pomiędzy nimi rozbieżności w poziomie utraty tych dóbr.

Największe znaczenie nadają zasobom materialnym sieroty społeczne o najwyższym poziomie przystosowania (P), następnie osoby ze średnimi możliwościami adaptacji (S1, S2); najmniejsze – badani nieprzystosowani (N). Istotna statystycznie różnica ($p=0,05$) występuje pomiędzy grupami osób przystosowanych (P) i nieprzystosowanych (N). Pierwsze nadają większe znaczenie głównie posiadaniu środków transportu.

Wykres 7. Znaczenie nadawane zasobom materialnym przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Wykres 8. Pozyskiwanie zasobów materialnych przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów materialnych pozyskują osoby z najwyższym poziomem adaptacji (P). Sieroty społeczne o wysokim przystosowaniu (P) w większym stopniu niż te o niższym zdobywają takie zasoby jak: środki transportu oraz mieszkanie odpowiadające potrzebom jednostki.

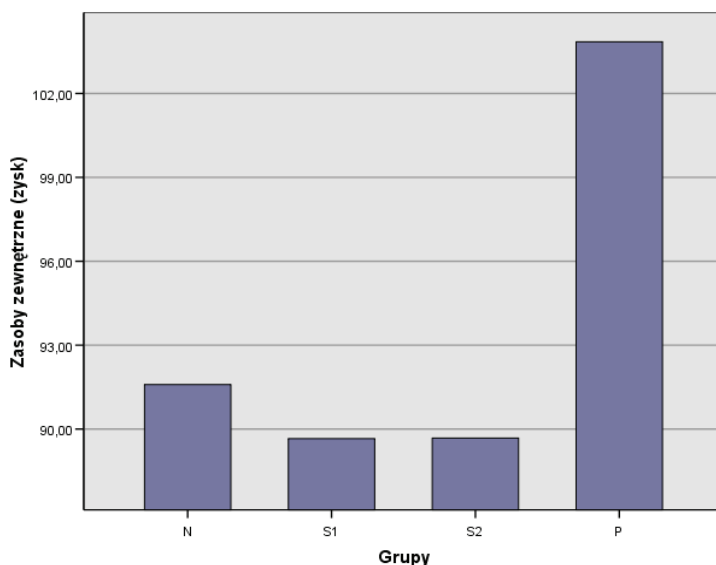
Ad 3. Kształtowanie adaptacji sierot społecznych poprzez dwa rodzaje kapitału (zasoby wewnętrzne i zewnętrzne).

Zasoby wewnętrzne

Sieroty społeczne z różnym poziomem przystosowania nie różnią się pod względem znaczenia nadawanego zasobom zarządzającym. Nie różnicuje ich także poziom utraty zasobów wewnętrznych. Występują jedynie tendencje do rozbieżności istotnej w zakresie pozyskiwania kapitału wewnętrznego. Najwięcej zasobów zarządzających pozyskują osoby z najwyższym przystosowaniem.

Zasoby zewnętrzne

Badane osoby różnią się między sobą poziomem pozyskiwania zasobów zewnętrznych. Nie różnicuje ich natomiast nadawane im znaczenie ani poziom ich utraty.

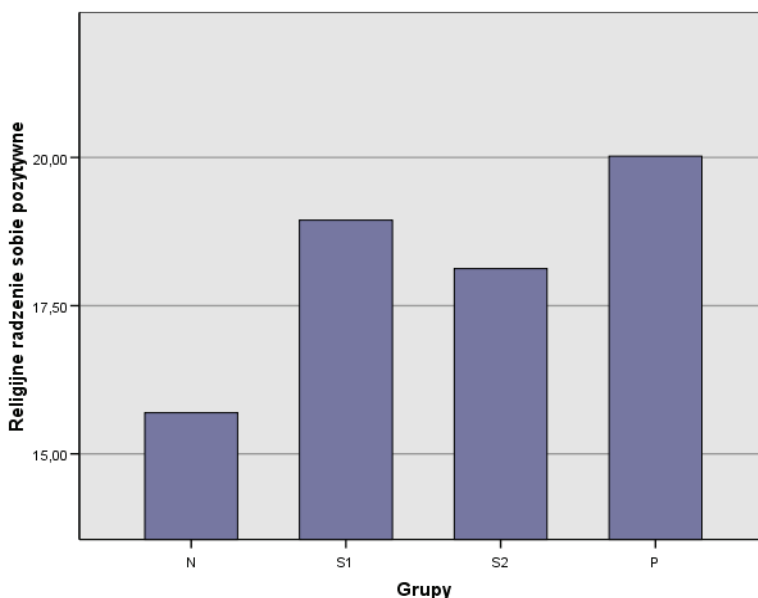

Wykres 9. Pozyskiwanie zasobów zewnętrznych przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów zewnętrznych pozyskują sieroty społeczne z najwyższym przystosowaniem.

Ad 4. Kształtowanie przystosowania sierot społecznych poprzez zasoby religijne.

Sieroty społeczne różnią się w zakresie wykorzystywania zasobów religijnych.

Wykres 10. Pozyskiwanie zasobów zewnętrznych przez sieroty społeczne o różnym poziomie adaptacji (N=227): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla Kwestionariusza Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów religijnych pozyskują i wykorzystują podczas radzenia sobie w sytuacjach trudnych sieroty o wysokim i średnim poziomie adaptacji. Osoby nieprzystosowane korzystają z nich w najmniejszym stopniu. Do ważnych zasobów religijnych w adaptacji sierot społecznych należą: poszukiwanie relacji z Bogiem, odczytywanie woli Boga i próba realizacji jej w życiu, liczenie na pomoc Bożą w sytuacjach trudnych. Osoby lepiej przystosowane mają bardziej rozwiniętą religijność niż nieprzystosowane. Traktują one Boga jako autentyczny system wsparcia.

Z wysokim poziomem adaptacji sierot społecznych współwystępuje:

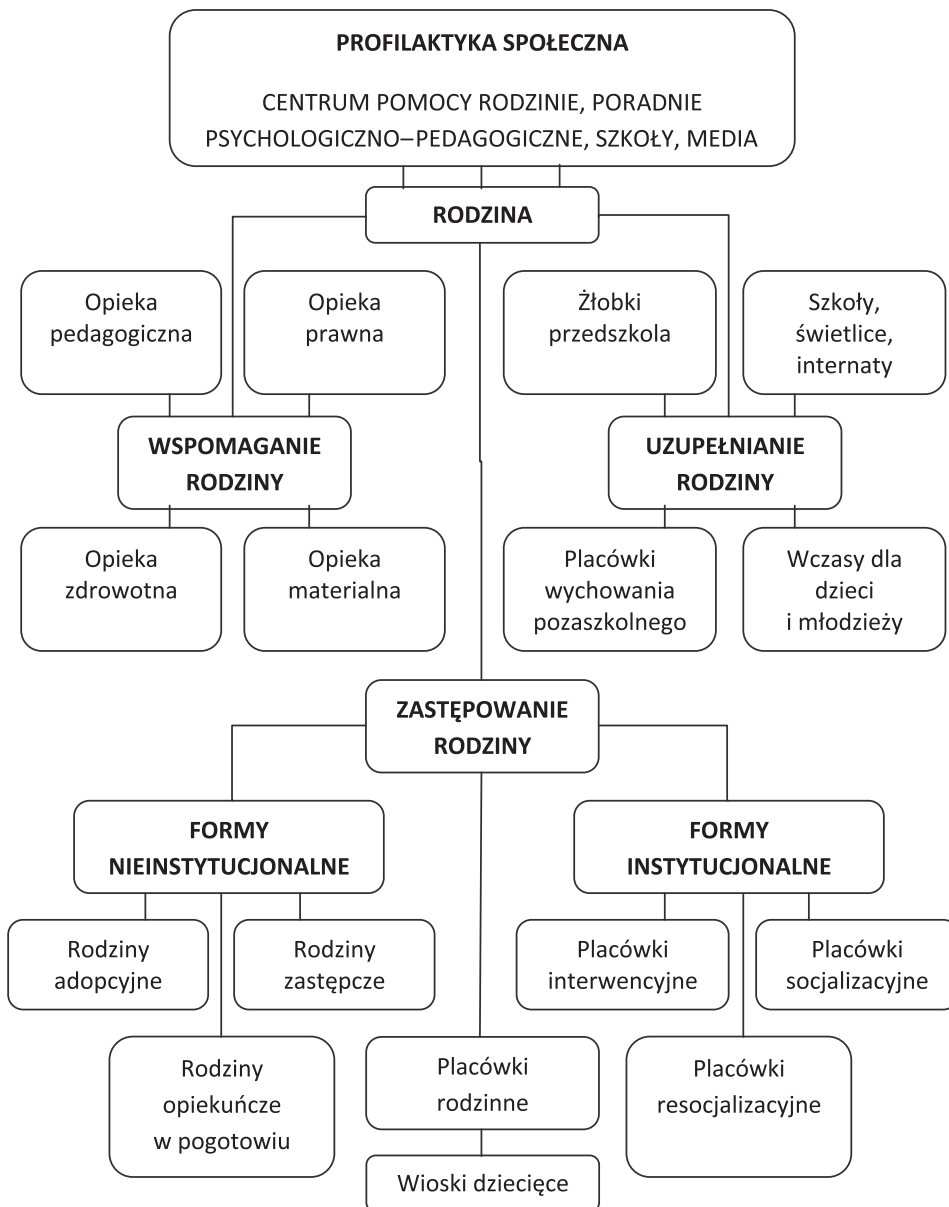
- **znaczne pozyskiwanie zasobów podmiotowych (realizowanie celów życiowych)**
- **pozyskiwanie zasobów energii (zdrowia, stabilności finansowej)**
- **nadawanie dużej wartości wybranym zasobom stanu (przyjaźń, dobre relacje małżeńskie, partnerskie)**
- **pozyskiwanie zasobów stanu (przyjaźni, pracy, dobrych relacji rodzinnych)**
- **nadawanie dużego znaczenia określonym zasobom materialnym (środki transportu)**
- **pozyskiwanie zasobów materialnych ocenionych jako wartościowe (środki transportu, mieszkanie)**
- **wykorzystywanie religijnych zasobów zaradczych – strategii pozytywnych.**

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny sierot społecznych

Analiza aktualnego stanu wsparcia sierot społecznych. Rok 1999 był okresem przejścia od starego do nowego modelu opieki społecznej. Zmiany zostały zapoczątkowane reformą terytorialno-administracyjną struktur państwowych, z czym wiąże się przekazanie powiatom i powstałym w ich ramach powiatowym centrów pomocy rodzinie (PCPR) zadań związanych z troską o dziecko i rodzinę. A więc działania służące przekształcaniu istniejących już form opieki instytucjonalnej, rozwojowi rodzinnych form opieki z jednoczesną pracą w kierunku umożliwienia dziecku powrotu do rodziny biologicznej zostały przekazane z resortu edukacji do odpowiedzialnego za politykę społeczną (Kaczmarek 2006). W 2000 roku w Ustawie o pomocy społecznej znalazł się nowy rozdział: Opieka nad rodziną i dzieckiem (DzU 2004 nr 64, poz. 593). Ideą zmian było dostosowanie systemu pomocy do nowych potrzeb oraz do problemu rosnącego zjawiska sieroctwa społecznego. W związku z tym podjęto działania zmierzające do połączenia działalności opiekuńczej na rzecz dzieci z pomocą rodzinie (Szczepaniak 2004). Nadrzędnym celem stała się pomoc rodzinie w pokonaniu różnorodnych problemów tak, żeby umieszczenie dziecka w placówce socjalizacyjnej było ostatecznością. Oferta kierowana do rodziny i dziecka powinna więc iść w kierunku następujących zasad organizacyjnych:

- **bliżej** – środowiska dziecka, unikając zwłaszcza jego izolacji
- **wcześniej** – wyprzedzając pogłębianie się problemów dziecka i rodziny
- **krócej** – aby rodziców i dziecka nie uzależniać od pomocy i opieki
- **taniej** – stosując profilaktykę, a jeśli zaistnieje potrzeba, zastępowania rodziny formami rodzinopodobnymi (rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka; Sitek-Koniuszewska 2005, s. 224).

Niektóre możliwe formy wspierania rodziny oraz podmioty za nie odpowiedzialne są przedstawione na poniższym rysunku.

Rysunek 2. Formy wsparcia rodziny (Zieja 2005, s. 194)

Niestety, takie działania jak: poradnictwo rodzinne, terapia rodzinna, praca socjalna są nieskutecznie realizowane. Wciąż łatwiej jest przyznać rodzinie problemowej zasiłek a dziecko skierować do placówki niż pomóc jej w przezwyciężeniu nękających ją problemów. Teoretyczne założenia reformy wydają się słuszne, ale brakuje odpowiednich warunków do ich realizacji, Wśród głównych nieprawidłowości można wymienić brak rzetelnej wiedzy o (za: Szczepaniak 2004, s. 433):

- rzeczywistym stanie opieki nad dzieckiem i dominujących w niej tendencjach
- kondycji oraz kompetencjach zawodowych kadr udzielających pomocy i sprawujących opiekę, zwłaszcza o jakości i efektywności ich pracy
- sprawności nadzoru, doradztwa, wartości metod kształcenia i wspierania rozwoju zawodowego pracowników danego systemu.

Kolejny dokument, powstały jako efekt zachodzących po 1999 roku zmian, to Rozporządzenie ministra polityki społecznej z 1 września 2000 roku w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Określa on typy tych placówek oraz zasady ich funkcjonowania. Ze względu na specyfikę ich działalności możemy je podzielić na placówki:

- wsparcia dziennego
- interwencyjne
- rodzinne
- socjalizacyjne
- resocjalizacyjne (DzU 2000 nr 80, poz. 900).

Głównymi zadaniami tych ośrodków są:

- stworzenie warunków do fizycznego, psychicznego i poznawczego rozwoju dziecka
- poszanowanie podmiotowości dziecka
- zapewnienie poczucia bezpieczeństwa
- dbałość o poszanowanie i podtrzymywanie związków emocjonalnych dziecka z rodzicami, rodzeństwem i innymi osobami
- uczenie nawiązywania więzi uczuciowych oraz związków interpersonalnych
- przygotowanie dzieci do ponoszenia odpowiedzialności za własne postępowanie oraz uczenie samodzielności życiowej (Kamińska 2010, s. 66).

Niestety, jak pokazuje rzeczywistość, również te zadania nie są dobrze realizowane przez placówki opiekuńczo-wychowawcze.

Z punktu widzenia efektywnej adaptacji sierot społecznych, oprócz pomocy finansowej, istotne jest poznanie potrzeb tych osób w zakresie oferowanego im wsparcia instytucjonalnego. Adekwatne do oczekiwań określonej grupy beneficjentów strategie wspierające zwiększają prawdopodobieństwo sukcesu pozytywnej

adaptacji oraz zmniejszają koszty związane z kierowaniem działań nie przynoszących pożądaných rezultatów ze względu na brak ich odpowiedniości wobec potrzeb odbiorców wsparcia.

Propozycja strategii wspierających adaptację sierot społecznych opracowana na podstawie wyników badań empirycznych. Otrzymane wyniki dają podstawy do skoncentrowania oddziaływań podejmowanych w stosunku do sierot społecznych na strategiach wzmacniających pozyskiwanie zasobów.

Strategia 1.

Wzmacnianie pozyskiwania zasobów podmiotowych, zwłaszcza zarządzających.

Sieroty społeczne posiadające więcej zasobów podmiotowych oraz wykorzystujące w większym stopniu kapitał zarządzający charakteryzuje wysoki poziom adaptacji. Istotą strategii jest wzmacnianie pozyskiwania przez sieroty takich kompetencji osobistych, które warunkują dobre przystosowanie, funkcjonowanie społeczne i zawodowe. Do znaczących, w procesie pozytywnej adaptacji sierot, zasobów podmiotowych należą: poczucie własnej wartości, poczucie sprawczości, realizacja wyznaczonych celów życiowych.

Strategia 2.

Wzmacnianie pozyskiwania zasobów energii.

Zasoby energii obejmują te wszystkie rodzaje kapitału, które można zamienić na inne wartościowe dla osoby. Do zasobów energii, ważnych w pozytywnej adaptacji sierot społecznych, należą przede wszystkim zdrowie i stabilność finansowa. Strategia ta wyznacza kierunki pracy skoncentrowane na dbałości o stan zdrowia, warunkujący zachowanie sprawności fizycznej a także psychicznej, oraz możliwość podjęcia pracy, która pozwoli na osiągnięcie stabilności finansowej.

Strategia 3.

Nadawanie wartości zasobom stanu.

Osoby osierocone o wysokim przystosowaniu nadają dużą wartość takim zasobom stanu jak posiadanie przyjaciela czy pielęgnowanie relacji małżeńskich (partnerskich). Czynniki te wydają się zatem istotnie wpływające na poziom przystosowania sierot społecznych. Etap pozyskiwania wymienionych zasobów musi zostać poprzedzony pracą nad zmianą ich wartościowania. Osoba najpierw ocenia, że dana cecha (zasób) jest dla niej przydatna, nadaje jej wartość. Kolejnym krokiem jest pozyskanie określonego zasobu.

Strategia 4.

Wzmacnianie pozyskiwania zasobów stanu.

Po zmianie wartościowania zasobów następuje etap ich zdobywania. Do pozyskania zasobów stanu konieczne jest posługiwanie się wcześniej nabytymi kompetencjami (kapitałem podmiotowym). Do zasobów stanu, istotnych dla przystosowania sierot społecznych, należą: przyjaźń (pozyskanie i utrzymanie przyjaciela, na którego można liczyć), dobre relacje z dziećmi (warunkowane są nabyciem kompetencji komunikacyjnych, okazywania uczuć, odczytywania i zaspokajania potrzeb dzieci), posiadanie pracy (potrzebne jest zdobycie kompetencji zawodowych), wsparcie od współpracowników (zależy od posiadania pracy i umiejętności komunikacyjnych, zdolności do podtrzymania przyjaźni).

Strategia 5.

Nadawanie znaczenia ważnym dla rozwoju zasobom materialnym.

Dobrze przystosowane sieroty społeczne nadają większą wartość pewnym zasobom materialnym niż gorzej przystosowane. Do zasobu istotnie różnicującego grupy sierot ze względu na adaptację należały środki transportu. Osoby o wyższych zdolnościach przystosowania nadają wartości wybranym środkom materialnym ułatwiającym im życie, jak np. środek lokomocji. Wydaje się, że osoby o niższym poziomie adaptacji nie wybierają z dóbr materialnych tych, które mogłyby przyczynić się w istotny sposób do poprawy ich funkcjonowania. Praca w zakresie nadawania znaczenia zasobom materialnym powinna być skoncentrowana na określeniu tychże zasobów, niezbędnych do realizacji postawionych przez sieroty społeczne indywidualnych celów.

Strategia 6.

Wzmacnianie pozyskiwania zasobów materialnych ocenionych jako wartościowe w realizacji indywidualnych celów sierot społecznych.

Kolejnym etapem po nadaniu wartości określonym zasobom materialnym jest wsparcie pozyskania tychże dóbr. Zdobywanie określonego zasobu materialnego staje się celem elementarnym w drodze do realizacji celu głównego. Należy więc określić konieczne zadania i kompetencje osoby oraz możliwe wsparcie zewnętrzne w pozyskaniu tegoż kapitału.

Strategia 7.

Wzmacnianie rozwoju religijnego sierot społecznych.

Sieroty społeczne o wysokim poziomie przystosowania wykorzystują w znacznie większym stopniu zasoby religijne. Różnica pomiędzy grupami badanych z wysokim i niskim kapitałem adaptacyjnym dotyczy przede wszystkim posługiwania się strategiami religijnego radzenia sobie pozytywnego. Są one znacznie częściej wykorzystywane przez osoby o wysokim poziomie przystosowania. Wyciągając wniosek, można stwierdzić, że u sierot społecznych w procesach wsparcia pozytywnej adaptacji i readaptacji należy stymulować rozwój religijny.

Bibliografia:

- Bieriko M. (2006). Wychowanek domu dziecka jako odbiorca procesu usamodzielnienia. W: A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 116-147.
- Czeredrecka B. (1988). *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Czeredrecka B. (1999). Klimat i atmosfera życia w domu dziecka, a zaburzenia rozwoju i zachowanie sierot społecznych. W: M. Heine, G. Gajewska (red.), *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, s. 113-119.
- Gajewska G. (2004). *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*. Zielona Góra: PEKW „Gaja”.

- Hanyga-Janczak P. (2005). Dom dziecka jako placówka opiekuńczo-wychowawcza. W: B. Matyjas (red.). *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 215-224.
- Kaczmarek M. (2006). Reforma systemu opieki zastępczej. Założenia a rzeczywistość. W: A. Kwak (red.). *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 15-32.
- Kamińska U. (2010). *Wychowawcza i edukacyjna rola domu dziecka w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.
- Kolankiewicz M. (1998). Opieka instytucjonalna. W: M. Kolankiewicz (red.). *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*. Warszawa: WSiP, s. 292-356.
- Kolankiewicz M. (2006). Zapiski o instytucjonalnej opiece nad dziećmi. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* nr 17, s. 1-30; www.dziekokrzywdzone.pl/teoria.html.
- Kulpiński F. (1997). Przewycięzanie, ograniczanie i kompensowanie ujemnych stron opieki. W: Z. Dąbrowski (red.). *Węzłowe problemy opieki i wychowania w domu dziecka*. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 419-445.
- Kulpiński F. (1999). Krytyka i obrona domów dziecka. W: M. Heine, G. Gajewska (red.). *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, s. 103-111.
- Łopatkowa M. (1989). *Samotność dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Marciniak G. (2009). Dzieci – rodzina, zdrowie, wychowanie i edukacja. www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_dzieci_rodzina_zdr_wychow_edu.pdf.
- Passini B. (1996). *Sieroctwo społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Rozwoju Służb Społecznych.
- Pawłowicz E. (2005). Sieroctwo społeczne a idea rodzicielstwa zastępczego. W: I. Fornalik (red.). *Niepełnosprawni Osieroceni Niedostosowani. Problemy profilaktyki i wsparcia we współczesnej pedagogice*. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie, s. 213-222.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 września 2000 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych DzU 2000 nr 80, poz. 900; www.infor.pl/dziennik-ustaw,rok,2000,nr,80/rozporzadzenie-ministra-pracy-i-polityki-spolecznej-w-sprawie-placowek.html.
- Sendyk M. (2001). *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Sędzicki M. (2008). System opieki nad rodziną i dzieckiem – badania w obszarze sieroctwa. www.towarzystwonaszdom.pl/files/.../115-20081128124038-1.doc.
- Sitek-Koniuszewska S. (2005). Przyczyny umieszczania dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i charakterystyka środowisk rodzinnych. W: I. Fornalik (red.). *Niepełnosprawni Osieroceni Niedostosowani. Problemy profilaktyki i wsparcia we współczesnej pedagogice*. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie, s. 223-228.
- Sołtys A., Piekarska A., Śmilgin-Malinowska M. (2008). *Łódzkie placówki socjalizacyjne. Raport z badań*. Łódź: Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania.
- Szczepaniak J. (2004). Problem zwalczania i kompensacji sieroctwa społecznego w Polsce. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Polityka Społeczno-Ekonomiczna* z. 4, s. 425-436.

- Szymborska A. (1969). *Sieroctwo społeczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Telka L. (1998). Sytuacja dziecka wychowywanego poza rodziną własną – analiza wybranych badań. W: M. Kolankiewicz (red.). *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*. Warszawa: WSiP, s. 93-107.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. DzU 2004 nr 64, poz. 593. <http://isip.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040640593>.
- Zieja Z. (2005). Model placówki opiekuńczo-wychowawczej w świetle reformy. W: I. Fornalik (red.). *Niepełnosprawni Osieroceni Niedostosowani. Problemy profilaktyki i wsparcia w współczesnej pedagogice*. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie, s. 193-199.

* Joanna Chwaszcz – doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii, adiunkt w Katedrze Psychoprofilaktyki Społecznej w Instytucie Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Zajmuje się problematyką wykluczenia społecznego, uzależnień i profilaktyki. Autorka monografii *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Współautorka dwóch książek z serii *Uzależnienia: fakty i mity – Media i Seks*, współautorka podręcznika programu profilaktycznego *Stop przemocy w szkole*. Autorka licznych artykułów poświęconych patologiom społecznym i profilaktyce.

** Weronika Augustynowicz (1983) – magister psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (KUL). Od 2005 roku prowadzi zajęcia z psychoprofilaktyki patologii społecznej, ćwiczenia z psychologii ogólnej oraz metod psychologiczno-pedagogicznych na kierunku teologia oraz nauki o rodzinie w KUL. Współautorka *Raportu z badań z rekomendacjami* wydanego w ramach projektu współfinansowanego przez Unię Europejską *Więzi społeczne zamiast więzień. Wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem*. Uczestnik seminarium doktoranckiego z psychologii różnic indywidualnych.

Iwona Niewiadomska

1. Problemy przystosowawcze eurosierot

Eurosieroctwo stanowi efekt braku sprawowania opieki w stosunku do małoletnich dzieci przez obydwoje lub jedno z rodziców, którzy opuścili kraj w celu poszukiwania pracy (Rzecznik Praw Dziecka 2008, s. 2; Rura 2008, s. 18; Kozak 2010, s. 113). Szacuje się, że w 2009 roku, w ok. 110 tysiącach polskich rodzin dzieci wychowywały się bez co najmniej jednego z rodziców, którzy wyemigrowali za granicę w celach zarobkowych (Kozak 2010, s. 113). Analizy przeprowadzone w 2008 roku na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka wskazują, że co czwarty uczeń polskiej szkoły doświadcza emigracyjnego rozdzielania (Rura 2009, s. 16).

Osierocenie emigracyjne jest traktowane jako jeden z wymiarów sieroctwa społecznego z tego względu, że istota osierocenia jest związana z subiektywnymi doświadczeniami osoby, które nie muszą być związane z pobytem w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Zdarza się bowiem często, że dzieci przebywające w domu, które mają zaspokojone potrzeby materialne, mogą cierpieć z powodu depriwacji potrzeb psychicznych czy przeżywanego osamotnienia (Łopatkowa 1989, s. 103; Bałandynowicz 1999, s. 8-9; Łuczyński 2008, s. 91).

Należy również podkreślić, że eurosieroty stanowią specyficzną grupę społeczną, która z uwagi na fizyczną nieobecność jednego lub obojga rodziców – i wynikające z tego powodu problemy – jest w dużym stopniu narażona na doświadczanie różnego rodzaju zaburzeń adaptacyjnych, a w konsekwencji na marginalizację społeczną (Martynowicz-Hetka 1998, s. 5; Bogusz 2001, s. 27). Wyniki badań wskazują, że rozdzielanie z rodzicami powyżej sześciu miesięcy może już skutkować zaburzeniami w funkcjonowaniu dzieci (Boćwińska-Kiluk, Bielecka 2008, s. 54).

Trudności adaptacyjne wynikające z doświadczania osamotnienia. Separacja dziecka od jednego lub obojga rodziców prowadzi do rozbicia fundamen-

talnej relacji: dziecko-rodzic-świat, w wyniku czego z jednej strony zostaje przez młodą osobę utracone poczucie bezpieczeństwa, a z drugiej – zaczyna ona przeżywać silne osamotnienie (Obuchowski 1995, s. 202-203; Lachowska 1999, s. 285; Steuden 1996, s. 75-77; Boćwińska-Kiluk, Bielecka 2008, s. 47-60; Miłkowska, Kulesa 2009, s. 3-14; Rura 2009, s. 15-20).

Osamotnienie to subiektywne i wielowymiarowe doświadczenie człowieka, pojawiające się na skutek niezgodności między istniejącymi relacjami interpersonalnymi a oczekiwaniami dotyczącymi tych relacji. Intensywność poczucia osamotnienia jest proporcjonalna do rozbieżności, jaką osoba odbiera między kontaktami interpersonalnymi, które posiada, a tymi, które spostrzega jako upragnione lub idealne. Ocena istniejącego poziomu kontaktów społecznych wynika z doświadczeń człowieka oraz z porównywania własnych relacji z posiadanymi przez innych (Sermat 1978, s. 272).

Termin poczucie wskazuje, że osamotnienie istnieje w konkretnym podmiocie. Jego dynamika wywodzi się z sytuacji napięcia między zaistnieniem problemu a jego rozwiązaniem, przez co angażuje przeżycia psychiczne jednostki. Nazywając siebie osamotnionymi, ludzie przypisują mu specyficzne atrybuty poznawcze, emocjonalne i behawioralne (Peplau, Perlman 1979, s. 101). Wielowymiarowość przeżyć towarzyszących osamotnieniu ukazuje model A. Rokach (1988, s. 535), uzyskany na podstawie analizy czynnikowej doświadczeń, jakie występują u osób osamotnionych:

- **Wymiar I – alienacja wewnętrzna** – charakteryzuje się uczuciem wewnętrznej pustki i oddzieleniem od własnego „ja”. Osoby przeżywające ten stan opisują go następująco: *Mam uczucie głębokiej nicości i niebytu. Czuję się tak, jakbym stracił tożsamość. Istnieje cienka ściana między mną a rzeczywistością. Czuję się jakbym był kimś innym, patrzącym na mnie samego. Czuję się jakby ciało i umysł to były dwie różne rzeczy we mnie* (Rokach 1988, s. 534).
- **Wymiar II – izolacja interpersonalna** – jest wywoływany przez poczucie braku bliskości w relacjach oraz przez odczuwaną alienację społeczną. Poczucie braku bliskości oddają następujące opisy: *Nie ma osoby, do której mogę wyciągnąć rękę i dotknąć. Nie mam z kim rozmawiać, nie mam do kogo się przytulić. Nie mam z kim wymienić swoich myśli. Wołałem o pomoc, ale nie było nikogo. Nie ma nikogo, kto mógłby zrozumieć moje uczucia* (Rokach 1988, s. 536). Poczucie alienacji społecznej odzwierciedla stan, w którym osoba odbiera siebie jako niepożądaną w grupie. Jednostka wyalienowana pisze: *Czuję się rozpaczliwie osamotniona. Czuję się outsiderem. Nie czuję się częścią mojej grupy* (Rokach 1988, s. 537). Izolacja interpersonalna może wynikać z faktu, że człowiek czuje się odrzucony i nie doświadcza wsparcia ze strony

innych: *Gdy mi nie idzie dobrze, nie czuję, żeby mi ktokolwiek pomagał, dopingował; nikogo nie obchodzę* (Rokach 1988, s. 537). Poczucie braku bliskości i odbierana alienacja społeczna potwierdzają tezę, że istnieją uniwersalne potrzeby bliskości i wspólnoty, które warunkują prawidłowe przystosowanie człowieka od niemowlęctwa do śmierci (Maslow 1986, s. 189; Jacyniak, Płużek, 1996, s. 90).

- **Wymiar III – poczucie umierania** – dotyczy cierpienia towarzyszącego osamotnieniu, którego ekstremalna forma została nazwana poczuciem umierania (*agony*). „Wewnętrzne wrzenie” ukazuje bezbronność jednostki wobec zaistniałej sytuacji, brak ukierunkowania, chaos myśli lub poczucie dezintegracji. Stan odrętwienia i apatii odzwierciedla intensywność cierpienia osoby, która próbuje zaprzeczyć osamotnieniu: *Nie byłem w stanie jeść, patrzeć, słuchać. Towarzyszyło mi silne uczucie tonięcia ogarniające moje ciało. Moje uczucia są często martwe. Mam wrażenie, że wewnątrz mam pole minowe złych uczuć i obawiam się, że te uczucia wybuchną mi na twarzy i zobaczę coś okropnego. Próbowałem zaprzeczać temu, kim jestem, zaprzeczać mojemu bólowi, bo gdy nie czuję bólu, to jest w porządku* (Rokach 1988, s. 539).
- **Wymiar IV – reakcje przygnębienia** – opisuje reakcje fizjologiczne, zachowania i obraz siebie człowieka odczuwającego osamotnienie. Dolegliwości somatyczne mogą objawiać się bólami głowy i żołądka, osłabieniem, często odczuwanym zmęczeniem, zaburzeniami snu, a specyficzne zachowania – płaczem, opuszczeniem ramion, chodzeniem blisko ścian, popełnianiem wielu błędów, trudnościami w koncentracji uwagi. Aktywne odrzucanie innych jest rodzajem reakcji przygnębienia związanych z potrzebą wycofania się. *Przerwałam stan złej komunikacji z innymi, siedziałam na przyjęciach bez możliwości powiedzenia słowa do kogokolwiek. Nie chcę chodzić na spotkania z ludźmi. Mam uczucie braku komfortu w obecności innych* (Rokach 1988, s. 539). Osamotnienie może również przejawiać się w postawie bierności. *Byłem zawieszony w przestrzeni; czułem się sparaliżowany; byłem w szoku; byłem pozbawiony energii; miałem poczucie zatrzymania w czasie* (Rokach 1988, s. 540). Negatywny obraz siebie implikuje poczucie niskiej wartości. Osoba postrzega siebie jako gorszą od innych, ponieważ doznała porażki. *Jestem osobą, której nie da się kochać; jestem osobą tchórzliwą; jestem osobą szarą, nudną, nieatrakcyjną, niezdolną, nieproduktywną* (Rokach 1988, s. 539).

Wyodrębnione w modelu wymiary osamotnienia – alienacja wewnętrzna, izolacja interpersonalna, poczucie umierania, reakcje przygnębienia – mogą występować razem w różnym stopniu nasilenia u osób doświadczających tego

stanu, mogą również ujawniać się jako niezależne czynniki (Rokach 1988, s. 542).

Istnieją osoby, które nie są w stanie opisać relacji pożądaných czy oczekiwanych. Dotyczy to szczególnie tych, którzy są chronicznie osamotnieni i w wyniku tego mają trudności z wyobrażeniem sobie, jak wyglądają kontakty, które wywołują satysfakcję. W celu stwierdzenia osamotnienia wystarczy jednak to, że jednostka nie posiada satysfakcji z istniejących związków interpersonalnych związanych z miłością, bliskością, troską, przyjaźnią czy współpracą (Sermat 1978, s. 275).

Skutki osamotnienia u eurosierot mogą mieć różnorodny charakter. Reakcją na deprywację podstawowych potrzeb – miłości i bliskości – mogą być zaburzenia (Sermat 1980, s. 82; Obuchowska 1998, s. 3-6; Syndyk 2001, s. 63; Babiker, Arnold 2003, s. 96; Cudak 2003, s. 34; Kendall 2004, s. 119; Olszewski 2007, s. 33; Milewska 2006, s. 36):

- somatyczne – m.in. moczenie nocne, otyłość stanowiąca efekt przejadania się
- psychiczne – np. objawy depresyjne, jękanie, trudności tożsamościowe
- emocjonalne – nacechowanie uczuć powierzchownością, chwiejnością i/lub wyraźną oziębłością uczuciową
- zachowania – m.in. akty autoagresji w postaci samookaleczeń, próby samobójcze, uciezkowe używanie substancji psychoaktywnych
- w relacjach społecznych – egocentryzm, niewdzięczność, nieolojalność i brak życzliwości dla ludzi.

W literaturze przedmiotu podkreśla się ścisły związek między skutkami osamotnienia a wiekiem osoby, która doświadcza tego stanu. Separacja od rodziców we wczesnym dzieciństwie wywołuje bardziej trwałe i nieodwracalne skutki niż opuszczenie starszego dziecka (Łuczyński 2008, s. 97-98). Przykładem potwierdzającym przedstawioną prawidłowość jest choroba sieroca, będąca skutkiem zerwania naturalnej więzi między dzieckiem a matką. Jej objawy występują u małych dzieci – zazwyczaj do trzeciego roku życia (Syndyk 2001, s. 59) .

W kontekście analizy zaburzeń przystosowawczych należy podkreślić związek między osamotnieniem a obrazem siebie. Wymienione procesy tworzą negatywne sprzężenie zwrotne – osamotnienie doprowadza do wzrostu pejoratywnego obrazu siebie, a przypisywanie sobie niekorzystnych atrybutów nasila wycofanie z relacji. Osoba osamotniona z negatywnym obrazem siebie najczęściej usuwa się z kontaktów, a nawet odrzuca tych, którzy próbują nawiązać z nią bliskie relacje. Dlaczego tak się dzieje? Pozytywny obraz siebie i taka samoocena tworzą podstawę do oczekiwań osoby, że próby nawiązania kontaktów z innymi zakończą się sukcesem. A w wyniku nawiązania i podtrzymywania nagradzających związków z innymi człowiek otrzymuje zewnętrzny system podtrzymujący, który sprawia, że czuje się potrzebny. Natomiast negatywny obraz siebie i takąż samoocena prowadzą do zachowań obronnych, które jednocześnie są wzmacniane podobnymi odpowiedzia-

mi ze strony innych, wskutek czego dochodzi do wyeliminowania lub wyobcowania jednostki z „sieci społecznych” (Sermat 1980, s. 79-80).

Trudności adaptacyjne wynikające z niskiego poczucia koherencji. Wyniki badań wskazują, że osierocone dzieci często stosują nieadaptacyjne strategie postępowania – np. wagarują, zaniedbują obowiązki szkolne, mają niewielkie osiągnięcia w nauce, przejawiają niechęć do wszelkiego rodzaju wysiłku, nie wierzą we własne możliwości w zakresie osiągania sukcesów (Obuchowska 1998, s. 3-6; Czyż 2000, s. 60; Łuczyński 2008, s. 97-98; Miłkowska, Kulesa 2009, s. 3-14; Rura 2009, s. 18).

Można postawić pytanie: Jakie czynniki wpływają na to, że młode osoby mają tak duże trudności w zakresie osiągania osobistych celów? Próba odpowiedzi na postawioną kwestię jest związana z analizą wymiaru osobowości, który jest określany jako poczucie koherencji (spójności doświadczeń). Na koherencję składają się trzy elementy (Antonovsky 1995, s. 34):

- poczucie zrozumiałości
- poczucie zaradności
- poczucie sensowności.

Wymienione komponenty są oddzielnie mierzone, ale pozostają ze sobą w ścisłych związkach. Warunkiem silnego poczucia zaradności jest poczucie zrozumiałości, ponieważ świadomość dostępności zasobów pozwalających sprostać wymaganiom życiowym jest niemożliwa, przy braku rozeznania, na czym te wymagania polegają. Jeśli świat jawi się osobie jako chaotyczny i nieprzewidywalny, to nie potrafi ona skutecznie poradzić sobie z otaczającą rzeczywistością (Antonovsky 1995, s. 35).

Jednocześnie silne poczucie zrozumiałości nie gwarantuje jeszcze, że jednostka będzie dobrze radziła sobie z różnymi sytuacjami życiowymi, ponieważ człowiek, któremu na czymś bardzo zależy, powinien mieć silną motywację do poszukiwania zasobów zaradczych. Bez takiej motywacji szybko przestaje rozumieć, co się wokół niego dzieje i nie czuje potrzeby znalezienia wyjścia z sytuacji. Z przedstawionej zależności wynika wniosek, że w poczuciu koherencji najważniejszym elementem jest odczuwanie sensowności. Gdy jest ono wysokie, to pozostałe elementy mają tendencję do podwyższania się, natomiast gdy sensowność jest niska, to pozostałe zmienne dążą do obniżania się (Antonovsky 1995, s. 35).

Znaczenie poczucia sensowności odzwierciedla też prawidłowość polegająca na tym, że przy wysokim poczuciu zrozumiałości i wysokiej zaradności osoba szybko przestaje rozumieć, co się wokół niej dzieje, jeśli nie będzie miała odpowiedniej motywacji do zaangażowania się w otaczającą rzeczywistość. Natomiast jednostka odznaczająca się niską zrozumiałością i niską zaradnością, ale jednocześnie silnym poczuciem sensowności, będzie zmotywowana do poszukiwania nowych informacji oraz do znalezienia zasobów, jakie są niezbędne podczas radzenia sobie z problemami (Antonovsky 1995, s. 36).

Ludzie z wysokim poczuciem koherencji, w odróżnieniu od jednostek z niskim nasileniem tej zmiennej (Jelonkiewicz, Kosińska-Dec 2001, s. 337-347; Sęk 2001, s. 63):

- częściej oceniają napływające bodźce jako takie, które nie prowadzą do napięcia psychicznego
- częściej stosują adekwatne strategie pokonywania trudności w sytuacjach stresowych – wśród sposobów radzenia sobie z problemami może występować konfrontacja z trudnościami, poszukiwanie informacji, rozładowanie emocjonalne, korzystanie z własnych zasobów, poszukiwanie wsparcia u innych
- natomiast rzadziej doświadczają negatywnych konsekwencji przeżywanego stresu.

Przestawione prawidłowości wskazują zatem, że silnie rozwinięte poczucie koherencji mobilizuje człowieka do aktywności, w wyniku której zostają uruchomione schematy poznawcze i kompetencje, dzięki którym jednostka potrafi radzić sobie w konstruktywny i skuteczny sposób z otaczającą rzeczywistością, w tym również z różnego rodzaju trudnościami (Sęk 2001, s. 66).

Eurosieroty mogą doświadczać problemów adaptacyjnych związanych z niskim poziomem koherencji, ponieważ analizowany czynnik osobowościowy kształtuje się w toku socjalizacji: od dzieciństwa, poprzez adolescencję, aż do utrwalenia się w okresie dorosłości. Szczególna rola w kształtowaniu koherencji przypada rodzinie (Zwoliński 2000, s. 139-156). Wpływ systemu rodzinnego na poziom zrozumiałości, zaradności i sensowności (elementów konstytuujących koherencję) dokonuje się dzięki takim formom działania jak (Sęk 2001, s. 65-66):

1. spójność doświadczeń
2. równowaga między przeciążaniem i brakiem dociążeń jednostki
3. dopuszczanie do udziału w podejmowaniu decyzji.

Ad 1) Spójność doświadczeń. Tego rodzaju działania prowadzą się do tego, że spostrzeżenia i przeżycia dziecka mają powtarzalny charakter i stanowią zwartą strukturę, która zawiera stosunkowo mało niespodzianek i sprzeczności. Element spójności doświadczeń dostarcza podstaw dla poczucia zrozumiałości, ponieważ prototypowe wzorce przeżyć charakteryzujące się spójnością są koniecznym warunkiem do kształtowania się uogólnionych przekonań, że napływające informacje są logiczne i przewidywalne.

Ad 2) Równowaga przeciążenia z niedociążeniem. Aktywność tego typu polega na takich wymaganiach środowiska w stosunku do młodej osoby, które są dobrze dostosowane do jej wieku, sił, stanu organizmu i zdolności. Właściwa równowaga między wymienionymi elementami sprawia z jednej strony, że dziecko

doświadcza w dużym stopniu poczucia własnej skuteczności, a z drugiej – stanowi konieczny warunek do krystalizowania się poczucia zaradności (sterowalności).

Ad 3) Dopuszczanie do udziału w podejmowaniu decyzji. Na rozwój poczucia sensowności wpływa angażowanie młodego człowieka w różnego typu działania oraz umożliwienie mu podejmowania autonomicznych decyzji w zakresie rozwiązywania problemów.

Eurosieroctwo – polegające na separacji dziecka od obydwojga lub jednego z rodziców – często prowadzi do obniżenia poczucia zrozumiałości, zaradności i sensowności. W procesie przystosowania niski poziom przedstawionych wymiarów osobowości decyduje o tym, że osoba wchodząca w dorosłe życie (Antonovsky 1995, s. 34):

- spozstrzega świat jako chaotyczny, nieprzewidywalny i wrogi (niskie nasilenie zrozumiałości)
- nie potrafi znaleźć zasobów wewnętrznych i/lub zewnętrznych, dzięki którym może poradzić sobie z problemami (niski poziom zaradności)
- a jednocześnie nie widzi sensu w tym, aby angażować się w różnego rodzaju aktywności życiowe (niskie poczucie sensowności).

Wpływ nieformalnych grup rówieśniczych na trudności adaptacyjne eurosierot. Prawidłowością w procesie przystosowania do otoczenia jest tworzenie spontanicznych, nieformalnych grup lokalnych, które służą zaspokajaniu różnego typu potrzeb człowieka. Taką prawidłowość można szczególnie zauważyć przy powstawaniu nieformalnych grup młodzieżowych, w których wspólnota rówieśnicza stopniowo zastępuje swoim wpływem rodzinę i środowisko szkolne w kształtowaniu zachowania młodych osób (Hurlock 1998, s. 461-463).

Nieformalne grupy rówieśnicze zaspokajają wiele potrzeb swoich członków – m.in. bezpieczeństwa, akceptacji, przynależności, czyli takich, które są sfrustrowane w wyniku nieobecności jednego lub obydwojga rodziców. W zorganizowanej społeczności nastolatków istnieje możliwość otwartego wyrażania swoich myśli, wspólnego rozwiązywania problemów, grupowego podejmowania decyzji i działań, za które odpowiedzialność rozkłada się na różne osoby (Ostrihanska, Greczuszkin 2000, s. 162; Rura 2008, s. 18).

Uogólniając znaczenie zbiorowości nastolatków, należy podkreślić, że grupy nieformalne spełniają wobec swoich członków dwie ważne funkcje (Błachut i in. 2001, s. 362):

1. ochronną – polega ona na tym, że nieformalna wspólnota młodzieżowa jako „zbiorowość sobie równych” pozwala rozładować napięcia pojawiające się w związku z podporządkowaniem dorosłym oraz rozwiązywać w kontaktach z kolegami problemy rozwojowe

2. stratyfikacyjną – jej realizacja jest związana z tym, że nastolatek może zdobyć taką pozycję społeczną, jaka odpowiada jego realnym możliwościom.

Wymienione funkcje decydują często o gotowości młodej osoby do podporządkowania się wymaganiom zbiorowości. Motywacja tego rodzaju czasami przyjmuje postać „ślepego konformizmu” wobec oczekiwań grupowych, który sprzyja odcinaniu się członków zbiorowości od reszty społeczeństwa, a zwłaszcza od społeczności osób dorosłych (Błachut i in. 2001, s. 362).

Na gruncie literatury przedmiotu stwierdzono, że nieformalne zbiorowości nastolatków zagrożonych marginalizacją najczęściej pojawiają się na terenach społecznie zdeorganizowanych, gdzie doszło do załamania starych systemów normatywnych, a na ich miejsce nie powstały nowe. Wymieniona prawidłowość decyduje o tym, że młode osoby wzrastają w „próżni socjalizacyjnej”, gdzie są pozbawione możliwości przejmowania i odgrywania jednoznacznie określonych ról społecznych. Jednostki zagrożone wykluczeniem – w tym również eurosieroty – posiadają takie same potrzeby jak ich rówieśnicy o innych doświadczeniach społecznych, w związku z tym łączą się w zbiorowości zdolne do zaspokajania sfrustrowanych potrzeb. Młodzież zagrożona marginalizacją ma jednak często problemy z nawiązywaniem trwałych więzi. Czynnikiem ten decyduje o tym, że często tworzone są „jakby-grupy”, które posiadają swoiste cechy (Błachut i in. 2001, s. 367-368; Ostrihanska, Grecuszkin 2000, s. 162-163):

- W „jakby-grupie” nie ma wyraźnie zdefiniowanych ról, brakuje precyzyjnych oczekiwań wobec członków zbiorowości, brakuje zgody odnośnie obowiązujących norm, czego bezpośrednim rezultatem jest uzyskiwanie prestiżu poprzez przemoc i siłę, których stosowanie staje się podstawową metodą zaspokajania potrzeby uznania i prestiżu.
- Większość członków „jakby-grupy” funkcjonuje na jej obrzeżach (pojawiają się i znikają).
- Zbiorowości tego rodzaju nie mają stałego przywódcy, choć rola ta jest niekiedy obejmowana przez jednego ze stałych członków, który na krótko potrafi podporządkować sobie pozostałe osoby.
- W społeczności „jakby-grupy” obowiązuje zasada „wielorakiej ignorancji”. Reguła ta polega na tym, że każdemu członkowi zbiorowości wydaje się, iż jego koledzy w pełni identyfikują się z normami własnej grupy i że są z tą wspólnotą całkowicie związani. Dlatego nie dochodzi do szczerych rozmów na temat wspólnych wartości i przekonań, a każdy członek zbiorowości udaje silniejszego niż jest w istocie, co decyduje o wzmacnianiu negatywnych zachowań.
- „Jakby-grupa” działa tak, jak potrafią działać jej członkowie, a w jej zaburzonym i niesprawnym funkcjonowaniu odbijają się negatywne doświadczenia społeczne tworzących ją nastolatków.

- Zbiorowość tego rodzaju ułatwia eksperymentowanie z zachowaniami dewiantyjnymi, w tym również popełnianie czynów karalnych. Wpływ grupy w przedstawionym zakresie polega na dostarczaniu destrukcyjnych wzorców zachowań oraz na usprawiedliwianiu nieakceptowanego społecznie postępowania.

Wysokie ryzyko marginalizacji eurosierot ze względu na popełnianie czynów karalnych uzasadnia podział nastoletnich sprawców antyspołecznych zachowań na (Rajska-Kulik 1998, s. 170-171):

1. sylwetkę osobowościową typu pierwszego
2. sylwetkę osobowościową typu drugiego.

Ad 1) Sylwetka osobowościowa typu pierwszego. W tej kategorii sprawców znajdują się osoby, które charakteryzują się dużą labilnością emocjonalną, nadmierną pobudliwością, niskim poziomem tolerancji na stres, skłonnością do częstych i nieumotywowanych wybuchów, zgeneralizowanym brakiem opanowania oraz wysokim poziomem lęku. U większości badanych z tej grupy występuje rzadkie uzewnętrznianie zarówno pozytywnych, jak i negatywnych stanów emocjonalnych oraz nieadekwatność przejawianych emocji w stosunku do zaistniałej sytuacji. Rozładowanie napięcia psychicznego następuje w sposób gwałtowny, impulsywny i słabo kontrolowany. Kumulowanie emocji, blokowanie ekspresji uczuciowej oraz ciągła deprywacja potrzeby bezpieczeństwa często doprowadzają jednostki tego typu do podwyższenia poziomu agresji. Czyny karalne w tej grupie wynikają też z poczucia krzywdy lub odrzucenia, przy jednoczesnym rozumieniu norm społeczno-moralnych (Rajska-Kulik 1998, s. 170).

Ad 2) Sylwetka osobowościowa typu drugiego. Drugą grupę stanowią sprawcy, których czyny mają charakter rabunkowy i chuligański. Wiodącym motywem tego rodzaju postępowania są spodziewane korzyści materialne. Sprawcy agresywnych zachowań o podłożu rabunkowym realizują powzięty zamiar pod wpływem doraźnych okoliczności, wykorzystując bezbronność lub stan nietrzeźwości ofiary. Proces kształtowania osobowości w tej grupie często przebiega nieprawidłowo na skutek niewłaściwych oddziaływań wychowawczych środowiska rodzinnego. W związku z tym proces integracji osobowości u tego typu jednostek dokonuje się z udziałem negatywnych wartości, które nie są akceptowane społecznie. W rodzinach tego rodzaju sprawców zaznacza się brak pozytywnych wzorców zachowania i długotrwała deprywacja podstawowych potrzeb psychicznych. Skutkiem wymienionych czynników jest poszukiwanie przez nastolatka dewiantyjnej grupy rówieśniczej, w której może on zaspokoić sfrustrowane potrzeby psychiczne. Ponadto jednostki w tej grupie cechują się słabym rozwojem uczuć wyższych, chłodem emocjonalnym oraz brakiem zdolności do syntonii i empatii (Rajska-Kulik 1998, s. 171).

W nieformalnych społecznościach rówieśniczych mogą być ćwiczone różnego rodzaju zachowania dewiacyjne. Dopiero w przypadku wyodrębnienia się subkultury młodzieżowej można stwierdzić większą typowość zachowań jej członków. Do tego, aby zaistniała subkultura młodzieżowa, konieczne jest spełnienie takich warunków jak (Kłosowska 1981, s. 38; Siemaszko 1993, s. 136):

- odrębność uznawanych wartości przez członków grupy w stosunku do tych, które funkcjonują w społeczeństwie
- odrębność norm postępowania oraz realizowanych przez nią wzorów zachowań w stosunku do ogółu społeczeństwa
- uczestnictwo jej członków w stałych lub okazjonalnych wystąpieniach, które stanowią okazję do silnej ekspresji postaw.

Zaburzenia przystosowawcze u eurosierot mogą najczęściej stanowić efekt ich funkcjonowania w czterech typach subkultur (Jędrzejewski 1999, s. 75-88):

- 1) religijnych (sekty, nowe ruchy religijne)
- 2) konfliktowych
- 3) przestępczych lub paraprzestępczych
- 4) narkomańskich.

Ad 1) Subkultury religijne (sekty, nowe ruchy religijne). Podstawowe motywy wstępowania do sekt są związane z pytaniami o sens życia, pragnieniem rozwoju religijnego, możliwością kształtowania osobowości oraz chęcią doświadczania bliskości i wspólnoty. Osoby szczególnie podatne na oddziaływania tego typu grup charakteryzują: osłabiony krytycyzm, rezygnacja z myślenia na rzecz przeżywania, chęć doznawania mistycyzmu, magii czy astrologii. Innym bardzo ważnym motywem jest poszukiwanie autorytetu (ojca duchowego), który potrafi dotrzeć do najgłębszych ludzkich potrzeb i któremu można zaufać. W ten sposób przywódca sekty staje się przewodnikiem w każdym wymiarze życia. Przynależność do sekty często sprowadza się również do życia we wspólnocie, która zaspakaja potrzebę bycia kochanym i akceptowanym. Wyznawanie określonego kultu w ramach nowego ruchu religijnego spełnia również rolę terapeutyczną, ponieważ doprowadza do odreagowania negatywnych emocji (krzywdy, winy, lęku i/lub osamotnienia) oraz inicjuje silne przeżycia emocjonalne o charakterze pozytywnym (doznania mistyczne, poczucie bycia kochanym). Z tego powodu członkowie sekt rezygnują z własnej tożsamości i stają się podatni na wszelkie formy manipulacji (Jędrzejewski 1999, s. 88-118).

Ad 2) Subkultury konfliktowe. Nieformalne grupy o charakterze konfliktowym najczęściej wywodzą się ze środowisk o zmiennym składzie, gdzie istnieje słaba kontrola społeczna i gdzie nie wytworzyły się ani trwałe więzi międzyludzkie, ani spójny system aksjologiczno-normatywny. Taka charakterystyka jest typowa dla

dużych osiedli wielkomiejskich, w których zdezorganizowana społeczność nie jest w stanie zapewnić młodzieży dostępu do konformistycznych kanałów osiągnięcia sukcesu ani zapewnić bezpiecznej przyszłości. Stan niestabilności i przejściowości społecznej wywołuje u adolescentów silną presję w kierunku zachowań agresywnych. Młodzież wywodząca się z takich środowisk jest zmuszona sama rozwiązywać swoje problemy przystosowawcze. Siła fizyczna, umiejętność walki, odporność na ból spełniają rolę egalitarną, ponieważ przy tak wyznaczonym kryterium statusu w grupie wszyscy mają podobne szanse na sukces.

Momentem krytycznym, w którym decydują się losy młodzieży z subkultur konfliktowych, jest wkroczenie w dorosłość, co oznacza konieczność zmiany dotychczasowego sposobu postępowania, ponieważ w świecie dorosłych agresja nie jest wyznacznikiem statusu społecznego, a zachowania tolerowane w okresie adolescencji przestają być aprobowane. Jednostki, które nie potrafią przystosować się do nowej sytuacji i przyjąć zachowań akceptowanych przez ogół społeczeństwa, wykazują tendencję do wybierania podkultur narkomańskich jako sposobu adaptacji (Cekiera 1994, s. 110-116; Jędrzejewski 2001, s. 234-238).

Ad 3) Subkultury przestępcze i paraprzestępcze. Tego rodzaju społeczności w ramach swoich działań preferują „drugie życie” w stosunku do obowiązujących norm społecznych. Ich członkowie często łączą się na obszarach, gdzie zamieszkują przestępcy z różnych grup wiekowych, a czynnikiem zespalającym są doświadczenia resocjalizacyjne i/lub kult siły. W zmarginalizowanych społecznościach dewiacyjne normy i wzory zachowania stanowią trwałe elementy kultury. Dzieci od najmłodszych lat zaczynają orientować się na nielegalne możliwości osiągnięcia sukcesu, a wzory zachowań przestępczych są dostarczane przez dorosłych przestępców. W wyniku bezpośredniego kontaktu następuje uczenie się antyspołecznego zachowania przez proces modelowania. Młodzież z „dzielnic przestępczych” uczy się ról dewiacyjnych, próbując je również grać. Pozornie bezsensowne kradzieże służą ćwiczeniu roli. Zhierarchizowana struktura grupy młodzieżowej, z wyraźnym podziałem praw i obowiązków każdego członka, stanowi często odwzorowanie organizacji przestępczych. Przez zachowania cechujące się dużym konformizmem wobec norm „przestępczego świata”, młodzież stara się podkreślić swoje kwalifikacje do tego, aby w nim uczestniczyć. Kiedy jednostka lub grupa nastolatków awansuje w przestępczej hierarchii, wówczas ekspresyjne zachowania antyspołeczne (chuli-gaństwo, złośliwość, bezcelowa agresja) mają tendencję do zanikania (Cekiera 1994, s. 121-124; Jędrzejewski 2001, s. 174-212).

Ad 4) Subkultury narkomańskie. Aktywność tego typu podkultur jest skupiona wokół konsumpcji środków odurzających. Najczęstszą przyczyną powstawania takich grup jest niewystarczająca kontrola społeczna oraz zakłócenia w sferze stosunków interpersonalnych nastolatków. Osoby sięgające po narkotyki jako śro-

dek służący wycofaniu z życia społecznego z jednej strony posiadają głęboko zinternalizowane wartości i normy postępowania, ale z drugiej – nie potrafią osiągać indywidualnych celów za pomocą dozwolonych społecznie środków. Ten konflikt jest często rozwiązywany przez:

- jednoczesne odrzucenie obydwu elementów struktury kulturowej: celów i środków służących do realizacji sukcesu osobistego
- zastąpienie ich używaniem substancji psychoaktywnych.

Takie zachowanie wynika z faktu, że środek odurzający redukuje niepokój i napięcie psychiczne, doprowadza do czasowego poczucia siły, pozytywnych sądów o własnej osobie oraz do przekonania, że osoba kieruje własnym życiem. W hasłach głoszonych przez narkomanów: *nie martw się, nie walcz, uprawiaj wolną miłość* – często tkwią niezaspokojone potrzeby, stanowiące motyw do poszukiwania różnych wartości w nierealnym świecie, który może zaistnieć dzięki przyjmowaniu narkotyków. Motyw sięgania po narkotyki oddaje również zdanie często powtarzane przez młodych narkomanów: *Lepiej żyć krótko i przyjemnie niż męczyć się przez całe życie w rzeczywistości, gdzie człowiek jest niewolnikiem.*

Zasady rządzące tym typem grup są analogiczne do zasad innych podkultur, ale istnieje tu mniejsza solidarność, ponieważ rozbija ją walka o dostęp do ograniczonych źródeł narkotyków. Członków podkultur narkomańskich obowiązują cztery główne kategorie norm postępowania (Hołyst 1993, s. 47):

- normy związane z eksperymentowaniem ze środkiem (uczestnik grupy jest zobowiązany do zażywania określonej substancji odurzającej)
- reguły dotyczące kontynuowania intoksykacji (od członka zbiorowości oczekuje się okazywania zadowolenia z zażywania substancji, zwiększania jej dawek oraz częstotliwości przyjmowania zgodnie z przyjętymi zwyczajami)
- zasady polegające na odwzajemnianiu się (uczestnik powinien dzielić się środkami i oczekiwać podobnych zachowań od innych w stosunku do siebie)
- normy odnoszące się do dystrybucji (oczekuje się, że członek subkultury zaakceptuje nielegalny system dystrybucji i zaangażuje się w system sprzedaży narkotyków).

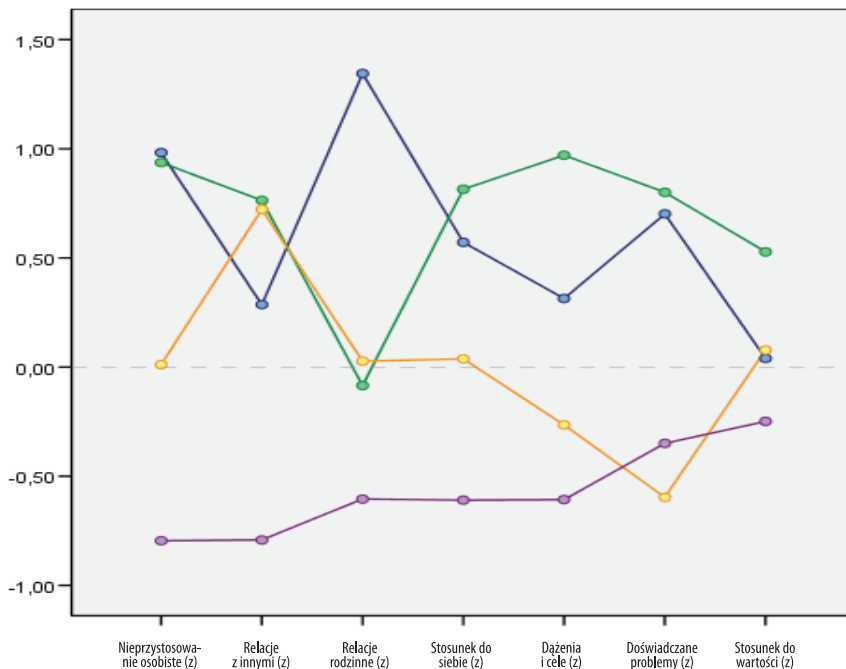
Ukazane powyżej trudności przystosowawcze eurosierot – wynikające z doświadczania osamotnienia, związane z niskim poczuciem koherencji, uwarunkowane wpływem nieformalnych grup rówieśniczych – stanowią podstawę do tego, aby poszukiwać takich zasobów psychospołecznych, dzięki którym dzieci, pozostające w separacji z jednym lub obydwójgiem rodziców, mogą zwiększać swój potencjał adaptacyjny. Analiza tego zagadnienia zostanie przedstawiona w dalszej części opracowania. Podstawą do wyciągania wniosków będą wyniki badań empirycznych.

2. Zasoby kształtujące adaptację w warunkach sieroctwa emigracyjnego

Badania przeprowadzono na grupie 277 osób, które spełniały kryterium eurosieroctwa, polegające na tym, że w okresie ich dzieciństwa i/lub młodości zostały opuszczone przez obydwoje lub jedno z rodziców, którzy wyjechali za granicę w celach zarobkowych (Kozak 2010, s. 113). Charakterystyka socjodemograficzna respondentów z tej grupy znajduje się w rozdziale drugim.

Formy adaptacji eurosierot. Pomiar poziomu nieprzystosowania osobistego oraz sześciu jego wymiarów został dokonany za pomocą testu RISB, w którym wyniki wysokie oznaczają problemy adaptacyjne, zaś niskie – duży potencjał przystosowawczy. Zastosowanie metody statystycznej, polegającej na analizie skupień, pozwoliło na wyodrębnienie czterech typów przystosowania (por. wykres 1.):

1. eurosieroty z wysokim poziomem adaptacji – typ P (N=111)
2. eurosieroty ze średnim poziomem adaptacji – typ S (N=63)
3. eurosieroty z niskim poziomem adaptacji – typ N1 (N=52)
4. eurosieroty z niskim poziomem adaptacji – typ N2 (N=51).

Wykres 1. Formy adaptacji u eurosierot (N=277): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N1 (N=52), N2 (N=51), S (N=63), P (111)

Ad 1) Eurosieroty typu P (z wysokim poziomem adaptacji). Osoby w tej grupie cechują się wysokimi możliwościami przystosowawczymi (por. niski WO: nieprzystosowanie osobiste) dzięki temu, że prawidłowo funkcjonują we wszystkich sferach, które składają się na potencjał adaptacyjny. Zatem eurosieroty z dużymi możliwościami adaptacyjnymi odznaczają się przede wszystkim:

- konstruktywnymi relacjami z innymi ludźmi
- pozytywnymi kontaktami z członkami rodziny
- aprobującym stosunkiem do siebie
- spostrzeganiem możliwości w zakresie realizowania osobistych dążeń i celów
- niewielkim nasileniem doświadczanych problemów
- preferowaniem prospołecznych wartości.

Ad 2) Eurosieroty typu S (ze średnim poziomem adaptacji). O średnim poziomie adaptacji w badanej grupie decyduje następujący układ czynników przystosowawczych:

- bardzo duże nasilenie problemów interpersonalnych
- w miarę harmonijne funkcjonowanie w sferze: a) stosunku do siebie, b) relacji z członkami rodziny, c) stosunku do prospołecznych wartości
- duże możliwości w zakresie realizowania osobistych dążeń i celów
- małe natężenie doświadczanych problemów.

Ad 3) Eurosieroty typu N1 (z niskim poziomem adaptacji z powodu dużego nasilenia problemów rodzinnych). Wysoki poziom nieprzystosowania w tej grupie (por. WO: nieprzystosowanie osobiste) jest generowany przez:

- duże natężenie problemów w relacjach rodzinnych
- średnie natężenie trudności w czterech wymiarach adaptacyjnych: a) kontakty z innymi ludźmi, b) stosunek do siebie, c) realizacja osobistych dążeń i celów, d) doświadczanie problemów
- niewielkie konflikty w zakresie preferowania prospołecznych wartości.

Ad 4) Eurosieroty typu N2 (z niskim poziomem adaptacji z powodu dużego nasilenia różnorodnych problemów). Dla drugiego typu nieprzystosowania w zbiorowości eurosierot charakterystyczne są następujące zależności:

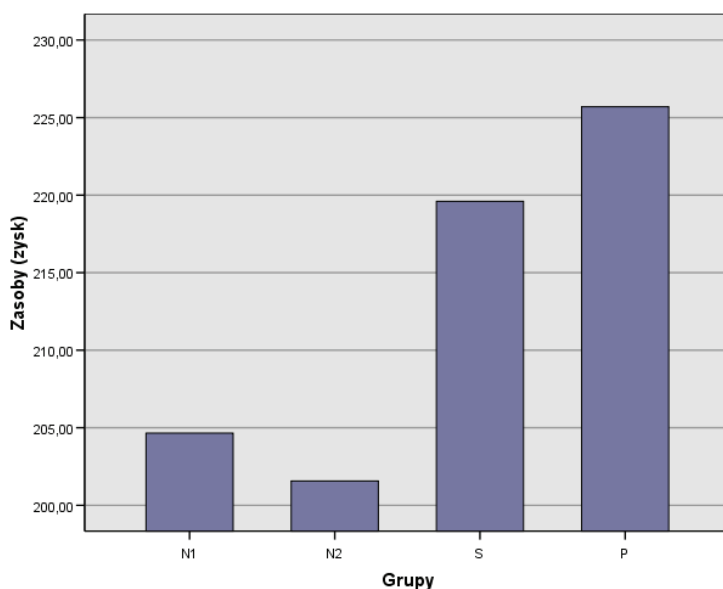
- dość duże natężenie trudności w pięciu wymiarach przystosowawczych – kontakty interpersonalne, stosunek do siebie, realizacja osobistych dążeń i celów, doświadczanie problemów, preferowanie prospołecznych wartości
- ale jednocześnie harmonijne funkcjonowanie w relacjach rodzinnych.

Wpływ zasobów na formy adaptacji eurosierot. Badanie zależności między posiadanym kapitałem a sposobami przystosowania u eurosierot zostało przeprowadzone na trzech poziomach szczegółowości:

1. analizy ukazującej wpływ poziomu posiadanych zasobów (niezależnie od ich typu) na formy przystosowania badanej zbiorowości – na tym poziomie testowano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia posiadanemu kapitałowi, b) ocenianie zysków w zasobach, c) spostrzeganie strat kapitałowych
2. na drugim poziomie badano wpływ czterech typów kapitału psychospołecznego (por. rozdział pierwszy) na sposób przystosowania eurosierot – do tej procedury wykorzystano dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia kapitałowi o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) ocenianie zysków w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych, c) spostrzeganie strat w kapitale o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
3. trzeci poziom analiz miał na celu wskazanie, w jaki sposób dwa rodzaje kapitału (zasoby wewnętrzne i zewnętrzne) kształtują formy adaptacji w badanej grupie – w testowaniu tego zagadnienia uwzględniono sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, b) ocenianie zysków w kapitale wewnętrznym i zewnętrznym, c) spostrzeganie strat w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
4. dodatkowo przebadano znaczenie zasobów religijnych w formowaniu przystosowania eurosierot; do tego celu wykorzystano dwa rezultaty w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta: a) natężenie strategii zaradczych o charakterze pozytywnym, b) nasilenie religijnych strategii zaradczych typu negatywnego.

Ad 1) Kształtowanie adaptacji eurosierot przez natężenie posiadanych zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Zastosowana procedura umożliwiła sformułowanie konkluzji, że na zróżnicowane formy przystosowania w tej zbiorowości w istotny sposób wpływają dwa mechanizmy, regulujące funkcjonowanie kapitału, jakim dysponuje jednostka (por. aneks do rozdziału VI):

- spostrzeganie różnego typu zysków – różnice między grupami P, S, N1 i N2 w tym wymiarze ilustruje wykres 2.
- ocenianie strat w posiadanym kapitale – prawidłowości odnoszące się do tego zagadnienia przedstawia wykres 3.

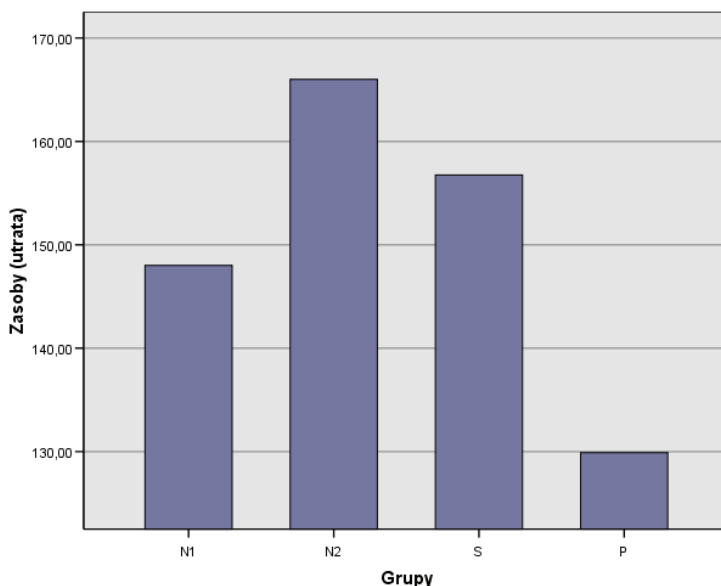

Wykres 2. Wpływ doświadczania zysków w różnego rodzaju zasobach na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Eurosieroty z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ P) w stosunku do osób typu N2 (z niskimi możliwościami adaptacyjnymi ze względu na doświadczanie różnorodnych problemów) spostrzegają istotnie więcej zysków kapitałowych. Jednocześnie nie ma istotnych różnic w ocenie pozyskiwania zasobów między badanymi typu P (z wysokim potencjałem przystosowawczym), typu S (ze średnią adaptacyjnością) i typu N1 (z niskimi możliwościami przystosowawczymi z powodu dużego nasilenia problemów rodzinnych). Uzyskana prawidłowość sugeruje, że zwiększenie przystosowania w grupie N2 może nastąpić dzięki nasileniu doświadczeń związanych z pozyskiwaniem różnorodnych zasobów.

Uzyskana prawidłowość wskazuje, że eurosieroty z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) spostrzegają istotnie rzadziej straty w posiadanym kapitale w stosunku do osób typu N2 (z niskimi możliwościami przystosowawczymi ze względu na przeżywanie różnorodnych problemów). Jednocześnie analizowany czynnik występuje na podobnym poziomie w trzech grupach – typu P (z wysoką adaptacyjnością), typu S (ze średnią adaptacyjnością) i typu N1 (z niską adaptacyjnością, spowodowaną głównie konfliktami rodzinnymi). Ukazana zależność sugeruje, że zwiększenie poziomu przystosowania u jednostek typu N2 powinno na-

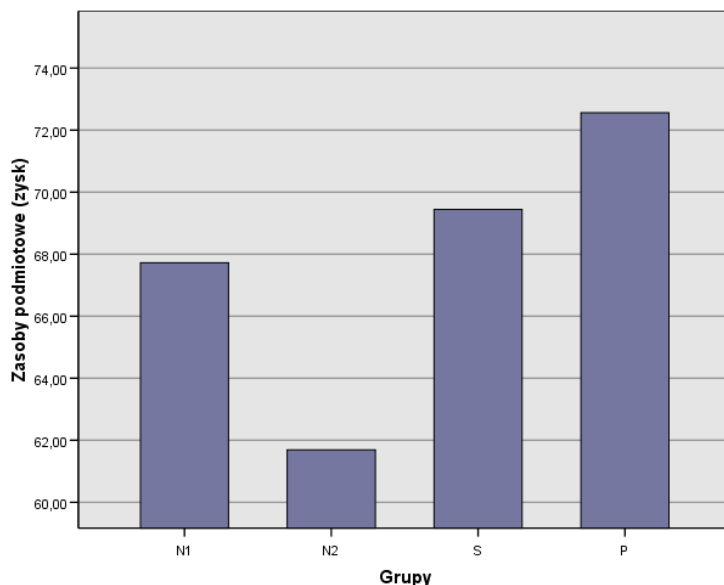
stąpić w wyniku zmniejszenia liczby doświadczeń, w których są spostrzegane straty w różnego rodzaju zasobach.

Wykres 3. Wpływ doświadczenia straty w różnym rodzaju zasobach na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Ad 2) Kształtowanie przystosowania eurosierot przez cztery typy kapitału: materialny, podmiotowy, stanu, energii. Uzyskane wyniki stanowią bazę do sformułowania wniosku, że na zróżnicowane formy adaptacji w badanej społeczności wpływają następujące mechanizmy związane z wyodrębnionymi rodzajami kapitału (por. aneks do rozdziału VI):

- zyski w zasobach podmiotowych – porównanie tego czynnika w grupach P, S, N1 i N2 znajduje się na wykresie 4.
- zyski w zasobach energetycznych – prawidłowości w tym aspekcie ukazuje wykres 5.
- straty w zasobach podmiotowych – zależności w zakresie natężenia tego czynnika w porównywanych grupach przedstawia wykres 6.
- straty w zasobach stanu – różnice międzygrupowe w tym wymiarze ilustruje wykres 7.

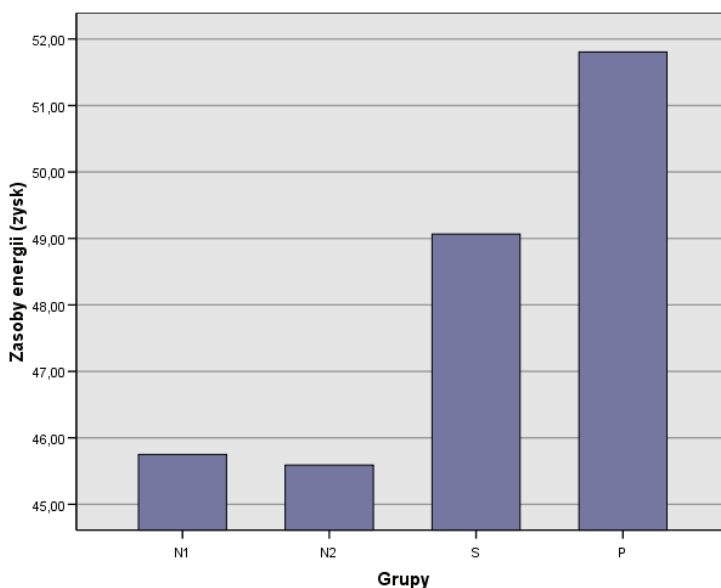
Wykres 4. Wpływ doświadczania zysków w zasobach podmiotowych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Analogicznie do prawidłowości uzyskanych na pierwszym poziomie analiz (por. wykresy 2. i 3.), osoby odznaczające się wysoką adaptacyjnością (typ P) spostrzegają istotnie więcej zasobów podmiotowych niż eurosieroty typu N2 (z niskim poziomem przystosowania z powodu przeżywania różnorodnych problemów). Istotnie wyższe natężenie zysków podmiotowych odnosi się przede wszystkim do:

- poczucia kontroli nad własnym życiem
- przeżywania sensowności własnej egzystencji
- świadomości realizowania ważnych celów osobistych
- niepoddawania się rutynie
- pozytywnych uczuć względem siebie, w tym również poczucia dumy z własnej osoby
- doświadczania niezależności
- optymizmu
- odnoszonych sukcesów.

Jednocześnie przeprowadzone analizy wskazują, że nie ma istotnych różnic w spostrzeganiu zysków podmiotowych między trzema grupami – typu P (z wysoką adaptacyjnością), typu S (ze średnim poziomem adaptacyjności) i typu N1 (z niską adaptacyjnością – szczególnie w sferze relacji rodzinnych). Tego rodzaju

prawidłowość wskazuje, że zwiększenie potencjału przystosowawczego w grupie N2 może nastąpić poprzez wzrost sytuacji, dzięki którym osoby będą spostrzegały większe zyski w zasobach podmiotowych.

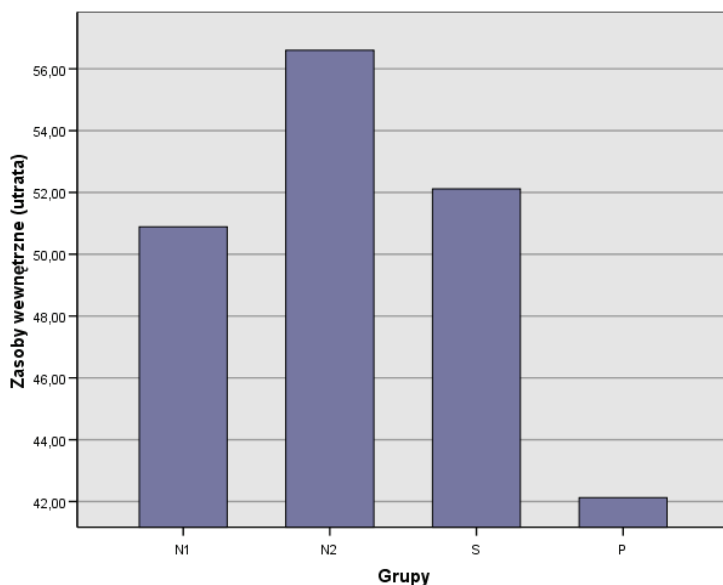

Wykres 5. Wpływ doświadczania zysków w zasobach energetycznych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Istotne znaczenie w kształtowaniu różnych form przystosowania eurosierot posiada spostrzeganie zysków w kapitale energetycznym. W grupie o dużych możliwościach adaptacyjnych (typ P) występuje większa świadomość pozyskiwania tego rodzaju zasobów w stosunku do dwóch zbiorowości – typu N1 (z niskim poziomem adaptacji z powodu dużego nasilenia problemów rodzinnych) i typu N2 (z niewielkimi możliwościami przystosowawczymi w różnych sferach funkcjonowania). Istotnie wyższe zyski u osób pozytywnie dostosowanych dotyczą następujących czynników energetycznych:

- odpowiedniego zabezpieczenia finansowego, w tym pieniędzy na transport i na rozwój osobisty
- sił do realizowania podjętych zadań
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- pomocy finansowej, gdy zachodzi taka potrzeba.

Należy również wskazać, że u eurosierot typu P (z wysoką adaptacyjnością) i typu S (ze średnią adaptacyjnością) zaznacza się podobny poziom spostrzeganych zysków energetycznych. Zaprezentowane wyniki uzasadniają zatem konkluzję, że zwiększenie potencjału przystosowawczego w grupach N1 i N2 może nastąpić poprzez wzrost zysków w kapitale energetycznym.

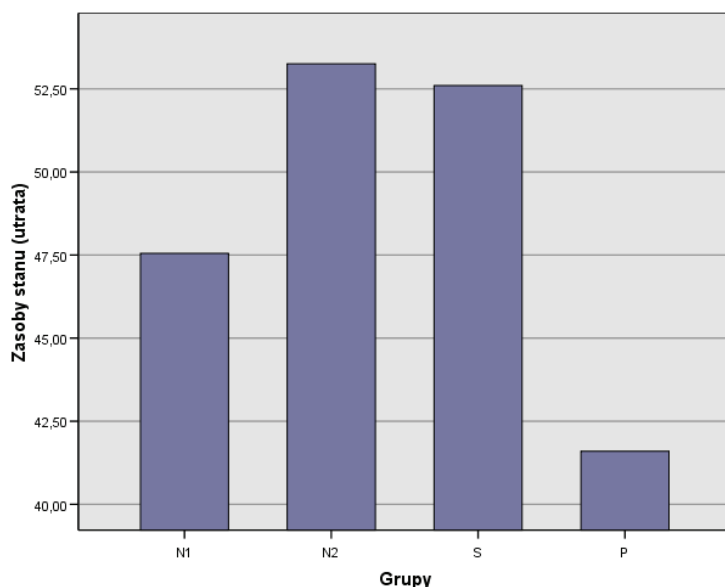
Wykres 6. Wpływ doświadczania strat w zasobach podmiotowych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Przeprowadzona analiza statystyczna wskazała na dwie prawidłowości. Pierwsza z nich polega na tym, że istotne różnice w spostrzeganiu strat podmiotowych zaznaczają się w dwóch grupach – u eurosierot typu P i typu N 2. Wysoki poziom adaptacyjności (u osób typu P) łączy się z mniejszym nasileniem strat w takich aspektach podmiotowych jak:

- poczucie sensu życia
- doświadczanie własnej wartości i pozytywnych uczuć względem siebie
- przeżywanie sukcesów
- sprawowanie kontroli nad własnym życiem, w tym wpływu na przyszłe powodzenia życiowe
- poczucie humoru, nadzieja i optymizm
- niezależność

- umiejętność dobrego porozumiewania się
- samodyscyplina.

Druga prawidłowość jest związana z tym, że nie ma istotnych różnic między eurosierotami typu P, S i N1 w obszarze oceniania strat w kapitale podmiotowym. Przedstawione przesłanki uzasadniają zatem stanowisko, że zwiększenie potencjału przystosowawczego w grupie N2 (u osób z niewielkimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu doświadczania różnorodnych problemów) może być związane z redukcją doświadczania strat w zasobach podmiotowych.

Wykres 7. Wpływ doświadczania strat w zasobach stanu na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Interesujące zależności uzyskano w kontekście oceniania strat w zasobach stanu. Istotnie więcej tego rodzaju doświadczeń występuje u eurosierot typu N2 (z dużymi problemami w różnych sferach funkcjonowania) i typu S (ze średnią adaptacyjnością) w stosunku do jednostek z wysokim potencjałem przystosowawczym (typu P). Znacząco większe natężenie strat w grupach N2 i S odnosi się do takich zasobów stanu jak:

- stabilność rodzinna
- możliwość uczenia się nowych umiejętności od innych ludzi
- lojalność przyjaciół

- przejawy pozytywnych uczuć ze strony innych osób
- posiadanie towarzystwa
- pomoc w realizowaniu zadań w pracy i/lub w domu
- bliskość z członkami rodziny
- posiadanie przyjaciół
- przynależność do organizacji, w których można rozwijać własne zainteresowania
- zaangażowanie w działalność kościoła i/lub wspólnoty religijnej.

Ciekawa kwestia jest związana z tym, że nie ma różnic w spostrzeganiu strat w zasobach stanu między grupą z wysokimi możliwościami przystosowawczymi (typ P) i eurosierotami doświadczającymi najwięcej problemów adaptacyjnych w sferze rodzinnej (typ N1). Być może uzyskany wynik jest związany ze stosowaniem silnych mechanizmów obronnych przez osoby, które przeżywają dużo trudności w funkcjonowaniu rodzinnym.

Zastosowania procedura statystyczna pozwala także na stwierdzenie, że kapitał o charakterze materialnym (przypisywanie mu znaczenia, zysków i strat) nie warunkuje różnych sposobów przystosowania w badanej zbiorowości. Podstawę do tego rodzaju konkluzji stanowi fakt, że u eurosierot typu P, S, N1 i N2 wymienione zmienne występują w podobnym nasileniu.

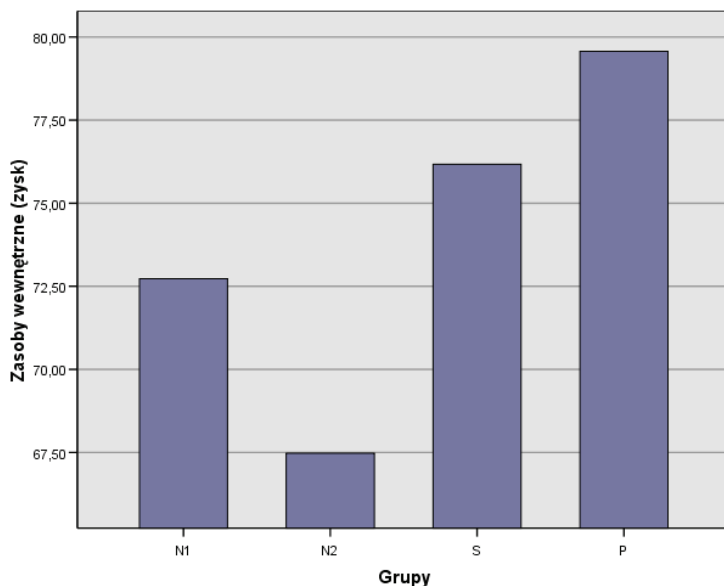
Ad 3) Kształtowanie adaptacji eurosierot przez zasoby wewnętrzne (zarządzające) versus zasoby zewnętrzne. Dzięki zastosowanej procedurze statystycznej można stwierdzić, że formy przystosowania w badanej zbiorowości zależą od doświadczenia (por. aneks do rozdziału VI):

- zysków w kapitale wewnętrznym – różnice międzygrupowe w tym aspekcie pokazuje wykres 8.
- zysków w zasobach zewnętrznych – natężenie tej zmiennej w porównywanych grupach ilustruje wykres 9.
- strat w kapitale wewnętrznym – prawidłowości odnoszące się do tego czynnika ukazuje wykres 10.
- strat w zasobach zewnętrznych – zależności w tym obszarze przedstawia wykres 11.

Eurosieroty z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) doświadczają znacznie więcej zysków w zasobach zarządzających posiadanym kapitałem niż zbiorowość N2 (osoby z niewielkimi możliwościami przystosowawczymi w różnych wymiarach życia). Różnice w spostrzeganych zyskach dotyczą przede wszystkim:

- doświadczenia sensowności własnej egzystencji
- poczucia własnej skuteczności (doświadczanych sukcesów)
- sprawowania kontroli nad własnym życiem
- motywacji intencjonalnej, związanej z realizacją osobistych celów

- obrazu siebie i samooceny
- kompetencji w zakresie kształtowania bliskości w relacjach z członkami rodziny
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe.

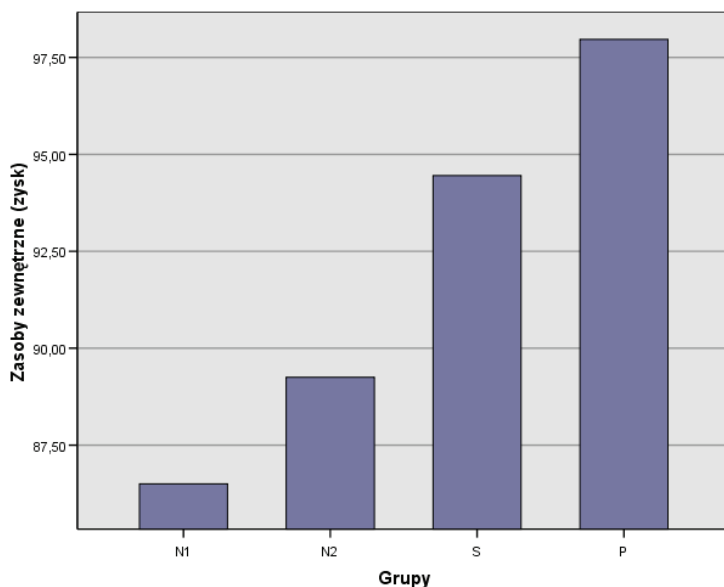

Wykres 8. Wpływ doświadczania zysków w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Równocześnie nie ma istotnych statystycznie różnic między eurosierotami typu P, S i N1. Na tej podstawie można zatem wysunąć konkluzję, że zwiększenie doświadczeń, w których osoba zauważa zyski w kapitale wewnętrznym, powinno zwiększyć możliwości adaptacyjne eurosierot, które przeżywają duże nasilenie problemów w różnych sferach funkcjonowania (typ N2).

Wzrostowi adaptacyjności eurosierot służy też pozyskiwanie kapitału zewnętrznego. Świadczy o tym prawidłowość polegająca na tym, że w grupach typu P (z wysoką adaptacyjnością) i typu S (ze średnimi zdolnościami przystosowawczymi) występuje istotnie wyższy poziom spostrzeganych zasobów zewnętrznych niż w grupach z niską adaptacyjnością – zarówno typu N1, jak również N2. Znaczące różnice odnoszą się głównie do:

- stabilności rodzinnej
- odpowiedniego zabezpieczenia finansowego, w tym pieniędzy na transport i na samodoskonalenie
- pomocy finansowej, gdy zachodzi taka potrzeba.

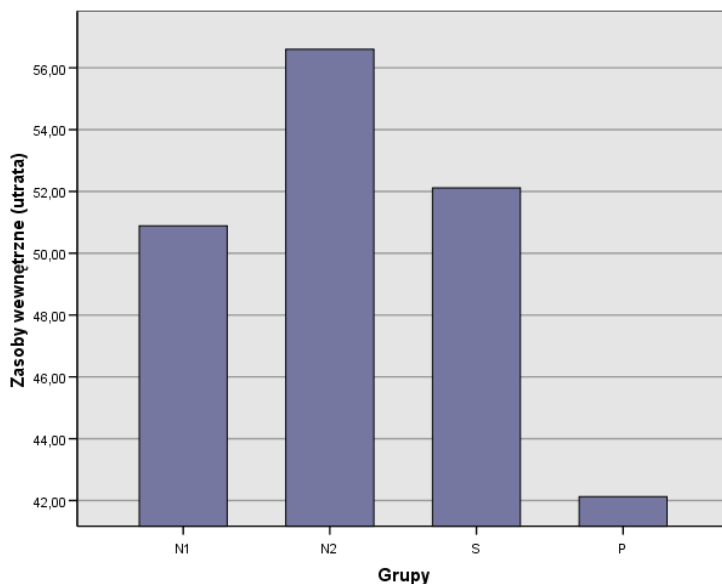
Wykres 9. Wpływ doświadczania zysków w zasobach zewnętrznych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Na podstawie uzyskanych zależności można więc stwierdzić, że zwiększanie potencjału adaptacyjnego – niezależnie od doświadczanych problemów – jest związane ze spostrzeganiem zysków w kapitale zewnętrznym.

Wysoki potencjał przystosowawczy w badanej zbiorowości łączy się w istotny sposób z niskim poziomem strat w kapitale zarządzającym. Świadczy o tym fakt, że analizowany czynnik w grupie z wysokimi możliwościami adaptacyjnymi (typ P) zaznacza się na znacząco niższym poziomie w stosunku do trzech pozostałych grup – typu S (ze średnią adaptacyjnością), N1 (z niskim przystosowaniem w różnych sferach funkcjonowania) i N2 (z niską adaptacyjnością, głównie w wymiarze relacji rodzinnych). Można zatem sformułować konkluzję, że zwiększenie możliwości przystosowawczych u eurosierot jest związane z redukowaniem strat w kapitale wewnętrznym – m.in. w zakresie:

- poczucia sensowności własnego życia
- motywacji intencjonalnej (świadomości realizowanych dążeń)
- sprawowania kontroli nad własnym życiem, w tym również nad osiągnięciem przyszłych celów
- powodzenia życiowego
- poczucia własnej wartości i pozytywnych uczuć względem siebie

- kompetencji w zakresie kształtowania bliskości w relacjach rodzinnych
- samodyscypliny
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe.

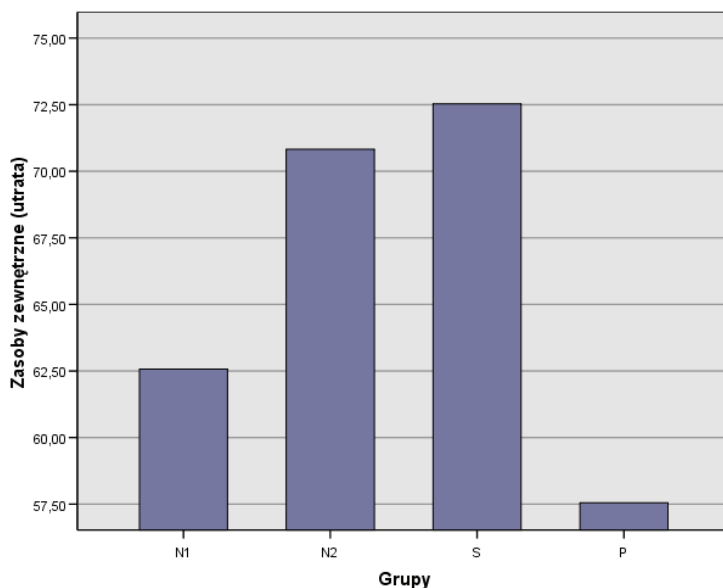

Wykres 10. Wpływ doświadczania strat w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Trudności adaptacyjne eurosierot stanowią również efekt dostrzegania strat w zasobach zewnętrznych. Powyższy wniosek wynika z tego, że w stosunku do osób z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) pozostałe trzy grupy – S, N1 i N2 – doświadczają na istotnie wyższym poziomie deficytów w kapitale zewnętrznym. Przeżywane straty przez osoby w tych społecznościach dotyczą przede wszystkim:

- stabilności rodzinnej
- relacji interpersonalnych (towarzystwa innych ludzi, przejawów pozytywnych uczuć od innych, posiadania chociaż jednego przyjaciela, lojalności przyjaciół)
- obecności ludzi, od których można uczyć się różnego rodzaju kompetencji
- pomocy w realizowaniu zadań w pracy i/lub w domu
- przynależności do organizacji, w których można rozwijać zainteresowania
- zaangażowania w kościele i/lub wspólnocie religijnej

- zabezpieczeń materialnych i/lub finansowych (niezbędnych ubrań, odpowiedniego odżywiania się, pieniędzy na transport, przyjemności, rozwój i/ lub zabezpieczenie zdrowotne)
- pomocy finansowej, gdy zachodzi potrzeba.

Wykres 11. Wpływ doświadczania strat w zasobach zewnętrznych na formy adaptacji eurosierot (N=277): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2, S, P

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania eurosierot. Rezultaty analizy wariancji stanowią przesłankę do wniosku, że ani religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym, ani religijne sposoby radzenia sobie typu negatywnego nie kształtują adaptacji w analizowanej społeczności.

Podsumowując przedstawione wyniki, należy zwrócić uwagę na trzy konkluzje dotyczące wpływu zasobów na formy przystosowania eurosierot.

Pierwsza z nich dotyczy zwiększania potencjału adaptacyjnego w trzech grupach (S, N1 i N2), czyli niezależnie od doświadczanych problemów. Strategie ukierunkowane na ten cel powinny uwzględniać (por. wykresy: 7., 10., 11.):

- redukcja strat w kapitale wewnętrznym – m.in. w zakresie: a) niskiej sensowności własnego życia, b) niewielkiej motywacji intencjonalnej, c)

braku sprawowania kontroli nad własnym życiem, d) niepowodzeń życiowych, e) niekorzystnej samooceny i negatywnych uczuć względem siebie, f) niewielkich kompetencji w zakresie kształtowania konstruktywnych relacji rodzinnych, g) braku samodyscypliny, h) zahamowania rozwoju związanego z edukacją lub doskonaleniem zawodowym

- redukowanie strat w kapitale zewnętrznym – deficyty w tym wymiarze dotyczą przede wszystkim: a) niewielkiej stabilności rodzinnej, b) zaburzeń w relacjach interpersonalnych (np. brak towarzystwa innych ludzi, zbyt rzadkie przejawy pozytywnych uczuć od innych, brak przyjaciół lub niewielka lojalność z ich strony), c) nieobecności ludzi, od których można uczyć się różnego rodzaju kompetencji, d) niewielkiej pomocy w realizowaniu zadań w pracy i/lub w domu, e) braku przynależności do organizacji, w których można rozwijać zainteresowania, f) niewystarczającego poziomu angażowania się w kościele i/lub wspólnocie religijnej, g) niewielkich zabezpieczeń materialnych i/lub finansowych (np. niezbędnych ubrań, odpowiedniego odżywiania się, pieniędzy na transport, przyjemności, rozwój i/lub zabezpieczenie zdrowotne), h) braku pomocy finansowej, gdy osoba znajduje się w potrzebie.

Konkluzja druga dotyczy specyficznych mechanizmów, które powinny doprowadzić do zwiększenia możliwości przystosowawczych w dwóch grupach eurosierot – N1 (z niską adaptacyjnością – głównie w sferze rodzinnej) i N2 (z niewielkimi możliwościami przystosowawczymi z powodu dużego nasilenia różnorodnych problemów). Ważne znaczenie w analizowanym względzie posiadają takie mechanizmy jak (por. wykresy: 5., 9.):

- wzrost zysków w wewnętrznym kapitale energetycznym – m.in. sił do realizowania podjętych zadań oraz wiedzy uzyskiwanej poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- wzrost zysków w zewnętrznym kapitale energetycznym – głównie w zakresie odpowiedniego zabezpieczenia finansowego (w tym pieniędzy na transport i na rozwój osobisty)
- wzrost zysków w zewnętrznych zasobach stanu – przede wszystkim zwiększenie stabilności rodzinnej.

Trzeci wniosek odnosi się do zmian w przystosowaniu eurosierot doświadczających różnorodnych problemów (typ N2). Wzrost adaptacyjności w tej grupie zależy w istotnym stopniu od:

- zwiększania zysków w różnorodnych zasobach (por. wykres 2.)
- zmniejszania poziomu strat – niezależnie od ich rodzaju (por. wykres 3.)
- wzrostu kapitału podmiotowego (w tym również zasobów zarządzających) – m.in. w obszarze: a) doświadczania sensowności własnej egzystencji, b) poczucia własnej skuteczności (odnoszonych sukcesów), c) sprawowania kontroli nad własnym życiem, d) motywacji intencjonalnej (związanej z realizacją

osobistych celów), e) obrazu siebie i samooceny, f) kompetencji w zakresie kształtowania konstruktywnych relacji rodzinnych, g) rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe, h) niezależności, i) optymizmu, j) niepoddawania się rutynie (por. wykresy: 4., 8.)

- redukowania strat w kapitale podmiotowym – w szczególności w wymiarze: a) poczucia humoru, b) niezależności, c) samodyscypliny, d) nadziei, e) optymizmu (por. wykres 6.).

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny eurosierot

Aktualne problemy w obszarze wspierania pozytywnego przystosowania eurosierot. Wyniki badań wskazują, że pod nieobecność zarabiających za granicą rodziców, ich dziećmi zajmują się najczęściej dziadkowie, rzadziej zaś – inni krewni lub sąsiedzi. Zdarza się też, że małoletnie dzieci opiekują się sobą wzajemnie, co w konsekwencji często skutkuje ich umieszczeniem w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (Rura 2009, s. 18).

Zastępczy opiekunowie są na ogół niewydolni wychowawczo, ponieważ skupiają się przede wszystkim na zaspokojeniu podstawowych potrzeb dzieci (m.in. na przyrządzeniu posiłków, zakupie ubrań czy też zapewnieniu miejsca pobytu), a nie na wypełnianiu funkcji rodzicielskich o charakterze wychowawczym, opiekuńczym czy też socjalizacyjnym (Miłkowska, Kulesa 2009, s. 4). Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że dzieci migrantów rzadko poszukują pomocy w sytuacji, gdy przeżywają różnego rodzaju trudności (Walczak 2008, s. 157-158).

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego eurosierot. Ze względu na dwie przesłanki – dużą powszechność sieroctwa emigracyjnego i negatywne skutki tego zjawiska – w literaturze przedmiotu są formułowane postulaty, aby poszukiwać strategii mających na celu pomoc dzieciom, które przeżywają tego rodzaju problemy. Ważne znaczenie w analizowanym względzie posiadają sami rodzice, którzy powinni być wspomagani przez (Walczak 2008, s. 143-162; Miłkowska, Kulesa 2009, s. 13-14):

- środowisko lokalne – m.in. instytucje opiekuńczo-wychowawcze, świetlice socjoterapeutyczne oraz różnorodne organizacje i stowarzyszenia pomagające w rozwoju dzieci i młodzieży)
- społeczność szkolną – zwłaszcza wychowawców klas i pedagogów szkolnych
- kościoły i związki wyznaniowe
- konstruktywne grupy rówieśnicze.

Wymienione powyżej podmioty powinny kierować się zasadą pomocniczości, która z jednej strony nakazuje partnerstwo z wyjeżdżającymi za granicę rodzicami w obszarze stymulowania konstruktywnego rozwoju ich dzieci, zaś z drugiej – zakazuje wyręczania w wypełnianiu funkcji rodzicielskich.

Należy też wyraźnie zaznaczyć, że warunkiem podejmowania inicjatyw w analizowanym obszarze jest uwzględnianie czynników, które służą pozytywnej adaptacji sierot emigracyjnych. Analiza tego zagadnienia zostanie przedstawiona w dalszej części artykułu.

Znaczenie zasobów w kształtowaniu potencjału przystosowawczego eurosierot – prawidłowości wynikające z koncepcji COR i uzyskanych wyników badań (na bazie tej teorii). W poszukiwaniu strategii związanych z formowaniem pozytywnego przystosowania u sierot emigracyjnych warto zwrócić uwagę na zjawisko społecznego krzyżowania się zasobów, w którym podstawowe znaczenie mają trzy reguły – naturalnego obiegu zysków i strat, adaptacji systemu i sukcesji zasobów (Hobfoll 2006, s. 243-244).

Pierwsza reguła krzyżowania się zasobów (Hobfoll 2006, s. 243):
w systemach społecznych odbywa się naturalny obieg zysków i strat kapitałowych.

Członków różnego rodzaju społeczności należy spostrzegać jako współzależnych. Dopóki zasoby pozostają w obrębie zbiorowości, to mogą być wykorzystywane na różnych poziomach. Kiedy ktoś przekazuje zasoby innym członkom zbiorowości, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że ich nie straci, gdyż w późniejszym okresie ten kapitał znów będzie dla niego dostępny – chociaż w innej postaci. Podobna prawidłowość dotyczy strat kapitałowych – straty zasobów powodują uszczuplenie rezerw, które mogłyby być spożytkowane w społecznym obiegu zasobów.

Przedstawione powyżej mechanizmy znajdują odzwierciedlenie w wynikach analiz empirycznych. Mianowicie, eurosieroty charakteryzujące się wysoką adaptacyjnością (typ P) w stosunku do społeczności z mniejszymi możliwościami przystosowawczymi (grup typu: N1, N2 i S) istotnie rzadziej doświadczają strat w zasobach systemowych – m.in. w zakresie stabilności rodzinnej, towarzystwa innych ludzi (w tym przyjaciół), przynależności do różnego rodzaju organizacji, zaangażowania w działalność kościoła i/lub wspólnoty religijnej (por. paragraf drugi).

Druga reguła krzyżowania się zasobów (Hobfoll 2006, s. 243):
adaptacji systemu do istniejących zasobów.

Spółeczność przystosowuje się do kapitału, jaki znajduje się w jej dyspozycji. W miarę zyskiwania dostępu do określonych zasobów i utraty możliwości korzystania z innego rodzaju dóbr, system zmienia formy działania na poziomie indywidualnym i zbiorowym poprzez:

- oferowanie nowych możliwości funkcjonowania
- stwarzanie nowych nisz rozwojowych
- likwidowanie dotychczas istniejących nisz adaptacyjnych
- nakładanie nowych ograniczeń.

Na bazie przedstawionej reguły należy zwrócić uwagę na związek między sposobem funkcjonowania systemu rodzinnego i form przystosowania sierot emigracyjnych. Warto podkreślić, że niekorzystny jest zarówno brak zmian w tym otoczeniu, jak również jego niestabilność, powodowana zbyt częstymi przekształceniami. Zachowanie równowagi w systemie rodzinnym jest możliwe dzięki stosowaniu dwóch rodzajów sprzężeń zwrotnych – dodatnich i ujemnych. Odpowiednie dozowanie sprzężeń dodatnich polega na wprowadzaniu zmian w systemie rodzinnym. Natomiast dzięki sprzężeniom ujemnym rodzice chronią najbliższych przed nadmiernymi zmianami, co pozwala utrzymać stabilizację na poziomie materialnym, emocjonalnym, poznawczym i aksjo-normatywnym (Praszkiec 1992, s. 30-39).

Uzyskane wyniki badań przekonują, że pozytywna adaptacja eurosierot w istotny sposób zależy od zwiększania liczby negatywnych sprzężeń zwrotnych (o charakterze stabilizującym) w systemie rodzinnym. Mianowicie, istotnie wyższy potencjał adaptacyjny zaznacza się u sierot emigracyjnych (grupy typu P), które w mniejszym stopniu doświadczają strat w zakresie (por. paragraf drugi):

- stabilności rodzinnej
- obecności ludzi (w tym wypadku rodziców), od których można się uczyć różnego rodzaju kompetencji
- możliwości otrzymania pomocy w realizowaniu zadań w pracy i/lub w domu
- zabezpieczeń materialnych i/lub finansowych (np. niezbędnych ubrań, odpowiedniego odżywiania się, czy też pieniędzy na transport, przyjemności i/lub rozwój osobisty).

**Trzecia reguła krzyżowania się zasobów (Hobfoll 2006, s. 244):
sukcesji zasobów w systemie społecznym.**

Każde środowisko nieustannie się zmienia, ponieważ systemy podlegają naturalnemu procesowi rozwoju na skutek dojrzewania oraz zewnętrznych wpływów historycznych. W związku z tym w społecznościach ludzkich dochodzi do nieustannego przepływu zasobów (ich sukcesji), który prowadzi do przeobrażeń na poziomie zbiorowym i jednostkowym.

Analizowana reguła znajduje odzwierciedlenie w procesie adaptacji sierot emigracyjnych, ponieważ wysoki poziom przystosowania w grupie P jest związany nie tylko z większą stabilnością środowiska domowego, ale również z wykorzystywaniem kapitału innych systemów – m.in. (por. paragraf drugi):

1. nieformalnych grup rówieśniczych (przyjaciół)
2. wspólnot religijnych.

Ad 1) Nieformalne grupy rówieśnicze. Fizyczny brak jednego lub obojga rodziców sprawia, że jeszcze większe znaczenie w procesie kształtowania pozytywnej adaptacji eurosierot zaczyna przejawiać drugi rodzaj społeczności pierwotnych – grupy rówieśnicze. Konstrukttywne wzorce postępowania w zbiorowości koleżeńskiej powinny ukazać alternatywy w stosunku do zachowania, które generuje duże nasilenie problemów przystosowawczych. Pomoc rówieśników powinna w szczególności odnosić się do nasilonych trudności w zakresie (por. rozdział drugi):

- relacji rodzinnych – w stosunku do eurosierot typu N1
- kontaktów interpersonalnych, stosunku do siebie, realizacji osobistych celów, przeżywania psychologicznych problemów, preferowania prospołecznych wartości – w odniesieniu do jednostek typu N2
- zaburzeń o charakterze interpersonalnym – w przypadku osób typu S.

Wysokie prawdopodobieństwo naśladowania pozytywnych działań rówieśniczych przez młodą osobę będzie występowało wtedy, gdy ich zainicjowanie doprowadzi u niej do zaspokojenia przynajmniej jednej kategorii z wymienionych potrzeb (Roykiewicz 1979, s. 238): a) poznawania nowych doświadczeń, b) integracji i/lub przynależności, c) odpoczynku psychicznego i/lub fizycznego, d) zabawy, e) twórczości i/lub przyswajania wartości kulturowych, f) wyczynu i/lub uznania.

Należy również podkreślić fakt, że w warunkach cechujących się występowaniem pozytywnych wzorców pokonywania problemów młody człowiek stopniowo oswaja się z „trudem istnienia” i uczy się znosić przeciwności (Dąbrowski 1979, s. 240). Ważnym czynnikiem, który służy urzeczywistnianiu tego celu, jest stawianie dzieciom, a następnie nastolatkom, wymagań adekwatnych zarówno do ich rozwoju, jak i psychofizycznych możliwości. Młodzi ludzie zazwyczaj nie są pewni posiadanych zdolności w zakresie realizacji życiowych zadań, dopóki nie spróbują się z nimi zmierzyć i dopóki nie otrzymają potwierdzenia od osób znaczących, że dysponują określonego rodzaju potencjałem zaradczym (Campbell 1991, s. 91). W związku z tym, ćwiczeniu konstruktywnych strategii pokonywania problemów przez młodzież powinno towarzyszyć zarówno kontrolowanie, jak również pozytywne dowartościowanie ze strony ich rówieśników.

Natomiast gdy dojdzie już do interioryzacji sposobów zaradczych, to członkowie konstruktywnych grup koleżeńskich powinni skupić się na tym, aby stwarzać okazje do wzmacniania poczucia niezależności młodego człowieka w radzeniu sobie

z różnymi okolicznościami życiowymi. Przedstawiona prawidłowość wynika z tego, że wkraczanie w okres dorastania (a następnie dorosłości) łączy się z pragnieniem niezależności, polegającym na zwiększaniu osobistej kontroli nad decyzjami dotyczącymi własnego zachowania (Campbell 1991, s. 66).

Ad 2) Wspólnoty religijne. Kształtowanie pozytywnej adaptacji w tego rodzaju grupach wynika z dużych możliwości w zakresie regulowania zachowań u członków, integrowania ich ze środowiskiem lokalnym oraz dostarczania wielowymiarowego wsparcia (Hummer i in. 1999, s. 273-285).

Wzrostowi zasobów adaptacyjnych eurosierot służy również antropologia chrześcijańska, nakierowana na umacnianie godności, wolności, odpowiedzialności i otwartości na drugiego człowieka. Wynika to z następujących przesłanek (Kalinowski 2005, s. 147-151):

- religia zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa poprzez poczucie „zakorzenienia” w Absolucie i niezmiennym Autorytecie
- tożsamość wyznaniowa uzasadnia podporządkowanie instynktów sferze wartości
- treści religijne dostarczają pojęć moralnych, które stanowią układ odniesienia do oceny i porządkowania świata
- postawa pobożności jest ważnym zasobem w zakresie radzenia sobie z problemami – w sytuacjach trudnych osoba może wykorzystywać motywację religijną do podjęcia działania; dzięki odniesieniom do wartości duchowych może utrzymywać pozytywną samoocenę; a w wyniku posiadania standardów moralnych ma większe możliwości w zakresie pozytywnego ukierunkowania zachowania
- dojrzałość postawy religijnej współwystępuje z dojrzałą osobowością i konstruktywnymi kontaktami interpersonalnymi.

Wymienione prawidłowości świadczą o tym, że treści głoszone przez Kościół prowadzą do spójności elementów poznawczych, emocjonalnych i działaniowych, które są ukierunkowane na dobro indywidualne i wspólne. W konsekwencji tak ukształtowane postawy osób wierzących stają się efektywnym regulatorem ich zachowań w procesie adaptacji do wymogów, jakie stawia otaczająca rzeczywistość.

W przeciwdziałaniu marginalizacji eurosierot wspólnota Kościoła dysponuje również specyficznym kapitałem stanu (por. rozdział pierwszy). Chrześcijaństwo przyjmuje, że człowiek poszukuje spotkania z innymi, ponieważ dąży do swego dopełnienia, które znajduje w środowisku społecznym. Bytowa odrębność osoby ludzkiej nie tylko nie wyklucza komunikacji ze światem zewnętrznym, ale – co więcej – domaga się podjęcia życia społecznego. To właśnie we wspólnocie jednostka ludzka znajduje swe naturalne zwieńczenie. Grupy wewnątrz Kościoła powinny zatem odznaczać się udziałem jednej osoby w życiu innej w duchu miłości oraz

działaniem wszystkich we wspólnocie i dla wspólnoty (Gocko 2005, s. 39). Charakter przedstawionego uczestnictwa pokazuje, że w chrześcijańskich grupach religijnych z jednej strony osoba uzyskuje ważne zasoby przystosowawcze (m.in. poczucie bezpieczeństwa i przynależności), a z drugiej – wykorzystuje posiadany kapitał zgodnie z wartościami i normami, jakie obowiązują w społeczności religijnej.

Techniki zwiększające kapitał adaptacyjny eurosierot. Zjawisko krzyżowania się zasobów przekonuje, że w procesie wspierania pozytywnej adaptacji sierot emigracyjnych można wykorzystywać techniki wypracowane na gruncie teorii społecznego uczenia. Wymienione koncepcje zakładają, że przystosowanie i zmiany rozwojowe człowieka są zakorzenione w systemach społecznych, dlatego uczenie nowych zachowań jest najbardziej skuteczne, gdy jest związane z siecią wpływów ze strony innych osób (Bandura 1977, s. 59). Istnieją dwa podstawowe sposoby nabywania nowych zasobów – modelowanie społeczne i doświadczanie osobistej skuteczności (Bandura 1977).

**Efektywna technika pozyskiwania zasobów (Bandura 1977, s. 59-73):
Modelowanie społeczne.**

Uczenie na skutek modelowania następuje przez obserwowanie jednostek stanowiących wzory postępowania. Zaobserwowane działanie innych tworzy rodzaj reguły (matrycy) dla generatywnego zachowania osoby uczącej się. Zachowania mogą być modelowane przez różne osoby, ale szybkość procesu ich przyswajania zależy w dużym stopniu od cech „osób-modeli” – przede wszystkim ich adekwatności, wiarygodności oraz od tego, w jakim stopniu obserwator czuje się do nich podobny (Rosenthal, Bandura 1978, s. 622). Przedstawiony mechanizm potwierdza zatem fakt, że w sytuacji nieobecności rodziców, sposoby przystosowania eurosierot będą w dużym stopniu modelowane przez ich rówieśników lub też przez członków grup, z którymi jednostka się identyfikuje.

Warto więc jeszcze raz podkreślić, że proces modelowania korzystnych form przystosowania wymaga odpowiedniego środowiska. Wynika to z prawidłowości polegającej na tym, że osoba aktywnie oddziałuje na otoczenie, a środowisko (zwrotnie) wywiera wpływ na człowieka, stanowiąc jednocześnie rodzaj potencjalnych wzorców postępowania oraz informacji o ich skuteczności i wartości (Bandura 1991, s. 238).

**Efektywna technika pozyskiwania zasobów (Bandura 1991, s. 229-270):
wzmacnianie poczucia własnej skuteczności przy ćwiczeniu nowych zachowań.**

Drugi sposób uczenia wynika z doświadczania własnej skuteczności w sytuacji ćwiczenia nowych zachowań. Wykorzystywanie tej techniki jest bardzo skuteczne, ponieważ od poziomu spostrzegania swojej skuteczności zależy poczucie sensowności własnego życia, natężenie motywacji intencjonalnej (wzrost lub spadek podejmowanego wysiłku w kierunku osiągnięcia celów), rodzaj emocji, jakie towarzyszą podejmowanym działaniom (myślenie pesymistyczne lub optymistyczne) oraz charakter samooceny (Holden 1991, s. 53-93).

Do podstawowych reguł wprowadzania i utrzymywania pożądanych zmian związanych z doświadczaniem własnej skuteczności należy (Rosenthal, Bandura 1978, s. 622):

- porządkowanie zadań, których osoba ma się nauczyć w sekwencji kolejnych kroków
- wyjaśnianie ogólnych reguł prowadzonych oddziaływań
- zapewnianie możliwości doskonalenia i samodzielnego kierowania wyuczonym zachowaniem
- sprawdzanie nabytych umiejętności: a) w warunkach naturalnych, b) w coraz trudniejszych sytuacjach
- zapewnianie informacji zwrotnych o jakości funkcjonowania nowych kompetencji.

Bardzo ważnym zagadnieniem jest również zainicjowanie adaptacyjnego sprzężenia zwrotnego między zachowaniami a przekonaniem: skuteczne radzenie sobie w różnych sytuacjach życiowych wpływa korzystnie na przekonanie o własnej skuteczności, co z kolei prowadzi do zmiany spostrzegania zaistniałych sytuacji i zwiększania wysiłku w kierunku poszukiwania konstruktywnych rozwiązań w określonych okolicznościach.

Podsumowując przedstawione powyżej techniki, należy podkreślić, że za ich wykorzystywaniem w oddziaływaniach zwiększających potencjał adaptacyjny eurosierot przemawiają wyniki badań. Na ich podstawie stwierdzono, że stosowanie modelowania społecznego i/lub wzmacniania poczucia własnej skuteczności służy zarówno przyswajaniu nowych kompetencji, jak również korzystnym przeobrażeniom w dysfunkcyjnych schematach poznawczych (Ortmann 2000, s. 215).

Zaprezentowane techniki powinny służyć przede wszystkim zapobieganiu stratom w podmiotowym kapitale zarządzającym u eurosierot – m.in. przeciwdziałać temu, aby nie doszło u nich do obniżenia sensu życia, motywacji intencjonalnej, sprawowania kontroli nad własnym życiem, samooceny, samodyscypliny, niezależności, optymizmu i nadziei (por. rozdział drugi).

Bibliografia:

- Antonovsky A. (1995). Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Warszawa: Fundacja IPN.
- Babiker G., Arnold L. (2002). Autoagresja. Mowa zranionego ciała. Gdańsk: GWP.
- Bałandynowicz A. (1999). Adopcja formą kompensacji sieroctwa społecznego. W: K. Ostrowska, E. Milewska (red.). Adopcja. Teoria i praktyka. Warszawa: MEN, s. 7-31.
- Bandura A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bandura A. (1991). Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behavior. W: J. Madden (red.). Neurobiology of learning, emotion and affect. New York: Raven Press, s. 229-270.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). Kryminologia. Gdańsk: Arche.
- Boćwińska-Kiluk B., Bielecka E. (2008). Migracja a psychospołeczny rozwój dziecka. *Pedagogika Społeczna* nr 3, s. 47-60.
- Bogusz L. (2001). Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodzin. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 9, s. 27-33.
- Campbell R. (1991). Twój nastolatek potrzebuje Ciebie. Kraków: Towarzystwo Krzewienia Etyki Chrześcijańskiej.
- Cekiera Cz. (1994). Ryzyko uzależnień. Lublin: TN KUL.
- Cudak H. (2003). Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Czyż E. (2000). Prawa wychowanków domów dziecka – raport z monitoringu. Warszawa: HFPC.
- Dąbrowski K. (1979). Wprowadzenie do higieny psychicznej. Warszawa: PTHP.
- Gocko J. (2005). Rozwój społeczny człowieka. W: M. Kalinowski (red.). Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu. Lublin: Wyd. KUL, s. 39-53.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Holden G. (1991). The relationship of self-efficacy appraisals to subsequent health related outcomes: A meta-analysis. *Social Work in Health Care* nr 16, s. 53-93.
- Hołyst B. (1993). Narkomania a przestępczość. Warszawa: PTHP.
- Hummer R., Rogers R., Nam C., Ellison C. (1999). Religious involvement and US adult mortality. *Demography* nr 36, s. 273-285.
- Hurlock E. (1998). Rozwój dziecka. Warszawa: PWN.
- Jacyniak A., Płużek Z. (1996). Świat ludzkich kryzysów. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jelonkiewicz I., Kosińska-Dec K. (2001). Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem: empiryczna analiza kierunku zależności. *Przegląd Psychologiczny* nr 44, s. 337-347.
- Jędrzejewski M. (1999). Młodzież a subkultury. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak”.
- Jędrzejewski M. (2001). Subkultury a przemoc. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak”.
- Kalinowski M. (2005). Znaczenie resocjalizacji religijnej w kształtowaniu dojrzałych postaw u skazanych na karę pozbawienia wolności. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Lublin: Wyd. KUL, s. 147-158.
- Kendall P. C. (2004). Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji. Gdańsk: GWP.

- Kłosowska A. (1981). *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN.
- Kozak S. (2010). *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*. Warszawa: Difin.
- Lachowska B. (1999). *Samotne macierzyństwo*. W: D. Kornas-Biela (red.). *Oblicza macierzyństwa*. Lublin: RW KUL, s. 281-288.
- Łopatkowa M. (1989). *Samotność dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Łuczynski A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*. Lublin: Wyd. KUL.
- Martynowicz-Hetka E. (1998). *Sieroctwo społeczne i profesje społeczne*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 6, s. 5-8.
- Masłow A. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: PAX.
- Milewska B. (2006). *Rozwój psychoruchowy wychowanków domu dziecka*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 9, s. 33-38.
- Miłkowska G., Kulesa A. (2009). *Wpływ emigracji zarobkowej rodziców na funkcjonowanie dzieci w rodzinie i szkole*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 9, s. 3-14.
- Obuchowska I. (1998). *Dziecko zagubione w sieroctwie*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 5, s. 3-6.
- Obuchowski K. (1995). *Przez galaktykę potrzeb*. Poznań: Zysk i Spółka.
- Olszewski A. (2007). *Siniaki na mózgu*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 2, s. 31-33.
- Ortmann R. (2000). *The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment*. *Crime & Delinquency* nr 2, s. 214-232.
- Ostrihanska Z., Greczuszkin A. (2000). *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*. Lublin: Norbertinum.
- Peplau L, Perlman D. (1979). *Blueprint for a Social Psychological Theory of Loneliness*. W: M. Cook, G. Welson. (red.). *Love and Attraction*. Oxford: University Press, s. 97-112.
- Praszkier R. (1992). *Zmieniać nie zmieniając: ekologia problemów rodzinnych*. Warszawa: PWN.
- Rajska-Kulik I. (1998). *Osobowościowe i sytuacyjne tło motywacyjne czynów agresywnych, w tym zabójstw dokonanych przez nieletnich (w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego)*. W: J. Papież i A. Płukis (red.). *Przemoc dzieci i młodzieży*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, s. 163-171.
- Rokach A. (1988). *The Experience of Loneliness: A Tri Level Model*. *Journal of Psychology* nr 122, s. 531-544.
- Rosenthal T., Bandura A. (1978). *Psychological modeling: Theory and practice*. W: S. Garfield, A. Bergin (red.). *Handbook of psychotherapy and behavior change*. New York: Wiley, s. 621-658.
- Roykiewicz A. (1979). *Psychohigieniczne funkcje czasu wolnego*. W: K. Dąbrowski (red.). *Zdrowie psychiczne*. Warszawa: PWN, s. 234-262.
- Rura G. (2009). *Kukułcze dzieci. Problemy emigracyjnego sieroctwa*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 9, s. 15-20.
- Rzecznik Praw Dziecka. (2008). *Informacje dla rodziców podejmujących pracę poza granicami kraju*. *Biuletyn Informacyjny* nr 1-2, s. 2-4.
- Sermat V. (1978). *Sources of loneliness*. *Essence* nr 2, s. 272-278.
- Sermat V. (1980). *Some situational and personality correlates of loneliness*. W: J. Hartog, R. Audy, Y. Cohen (red.). *The Anatomy of Loneliness*. New York: Wiley, s. 74-98.

- Sęk H. (2001). Wprowadzenie do psychologii klinicznej. Warszawa: Wyd. Naukowe „Scholar”.
- Siemaszko A. (1993). Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych. Warszawa: PWN.
- Studen S. (1996). Psychologiczna analiza reakcji rodziców i dzieci w sytuacji rozwodowej. W: E. Januszewska (red.). Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej dzieci i młodzieży. Lublin: TN KUL, s. 69-88.
- Syndyk M. (2001). Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Walczak B. (2008). Migracje rodzicielskie – skala zjawiska oraz jego wychowawcze i edukacyjne implikacje. *Pedagogika Społeczna* nr 3, s. 143-162.
- Zwoliński M. (2000). Systemowe zasoby rodziny a poczucie koherencji u dorosłego dziecka. *Przegląd Psychologiczny* nr 43, s. 139-156.

ZASOBY ADAPTACYJNE MAŁOLETNIICH MATEK

Marek Jarosz*

1. Problemy przystosowawcze małoletnich matek

Jednym z podstawowych praw i zarazem życiowych zadań, jakie stoi przed człowiekiem, jest zrodzenie i wychowanie potomstwa. To zaszczytne powołanie staje się problemem społecznym i osobistym w sytuacji, kiedy matkami zostają nieletnie kobiety. Sytuacja ta rodzi trudności na wielu płaszczyznach: społecznej, medycznej, socjalnej i wychowawczej. Fakt, że ciąża nieletnich jest nieplanowana a matka nie zawarła jeszcze związku małżeńskiego, ma niewielkie doświadczenie i wiedzę o macierzyństwie, sprawia, że kontekst, w jakim pojawia się dziecko, stanowi wyzwanie dla nieletniej osoby oraz jej rodziny i społeczeństwa.

Prawne i społeczne problemy braku adaptacji u małoletnich matek. Pojęcie małoletniej matki w literaturze nie jest jednoznaczne i w dużej mierze zależy od kontekstu kulturowego. Społeczne i prawne systemy krajów afrykańskich w zasadzie takiej kategorii nie stosują, gdyż mają zupełnie różne rozwiązania prawne i zwyczajowe regulujące tę kwestię. Nie ma tam jednej granicy wieku pełnoletności. Jest to uzależnione od ustawodawstwa i zwyczajów danego kraju (Ekonjo, Pałczyńska, Gryboś 2003, s. 47). Uważa się tam często, że dziewczyna po pierwszej menarce jest już zdolna do zrodzenia potomstwa, natomiast uzyskanie konkretnego wieku jest nieistotne. Dlatego nierzadkim przypadkiem, akceptowanym społecznie w niektórych krajach, jest ciąża dwunasto- czy trzynastolatki.

Granica małoletności i pełnoletności w przypadku ciąży może odnosić się do dwóch kryteriów: formalnego i medycznego. W przypadku pierwszego kryterium, podaje się górną granicę wiekową małoletniej matki. Najczęściej jest to 17 lub 18 lat, niektórzy nawet 19 lat wskazują jako okres niepełnoletności u ciężarnych kobiet. Podręczniki z zakresu położnictwa podają, że można wyróżnić dwie grupy małoletnich matek: bardzo młode nastolatki, do 16. roku życia, oraz starsze –

dziewczęta w wieku 16-19 lat. Obok kryterium wiekowego, czasem zwraca się też uwagę na sytuację społeczną takiej kobiety. Wskazuje się na jej osamotnienie, brak wsparcia zarówno u swojego partnera i rodziny (Frankowicz-Gasiul, Michalik, Czerwińska i in. 2008, s. 58).

Prawny aspekt nieletniej matki polega na tym, że kobieta po ukończeniu 18. roku życia posiada pełnię praw obywatelskich i może zawierać związek małżeński. Jednak w przypadku dziewcząt szesnasto- czy siedemnastoletnich, ich małżeństwa mogą być zawierane tylko za zgodą sądu. Młodsze nastolatki, tzn. poniżej 15. roku życia, nie mogą wchodzić w formalne związki, a wskazanie przez taką dziewczynę na ojca dziecka pociąga za sobą konsekwencje natury prawnej w stosunku do mężczyzny (Sobańska 2007). W polskim ustawodawstwie każda ciąża dziewczyny przed ukończeniem 15. roku życia jest traktowana jako efekt przestępstwa. Polski kodeks karny reguluje tę kwestię w art. 200 w następujący sposób: „Kto doprowadza małoletniego poniżej lat 15 do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”.

Polskie opracowania naukowe na ogół podają, że małoletnia matka to ta, która zaszła w ciążę i urodziła pierwsze dziecko przed ukończeniem 18. roku życia (por. Grzechocińska, Marianowski 2001; Kulesza-Brończyk i in. 2004). Kryterium to jest o tyle jasne, że w Polsce za pełnoletnią osobę uznaje się tę, która ukończyła osiemnaście lat i nie jest już określana jako nieletnia czy małoletnia (Kodeks cywilny, art. 10).

Nasilenie zjawiska, jakim jest ciąża nieletniej, jest zróżnicowane i zależy w dużej mierze od wielu czynników społecznych i kulturowych. Ocenia się, że w krajach Zachodu największy odsetek małoletnich matek jest w Stanach Zjednoczonych. Na tysiąc porodów stanowią one około 97. W Europie liczba ta jest oceniana jako mniejsza i wynosi 3,4% wszystkich porodów. Przodującym krajem europejskim, w którym jest stosunkowo największa liczba małoletnich matek, jest Wielka Brytania (4,6%), natomiast w Holandii należy ona do niższych (około 1%). Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych odsetek ciąż u nieletnich w Szwajcarii wynosił 0,53% (Pawłowska, Filipp, Pietrasik i in. 2005, s. 41).

Częstotliwość opisywanego zjawiska jest specyficzna w krajach byłego bloku wschodniego. W latach dziewięćdziesiątych zanotowano znaczący przyrost porodów u małoletnich matek. Na Litwie czy terenie Rosji ich liczba wzrosła z około 1,5% do 4%. Podobny procent odnotowano na terenie Czech, Słowacji i dawnej Jugosławii.

W Polsce problem małoletnich matek obserwuje się w ostatnich latach bardzo wyraźnie. Rocznik statystyczny z 2009 roku podaje, że liczba takich matek w przedziale wiekowym od 15 do 19 lat w ostatnich latach spadała, począwszy

od lat dziewięćdziesiątych do 2005 roku, z poziomu prawie 4% do poniżej 2%. W 2008 roku ponownie wzrosła do około 1,63% (www.cbos.pl).

Zdecydowana większość młodziących matek, ze względu na wiek, pozostawała na utrzymaniu rodziców (87,3%), a prawie 40% stanowiły uczennice szkół średnich (Ekonjo, Pałczyński, Gryboś 2003, s. 48). Niewiele ponad 12% pracowało na stanowiskach niskopłatnych, które nie dają większej możliwości awansu zawodowego. Bardzo często pochodzą one z rodzin niepełnych, środowisk zaniedbanych materialnie i duchowo o bardzo niskim standardzie społecznym (Ekonjo, Pałczyński, Gryboś 2003, s. 47).

Środowiskowe czynniki utrudniające adaptację małych matek

Cechą charakterystyczną małych matek jest to, że bardzo często wyrastają one ze środowisk, które mają problemy ekonomiczne i społeczne. Frankowicz-Gasiul i inni (2008) piszą, że złe warunki ekonomiczne bardzo często charakteryzują sytuację małych matek. Ich problemy ekonomiczne przekładają się na:

- słabe zainteresowanie przebiegiem ciąży
- nieregularną opiekę medyczną
- niską troskę matki o własny organizm, aby płód mógł się rozwijać prawidłowo
- brak zainteresowania odpowiednimi warunkami do rozwoju biologicznego i społecznego dziecka (Rodacka-Wróbel 1996).

Obciążenia środowiskowe i społeczne przyczyniają się do znacznych zaniedbań w zakresie kontrolowania przebiegu ciąży. Pawłowska i in. (2005) podają, że średnio czas wizyty małej matki miał miejsce w 14,73 tygodniu ciąży. W przypadku pełnoletnich, znacznie wcześniej pojawiały się u lekarza, bo w 11,48 tygodniu ciąży. Średnia liczba wizyt lekarskich odbytych przez małe matki wynosiła 6,67, zaś w przypadku pełnoletnich kobiet 8,05. W obu przypadkach różnice te były istotne statystycznie (Pawłowska, Filipp, Pietrasik, i in. 2005, s. 42).

Biologicznych przyczyn cięż u młodziących upatruje się w akceleracji dojrzewania. Jest ona pochodną zmian żywieniowych, zwłaszcza wysokobiałkowej diety, oraz wzrostu liczby bodźców psychicznych oddziałujących na aktywność hormonalną. Jednak nie bez znaczenia jest tutaj łatwy dostęp do komunikacji i treści, które zwiększają zainteresowanie sferą seksualną we wczesnym okresie życia. Niska wiedza seksualna, niedojrzała motywacja oraz brak odpowiedzialności za swoje zachowania często prowadzą do przypadkowych cięż u nieletnich (Sowińska-Przepiera, Jarząbek 2007).

Wśród społecznych czynników zwiększających ryzyko ciąży u małych matek wymienia się

- brak więzi emocjonalnej z rodzicami
- trudności w relacjach pomiędzy członkami rodziny
- poczucie osamotnienia.

Dziewczeta te nie otrzymują wystarczającego wsparcia w rodzinie i mają tendencję do stania się jak najwcześniej osobami dorosłymi, nie uświadamiając sobie jeszcze wszystkich konsekwencji podejmowanych zachowań. Pierwszy okres ciąży jest dużym wyzwaniem dla niepełnoletniej kobiety, gdyż obawia się ona powiedzieć rodzicom i bliskim o zaistniałej sytuacji. Lęk przed poinformowaniem środowiska o poczętym dziecku hamuje pierwszy kontakt z lekarzem ginekologiem i dlatego małoletnie matki zwykle znacznie później decydują się na pierwszą wizytę u lekarza specjalisty (Frankowicz-Gasiul, Michalik, Czerwińska 2008).

Problem osamotnienia u małoletnich matek jest dość ważny, gdyż z jednej strony dziewczeta te mają słabą komunikację bliskimi i wsparcie w środowisku rodzinnym, z drugiej często w okresie ciąży pozostają same. Ojciec dziecka przeważnie był przypadkowym partnerem seksualnym i nie daje wystarczającego wsparcia matce. Sytuacja, w jakiej znajduje się małoletnia matka, jest oceniana przez nią w kategoriach zagrożenia dla życiowych planów, jeśli takowe istnieją, albo jako zadanie, które jest zbyt trudne dla ojca i matki dziecka (Frankowicz-Gasiul, Michalik, Czerwińska 2008, s. 58).

Rozwijająca się ciąża małoletniej matki przypada na okres, w którym nie została jeszcze osiągnięta dojrzałość społeczna, a problemy emocjonalne, typowe dla tego wieku, nie pozwalają na dojrzałe rozwiązanie pojawiających się trudności. Również strona intelektualna bardzo często jest poważnym hamulcem w twórczym rozwiązaniu kryzysowej sytuacji. Problemy natury społeczno-emocjonalnej z pewnością przekładają się nie tylko na zdrowie dziecka, ale też na kontakt małoletniej matki z lekarzem i personelem medycznym. Brak dojrzałości osobowościowej zakłóca relacje społeczne z otoczeniem, które czuje się odpowiedzialne za opiekę i troskę nad kobietą spodziewającą się dziecka (Maciejewicz 1989, Sowińska-Przepiera, Jarząbek 2007).

Brak wsparcia społecznego, zwłaszcza ze strony rodziców i ojca dziecka, może prowadzić do bardzo poważnych konsekwencji w postaci podjęcia decyzji o dokonaniu aborcji. Pojawienie się ciąży w tym okresie często nie jest źródłem nowego doświadczenia, które pozwala na akcelerację dojrzałości w wielu wymiarach. McGrew (1991) podaje, że aż 60% małoletnich matek, które urodziły dziecko przed 17. rokiem życia, ponownie zachodzi w ciążę przed 19. rokiem. Przyczyną takiego stanu jest najczęściej fakt, że kobiety te charakteryzują się niską edukacją seksualną. Podobnie ojciec dziecka nie ma większej odpowiedzialności i wiedzy niż jego partnerka. Często tam, gdzie jest silna presja społeczna, małoletnie kobiety z powodu ciąży decydują się na zawarcie związku małżeńskiego. Czasem są zmuszane do jego zawarcia i wówczas bardzo szybko po raz wtóry zachodzą w ciążę.

W krajach Zachodu coraz częściej pojawia się możliwość wychowania dziecka przez małoletnią matkę przy wsparciu środowiska rodzinnego. Malejąca presja

społeczna i zmniejszająca się stygmatyzacja najbliższego środowiska sprawiają, że wzrastają szanse na zrodzenie i wychowanie dziecka, bez konieczności zawarcia wyłącznie z tego powodu małżeństwa. Wielką szansą dla dziecka rodzącego się w takim kontekście społecznym jest instytucja adopcji, albo stworzenie systemu opieki społecznej (np. w Wielkiej Brytanii), dzięki któremu specjalne zespoły pracowników socjalnych wspierają małe matki, zwłaszcza w pierwszym okresie po urodzeniu dziecka (Pawłowska, Filipp, Pietrasik 2005).

Niedostateczna troska o zdrowie małych matek jako rezultat trudności adaptacyjnych

Trudności adaptacyjne małej matki przekładają się na stopień zainteresowania własnym zdrowiem oraz brak wystarczającej dbałości o rozwijający się płód. Wyżej wspomniane psychiczne skutki ciąży małej kobiety mają charakter raczej bezsporny, natomiast jej zdrowotna kondycja jest przedmiotem badań (Frankowicz-Gasiul, Michalik, Czerwińska i in. 2008, s. 59; Ekonjo, Pałczyński, Gryboś 2003; Olejek, Binkiewicz, Nowak, Chmielewski 2003). W okresie ciąży grupa małych matek jest najczęściej narażona na gestozę (6,78%), w ponad 3% jest zagrożona przedwczesnym porodem, zaś niewiele ponad 2% zakażeniem układu moczowego i prawie 1% dotyczą problemy związane z cukrzycą. Lekarze tłumaczą przyczyny gestozy brakiem świadomości zdrowotnej i niskim statusem socjoekonomicznym tych kobiet. Jednak nie odnotowano u małych matek znacznie częściej pojawiających się powikłań ciąży. Ponad 90% osób z tej grupy wiekowej urodziło dziecko w terminie. Pozostały procent stanowią porody przedwczesne. Należy tu uwzględnić fakt, że często ustalenie precyzyjnego terminu porodu jest niemożliwe z powodu nieregularności miesiączek w pierwszych pięciu latach od ich pojawienia się. Sam poród u nieletnich był nieco krótszy niż w przypadku pełnoletnich matek. Różnica ta wynosiła około 0,8 godziny. Prawie 70% porodów odbyło się w sposób naturalny, w ponad 10% z wykorzystaniem cesarskiego cięcia. Ekonjo i in. (2003) piszą, że co prawda u ponad 10% małych matek zastosowano cesarskie cięcie, ale i tak były to rzadsze sytuacje niż w przypadku dojrzałych kobiet. Pawłowska i in. (2005), prowadząc swoje badania w Instytucie Matki i Dziecka na grupie 163 małych matek, wykazali, że zarówno przebieg porodu, jak i cechy dziecka wykazują różnice istotne statystycznie w grupie małych i dojrzałych matek. Waga noworodków, długość oraz wartości opisywane na skali Apgar, były istotnie statystycznie mniejsze (por. Marianowski, Grzechocińska 1996). Poporodowa sytuacja dziecka urodzonego przez małą matkę jest trudniejsza z kilku powodów. Ich dzieci:

- prawie pięciokrotnie częściej umierają na zespół nagłej śmierci
- częściej są narażone na infekcję i nieszczęśliwe wypadki.

Powodem tych nieszczęśliwych przypadków najczęściej są: brak doświadczenia matki, mniejsza dojrzałość psychospołeczna, brak wzorców, dzięki którym mogłyby rozwijać swoje umiejętności macierzyńskie i opiekuńcze (Pawłowska, Filipp, Pietrasik i in. 2005, s. 42).

Edukacyjne i wychowawcze przyczyny trudności adaptacyjnych małych matek

Od pewnego czasu toczy się dyskusja na temat roli i znaczenia wychowania seksualnego w kształtowaniu postaw i zachowań, które mogłyby powstrzymać pojawienie się nieletnich cięż (Izdebski 1992; 1997). Wiele środowisk naukowych stoi na stanowisku, że jednym z podstawowych czynników odpowiedzialnych za wczesne macierzyństwo jest brak edukacji seksualnej. Pogląd ten w dużej mierze wpłynął na wprowadzenie do szkół przedmiotu lub elementów wiedzy o życiu seksualnym człowieka. Badania na reprezentatywnej grupie Polaków pokazały, że opinia społeczna skłania się do tego, że wiedza na ten temat jest potrzebna. Takie stanowisko reprezentuje 90% Polaków, a 84% uważa, że ten rodzaj zajęć powinien odbywać się w szkołach, 59% ankietowanych uważa, że obowiązek ten w równym stopniu spoczywa na rodzicach i szkole, zaś 34%, że przede wszystkim na rodzicach. Ankietowani byli też pytani o wiek, w którym powinna rozpocząć się edukacja seksualna. Około 9% respondentów stało na stanowisku, że edukacja ta powinna się rozpoczynać poniżej 12. roku życia. Mniej więcej po około 20% badanych było przekonanych, że w 12., 13., 14. i 15. roku życia. Zaledwie 12% twierdziło, że powinna ona się rozpoczynać w 16. roku życia, a 5% – w wieku 17-18 lat (Zielińska 2007).

Mimo dość powszechnej zgody na wprowadzenie edukacji seksualnej, nie odnotowuje się radykalnej poprawy wyników w zakresie spadku cięż u małych matek. Część badaczy stoi na stanowisku, że sama wiedza jest czynnikiem niewystarczającym do ochrony przed wczesną ciążą. Jeśli obok zgody na ten rodzaj edukacji, 51% respondentów jest przekonanych, że kontakty seksualne mogą mieć miejsce poza małżeństwem, to takie opinie nie wpływają pozytywnie na postawy abstynenckie młodzieży w zakresie życia płciowego.

Edukacja seksualna z pewnością w niewystarczający sposób chroni przed niechcianą ciążą osób małych. Najsilniejszym czynnikiem strzegącym przed wczesną i przedmałżeńską aktywnością w sferze intymnej jest religijność. Badania CBOS-u z marca 2009 roku po raz kolejny potwierdziły, że religijność wykazuje silny związek z postawami wobec współżycia przedmałżeńskiego (http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_040_09.PDF). W badaniu tym 75% Polaków uznało, że współżycie przed zawarciem związku jest dopuszczalne. Jeśli uwzględni się miarę religijności, jaką jest częstotliwość chodzenia do kościoła, to

okazuje się, że akceptacja kontaktów seksualnych przed zawarciem małżeństwa jest najniższa wśród osób, które bardzo często uczęszczają do kościoła – raz w tygodniu i częściej (31%). W grupie osób, które czynią to kilka razy w roku, odsetek osób akceptujących relacje intymne przed zawarciem małżeństwa wzrasta do 95% (http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_040_09.PDF).

Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia, jeśli chodzi o praktyki seksualne wśród młodzieży ze szkół średnich. Największa grupa uczniów, zachowujących abstynencję seksualną, to:

- uczniowie liceów ogólnokształcących
- uczniowie, którzy spełniają praktyki religijne raz w tygodniu lub częściej (57%).

Grupą, która wykazuje największy odsetek kontaktów seksualnych jest młodzież, która uczestniczy w praktykach religijnych 1-2 razy w miesiącu.

Poszukując edukacyjnych i społecznych przyczyn zjawiska, jakim są małe matki, należy stwierdzić, że większość z nich to uczennice szkół zawodowych i techników. Właśnie ta grupa dziewcząt najczęściej wykazuje kontakty seksualne. Są to zatem dziewczęta, które znacznie słabiej funkcjonują od strony poznawczej, co przekłada się na mniejszą odpowiedzialność za własne postępowanie i świadomość swoich czynów. Młodzież, która wcześniej rozpoczyna życie płciowe, bardzo często stosuje też substancje psychoaktywne, spożywa alkohol i pali papierosy (Izdebski 2000). Oznacza to, że cięża małych kobiet wpisuje się w głębszą problematykę rozluźnionego systemu moralnego, a nabyty styl życia we wczesnym okresie będzie miał wpływ na przebieg ciąży i zwiększa prawdopodobieństwo, że kobieta będzie stosowała używki zarówno w tym okresie, jak i po urodzeniu dziecka (Filipp, Pawłowska, Wilczyńska 2005, s. 50).

Spoleczne i psychologiczne skutki trudności adaptacyjnych małych matek

Zajście w ciążę przez młodą kobietę w radykalny sposób zmienia jej styl życia. Wiele aktywności typowych dla tego okresu życia schodzi na drugi plan i ustępuje miejsca problemom związanym z ciążą, porodem i opieką nad dzieckiem. Następuje ograniczenie kontaktów towarzyskich i rówieśniczych, co w przyszłości może prowadzić do jeszcze większych trudności w rozwoju społecznym i emocjonalnym (Bidzan 2007, s. 65).

- *Ciąża u nastolatki jest zwykle sytuacją kryzysową dla niej samej, ojca dziecka i najbliższej rodziny małej matki.* Zwykle rodzice reagują na wiadomość o ciąży córki złością i agresją, które z czasem zmieniają się w powolną akceptację sytuacji (Malec 2004, s. 36). Nieliczne przypadki kończą się wyrzuceniem nastolatki z domu i zmuszeniem jej do pobytu w Domu Małego Dziecka lub w Domu Samotnej Matki. (Bidzan 2007, s. 67).

- *Większość nastoletnich matek (75%) nie zawiera związków małżeńskich z ojcem dziecka.* Badania Rodackiej-Wróbel (1996) wskazują, że odsetek zawieranych małżeństw przez nastolatki w ciąży zwiększa się i wynosi 69,3%. Autorka wykazała, że w grupie dziewcząt poniżej 16. roku życia związek małżeński zawarło 6,9%, wśród 17-latek 26,3%, a w grupie powyżej 17. roku życia 36,1%. Jednak częstotliwość rozpadu takich małżeństw jest bardzo wysoka – trzykrotnie większa niż w przypadku innych małżeństw (Bidzan 2007, s. 52).
- *Innym skutkiem przedwczesnej ciąży jest zmniejszenie szansy na ukończenie edukacji.* Z badań wynika, że spośród 554 ankietowanych dziewcząt, które urodziły dziecko jako nieletnie, 25% szesnastolatek i 37% starszych małoletnich matek przerwało naukę. Żadna kobieta, która urodziła dziecko przed ukończeniem 16 lat, po upływie 6-20 lat od urodzenia nie ukończyła studiów wyższych. Zaledwie 6,4% starszych nastolatek deklarowało wyższe wykształcenie. Rezygnacja z dalszej edukacji skutkuje gorszym startem w dorosłe życie, słabszą pozycją na rynku pracy oraz większym ryzykiem bezrobocia (Bidzan 2007, s. 67).

Zaledwie około 30% młodocianych matek może liczyć na pomoc finansową ze strony ojca dziecka. Niewiele z nich potrafi uzyskać świadczenia alimentacyjne ze strony partnera, gdyż nie są w stanie poradzić sobie z prawną kwestią, a często mają poczucie wykorzystania i oszukania przez mężczyznę (Kościelska 1998, s. 154).

Do psychologicznych czynników narażających małoletnie kobiety na trudności zalicza się depresję okołoporodową (Bidzan 2007, s. 68). Może ona być przyczyną małego zainteresowania dzieckiem i słabej opieki wychowawczej. Badania ujawniają deficyt więzi emocjonalnej między małoletnią matką a dzieckiem.

Maciejewicz (1989, s. 12) wskazuje, że wśród młodocianych matek przeważają te, które:

- nie okazują wystarczającej serdeczności swojemu dziecku poprzez głaskanie, przytulanie czy dotykanie
- duży odsetek dziewcząt nie cieszył się z możliwości karmienia dziecka
- większość z nich nie identyfikowała się z rolą karmiącej matki.

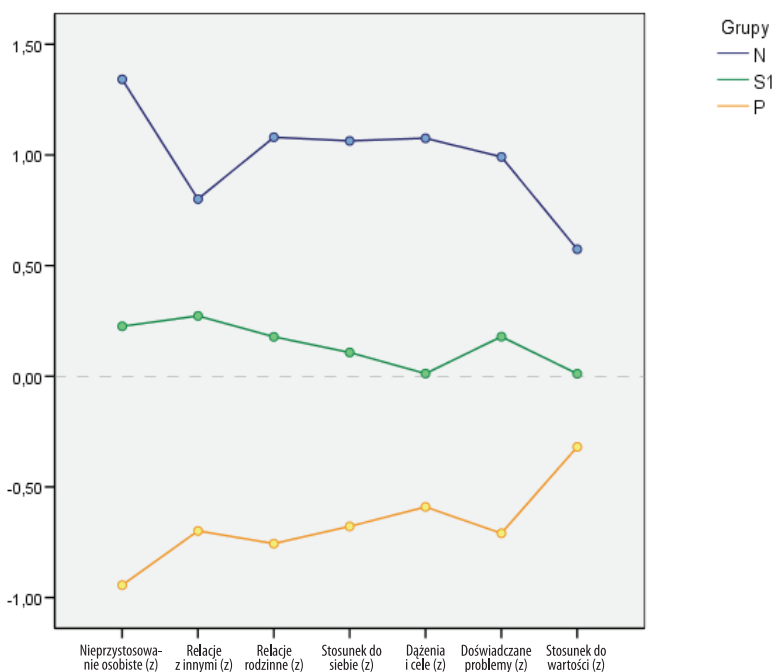
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach przedwczesnego macierzyństwa

Analiza funkcjonowania adaptacyjnego małoletnich matek została przeprowadzona na grupie 131 matek. Jej opis socjodemograficzny został zamieszczony w rozdziale drugim.

Formy adaptacji małych matek. Do zdiagnozowania zjawiska adaptacji badanej grupy zastosowano test RISB. Analizie poddano zarówno wynik ogólny przystosowania, jak i jego sześć wymiarów (relacje interpersonalne, kontakty rodzinne, stosunek do siebie, urzeczywistnienie dążeń i celów, nasilenie problemów psychologicznych oraz stosunek do społecznych wartości). Wyniki poniżej średniej wskazują na niskie nieprzystosowanie i wysoki potencjał przystosowawczy, wyniki powyżej średniej – niskie możliwości adaptacyjne związane z dużymi trudnościami adaptacyjnymi.

Zastosowana analiza skupień wyodrębniła trzy typy adaptacyjne małych matek (wykres 1.):

1. z wysokim potencjałem przystosowawczym – typ P (N=52)
2. ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi – typ S (N=51)
3. z niskim kapitałem przystosowawczym – typ N (N=28).

Wykres 1. Formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera

Typ P. Małe matki o wysokim potencjale adaptacyjnym. Ich przystosowanie ogólne, jak i poszczególne wymiary są wysokie. Osoby te mają względnie dobre relacje z innymi, kontakty w rodzinie, pozytywny stosunek do siebie, wyznaczają sobie pozytywne cele i mają jakieś życiowe dążenia, nie doświadczają dużych problemów w sytuacji, w której się znajdują, oraz mają względnie dobre

nastawienie do wartości. Można ogólnie stwierdzić, że ta grupa matek ma optymalne przystosowanie głównie z powodu właściwych relacji społecznych, uzyskuje potrzebne wsparcie, akceptuje siebie, wyznacza sobie pożyteczne zadania i ma pozytywne odniesienie do wartości.

Typ S. Matki o średnim potencjale przystosowania. Jest to grupa, która doświadcza ambiwalentnych lub obojętnych relacji społecznych. Zarówno wynik ogólny, jak i poszczególne komponenty przystosowania uzyskały średnie nasilenie. Wynika ono z niezbyt wysokiego wsparcia społecznego oraz doświadczania problemów w zaistniałej sytuacji. Osoby te mają dość obojętny stosunek do wartości i są bierne w zakresie dążenia i życiowych celów. Ogólnie można stwierdzić, że ta grupa matek nie wykazuje aktywności w zakresie przystosowania, jednak nasilenie problemów adaptacyjnych nie jest skrajnie duże.

Typ N. Matki o niskim potencjale przystosowawczym. Są to kobiety, które we wszystkich elementach przystosowania osobistego przeżywają duże trudności. Ich kontakty interpersonalne z otoczeniem rodzinnym i społecznym generalnie nie układają się pozytywnie. Przeżywają poważne trudności i problemy w sytuacji, w której się znalazły, nie kreują pozytywnych dążeń i celów oraz mają względnie negatywne odniesienie do wartości, co oznacza, że system norm i zasad nie jest regulatorem ich zachowania.

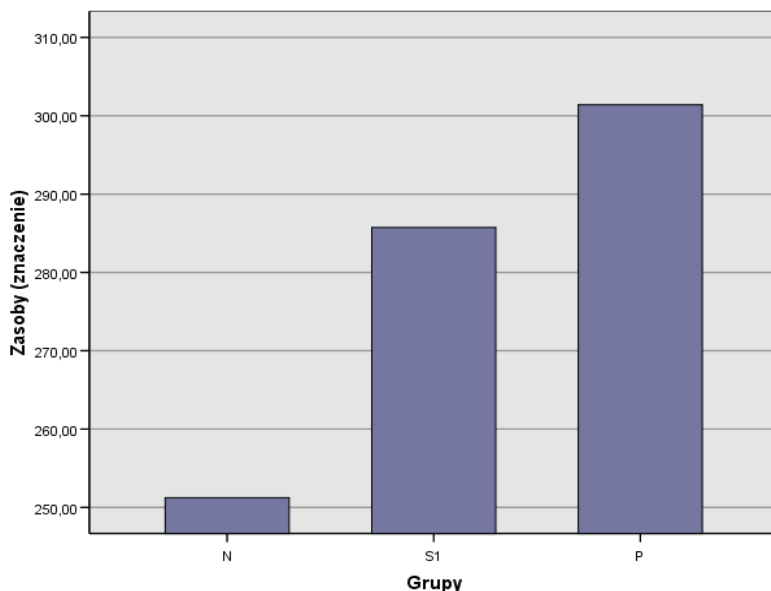
Wpływ zasobów na formy adaptacji małych matek. Poszukiwanie związków między formami adaptacji i zasobami zostało przeprowadzone na trzech poziomach:

1. powiązanie potencjału adaptacyjnego z trzema wynikami w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom, b) spostrzeżenie zysków w kapitale przystosowawczym, c) ocenianie strat w tychże zasobach
2. strategia ukazująca przystosowanie małych matek w powiązaniu z czterema typami kapitału psychospołecznego (por. rozdział pierwszy); wykorzystano tu dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) spostrzeżenie zysków w tych typach kapitału, c) spostrzeżenie w nich strat
3. procedura wskazująca na kształtowanie adaptacji małych matek przez dwa rodzaje zasobów: wewnętrzne i zewnętrzne (por. rozdział pierwszy: zasoby wewnętrzne i zewnętrzne). W analizie uwzględniono trzy aspekty tych rodzajów kapitału: a) przypisywanie znaczenia tym zasobom, b) spostrzeżenie zysków, c) odczuwanie strat.

Dodatkowo przeanalizowano powiązanie potencjału adaptacyjnego małych matek z wykorzystaniem pozytywnych i negatywnych zasobów religijnych. Do tego celu wykorzystano narzędzie K. Pargamenta, Brief Religious Coping, składające się z 14 itemów.

Ad 1) Kształtowanie adaptacji małych matek przez natężenie zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Sytuacja, w jakiej znalazły się małe matki, stwarza szansę na poradzenie sobie, pod warunkiem, że kobiety będą odwoływały się do nagromadzonych w życiu zasobów. Poszukiwanie specyfiki funkcjonowania takich osób dotyczyło weryfikacji, z jakiego typu zasobów korzystają? Matki różniły się między sobą pod względem znaczenia i zysku zasobów. Nie odnotowano różnic w ich utracie. Oznacza to, że – niezależnie od poziomu przystosowania – badane matki w podobnym stopniu doświadczają utraty zasobów po urodzeniu dziecka przed osiągnięciem pełnoletności.

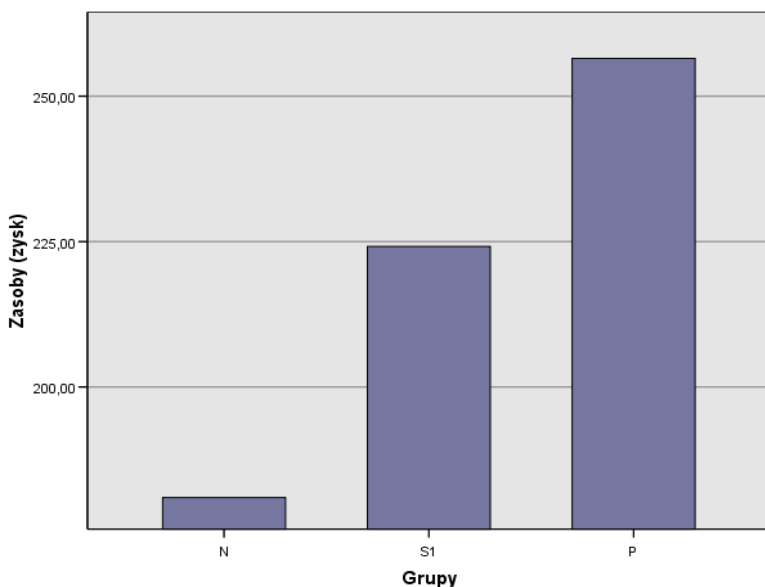
Zasoby określone jako znaczenie w najwyższym stopniu są charakterystyczne dla matek z grupy przystosowanych, niższe wartości uzyskała grupa średnio przystosowanych, a najniższe – nieprzystosowane. Porównanie średnich dla znaczenia zasobów w trzech grupach przedstawia wykres 2.

Wykres 2. Wpływ doświadczania znaczenia w różnego rodzaju zasobach na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Różnice istotne statystycznie nie występują pomiędzy przystosowanymi i średnio przystosowanymi matkami. W pozostałych grupach różnice są istotne statystycznie, to oznacza, że osoby o niskim potencjale adaptacyjnym różnią się pod względem znaczenia zasobów od średnio przystosowanych oraz nieprzystosowanych i przystosowanych.

W stosunku do zasobów określonych jako zysk układ średnich jest proporcjonalny do przystosowania. Matki o najniższym potencjale adaptacyjnym w najmniejszym stopniu postrzegały zasoby w takich kategoriach, ze średnim przystosowaniem miały wyższe wyniki od pierwszej grupy, najwyższy poziom zasobów z kategorii zysków był obecny w zespole kobiet o największych możliwościach adaptacyjnych. Średnie dla trzech grup przedstawia wykres 3.

Wykres 3. Wpływ doświadczania zysku w różnego rodzaju zasobach na formy adaptacji małoletnich matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

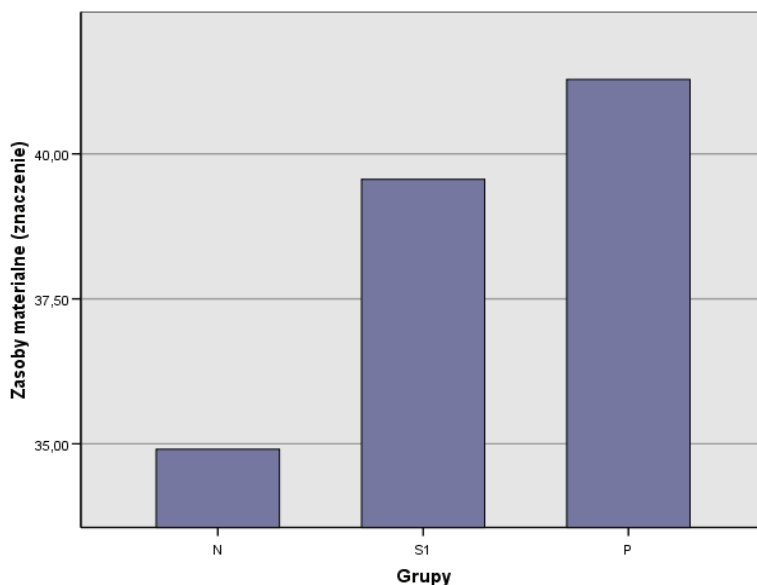
Opisywany typ zasobów był czynnikiem różnicującym trzy grupy. Porównanie średnich między poszczególnymi zespołami wykazało, że różnią się one statystycznie.

Trzeci typ zasobów, określony jako utrata, był obecny w zróżnicowany sposób w trzech grupach. Głównie nieprzystosowane matki postrzegały swoją sytuację przez pryzmat utraconych zasobów, w mniejszym stopniu ze średnim potencjałem

adaptacyjnym, w najmniejszym stopniu przystosowane. Jednak różnice te nie były istotne statystycznie, a więc można stwierdzić, że mimo istniejących rozbieżności, utrata zasobów była podobna we wszystkich grupach matek.

Ad 2) Kształtowanie przystosowania skazanych przez cztery typy kapitału: zasoby materialne, podmiotowe, stanu, energii. Analiza wariancji pokazała, że grupy różnią się między sobą pod względem tych typów zasobów.

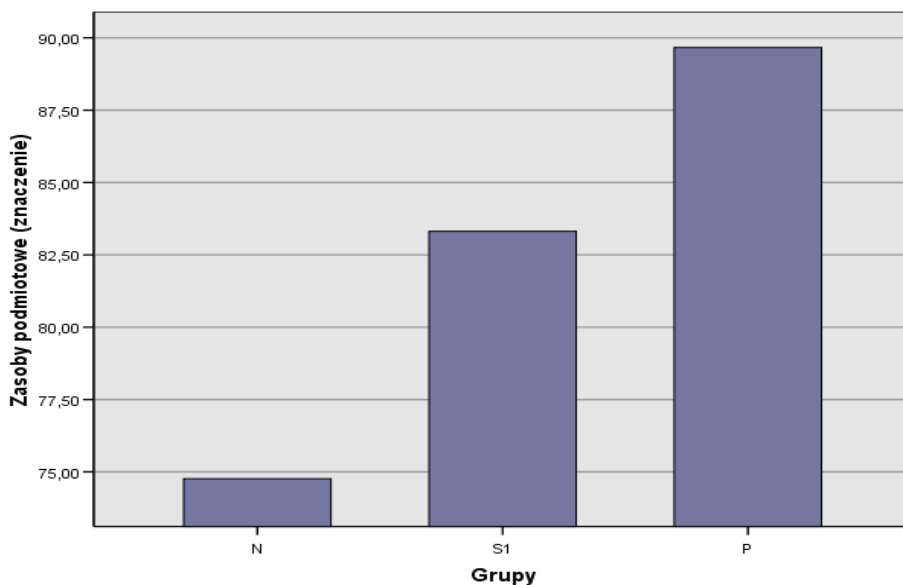
Znaczenie zasobów materialnych u matek z różnym poziomem przystosowania pokazuje wykres 4.

Wykres 4. Wpływ doświadczania znaczenia w zasobach materialnych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Najbardziej pozytywnie postrzegają znaczenie zasobów materialnych małe matki najlepiej przystosowane. Zależność jest stała, im wyższa adaptacja, tym większa tendencja do bardziej pozytywnego postrzegania znaczenia zasobów o charakterze materialnym. Brak różnic między średnimi zanotowano między grupami o średnim i wysokim przystosowaniu.

Podmiotowe zasoby również wykazują zróżnicowanie średnich w trzech grupach małych matek. Im wyższe przystosowanie matek, tym większe znaczenie mają podmiotowe zasoby. Wyniki prezentuje wykres 5.

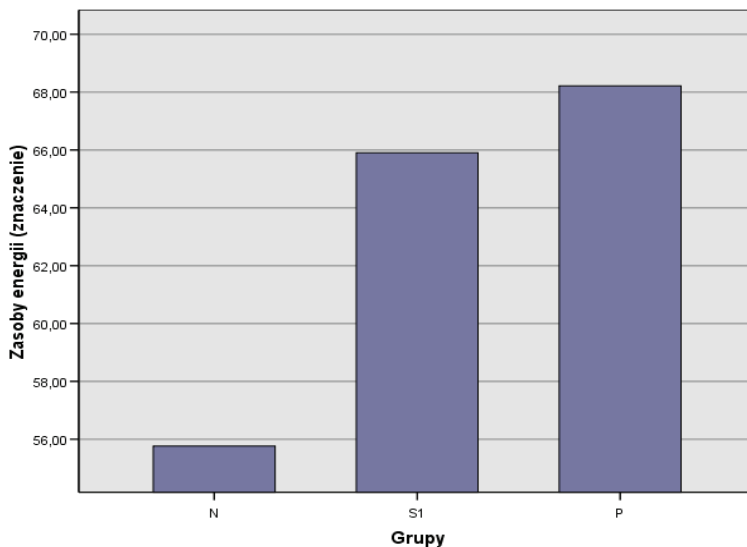
Wykres 5. Wpływ doświadczania znaczenia w zasobach podmiotowych na formy adaptacji małoletnich matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Różnice między średnimi dla trzech grup są istotne statystycznie. W przypadku porównań zespołów o średnim i wysokim przystosowaniu, można zaobserwować jedynie tendencję do postrzegania rozbieżności w zakresie kapitału podmiotowego.

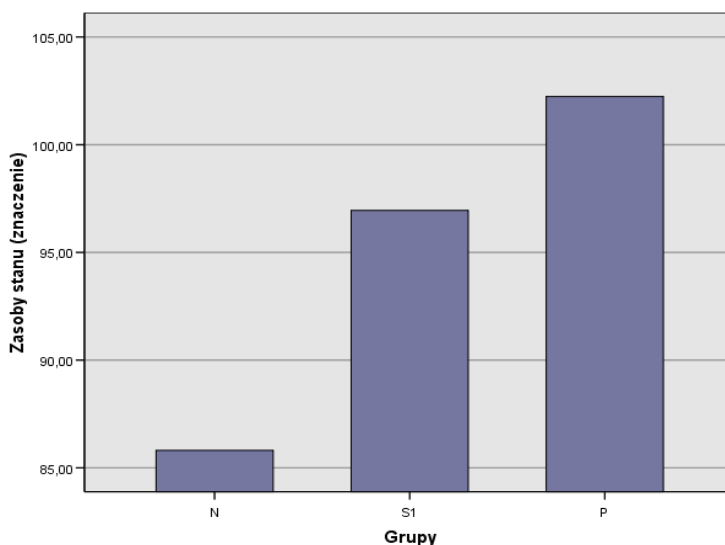
Zasoby energetyczne również są zróżnicowane w zależności od poziomu adaptacji małoletnich matek. Im wyższe ich przystosowanie, tym większe znaczenie zasobów energetycznych. Średnie wyniki dla grup przedstawia wykres 6.

Brak różnic istotnych statystycznie dla zasobu energetycznego odnotowano między grupą o średnim i najwyższym przystosowaniu.

Największe znaczenie zasobów stanu jest charakterystyczne dla matek o najwyższym przystosowaniu. Ten rodzaj kapitału to przede wszystkim dążenie do zdobycia statusu i poszukiwanie własnej wartości. Czynniki te kształtują w największym stopniu status i wartość jednostki. Zależność między zasobem stanu a przystosowaniem osobistym jest wprost proporcjonalna. Profil dla średnich wyników przedstawia wykres 7.

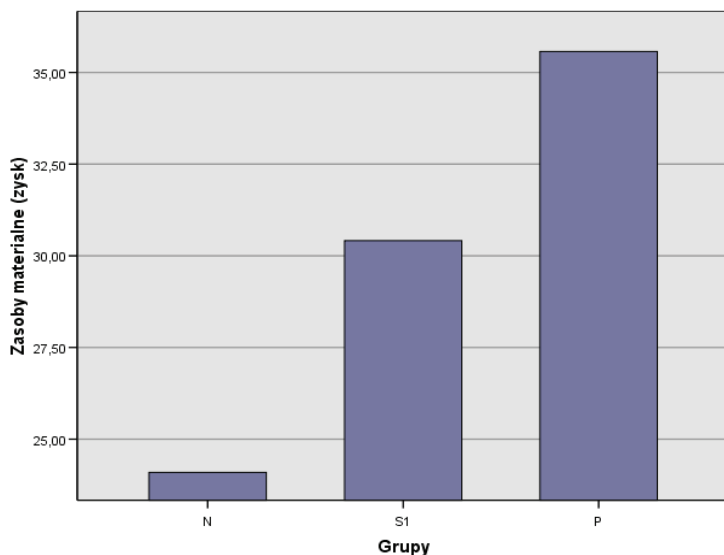
Wykres 6. Wpływ doświadczania znaczenia zasobów energetycznych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Wykres 7. Wpływ doświadczania znaczenia zasobów stanu na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Brak różnic istotnych statystycznie odnotowano pomiędzy grupami o średnim i wysokim przystosowaniu.

Okoliczność bycia małą matką sprawia, że kobiety bilansują swoją sytuację pod kątem zysków i strat. Przystosowane kobiety znacznie częściej postrzegają pozytywną rolę różnych zasobów i starają się je wzmocnić. Generalnie, pragną je wykorzystać do powiększenia swojego potencjału. W zakresie zasobów materialnych, im wyższe przystosowanie osobiste kobiet, tym silniejsza próba wykorzystania i wzmocnienia zasobów materialnych, które pozwolą lepiej sobie radzić z trudną sytuacją. Średnie dla tego typu kapitału prezentuje wykres 8.

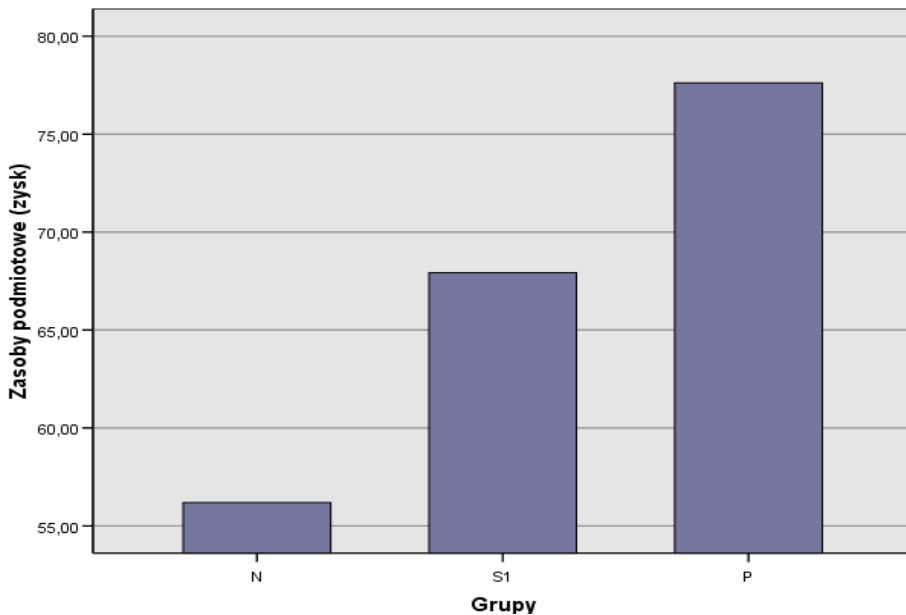

Wykres 8. Wpływ doświadczenia zysku zasobów materialnych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Różnice w postrzeganiu zasobów materialnych w trzech grupach matek o różnym poziomie adaptacji są istotne statystycznie. Niskie przystosowanie wiąże się z brakiem docenienia zasobów materialnych, oznacza to, że kobiety te nie potrafią odwołać się do nich i przez nie się wzmocnić.

Zasoby podmiotowe są postrzegane jako potencjalny zysk tylko przez najlepiej przystosowane matki. Słaba adaptacja łączy się z brakiem pozytywnego oddziaływania podmiotowych zasobów. Oznacza to, że słabo przystosowane małe matki

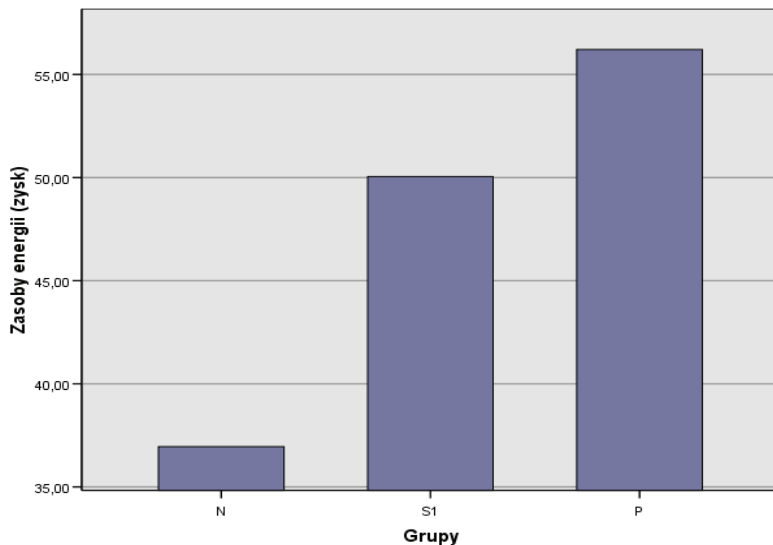
matki nie próbują pozyskać nowego kapitału podmiotowego o charakterze osobistym. Nie chcą też wzmacniać swoich kompetencji społecznych, cech osobowościowych, samooceny, optymizmu. Różnice między grupami są istotne statystycznie i prezentuje je wykres 9.

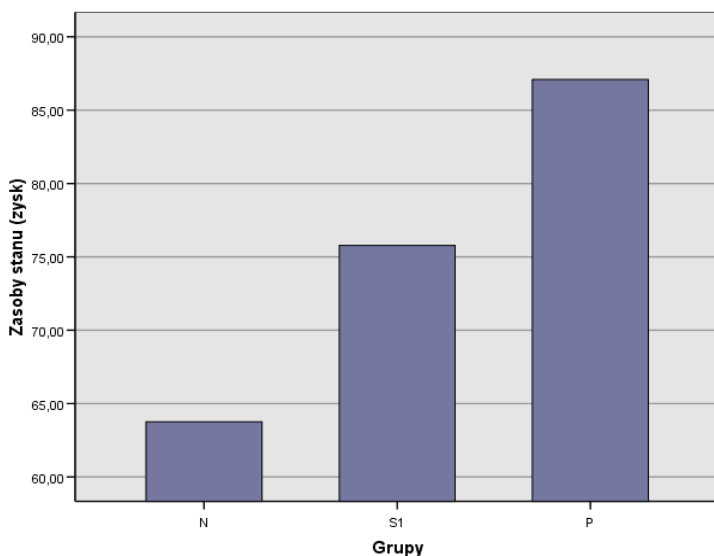
Wykres 9. Wpływ doświadczania znaczenia zasobów podmiotowych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Zasoby energetyczne, które pozwalają na wymianę określonych dóbr na pozostałe, też są zróżnicowane w trzech grupach małych matek. Niskie przystosowanie nie pozwala na optymalną wymianę zasobów tak, aby mogły one wzmacniać kobietę w sytuacji, w której się obecnie znajduje. Zróżnicowanie w tym zakresie prezentuje wykres 10. Różnice między wszystkimi grupami są istotne statystycznie.

Zasoby stanu, odnoszące się do pracy zawodowej, małżeństwa, zdrowia czy zatrudnienia, są pozytywnie postrzegane przez kobiety o wyższym poziomie adaptacji. Zależność ta jest proporcjonalna do przystosowania osobistego, a różnice między trzema zespołami są istotne statystycznie. Średnie wyniki dla trzech grup prezentuje wykres 11.

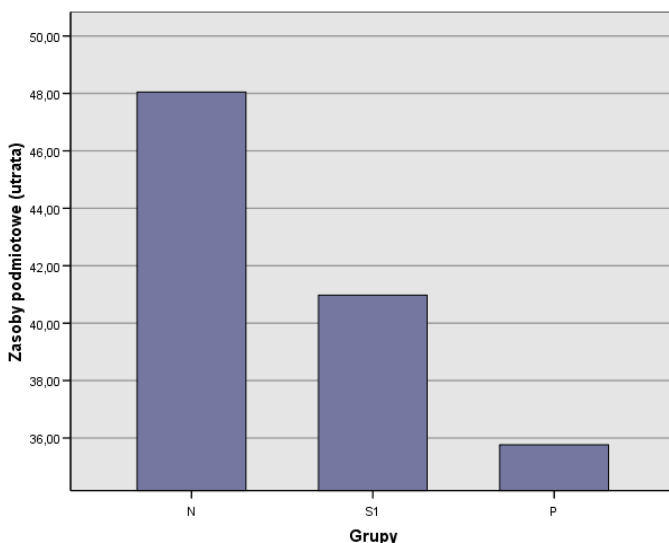

Wykres 10. Wpływ doświadczania zysku zasobów energii na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Wykres 11. Wpływ doświadczania zysku w zasobach stanu na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Kolejną kwestią różniącą małe matki o różnym poziomie przystosowania jest postrzeganie zasobów podmiotowych w kategoriach utraty. Matki o najniższym potencjale adaptacyjnym w największym stopniu dostrzegają, że sytuacja, w której się znalazły, doprowadziła do utraty zasobów podmiotowych, ograniczyła kompetencje społeczne i możliwości zawodowe. W najmniejszym stopniu taką stratę dostrzegają matki o najwyższym stopniu przystosowania. Jednak różnice istotne statystycznie występują między grupami nieprzystosowanych i przystosowanych matek. Średnie dla tego rodzaju zasobów prezentuje wykres 12.

Wykres 12. Wpływ doświadczenia utraty w zasobach podmiotowych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Obserwowana zależność między przystosowaniem a zasobami podmiotowymi ma charakter odwrotnie proporcjonalny.

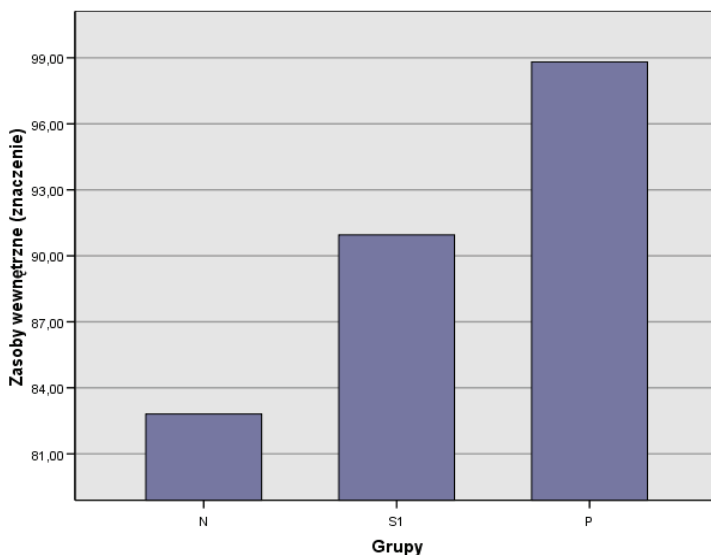
Ad 3) Kształtowanie adaptacji małych matek przez zasoby wewnętrzne versus zasoby zewnętrzne. Kolejna grupa kapitału, którą dysponuje człowiek, to zasoby zewnętrzne i wewnętrzne. Różnica między nimi wynika z tego, że wewnętrzne są wytwarzane przez jednostkę, są łatwiej dostępne i służą do zarządzania zewnętrznymi. Do tych ostatnich należą między innymi status ekonomiczny czy wsparcie społeczne.

Analiza zasobów wewnętrznych i zewnętrznych, postrzeganych w trzech kategoriach jako znaczenie, zysk i strata, pozwala odsłonić zróżnicowane podejście

matek o odmiennym poziomie przystosowania. Analiza średnich dla tych typów kapitału pokazuje, że znaczenie i zysk wzrastają wraz z przyrostem przystosowania. Czyli matki o niskim potencjale adaptacyjnym w najmniejszym stopniu postrzegają zasoby o charakterze znaczenia i zysku. Wyższe wyniki uzyskały osoby ze środkowej grupy przystosowania, najwyższe uzyskały matki z największym kapitałem adaptacyjnym. Odwrotną zależność można zaobserwować w dziedzinie straty dóbr. Kobiety o najniższym poziomie adaptacji postrzegały swoją sytuację w kwestii utraty kapitału, zaś matki o największym przystosowaniu w najmniejszym stopniu interpretowały swoją sytuację w tej kategorii.

Różnice w zasobach dla tych trzech grup pokazuje analiza wariancji. Różnią się one między sobą we wszystkich kategoriach kapitału, poza ostatnim – zasobem zewnętrznym w postaci straty. Szczegółowe zróżnicowanie pomiędzy grupami wskazuje procedura *post-hoc*.

Stopień przystosowania małoletnich matek wiązał się z różnym poziomem przypisywania znaczenia zasobom wewnętrznym. Wynik prezentuje wykres 13.

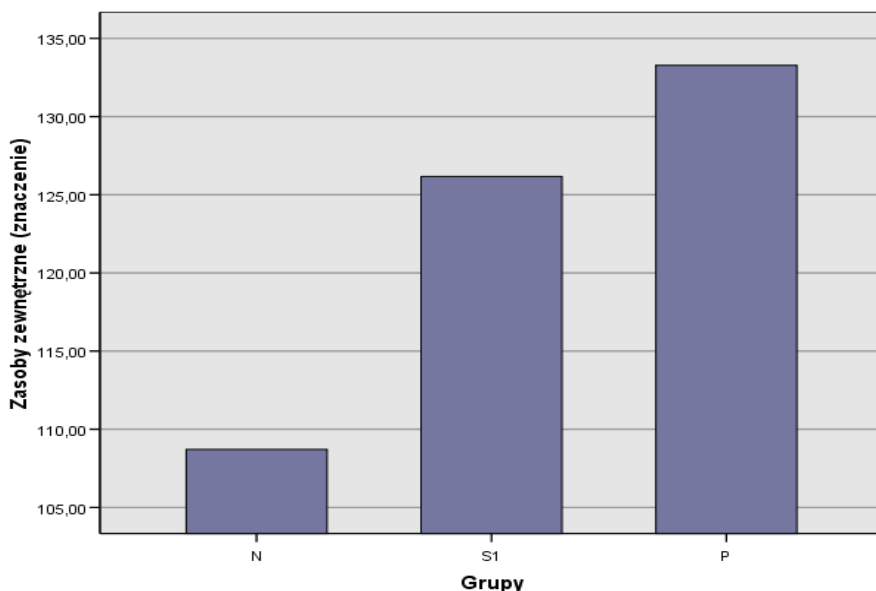

Wykres 13. Wpływ doświadczania znaczenia w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji małoletnich matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Różnice w zasobach wewnętrznych o charakterze znaczenia były statystycznie istotne między wszystkimi grupami poza tymi o niskim i średnim poziomie przy-

stosowania. Analiza wyników uzyskanych przez trzy zespoły wskazuje po raz kolejny, że potencjał adaptacyjny jest ważnym czynnikiem wyznaczającym zróżnicowanie w zakresie postrzegania znaczenia zasobów wewnętrznych.

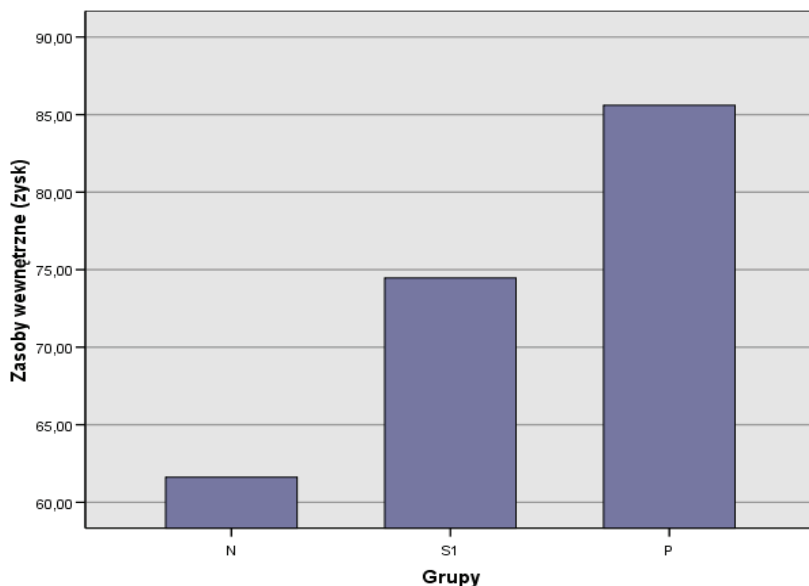
Poziom zasobów zewnętrznych z grupy znaczenie wykazuje podobne zróżnicowanie jak w przypadku kapitału wewnętrznego. Średnie dla tej kategorii zasobów w trzech zespołach pokazuje wykres 14.

Wykres 14. Wpływ doświadczania znaczenia w zasobach zewnętrznych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Matki o wysokim przystosowaniu bardziej doceniają znaczenie zasobów o charakterze zewnętrznym, zaś w najmniejszym czynią to kobiety o najmniejszym przystosowaniu. Różnice między średnimi dla poszczególnych grup są istotne statystycznie. Brak różnic odnotowano między grupą przystosowanych i średnio przystosowanych matek.

Zyski zasobów o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym są różnie oceniane przez małe matki. Średnie dla zysku kapitału wewnętrznego prezentuje wykres 15.

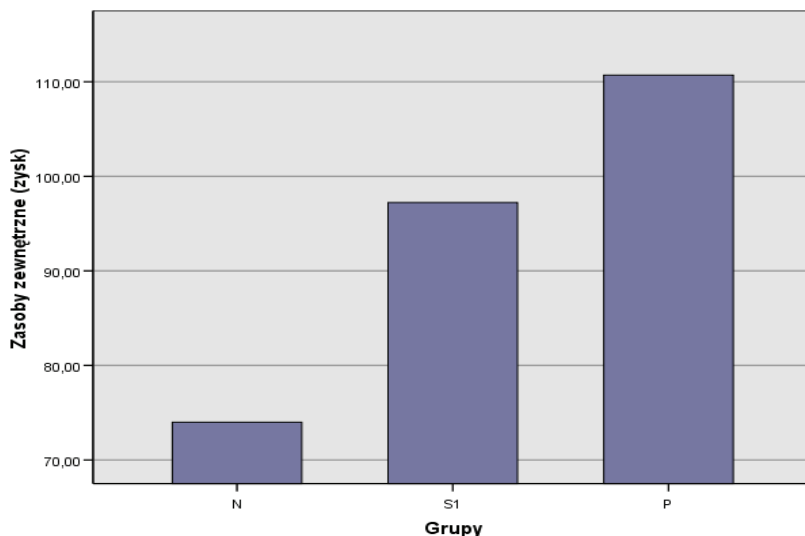

Wykres 15. Wpływ doświadczania zysku w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji małoletnich matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

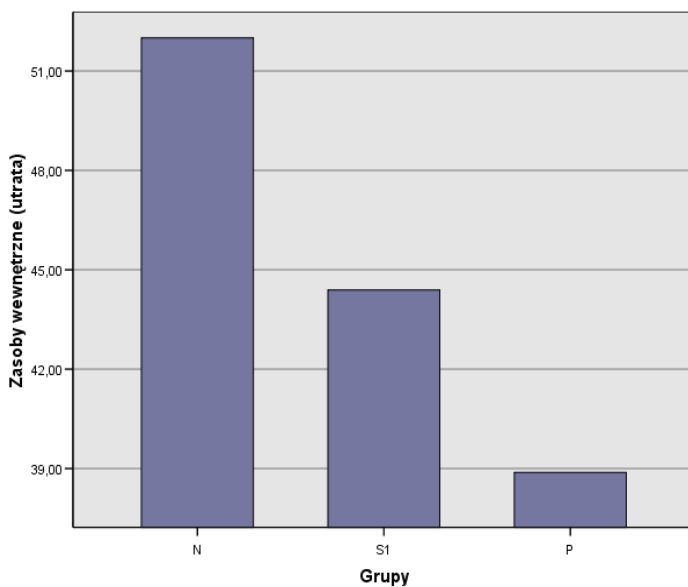
Analogiczna sytuacja jest w przypadku dóbr zewnętrznych. Małoletnie matki doświadczają zysku w zakresie zewnętrznych zasobów według następującej prawidłowości – im wyższy poziom przystosowania, tym bardziej dostrzegają zysk w zasobach zewnętrznych. Średnie dla trzech grup przedstawia wykres 16.

Różnice pomiędzy średnimi dla poszczególnych grup są istotne statystycznie i wynoszą na skali aż kilkanaście punktów.

Nieco mniejsze zróżnicowanie widać w przypadku utraty zasobów o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. Rozbieżności między średnimi dla poszczególnych grup są znacznie mniejsze. W przypadku utraty zasobów o charakterze wewnętrznym, wystąpiły różnice pomiędzy grupą o niskim i przeciętnym przystosowaniu. Pozostałe zespoły nie różnią się między sobą. Profil średnich dla tego typu zasobów pokazuje wykres 17.

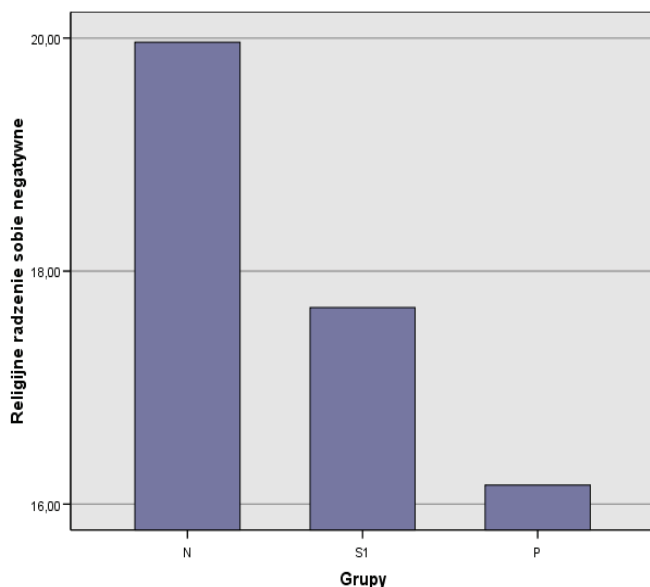
Wykres 16. Wpływ doświadczania zysku w zasobach zewnętrznych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Wykres 17. Wpływ doświadczania utraty w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji małych matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

W zakresie utraty zasobów o charakterze zewnętrznym nie odnotowano istotnych rozbieżności między grupami. Pod tym względem można powiedzieć, że małeletnie matki nie różnią się między sobą.

Ad. 4. Wpływ zasobów religijnych na kształtowanie się przystosowania u małeletnich matek. Kolejnym czynnikiem, który został przeanalizowany w grupie małeletnich matek, są religijne sposoby radzenia sobie z sytuacją, w której znalazły się te kobiety. Zasoby religijne w nieznacznym stopniu różnicowały wyodrębnione grupy. Pozytywne religijne strategie radzenia sobie nie różnicowały grup. Rozbieżności wystąpiły jedynie w zakresie korzystania z negatywnego religijnego *copingu*. Średnie wyniki prezentuje wykres 18.

Wykres 18. Wpływ negatywnych zasobów religijnych na formy adaptacji małeletnich matek (N=131). Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1 i P

Różnice istotne statystycznie wystąpiły jedynie między matkami o wysokim i niskim przystosowaniu. Matki o niskim potencjale adaptacyjnym znacznie częściej stosują negatywny wzorzec religijnego radzenia sobie. Religia w tym przypadku może jeszcze bardziej pogłębiać negatywne przeżywanie istniejącej sytuacji. Jest ona interpretowana w kategoriach Bożej kary, winy wobec Boga czy jako skutek oddziaływania jakichś ujemnych sił na małeletnie matki.

Zaprezentowane wyniki układają się w spójną całość. W większości przypadków poziom przystosowania osobistego różnicuje sposób postrzegania i wykorzystywania zasobów różnego typu. Interesujące jest to, że sytuacja, w której znajdują się te kobiety, jest inaczej odbierana głównie w zasobach, które stanowią znaczenie (ważność) i zysk dla badanych. Osoby o wysokim przystosowaniu bardziej pozytywnie postrzegają swoją pozycję, dzięki temu to, co je otacza, ma większe szanse stać się pozytywnym zasobem i pomóc w przeżywaniu i przewartościowywaniu trudnej sytuacji. W zakresie dóbr, które zostały utracone z powodu urodzenia dziecka przed uzyskaniem dorosłości, kobiety podobnie oceniają swoje położenie i dostrzegają, że wiele utraciły na skutek tej sytuacji. Należy też zauważyć, że w jednakowym stopniu wykorzystywały pozytywne strategie religijnego radzenia sobie, jednak brak przystosowania uruchamia dodatkowo negatywny *coping*, który obciąża proces przystosowania i radzenia sobie z powstałą sytuacją.

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny małych matek

Aktualny stan oddziaływań związany z kształtowaniem możliwości przystosowawczych małych matek. W Polsce pomoc małym matkom jest udzielana w różnych formach, w zależności od ich wieku i sytuacji rodzinnej. Jednak nie ma ona postaci zorganizowanej. Jeżeli najbliższa rodzina podejmie się udzielenia opieki takiej osobie, wówczas pomoc instytucji społecznych w zasadzie do niej nie dociera. Tym bardziej w sytuacji, kiedy mała matka zawiera związek małżeński, wówczas zaczyna funkcjonować w społeczeństwie jak pełnoletnia osoba. Jeśli mała matka potrzebuje wsparcia psychologicznego, wówczas może korzystać jedynie z szeroko rozumianej opieki w ramach poradni rodzinnych, wychowawczych czy nawet szkolnych. Mała matka uzyskuje największą pomoc głównie w sytuacji, kiedy nie ma wsparcia ze strony rodziny i swojego partnera. Część z kobiet trafia do domów samotnych matek lub ośrodków dla nieletnich matek i w ramach tych instytucji uzyskują one potrzebną pomoc.

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego małych matek. Zaprezentowane wyniki ukazują, jak złożona jest sytuacja małej matki i jakie problemy rodzą się na linii przystosowanie i funkcjonowanie kapitału przystosowawczego w życiu tych kobiet. Zasoby będą rozpatrywane w oparciu o teorię S. Hobfolla (2006). Analiza danych wykazała, że na ogół zależność jest prostoliniowa i wprost lub odwrotnie proporcjonalna. Im wyższe przystosowanie, tym bardziej kobiety są w stanie dostrzec pozytywne zasoby, ale też wyraźniej widzą

utrata dóbr z powodu sytuacji, w jakiej się znalazły. Prawidłowość ta uświadamia, że brak adaptacji małych matek powoduje, że zupełnie inaczej funkcjonują w zakresie zasobów. Zaobserwowane różnice wymuszają stosowanie odmiennych środków pomocowych wobec kobiet przystosowanych i nieprzystosowanych.

Postulat pierwszy: zatrzymać straty i zorientować się na zyski.

Nieprzystosowane matki interpretują swoją sytuację w kategoriach utraty, mają kłopoty z odczytaniem jej znaczenia i nie są w stanie dostrzec jakiegokolwiek zysku płynącego z tego doświadczenia. Przystosowane matki to te, które pogodziły się z zaistniałą sytuacją. To przystosowanie niekoniecznie wynika z wewnętrznej pracy, ale również z faktu, że funkcjonują w środowisku o niskich standardach, które nie stawia im wysokich wymagań, w związku z tym jest im łatwiej zaakceptować powstałą sytuację. Małoletnie matki, które znalazły się w trudnej sytuacji z powodu urodzenia dziecka, mają największe problemy w przystosowaniu w zakresie dążeń i życiowych celów. Doświadczają głębokich trudności w kontekście swojego położenia. W mniejszym stopniu mają kłopoty z relacjami w swoim środowisku i w stosunku do siebie.

Pomoc małym matkom powinna przede wszystkim rozpoczynać się od udzielania wsparcia w tych sferach, które rodzą największe trudności w przystosowaniu. Pojawienie się dziecka w okresie małości w sposób radykalny wymusza zmianę życiowych planów. Oddziaływanie instytucji społecznych, kościelnych i tych, które uczestniczą w procesie wspierania takich kobiet, powinno dotyczyć pomocy w tworzeniu pozytywnej perspektywy i życiowej nadziei na przyszłość. Brak wizji przyszłości, nawet jeśli kobieta uzyskuje jakiś rodzaj wsparcia od swojego środowiska, może zmniejszać potencjał rozwiązywania życiowych trudności. Dlatego w większym stopniu należy pokazywać małym matkom potencjalne możliwości rozwiązywania kryzysu, którego aktualnie doświadczają.

Małoletnie matki ze swej natury mają niewielkie życiowe doświadczenie. Znajdują się w okresie kształtowania zdolności poznawczych i intelektualnych. Zwykle nie mają ukończonej szkoły, a typ edukacji jest dość niski. W związku z tym rysuje się cała przestrzeń do pracy nad pomocą w poznawczych i rozwojowych aspektach funkcjonowania małej matki. Z jednej strony kobiety te doświadczają potrzeb typowych dla nastolatek, z drugiej – muszą stanąć przed odpowiedzialnymi zadaniami, takimi jak zrodzenie i wychowanie dziecka. Praca psychologa i pracownika socjalnego powinna iść w kierunku uświadomienia, że własne oczekiwania muszą zejść na drugi plan i powinny być uzgadniane z potrzebami dziecka. Jest to okres przejścia od indywidualistycznej i egoistycznej postawy do bardziej prospołecznej. Poznawcze oddziaływanie powinno też polegać na pomocy w przeanalizowaniu

istniejących trudności. Doświadczane problemy są największym wyzwaniem dla małych matek. Postrzegają one swoją sytuację przez pryzmat aktualnych kłopotów. Powinny otrzymać pomoc, zwłaszcza psychologiczną, przez którą zrozumieją przyczyny obecnej sytuacji oraz sposoby wyjścia z opresji.

Postulat drugi: poszukiwanie optymalnych strategii zysku.

Udzielanie wsparcia małym matkom powinno uwzględniać stopień ich przystosowania. Przeanalizowane wyniki wskazują na to, że trudności w adaptacji uruchamiają odmienne mechanizmy psychologiczne. Postrzeganie swojej sytuacji oraz środków, dzięki którym mogłyby optymalnie rozwiązać problemy, jest zupełnie odmienne. Nieprzystosowane małe matki nie przypisują znaczenia i zysku istniejącym zasobom, zaś widzą swoje położenie jako to, przez które utraciły największą liczbę zasobów. Dominacja straty, deficyt znaczenia oraz zysków wymuszają specyficzną pracę z tymi kobietami. Na bazie uzyskanych wyników można stworzyć następujące zasady przepracowania strategii korzystania z zasobów przez nieprzystosowane matki:

- istnieją potencjalne zyski, nawet w sytuacji trudnej, w jakiej znajdują się małe matki
- strata kapitału może inspirować do takiej aktywności, żeby odzyskać stare zasoby oraz poszukać nowych, bardziej adekwatnych do aktualnej sytuacji
- ukazać życie dziecka jako wartość, dzięki której można nadać znaczenie i uzyskać nowe zasoby
- pokazać nową sytuację nie tylko jako utratę zasobów, ale jako wezwanie do przyspieszonego dojrzewania społecznego i osobowościowego.

Pierwsza reakcja w sytuacji kryzysowej polega na eksponowaniu jakiejś utraty. Ma ona charakter emocjonalny. Jednak pomoc małej matce powinna iść w kierunku bardziej poznawczego przepracowania. Czy można odczytać jakiś zysk płynący z sytuacji, w jakiej znalazła się mała matka? Wydaje się, że można jej pokazać, że okoliczność ta wymaga od niej uzyskiwania szybszego dojrzewania w różnych aspektach. Jest to z jednej strony wyzwanie, z drugiej szansa na to, że zasmakuje w bardziej dojrzałych relacjach z otoczeniem, gdyż będzie postrzegana nie tylko jako młoda dziewczyna, ale też jako matka, a to jest swoistą przepustką do głębszych relacji, zwłaszcza z innymi kobietami, które są matkami.

Nowa sytuacja małej matki to utrata pewnych zasobów, które zostały nagromadzone w dotychczasowym życiu. Narodziny dziecka sprawiają, że kobieta wyraźniej dostrzega swoje błędy i to, co utraciła. Ta świadomość może być czynnikiem aktywującym starania o odzyskanie tychże zasobów. Utrata często uzmysławia wartość tego, co było atutem danej osoby. Dlatego należy zachęcać małe matki

matki do powrotu do poprzednich planów i zamiarów, które je inspirowały przed urodzeniem dziecka. Choćby częściowa realizacja dawnych planów, wzmocni poczucie satysfakcji i pogłębi poczucie sensu życia. Jednocześnie może zmusić do aktywnego poszukiwania nowych form zasobów, które zastąpią bezpowrotnie utracone.

Poszukiwanie nowych zasobów to praca dla terapeuty oraz osób duchownych, które uczestniczą w procesie udzielania pomocy małoletnim matkom. Nowy kapitał powinien z jednej strony uwzględniać sytuację, w której się znalazła kobieta, z drugiej – należy poszukiwać sposobów na dalsze rozwijanie zasobów wewnętrznych i zewnętrznych. Zwykle małoletnie matki muszą przerwać edukację. Zachęta do kontynuacji nauki oraz zdobywanie wyższego wykształcenia mogą być z jednej strony przywracaniem utraconych zasobów, z drugiej – gromadzeniem nowych, które niekoniecznie wcześniej były brane pod uwagę.

Czynnikiem motywującym do odzyskiwania i tworzenia zupełnie nowych zasobów jest uświadomienie małoletniej matce, że tym, co w jej sytuacji jest pozytywne, jest fakt i wartość życia dziecka. Na ogół młoda kobieta zdaje sobie sprawę z tego, że okoliczności, w jakich powstało i rozwija się życie dziecka, nie są optymalne ze społecznego i religijnego punktu widzenia. Jednak we współczesnym świecie zachodnim nie kwestionuje się wartości życia samego dziecka. Jest ono pełnoprawnym obywatelem i człowiekiem danej społeczności. W procesie poznawczego pomagania małoletnim matkom należy im uświadomić, że dziecko jest niekwestionowaną wartością. Koncentracja na okolicznościach przyjścia dziecka na świat zamyka drogę do odzyskania i zdobycia nowych zasobów, które będą uczestniczyły w procesie budowania przystosowania.

Nowa sytuacja ustawia małoletnią matkę w odmiennej perspektywie społecznej. Z jednej strony jest osobą niepełnoletnią, z drugiej – zadania i obowiązki, które przed nią stoją, ułatwiają wejście w świat ludzi dorosłych i dojrzałych. Potrzeba opieki nad dzieckiem i jego wychowanie przyczyniają się do częstszego kontaktowania się z ludźmi dorosłymi, którzy mogą pomóc w kształtowaniu bardziej dojrzałego życia. Wyżej wspomniano, że małoletnie matki nie powinny rezygnować z wcześniej obranych planów i celów. Obok powrotu do starych zasobów, należy budować nowe. Może się to dokonywać właśnie przy pomocy dojrzałych kobiet i matek, które mogą ukazać nowe zadania i cele małoletniej matce. W różnego typu ośrodkach prowadzonych, z myślą o tych kobietach, wskazana byłaby obecność matek wolontariuszek, które pomagałyby w ukazywaniu i tworzeniu nowych zasobów adaptacyjnych. Ten rodzaj troski mieściłby się w tworzeniu bardziej praktycznej pomocy małoletnim matkom.

Postulat trzeci: poszukiwanie najważniejszych zasobów (wewnętrznych i zewnętrznych).

Analiza wewnętrznych i zewnętrznych zasobów u małych matek ukazała, że generalnie nieprzystosowane kobiety w mniejszym stopniu przypisują znaczenie i zysk zasobom w sytuacji nieletniego macierzyństwa niż osoby przystosowane. Jednak można zauważyć generalną zasadę, że trzy grupy matek, o różnym przystosowaniu w mniejszym stopniu przypisują znaczenie i zdobywają nowe zasoby o charakterze wewnętrznym niż zewnętrznym. Można powiedzieć, że kapitał wewnętrzny jest niedoceniany przez małe matki. Waloryzowanie jedynie zewnętrznych dóbr nie pozwala na faktyczne poradzenie sobie z tą sytuacją. Nawet gdyby były one dostępne w wystarczającym stopniu, to jednak muszą być kierowane przez wewnętrzne, podmiotowe i osobowościowe zasoby. Pomoc w tym zakresie można sprowadzić do następujących zasad:

- równoważyć zasoby zewnętrzne i wewnętrzne
- kapitał wewnętrzny ma mieć charakter zarządzający w stosunku do zewnętrznego
- odzyskiwanie zasobów wewnętrznych powinno być zadaniem pierwszorzędnym, w stosunku do dóbr zewnętrznych.

Przytoczone wyżej ogólne zasady można przełożyć na działalność różnych instytucji w następujący sposób. Pomagając małym matkom, należy nie tylko zabezpieczać potrzeby materialne, ale powinien im towarzyszyć rozwój zasobów wewnętrznych, bardziej psychologicznych. Program pomocy powinien obejmować:

- wzmacnianie osłabionej samooceny
- uczenie samokontroli i panowania nad sytuacjami
- budowanie poczucia bezpieczeństwa na podmiotowych kompetencjach.

Wykorzystanie środków pomocowych, zarówno tych materialnych i niematerialnych, w dużym stopniu zależy od samooceny. Małe matki zwykle mają ją zanizaną i często czują się odrzucone przez środowisko. Posługiwanie się zasobami materialnymi powinno być regulowane przez zasoby wewnętrzne. Brak podstawowych środków do życia (zasobów materialnych) utrudnia kształtowanie kapitału wewnętrznego. Z drugiej strony, aby zasoby materialne były dobrze wykorzystane, muszą być rozporządzane przez ten kapitał, który jest niezbędny do bardziej dojrzałego funkcjonowania człowieka. Wzmacnianie samooceny powinno polegać przede wszystkim na podkreślaniu sukcesów, które udało się odnieść małej matce. Np. szybkie uczenie się roli matki, sukcesy w pielęgnacji noworodka, dążenie do samowystarczalności w wychowaniu i opiece nad dzieckiem.

Ciąża i poród wywołują u małej matki poczucie bezradności i brak panowania nad życiem. Proces pomocowy powinien zatem służyć przywracaniu kontroli nad własną egzystencją. Tym, co w dużym stopniu pozwoli rozwijać ten wymiar zasobów wewnętrznych, jest możliwość dokonywania wyborów. Mała matka, przyjmując pomoc instytucjonalną lub indywidualną, powinna mieć poczucie, że to ona dokonuje ważnych życiowych wyborów. Przejmowanie roli decy-

zyjnej, zwłaszcza przez rodziców, odracza moment podjęcia odpowiedzialności przez małoletnią osobę.

Poczucie bezpieczeństwa jest jednym z podstawowych wymiarów psychologicznego funkcjonowania człowieka. Nieplanowana ciąża, w dodatku u małoletniej, powoduje zachwianie poczucia bezpieczeństwa. Dostarczenie materialnych i zewnętrznych środków jest najprostszym sposobem wzmacniania kobiet, które znalazły się w sytuacji przedwczesnej ciąży. Jednak pierwszorzędne znaczenie mają zasoby wewnętrzne, które pozwalają racjonalnie zarządzać zewnętrznymi. Poczucie bezpieczeństwa nie da się sprowadzić jedynie do zaspokojenia potrzeb materialnych. Podmiotowe zasoby, takie jak poczucie sprawstwa, kompetencje społeczne, zdolność podejmowania decyzji, dają przekonanie, że życie jest kontrolowane przez jednostkę. Instytucje pomagające małoletnim matkom powinny mieć przygotowaną propozycję oddziaływania psychologicznego, za pomocą której kobiety te będą mogły uczyć się swoich kompetencji i umiejętności podejmowania decyzji.

Postulat czwarty: hierarchizacja zasobów.

Przyglądając się znaczeniu, zyskowi i stracie czterech typów zasobów (materialne, podmiotowe, energii i stanu), można zauważyć, że małoletnie matki największe znaczenie przypisują zasobom podmiotowym i stanu. Są one w największym stopniu postrzegane jako znaczące, ale też w takim stopniu mogą być tracone na skutek sytuacji, w jakiej się znalazły małoletnie matki. Skoro te dwa rodzaje kapitału odgrywają największą rolę, to właśnie nad nimi należy intensywnie pracować i je wspomagać.

Duże znaczenie zasobu wiąże się z bardziej dotkliwym doświadczaniem jego deficytu. Dlatego w tym kontekście należy zaproponować następujące zasady:

- należy rozwijać przede wszystkim najważniejsze dla kobiety zasoby: podmiotowe i stanu
- małoletniej matce należy udzielać pomocy wg znaczenia i zysku, jaki jest subiektywnie przypisywany poszczególnym dobrom przez matkę
- ważność kapitału przekłada się na doświadczenie jego większej utraty w sytuacji trudnej.

Powyzsze zasady pomagania małoletnim matkom powinny zwrócić uwagę na to, żeby opiekę rozpoczynać od diagnozy zasobów. Nie należy kierować się subiektywnym przekonaniem, co jest najważniejsze dla małoletniej matki. Na podstawie diagnozy należy określić hierarchię dóbr. Pomoc należy rozpocząć od najważniejszych, bo one w największym stopniu zostały utracone. W tym przypadku najpierw należy przywrócić i wzmacniać zasoby podmiotowe i stanu, które odnoszą się do psychologicznych kompetencji kobiety i społecznego funkcjonowania w rodzinie

i społeczeństwie. Zasoby materialne i energetyczne w mniejszym stopniu są ważne dla małej matki i konsekwentnie odczuwa ona mniejsze ich straty spowodowane sytuacją zrodzenia dziecka przed wejściem w okres dorosłości.

Postulat piąty: wykorzystanie religii w przywracaniu i wzmacnianiu potencjału adaptacyjnego.

Religijność jest tym wymiarem, który często jest pomijany w procesie pomagania osobom, które znalazły się w trudnej sytuacji. Aktywne i pozytywne oddziaływanie religijności jest złożonym procesem. Jeśli jest ona wartością o odpowiedniej intensywności i typologii, jest w stanie odpowiednio wpływać na małą matkę. Kobiety te nie mają jeszcze dobrze ukształtowanej religijności. W przeprowadzonych badaniach zauważono bardziej negatywne oddziaływanie tej sfery niż jej pozytywne funkcje. Dlatego w procesie pomagania należy uwzględnić fakt, że:

- małe matki mają tendencję do wykorzystywania religijności głównie do obwiniania siebie za powstałą sytuację
- brakuje im pozytywnych sposobów religijnego radzenia sobie z problemami
- w niskim stopniu wykorzystują religijne zasoby w pokonywaniu trudnych okoliczności.

Powyższe uwagi ogólne powinny być uwzględniane zarówno przez osoby duchowne, które uczestniczą w procesie pomagania, jak i terapeutów, którzy muszą uwzględniać sposób religijnego funkcjonowania małych matek. Należy pracować z kobietami nad tym, aby w religii znalazły obszar, w którym mogą:

- dostrzec nadzieję i pomoc
- zdjąć poczucie winy, a nie je pogłębiać
- włączać pozytywne religijne strategie radzenia sobie z trudną sytuacją do rezerwuaru środków zaradczych
- aktywizować religijnie, aby mogły z tego obszaru zaczerpnąć system wartości, dzięki któremu będą mogły wyjść z kłopotów i kierować się nim w dalszym życiu.

Podsumowując przedstawione zagadnienia, należy podkreślić, że przeprowadzone badania nad małymi matkami odsłoniły specyfikę ich funkcjonowania, zwłaszcza w odniesieniu do zasobów, które uczestniczą w procesie radzenia sobie z sytuacją, w jakiej znalazły się te kobiety. Poziom przystosowania do okoliczności decyduje o tym, jak będą korzystały z zasobów i jaką rolę będą im przypisywały. Działalność instytucji i osób prywatnych powinna uwzględniać subiektywne postrzeganie zasobów, które zostały utracone przez małe matki. Narzucanie lub wzmacnianie kapitału, który odgrywa ważną rolę w procesie radzenia sobie z istniejącą sytuacją, pozwoli na bardziej skuteczne oddziaływanie. Siła zasobów pod-

miotowych i stanu powinna być kołem zamachowym w przywracaniu psychologicznej stabilności małoletniej kobiecie. Mniejsze znaczenie dóbr materialnych i energetycznych powinno wpłynąć na zmianę strategii udzielania wsparcia tym osobom przez instytucje pomocowe. Dominacja poczucia straty najpierw musi zamienić się w proces przywracania utraconych zasobów, a następnie będzie możliwe dostrzeżenie znaczenia i zysków, z jakich może czerpać kobieta w sytuacji przedwczesnego macierzyństwa. Wsparcie i oddziaływanie pomocowe powinno uwzględniać znaczenie czynnika religijnego, który w tej sytuacji powinien służyć bardziej do przywracania nadziei i zmniejszać oddziaływanie negatywne, skoncentrowane na ocenie popełnionych czynów i oczekiwaniu na zasłużoną karę.

Bibliografia:

- Boguszewski R. (2009). Moralność Polaków po dwudziestu latach przemian. Komunikat z badań. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_040_09.PDF (7.09.2010).
- Ekonjo G., Pańczyński B., Gryboś M. (2003) Ciąża i poród u młodocianych jako problem społeczny i zdrowotny. *Ginekologia Praktyczna* nr 6, s. 47-52.
- Filip E., Pawłowska A., Wilczyńska A., Kowalska B., Niemiec K., Raczyński P., Kęsicka J. (2005). Metody planowania rodziny u nastolatków. *Ginekologia Praktyczna* nr 4, s. 46-52.
- Frankowicz-Gasiul B., Michalik A., Czerwińska A., Zydorek M., Olszewska J., Olszewski J. (2008). Ciąża młodocianych – problem medyczny i społeczny. *Studia Medyczne* nr 11, s. 57-63.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Maciejewicz H. (1989). Postawy rodzicielskie młodocianych matek. *Problemy Rodziny* nr 5, s. 10-15.
- Izdebski Z. (1992). Seksualizm dzieci i młodzieży w Polsce. Raport z badań. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP im. Tadeusza Kotarbińskiego.
- Izdebski Z. (1997). Zachowania prozdrowotne i seksualne w aspekcie HIV/AIDS w Polsce. Warszawa: MZIOP.
- Izdebski Z. (2000). Wiedza, przekonania o HIV/AIDS w społeczeństwie polskim. Zachowania seksualne. Warszawa: PWN.
- Marianowski L., Grzechocińska B. (1996). Prowadzenie ciąży oraz poród i połóg u nieletnich. *Medipress Ginekologia* nr 2, s. 2-5.
- McGrew M., Shore W. (1991). The Problem of teenage pregnancy. *Journal Fam Pract* nr 32, s. 17-21.
- Olejek A., Binkiewicz P., Nowak L., Chimiczewski P. (2003). Analiza przebiegu ciąży i porodów u pacjentek w wieku 14-18 lat rodzących w Katedrze i Oddziale Klinicznym Położnictwa i Ginekologii w Bytomiu w latach 1997-2001. *Ginekologia Polska* nr 8, s. 603-606.

- Pawłowska A., Filipp E., Pietrasik D., Krawczyńska M., Wilczyńska A., Niemiec K. (2005). Analiza przebiegu ciąży oraz wyników położniczych u nastolatek rodzących w Klinice Położnictwa i Ginekologii Instytutu Matki i Dziecka w Warszawie. *Ginekologia Praktyczna* nr 4, s. 41-45.
- Rodacka-Wróbel D. (1996). Nieletnia matka – diagnoza zjawiska. *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne* nr 4, s. 138-144.
- Sobańska A. (2007). Nieletnie matki – przyczyny i konsekwencje. <http://www.jadwiga.org/content/view/125/42/> (7.08.2007).
- Sowińska-Przepiera E., Jarząbek G. (2007). Zdrowie seksualne w aspekcie ginekologii wieku rozwojowego. *Ginekologia Praktyczna* nr 2, s. 39-44.
- Zielińska M. (2007) Wychowanie seksualne wobec zmian zachowań seksualnych młodzieży polskiej – analiza wyników badań własnych. *Ginekologia Praktyczna* nr 2, s. 34-38.

* Marek Jarosz – doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii, kapłan diecezji płockiej. Adiunkt w Katedrze Psychologii Społecznej i Psychologii Religii w Instytucie Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Autor licznych artykułów z zakresu psychologii religii dotyczących m.in. wykorzystywania przez człowieka religijnych strategii zaradczych w sytuacjach trudnych.

ROZDZIAŁ VIII

ZASOBY ADAPTACYJNE NIELETNICH

Joanna Chwaszcz, Anna Jaskot*

Terminem nieletni określa się młodzież, która przejawia różne nasilenie demoralizacji, od zaniedbań wychowawczych (dzieci z rodzin dysfunkcyjnych) do osób naruszających normy prawa (po konflikcie z prawem karnym). Pojęcie nieletni jest zdefiniowane w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 roku a także w kodeksie karnym.

W rozumieniu Ustawy termin „nieletni” obejmuje:

- osoby przed 18. rokiem życia przejawiające demoralizację
- osoby, które dopuściły się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale przed ukończeniem lat 17, w stosunku do których toczy się postępowanie
- osoby, względem których zostały orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze, do ukończenia przez te osoby 21. roku życia (art. 1 u.p.n.).

Nieletni zgodnie z art. 10 kodeksu karnego to osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17 lat (art. 10 par. 1 kk).

1. Problemy przystosowawcze młodzieży naruszającej normy prawa karnego

Nieletni może popełnić czyny karalne i/lub przejawiać inne zachowania dewiantyczne nie będące nimi. Do czynów karalnych podejmowanych przez zdemoralizowaną młodzież zalicza się:

- zabójstwa
- uszkodzenia ciała
- bójki lub pobicia
- zgwałcenia
- kradzieże z włamaniem

- kradzieże mienia prywatnego
- rabunki i wymuszenia
- napady rabunkowe z użyciem niebezpiecznych narzędzi (Pospiszyl 1980, s. 88; Sołtysik 1995, s. 251; Sołtysiak, Karwowska 2003, s. 64; Szadkowska, Szałański 2003, s. 44).

Do innych zachowań dewiacyjnych, nie będących czynami karalnymi popełnianymi przez nieletnich, należą: kłamstwo, uciezki z domu, niepowodzenia szkolne i wagary, agresja oraz używanie substancji psychoaktywnych.

- Kłamstwo – stanowi w środowisku osób niedostosowanych społecznie objaw do diagnozy m.in. ogólnych zmian charakterologicznych, zaburzeń osobowości antysocjalnej i psychopatii. Istnieją różne rodzaje kłamstw wykorzystywanych przez młodzież niedostosowaną społecznie, a także różnorodne motywy używania kłamstwa.
 - Kłamstwo obronne. Motywem jego użycia bywa obawa przed konsekwencjami negatywnych zachowań lub lęk przed sytuacją trudną. Bardzo często służy ono nieujawnianiu zdarzeń o charakterze przestępczo-kryminalnym.
 - Kłamstwo konformistyczne. W tym przypadku motywem do użycia kłamstwa jest środowisko dorosłych, które ma demoralizujący wpływ na jednostkę. Kłamstwo staje się wówczas normą.
 - Kłamstwo afirmacyjne. Służy podwyższeniu samooceny u osób, które mają niskie poczucie własnej wartości.
 - Kłamstwo opozycyjne. Pełni funkcję protestu np. w trudnej sytuacji ekonomicznej rodziny osoby niedostosowanej społecznie (Gindrich 2007, s. 19-20).
- Uciezki z domu – dynamika tego zjawiska jest związana ze zmieniającymi się rozwojowo potrzebami młodych ludzi. Uciezki związane są z potrzebą swobody czy niezależności od rodziców. Niekiedy jednak wśród młodzieży niedostosowanej społecznie wynika ona z braku poczucia bezpieczeństwa, które często łączy się z występowaniem w domu rodzinnym sytuacji, które dziecko odbiera jako zagrażające czy wręcz niebezpieczne (bójki, awantury, kary cielesne, odrzucenie, zaniedbywanie, nadużywanie substancji psychoaktywnych, wykorzystywanie seksualne). Młodzież uciekająca z domu często wchodzi do grup o charakterze chuligańskim czy przestępczym (Pospiszyl, Żabczyńska 1985, s. 26-27; Hołyst 1989, s. 14; Gindrich 2007, s. 17).
- Niepowodzenia szkolne i wagary – kłopoty w szkole, niepodejmowanie wysiłków mających na celu zdobycie wiedzy, a także powstawanie zjawiska tzw. wyuczonej bezradności są skutkiem specyficznych i niespecyficznych trudności w uczeniu się (Gindrich 2007, s. 16-17). Mogą one prowadzić do niepowodzeń szkolnych, licznych nieobecności, nieklasyfikowania a nawet przestępczości (Gindrich 2007, s. 186-189).

- Agresywność – występowanie zachowań agresywnych lub/i przemocowych wśród młodzieży nieprzystosowanej jest zjawiskiem bardzo częstym. Są one nabywane w wyniku uczenia się opartego na mechanizmach pozytywnego i negatywnego wzmocnienia a także obserwacji, naśladowania, modelowania; mogą być także następstwem bezpośredniego doświadczenia agresji czy przemocy lub długotrwałej frustracji (Wolińska 2004, s. 22-27).
- Picie alkoholu, używanie nikotyny i innych substancji psychoaktywnych – sięganie przez młodzież po papierosy stanowi często pierwszy krok do eksperymentowania zarówno z alkoholem, jak i narkotykami. Motywacja do palenia jest bardzo złożona. Młodzież kieruje się najczęściej motywem instrumentalnym – traktuje palenie jako najlepszy w ich ocenie sposób na rozwiązanie sytuacji, poczucie dorosłości, radzenie sobie ze stresem, ulgę w cierpieniu itp. Kolejnym istotnym powodem sięgania przez młodzież po papierosy jest motyw towarzyski – palenie pozwala przynależać do określonej grupy, odgrywa istotną rolę przy nawiązywaniu relacji oraz komunikacji (Zawisza-Masłyk 2005, s. 264-265). Po inicjacji nikotynowej młodzież sięga po kolejne substancje psychoaktywne, takie jak alkohol czy narkotyki. Motywacja do sięgania po tego typu używki jest uwarunkowana zarówno osobowościowo, jak i środowiskowo. Wśród czynników osobowościowych wymienia się: brak stabilności emocjonalnej; lęk, poczucie krzywdy, czyli objawy neurotyczne często pojawiające się już w dzieciństwie; brak bezpieczeństwa, który rodzi poczucie zagrożenia; brak umiejętności do rozwiązywania swoich problemów a także brak zdolności do podjęcia wysiłku, aby problem rozwiązać; niski poziom tolerancji na frustrację; silną potrzebę samorealizacji; obniżone poczucie własnej wartości; niski poziom uspołecznienia i odpowiedzialności; niezaspokojoną potrzebę afiliacji; kierowanie się w życiu przyjemnością jako nadrzędną zasadą; obniżone poczucie sensu życia; obniżony system wartości. Do czynników środowiskowych należą: niepełna, rozbita lub zagrożona rozbiciem rodzina; brak zgodności w stosowaniu metod wychowawczych wobec dziecka, czego konsekwencją są nasilające się konflikty rodzinne; typ wychowania nadopiekuńczy stosowany wobec jednego dziecka w rodzinie; małodzieństwo oraz brak stabilnych więzi rodzinnych; mała obecność rodziców w procesie wychowania spowodowana rodzajem pracy, która zmusza do częstego przebywania poza domem obojga lub jednego z rodziców; tolerancja wobec używania substancji psychoaktywnych w środowisku rodzinnym; przebywanie w otoczeniu osób używających takich substancji lub uzależnionych od nich; łatwy dostęp do różnego rodzaju środków psychoaktywnych (Cekiera 1992, s. 18-19).

Proces demoralizacji nieletnich rozpoczyna się od, z pozoru mało znaczących, zachowań typu: palenie papierosów, zaniedbywanie obowiązków szkolnych, itp. Niosą one negatywne następstwa dla jednostki, prowadzą do trwałych zmian osobowości, z którymi trudno poradzić sobie w wieku dojrzałym.

Wejście na drogę wykołejenia społecznego można opisać za pomocą trzech faz:

I faza:

Niepowodzenia w nauce szkolnej, bunt przeciwko autorytetowi, wagarowanie.

II faza:

Agresywność, niszczycielstwo, kradzieże, włóczęgostwo, apatia, upór.

III faza:

Całkowita aspołeczność: chuligaństwo, przestępczość (Jedleński 1962, s. 23).

Tłem motywacyjnym zachowań dewiacyjnych nieletnich są czynniki osobowościowe i sytuacyjne. Osobowościowe tło motywacyjne tworzą zmienne, które usposabiają bądź predysponują do zachowania się w określony sposób, lub zmienne, które odegrały znaczącą rolę w etiologii inkryminowanego zachowania. Motywacja sytuacyjna związana jest z czynnikami zewnętrznymi, mającymi wpływ na poziom i sprawność integracyjnych i regulacyjnych funkcji osobowości (Rajska-Kulik 1998, s. 164-165). Motywacyjne tło osobowościowe i sytuacyjne wpływa na stopień uformowania się bezpośrednich powodów czynu (Stelmach 2001, s. 155). Wyodróżniono grupy motywów skłaniających nieletnich do łamania norm prawnych i społecznych (Bielicki 1995, s. 42; Marzec-Holka 1999, s. 158; Czerwińska 2001, s. 1-82; Majchrzak 2002, s. 179; Majchrzak 2003, s. 35-37; Badźmirowska-Masłowska 2003, s. 57; Urban 2005, s. 20-21; Kozaczuk 2005, s. 36) – są to motywy:

- 1 – ekonomiczne
- 2 – retorsyjno-odwetowe
- 3 – rodzinne
- 4 – seksualne
- 5 – osobiste/osobowościowe
- 6 – urojeniowe.

Spoleczne uwarunkowania zachowań dewiacyjnych.

Obejmują one czynniki zewnętrzne (sytuacyjne tło motywacyjne), w których istotną rolę odgrywają:

1. dom rodzinny
2. szkoła
3. grupa rówieśnicza
4. lokalna społeczność (frustracja społeczna)
5. środki masowego przekazu.

Ad 1. Do najważniejszych elementów życia rodzinnego, które mają wpływ na powstanie problemów adaptacyjnych nieletnich należą: struktura rodziny, postawy i kompetencje rodziców, patologie występujące w rodzinie.

a) Struktura rodziny.

Rodzina niepełna – śmierć jednego z rodziców, rozwód czy separacja wywołują szok w młodym człowieku, często pozostawiający ślady na długie lata (McWhirter 2001, s. 80-81). Rozłąka budzi w osobie lęk, brak poczucia bezpieczeństwa, depresję, objawy nerwicy, pesymizm a także agresję; może prowadzić do zachowań społecznie nieakceptowanych (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 23-24). Młody człowiek doświadcza straty cenionych wartości (życie najbliższych, obecność, poczucie miłości, bezpieczeństwa). Niekiedy jedna utrata pociąga za sobą cały cykl. W takim przypadku brak zasobów zaradczych lub znaczne ich obniżenie uniemożliwia jednostce efektywne poradzenie sobie z sytuacją trudną. Prowadzi do licznych dysfunkcji w życiu osobistym i społecznym osoby doświadczającej straty.

Rodzina wielodzietna – dzieci wychowywane w takich rodzinach zagrożone są ubóstwem, co z kolei implikuje liczne negatywne następstwa, takie jak: deficyty edukacyjne, kolizje z prawem, popadanie w uzależnienia, podejmowanie innych zachowań ryzykownych (Raczkowska-Bogdanowicz 2009, s. 1) w rodzinach takich istnieje większe ryzyko braku nadzoru rodziców w sytuacji niewłaściwego zachowania dziecka, stąd większe zagrożenie uczestniczenia w działaniach przestępczych bądź samej obserwacji łamania norm prawnych (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 25). Posiadanie starszego rodzeństwa prezentującego zachowania przestępcze potęguje ryzyko ich naśladowania przez młodsze dzieci. Starsze rodzeństwo staje się modelem pewnych zachowań. Ponadto dzieci wychowujące się w jednym domu narażane są na takie same lub bardzo podobne czynniki ryzyka (Batawia 1969, s. 60; Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 19-20).

b) Postawy i kompetencje rodziców.

Postawy rodzicielskie – do takich, które przyczyniają się do zaburzenia prawidłowego rozwoju dziecka i prowadzą do powstania problemów na tle zachowań niezgodnych z ogólnie przyjętymi normami należą (Wolińska 2004, s. 42-43):

- odtrącenie
- unikanie
- nadmierne chronienie
- nadmierne wymagania.

Wymienione postawy charakteryzuje brak synchronizacji pomiędzy oczekiwaniami rodziców a potrzebami dzieci. Nierozpoznanie zasobów i wynikających z nich potrzeb dziecka oraz brak lub niskie kompetencje wychowawcze rodziców powodują, że często realizują oni wobec potomka proces manipulacyjny, a nie kierowni-

czy. Celem staje się wówczas zaspokojenie potrzeb i aspiracji rodziców zamiast dziecka.

Kompetencje wychowawcze – rodzice młodzieży wchodzącej w konflikt z prawem posiadają następujące deficyty kompetencyjne, które przyczyniają się do powstawania i postępowania problemów przystosowawczych młodzieży. Do deficytów kompetencyjnych rodziców należą (Borecka-Biernat 1999, s. 175-177):

- niewłaściwe strategie kontroli dzieci
- pomijanie nagradzania zachowań prospołecznych
- brak stymulacji zachowań prospołecznych
- mało reakcji pozytywnych na działania dziecka
- brak umiejętności różnicowania własnych emocji
- niskie kompetencje radzenia sobie w sytuacji trudnej
- trudności z ustaleniem jasnych zasad
- surowość
- brak konsekwencji własnych decyzji.

c. Patologie rodzinne.

Przestępczość rodziców – fakt przestępczej kariery rodziców związany jest bardzo często z wchodzeniem przez dzieci w zachowania naruszające normy prawa karnego. Wyróżnia się uwarunkowania zachowań przestępczych:

- genetyczne – silniejsze w wypadkach, gdy zachowania aspołeczne związane są z hiperaktywnością i trwają, mimo osiągnięcia wieku dojrzałego (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 18-19)
- cykliczny wzorzec przestępczy – problemy przystosowawcze powstają poprzez obserwację, modelowanie i uczenie się zachowań przestępczych od dziadków, rodziców, rodzeństwa (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 19).

Przemoc w rodzinie – w rodzinie, w której obecna jest przemoc, dziecko może być:

- świadkiem przemocy
- doświadczać fizycznego znęcania
- doświadczać znęcania emocjonalnego
- ofiarą molestowania seksualnego
- zaniedbywane.

Następstwem różnego rodzaju form przemocy w rodzinie są takie problemy jak:

- zaburzenia zachowania i uzewnętrznianie problemów osobistych
- agresywne zachowanie
- zachowania autodestrukcyjne
- niski poziom samokontroli
- słaba umiejętność rozwiązywania problemów
- absencja szkolna
- trudności w nawiązywaniu prawidłowych relacji interpersonalnych

- podejmowanie ryzykownych zachowań w sferze seksualnej
- nadużywanie alkoholu i narkotyków
- nieorganiczne zaburzenia rozwoju (reaktywne zaburzenie przywiązania; Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 30-31).

Nadużywanie substancji psychoaktywnych przez członków rodziny prowadzi do prezentacji dzieciom niewłaściwego sposobu funkcjonowania poprzez modelowanie i utrwalanie destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z problemami. Wymieniane są następujące trudności przystosowawcze w życiu dziecka wychowywanego w rodzinie z osobą lub osobami uzależnionymi (Matyjas 2008, s. 276):

- poczucie zagrożenia i cierpienia
- ukrywanie i tłumienie uczuć i emocji
- zapadanie na różne choroby, spowodowane długotrwałym stresem
- przejmowanie obowiązków dorosłych
- zachwianie tożsamości
- niska samoocena i poczucie własnej wartości
- doświadczanie napięć, lęku i opuszczenia
- poczucie wstydu
- przejawianie negatywnych zachowań, w celu odwrócenia uwagi od nadużywających substancji psychoaktywnych rodziców.

Ad 2. Do nieprawidłowości po stronie szkoły, które mogą stymulować powstawanie problemów przystosowawczych nieletnich, należą:

- niewłaściwe warunki fizyczne (przeludnienie klas, złe warunki lokalowe)
- niedostosowany do możliwości dziecka system wymagań oraz nieprawidłowy sposób ich realizacji (przeciążenie programów szkolnych, sztywny sposób ich realizacji, bez uwzględnienia indywidualnych możliwości ucznia)
- niekorzystne dla procesu dydaktyczno-wychowawczego cechy wychowawcy lub nauczyciela (w tym: słaba znajomość przez nauczycieli swoich uczniów: stanu zdrowia fizycznego i psychicznego, sytuacji rodzinnej i materialnej, sfery emocjonalnej i nawyków, możliwości intelektualnych; Batawia 1969, s. 77-79, Kupisiewicz 1970, s. 74-75).

Punktem wyjścia do pojawienia się problemów przystosowawczych są często długotrwałe niepowodzenia szkolne, które wywołują zaburzenia w sferze motywacji, w rozwoju emocjonalno-uczuciowym, w kształtowaniu się postaw młodzieży. Konsekwencją problemów szkolnych są zachowania związane z nieprzystosowaniem społecznym (Gindrich 2007, s. 186-189).

Ad 3. Problemy przystosowawcze nieletnich związane z negatywnym wpływem grup rówieśniczych. W grupach rówieśniczych o negatywnym odniesieniu pojawia-

ją się czynniki działające kontrsocjalizująco (Pospiszył-Żabczyńska 1985, s. 110-112; Kozaczuk 2006, s. 48-50):

- kształtowanie postawy nihilistycznej, koncentracja na przyjemnościach i własnych korzyściach
- wywieranie nacisków na przyjęcie i postępowanie w sposób niezgodny z obowiązującymi normami prawnymi i społecznymi
- wytwarzanie nawyków zwiększających możliwości wystąpienia zachowań przestępczych poprzez zniechęcenie do systematycznej pracy, reagowanie agresją na pojawienie się różnych sytuacji trudnych dla osoby
- uczenie technik i modelowanie dokonywania przestępstw (jak kraść, jak produkować i rozpoznawać substancje psychoaktywne, w jaki sposób usprawiedliwiać się i „wykręcać” od odpowiedzialności za popełnione czyny)
- ułatwienie przyswojenia oraz wprowadzania w życie norm i zasad stojących w przeciwieństwie do ogólnie przyjętych reguł funkcjonowania w danym społeczeństwie.

Ad 4. Do czynników społecznych, mających znaczenie przy pojawianiu się problemów przystosowawczych nieletnich, należą (Badźmirowska-Masłowska 2003, s. 44-45):

- bezwzględna frustracja społeczna – polega na niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb, zwłaszcza związanych z pełnym udziałem w życiu społecznym i kulturowym
- względna frustracja społeczna – pojawia się w sytuacji znacznego zróżnicowania społecznego i wiąże się z porównywaniem własnej pozycji w zbiorowości z pozycją innych osób.

Ad 5. Zagrożenia dla procesu prawidłowej adaptacji osób młodych stwarzają media. Negatywne skutki działania mass mediów obserwowane są w sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej dzieci i młodzieży (Izdebska 2002, s. 77; Izdebska 2006, s. 168-169; Matyjas 2008, s. 93-108).

Zaburzenia w sferze poznawczej:

- relatywizm poznawczy
- bierna postawa
- rozleniwienie intelektualne
- zaburzenia dotyczące mowy
- zubożenie słownictwa
- stymulowanie wyobrażeń i fantazji o charakterze agresywnym
- zaburzenia w spostrzeganiu rzeczywistej przemocy w społeczeństwie.

Zaburzenia w sferze emocjonalnej:

- przewlekłe stany lękowe

- długotrwałe uczucie strachu i zagrożenia
- nadmierna pobudliwość emocjonalna
- nieuzasadniona obawa przed agresją ze strony innych osób
- nocne lęki i koszmary
- znieczulenie na przejawy zachowań i sytuacji agresywnych.

Zaburzenia w sferze behawioralnej:

- kształtowanie i utrwalanie negatywnych zachowań
- pobudzenie ruchowe
- przejawianie zachowań agresywnych.

Podmiotowe uwarunkowania zachowań dewiacyjnych.

W celu zebrania czynników psychologicznych (osobowościowe tło motywacyjne), mających wpływ na problemy związane z przystosowaniem młodzieży a także na cały proces wykołejenia społecznego, wprowadzono pojęcie przestępczy rdzeń osobowości (dominujący zespół cech, wartości, postaw kierujących ludzkim zachowaniem; Urban 1999, s. 46-47; Wawrzak-Chodaczek 1999, s. 225; Majchrzak 2002, s. 49-50).

Do cech nieletnich, determinujących nieprzystosowanie, zalicza się:

- egocentryzm etyczny
- nieźrównoważenie
- heteroagresywność
- nieczułość afektywną
- nasilenie drażliwości i agresywności
- wybuchowość
- niską odporność na stres i frustrację
- niską samoocenę
- podatność na manipulację
- nastawienie narcystyczne
- brak aspiracji życiowych, pasji i zainteresowań
- niski poziom sprecyzowania wartości życiowych
- tendencje do postaw aspołecznych
- niski stopień zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, miłości, przynależności, uznania i afiliacji
- deficyt umiejętności komunikowania się z innymi
- brak poczucia kontroli
- poczucie alienacji.

Wymienionych powyżej czynników, prowadzących do powstawania problemów przystosowawczych nieletnich, nie można traktować w izolacji od siebie. Wzajemne współwystępowanie wszystkich lub kilku cech, które stanowią deficyty w zasobach zarządzających i zaradczych osoby, może w sprzyjających patologizacji okolicznościach zewnętrznych warunkować zachowania nieprzystosowawcze.

2. Zasoby kształtujące przystosowanie nieletnich

Postawiono dwa pytania badawcze: jaki jest kapitał przystosowawczy nieletnich? oraz jakie rodzaje zasobów konstytuują ich adaptację?

Przebadano 234 nieletnich. W tym kobiet 53%, mężczyzn 47%. Jako nieletniego traktowano osobę, która przed 17. rokiem życia popełniła czyn karalny i/lub wystąpiły u niej inne przejawy demoralizacji, na skutek których przeprowadzone zostało postępowanie sądowe i orzeczonej został czynnik wychowawczy bądź poprawczy. Szczegółowa charakterystyka socjodemograficzna grupy umieszczona została w rozdziale drugim.

Potencjał przystosowawczy nieletnich

Na podstawie analizy skupień, uwzględniając przystosowanie osobiste (wynik ogólny i wyniki w sześciu sferach przystosowania uzyskane na podstawie RISB), wyodrębniono cztery grupy nieletnich z różnym potencjałem przystosowawczym:

Osoby z niskim potencjałem przystosowawczym (N) (N=45) charakteryzują się:

- wysokim wskaźnikiem ogólnym nieprzystosowania społecznego
- bardzo dużym nasileniem konfliktów w sferze relacje rodzinne
- bardzo dużym nasileniem konfliktów wewnętrznych związanych z obrazem siebie, stosunkiem do siebie
- wysokim natężeniem doświadczanych problemów
- zaburzonymi relacjami z innymi ludźmi
- konfliktem w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości.

Osoby ze średnim potencjałem przystosowawczym kryzysująco-konfliktowe (S1) (N=47) charakteryzują się:

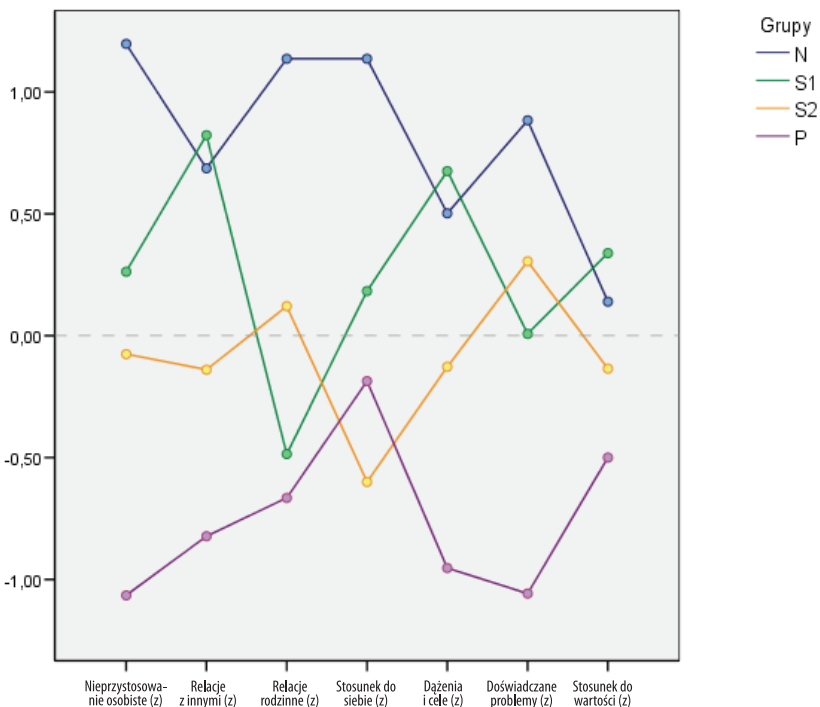
- średnim poziomem ogólnym nieprzystosowania
- bardzo dużym nasileniem konfliktów interpersonalnych
- dużym nasileniem konfliktów w sferze dążeń i celów oraz wartości, co świadczy o doznawaniu przez te osoby kryzysu wartościowania, posiadaniu trudności decyzyjnych, braku autorytetów
- średnim natężeniem konfliktów w sferach stosunek do siebie oraz doświadczane problemy
- poprawnymi relacjami rodzinnymi; osoby te posiadają wsparcie w rodzinie.

Osoby ze średnim potencjałem przystosowawczym o pozytywnym stosunku do siebie (S2) (N=82) charakteryzują się:

- średnim poziomem ogólnym nieprzystosowania
- średnim natężeniem konfliktów interpersonalnych
- niewielkim konfliktem w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości
- dużym natężeniem doświadczanych problemów
- pozytywnym stosunkiem do siebie.

Osoby z wysokim potencjałem przystosowawczym (P) (60) charakteryzują się:

- dobrym przystosowaniem osobistym
- niskim nasileniem doświadczanych problemów
- wyznaczonymi celami i zaplanowanymi działaniami
- poprawnymi relacjami z innymi
- dobrymi relacjami rodzinnymi
- niskim konfliktem w sferze wartości
- średnim nasileniem konfliktu w stosunku do siebie.

Wykres 1. Potencjał przystosowawczy u nieletnich (N=213): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=43), S1 (N=41), S2 (N=76), P (N=53)

Zasoby rozwojowe a potencjał przystosowawczy nieletnich

Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a zróżnicowanym potencjałem przystosowawczym nieletnich przeanalizowany zostanie na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji nieletnich poprzez poziom zasobów – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a) przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom
 - b) spostrzeganie zysków kapitałowych
 - c) ocenianie strat w zasobach.
2. kształtowanie przystosowania nieletnich poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - b) spostrzeganie zysków w wymienionych typach kapitału
 - c) ocena straty w tychże zasobach
3. kształtowanie adaptacji nieletnich poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy zasoby wewnętrzne i zewnętrzne; analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla)
 - a) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - b) spostrzeganie zysków we wskazanych rodzajach kapitału
 - c) ocena strat w tychże zasobach
4. kształtowanie przystosowania nieletnich poprzez zasoby religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne; wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Ad 1. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, zysk i utrata zasobów

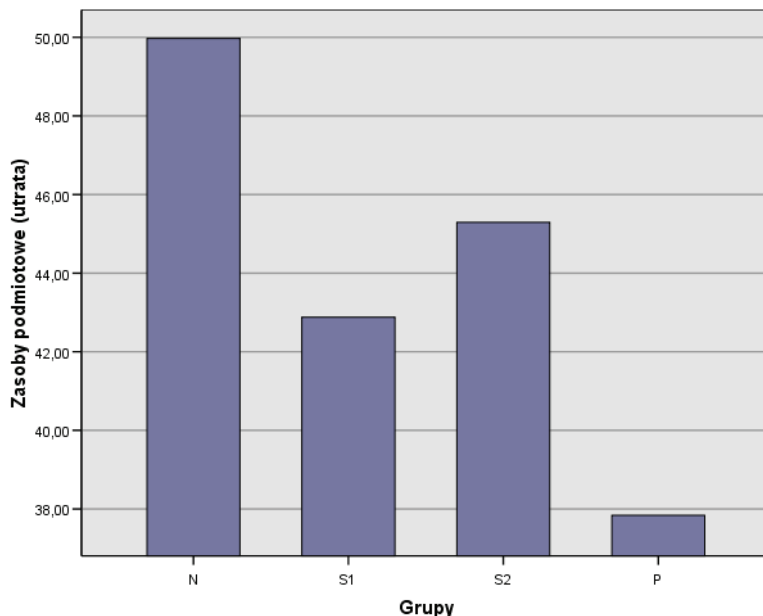
Nieletni z różnym potencjałem adaptacyjnym (N, S1, S2, P) nie różnią się, na poziomie istotnym statystycznie, pod względem znaczenia nadawanego zasobom, ich pozyskiwania jak i utraty (interpretacja wyniku ogólnego). Tendencje do różnicy pomiędzy nieletnimi z różnym potencjałem przystosowawczym zaznaczają się w znaczeniu nadawanemu zasobom ($p=0,076$) oraz ich utracie ($p=0,082$).

Ad 2. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, zysk i utrata zasobów podmiotowych, energetycznych, materialnych i stanu

Zasoby podmiotowe.

Nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym różnicuje utrata zasobów podmiotowych. Różnice istotne statystycznie występują pomiędzy grupami o wysokim

(P) i niskim (N) potencjale adaptacyjnym. Nieletnich nie różnicuje znaczenie i pozyskiwanie zasobów podmiotowych.

Wykres 2. Utrata zasobów podmiotowych przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

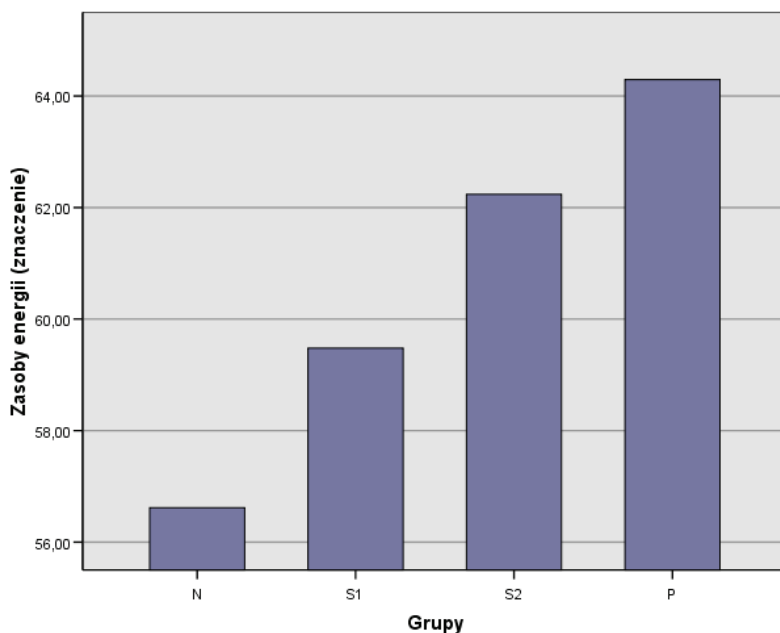
Nieletni z wysokim potencjałem przystosowawczym (P) utracili znacznie mniej zasobów podmiotowych niż ci z niskim kapitałem adaptacyjnym (N). Osoby z niskim i wysokim kapitałem rozwojowym różnicuje utrata następujących zasobów podmiotowych:

- poczucie, że realizują własne cele życiowe
- optymizm
- poczucie własnej wartości.

Nieletni ze zróżnicowanym kapitałem adaptacyjnym różnią się utratą zasobów podmiotowych, nie różnicuje ich natomiast znaczenie nadawane kompetencjom podmiotowym jak i ich pozyskiwanie. Wydaje się, że nieletni, pomimo odczucia straty zasobów podmiotowych, nie dokonali przewartościowania na poziomie poznawczym znaczenia tego kapitału i jego związku z efektywnym funkcjonowaniem społecznym oraz zawodowym człowieka, co tłumaczy także brak aktywności nieletnich w pozyskiwaniu zasobów podmiotowych.

Zasoby energii.

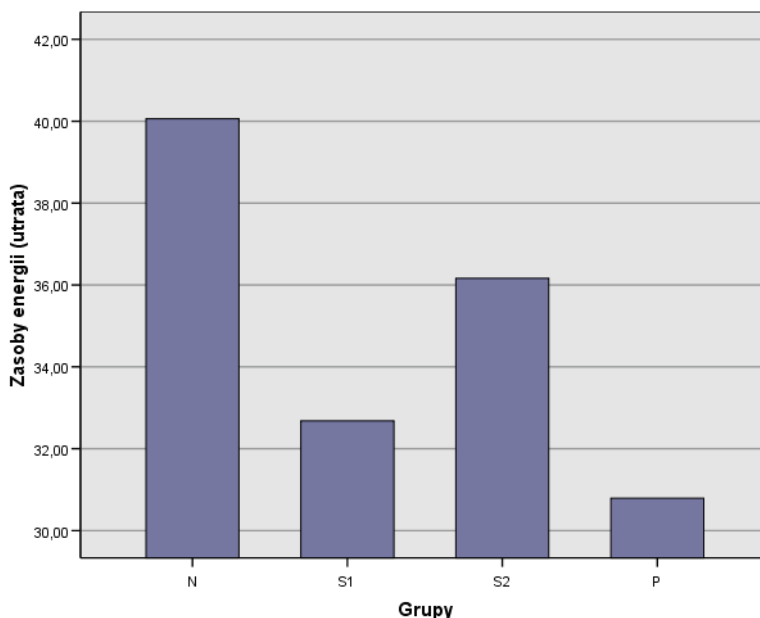
Istnieją istotne statystycznie różnice pomiędzy nieletnimi ze zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym w znaczeniu nadawanym zasobom energetycznym oraz ich utracie.

Wykres 3. Znaczenie nadawane zasobom energii przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Nieletni z wysokim potencjałem adaptacyjnym (P) znacznie większe znaczenie nadają zasobom energetycznym niż ci z niskim kapitałem przystosowawczym (N). Grupy te różnicuje szczególnie znaczenie nadawane następującym zasobom energetycznym:

- zdrowiu własnemu
- zdrowiu partnera
- posiadaniu ubezpieczenia zdrowotnego
- pieniądзом na rozwój osobisty i samodoskonalenie się (edukacja, rozpoczęcie działalności gospodarczej)
- pieniądзом na transport
- pieniądзом na nieprzewidziane wydatki.

Wykres 4. Utrata zasobów energii przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Nieletnich z wysokim (P) i niskim (N) potencjałem adaptacyjnym różnicuje utrata zasobów energetycznych. Ci z wysokim potencjałem przystosowawczym utracili mniej takich zasobów niż osoby z niskim kapitałem przystosowawczym.

Nieletnich zróżnicowanych pod względem potencjału adaptacyjnego różnicuje znaczenie i utrata zasobów energetycznych, nie różnicuje ich natomiast ich pozyskiwanie. Interpretować to można w następujący sposób: nieletni o wysokim kapitale przystosowawczym nadają większe znaczenie ważnym zasobom energetycznym, takim jak zdrowie, ubezpieczenie czy pieniądze na rozwój osobisty, niż nieletni o niskim kapitale adaptacyjnym. Odczuwają oni także utratę zasobów energetycznych. Wydaje się, że u nieletnich z wysokim potencjałem adaptacyjnym nastąpiła pozytywna zmiana rozwojowa na poziomie poznawczym (znaczenia zasobów), brakuje im jednak pewnych zasobów podmiotowych i/lub społecznych (wsparcia) do uruchomienia procesu pozyskiwania kapitału, któremu nadają większą wartość.

Zasoby stanu.

Nieletnich z różnym potencjałem przystosowawczym nie różnicuje znaczenie, pozyskiwanie ani utrata zasobów stanu. Można więc wnioskować, że nie są czynnikiem istotnym, związanym z poziomem przystosowania nieletnich.

Zasoby materialne.

Podobnie grupa nieletnich z różnym poziomem przystosowania nie jest zróżnicowana pod względem znaczenia, pozyskiwania oraz utraty zasobów materialnych. Stąd można wnioskować, że również ten kapitał nie jest zmienną w istotny sposób wyjaśniającą przystosowanie nieletnich.

Ad 3. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, pozyskiwanie i utrata zasobów wewnętrznych i zewnętrznych.

Nieletni nie różnią się, na poziomie istotnym statystycznie, znaczeniem, pozyskiwaniem i utratą zarówno zasobów wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Można zauważyć pewne tendencje, do których należą:

- osoby z wyższym potencjałem przystosowawczym (P) w większym stopniu niż badani z niskim potencjałem (N) pozyskują zasoby wewnętrzne, takie jak: poczucie kontroli nad własnym życiem, umiejętność dobrego porozumiewania się
- osoby z wysokim potencjałem adaptacyjnym (P) nadają większe znaczenie niż ludzie z niskim kapitałem przystosowawczym (N) zasobom zewnętrznym, takim jak: środki transportu, pieniądze na transport, oszczędności na nieprzewidziane wydarzenia.

Z analizy otrzymanego materiału empirycznego wynika, że nieletni nie preferują zasobów wewnętrznych (zarządzających) ani zewnętrznych zarówno na poziomie oceny ich znaczenia, jak i pozyskiwania. Nie ma pomiędzy nimi także różnic w utracie tych zasobów.

Ad 4. Potencjał adaptacyjny nieletnich a zasoby religijne.

Nie wykazano w grupie nieletnich zależności pomiędzy poziomem potencjału adaptacyjnego tych osób a wykorzystywaniem zasobów religijnych (radzenie sobie pozytywne i negatywne).

Wnioski podsumowujące z analiz empirycznych przeprowadzonych na grupie nieletnich

Z wyższym potencjałem adaptacyjnym nieletnich współwystępują:

- **mniej utrata zasobów podmiotowych, takich jak realizacja celów życiowych, optymizm, poczucie własnej wartości**
- **duże znaczenie nadawane zasobom energetycznym, takim jak zdrowie własne i partnera, ubezpieczenie, pieniądze na rozwój osobisty i samodoskonalenie się, środki na transport i nieprzewidziane wydarzenia**
- **mniej utrata zasobów energetycznych.**

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny nastolatków popełniających czyny karalne

Resocjalizacja nieletnich jest rozumiana jako idea kształtowania poczucia odpowiedzialności jednostki za siebie i innych. Proces resocjalizacji można przedstawić jako rzeczywistość wychowawczą składającą się z następujących elementów:

- osoby wychowujące i nauczające ze specjalnym przygotowaniem
- osoby wychowywane i uczące się
- warunki, które determinują przebieg i strukturę procesu wychowawczego.

Na proces resocjalizacji składają się także wszystkie zdarzenia zachodzące między osobami wychowującymi, uczącymi a uczniami, wychowankami (relacje, sprzężenia, wpływy). Istotą tak rozumianego procesu resocjalizacyjnego jest przywracanie zaburzonej równowagi między dążeniem nieletniego do zachowania własnej autonomii a dążeniem społeczeństwa do podporządkowania postępowania nieletniego normom, które są powszechnie akceptowane (Kalinowski 2008, s. 324-325).

Proces resocjalizacyjny ma na celu (Mudrecka 2005, s. 438-439; Kalinowski 2008, s. 235):

- wychowanie świadomego i uczciwego obywatela
- uwzględnienie wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych
- eliminowanie czynności zbędnych i niepotrzebnych.

Przykłady modeli resocjalizacyjnych w wybranych krajach Europy

W Wielkiej Brytanii, poza sądami dla nieletnich oraz policją, ogromną rolę odgrywają miejscowe ośrodki pomocy społecznej. Do ich kompetencji należą sprawy dotyczące nieletnich:

- w zakresie opieki i ochrony (do 17. roku życia)
- wykonywania środków wychowawczych.

Co 6 miesięcy ośrodki rozpatrują każdą prowadzoną przez siebie sprawę nieletniego w celu zbadania, czy zaistniała konieczność zmiany zastosowanego środka wychowawczego, czy też odstąpienia od orzeczonego środka (Kalinowski, 2008, s. 214-215). Istotną rolę w postępowaniu w sprawach nieletnich w Anglii odgrywa także policja. Utworzone zostały specjalne sekcje policji dla nieletnich, które są zobowiązane do współpracy ze wszystkimi organami opieki nad dzieckiem (ośrodki opieki społecznej i sądy dla nieletnich; Kalinowski 2008, s. 215).

We Francji występuje model resocjalizacji nieletnich obejmujący:

- sądy dla nieletnich
- ośrodki obserwacyjne i reedukacyjne
- rodziny zastępcze

- stowarzyszenia pozarządowe zajmujące się resocjalizacją nieletnich i zapobieganiem demoralizacji dzieci i młodzieży.

Do zadań ośrodków obserwacyjnych należy obserwacja nieletnich w ich naturalnym środowisku. Jest ona prowadzona na zlecenie sądu dla nieletnich. W skład takich ośrodków wchodzi interdyscyplinarny zespół składający się m.in. z wychowawców, psychologów, pracowników socjalnych, lekarzy.

Do ośrodków reedukacyjnych przyjmowani są nieletni z upośledzeniem umysłowym oraz ci z zaburzeniami psychicznymi. Placówki te są prowadzone dla dość małych grup, których specyfiką jest to, że wychowankowie pracują lub uczą się poza ośrodkiem, który pełni funkcję domu.

We Francji uważa się, że metody wychowawcze powinny być oparte na uczeniu, polegającym na indywidualnej pracy z nieletnim z trudnościami adaptacyjnymi (Kalinowski 2008, s. 215-219).

W Niemczech model resocjalizacji nieletnich składa się z następujących elementów:

- sądy dla nieletnich
- urzędy opieki społecznej nad młodzieżą
- instytucje opieki, wychowania i prewencji współdziałające z powyższymi urzędami.

Sądy dla nieletnich w Niemczech dysponują środkami wychowawczymi, półkarnymi oraz karnymi.

Do środków wychowawczych należą:

- wskazania – polegają na ukierunkowaniu postępowania nieletniego na stymulację jego rozwoju psychospołecznego
- kierowanie wychowawcze – polega na nadzorowaniu przez pracownika socjalnego wychowania nieletniego w rodzinie
- nadzór wychowawczy – stosowany w stosunku do osoby, która nie ukończyła 17. roku życia i znajduje się w sytuacji zagrażającej wykołajeniem społecznym.

Do środków półkarnych zalicza się:

- naprawienie wyrządzonej szkody i/lub osobiste przeproszenie poszkodowanego
- wypłacenie pieniężnej kwoty na wybrany cel użyteczności publicznej.

Środkiem karnym stosowanym przez sądy dla nieletnich w Niemczech jest kara pozbawienia wolności odbywana w więzieniu dla nieletnich. Jest ona stosowana w wyjątkowych sytuacjach.

W ostatnich latach w Niemczech nastąpiło przejście z wychowania przymusowego na opiekuńcze, gdzie szczególny akcent położony jest na opiekę, pomoc, wychowanie i psychoterapię. System resocjalizacji oparty jest na idei małej grupy, indywidualizacji pracy z wychowankiem a także na rozwijaniu

kompetencji do samostanowienia i samodzielności życiowej. Ważny jest fakt, że w Niemczech opieką instytucjonalną objęte są zdemoralizowane rodziny, które sprzyjają demoralizacji i przestępczości młodzieży (Kalinowski 2008, s. 219-221).

Rozwiązania resocjalizacyjne stosowane w Polsce

W Polsce prawo przewiduje różne formy resocjalizacji nieletnich. W Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku (u.p.n.) wyróżnione są środki, jakie może orzec sąd rodzinny wobec nieletniego. Ogólnie można je podzielić na trzy grupy.

1. Środki, które nie zmieniają środowiska wychowawczego nieletniego:
 - upomnienie
 - zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do: naprawienia szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo zaniechania używania alkoholu lub innego środka odurzającego
 - nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna
 - nadzór organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego
 - nadzór kuratora.
2. Środki częściowo zmieniające środowisko nieletniego:
 - kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą
 - umieszczenie nieletniego w organizacji i/lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, szkoleniowym lub terapeutycznym.
3. Środki całkowicie zmieniające środowisko wychowawcze nieletniego:
 - umieszczenie osoby w rodzinie zastępczej
 - umieszczenie w instytucji lub organizacji opiekuńczo-wychowawczej, ośrodka szkolno-wychowawczym
 - umieszczenie w zakładzie poprawczym (art. 6 u.p.n.).

Sąd może orzec jeden lub kilka środków wychowawczych jednocześnie (Ostrowska, 2004, s. 294). Stosowanie środków wymienionych w ustawie może trwać maksymalnie do ukończenia przez nieletniego 21 lat (art. 73 § 1 u.p.n.). Ta sama formuła dotyczy osób podlegających art. 10 § 4 k.k. Natomiast do 18. roku życia mogą być stosowane środki wychowawcze w postaci zobowiązania nieletniego do określonego postępowania, nadzoru kuratora (art. 6 pkt 2 i 3 u.p.n.), środki skierowane do rodziców czy opiekunów, instytucji i szkół, mające poprawić warunki wychowawcze, bytowe i zdrowotne nieletniego (art. 6 pkt 7 i 8 u.p.n.) (Górecki 2005, s. 18).

Mimo stosowania przez sądy środków wychowawczych i poprawczych, problem demoralizacji nieletnich z każdym rokiem staje się większy, rozmiary ich przestępczości są coraz szersze i bardziej brutalne. Na podstawie statystyk przygotowanych przez Komendę Główną Policji można zauważyć, że uczestniczenie nieletnich w czynach zabronionych pozostaje dużym problemem. W 2008 roku ich procentowy udział w ogółem stwierdzonych przestępstwach oraz w czynach karalnych wynosił 6,9%, w porównaniu z rokiem 2001, kiedy to stanowił 5,0%. Szczegółowa analiza danych policyjnych na rok 2008 przedstawia rozkład czynów zabronionych popełnionych przez nieletnich (www.policja.pl):

- kradzieże z włamaniem – 8229 czynów
- kradzieże rozbójnicze, rozboje, wymuszenia – 8161
- uszkodzenia ciał swych ofiar – 3382
- udziały w bójkach i pobiciach – 3242
- 92 zgwałcenia dokonane przez nieletnich chłopców
- 9 zabójstw, których sprawcami byli nieletni.

Nasileniu zachowań przestępczych młodzieży towarzyszą liczne deficyty na poziomie instytucjonalnego wsparcia readaptacji nieletnich.

Do obszarów problemowych, jakie sygnalizowane są przez teoretyków i pracowników zatrudnionych w ośrodkach resocjalizacyjnych, należą (Opora 2004, s. 280; Węgliński 2004, s. 215; Mudrecka 2005, s. 452, 469; Wyleżałek 2006, s. 26-29):

- brak prawnych możliwości równoległej pracy z rodziną nieletniego
- pominięcie ostatniego z etapów resocjalizacji, polegającego na wdrożeniu nieletniego do samodzielnego życia
- niedostateczne przygotowanie kadry do realizowania funkcji reedukacyjnych oraz trudności w realizacji optymalnych interakcji z podopiecznymi
- brak ośrodków mediacji umożliwiających stosowanie alternatywnych środków wychowawczych wobec nieletniego
- niewystarczająca liczba ośrodków opiekuńczo-wychowawczych
- mała liczba placówek psychologiczno-pedagogicznych, zajmujących się młodzieżą z zaburzeniami osobowości i zachowania
- brak współpracy pomiędzy wychowawcami poszczególnych ośrodków resocjalizacyjnych w zakresie prowadzonych działań edukacyjnych i wychowawczych
- stosowanie przestarzałych, mało efektywnych metod, które są utrwalane przez starszych pedagogów
- brak aktualizacji profilaktycznych oraz innowacyjnych programów resocjalizacyjnych.

Do problemów zgłaszanych przez nieletnich przebywających w różnych ośrodkach wychowawczych i poprawczych należą (Opora 2004, s. 280; Węgliński 2004, s. 215; Mudrecka 2005, s. 452, 469; Wyleżałek 2006, s. 26-29):

- brak poczucia bezpieczeństwa, wyrozumiałości, sprawiedliwego traktowania, życzliwości ze strony pracowników ośrodków
- poczucie odosobnienia, depresji, smutku
- doświadczanie deprywacji i obaw związanych z postępowaniem sądowym oraz warunkami pobytu w placówce
- występowanie „ukrytego programu” w przebiegu procesu resocjalizacji.

Badacze problematyki podkreślają, że niska efektywność działań readaptacyjnych w Polsce uwarunkowana jest brakiem rzetelnych badań. Ocenie należy poddać okres pierwszych objawów demoralizacji nieletnich, aż do zakończenia procesu uspołecznienia – czyli wymagane jest poznanie pełnej etiologii przestępczości i opracowanie skutecznych zasad profilaktyki i resocjalizacji (Urban 2008, s. 313). W Polsce oferta takich programów, skierowana zarówno do dzieci, jak i młodzieży, która ma charakter wczesnej interwencji, jest zdecydowanie niewystarczająca. Ponadto istniejące programy nie posiadają udokumentowanych wyników badań potwierdzających ich skuteczność w zapobieganiu czy rozwiązywaniu problemów, do których zostały utworzone (Raczkowska-Bogdanowicz 2009, s. 5).

Założenia do oddziaływań readaptacyjnych nieletnich

Założenia sformułowane zostały na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych na grupie nieletnich (wyniki omówione są w punkcie 2.).

Założenie 1.

Diagnoza zapotrzebowania na wsparcie w grupie nieletnich w obszarach:

- **problemowych**
- **potencjału rozwojowego.**

Wszelkie działania pomocowe kierowane do osób nieletnich należy poprzedzić diagnozą problemową – zweryfikować obszary deficytowe w funkcjonowaniu osoby i określić ich głębokość (analiza strat i ich konsekwencji dla funkcjonowania osobistego i społecznego) – oraz oceną zasobów nieletniego (mocnych stron, zainteresowań), które mogą stanowić punkt wyjścia do nawiązania indywidualnych relacji terapeutycznych oraz oddziaływań readaptacyjnych. W diagnozie obszarów problemowych należy uwzględnić: funkcjonowanie poznawcze, emocjonalne, orientację co do własnej osoby, orientację w czasie i przestrzeni; zdrowie somatyczne, używanie substancji psychoaktywnych, sferę kontaktów interpersonalnych, relacje rodzinne, sytuację szkolną lub zawodową, stosunek do wartości.

Diagnoza zasobów obejmuje: kompetencje osobiste, rozwój zainteresowań, wsparcie rodzinne, zaangażowanie w grupę rówieśniczą, edukację i rozwój zawodowy, kontakty społeczne, rozwój religijny.

Założenie 2.

Wyznaczenie celów długo- i krótkoterminowych programu naprawczego.

Efektywność resocjalizacji wymaga sformułowania wyraźnych, osiągalnych i określonych w czasie celów długoterminowych i krótkoterminowych. Wyznaczenie celów, zarówno tych odległych w czasie, związanych z efektywniejszym funkcjonowaniem osoby w społeczeństwie, jak i krótkoterminowych, powinno odbywać się przy współudziale nieletnich.

Założenie 3.

Wyznaczenie zadań służących osiągnięciu celów i określenie odpowiedzialności za ich realizację.

Dla uporządkowania działań i możliwości ich ewaluacji należy określić konkretne zadania, dzięki którym założony cel zostanie zrealizowany. Dla prawidłowego ich określenia należy: oszacować czas, określić osoby i zasoby (podmiotowe, materialne, techniczne) niezbędne do realizacji zadania. Należy także przyjąć wyznaczniki pomiaru efektywności zadania i sposób ich weryfikacji.

Założenie 4.

Wykorzystanie strategii interwencyjnej i prawnej w pracy z nieletnim.

Strategia prawna odnosi się do przyjętych regulacji w stosunku do osób nieletnich zawartych w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku (u.p.n.).

Strategia interwencyjna zakłada udzielenie specjalistycznej pomocy (wsparcia) osobie w sytuacji kryzysowej. Jest to bardzo ważny moment (krytyczny) dla kierunku procesu rozwojowego nieletniego. Brak wsparcia w sytuacji granicznej może doprowadzić do tragicznych konsekwencji (popęłniania czynów przestępczych, pomimo okresu pozytywnej readaptacji, zachowań o nasilonej ciężkości kryminal-

nej, aktów autoagresywnych wraz z próbami samobójczymi czy samobójstw). Stosowanie strategii interwencyjnej wymaga jednak dużej wiedzy i doświadczenia. Głównym jej celem jest wsparcie, pozwolenie na emocjonalne odreagowanie, zapewnienie, że rozwiązanie sytuacji jest możliwe i że nie zostawi się osoby samej sobie. Nie należy w sytuacji kryzysowej: usilnie poszukiwać przyczyn określonych problemów, pouczać, moralizować. Najważniejsze jest bycie, towarzyszenie, zrozumienie co czuje osoba w kryzysie. Następujące po sobie etapy interwencji (kolejne spotkania) zakładają weryfikację uwarunkowań, wyznaczanie celów i ich realizację.

Założenie 5.

Wykorzystanie strategii edukacyjnej – wzmacniającej zasoby podmiotowe.

Odcięcie osoby nieletniej od destruktywnych form zachowań wywołuje w niej poczucie straty. Młody człowiek traci coś, co społecznie oceniane jest negatywnie, ale dla niego było znanym i wypróbowanym sposobem radzenia sobie z rzeczywistością. Deficyt powstały u nieletniego po wyeliminowaniu zachowań dewiacyjnych należy uzupełnić akceptowanymi, prospołecznymi formami zachowań. Nie wystarczy mówić, „jak nie należy robić”, trzeba wskazać, „jak należy postępować”. Efektywność funkcjonowania w społeczeństwie uzależniona jest od posiadanych przez osobę kompetencji psychospołecznych, takich jak: samoocena, poczucie sprawczości, umiejętności komunikacyjne, odporność na stres i frustrację, radzenie sobie z negatywnymi emocjami, umiejętność rozwiązywania konfliktów, radzenie sobie z sytuacjami trudnymi, wysokie kompetencje zawodowe. Istotnym działaniem w ramach strategii edukacyjnej jest wzmacnianie znaczenia nadawanego przez nieletnich zasobom podmiotowym, pokazanie ich roli w funkcjonowaniu osobistym i społecznym jednostki. Wzmacnianie kompetencji podmiotowych osoby zwiększa jej kapitał adaptacyjny i gwarantuje lepsze przystosowanie osobiste oraz funkcjonowanie w społeczeństwie.

Założenie 6.

Wykorzystanie strategii alternatyw – rozwijanie pozytywnych, prospołecznych zainteresowań nieletnich.

Strategia alternatyw bazuje na zweryfikowanych podczas diagnozy mocnych stronach nieletniego. Polega na wprowadzaniu zachowań pożądaných w miejsce eliminowanych negatywnych, zgodnie z zainteresowaniami jednostki. Jej celem jest wypełnienie braków odczuwanych przez nieletniego w związku z rezygnacją z za-

chowań dewiacyjnych oraz rozwój zainteresowań prospołecznych osoby. Przykładowe strategie alternatyw: zaangażowanie młodzieży w amatorski teatr, utworzenie drużyny piłkarskiej, organizacja klubu osiedlowego, filmowego, fotograficznego itp.

Założenie 7.

Wykorzystanie strategii wsparcia – uaktywnienie naturalnych, korzystanie z profesjonalnych, utworzenie rówieśniczych systemów wsparcia.

Można wyróżnić naturalne systemy wsparcia (rodzina, sąsiedzi, rówieśnicy, współpracownicy), profesjonalne formy pomocy (grupa terapeutyczna, edukacyjna, psycholog, lekarz) oraz grupy samopomocowe (utworzone przez osoby z podobnym problemem). System wsparcia pełni wiele ważnych funkcji adaptacyjnych: zaspokaja potrzebę bliskości, bezpieczeństwa, relacji z innymi, daje poczucie siły.

Grupy wsparcia dodatkowo pokazują, że inni mają podobne problemy, umożliwiają uzyskanie wskazówek, jak poradzić sobie z rozwiązaniem trudnej sytuacji i negatywnymi emocjami, pozwalają jednostce poczuć się potrzebną dla innych, wartościową osobą.

Założenie 8.

Wzmacnianie pozytywnych wzorców postępowania za pośrednictwem autorytetów.

W przypadku osób nieletnich, będących w wieku dojrzewania, któremu towarzyszą liczne zmiany rozwojowe (m.in. kryzysy wartościowania i autorytetów) istotną kwestią jest wzmacnianie wzorów osób pozytywnych ze środowiska rodzinnego (rodziców, dziadków) i lokalnego (nauczyciel, ksiądz) jak również wskazywanie autorytetów bardziej odległych (świętych, mężów stanu, sportowców). Młodzież znajdująca się w kryzysie rozwojowym, zaprzeczająca zastanym wartościom i poszukująca nowych, przy braku mocnych i wyraźnych wzorów ma znacznie większe trudności z pozytywnym rozstrzygnięciem kryzysu rozwojowego. Obecność mocnych, wiarygodnych autorytetów pozwala na poczucie bezpieczeństwa i wyzwala chęć do naśladowania.

Założenie 9.

Równoległe kształtowanie procesu indywidualizacji i socjalizacji.

W procesie profilaktyki zachowań dewiacyjnych, w tym sprzecznych z prawem, istotne jest paralelne kształtowanie dwóch ważnych dla jednostki procesów rozwojowych indywidualizacji (budowanie poczucia własnej odrębności, niepowtarzalności, rozwój własnych uzdolnień) oraz socjalizacji (nawiązywanie poprawnych interakcji z członkami społeczeństwa, przestrzeganie norm społecznych). Zaniedbania w rozwoju któregośkolwiek z procesów prowadzą do licznych deficytów w funkcjonowaniu osobistym bądź społecznym jednostki. Nacisk na rozwój indywidualizacji bądź socjalizacji uwarunkowany jest w znacznej mierze kulturowo. W Stanach Zjednoczonych akcent kładzie się na proces indywidualizacji, odwrotnie jest w krajach takich jak Chiny czy Japonia, gdzie preferowana jest socjalizacja. W kulturze polskiej procesy te zostają wyważone, ich paralelny rozwój wiąże się z satysfakcjonującym funkcjonowaniem osobistym i społecznym.

Założenie 10.

Budowanie zdrowego systemu motywacyjnego, w którym centralne miejsce zajmują wartości transcendentalne.

System wartości pozwala na nadanie dążeniom, potrzebom i zachowaniom człowieka odpowiedniej (rozwojowej) hierarchii ważności. Brak stałej preferencji w tym zakresie (labilność procesu wartościowania czy jego kryzys) jest częstą przyczyną niepożądanych zachowań wśród młodzieży (Mariański 1995). Kształtowanie odpowiedniego systemu aksjonormatywnego młodych osób, w którym potrzeby niższe (witalne, hedonistyczne) podporządkowane są nadrzędnym (takim jak prawda, honor, Bóg, ojczyzna) stanowi rodzaj zabezpieczenia przed zachowaniami niepożądanymi i daje poczucie bezpieczeństwa wynikające z uporządkowania.

Bibliografia:

- Badźmirowska-Masłowska K. (2003). Sylwetki psychospołeczne młodocianych sprawców zabójstw. W: W. Ambrozek (red.). Młodociani przestępcy – studia nad agresją i zbrodnią. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 43-58.
- Batawia S. (1969). Proces społecznego wykołajenia się nieletnich przestępców. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Bielicki E. (1995). Młodociani przestępcy – ich wartości i orientacja wartościująca. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

- Borecka-Biernat D. (1999). Emocjonalno-rodzinne przesłanki agresji młodzieży w trudnej sytuacji społecznej interakcji. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). *Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, s. 168-180.
- Cekiera Cz. (1992). *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czerwińska E. (2001). Sprawcy zabójstw na tle seksualnym. W: B. Urban (red.). *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 87-89.
- Gindrich P. (2007). *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania*. Lublin: UMCS.
- Górecki P., Stachowiak S. (2005). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. Wydanie III. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Hollin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2008). *Przestępczość wśród młodzieży*. Gdańsk: GWP.
- Hollin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2008). *Zachowania dewiacyjne młodzieży – rozmiary, struktura, uwarunkowania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Profilaktyki i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hołyst B. (1990). *System wartości a zdrowie psychiczne*. Warszawa: UW.
- Izdebska J. (2002). Dziecko w rodzinie u progu XXI w. Nowy wymiar dzieciństwa. *Roczniki Pedagogiki Rodziny* t. 7, s. 77.
- Izdebska J. (2006). Dzieciństwo „medialne” współczesnych dzieci – teoretyczne i metodologiczne przesłanki badań. W: S. Juszczyk, I. Polewczyk (red). *Dziecko w świecie wiedzy, informacji i komunikacji*. Toruń: Wydawnictwa Adam Marszałek, s. 168-169.
- Jedleński S. (1962). *Nieletni w zakładach poprawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Kalinowski M. (2008). Przykłady praktycznych modeli resocjalizacyjnych w różnych krajach. W: B. Urban (red.). *Resocjalizacja*. Warszawa: PWN, s. 213-224.
- Kalinowski M. (2008). *Struktura procesu resocjalizacji*. W: B. Urban (red.). *Resocjalizacja*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 234- 236.
- Kozaczuk F. (2005). *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kozaczuk F. (2006). *Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykojenia społecznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kupisiewicz Cz. (1970). *Niepowodzenia dydaktyczne. Przyczyny oraz niektóre środki zaradcze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Majchrzak Z. (2002). *Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Majchrzak Z. (2003). *Niezrozumiałe motywy zabójstw dokonanych przez młodocianych*. W: W. Ambrozek (red.). *Młodociani przestępcy – studia nad agresją i zbrodnią*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 34-42.
- Mariański J. (1995). *Młodzież między tradycją a ponowoczesnością*. Lublin: RW KUL.
- Marzec-Holka K. (1999). *Przemoc seksualna wobec dziecka*. Bydgoszcz: WSP.
- Matyjas B. (2008). *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*. Warszawa: Żak.
- McWhirter E. H. (2001). *Zagrożona młodzież*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

- Mudrecka I. (2005). Młodzieżowy ośrodek wychowawczy. W: J. Brągiel, S. Badory (red.). *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, s. 437-453.
- Mudrecka I. (2005). Schronisko dla nieletnich. W: J. Brągiel, S. Badory (red.). *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, s. 454-470.
- Opora R. (2004). Profil osobowości rodzinnych kuratorów sądowych oraz czynniki redukujące satysfakcję z pracy – komunikat z badań. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*. Lublin: UMCS, s. 271-284.
- Ostrowska D. (2004). Czy rzeczywiście bezkarni? O odpowiedzialności nieletnich sprawców przestępstw. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*. (red.) Lublin: UMCS, s. 293-298.
- Pospiszyl K. (1980). *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pospiszyl K., Żabczyńska E. (1985). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Raczkowska-Bogdanowicz E. (2009). *Ekspertyza: Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Poszukiwanie metod wczesnej interwencji socjalnej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży. Na zlecenie: Fundacji Fundusz Współpracy pełniącej rolę Krajowej Instytucji Wspomagającej*. www.wup.pl
- Rajska-Kulik J. (1998). *Osobowościowe i sytuacyjne tło motywacyjne czynów agresywnych, w tym zabójstw dokonanych przez nieletnich (w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego)*. W: J. Papież, A. Płukisa (red.). *Przemoc dzieci i młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 163-171.
- Sołtysiak T., Karwowska M. (2003). *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: AB.
- Sołtysiak T. (1995). *Uwarunkowania środowiskowe i determinanty subiektywne uczestnictwa nieletnich w podkulturach*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Stelmach J. (2001). *Rodzinne uwarunkowania przestępczości nieletnich – analiza wyników badań*. W: B. Urban (red.). *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 155-168.
- Szadkowska J., Szałański J. (2003). *Zaburzenia zachowania a poczucie koherencji u młodzieży w wieku życia 15-19 lat*. W: T. Sołtysiak, J. Suder-Malukiewicz (red.). *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 42-47.
- Urban B. (1999). *Przestępczość gwałtowna współczesnej młodzieży*. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). *Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, s. 137-148.
- Urban B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2008). *Ocena rezultatów resocjalizacji*. W: B. Urban (red.). *Resocjalizacja*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 313.
- Ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. DzU 1982 nr 35, poz. 228.
- Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny. DzU 1997 nr 88, poz. 840.

- Wawrzak-Chodaczek M. (1999). Adaptacja młodzieży do nowej rzeczywistości informacyjnej. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, s. 225-232.
- Węgliński A. (2004). Wsparcie społeczne a efektywność resocjalizacji penitencjarnej. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji. Lublin: UMCS, s. 207-218.
- Wolińska J. M. (2004). Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny. Lublin: UMCS.
- Wyleżałek J. (2006). Problem efektywności resocjalizacji nieletnich w warunkach opieki całkowitej. Stan obecny oraz nowa alternatywa rozwiązań. Warszawa: SGGW.
- Zawisza-Masłyk E. (2005). Kształtowanie kompetencji komunikacyjnych u gimnazjalistów: zapomniany obszar. W: M. Baryluk, M. Wawrzak-Chodaczek (red.). Wartości w komunikacji różnych grup społecznych. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 247-265.

* Anna Jaskot – magister psychologii, absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Interesuje się tematyką związaną z profilaktyką patologii społecznych, radzeniem sobie w sytuacjach trudnych osób wykluczonych społecznie.

ZASOBY ADAPTACYJNE ZAGROŻONEJ ALKOHOLIZMEM MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ

Leon Szot*

1. Problemy przystosowawcze młodzieży z terenów wiejskich

Uzasadnieniem analizy problematów adaptacyjnych młodzieży wiejskiej – w odróżnieniu od jej rówieśników z terenów miejskich – jest to, że zazwyczaj diagnozy czynników warunkujących różne przejawy niedostosowania eksponują społeczności pochodzące z miasta (Kłosowska 1987, s. 28). Tymczasem specyfika funkcjonowania w środowisku wiejskim może prowadzić do określonego rodzaju trudności, w tym również może stanowić czynnik ryzyka problemów alkoholowych.

Trudności adaptacyjne młodzieży wynikające z niewielkiego kapitału kulturowego. Ważnym wyznacznikiem rozwoju dziecka jest jego kapitał kulturowy, który z jednej strony jest konstytuowany przez preferowanie określonych wartości i norm społecznych, zaś z drugiej – przez poziom wykształcenia, nawyk uczenia się oraz uczestniczenia w życiu kulturalnym. Na początku dzieci przyswajają ten kapitał w ramach socjalizacji rodzinnej, która dopiero w późniejszym okresie jest uzupełniana przez inne systemy socjalizujące – m.in. przez szkołę. Należy podkreślić prawidłowość, że rodzice mogą przekazać swoim dzieciom tyle kapitału, ile sami posiadają. Jeśli sami odznaczają się niskim poziomem zasobów kulturowych, to przekazywany przez nich kapitał jest ubogi (Papież 2007, s. 440). Jednocześnie w życiu społecznym zaznacza się przewaga dzieci o wysokim kapitale kulturowym. Dzieje się tak dlatego, że podstawą edukacji szkolnej jest kultura klasy panującej, która jest obecna w programach nauczania w formie tzw. „habitusów”, czyli ważnych dla tej warstwy społecznej wartości i wzorów postępowania. Proces nauczania, wpajania i transmisji „habitusu” warstwy dominującej w odniesieniu do dzieci z niższych klas społecznych okazuje się nieefektywny, ponieważ rozbieżność między „habitusami” proponowanymi przez szkołę i rodzinę jest zbyt duża. Wymieniony mechanizm decyduje o tym, że sukcesy szkolne najczęściej osiągają dzieci

z wyższych klas społecznych, które przez socjalizację pierwotną w rodzinie uzyskały wysoki poziom kompetencji ogólnych, pokrywający się z treściami przekazywanymi przez nauczyciela. Można zatem stwierdzić, że szkoła, poprzez błędne koło reprodukcji „habitusów” nie tylko nie jest w stanie likwidować nierówności społecznych, ale wręcz przyczynia się do utrwalania istniejących struktur społecznych (Papież 2007, s. 441). Kolidują między „habitusami” promowanymi przez rodzinny i szkolny system socjalizacyjny doprowadza często u uczniów do negatywnych doświadczeń – m.in. w postaci braku poczucia przynależności do społeczności szkolnej, przewlekłego stresu, negatywnych ocen, powtarzania klas i/lub porzucenia szkoły (Karpowicz 2001 s. 19).

W literaturze przedmiotu stawiana jest teza, że system edukacji szkolnej silnie stygmatyzuje dzieci wiejskie. „Sukces szkolny lub jego brak, jest tym, co szczególnie bezwzględnie wyrokuje o losach młodzieży wiejskiej – bardziej bezwzględnie niż kompetencje kulturowe i sprawność umysłowa. Znacząca tendencja polega na tym, że na wsi pozostają osoby słabo wykształcone – najczęściej pochodzenia chłopskiego albo robotniczego” (Szafranec 1991, s. 131). Można zatem sformułować wniosek, że miejsce urodzenia w dużym stopniu decyduje o drodze życiowej młodzieży.

Zaprezentowana prawidłowość stanowi skutek sprzężenia niekorzystnych warunków – infrastrukturalnych, ekonomicznych i kulturalnych – do rozwoju edukacyjnego wiejskich dzieci. Jako przykład można wskazać zjawisko nierównomierności sieci szkolnej, która sprawia, że uczniowie z terenów wiejskich nie mogą wybierać preferowanych przez siebie kierunków nauczania. O ile sieć szkół podstawowych jest mniej więcej równomierna, o tyle sieć szkół średnich i wyższych jest bardzo zróżnicowana terytorialnie (Papież 2006, s. 112). Bariery edukacyjne mają również charakter ekonomiczny. Wskazuje na to fakt, że zarówno w okresie transformacji, jak również w czasie demokracji parlamentarnej wiele rodzin w Polsce żyje na krawędzi ubóstwa. Z danych statystycznych wynika, że co druga osoba żyjąca w skrajnym ubóstwie nie ukończyła 19, a co trzecia – 14 lat. Oznacza to, że połowę najbiedniejszych Polaków stanowią dzieci i młodzież. Badania wykazują też, że co trzecie polskie dziecko, zwłaszcza w rodzinach wiejskich, żyje dziś na granicy ubóstwa. Co czwarte nie dojada. Jeszcze większy niedobór dotyczy dostępu do kultury i edukacji (Papież 2006, s. 276).

Na duże dysproporcje w poziomie wykształcenia osób pochodzących z terenów wiejskich i miejskich (zwłaszcza dużych miast) wskazują również dane statystyczne. Wieś „przoduje” pod względem odsetka osób najmniej wykształconych – posiadających wykształcenie niepełne podstawowe – 66,7%, podstawowe – 31,2% i zasadnicze zawodowe 28,1% (Kozarzewski 2008, s. 142). Z drugiej zaś strony na studiach wyższych zaznacza się mały odsetek młodzieży pochodzenia chłopskiego. Na atrakcyjnych kierunkach waha się on w granicach 2-5%. Podobny odsetek

młodych ludzi ze wsi zdobywa wykształcenie w szkołach państwowych w trybie stacjonarnym na kierunkach rolniczych (Dziubińska-Michalewicz 2002, s. 32).

Zaprezentowane powyżej dane wskazują na zjawisko wykluczenia edukacyjnego młodzieży wiejskiej, które stanowi jeden z najważniejszych czynników konstytuujących marginalizację społeczną. Dzieje się tak dlatego, że przepustką do kształtującej się w Polsce klasy średniej jest uzyskanie dyplomu, ukończenie praktyki, zdanie dodatkowych egzaminów kwalifikacyjnych. Nowa klasa średnia to „klasa ludzi wiedzy” (*class of knowledge*), których umiejętności służą zarówno do prezentacji własnych kompetencji, jak również do wykorzystania posiadanych umiejętności na rynku pracy (Kłos 2002, s. 51).

Okres transformacji w Polsce przyczynił się do zaistnienia samonapędzającego się mechanizmu, który powiększa podział społeczeństwa na (Kozarzewski 2008, s. 161):

- „wygranych”, czyli populacji dobrze wykształconych i bogatych
- „przegrych” – osób niewykształconych, których życie ulega stagnacji albo jeszcze większej marginalizacji społecznej.

Badania socjologiczne z lat 90-tych XX wieku wskazują, że zmiany ustrojowe przyczyniły się też do ostrego podziału w populacji polskiej młodzieży na dwie grupy – „wyposażonych” i „upośledzonych” (Szymańczak 2002, s. 113). „Wyposażeni” stanowią przyszłą elitę, która kształtuje się w klasie średniej naszego społeczeństwa – w rodzinach porządnie wykształconych i dobrze sytuowanych. Młodzież z tej grupy najczęściej pochodzi z dużych miast i jest wspierana przez rodziny zorientowane na wspomaganie rozwoju własnych dzieci. Im wyższą pozycję w hierarchii społeczno-zawodowej zajmują rodzice młodej osoby, tym większe jest prawdopodobieństwo, że będzie ona częściej dążyła do zmian społecznych o charakterze liberalnym, rzadziej zaś – opowiadała się za opcją socjalną. Kształtowaniu postaw u jednostek „wyposażonych” sprzyjają także wzmocnienia przekazywane przez środowisko rówieśnicze oraz korzystanie z różnego rodzaju ofert edukacyjno-kulturalnych (Szymańczak 2002, s. 113; Rowicki 2007, s. 33).

Natomiast młodzież „upośledzona” – wywodząca się ze wsi i małych miast – odznacza się takimi cechami jak (Dziubińska-Michalewicz 2002, s. 31; Szymańczak 2002, s. 126; Rowicki 2007, s. 33; Kafetzopoulos 2007, s. 64; Kozarzewski 2008, s. 161):

- niskie wykształcenie
- gorsze funkcjonowanie w życiu społecznym, w tym marginalizacja społeczna
- niewielkie możliwości awansu społeczno-zawodowego i niewielkie szanse na wyrwanie się z kręgu niedostatku
- częste doświadczanie porażek życiowych
- preferowanie postawy roszczeniowej wobec państwa

- częste używanie substancji psychoaktywnych – czynnik ten jest dodatkowo wzmocniany poprzez wysoką tolerancję ogółu wobec używania substancji chemicznej (np. alkoholu) i jej dużą dostępność.

Wymienione powyżej wyznaczniki można traktować jako rodzaj trudności adaptacyjnych młodzieży z terenów wiejskich, które stanowią efekt niewielkiego kapitału kulturowego. Osoba bez tego rodzaju zasobów nie może w pełni uczestniczyć w życiu społecznym. Zaś poczucie braku wpływu na otaczającą rzeczywistość powoduje bezsilność i utratę kontroli nad decyzjami mającymi wpływ na jej własne życie (Joint Report 2004, s. 8). Zatem trudności adaptacyjne młodzieży z terenów wiejskich odzwierciedlają prawidłowość, że transformacja ustrojowa – przejście z systemu socjalistycznego do kapitalistycznego – doprowadziła do usztywnienia istniejących barier społecznych, które w konsekwencji prowadzą do różnego rodzaju ograniczeń w wielowymiarowym funkcjonowaniu człowieka (Domański 2000, s. 159).

Wpływ wzorców kultury masowej na trudności adaptacyjne młodzieży wiejskiej. Przeobrażenia kulturowe są najbardziej zauważalnym „produktem nowoczesności”. Dzięki otwartości na tego rodzaju przemiany zwiększa się zarówno tolerancja dla sposobu funkcjonowania innych społeczności, jak też następuje proces włączania się w zmiany cywilizacyjne (Szkudlarek 1996, s. 343). Środowiska wiejskie, w od różnieniu od zbiorowości miejskich, proponują niewielki zakres treści kulturowych (Dziubińska-Michalewicz 2002, s. 38; Papież 2006, s. 370-372). Przedstawiony wniosek potwierdzają tendencje w zakresie zmian w funkcjonowaniu wiejskich instytucji kulturowych w latach 90-tych XX w., które polegały między innymi na (Dziubińska-Michalewicz 2002, s. 37):

- zwielokrotnieniu liczby ludności przypadającej na jedną placówkę biblioteczną
- zmniejszeniu liczby książek w bibliotekach publicznych
- spadku liczby miejsc w czytelnich i kinach
- zmniejszeniu liczby placówek kulturalnych.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że w okresie przemian ustrojowych w Polsce na terenach wiejskich zamknięto ok. 5 tysięcy przedszkoli, ponad 5 tysięcy świetlic i klubów, bliżej nieokreśloną liczbę punktów bibliotecznych oraz 8 z 14 uniwersytetów ludowych. Zaś w to miejsce powstało ok. 140 tysięcy punktów sprzedaży alkoholu (Pilch 1999, s. 80). Z przedstawionymi posunięciami władzy publicznej – rządowej i samorządowej – koresponduje struktura wydatków, jaka w tym okresie zaczęła kształtować się u ludności zamieszkującej te tereny (Papież 2006, s. 203): 1) aż 42% mieszkańców badanych wsi nie miało żadnych dochodów, 2) tylko 26% badanych rodzin wydawało do 100 zł na eduka-

cję swoich dzieci, zaś u 40% – takie wydatki nie wystąpiły, 3) respondenci najwięcej pieniędzy przeznaczali na używki (papierosy, alkohol), natomiast najmniej – na kulturę i wypoczynek.

Zaistniały stan rzeczy znajduje odzwierciedlenie w opiniach młodych osób na temat kapitału kulturowego w środowisku wiejskim. Analizy empiryczne wskazują wyraźnie, że młodzież krytycznie ocenia środowisko, w którym się urodziła i wychowuje – aż 75% badanych twierdzi, że na wsi nie ma korzystnych warunków do spędzania czasu wolnego, uczestnictwa w ciekawej rozrywce i wypoczynku (Zybała 2003, s. 571). Argumentem potwierdzającym przedstawione opinie są wyniki raportu dotyczące uczestnictwa młodzieży wiejskiej w edukacji kulturalnej. Wyniki tego raportu wskazują na następujące bariery w rozwoju kulturalnym młodego pokolenia z terenów wiejskich (Illasiewicz-Skotnicka 1995, s. 13):

- brak znajomości potrzeb kulturowych młodzieży przez osoby zatrudnione w lokalnych instytucjach zajmujących się tym obszarem funkcjonowania środowisk wiejskich
- zaspokajanie tego rodzaju potrzeb przez młode osoby poza miejscem zamieszkania
- niewielka oferta programowa tego rodzaju agend
- brak wiedzy młodzieży na temat istnienia instytucji zajmujących się rozwojem kultury w lokalnej społeczności.

W przeszłości ważnym miejscem rozwoju kulturalno-oświatowego ludności wiejskiej była szkoła. Niestety, zmiany zachodzące w dwóch ostatnich dekadach doprowadziły do tego, że opustoszałe szkoły po południu i w weekendy wynajmują sale, aby zarobić na opał, remont czy modernizację (Papież 2006, s. 112).

Przedstawione mechanizmy skutkują tym, że środowisko wiejskie – jako ubogie kulturowo – przyczynia się w szczególny sposób do generowania wśród dzieci i młodzieży odbiorców kultury masowej (Illasiewicz-Skotnicka 1995, s. 27; Papież 2006, s. 376; Rowecki 2007, s. 66). Kultura popularna – promowana głównie przez telewizję i Internet – odznacza się dwoma charakterystycznymi cechami. Po pierwsze, przyczynia się do upowszechniania, ujednoczenia i spłaszczenia obowiązujących zachowań, a w konsekwencji prowadzonego stylu życia. Po drugie, odbiorcy kultury masowej w niewielkiej części dokonują świadomych wyborów w obszarze własnego postępowania, natomiast w znacznej mierze nieświadomie „nasiakają” lansowanymi wzorami (Kłós 2002, s. 57).

Warto się zastanowić, jaki styl życia jest często bezkrytycznie przyjmowany przez odbiorców kultury masowej. Na gruncie literatury przedmiotu zwraca się uwagę na takie jego elementy, które w całości kształcą konstytuując słowo konsumpcja (Karpowicz 2001, s. 15):

- K – konkurencja i odpadanie słabszych
- O – organizowanie całokształtu funkcjonowania odbiorców
- N – nastawienie na zysk finansowy
- S – system wymuszający rywalizację
- U – ubogie duchowo wzorce postępowania
- M – anormalne modele kultury masowej (w tym kultury młodzieżowej)
- P – promowanie substancji psychoaktywnych
- C – czas to pieniądz, czyli pracoholizm
- J – jednowymiarowy obraz sukcesu życiowego
- A – audiowizualne przekazy dewiacyjnych zachowań.

Promowanie opisanych zjawisk przyczynia się z jednej strony do dezintegracji tradycyjnego systemu aksjo-normatywnego, zaś z drugiej – do nasilenia zaburzeń w funkcjonowaniu na poziomie życia indywidualnego i zbiorowego.

Przedstawiony wniosek znajduje potwierdzenie w sposobie funkcjonowania współczesnej młodzieży wiejskiej, która nie szuka szerszych uzasadnień dla własnych dążeń – ani w tradycji, ani w ideologii ogólnospołecznych przeobrażeń, ani też w młodzieżowych subkulturach. Świat wartości młodych ludzi ze wsi koncentruje się przede wszystkim wokół osobistego szczęścia oraz ich indywidualnego sukcesu (Szafraniec 1991, s. 157).

Próbując wytłumaczyć zmiany zachodzące w postawach młodzieży wiejskiej, można przedstawić tezę, iż bezkrytyczne podporządkowanie się lansowanej modzie często wyzwala indywidualistyczne działania obronne, które skutkują dystansowaniem się osoby od reguł lojalności czy solidarności. Rezultatem takiej sytuacji może być kultura cynizmu, manipulacji czy obojętności oraz rozkład społecznych więzi (Sztompka 1997, s. 4). Potwierdzeniem przedstawionej tezy są wyniki badań, które wskazują, że współczesna młodzież wiejska – podobnie jak ich rówieśnicy z lat 90-tych XX w. – nie dostrzega swojego miejsca w obszarze dokonujących się przemian ustrojowych. Układa ona swoje osobiste życie niejako na marginesie dziejących się obok niej wydarzeń społecznych i politycznych (Przećławska 2007, s. 140).

Ze względu na to, że młodzież wiejska jest nastawiona na odbiór kultury masowej, należy podkreślić fakt, iż w środkach masowego przekazu często dochodzi do promocji napojów alkoholowych – przede wszystkim jako elementu niezbędnego do podnoszenia jakości własnego życia lub jako czynnika doprowadzającego do rozwiązywania różnego rodzaju bolączek fizycznych i/lub psychicznych (McWhirter i in. 2008, s. 135). Wymienione czynniki decydują o tym, że u młodzieży wiejskiej może kształtować się styl życia związany z częstym używaniem alkoholu. Do zaistnienia takiego stylu życia są potrzebne następujące elementy (Kawczyńska-Butrym 2009, s. 11):

- dowolność i dobrowolność wyboru konsumowania alkoholu spośród różnych możliwości postępowania, jakie jest proponowane w społecznym środowisku życia osoby
- przyswajanie nawyku spożywania alkoholu w procesie socjalizacji, czyli podczas wielu społecznych interakcji w rodzinie, szkole, środowisku rówieśniczym, zachowania tego rodzaju są też przekazywane poprzez środki masowego przekazu
- picie napojów alkoholowych podlega pewnym zmianom i dynamice – głównie ze względu na wiek, miejsce zamieszkania i status materialny
- konsumpcja alkoholu stanowi zarówno efekt motywacji indywidualnej, jak również skutek uwarunkowań zewnętrznych – np. łatwego dostępu do napojów alkoholowych.

Próbując ukazać charakter nawykowego spożywania alkoholu przez młodzież wiejską, należy zwrócić uwagę na zmiany wzorów kulturowych w zakresie konsumpcji alkoholu. Ich tradycyjny podział przebiegał między miastem a wsią. Charakterystycznymi cechami wiejskiego modelu spożycia była niezbyt wielka częstotliwość picia, przy wysokiej konsumpcji jednorazowej (często do utraty przytomności). Natomiast tradycyjny wzór miejski odznaczał się relatywnie mniejszym spożyciem jednorazowym, ale jednocześnie większą częstotliwością konsumowania napojów alkoholowych (Moskalewicz i in. 1991, s. 72).

Kultura masowa – a szczególnie przekazy medialne – doprowadziła do zmian w zakresie wzorów konsumpcji alkoholu. Wzorce te mogą zaznaczać się w piciu napojów alkoholowych przez młode osoby z terenów wiejskich. Aktualnie zauważa się kilka tendencji w analizowanym względzie, które zostaną krótko scharakteryzowane. Po pierwsze, doszło do nałożenia się modelu wiejskiego i miejskiego w zakresie spożywania alkoholu. Wykształcił się więc nowy wzór, który odznacza się zarówno wysoką częstotliwością konsumpcji, jak również dużym spożyciem jednorazowym. Model ten występuje niezależnie od podziału terytorialnego, czyli zarówno w mieście, jak i na wsi (Moskalewicz i in. 1991, s. 72).

Po drugie, nastąpiło upodobnienie się wzorców picia w różnych krajach. Podobieństwo to polega na (Niewiadomska, Sikorska-Głodowicz 2004, s. 38-39):

- wzroście ilości i częstotliwości picia różnych napojów alkoholowych
- największym rozpowszechnieniu i dominacji tradycji anglosaskiej w konsumpcji trunków, czyli spożywania piwa i rozcieńczonych napojów spirytusowych
- wzroście konsumpcji wina w trakcie posiłków i po nich
- zmniejszaniu stopnia jednorazowej intoksykacji – głównie w wyniku picia mniejszej ilości alkoholu o niższej zawartości procentowej.

Po trzecie, stwierdza się wzrost spożycia alkoholu przez kobiety. Na podstawie danych z USA i 15 innych krajów stwierdzono, że zwiększenie konsumpcji tej

substancji przez kobiety współwystępuje między innymi z takimi czynnikami jak (Wilsnack i in. 1997, s. 7):

- związek z pijącym partnerem
- doświadczanie przemocy w małżeństwie
- przeżywanie problemów lub zaburzeń seksualnych (w tym również wykorzystanie seksualne w dzieciństwie).

Po czwarte, zauważa się zwiększenie konsumpcji napojów alkoholowych w populacji młodzieży. Aktualne tendencje w tym zakresie polegają między innymi na (Niewiadomska, Sikorska-Głodowicz 2004, s. 44-45):

- wysokiej tolerancji społecznej na używanie alkoholu w tej grupie
- obniżaniu wieku inicjacji alkoholowej
- znacznie wyższym stopniu powszechności używania substancji legalnych (alkohol i papierosy) niż nielegalnych
- częstych stanach nietrzeźwości
- mieszanii alkoholu z innymi substancjami psychoaktywnymi.

2. Zasoby kształtujące przystosowanie zagrożonej alkoholizmem młodzieży z terenów wiejskich

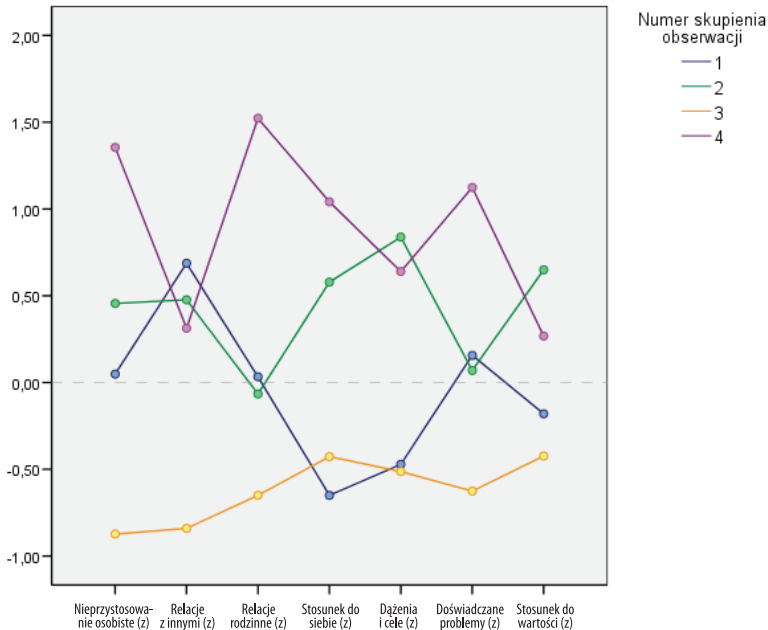
Wnioski dotyczące form adaptacji oraz zasobów kształtujących potencjał przystosowawczy zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej oparto na wynikach badania 140 osób. Opis tej grupy pod względem cech socjodemograficznych został zamieszczony w rozdziale drugim.

Formy adaptacji u zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej. Do analizy tego zagadnienia został wykorzystany test RISB – wynik ogólny (WO: nieprzystosowanie osobiste) i sześć skal służących do pomiaru przystosowania w zakresie: 1) relacji interpersonalnych, 2) kontaktów rodzinnych, 3) stosunku do siebie, 4) urzeczywistniania dążeń i celów, 5) nasilenia problemów psychologicznych, 6) stosunku do prospołecznych wartości. Wyniki poniżej średniej w tej metodzie oznaczają wysoki potencjał przystosowawczy (WO) i harmonijne funkcjonowanie w określonej sferze, zaś wyniki powyżej średniej – niskie możliwości adaptacyjne (WO) oraz konflikty w wymienionych powyżej wymiarach przystosowania.

Zastosowana procedura statystyczna umożliwiła wyodrębnienie czterech skupień (por. wykres 1.):

- skupienie 1. (N=30): osób ze średnim potencjałem adaptacyjnym ze względu na trudności interpersonalne (typ 1.)

- skupienie 2. (N=34): jednostek ze średnią adaptacyjnością z uwagi na problemy w obszarze motywacji intencjonalnej (typ 2.)
- skupienie 3. (N=53): młodzieży z wysokim poziomem przystosowania (typ 3.)
- skupienie 4. (N=23): osób z niskimi możliwościami adaptacyjnymi (typ 4.).

Wykres 1. Formy adaptacji u zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach typu 1. (N=30), 2. (N=34), 3. (N=53) i 4. (N=23)

Typ 1.: przystosowanie średnie ze względu na trudności interpersonalne.

Dla pierwszego rodzaju skupienia charakterystyczny jest średni poziom przystosowania. Świadczy o tym wynik ogólny (por.: nieprzystosowanie osobiste). Dla młodzieży odznaczającej się taką formą adaptacji charakterystyczne są przede wszystkim zaburzenia w sferze stosunków interpersonalnych. W grupie tej występują również niewielkie trudności w dwóch obszarach funkcjonowania – relacjach rodzinnych i odczuwanych problemach psychicznych. Jednocześnie zbiorowość typu 1. harmonijnie funkcjonuje w kolejnych trzech obszarach, tzn. w sferze dążeń i celów, preferowania prospołecznych wartości oraz w zakresie stosunku do siebie. Przedstawione powyżej przesłanki przemawiają za określeniem typu 1. młodzieży zagrożonej alkoholizmem jako średnio przystosowanej ze względu na trudności interpersonalne.

Typ 2.: średni poziom adaptacyjności z uwagi na problemy w motywacji intencjonalnej. Osoby cechujące się taką formą przystosowania doświadczają głównie trudności związanych z motywacją intencjonalną, tzn. z urzeczywistnianiem dążeń i celów, preferowaniem prospołecznych wartości oraz z negatywnym stosunkiem do siebie. Jednostki z tej grupy przeżywają też konflikty interpersonalne i niewielkie nasilenie problemów psychologicznych. Najbardziej harmonijną sferą funkcjonowania tej grupy są natomiast kontakty z osobami najbliższymi (członkami rodziny).

Typ 3.: młodzież z wysokim poziomem przystosowania. Wysoki potencjał adaptacyjny (por. WO: nieprzystosowanie osobiste) w tej zbiorowości stanowi efekt harmonijnego funkcjonowania młodzieży zagrożonej alkoholizmem w sześciu analizowanych wymiarach przystosowawczych. Można zatem stwierdzić, że do jej charakterystycznych cech należą takie elementy jak:

- pozytywne relacje z innymi ludźmi
- pozytywne relacje z członkami rodziny
- niski poziom przeżywanych problemów psychologicznych
- pozytywny stosunek do własnej osoby
- spostrzeganie możliwości w zakresie realizacji osobistych dążeń
- akceptowanie prospołecznych wartości.

Typ 4.: jednostki z niewielkim potencjałem adaptacyjnym. Niski poziom możliwości przystosowawczych stanowi efekt zaburzeń funkcjonalnych we wszystkich analizowanych sferach. Ze względu na kryterium nasilenia, trudności przeżywane przez tę grupę młodzieży wiejskiej można podzielić na dwie grupy. W pierwszej z nich znajdują się takie, które są doświadczane z dużym natężeniem. Wśród nich należy wymienić:

- konflikty w relacjach rodzinnych
- poczucie doświadczanych problemów psychologicznych
- negatywny stosunek do siebie
- zablokowanie możliwości realizowania osobistych dążeń.

Natomiast w drugiej grupie – trudności doświadczanych z mniejszym natężeniem – występują zaburzenia w kontaktach interpersonalnych oraz problemy w preferowaniu prospołecznych wartości.

Wpływ zasobów na formy adaptacji zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej. Analiza związków między zasobami a formami adaptacji w badanej grupie została dokonana na trzech poziomach szczegółowości:

1. wskazania wpływu poziomu posiadanych zasobów (niezależnie od ich typu) na sposoby przystosowania badanej zbiorowości – na tym poziomie testowano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia posiadanemu kapitałowi, b) ocenianie zysków w zasobach, c) spostrzeganie strat kapitałowych

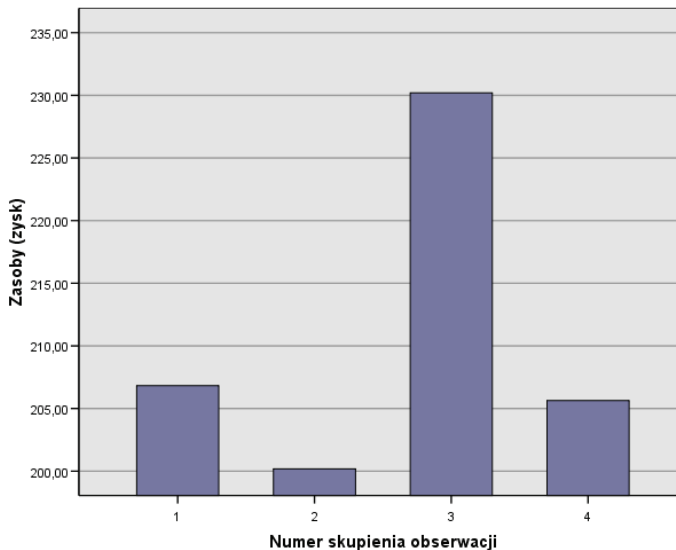
2. ukazania znaczenia czterech typów kapitału psychospołecznego (por. rozdział pierwszy) w kontekście kształtowania potencjału adaptacyjnego u młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich – do tej procedury wykorzystano dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia kapitałowi o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) ocenianie zysków w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych, c) spostrzeganie strat w kapitale o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
3. determinowania form adaptacji przez dwa rodzaje kapitału (zasoby wewnętrzne i zewnętrzne); w testowaniu tego zagadnienia uwzględniono sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, b) ocenianie zysków w kapitale wewnętrznym i zewnętrznym, c) spostrzeganie strat w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
4. dodatkowo przeanalizowano wpływ zasobów religijnych na formowanie sposobów adaptacji w grupie młodzieży zagrożonej alkoholizmem z terenów wiejskich. Do tego celu wykorzystano dwa wyniki w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta: a) religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym, b) religijne strategie zaradcze typu negatywnego.

Ad 1) Kształtowanie adaptacji zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej przez natężenie posiadanych zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Dzięki wynikom uzyskanym w analizie wariancji można sformułować konkluzję, że możliwości przystosowawcze w badanej zbiorowości zależą w istotnym stopniu od spostrzegania zysków w różnego rodzaju zasobach (por. aneks do rozdziału IX). Prawidłowości w tym zakresie ilustruje wykres 2.

Młodzież z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ 3.) doświadcza istotnie więcej zysków w różnego rodzaju zasobach niż osoby w pozostałych grupach (typu 1., 2. i 3.). Na tej podstawie można stwierdzić, że wzrost poziomu spostrzeganych zysków (niezależnie od ich rodzaju) powinien się przyczynić do zwiększenia możliwości adaptacyjnych u osób ze średnią adaptacyjnością z powodu przeżywanego trudności interpersonalnych (w grupie typu 1.), ze średnim poziomem przystosowania z powodu problemów w motywacji intencjonalnej (w zbiorowości typu 2.) oraz u jednostek odznaczających się niewielkimi możliwościami adaptacyjnymi (w społeczności typu 4.). Osoby z wysoką adaptacyjnością dostrzegają istotnie więcej zysków w takich zasobach jak:

- bliskość z jedną lub wieloma osobami z własnej rodziny
- doświadczane sukcesy (poczucie, że mi się wiedzie)
- świadomość życiowych celów

- siły do zrealizowania podjętych zadań
- poczucie sensu własnego życia
- optymizm
- poczucie bycia wartościowym dla innych ludzi
- uznanie dla własnych osiągnięć ze strony otoczenia społecznego
- przejawy pozytywnych uczuć od innych
- obecność ludzi, których można naśladować i od których można się uczyć
- posiadanie odpowiedniego statusu w pracy
- dysponowanie czasem na pracę
- posiadanie lepszego zdrowia
- dysponowanie pieniędzmi na przyjemności.

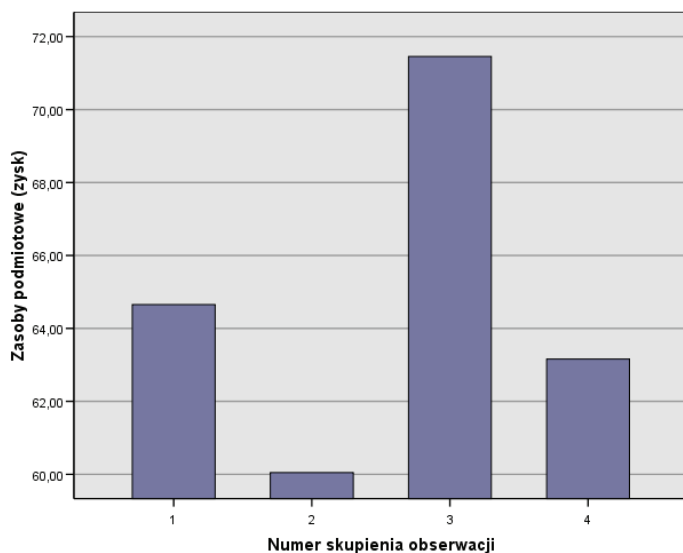

Wykres 2. Wpływ doświadczania zysków w różnym rodzaju zasobach na formy adaptacji zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4.

Przeprowadzone analizy pozwalają również na sformułowanie wniosku, że dwa pozostałe mechanizmy – spostrzeganie ogólnego poziomu zasobów i dostrzeganie strat w posiadanym kapitale – nie wpływają na formowanie sposobów przystosowania w badanej społeczności.

Ad 2) Kształtowanie przystosowania zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej przez cztery typy kapitału: materialny, podmiotowy, stanu, energii.

Zastosowanie procedury statystycznej doprowadziło do prawidłowości polegającej na tym, że poziom adaptacyjności jest kształtowany przez spostrzeganie zysków w zasobach o charakterze podmiotowym. Uzyskana zależność jest pokazana na wykresie 3.

Wykres 3. Wpływ doświadczania zysków w zasobach podmiotowych na formy adaptacji zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4.

Analogiczna do poprzedniej prawidłowość dotyczy związków między możliwościami przystosowawczymi i pozyskiwaniem kapitału podmiotowego przez zagrożoną alkoholizmem młodzież wiejską. Zbiorowość z wysoką adaptacyjnością (typ 3.) doświadcza istotnie więcej zysków w obszarze podmiotowym w stosunku do pozostałych społeczności – z niskim potencjałem przystosowawczym (grupy typu 4.), ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu trudności w relacjach interpersonalnych (zbiorowości typu 1.) i ze średnią adaptacyjnością z powodu zaburzeń w motywacji intencjonalnej (społeczności typu 2.). Przedstawiona zależność stanowi przesłankę do konkluzji, że wzrost potencjału przystosowawczego u pijącej alkohol młodzieży z terenów wiejskich powinien nastąpić w wyniku zwiększania doświadczeń życiowych, w których może ona dostrzegać zyski w kapitale podmiotowym – przede wszystkim w obszarze doświadczanych sukcesów, ukierunkowaniu na realizację życiowych dążeń, poczuciu sensowności własnej egzystencji i w poziomie optymizmu.

Rezultaty analizy wariancji pozwalają także sformułować opinię, że na formy adaptacji u osób z testowanej społeczności nie wpływają takie rodzaje dóbr jak:

- zasoby materialne – ani ich poziom, ani spostrzegane zyski i straty
- kapitał stanu – jego nasilenie, pozyskiwanie czy utrata
- zasoby energetyczne – ich natężenie oraz doświadczane zyski i straty.

Kapitał podmiotowy różnicuje porównywane grupy jedynie w kontekście pozyskiwania zysków osobowościowych (por. wykres 3.). Natomiast dwa pozostałe mechanizmy – doświadczanie ich poziomu oraz spostrzeganie strat w tego rodzaju dobrach – nie kształtują adaptacyjności badanych osób.

Ad 3) Kształtowanie adaptacji zagrożonej uzależnieniem alkoholowym młodzieży wiejskiej przez zasoby wewnętrzne *versus* zasoby zewnętrzne. Przeprowadzona analiza statystyczna wskazała, że wymienione powyżej rodzaje kapitału nie różnicują form przystosowawczych w grupach typu 1., 2., 3., 4.

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania młodzieży pijącej alkohol z terenów wiejskich. Wyniki analizy wariancji pozwalają na stwierdzenie, że religijne strategie zaradcze w sytuacjach problemowych – pozytywne i negatywne – nie determinują potencjału adaptacyjnego w wyodrębnionych społecznościach.

Uogólniając uzyskane wyniki badań, należy zaakcentować następującą prawidłowość:

Wzrost możliwości adaptacyjnych u zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej zależy od zwiększania doświadczeń, w których osoba może doświadczać zysków kapitałowych – przede wszystkim w zasobach o charakterze podmiotowym.

W oddziaływaniach służących poprawie funkcjonowania w analizowanej społeczności trzeba zwracać szczególną uwagę na wzmacnianie: a) bliskości w relacjach rodzinnych, b) przeżywanych sukcesów, c) ukierunkowania celów osobistych, d) sił do realizowania podjętych zadań, e) sensowności własnej egzystencji, f) optymizmu, g) poczucia wartości dla innych ludzi i uznania ze strony otoczenia społecznego, h) przejawów pozytywnych uczuć od innych, i) obecności autorytetów w najbliższym otoczeniu, j) statusu zawodowego, k) dysponowania czasem na pracę zawodową, l) zdrowia somatycznego i psychicznego, m) zasobów finansowych (m.in. na przyjemności).

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej

Aktualny stan oddziaływań związany z kształtowaniem możliwości przystosowawczych młodzieży pijącej alkohol z terenów wiejskich. Na uwagę zasługuje wciąż występujące zróżnicowanie poziomu życia – szczególnie w aspekcie rozwoju kulturowego – między miastem i wsią. Środowisko miejskie stwarza znacznie większe możliwości w zakresie podejmowania aktywności człowieka, dzięki którym dochodzi do zaspokojenia duchowych potrzeb, zdobywania informacji, poszerzania wiedzy, obcowania z dobrami kultury czy też do konstruktywnego spędzania wolnego czasu. Wymienione czynniki wciąż doprowadzają do generowania niewielkich zasobów kulturowych ludności wiejskiej, w tym również młodzieży z tych obszarów (Zybała 2003, s. 573). Dodatkowo, środowisko wsi jest bardzo ubogie w placówki wspierające rodzinę i szkołę w wypełnianiu ich różnorodnych funkcji – m.in. w domy kultury, świetlice środowiskowe i poradnie psychologiczno-pedagogiczne (Zybała 2003, s. 574).

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej. Uzyskane wyniki badań stanowią uzasadnienie sugestii, iż ważnym sposobem podnoszenia kapitału przystosowawczego młodych osób z obszarów wiejskich jest taki sposób kierowania ich doświadczeniami życiowymi, dzięki któremu będą one mogły pozyskiwać zasoby w różnego rodzaju dobrach – a przede wszystkim w kapitale podmiotowym (por. paragraf drugi). Ważne jest więc wspieranie inicjatyw o długofalowym charakterze, mających na celu rozwijanie kapitału kulturowego zarówno na poziomie indywidualnym, jak również w wymiarze życia społecznego (Zybała 2003, s. 574).

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla sześcioletnich szkół podstawowych i gimnazjów nakłada na szkoły obowiązek przygotowania dzieci i młodzieży do życia w rodzinie, społeczności lokalnej i w państwie w duchu przekazu dziedzictwa kulturowego i kształtowania patriotycznych postaw. Efektem oddziaływań szkoły w stosunku do wiejskich wychowanków powinno być między innymi rozwijanie umiejętności w zakresie poznawania otoczenia rodzinnego, społecznego, kulturowego, technicznego i przyrodniczego oraz wzmacnianie ich tożsamości kulturowej (Podstawa programowa 1999, s. 584-585). Do czynników decydujących o szansach rozwojowych dzieci ze wsi zalicza się przede wszystkim (Chęć 2003, s. 683; Gozdyra 2003, s. 299):

- podnoszenie poziomu ekonomiczno-kulturalnego ich rodzin
- zmiany w procesie edukacji szkolnej ukierunkowane na wszechstronny rozwój młodej osoby

- wzbogacanie procesów edukacyjnych współpracą szkoły z szerokim środowiskiem wiejskim i pozawiejskim – ważne jest to, aby tworzyć instytucjonalne ramy kooperacji i wymiany doświadczeń między różnymi podmiotami w społeczności lokalnej
- proinnowacyjna postawa nauczycieli oraz liderów w środowiskach lokalnych.

Wymienione powyżej przeobrażenia powinny w konsekwencji doprowadzić do zmian w sposobie funkcjonowania młodego pokolenia w kierunku preferowania wiejskiego stylu życia o konstruktywnym charakterze. Taki sposób funkcjonowania powinien prowadzić do wysokiej jakości życia i odpowiedzialności za dobro wspólne zarówno poprzez czerpanie doświadczeń z tradycji rodzinnych i poszanowania dziedzictwa regionalnego, jak również poprzez swobodne korzystanie z dorobku cywilizacyjnego (Chałas 2003, s. 683).

Jednocześnie należy podkreślić fakt, że to właśnie podnoszenie jakości życia młodych osób stanowi istotę odnowy i odmłodzenia obszarów wiejskich. Istota tego zjawiska powinna polegać na harmonijnym łączeniu przeszłości z terażniejszością i przyszłością, czyli na poszukiwaniu nowoczesnych rozwiązań gospodarczych, poprawie warunków życia oraz zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (Gozdyra 2003, s. 297).

Propozycje działań wynikające z teorii COR i uzyskanych wyników badań na bazie tej koncepcji. Wspomaganie rozwoju zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej zostanie ukazane w kontekście drugiej zasady pomocowej, jaką oferuje teoria zachowania zasobów (por. Hobfoll 2006, s. 270; rozdział XI). Reguła ta polega na inicjowaniu takich działań wspierających, które są zorientowane na doświadczanie różnego rodzaju zysków. Przedstawioną propozycję uzasadniają wyniki badań w grupie osób nadmiernie pijących alkohol z obszarów wiejskich. Najbardziej pozytywny sposób przystosowania w tej społeczności jest związany ze świadomością pozyskiwania różnego rodzaju dóbr – a przede wszystkim zasobów w sferze podmiotowej (por. paragraf drugi).

Jakie znaczenie mają działania ukierunkowane na pozyskiwanie zasobów? Przede wszystkim dostarczają kapitału, dzięki któremu osoba może lepiej dopasować posiadane zasoby do wymogów otoczenia. Środowisko i zasoby człowieka oddziałują na siebie nawzajem. To właśnie w tej interakcji należy poszukiwać (Hobfoll 2006, s. 108):

- źródeł stresu – gdy jednostka nie może dopasować posiadanego kapitału do wymogów otoczenia
- adekwatnego dopasowania – kiedy osoba posiada odpowiedni kapitał do tego, aby sprostać oczekiwaniom środowiska

- konstruktywnych zmian przystosowawczych – gdy człowiek powiększa zasoby służące lepszemu dopasowaniu do reguł postępowania, jakie stawia otaczająca rzeczywistość.

Ukierunkowanie strategii wspierających na doświadczanie zysków kapitałowych posiada szczególne znaczenie w przypadku młodzieży wiejskiej, która charakteryzuje się albo niewielkimi zasobami rozwojowymi, albo częstym spostrzeganiem strat w posiadanych dobrach. Dzięki mechanizmowi pozyskiwania kapitału, beneficjenci udzielanej pomocy mogą tworzyć rezerwy rozwojowe i/lub skutecznie chronić się przed skutkami doświadczanych deficytów w różnego rodzaju dobrach (Hobfoll 2006, s. 85). Rezerwy kapitałowe są tworzone w normalnych sytuacjach życiowych, dla których jest charakterystyczny niski poziom stresu. Ich tworzenie jest uzasadnione generowaniem zysków po to, aby można je było wykorzystać w przyszłości. Natomiast pozyskiwanie zasobów przy wysokim poziomie stresu – w sytuacji utraty lub zagrożenia nią – pozwala chronić jednostkę przed skutkami doświadczanego stresu lub je zahamować. Koncentrując się na pozyskiwaniu zasobów i na kapitale już posiadanym, ludzie są w stanie lepiej je zmobilizować, a dzięki temu właściwie reagować na napływające bodźce (Hobfoll 2006, s. 89). Zaprezentowane mechanizmy decydują więc o tym, że zyski kapitałowe, jakie jednostka uzyskuje w trakcie oddziaływań wspierających, stanowią rodzaj czynników ochronnych przed destrukcyjnym postępowaniem (Kafetzopoulos 2007, s. 67).

W dalszej części opracowania zostaną przedstawione możliwości pozyskiwania zasobów przez zagrożoną alkoholizmem młodzież wiejską w parafialnej wspólnocie Kościoła. Ukazanie tego rodzaju działań jest uzasadnione dwoma względami. Pierwszy z nich polega na obecności rozbudowanych struktur eklezjalnych na terenach wiejskich. Zaś drugi – odnosi się do zaprezentowanych wyników badań w tym opracowaniu. Stwierdzono w nich mianowicie, że zasoby religijne młodych osób z obszarów wiejskich nie przyczyniają się do kształtowania ich pozytywnej adaptacji (por. paragraf drugi).

Religijny wymiar funkcjonowania może odgrywać znaczącą rolę w kształtowaniu sposobu życia jednostki (Rowicki 2007, s. 33). Jednak doprowadzenie do tego, aby religijność pełniła funkcję regulacyjną w życiu człowieka, wymaga odpowiedniej formacji. Wyniki badań wskazują, że wychowanie religijne w rodzinach wiejskich sprowadza się najczęściej do uczestnictwa w praktykach religijnych, bez większej refleksji intelektualnej nad wyznawaną wiarą (Dydycz 2003, s. 175). Organizowanie sytuacji umożliwiających doświadczanie religijne dzieci ogranicza się najczęściej do wspólnego uczestnictwa we mszy św. i nabożeństwach, przy czym najczęściej zajmują się tym matki. Wspólne przeżywanie wiary przez uczestnictwo w praktykach religijnych słabnie wraz z wiekiem dziecka. Już w okresie szkolnym organizowanie sytuacji umożliwiających przeżycia religijne sprowadza się do przypominania i wydawania poleceń, by uczestniczyć w życiu Kościoła poprzez wypełnianie praktyk

religijnych. Natomiast wspólne uczestnictwo w tego rodzaju praktykach staje się w tym okresie sporadyczne. Badani rodzice sądzą, że ich rola w wychowaniu religijnym dziecka sprowadza się przede wszystkim do (Dydycz 2003, s. 176):

- nauczania pacierza
- doprowadzania dziecka do sakramentu chrztu, eucharystii i bierzmowania
- posyłania go na katechezę – w opinii badanych rodziców to właśnie ona powinna wprowadzić dziecko w życie religijne, zapoznawać z dogmatami wiary i z nauką społeczną Kościoła.

Wymienione prawidłowości świadczą o tym, że rodzice wiejskich dzieci próbują przenieść odpowiedzialność za wychowanie religijne potomstwa poza system rodzinny. Dlatego ważne jest to, aby uzupełnienie ich formacji duchowej odbywało się w parafialnych grupach religijnych. Jako Kościół partykularny parafia stanowi wspólnotę wspólnot – grup i ruchów zjednoczonych wokół dzieła budowania jedności i miłości w Chrystusie i uczestniczących w prowadzeniu wiernych do zbawienia. Można w związku z tym stwierdzić, że parafia stanowi przestrzeń dla szeroko rozumianego rozwoju wiernych. W ostatnich kilku dekadach obserwuje się powstawanie różnego rodzaju wspólnot parafialnych, które służą dziełu odnowy w Kościele, a świadkowie tychże grup, poprzez autentyczną chęć działania i szczerą wiarę, nie tylko pogłębiają swoją więź z Bogiem, ale także dają przykład innym ludziom, jak dążyć do pełni osobowego rozwoju (Fonderska i in. 2010, s. 303).

Funkcjonowanie zbiorowości parafialnych wpisuje się również w działania służące kształtowaniu skutecznych sposobów adaptacyjnych. Wynika to z prawidłowości polegającej na tym, że przystosowanie człowieka nie ogranicza się jedynie do sfery biologicznej czy psychologicznej, ale polega na budowaniu spójnych i dojrzałych postaw życiowych. W kształtowaniu zasobów adaptacyjnych należy więc odwoływać się do sfery duchowej człowieka, która umożliwia przyjęcie właściwej postawy wobec siebie i świata, w tym także odpowiedzialne korzystanie z dostępnych dóbr i konstruktywne rozwiązywanie przeżywanych problemów (Fonderska i in. 2010, s. 303). Na znaczenie sfery duchowej w procesie pozytywnej adaptacji wskazują też wyniki badań, które zostały przedstawione w drugim paragrafie – m.in. lepszy poziom adaptacji młodzieży zagrożonej alkoholizmem jest kształtowany przez wyższy poziom sensowności własnego życia i większą świadomość osobistych celów.

Znaczenie parafialnych wspólnot religijnych w pozyskiwaniu zasobów rozwojowych przez młode pokolenie z terenów wiejskich potwierdza również literatura przedmiotu. Przedstawione stanowisko zaznacza się w sugestii, że socjalizacyjne działania grup religijnych są szczególnie ważne w takich społecznościach lokalnych, które są w wyjątkowy sposób zagrożone anomią, marginalizacją kulturową i/lub stygmatyzacją społeczną (Miethe i in. 2000, s. 522).

Jako przykład socjalizującego działania wspólnoty parafialnej można podać Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży (KSM), które ukazuje wartości wyższe oraz porządkuje zasady postępowania na poziomie indywidualnym i zbiorowym, a przez to pozwala młodym ludziom na pełny rozwój osobowy. Młody człowiek, pragnąc poznawać świat i żyć zgodnie z zasadami wiary, potrzebuje świadectwa ze strony rówieśniczej wspólnoty. KSM – wywodząc swój rodowód z Akcji Katolickiej, rozumianej jako wierność Chrystusowi i tradycji Kościoła oraz dzięki odpowiedniemu programowi, strukturze i systematycznie prowadzonej działalności – kształtuje dojrzałe i odpowiedzialne postawy chrześcijańskie (Fonderska i in. 2010, s. 304). Fundamentem, na którym Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży opiera podejmowane przez siebie inicjatywy, jest głęboka formacja religijna – członkowie spotykają się raz w tygodniu, aby realizować opracowany program i spełniać misję apostołską poprzez wychodzenie do drugiego człowieka z Ewangelią i z katolickimi wartościami. Do najważniejszych działań KSM należy (Fonderska i in. 2010, s. 304):

- organizowanie przeglądów twórczości młodych
- tworzenie ogólnopolskiego Biuletynu KSM
- zabieranie głosu w ważnych sprawach publicznych
- inicjowanie dni skupienia.

Na bazie przedstawionego przykładu można sformułować wniosek, że wspólnoty funkcjonujące na gruncie parafii przyczyniają się do tego, że ich członkowie zaczynają spostrzegać zyski w posiadanych zasobach podmiotowych – przede wszystkim w kapitale:

1. normatywno-aksjologicznym
2. zaradczym.

Ad 1) Zyski w zasobach normatywno-aksjologicznych. Poniżej zostaną scharakteryzowane dyrektywy postępowania człowieka, które wynikają z najważniejszych reguł katolickiej nauki społecznej i które powinny zostać przyswojone przez osoby angażujące się w działania parafialnych wspólnot religijnych (Kalinowski 2007, s. 34-35).

**Zasada postępowania wspólnot religijnych (Kalinowski 2007, s. 34-35):
realizacja dobra wspólnego (*bonum commune*).**

Zgodnie z regułą *bonum commune*, podstawowym celem indywidualnego i zbiorowego działania jest dążenie do realizacji i osiągnięcia wspólnego dobra. Norma ta zobowiązuje więc osoby konstytuujące grupę chrześcijańską do „dawania” różnego rodzaju wkładu zarówno na rzecz rozwoju własnej grupy, jak również innych społeczności.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych (Kalinowski 2007, s. 43):
pomocniczość (subsydiarność).**

Według przedstawionej zasady, większe zbiorowości mają obowiązek świadczenia uzupełniającej pomocy mniejszym, a różnego rodzaju struktury społeczne – osobie ludzkiej. W grupach religijnych powinny być realizowane dwa aspekty reguły subsydiarność:

- negatywny – poszanowanie inicjatywy, swobody działania, kompetencji i odpowiedzialności członków określonej wspólnoty i poszczególnych jednostek; wynika to z faktu, że człowiek powinien być wolny w podejmowaniu decyzji i odpowiedzialny za własne postępowanie; dlatego społeczności większe nie mogą zastępować ani zbiorowości mniejszych, ani pojedynczych osób w realizacji ich zadań
- pozytywny – wspomaganie wspólnoty i/lub jednostki ludzkiej wtedy, gdy nie są one w stanie samodzielnie zrealizować określonych celów; doraźność świadczonej pomocy polega na tym, aby po uzyskaniu niezbędnego wsparcia mniejsze społeczności i/lub poszczególne osoby mogły dalej przejawiać własne inicjatywy w realizacji określonych dążeń.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych (Kalinowski 2007, s. 51-54):
sprawiedliwość.**

Norma sprawiedliwości dotyczy regulowania uprawnień i obowiązków jednostki ludzkiej w życiu społecznym, zgodnie z wymogiem „oddawania każdemu tego, co mu się należy” z racji jego niezbywalnej godności. Uczestnictwo we wspólnocie religijnej sprzyja uzyskaniu przekonania, że każdy człowiek jest podmiotem określonych wartości i dóbr, ponieważ ma do nich bezwzględne prawo.

Jednocześnie funkcjonowanie w grupie wyznaniowej przyczynia się do uświadomienia sobie faktu, że sprawiedliwość nie może być utożsamiana z równością, ponieważ zróżnicowane traktowanie ludzi nie wynika z naruszania ich osobowej godności, ale z odmienności pozycji społecznej, życiowych zadań czy też wkładu w osiągnięcie określonego dobra wspólnego.

**Zasada postępowania wspólnot religijnych (Kalinowski 2007, s. 61-62):
miłość społeczna.**

Reguła miłości społecznej stanowi swoiste dopełnienie sprawiedliwości, ponieważ nakazuje przekształcać stosunki interpersonalne i struktury społeczne w kierunku nadawania im bardziej ludzkiego charakteru. Jej realizacja we wspólnotach religijnych może przekładać się na różne postawy i zachowania. Niekiedy będzie ona miała charakter solidarności rozumianej jako umiłowanie wspólnego dobra określonej grupy, innym razem może przybrać postać poświęcenia dla drugiego człowieka, w jeszcze innych okolicznościach świadczy o niej zdolność do współpracy czy też umiejętność nakłaniania innych do zgody.

Ad 2) Zyski w zasobach zaradczych. Pozyskiwanie kapitału podmiotowego młodzieży wiejskiej powinno stanowić efekt poszerzania jej doświadczeń społecznych w konstruktywnej zbiorowości rówieśniczej. Zatem modelowanie zachowań w religijnych wspólnotach parafialnych powinno w istotny sposób wpłynąć u ich członków na takie zmiany jak (Burzawa 2009, s. 208-209):

- skorygowanie przekonań odnoszących się do obowiązujących wartości i norm postępowania
- zapobieganie stabilizowaniu się dezadaptacyjnych zachowań
- uczenie się pożądanych form aktywności
- podejmowanie nowych zobowiązań społecznych
- zwiększanie umiejętności w komunikacji interpersonalnej.

Dzięki zaangażowaniu we wspólnoty religijne, młode osoby mogą stać się liderami odnowy i odmładzania obszarów wiejskich. Wynika to z faktu zwiększania kapitału kulturowego, dzięki któremu można harmonijnie łączyć przeszłość z teraźniejszością i przyszłością – m.in. dając z jednej strony świadectwo Ewangelii, a z drugiej wprowadzając zmiany związane z postępowaniem cywilizacyjnym. Efektywność pozyskiwania zasobów podmiotowych w grupach parafialnych wymaga jednak spełnienia kilku warunków (McKay 1993, s. 27–30):

1. istnienia w strukturach parafii różnego rodzaju zasobów – ludzkich, lokalowych, technicznych i finansowych, które są niezbędne do realizowania zadań w ramach wyodrębnionej grupy
2. dostosowania projektowanych zadań do oczekiwań odbiorców, co wymaga stworzenia różnorodnych ofert angażujących młodzież
3. kierowania całokształtem działań przez kompetentną osobę dorosłą, która rozumie rolę rówieśników w pozyskiwaniu zasobów rozwojowych przez młode osoby
4. odpowiedniego przygotowania członków wspólnot parafialnych do pełnienia roli rówieśniczych liderów.

Podsumowując zagadnienia dotyczące inicjowania grup religijnych w celu zwiększania kapitału rozwojowego młodzieży wiejskiej, należy podkreślić, że tego rodzaju wspólnoty mogą posiadać duże znaczenie w analizowanym względzie, gdy

będą spełniały rolę „sieci społecznych”, w których będzie dochodziło zarówno do modelowania wzorców zachowań zgodnych z katolickimi zasadami życia społecznego, jak również do autentycznego angażowania się w różne formy prospołecznych aktywności.

Bibliografia:

- Burzawa J. (2009). Kościół a profilaktyka demoralizacji młodzieży. Lublin: „Polihymnia”.
- Chałas K. (2003). Szanse i bariery edukacyjne dla dziecka wiejskiego w nowej strukturze szkolnictwa w Polsce. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 3. Lublin: Wyd. KUL, s. 683-696.
- Domański H. (2000). Hierarchie i bariery społeczne w latach dziewięćdziesiątych. Warszawa: ISP.
- Dydycz B. (2003). Wychowanie religijne dziecka w rodzinie wiejskiej. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 3. Lublin: Wyd. KUL, s. 171-177.
- Dziubińska-Michalewicz M. (2002). Nierówności społeczne: zróżnicowanie płac, dostęp do edukacji, uczestnictwo w kulturze. W: A. Kojder (red.). Dawne i nowe problemy społeczne. Szkice do obrazu społeczeństwa polskiego u progu XXI stulecia. Warszawa: Kancelaria Sejmu, s. 18-42.
- Fonderska S., Nesterenko A., Socha E., Tyburcy M. (2010). Wspólnoty parafialne. Przestrzeń dla rozwoju osoby. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych. Lublin: Wyd. KUL, s. 303-317.
- Gozdyra M. (2003). Działalność organizacji i stowarzyszeń na rzecz rozwoju i promocji uzdolnionego dziecka wiejskiego. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 3. Lublin: Wyd. KUL, s. 697-703.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Illasiewicz-Skotnicka E. (1995). Środowiska edukacji kulturalnej małych miast i wsi w perspektywie młodzieży. Raport z badań. Warszawa: IK.
- Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion (2004). Bruksela: Council of the European Union.
- Kafetzopoulos E. (2007). Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w używaniu narkotyków przez młodzież. W: Młodzież i narkotyki. Terapia i rehabilitacja. Warszawa: KBPN, s. 55-72.
- Kalinowski M. (2007). Wspólnoty nadziei. Realizacja zasad życia społecznego w ruchu hospicyjnym. Lublin: Wyd. KUL.
- Karpowicz P. (2001). Kultura współczesna a narkotyki. *Biuletyn Informacyjny Problemy Narkomanii* nr 4, s. 13-22.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2009). Wprowadzenie do problematyki i badania zachowań ryzyka zdrowotnego dzieci i młodzieży. W: Z. Kawczyńska-Butrym (red.). Uzależnienia w doświadczeniach lubelskiej młodzieży – diagnoza zjawiska. Lublin: Wyd. „Liber Duo”, s. 9-17.

- Kłos B. (2002). Kształtująca się klasa średnia. W: A. Kojder (red.). Dawne i nowe problemy społeczne. Szkice do obrazu społeczeństwa polskiego u progu XXI stulecia. Warszawa: Kancelaria Sejmu, s. 43-76.
- Kłosowska A. (1987). Socjologia młodzieży: przegląd koncepcji. *Kultura i Społeczeństwo* nr 2, s. 27-46.
- Kozarzewski P. (2008). Wykluczenie edukacyjne. W: M. Jarosz (red.). Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny. Warszawa: PAN, s. 137-176.
- McKay S. (1993). Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention. *Trends* nr 30, s. 27-30.
- McWhirter J., McWhirter B., McWhirter A., McWhirter E. (2008). Zagrożona młodzież. Warszawa: PARPA.
- Miethe T., Lu H., Reese E. (2000). Reintegrative Shaming and Recidivism Risks in Drug Court: Explanations for Some Unexpected Findings. *Crime & Delinquency* nr 4, s. 522-541.
- Moskalewicz J., Sierosławski J., Szymanowski T., Świątkiewicz G., Zieliński A. (1991). Alkohol jako problem społeczny. W: T. Szymanowski (red.). Patologia społeczna. Wybrane problemy. Warszawa: WSPS, s. 56-104.
- Niewiadomska I., Sikorska-Głodowicz M. (2004). Uzależnienia – fakty i mity: Alkohol. Lublin: „Gaudium”.
- Papież J. (2006). Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi. Badania panelowe. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Pilch T. (1999). Spory o szkołę. Pomiędzy tradycją a wyzwaniem współczesności. Warszawa: WSiP.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla sześcioletnich szkół podstawowych i gimnazjów (Dz. U. 1999 Nr 14; poz. 129).
- Przećławska A. (2007). Uwagi końcowe. W: A. Przećławska, L. Rowicki (red.). Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”, s. 138-146.
- Rowicki L. (2007). Uczestnictwo młodzieży w kulturze wyższego poziomu: W: A. Przećławska, L. Rowicki (red.). Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”, s. 57-79.
- Rowicki L. (2007). Uwarunkowania orientacji społecznych młodzieży: W: A. Przećławska, L. Rowicki (red.). Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”, s. 21-55.
- Szafraniec K. (1991). Młodzież wiejska jako efekt socjalizacji pogranicznej. Między lokalizmem a totalitaryzmem. Warszawa: PAN.
- Szkudlarek T. (1996). Edukacja w wieloznaczności: perspektywa postmodernistyczna. W: T. Jaworska, R. Leppert (red.). Wprowadzenie do pedagogiki. Kraków: Wyd. UJ, s. 340-371.
- Sztompka P. (1997). Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność. *Studia Socjologiczne* nr 4, s. 9-32.
- Szymańczak J. (2002). Pogodzeni z losem, czyli o młodzieży okresu przemian. W: A. Kojder (red.). Dawne i nowe problemy społeczne. Szkice do obrazu społeczeństwa polskiego u progu XXI stulecia. Warszawa: Kancelaria Sejmu, s. 110-130.
- Turowski J. (1996). Trwałe treści kultury chłopskiej. W: A. Kociszewski (red.). Wieś a regionalizm. Materiały III Krajowego Zjazdu Towarzystw Regionalnych Działających na Wsi. Ciechanów: Towarzystwo Regionalne, s. 24-32.

- Wilsnack S., Wilsnack R., Hiller-Sturmhofel S. (1997). Jak piją kobiety? Epidemiologia picia alkoholu oraz picia problemowego wśród kobiet. W: *Alkohol a Zdrowie* nr 20, s. 7-8.
- Zybała Z. (2003). Zaspokajanie potrzeb dzieci w środowisku wiejskim i miejskim. W: J. Wilk (red.). *W służbie dziecku*, t. 2. Lublin: Wyd. KUL, s. 567-578.

* Leon Szot – doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii, kapłan archidiecezji warmińskiej. Adiunkt w Katedrze Socjologii Edukacji i Wychowania Instytutu Socjologii na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, wykładowca Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie oraz w Wyższej Szkole Finansów i Handlu Międzynarodowego w Warszawie. Kanclerz Kurii Polowej Wojska Polskiego w stopniu komandora. Autor licznych artykułów z zakresu problematyki społecznej, opieki paliatywnej i hospicyjnej.

ZASOBY ADAPTACYJNE ZAGROŻONEJ UZALEŻNIENIAMI MŁODZIEŻY MIEJSKIEJ

Iwona Niewiadomska, Mirosław Kalinowski

1. Problemy przystosowawcze młodego pokolenia z terenów miejskich

Przemiany cywilizacyjne są ukierunkowane na zwiększanie ludności miast, która utrzymuje się głównie z zatrudnienia w dwóch sektorach gospodarki – w przemyśle i usługach. Wymienione prawidłowości stanowią przykład strukturalnych zmian w gospodarce światowej, w których wyraźnie zaznacza się zmniejszenie liczby ludności trudniącej się rolnictwem na rzecz wzmacniania przemysłu i usług (Cameron 1996, s. 179-181). Oprócz formy zatrudnienia, różnice między miastem i wsią występują również w charakterze stosunków społecznych. Cechy odróżniające społeczność miejską od wiejskiej polegają przede wszystkim na (Zybała 2003, s. 573):

- uczestnictwie mieszkańców miast w dużej liczbie zbiorowości (grup celowych)
- znacznie większym zróżnicowaniu struktury społecznej i zawodowej, co przyczynia się do dużych możliwości w zakresie awansu społecznego
- bardziej powierzchownych stosunkach międzyludzkich (np. zaniku instytucji sąsiedztwa) i zmniejszeniu kontroli społecznej nad zachowaniami jednostki, co w konsekwencji skutkuje większą anonimowością życia
- większej dewaluacji autorytetów i tolerancji wobec różnic doprowadzających często do poczucia braku tożsamości i przynależności.

Sposób funkcjonowania ludności miast przekłada się na charakter życia rodzinnego i na procesy przystosowawcze młodego pokolenia. Dlatego problemy adaptacyjne zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej zostaną przedstawione w kontekście trudności w życiu zawodowym rodziców – nadmiernego angażowania się w pracę i doświadczania bezrobocia.

Trudności adaptacyjne nastolatków wynikające z nadmiernego angażowania się w pracę ich rodziców. O występowaniu tego rodzaju zjawiska u rodziców można mówić wtedy, gdy ich aktywność zawodowa (Kalinowski i in. 2005, s. 69):

- pochłania zbyt dużo czasu
- jest nieuzasadniona okolicznościami
- prowadzi do negatywnych skutków na poziomie indywidualnym i społecznym
- wynika z wewnętrznego przymusu (niekontrolowanej potrzeby ciągłego wykonywania czynności związanych z pracą)
- angażuje w wysokim stopniu, ale nie powoduje przyjemności, tylko stres.

Analizy badań empirycznych wskazują, że nadmierne angażowanie się w pracę jest często związane z wizją ewentualnego bezrobocia, ponieważ dla osoby z miasta zatrudnienie stanowi podstawową wartość, na której budowane jest zarówno jej życie, jak też dobrobyt i szczęście najbliższych.

Jednak nadmierne przywiązanie do aktywności zawodowej może powodować różnego rodzaju szkody – m.in. w zakresie funkcjonowania systemu rodzinnego i jego członków. Wynika to z reguły, że dla pracoholika najważniejszą wartością jest zaangażowanie zawodowe. Dlatego zazwyczaj brakuje mu już sił do budowania i podtrzymywania relacji rodzinnych. O przedstawionej preferencji wartości i jej skutkach świadczą następujące prawidłowości. Po pierwsze, pracoholizm bardzo często prowadzi do rozluźnienia więzi małżeńskiej. Partner cierpiący z powodu braku zainteresowania osoby nadmiernie angażującej się w pracę może szukać zapomnienia w alkoholu lub innych substancjach psychoaktywnych; może także ochraniać pracoholika przed konfrontacją z samym sobą czy też wypełniać za niego różne zobowiązania. Po drugie, poświęcanie zbyt dużo czasu aktywności zawodowej wywołuje konflikty i napięcia rodzinne oraz wzajemne obarczanie się odpowiedzialnością za występujące trudności. Często rozwód wydaje się małżonkom jedynym rozwiązaniem nawarstwiających się problemów. W efekcie członkowie rodziny doświadczają porażki zamiast sukcesu, na który nastawiona była działalność zawodowa. Po trzecie, funkcjonowanie w roli weekendowego rodzica – w bardziej drastycznej wersji weekendowych rodziców – rozluźnia więzy z dziećmi, co często skutkuje problemami wychowawczymi z potomstwem. Dzieci pracoholików zazwyczaj mają w domu „wszystko” w sensie materialnym i „pustkę/nic” w sensie duchowym. Taki stan rzeczy przyczynia się do zaburzeń adaptacyjnych młodego pokolenia (Kalinowski i in. 2005, s. 129-131).

Potwierdzeniem negatywnych konsekwencji nałogowego wykonywania pracy na gruncie rodzinnym jest to, że systemy rodzinne, w których funkcjonują takie osoby, odznaczają się niejasnym podziałem ról i zaburzoną komunikacją interpersonalną – m.in. w zakresie mniejszego zaangażowania uczuciowego i rozwiązywania sytuacji trudnych (Robinson i in. 2001, s. 403-404). Problemy w funkcjonowaniu

domowników z tego powodu, że pracoholik ciągle się spóźnia, nie przychodzi na umówione spotkania i/lub łatwo łamie obietnice spędzenia czasu z dziećmi, nie pojawiają się nagle. Jest to długi proces, w którym można zaobserwować zmiany w ich myśleniu, emocjach i zachowaniu (Woronowicz 2003, s. 202). Należy też wyraźnie podkreślić, że u dzieci wychowywanych w takiej atmosferze często występują zaburzenia adaptacyjne w postaci (Robinson, Kelley 1998, s. 223-238):

- niewłaściwych wzorców zachowań – m.in. częstego przejawiania zachowań dewiacyjnych
- nasilonych objawów depresyjnych
- podwyższonego lęku
- zewnętrznego poczucia kontroli
- tendencji kompulsywnych.

Problemy przystosowawcze młodzieży miejskiej związane z bezrobociem rodziców. Jednym z najważniejszych skutków bezrobocia jest zjawisko biedy, które może być doświadczane w różnych aspektach – m.in. w sferze ekonomicznej jako brak środków do codziennej egzystencji, w wymiarze kulturowym w postaci ubóstwa wartości i doświadczeń kulturowych czy też w aspekcie społecznym jako czynnik doprowadzający do wykluczenia i/lub izolacji w środowisku lokalnym (Matyjas 2003, s. 272).

Sytuacja psychospołeczna dziecka wywodzącego się ze środowiska biedy sprzyja problemom adaptacyjnym z kilku względów. Po pierwsze, odczuwa ono społeczną stygmatyzację z powodu bezrobocia w rodzinie, czyli doświadcza tego, iż jest gorszą jednostką, która nie spełnia wielu wymogów przypisanych roli ucznia czy kolegi. Brak zainteresowania ze strony dorosłych i stygmatyzowanie przez rówieśników w konsekwencji skutkuje angażowaniem się naznaczonych biedą nastolatków w działania młodzieżowych grup subkulturowych (Surowiec 2003, s. 282).

Po drugie, występowanie bezrobocia w rodzinie często oznacza brak możliwości zaspokojenia elementarnych potrzeb dziecka – m.in. w zakresie wyżywienia, ochrony zdrowia, zakupu odzieży, utrzymania higieny osobistej (Matyjas 2003, s. 274; Surowiec 2003, s. 282). Przy długotrwałym ubóstwie na dalszy plan spychane są potrzeby oświatowe, kulturalne i rekreacyjne najmłodszych domowników, co z kolei przekłada się na ich niewielkie osiągnięcia szkolne i minimalizowanie aspiracji życiowych (Surowiec 2003, s. 283). Przykładowo, złe warunki mieszkaniowe (np. brak wydzielonej przestrzeni na naukę) utrudniają odrabianie lekcji, a zajęcia domowe (m.in. sprzątanie, opieka nad rodzeństwem, dorywcze prace) zazwyczaj są przedkładane nad obowiązki szkolne.

Po trzecie, pogarszanie się sytuacji materialnej jest częstą przyczyną wadliwego funkcjonowania systemu rodzinnego. Najczęściej dysfunkcje środowiska domowego polegają na konfliktach małżeńskich, bierności i atrofii więzi między najbliższymi

mi. Negatywna atmosfera domowa przyczynia się do zaburzeń przystosowawczych u dzieci, które są związane z depryzacją potrzeby bezpieczeństwa i z lękiem przed przyszłością. Występowanie tego rodzaju objawów może w konsekwencji doprowadzić do osłabienia aktywności poznawczej, objawów nerwicowych i/lub do wysokiego „pogotowia lękowego” jako stałej cechy osobowości (Matyjas 2003, s. 278).

Po czwarte, bezrobocie powoduje również zakłócenia w realizacji funkcji rodzicielskich w stosunku do własnych dzieci – m.in. funkcji opiekuńczo-wychowawczej, socjalizacyjnej i rekreacyjnej. Z wypowiedzi badanych rodziców wynika, że gdy mieli pracę, często nagradzali swoje dzieci – szczególnie w postaci drobnych kwot pieniędzy. Natomiast jej utrata wyzwoliła u nich motywację do bezrefleksyjnego i częstego stosowania kar. W praktyce wychowawczej bezrobotnych rodziców wiele miejsca zajmują kary niepedagogiczne – m.in. strofowanie dziecka, zawstydzanie go, pogrożki, okazywanie chłodu uczuciowego, stosowanie ubliżających porównań, wyśmiewanie, sarkazm, poniżanie i/lub kary cielesne (Cudak 2003, s. 266). Skutki nadmiernego karania młodych osób przez ich rodziców mogą przyjąć postać (Cudak 2003, s. 267):

- poczucia niskiej wartości
- negatywnej samooceny
- labilności emocjonalnej
- problemów z nawiązywaniem bliskich relacji interpersonalnych
- zaburzeń psychosomatycznych.

Pozarodzinne uwarunkowania trudności adaptacyjnych młodzieży miejskiej. Niski poziom przystosowania w analizowanej populacji jest również związany ze specyfiką funkcjonowania szkoły i instytucji kulturalnych na terenach miejskich. Trudności szkoły w dużych i średnich miastach, związane z zaspokajaniem potrzeb dzieci, stanowią przede wszystkim efekt takich czynników jak (Zybała 2003, s. 574):

- zbyt duża liczba uczniów w poszczególnych klasach, która utrudnia bezpośredni kontakt z młodym człowiekiem
- nadmierne rozbudowanie funkcji dydaktycznej przy usuwaniu na dalszy plan dwóch pozostałych funkcji – wychowawczej i opiekuńczej
- utrudniona współpraca z rodzicami (np. ze względu na zbyt duże zaabsorbowanie obowiązkami zawodowymi).

Funkcja miejskich instytucji kulturalnych w stosunku do młodych ludzi sprowadza się przede wszystkim do zagospodarowania ich wolnego czasu. W tym kontekście występują dwa rodzaje problemów. Pierwszy z nich polega na zmniejszaniu się liczby placówek, w których dzieci i młodzież mogłyby zaspokajać potrzeby rekreacyjne i kulturalne (Pilch 1999, s. 81). Druga kwestia dotyczy opłat za uczestnictwo w tego rodzaju zajęciach. Wielu rodzin nie stać na ponoszenie kosztów

tów, jakie wiążą się z pozaszkolnym rozwijaniem zainteresowań młodego pokolenia (Papież 2006, s. 111).

Na spłot wymienionych czynników – m.in. specyfikę funkcjonowania społeczności miejskiej, sytuację zawodową rodziców, charakter szkoły i instytucji kulturalnych w dużych miastach – nakłada się łatwy dostęp do mediów elektronicznych. Doprowadza to do sytuacji, w której wzorce zachowań kulturowych są bardzo często przekazywane przez środki masowego przekazu. O dominującym znaczeniu informacji medialnych w kształtowaniu stylu życia młodzieży przekonuje kilka przesłanek. Po pierwsze, dziecko miejskie jest bombardowane wieloma ofertami kulturalnymi na nośnikach multimedialnych – np. w grach komputerowych, telewizyjnych programach edukacyjnych czy kolorowych czasopismach. Po drugie, zaznacza się prymat kultury wizualnej nad kulturą słowa. W praktyce sprowadza się to do bardzo silnej ekspansji programów telewizyjnych, wizualnych reklam i komiksów, na które młoda osoba nie jest odporna. Po trzecie, następuje łączenie kultury z marketingiem. Działania tego rodzaju sprowadzają się do „sprzedaży związanej” – np. przy okazji produkcji filmu dla dzieci masowo produkuje się zabawki, pomoce szkolne, koszulki, itp. W ten sposób wydarzenie kulturalne przekształca się w zjawisko komercyjne, w którym dziecko spełnia rolę konsumenta (Niewęgłowski 2003, s. 607). Młodzi odbiorcy kultury masowej często umacniają się w przekonaniu, że istnieje „jednowymiarowe społeczeństwo” i „jednowymiarowy człowiek”, dla których liczą się tylko dwie wartości: zysk ekonomiczny i konsumpcja (Karpowicz 2001, s. 18). Przyjmowanie konsumpcyjnego stylu życia można zauważyć szczególnie wtedy, gdy osoba bezkrytycznie podporządkowuje się zasadzie (Fromm 1997, s. 130): „Jestem tym, co mam”.

Trudności adaptacyjne młodzieży związane z okresem dorastania. Należy wyraźnie podkreślić, że adolescencja jest z jednej strony zjawiskiem psychobiologicznym, zaś z drugiej – społecznym. Wynika to z faktu, że kultura polega na nieustającym dialogu pokoleń, w którym osoby dochodzące do progu dorosłości muszą uniezależnić się od poprzedniej generacji. Tylko istotny i otwarty dialog zapewnia możliwość kontynuacji i pojednania pokoleń, które spotykają się jako równoprawni partnerzy tworzący tę samą kulturę (Dulit 1979, s. 58). Formy wadliwej adaptacji u młodzieży w okresie dorastania mogą mieć przyczyny w trzech obszarach – biologicznym, psychologicznym i społecznym (Orwid, Pietruszewki 1996, s. 89-93).

Skok pokwitaniowy przynosi nagłą zmianę morfologii ciała (m.in. szybki wzrost, zmianę sylwetki i rysów, nieproporcjonalność budowy, rozwój drugo- i trzeciorzędowych cech płciowych), która jest powodem koncentracji na własnym organizmie i jego funkcjonowaniu. Zmieniające się ciało jest przedmiotem ciekawości, eksperymentów i ryzykownych zabaw. Przecząca odpowiedź na pytanie, czy

dobrze wyglądam?, stanowi podstawę zaburzeń w funkcjonowaniu psychicznym (np. negatywnego obrazu siebie i obniżonej samooceny) i/lub społecznym.

Psychologiczne determinanty problemów przystosowawczych u adolescentów są związane z tym, że w okresie dorastania osoba uzyskuje możliwość rozumowania na poziomie abstrakcyjnym, co ją skłania do pytań w sferze filozofii, polityki i zagadnień społecznych. Pojawia się chęć przeciwstawiania własnych poglądów opiniom dorosłych. Krytycyzm uwrażliwia na wszelkie formy indoktrynacji zewnętrznej. Pojawia się potrzeba autoanalizy. W związku z tym nastolatki często zadają pytanie: Jaki jestem? Ważne staje się również zagadnienie dotyczące własnej przyszłości – np. wyobrażanie sobie własnego życia i planowanie różnego typu ról. Wymienionym zjawiskom często towarzyszy bunt wobec dotychczasowych autorytetów, zwłaszcza wobec rodziców. Dlatego dorastanie nasila konflikty między dziećmi i ich rodzicami, którzy są krytycznie obserwowani i konfrontowani z tworzącym się systemem standardów wewnętrznych młodego człowieka. Proces dojrzewania powoli zmierza do kształtowania stabilnej tożsamości, która pozwala na uwzględnianie sądów, opinii, postaw i systemów wartości innych ludzi bez konieczności bezwzględnego podporządkowywania się im albo ich zwalczania.

Problemy przystosowawcze młodzieży wynikają również ze zmian w obszarze funkcjonowania społecznego. W tym okresie rozwojowym opinie rówieśników uzyskują większe znaczenie niż poglądy rodziców, a „świat” rówieśniczy staje się tak samo ważny – a czasem ważniejszy – niż świat domowy. Koledzy przyciągają do siebie chęcią porównywania siebie i rywalizacji. Grupy formalne i nieformalne charakteryzują się dużą siłą dośrodkową, która polega na tym, że młodzi ludzie mają spontaniczną tendencję do wspólnego spędzania czasu wolnego. Niezależność „świata” młodzieżowego podkreślana jest zewnętrznymi wyróżnikami – m.in. specyficzną muzyką, strojami, preferowanymi formami rozrywki, językiem. Przynależność do grupy rówieśniczej służy więc wyraźniejszemu odcięciu się od świata dorosłych. Społeczność koleżeńska stwarza również duże możliwości w zakresie eksperymentowania i zdobywania nowych doświadczeń społecznych – m.in. w obszarze umiejętności zespołowego działania, rywalizacji o status społeczny w grupie czy też kompetencji o przywódczym charakterze. Dzięki rówieśniczym porównaniom społecznym osobie łatwiej jest odpowiedzieć na pytanie: Kim jestem?

Należy również podkreślić, że postępowanie młodzieży – w tym również zachowanie dewiacyjne – jest czułym parametrem szerszych zjawisk społecznych, głównie ze względu na występowanie sprzecznych idei i szybko zmieniającą się obyczajowość. Trudności adaptacyjne młodzieży narastają szczególnie wtedy, gdy w kulturze dochodzi do gwałtownych przeobrażeń i gdy zmiany społeczne stają się częścią indywidualnych konfliktów jednostki (Orwid, Pietruszewski 1996, s. 88).

Formy wadliwej adaptacji u młodzieży miejskiej związane z wysokim ryzykiem uzależnienia. Wśród preferowanych przez młode osoby zachowań dewiantycznych należy zwrócić uwagę na takie, które wiążą się z wysokim ryzykiem nałogu związanego z używaniem substancji chemicznych i/lub preferowaniem określonego rodzaju czynności. W tym miejscu trzeba zauważyć, że uzależnienie czynnościowe polega na nałogowym powtarzaniu określonego zachowania w tak dużym nasileniu, że zaczyna ono przynosić jednostce szkody, jednak mimo to, nie jest ona w stanie zaprzestać tego rodzaju aktywności (Lelonek, Brzezińska 2010, s. 103). Duże prawdopodobieństwo uzależnienia u młodzieży miejskiej jest związane między innymi z takimi zachowaniami jak:

1. picie napojów alkoholowych
2. używanie narkotyków
3. uczestniczenie w grach hazardowych
4. korzystanie ze środków masowego przekazu.

Ad 1) Ryzyko uzależnienia związane z piciem napojów alkoholowych.

Używanie tej substancji przez dzieci i młodzież nie jest zjawiskiem kulturowo nowym, ale współcześnie zyskuje nowy wymiar ilościowy i jakościowy – m.in. poprzez obniżanie się wieku inicjacji alkoholowej, zwiększoną konsumpcję tego środka, wzrost spożycia napojów wysokoprocentowych (wódek), mieszanie alkoholu z innymi substancjami psychoaktywnymi, zwiększenie spożycia w populacji dziewcząt (Fotyga i in. 1999, s. 66; Surowiec 2003, s. 285; Niewiadomska, Sikorska-Głodowicz 2004, s. 38-39; Okulicz-Kozaryn, Borucka 2005, s. 49; Bobrowski 2006, s. 230-231).

Ad 2) Ryzyko uzależnienia związane z używaniem narkotyków. Głównymi konsumentami nielegalnych substancji psychoaktywnych są młode osoby (najczęściej do 24. roku życia), które eksperymentują jednocześnie z różnymi środkami. Relatywnie najpowszechniej są używane przetwory konopi. Do względnie popularnych środków psychoaktywnych w tej grupie należy również amfetamina i LSD. Natomiast pozostałe środki narkotyczne są znacznie mniej popularne (Niewiadomska, Stanisławczyk 2005, s. 114).

Na uwagę zasługują prawidłowości odnoszące się do zwiększonego ryzyka uzależnienia od narkotyków. Sięganiu po nielegalne środki – a następnie uzależnieniu – w grupie młodzieży i młodych dorosłych sprzyjają takie czynniki jak (Sierosławski 2003, s. 19-20):

- zamieszkiwanie w dużym mieście (powyżej 200 tysięcy mieszkańców)
- posiadanie statusu panny lub kawalera
- bezdzietność
- średnie wykształcenie (status ucznia lub studenta)

- dysponowanie dość dużymi kwotami pieniędzy
- brak zaangażowania religijnego.

Ad 3) Ryzyko uzależnienia od gier hazardowych. Na podstawie wyników analiz empirycznych można stwierdzić, że wskaźnik nasilenia problematycznego grania jest znacznie wyższy wśród młodzieży niż wśród dorosłych – prawdopodobieństwo wystąpienia tego typu problemów jest ok. cztery razy większe u nastolatków. Dlatego młody wiek jest szczególnie ważnym czynnikiem ryzyka patologicznego hazardu. Przemawiają za tym następujące argumenty (Niewiadomska, Brzezińska, Lelonek 2005, s. 111-112):

- wielu nałogowych graczy rozpoczyna uprawianie hazardu w okresie dorastania
- wraz z wiekiem zmniejsza się częstotliwość grania
- wiek różnicuje także liczbę nałogowych hazardzistów, którzy poszukają pomocy (wśród młodzieży jest ich najmniej)
- młodsze osoby (między 18. a 35. rokiem życia) częściej grają dla doświadczenia ryzyka, a starsze – dla rozrywki.

Należy też podkreślić, że u nastolatków występują silne korelacje między uprawianiem hazardu a innymi zachowaniami dewiacyjnymi – m.in. nadużywaniem alkoholu, przyjmowaniem narkotyków, przestępczością (szczególnie kradzieżami), słabymi wynikami w nauce i wagarami (Griffiths 2004, s. 14). Ważnym czynnikiem ryzyka patologicznego grania jest również preferowanie określonych wartości w systemie rodzinnym – głównie przykładanie dużej wagi do wartości materialnych oraz przedkładanie szybkiego zdobywania pieniędzy nad oszczędzanie i planowanie wydatków (Griffiths 2004, s. 28).

Ad 4) Ryzyko uzależnienia od środków masowego przekazu. Uzależnienie od mediów ma miejsce wtedy, gdy jednostce z dużą trudnością przychodzi żyć bez środków masowego przekazu, tzn. przeznaczają na ich wykorzystywanie nadmierną ilość czasu, a całkowite ich odstawienie wywołuje niezadowolenie (a nawet agresję), co negatywnie wpływa na wypełnianie obowiązków (Lepa 2010, s. 129). Refleksja nad etiologią tego typu uzależnienia, prowadzi do wyłonienia kilku funkcji spełnianych przez media, które sprzyjają powstawaniu nałogu – szczególnie u młodych osób (Chwaszcz i in. 2005, s. 9-14):

- zaspokajanie potrzeby nowych informacji – odbiorca otrzymuje dane o wydarzeniach zachodzących w otaczającej rzeczywistości i w ten sposób zaspokaja swoją ciekawość
- funkcja opiniotwórcza – osoba może poznawać poglądy odnoszące się do różnych dziedzin życia i przyjmować powszechny sposób myślenia
- pomoc w poszerzaniu wiedzy – jednostka może się zapoznawać z najnowszymi odkryciami naukowymi czy też ze sposobem życia zwierząt i roślin

- zaspokajanie potrzeby przyjemności i odpoczynku – dzięki skorzystaniu z oferty medialnej człowiek może doświadczyć przyjemności i odpoczynku (np. dzięki muzyce, filmom czy grom)
- stwarzanie okoliczności do zabawy – podstawowym motywem angażowania się w różne propozycje zabawy jest chęć przeżywania przyjemności; odmianą zabawy jest uczestnictwo w grze prowadzonej według ściśle określonych reguł
- nadawanie znaczeń – doprowadzenie do sytuacji, w których odbiorca kojarzy różnego rodzaju wydarzenia z określonymi emocjami (np. widok cierpienia ze spokojem)
- modelowanie zachowania – obserwowanie różnych modeli postępowania wywołujących chęć naśladowania (upodobniania się do modelu pod względem wyglądu, sposobu wyrażania się, przekonań i/lub zachowania)
- stwarzanie okazji do treningu – powtarzanie przez obserwatorów emocji lub czynności, które powodują utrwalenie określonego typu zachowań; przykładowo, korzystanie z telewizji polega na powtarzaniu przeżywanych emocji w trakcie trwania określonych programów, zaś częste przeżywanie podobnych uczuć powoduje, że stają się one dominujące w sposobie funkcjonowania odbiorcy; natomiast w grach komputerowych trening ma znaczenie bardziej dosłowne, ponieważ gracz nabiera wprawy w określonych funkcjach (np. w koordynacji wzrokowo-ruchowej).

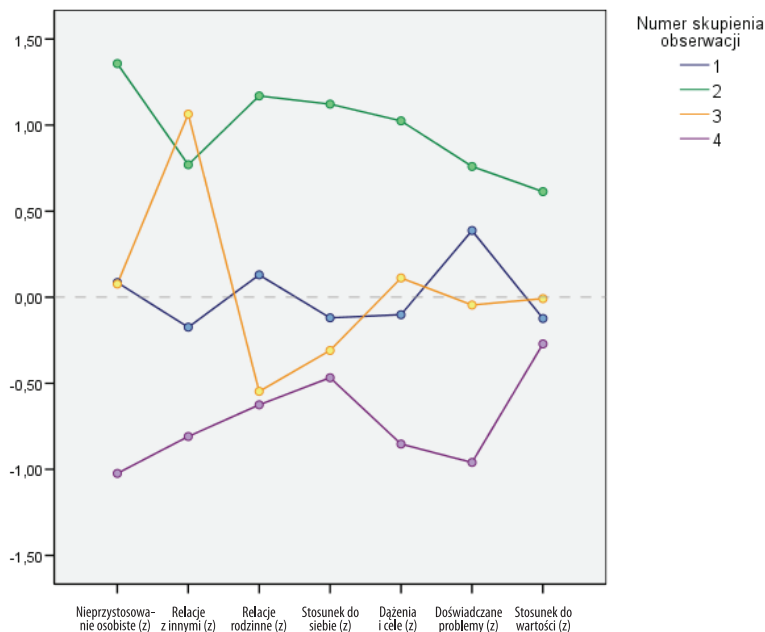
2. Zasoby kształtujące przystosowanie u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej

Obliczenia statystyczne dla tej populacji zostały dokonane na grupie 522 osób. Do wyodrębnienia tej zbiorowości zastosowano dwa kryteria: 1) miejsce zamieszkania na terenach miejskich, 2) dużą częstotliwość używania substancji psychoaktywnych – alkoholu i/lub innych substancji chemicznych. Charakterystyka socjodemograficzna respondentów znajduje się w rozdziale drugim.

Formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. Do pomiaru tego czynnika wykorzystano test RISB, który został szczegółowo opisany w rozdziale drugim. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę, że ze względu na konstrukcję tej metody wyniki wysokie oznaczają trudności adaptacyjne, zaś niskie – duże możliwości przystosowawcze.

Przeprowadzona analiza statystyczna pozwoliła na podzielenie analizowanej zbiorowości młodzieży na cztery grupy (por. wykres 1.):

1. ze średnim poziomem adaptacyjności z powodu podwyższonego natężenia przeżywanych problemów psychologicznych – grupa typu 1. (N=188)
2. z niskim potencjałem przystosowawczym – grupa typu 2. (N=105)
3. ze średnią adaptacyjnością z uwagi na wysokie natężenie problemów w relacjach interpersonalnych – grupa typu 3. (N=80)
4. z dużymi możliwościami przystosowawczymi – grupa typu 4. (N=149).

Wykres 1. Formy adaptacji u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach typu 1. (N=188), 2. (N=105), 3. (N=80), 4. (N=149)

Ad 1) Grupa typu 1.: zagrożona uzależnieniami młodzież miejska ze średnim poziomem adaptacyjności z powodu podwyższonego natężenia przeżywanych problemów psychologicznych. W wyodrębnionej społeczności zaznaczają się podwyższone trudności adaptacyjne w dwóch sferach – przede wszystkim w odczuwanych problemach wewnętrznych oraz w kontaktach z członkami rodziny. W pozostałych sferach przystosowawczych – tzn. w pozarodzinnych relacjach interpersonalnych, stosunku do siebie, realizowanych celach i preferowaniu prospołecznych wartości – osoby z tej zbiorowości funkcjonują harmonijnie.

Ad 2) Grupa typu 2.: zagrożona uzależnieniami młodzież miejska z niskim potencjałem przystosowawczym. O niewielkich możliwościach w funkcjonowaniu

tej społeczności świadczy wynik ogólny (por. WO: nieprzystosowanie osobiste) oraz problemy, które polegają na:

- konfliktowych relacjach z członkami rodziny
- negatywnej samoocenie
- niemożności urzeczywistniania osobistych dążeń
- wysokim nasileniu odczuwanych problemów wewnętrznych
- negatywnym stosunku do prospołecznych wartości
- destrukcyjnych kontaktach z otoczeniem społecznym.

Ad 3) Grupa typu 3.: zagrożona uzależnieniami młodzież miejska ze średnią adaptacyjnością z uwagi na wysokie natężenie problemów w relacjach interpersonalnych. Dla tej zbiorowości charakterystyczne są przede wszystkim silne konflikty interpersonalne. Niewielkie nasilenie problemów występuje również w sferze urzeczywistniania osobistych dążeń. Natomiast w czterech pozostałych wymiarach młode osoby z tej grupy funkcjonują harmonijnie – tzn. mają dobre relacje z domownikami, odznaczają się pozytywną samooceną, nie odczuwają problemów wewnętrznych oraz preferują prospołeczne wartości.

Ad 4) Grupa typu 4.: zagrożona uzależnieniami młodzież miejska z dużymi możliwościami przystosowawczymi. Największe zdolności przystosowawcze występują w grupie typu 4. Świadczy o tym zarówno wynik ogólny (por. WO: nieprzystosowanie osobiste), jak również harmonijne funkcjonowanie we wszystkich sferach adaptacyjnych, tj. konstruktywne relacje interpersonalne, niewielkie nasilenie doświadczanych problemów wewnętrznych, dostrzeganie możliwości urzeczywistniania osobistych dążeń, pozytywne kontakty z domownikami, aprobujący stosunek do siebie, preferowanie prospołecznych wartości.

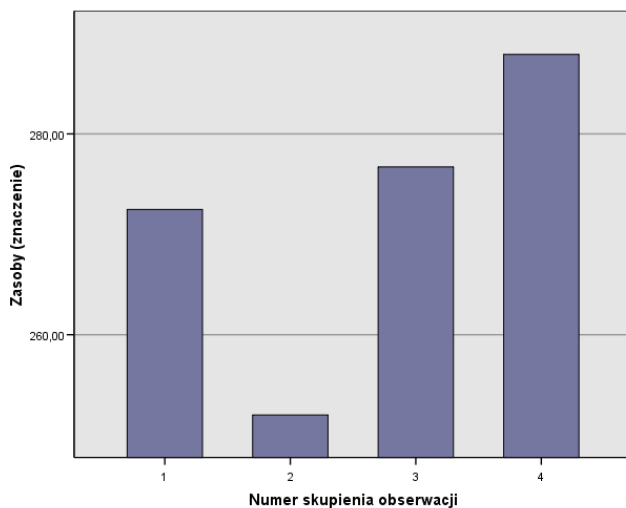
Wpływ zasobów na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. Badanie zależności między posiadaniem kapitałem a sposobami przystosowania w wyodrębnionej zbiorowości zostało przeprowadzone na trzech poziomach:

- **poziom 1.:** kształtowania potencjału adaptacyjnego przez poziom spostrzeganych dóbr (niezależnie od ich rodzaju) – na tym poziomie testowano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) znaczenie posiadanego kapitału, b) zyski w zasobach, c) straty kapitałowe
- **poziom 2.:** formowania możliwości przystosowawczych przez cztery kategorie kapitału psychospołecznego (por. rozdział pierwszy) – do tej procedury wykorzystano dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) znaczenie zasobów materialnych, podmiotowych, stanu, energetycznych, b) zyski w dobrach o tym charakterze, c) utrata wymienionych rodzajów kapitału

- **poziom 3.:** determinowania form adaptacji przez dwa rodzaje zasobów – wewnętrzne i zewnętrzne; w tym kontekście testowano sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) znaczenie dóbr wewnętrznych i zewnętrznych, b) zyski w kapitale wewnętrznym i zewnętrznym, c) straty w obu typach zasobów.

W 4. obszarze analiz przebadano znaczenie zasobów religijnych w kształtowaniu przystosowania zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. W tym kontekście wykorzystano dwa wyniki w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta: a) strategie pozytywne, b) strategie negatywne.

Ad 1) Kształtowanie potencjału adaptacyjnego zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej przez natężenie posiadanych zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Przeprowadzone analizy stanowią podstawę do wniosku, że możliwości przystosowawcze w wyodrębnionej zbiorowości są formowane przez dwa mechanizmy kapitałowe (por. aneks do rozdziału X) – spostrzeganie określonego poziomu różnorodnych zasobów (por. wykres 2.) i doświadczanie zysków w posiadanych dobrach (por. wykres 3.).

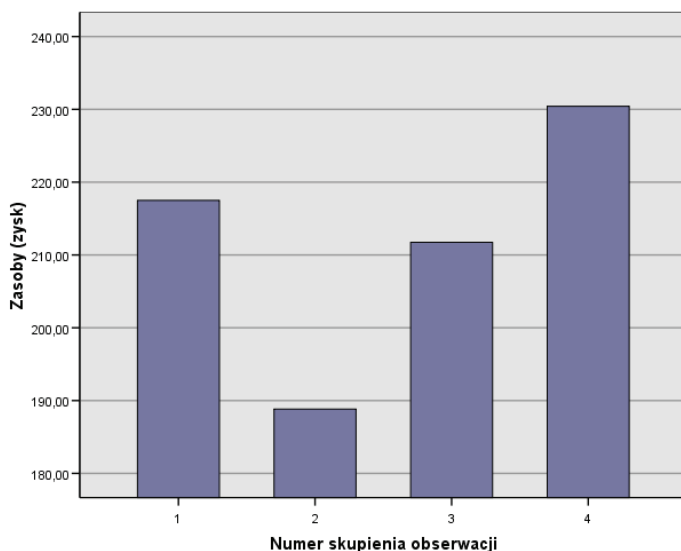

Wykres 2. Wpływ spostrzeganego poziomu różnorodnych zasobów na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Młodzież z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ 4.) w stosunku do osób z niskimi możliwościami adaptacyjnymi (typ 2.) zauważa u siebie istotnie

większe natężenie posiadanych dóbr, które mogą być wykorzystane w procesie radzenia sobie z różnymi okolicznościami życiowymi.

Jednocześnie nie ma istotnych różnic w testowanym zakresie między grupą typu 4. i społecznościami ze średnią adaptacyjnością – zarówno z powodu podwyższonego natężenia odczuwanych problemów wewnętrznych (grupą typu 1.), jak i z uwagi na wysokie natężenie problemów w pozarodzinnych relacjach społecznych (grupą typu 3.). W związku z tym można stwierdzić, że niska adaptacyjność młodzieży z terenów miejskich zagrożonej uzależnieniami stanowi efekt niewielkiego poziomu posiadanego kapitału – niezależnie od jego rodzaju.

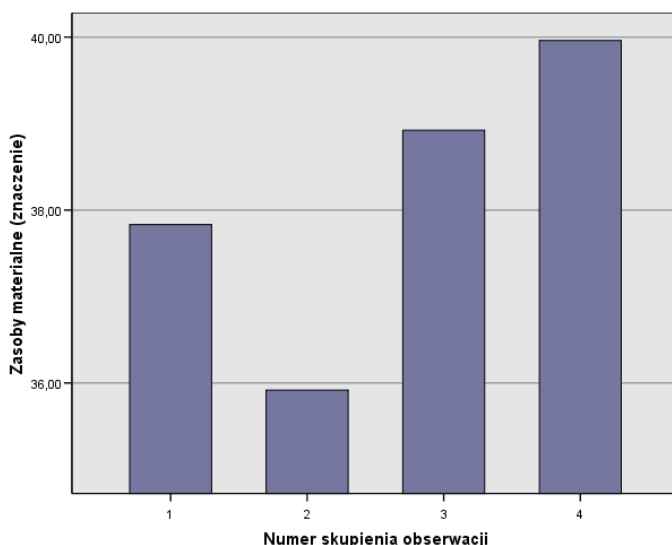
Wykres 3. Wpływ spostrzeganych zysków w różnorodnych zasobach na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Niski poziom przystosowania (w zbiorowości typu 2.) jest generowany przez istotnie mniejsze zyski kapitałowe w stosunku do dużych możliwości adaptacyjnych (w społeczności typu 4.). Równocześnie nie ma istotnych różnic między wysoką adaptacyjnością (w grupie typu 4.) i średnimi zdolnościami przystosowawczymi (w grupach typu 1. i 3.). Taki układ wyników stanowi bazę do konkluzji, że niska adaptacyjność u młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich wynika z pozyskiwania niewielkiej liczby różnego rodzaju dóbr, które mogą być wykorzystywane w procesie dopasowania do wymogów stawianych przez otaczającą rzeczywistość.

Wyniki obliczeń statystycznych pozwalają też sformułować opinię, że spostrzeżenie strat kapitałowych (niezależnie od ich rodzaju) nie warunkuje różnych sposobów przystosowania w wyodrębnionej grupie młodzieży. Powyższy wniosek wynika z tego, że nie ma istotnych różnic w testowanym czynniku między grupami typu 1., 2., 3., i 4.

Ad 2) Kształtowanie przystosowania zagrożonej uzależnieniami młodzieży z terenów miejskich przez cztery typy kapitału: materialny, podmiotowy, stanu, energii. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji stanowią przesłankę do stwierdzenia, że formy adaptacji w badanej zbiorowości zależą w istotny sposób od następujących kategorii dóbr (por. aneks do rozdziału X):

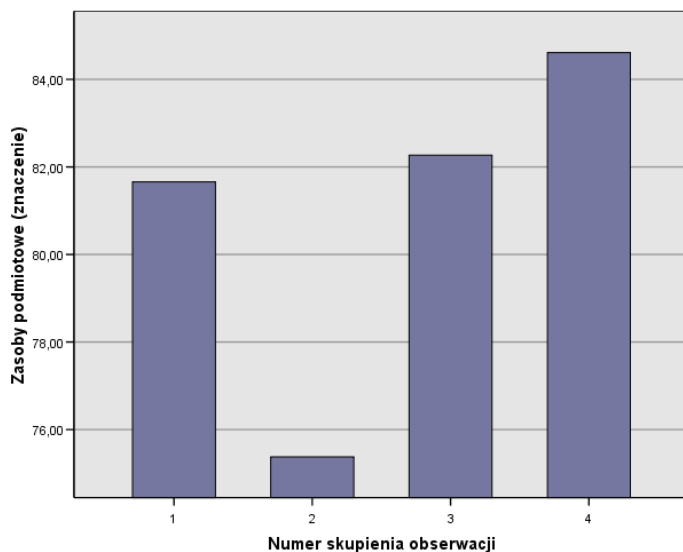
- zasobów materialnych – ich znaczenia (por. wykres 4.) i zysków w tym obszarze (por. wykres 8.)
- zasobów podmiotowych – ich poziomu (por. wykres 5.), pozyskiwania (por. wykres 9.) i utraty (por. wykres 12.)
- zasobów stanu – ich znaczenia (por. wykres 6.) i zysków w tym wymiarze (wykres 10.)
- zasobów energetycznych – ich poziomu (por. wykres 7.) i spostrzeganych zysków w tego typu dobrach (por. wykres 11.).

Wykres 4. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów materialnych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Analogicznie do prawidłowości uzyskanej w kontekście poziomu różnorodnych zasobów, można również stwierdzić, że niewielka adaptacyjność młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich stanowi efekt niewielkiego natężenia zasobów materialnych. Powyższy wniosek stanowi efekt dwóch zależności. Po pierwsze, istotnie niższe wyniki w testowanym czynniku występują w grupie typu 2. w stosunku do społeczności typu 4. Po drugie, nie ma istotnych różnic w posiadanych dobrach materialnych między grupami typu 4., 1., i 3. Istotnie niższy poziom analizowanej kategorii zasobów u młodzieży z niską adaptacyjnością obejmuje w szczególności:

- niekorzystne warunki mieszkaniowe (w tym również wyposażenie domu)
- brak środków transportu.

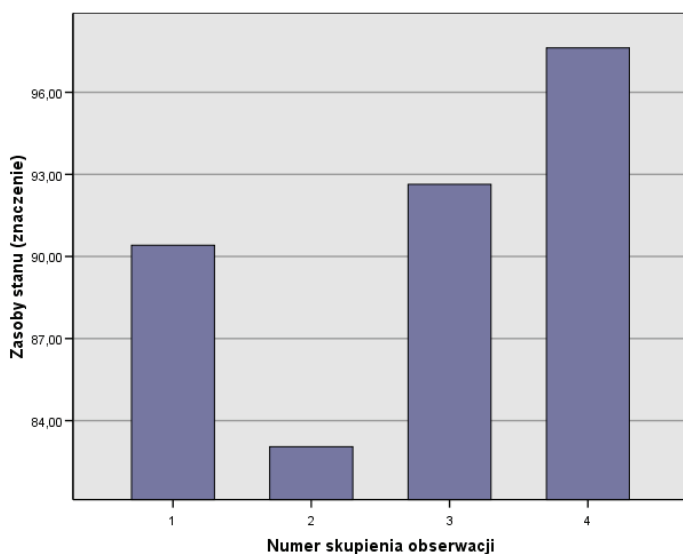

Wykres 5. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów podmiotowych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Podobnie jak poprzednio, niski poziom kapitału podmiotowego determinuje niewielkie możliwości przystosowawcze w społeczności młodzieży miejskiej, która jest zagrożona różnego rodzaju uzależnieniami. Przedstawiona konkluzja wynika z dwóch przesłanek. Pierwszej, która polega na tym, że u osób z niską adaptacyjnością (w grupie typu 2.) występuje istotnie mniej zasobów podmiotowych niż w grupie typu 4. (z dużymi możliwościami przystosowawczymi). Przesłanka druga jest związana z tym, że w społecznościach typu 4., 1., i 3. natężenie kapitału podmiotowego

ma porównywalny charakter. Deficyty w posiadanych zasobach podmiotowych u osób z niskim potencjałem przystosowawczym dotyczą między innymi:

- sensowności własnej egzystencji
- sprawowania kontroli nad własnym życiem, w tym wpływu na przyszłe powodzenia życiowe
- samooceny (poczucia własnej wartości i pozytywnych uczuć względem siebie)
- optymizmu
- poczucia humoru
- doświadczania spokoju
- świadomości osobistych celów oraz możliwości ich realizowania
- zdolności do angażowania się w różnego rodzaju aktywności
- kompetencji interpersonalnych – głównie w zakresie dobrego porozumiewania się i umiejętności organizacyjnych.

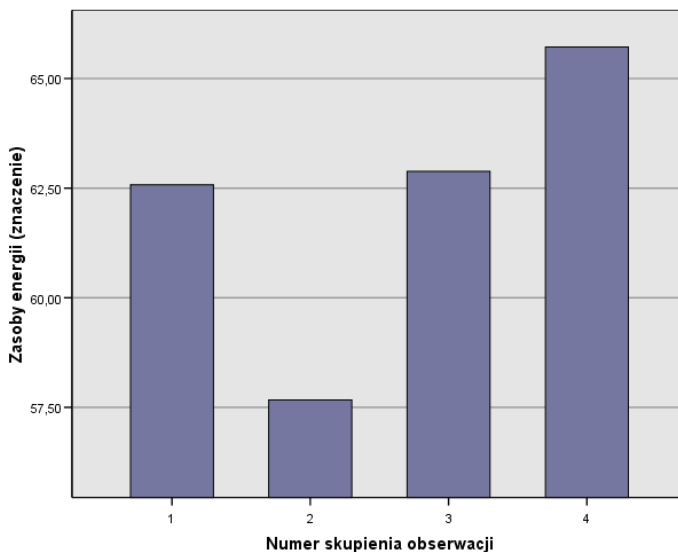

Wykres 6. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów stanu na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

W odróżnieniu od zaobserwowanej uprzednio tendencji, poziom zasobów stanu kształtuje się na istotnie wyższym poziomie w grupie typu 4. (z wysoką adaptacyjnością) w stosunku do dwóch społeczności – typu 2. (z niskim potencjałem przystosowawczym) i typu 1. (ze średnią adaptacyjnością z powodu odczuwanych problemów wewnętrznych).

Jednocześnie testowany czynnik kształtuje się w takim samym natężeniu w zbiorowości typu 4. i 3. (ze średnimi możliwościami adaptacyjnymi z powodu trudności w pozarodzinnych relacjach interpersonalnych). Uwzględniając przedstawione prawidłowości, można wnioskować, iż niższy poziom zasobów stanu kształtuje zarówno niską adaptacyjność (w zbiorowości typu 2.), jak i średnią adaptacyjność związaną z odczuwaniem wewnętrznych problemów (w grupie typu 1.). Braki w zasobach stanu w wymienionych społecznościach odnoszą się między innymi do takich elementów jak:

- stabilność rodzinna i doświadczanie bliskości w relacjach rodzinnych (w tym dobre relacje z najbliższymi i pomoc w wypełnianiu obowiązków domowych)
- poczucie bliskości z partnerem
- stabilna praca (w tym zrozumienie ze strony pracodawcy/szefa, wsparcie od współpracowników i pomoc w realizowaniu zadań zawodowych)
- liczba kontaktów społecznych (w tym obecność osób, które mogą być wzorami postępowania)
- uznanie ze strony otoczenia społecznego i posiadanie przyjaciół
- zaangażowanie w kościele i/lub wspólnocie religijnej
- przynależność do organizacji, w których można rozwijać własne zainteresowania.

Wykres 7. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów energetycznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

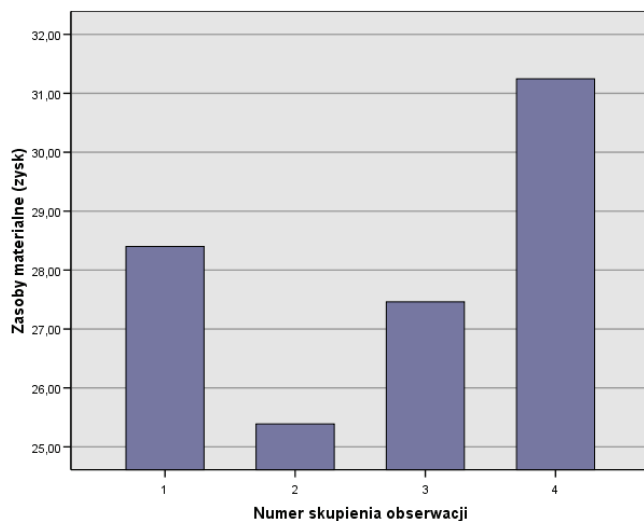
W czynniku dotyczącym kształtowania możliwości przystosowawczych przez poziom zasobów energetycznych występuje w miarę stała tendencja, polegająca na tym, że istotnie wyższe ich natężenie zaznacza się u młodzieży z wysoką adaptacyjnością (w zbiorowości typu 4.) w stosunku do osób z niewielkim potencjałem przystosowawczym (grupy typu 2.). Równocześnie analizowany czynnik w podobnym nasileniu występuje w trzech grupach – typu 4. (z dużym potencjałem przystosowawczym), typu 1. (ze średnią adaptacyjnością z powodu odczuwanych problemów wewnętrznych) i typu 3. (ze średnimi możliwościami przystosowawczymi ze względu na silne konflikty interpersonalne). Ukazane zależności stanowią bazę do wnioskowania, że na niewielkie możliwości przystosowawcze młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich wpływa niski poziom kapitału energetycznego. Deficyty w tej kategorii zasobów dotyczą głównie:

- własnego zdrowia fizycznego i/lub psychicznego
- zdrowia członków rodziny
- ubezpieczenia zdrowotnego
- odpowiedniego odżywiania się
- sił do zrealizowania podjętych zadań
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- spędzania czasu z bliskimi
- zabezpieczeń finansowych.

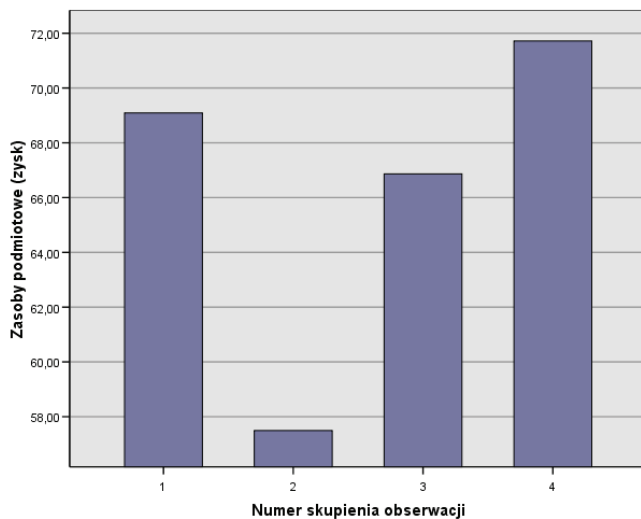
Dla spostrzeganych zysków w zasobach materialnych (por. wykres 8.), podmiotowych (por. wykres 9.), stanu (por. wykres 10.) i energii (por. wykres 11.) kształtują się analogiczne zależności. Z jednej strony istotnie wyższy ich poziom występuje w zbiorowości odznaczającej się wysoką adaptacyjnością (typu 4.) w stosunku do młodzieży z niskim potencjałem przystosowawczym (typu 2.). Zaś z drugiej strony, w społeczności cechującej się wysoką adaptacyjnością (typu 4.) i w grupach ze średnimi możliwościami przystosowawczymi (typu 1., 3.) testowany czynnik zaznacza się w podobnym natężeniu. Można stąd wnosić, że na niskie możliwości adaptacyjne u młodzieży zagrożonej uzależnieniami z terenów miejskich wpływa spostrzeganie niewielkich zysków w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych.

Jak już zostało to stwierdzone, niski potencjał adaptacyjny młodzieży zagrożonej uzależnieniami jest generowany przez doświadczanie niewielkich zysków o charakterze materialnym. Istotnie niższe zyski kapitałowe w społeczności odznaczającej się niewielką adaptacyjnością dotyczą w szczególności takich dóbr jak:

- posiadanie mieszkania
- wyposażenie domu
- narzędzia potrzebne do pracy
- środki transportu.

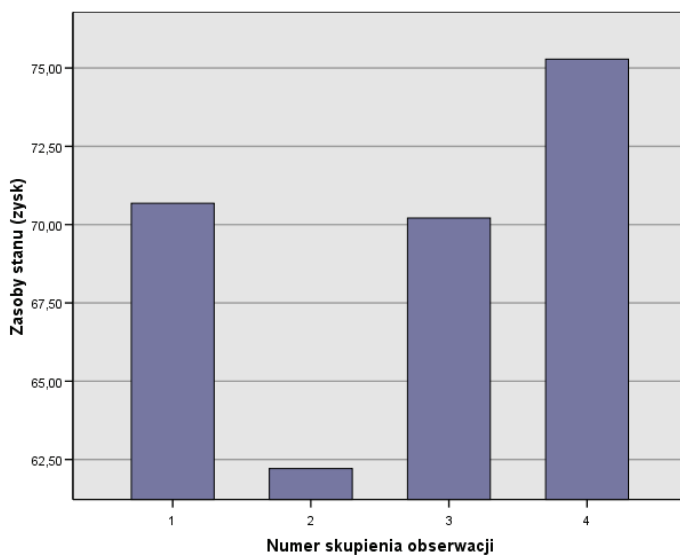
Wykres 8. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach materialnych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Wykres 9. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach podmiotowych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Niska adaptacyjność w badanej grupie jest również generowana przez spostrzeżenie małych zysków w kapitale podmiotowym. Deficyty w pozyskiwaniu tego rodzaju zasobów (w społeczności typu 2.) odnoszą się między innymi do:

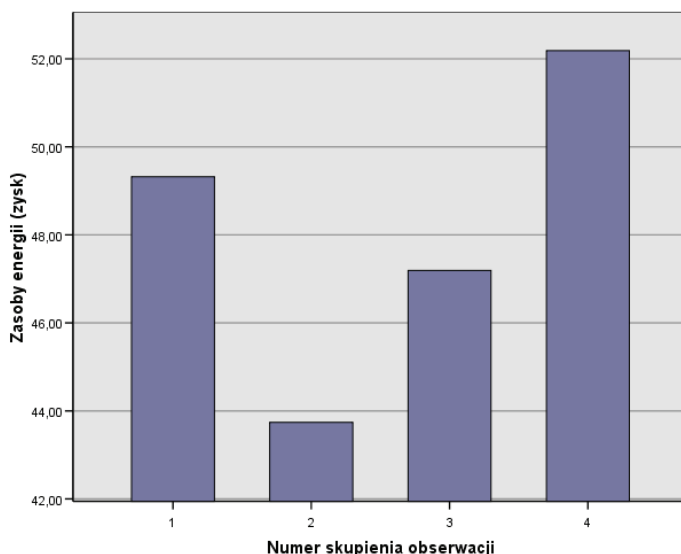
- sensowności własnej egzystencji
- odnoszonych sukcesów
- samooceny (poczucia dumy z siebie i pozytywnych uczuć względem własnej osoby)
- nadziei, wewnętrznego spokoju, optymizmu i poczucia humoru
- świadomości osobistych dążeń oraz możliwości ich urzeczywistnienia
- doświadczania niezależności i sprawowania kontroli nad własnym życiem (w tym osobistego wpływu na przyszłe powodzenie)
- angażowania się w różnego rodzaju aktywności, niepoddawania się rutynie i samodyscypliny
- kompetencji społecznych w zakresie dobrego porozumiewania się.

Wykres 10. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach stanu na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Doświadczanie niewielkich zysków w zasobach stanu również determinuje niski potencjał przystosowawczy u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. Pozyskiwanie zbyt małego kapitału stanu dotyczy w szczególności sposobów:

- stabilności rodzinnej (w tym bliskości z członkami rodziny i pomocy w wypełnianiu domowych obowiązków)
- udanej relacji z partnerem
- doświadczania wysokiej wartości i przejawów pozytywnych uczuć ze strony otoczenia
- stabilnej pracy (w tym zrozumienia ze strony pracodawcy/szefa, wsparcia ze strony współpracowników, pomocy w obszarze zawodowych zadań)
- posiadania przyjaciół oraz ich lojalności
- liczby kontaktów interpersonalnych (w tym obecności osób, które mogą być wzorami postępowania)
- zaangażowania w kościele i/lub wspólnocie religijnej.

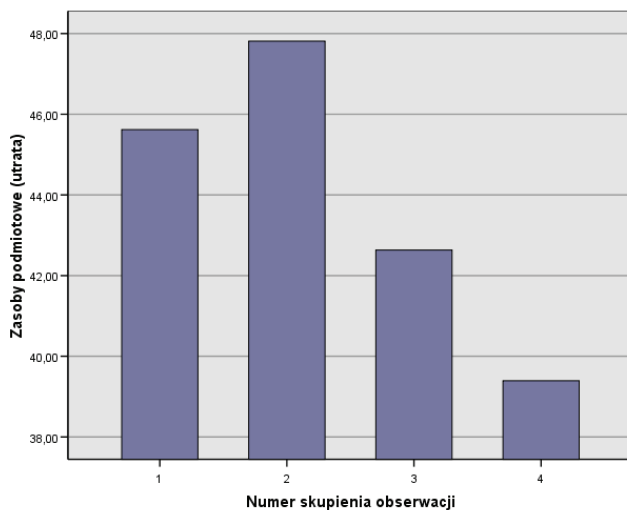

Wykres 11. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach energetycznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Formowanie niewielkich możliwości przystosowawczych u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej przez niskie zyski energetyczne odnosi się przede wszystkim do takich czynników jak:

- własne zdrowie fizyczne i/lub psychiczne
- siły witalne i wytrzymałość
- dysponowanie czasem na pracę i na kontakty z bliskimi

- rozwijanie się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- zabezpieczenie finansowe
- satysfakcjonujące zarobki i stabilność finansowa (w tym pieniądze na nieprzewidziane wydarzenia, rozwój osobisty i samodoskonalenie, transport i przyjemności).

Wykres 12. Wpływ spostrzeganych strat w zasobach podmiotowych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

W przypadku spostrzeżenia utraty w zasobach podmiotowych zaznacza się odwrotna do poprzednich prawidłowość. Mianowicie, z jednej strony istotnie wyższe nasilenie tego czynnika występuje w zbiorowości typu 2. (u młodzieży z niską adaptacyjnością) w stosunku do grupy typu 4. (u osób z wysokim potencjałem przystosowawczym). Zaś z drugiej strony, doświadczanie strat w kapitale podmiotowym kształtuje się na podobnym poziomie w trzech społecznościach z wysoką i średnią adaptacyjnością – typu 4., 1. i 3. Zatem można stwierdzić, że wysokie nasilenie strat w zasobach podmiotowych generuje duże trudności przystosowawcze u zagrożonej uzależnieniami młodzieży z terenów miejskich. Doświadczane straty podmiotowe odnoszą się głównie do:

- samooceny (w tym do pozytywnych uczuć względem siebie)
- sensowności własnego życia
- optymizmu
- rutyny.

Zastosowana procedura statystyczna uzasadnia też wniosek, że spostrzeganie strat w pozostałych kategoriach zasobów – tzn. w kapitale materialnym, stanu i energetycznym – nie wpływa na sposób przystosowania w analizowanej grupie młodych osób.

Ad 3) Kształtowanie adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej przez zasoby wewnętrzne (zarządzające) versus zasoby zewnętrzne. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji pozwalają na sformułowanie wniosku, że na sposób przystosowania w badanej społeczności wpływają takie mechanizmy jak (por. aneks do rozdziału X):

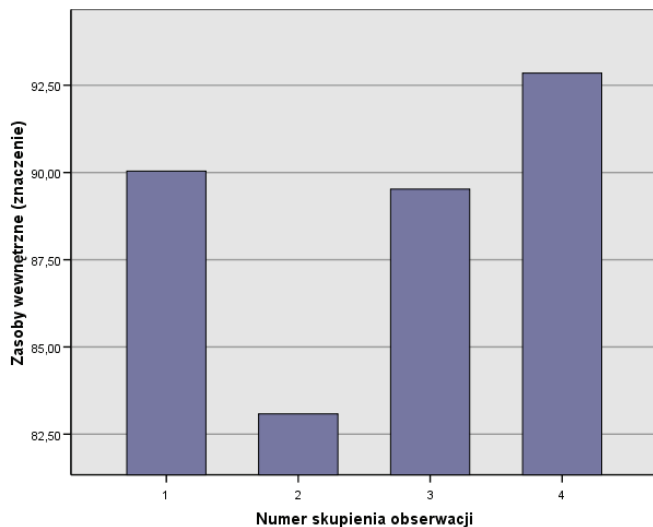
- doświadczany poziom zasobów o charakterze wewnętrznym (por. wykres 13.) i zewnętrznym (por. wykres 14.)
- spostrzeganie zyski w kapitale wewnętrznym (por. wykres 15.) i zewnętrznym (por. wykres 16.).

W przypadku trzech mechanizmów – spostrzeganego poziomu zasobów wewnętrznych, doświadczanego natężenia dóbr zewnętrznych oraz odczuwanych zysków w kapitale wewnętrznym – zachodzi analogiczna zależność. W społeczności odznaczającej się wysoką adaptacyjnością (typu 4.) występuje istotnie większe nasilenie wymienionych powyżej czynników w stosunku do zbiorowości o niskim potencjale adaptacyjnym (typu 2.).

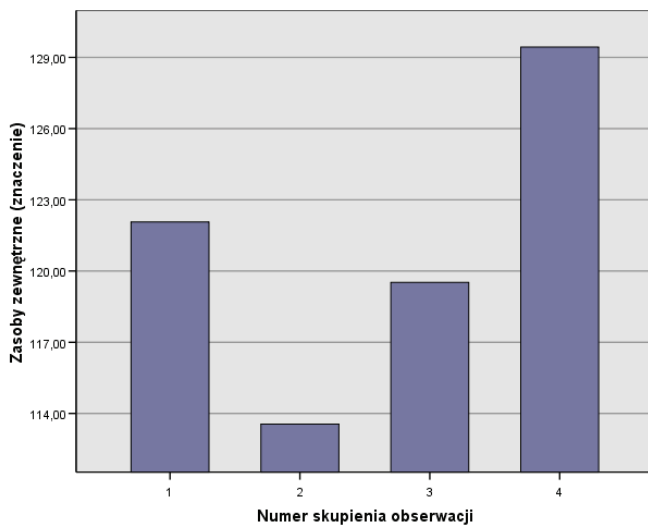
Jednocześnie zakres kapitału wewnętrznego i zewnętrznego oraz zyski w zasobach zewnętrznych kształtują się na podobnym poziomie w grupie 4. (z dużymi możliwościami przystosowawczymi) i w społecznościach ze średnią adaptacyjnością (typu: 1. i 2.). W związku z tym można wysunąć wniosek, że zarówno niski poziom zasobów wewnętrznych i zewnętrznych, jak również niewielkie zyski w kapitale wewnętrznym generują duże nasilenie problemów adaptacyjnych w badanej grupie młodych osób.

Niewielki potencjał adaptacyjny zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej jest generowany przez deficyty w istniejącym kapitale zarządzającym (wewnętrznym). Do istotnych braków w tym obszarze należy zaliczyć przede wszystkim:

- doświadczanie niskiej sensowności własnego życia
- małe nasilenie motywacji intencjonalnej (ukierunkowanej na urzeczywistnienie indywidualnych celów)
- niską samoocenę
- zewnątrzsterowność (poczucie braku wpływu na własne życie i przyszły los)
- nikłe zdolności do angażowania się w różnego rodzaju aktywności życiowe
- zbyt małe umiejętności organizacyjne – np. dotyczące zarządzania czasem oraz innymi ludźmi
- niskie kompetencje społeczne – m.in. w zakresie kształtowania relacji interpersonalnych (w tym bliskości w kontaktach rodzinnych)
- niewielką motywację do rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe.

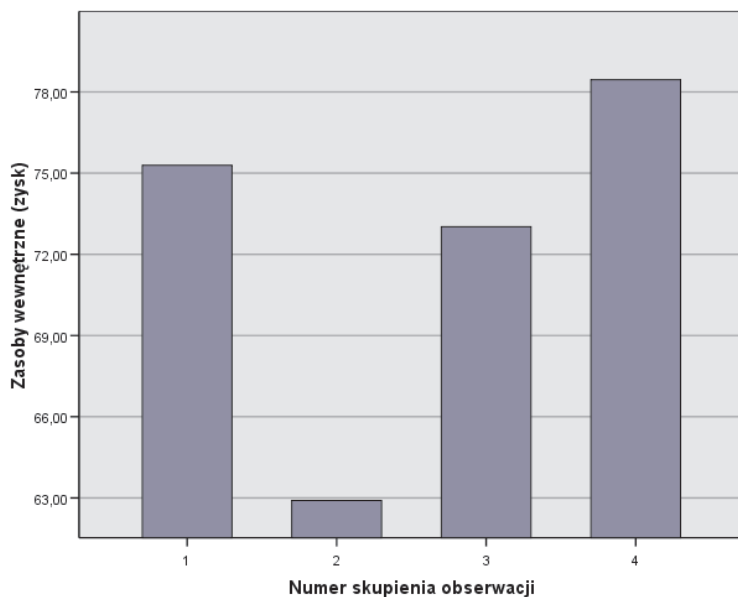
Wykres 13. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów wewnętrznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Wykres 14. Wpływ spostrzeganego poziomu zasobów zewnętrznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Jak już stwierdzono, na niskie możliwości przystosowawcze młodzieży zagrożonej uzależnieniami wpływa też niewielki kapitał zewnętrzny. Deficyty w tym zakresie odnoszą się przede wszystkim do:

- małej stabilizacji rodzinnej (w tym również niewielkiej pomocy w wypełnianiu domowych obowiązków)
- niskiej stabilności w zakresie zatrudnienia (w tym również niewielkiego zrozumienia ze strony przełożonych, małego wsparcia od współpracowników, nikłej pomocy w zadaniach zawodowych)
- zbyt rzadkiego uznania ze strony otoczenia społecznego
- niewielkiej stabilności finansowej i braku zabezpieczenia zdrowotnego
- zbyt niskiej liczby kontaktów z innymi ludźmi (w tym również o charakterze przyjacielskim oraz z osobami, które mogą stanowić wzorce postępowania)
- braku odpowiedniego mieszkania oraz jego nieodpowiedniego wyposażenia
- niemożności dysponowania środkami transportu
- niewielkich kontaktów z kościołem, wspólnotami religijnymi i/lub organizacjami, w których można rozwijać własne zainteresowania.

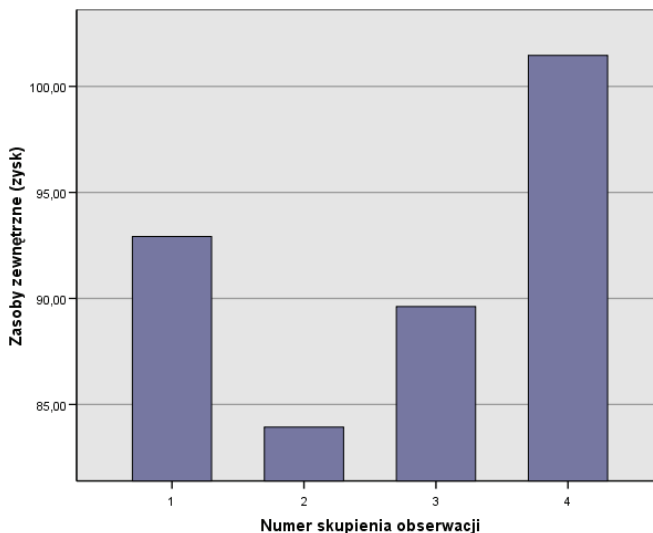

Wykres 15. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

Kolejnym czynnikiem, który wpływa na niski potencjał adaptacyjny zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej, jest spostrzeżenie niewielkich zysków w kapi-

tale wewnętrznym. Zbyt niskie zyski w zasobach zarządzających dotyczą w szczególności:

- sensowności własnej egzystencji
- poczucia osobistej skuteczności (szczególnie w kontekście doświadczanych sukcesów)
- samooceny (poczucia dumy z siebie)
- wewnątrzsterowności (doświadczania niezależności, poczucia zaangażowania, kontroli nad własnym życiem i osobistego wpływu na osiągnięte sukcesy)
- motywacji intencjonalnej (urzeczywistniania osobistych celów)
- zdolności organizacyjnych (m.in. w zakresie zarządzania własnym czasem przeznaczonym na pracę i/lub kontakty z najbliższymi, niepoddawania się rutynie, samodyscypliny)
- umiejętności społecznych – przede wszystkim w zakresie komunikacji interpersonalnej
- rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe.

Wykres 16. Wpływ spostrzeganych zysków w zasobach zewnętrznych na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach typu 1., 2., 3., 4

W przypadku doświadczania zysków w zasobach zewnętrznych zachodzi nieco inna prawidłowość. Mianowicie, u osób z wysoką adaptacyjnością (w grupie typu 4.)

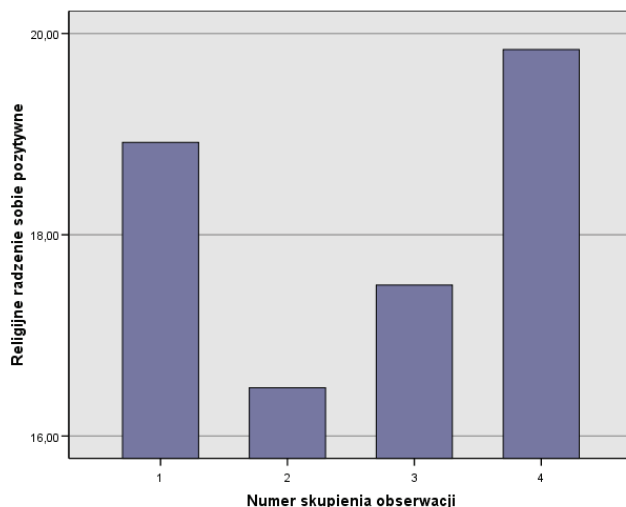
testowany czynnik zaznacza się w istotnie większym nasileniu w stosunku do dwóch grup – młodzieży z niskimi możliwościami przystosowawczymi (zbiorowości typu 2.) i jednostek ze średnią adaptacyjnością z powodu przeżywania silnych konfliktów interpersonalnych (społeczności typu 3.).

Jednocześnie natężenie doświadczanych zysków w kapitale zewnętrznym jest podobne w grupie typu 4. i w zbiorowości typu 1. (młodzieży ze średnim potencjałem przystosowawczym z powodu odczuwania podwyższonych problemów wewnętrznych). Zaprezentowane przesłanki uzasadniają konkluzję, że spostrzeganie niewielkich zysków w zasobach zewnętrznych wpływa zarówno na niski potencjał przystosowawczy (w grupie typu 2.), jak i na nasilenie trudności o charakterze interpersonalnym (w społeczności typu 3.). Niskie zyski w wymienionych grupach odnoszą się głównie do takich dóbr jak:

- stabilizacja rodzinna (w tym również udany związek z partnerem i pomoc w domowych obowiązkach)
- stabilność zawodowa (w tym także zrozumienie ze strony zwierzchników, wsparcie od kolegów, narzędzia potrzebne do pracy)
- satysfakcjonujące zarobki
- stabilizacja finansowa – m.in. posiadanie pieniędzy na nieprzewidziane wydarzenia, na rozwój osobisty i samodoskonalenie oraz na środki transportu)
- docenianie przez otoczenie społeczne
- liczba kontaktów społecznych (w tym obecność osób, od których można się uczyć)
- relacje przyjacielskie oraz lojalność z ich strony
- wsparcie ze strony kościoła i/lub wspólnoty religijnej
- posiadanie domu i jego wyposażenia
- dysponowanie środkami transportu.

Równocześnie wyniki badań uzasadniają stwierdzenie, że na sposób funkcjonowania młodzieży z terenów miejskich w istotny sposób nie wpływa ani doświadczanie strat w kapitale zarządzającym, ani spostrzeganie strat w zasobach zewnętrznych. Powyższy wniosek wynika z faktu, że czynniki te występują w podobnym nasileniu w grupach typu 1., 2., 3. i 4.

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. Na podstawie przeprowadzonej procedury statystycznej można wysunąć wniosek, że potencjał adaptacyjny w wyodrębnionych społecznościach jest determinowany przez religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym (por. wykres 17.). Na możliwości przystosowawcze badanej młodzieży nie wpływają natomiast religijne sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych, które są ukierunkowane negatywnie.

Wykres 17. Wpływ pozytywnych strategii zaradczych o charakterze religijnym na formy adaptacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522): wyniki jednoczynnikowej analizy wariacji dla Kwestionariusza Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta w grupach typu 1., 2., 3., 4

Testowanie zasobów religijnych prowadzi do wniosku, że rzadkie stosowanie pozytywnych strategii zaradczych o charakterze religijnym wpływa na kształtowanie niskiego potencjału przystosowawczego. Powyższy wniosek stanowi efekt dwóch przesłanek. Po pierwsze, analizowany czynnik zaznacza się w istotnie większym nasileniu w społeczności typu 4. (o wysokiej adaptacyjności) niż w zbiorowości typu 2. (o niskich możliwościach przystosowawczych). Po drugie, nie ma istotnych różnic statystycznych w zakresie stosowania pozytywnych strategii zaradczych między społecznościami, u których występuje wysoka i średnia adaptacyjność (typu: 4., 1., 3.). Można zatem stwierdzić, że osoby z dużymi problemami przystosowawczymi w sytuacjach trudnych rzadko stosują takie strategie jak:

- poszukiwanie łączności z Bogiem, Bożej miłości, opieki i/lub pomocy od Boga, żeby się pozbyć złości
- próby dostrzeżenia, jak Bóg może wzmocnić człowieka w trudnej sytuacji
- prośby o odpuszczenie grzechów
- koncentrowanie się na religii, aby przestać się martwić doświadczanymi problemami.

Podsumowanie przedstawionych analiz będzie polegało na wskazaniu mechanizmów psychologicznych, które powinny doprowadzić do zwiększenia możliwości przystosowawczych u młodych osób z badanej społeczności.

Mechanizm pierwszy:

Zmniejszenie trudności adaptacyjnych w różnych wymiarach funkcjonowania zagrożonej uzależnieniami młodzieży z terenów miejskich powinno stanowić efekt spostrzegania wysokiego poziomu zasobów o charakterze:

- **materialnym**
- **podmiotowym**
- **energetycznym.**

Osoby zajmujące się oddziaływaniami w stosunku do nadużywającej substancji psychoaktywnych młodzieży miejskiej powinny uświadamiać beneficjentom udzielanej pomocy, że dysponują kapitałem, który posiada istotne znaczenie w procesie przystosowawczym. Do ważnych zasobów adaptacyjnych należą w szczególności:

- w zakresie materialnym – odpowiednie warunki mieszkaniowe
- w obszarze podmiotowym – doświadczanie sensowności własnej egzystencji, sprawowanie kontroli nad własnym życiem, wysoka samoocena, optymizm, poczucie humoru, świadomość osobistych celów oraz możliwość ich realizowania, zdolność do angażowania się w różnego rodzaju aktywności, wysokie kompetencje interpersonalne
- w wymiarze energetycznym – fizyczne i psychiczne zdrowie własne oraz członków rodziny, ubezpieczenie zdrowotne, zabezpieczenia finansowe, odpowiednie odżywianie się, siły do zrealizowania podjętych zadań, rozwijanie się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe
- w aspekcie zasobów religijnych – poszukiwanie łączności z Bogiem, a także Jego miłości, opieki i/lub pomocy; próby dostrzegania, że Bóg może wzmacniać człowieka w sytuacjach trudnych; próśby o odpuszczenie grzechów; koncentrowanie się na religii, aby przestać się martwić doświadczanymi problemami.

Mechanizm drugi:

Wzrost potencjału przystosowawczego w wyodrębnionej społeczności młodych osób z terenów miejskich powinien nastąpić w wyniku doświadczania zysków w kapitale:

- **materialnym**
- **podmiotowym**
- **stanu**
- **energetycznym.**

W działalności profilaktycznej, terapeutycznej i/lub resocjalizacyjnej w stosunku do tej grupy należy w szczególny sposób uwzględnić następujące zyski:

- w obszarze materialnym – poprawianie standardów mieszkaniowych i większą dbałość o narzędzia potrzebne do pracy
- w wymiarze podmiotowym – zwiększanie natężenia takich czynników jak: a) sensowność własnej egzystencji, b) odnoszone sukcesy, c) samoocena, d) nadzieja, e) wewnętrzny spokój, f) optymizm, g) poczucie humoru, h) świadomość osobistych dążeń oraz możliwość ich urzeczywistnienia, i) doświadczanie niezależności i sprawowania kontroli nad własnym życiem, j) angażowanie się w różnego rodzaju aktywności, k) niepoddawanie się rutynie, l) samodyscyplina, m) kompetencje społeczne
- w aspekcie zasobów stanu – wzrost poziomu: a) stabilności rodzinnej, b) konstruktywnych relacji z partnerem, c) pozytywnych wzmocnień ze strony otoczenia, d) stabilizacji zawodowej, e) przyjacielskich relacji, f) kontaktów interpersonalnych, g) zaangażowania w kościele i/lub wspólnocie religijnej
- w aspekcie zasobów energetycznych – zwiększanie nasilania dóbr odnoszących się do: a) własnego zdrowia fizycznego i/lub psychicznego, b) sił witalnych i wytrzymałości, c) dysponowania czasem na pracę i na kontakty z bliskimi, d) rozwijania się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe, f) stabilizacji finansowej.

Mechanizm trzeci:

Wzrost adaptacyjności u młodzieży miejskiej zagrożonej wykluczeniem społecznym z powodu używania substancji psychoaktywnych powinien współwystępować z redukowaniem strat w kapitale podmiotowym – szczególnie w zakresie samooceny, sensowności własnego życia i optymizmu.

Mechanizm czwarty:

Doświadczenia osobiste mogą doprowadzić do zwiększenia zasobów zarządzających u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. A ich wysoki poziom w szczególny sposób sprzyja pozytywnej adaptacji człowieka.

W strategiach pomocowych należy uwzględnić już istniejące zasoby zarządzające i/lub doprowadzać do zysków w tym obszarze. Większa adaptacyjność stanowi efekt funkcjonowania takich elementów kapitału wewnętrznego jak: a) doświadczanie wysokiej sensowności własnego życia, b) kierowanie się silną motywacją

intencjonalną, c) wysoka samoocena, d) sprawienie kontroli nad własnym życiem (wewnętrzsterowność), e) wysokie poczucie własnej skuteczności, f) angażowanie się w różnego rodzaju aktywności życiowe, g) dysponowanie dużymi umiejętnościami organizacyjnymi, h) wykorzystywanie wysokich kompetencji społecznych, i) rozwijanie się poprzez edukację lub doskonalenie zawodowe.

Mechanizm piąty:

Znaczny potencjał przystosowawczy u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej stanowi także skutek posiadania dużych zasobów zewnętrznych.

Szczególne znaczenie adaptacyjne posiadają następujące czynniki zewnętrzne: a) stabilność rodzinna, b) stabilność zawodowa, c) stabilność finansowa, d) zabezpieczenie zdrowotne, e) posiadanie rozległej sieci społecznych kontaktów, g) pozytywne wzmocnienia ze strony otoczenia społecznego, h) wsparcie ze strony kościoła, wspólnot religijnych i/lub organizacji, w których można rozwijać własne zainteresowania i) posiadanie mieszkania oraz jego odpowiednie wyposażenie.

Mechanizm szósty:

Wzrost adaptacyjności zagrożonej marginalizacją młodzieży miejskiej – szczególnie w aspekcie redukcji odczuwanych problemów wewnętrznych – jest związany z zyskami w zasobach stanu.

Strategie pomocowe wobec tej populacji powinny zatem uwzględniać doświadczanie zysków w zasobach stanu. W szczególny sposób należy zwracać uwagę na wzmacnianie: a) stabilności rodzinnej, b) bliskości w relacjach rodzinnych oraz w kontaktach z partnerem, c) stabilności zawodowej, d) kontaktów społecznych, e) uznania ze strony otoczenia społecznego, f) kontaktów z kościołem, wspólnotami religijnymi i/lub organizacjami, w których można rozwijać własne zainteresowania.

Mechanizm siódmy:

Zwiększenie możliwości przystosowawczych w populacji zagrożonej uzależnieniami młodzieży z terenów miejskich – szczególnie w obszarze redukcji konfliktów interpersonalnych – jest też związane z odczuwaniem zysków w zasobach zewnętrznych.

Z przedstawionego powyżej mechanizmu wynika, że w analizowanej społeczności mogą pojawiać się bardziej pozytywne formy przystosowania, gdy młode

osoby będą doświadczały zysków (korzystnych zmian) w kierunku: a) stabilizacji rodzinnej, b) stabilizacji zawodowej c) stabilizacji finansowej, d) doświadczania pozytywnych wzmocnień ze strony otoczenia społecznego, e) zwiększania konstruktywnych kontaktów społecznych, f) wsparcia ze strony kościoła i/lub wspólnoty religijnej, g) posiadania domu i jego wyposażenia.

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej

Aktualny stan oddziaływań związanych z kształtowaniem możliwości przystosowawczych zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej. W kontekście tego zagadnienia należy bardzo mocno podkreślić, że w polskim społeczeństwie – szczególnie na obszarach miejskich – nasila się zjawisko anomii. Do jego charakterystycznych cech należą takie czynniki społeczno-kulturowe jak (Niewiadomska 2007, s. 123):

- dezintegracja obowiązujących wartości
- brak przestrzegania utrwalonych kulturowo wzorców zachowania
- kryzys zaufania do istniejących autorytetów i instytucji społecznych
- dezintegracja rodziny
- silna polaryzacja społeczna
- marginalizacja różnych grup społecznych
- pogłębiające się ubóstwo.

Efektom wymienionych czynników kulturowo-społecznych są zaburzenia w funkcjonowaniu Polaków – zarówno na płaszczyźnie życia społecznego, jak również w obszarze przeżyć psychicznych. Niekorzystne zmiany w relacjach interpersonalnych polegają przede wszystkim na wzmożonej nieufności, wrogości, rywalizacji, instrumentalnym traktowaniu innych oraz na patologicznych przejawach dominacji. Natomiast w wymiarze wewnętrznych przeżyć zaznacza się wzmożony kryzys motywacji, poczucia bezsensu, braku tożsamości oraz reakcje wycofywania się z życia społecznego. Tego typu problemów doświadczają osoby w różnych grupach wiekowych, ale w szczególności dotyczą one ludzi młodych (Niewiadomska 2007, s. 123).

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego młodzieży z terenów miejskich zagrożonej wykluczeniem społecznym. Człowiek ma naturę dynamiczną. Jest tworem kultury, ale i jej współtwórcą, co stanowi podstawę więzi jednostki ze zbiorowością ludzką. Funkcjonowanie w określonym społeczeń-

stwie nakłada na osobę obowiązek określenia swojego stosunku do zjawisk występujących w świecie interpersonalnym. Do tego typu ocen jest jednak niezbędny odpowiedni układ odniesienia – a często stanowią go jedynie wartości materialne lub koniunkturalne. W tym miejscu trzeba jednak zaznaczyć, że warunkiem zaistnienia jednoczącej filozofii życiowej jest preferowanie wartości transcendentalnych (naczelnych), ponieważ to właśnie one określają dalekosiężne cele życiowe oraz motywują osobę do zajmowania dojrzałych postaw w stosunku do otaczającej rzeczywistości (Kościuch 1984, s. 50).

Skutki zjawiska anomii przekonują, iż kształtowanie konstruktywnych postaw młodzieży miejskiej może się odbywać poprzez jej uczestnictwo w formalnych ruchach młodzieżowych, które działają na terenie lokalnych społeczności. Uczestnictwo w tego typu grupach, stanowi bardzo istotną pomoc w kształtowaniu postaw społeczno-moralnych młodego pokolenia, ponieważ celem tych wspólnot jest wspomaganie rozwoju fizycznego, intelektualnego, emocjonalnego i moralnego swoich członków.

Propozycje działań wynikające z teorii COR i uzyskanych wyników badań na bazie tej koncepcji. Teoria zachowania zasobów również podkreśla znaczenie wartościowania w funkcjonowaniu człowieka. Przyjmuje mianowicie, że dopasowanie posiadanego kapitału do wymogów otoczenia jest zawsze determinowane przez indywidualny, rodzinny i kulturowy system aksjo-normatywny. To właśnie od wyznawanych wartości zależy zarówno wykorzystywanie określonych dóbr, jak też stosowanie strategii zaradczych w różnego rodzaju sytuacjach życiowych (Hobfoll 2006, s. 120). Przedstawiona zależność znajduje szczególne potwierdzenie w modelu dopasowania, w którym jednostka w taki sposób gromadzi, udoskonala i modyfikuje kapitał przystosowawczy, aby w jak największym stopniu sprostać zmianom warunków środowiskowych (Hobfoll 2006, s. 116). Selekcjonowanie zasobów w przedstawionym procesie odbywa się przede wszystkim na bazie wspólnotowego systemu wartości, który z jednej strony decyduje o dopuszczalności wykorzystywania określonego rodzaju kapitału, a z drugiej – kreuje sankcje za stosowanie niedopuszczalnych przez społeczność zachowań i/lub postaw adaptacyjnych (Hobfoll 2006, s. 283).

O znaczeniu systemu aksjo-normatywnego w procesie przystosowania młodych osób do warunków anomii przekonują też wyniki badań, które zostały zaprezentowane w drugim paragrafie. Zagrożona uzależnieniami młodzież z terenów miejskich tym lepiej radzi sobie z wymogami stawianymi przez otaczającą rzeczywistość, im bardziej kieruje się wartościami transcendentalnymi w procesie adaptacyjnym. Świadczy o tym fakt, że w badanej grupie najlepiej funkcjonują osoby, które cechują się zarówno wysokim poziomem, jak też spostrzegają zyski w zakresie (por. paragraf drugi):

- sensowności własnego życia
- świadomości i urzeczywistniania dalekosiężnych celów życiowych
- nadziei i optymizmu w stosunku do przyszłości
- pozytywnych strategii religijnych w sytuacjach trudnych.

Należy jednocześnie podkreślić, że doświadczanie silnych problemów przystosowawczych przez zagrożoną wykluczeniem młodzież miejską łączy się ze znacznymi stratami w kapitale podmiotowym – a przede wszystkim z niewielkim odczuwaniem sensu własnego życia (por. paragraf drugi).

Kształtowanie systemu aksjo-normatywnego zagrożonej marginalizacją młodzieży miejskiej poprzez angażowanie się w rówieśniczy wolontariat. Dzięki funkcjonowaniu w młodzieżowych wspólnotach wolontariatu osoba nie powinna doświadczać skutków anomii ze względu na spostrzeganie sensowności podejmowanych działań, współpracy i aktywnego uczestnictwa.

Wolontariat można określić jako formę aktywności społecznej w postaci bezpłatnego, świadomego i dobrowolnego działania na rzecz innych, wykraczającego poza więzi rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie (Kalinowski 2007, s. 197). Dynamika, elastyczność, entuzjazm oraz wewnętrzna natura takiej formy pomagania innym sprawiają, iż wolontariat jest nośnikiem personalistycznych wartości, a dowartościowując sens służby bliźnim – zwłaszcza najślabszym i najbiedniejszym – w najwyższym stopniu realizuje zasadę miłości społecznej. O wypełnianiu tej normy świadczą wymienione poniżej cele wszechstronnej aktywności wolontariackiej (Kalinowski 2007, s. 197-198):

- domaganie się od władz publicznych praw dla najślabszych ze względu na równą godność obywateli
- wyprzedzanie odpowiedzi państwa na potrzeby najślabszych
- tworzenie sposobów interwencji i pozytywnych wzorców dla działalności struktur publicznych
- kształtowanie opinii publicznej w zakresie różnego rodzaju problemów społecznych
- integracja służb publicznych w sektorach, w których interwencja państwa jest niewystarczająca
- ukazywanie sensu służby społecznej w sytuacji obojętności struktur publicznych lub kiedy działania pomocowe są nieadekwatne do potrzeb, zbiurokratyzowane czy też spóźnione.

Za inicjowaniem działalności młodzieżowego wolontariatu przemawia kilka argumentów. Oto one (Burzawa 2010, s. 211-212):

Argument pierwszy: ekonomiczność działań wolontariatu.

Działalność wolontariatu jest bardzo ekonomiczna, ponieważ wykorzystuje entuzjazm i silną motywację do przejawiania prospołecznych zachowań zarówno u młodzieży, jak i u ich dorosłych opiekunów. Aktywność społeczna w powiązaniu z dobrem wspólnym może wywoływać trzy rodzaje postaw (Kromolicka 2003, s. 162-163): 1) bierne poddawanie się wpływom otoczenia, czyli uleganie mu, 2) przyjmowanie postawy obronnej, czyli oddzielanie się od środowiska, 3) dążenie do przekształcania otoczenia według własnych celów. To właśnie trzecia postawa – charakterystyczna dla wolontariuszy – jest najbardziej korzystna zarówno dla otoczenia społecznego, jak również dla osób podejmujących działania na rzecz dobra wspólnego.

Argument drugi: wolontariat jako szkoła dorosłości.

Działania tego rodzaju stanowią szkołę dorosłości ze względu na dostarczanie młodym osobom okazji do (Macacci i in. 1996, s. 49-81): a) realizacji celów wynikających z transcendentálnych i/lub personalistycznych wartości, b) podejmowania konstruktywnych działań, c) pełnienia różnych ról, d) nawiązywania współpracy z rówieśnikami, e) inicjowania partnerskich relacji z dorosłymi, f) kształtowania odpowiedzialności za siebie i za innych.

Ponadto, wolontariusz doświadcza w trakcie zadań realizowanych z kolegami i przełożonymi tych wartości, które stanowią motywację do angażowania się w aktywności na rzecz innych ludzi. Społecznicy najbardziej potrzebują wzmocnienia sensu i skuteczności tego, czemu poświęcają swój czas. Ważnym potwierdzeniem sensowności realizowanych inicjatyw jest okazywanie wolontariuszom pozytywnych wzmocnień przez otoczenie społeczne (Kromolicka 2003, s. 162-163).

Argument trzeci: elastyczność działań wolontariatu.

Aktywność w ramach analizowanego rodzaju wspólnoty rówieśniczej z jednej strony uwzględnia specyfikę problemów występujących w określonej społeczności lokalnej, a z drugiej – jest elastyczna i pozbawiona rutyny z uwagi na pomysłowość i zaangażowanie młodych uczestników. To właśnie obserwowanie rówieśniczego postępowania sprawia, że młodzież szybko uczy się (Gaś 1993, s. 88):

- prospołecznych zachowań
- radzenia sobie w sytuacjach trudnych
- skutecznego przeciwstawiania się presji dewiacyjnych grup koleżeńskich.

Przykładem społecznej działalności młodzieży na terenie miasta może być wolontariat studencki, który został zainicjowany w Katolickim Uniwersytecie Lu-

belskim Jana Pawła II w 2004 roku. Inicjatywa tego rodzaju miała urzeczywistnić dwa podstawowe cele: 1) promowanie zdrowego stylu życia wśród studentów; 2) nabywanie umiejętności profilaktycznych, które po zakończeniu studiów mogą być realizowane w społecznościach lokalnych.

Funkcjonowanie wolontariatu było podzielone na dwie fazy. W pierwszej z nich młodzież uczestniczyła w szkoleniach zwiększających jej kompetencje profilaktyczne. Tematyka szkoleń obejmowała zagadnienia z zakresu (Niewiadomska 2006, s. 202): 1) idei i możliwości działań wolontariatu, 2) wykorzystania strategii informacyjnej – głównie poprzez konstruowanie informacji promujących zdrowie, 3) możliwości zagospodarowania czasu wolnego młodzieży, 4) tworzenia grup wsparcia dla zdrowego stylu życia, 5) rozpoznawania symptomów zaburzeń zachowania u rówieśników, 6) wykorzystywania strategii interwencyjnej, 7) kształtowania bezpieczeństwa w społeczności lokalnej, 8) konstruowania autorskich programów profilaktycznych.

Natomiast faza druga polegała na realizacji autorskich projektów, które zostały opracowane przez każdą z 9 grup wolontariatu. W programach uwzględniono następujące strategie (Niewiadomska 2006, s. 202):

- promocja zdrowego stylu życia wśród studentów (1. grupa)
- działalność edukacyjna poprzez prowadzenie warsztatów rozwijających umiejętności studentów – np. w zakresie uczenia się, radzenia sobie ze stresem (2. grupa)
- integracja poprzez tworzenie grup wsparcia dla rozwoju zainteresowań studentów na terenie uczelni (3. grupa)
- oddziaływania integracyjne na terenie akademików (4. grupa)
- scalanie studentów zagranicznych ze studentami polskimi w społeczności akademickiej KUL (5. grupa)
- działania interwencyjne związane z prowadzeniem studenckiego telefonu SOS (6. grupa)
- realizacja strategii interwencyjnej poprzez prowadzenie studenckiego e-maila SOS (7. grupa)
- oddziaływania interwencyjne związane z prowadzeniem studenckiej skrzynki SOS (8. grupa)
- informacja, edukacja i interwencja w zakresie bezpiecznego stylu życia wśród studentów KUL (9. grupa).

Działania wolontariatu studenckiego stanowiły rodzaj propozycji dla środowiska młodych osób, aby podejmowały interesujące formy działań wspomagających ich rozwój fizyczny, intelektualny, emocjonalny i moralny. Przedstawione propozycje z jednej strony były nastawione na współtworzenie z rówieśnikami inicjatyw stanowiących przejawy kultury studenckiej, a z drugiej – stanowiły podstawę do tworzenia więzi jednostki z otoczeniem. Należy podkreślić, że podejmowanie

i podtrzymywanie inicjatyw kształtujących kulturę studencką miało również na celu zwiększenie identyfikacji z systemem aksjo-normatywnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Odkrywanie i realizowanie tych wartości jest łatwiejsze w konstruktywnej grupie rówieśniczej. Równie ważny aspekt funkcjonowania wolontariatu polegał na udzielaniu rówieśniczej pomocy tym studentom, którzy doświadczali sytuacji trudnych. Było to możliwe dzięki uruchomieniu studenckich strategii interwencyjnych – telefonu zaufania, skrzynki SOS i studenckiej poradni internetowej.

Ważną propozycję w zakresie kształtowania zasobów rozwojowych u zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej stanowią Parafialne Zespoły Caritas (PZC). Tego rodzaju wspólnotę mogą tworzyć wolontariusze, którzy pod przewodnictwem księdza proboszcza realizują dzieła miłosierdzia na terenie parafii. Członków PZC można podzielić na trzy grupy (Sobolewski i in. 2009, s. 57):

- czynnych – osoby te angażują się na stałe w pracę wolontariacką, uczestniczą w spotkaniach organizacyjnych i formacyjnych, troszczą się o funkcjonowanie zespołu i stanowią „rdzeń” PZC
- wspierających – są to parafianie, którzy w jakiś sposób systematycznie wspierają działania, jakie są podejmowane przez czynnych członków PZC (np. logistycznie)
- sympatyków – jednostki, które okazjonalnie, w miarę swoich możliwości, służą innym ludziom (np. swoim czasem czy samochodem).

Ze względu na to, że wolontariat w ramach PZC został zaproponowany po to, aby zwiększać pozytywną adaptację u młodzieży z terenów miejskich zagrożonej wykluczeniem, warto zwrócić uwagę na cele i zadania tej wspólnoty.

Najważniejszym dążeniem Parafialnych Zespołów Caritas jest działalność charytatywna dla zrealizowania duchowych i materialnych potrzeb człowieka, wypływająca z ewangelicznego przykazania miłości i mająca na uwadze godność każdej osoby ludzkiej – bez względu na jej wyznanie, światopogląd, narodowość, rasę i przekonania (Sobolewski i in. 2009, s. 68).

Przedstawiony powyżej cel może być realizowany poprzez różnego rodzaju zadania. Zgodnie z wytycznymi Komisji Episkopatu Polski działania te powinny obejmować przede wszystkim (Sobolewski i in. 2009, s. 69-71): 1) formowanie wspólnoty parafialnej w duchu miłosierdzia – m.in. uwrażliwianie na problem wielowymiarowego ubóstwa, 2) rozpoznawanie osób potrzebujących pomocy oraz ich potrzeb, 3) pomoc ubogim i potrzebującym, 4) troska o grupy społeczne w parafii, które borykają się z różnego rodzaju problemami, 5) wspieranie ofiar klęsk i katastrof, 6) gromadzenie informacji o sytuacji życiowej osób ubogich, 7) walka z dyskryminacją jednostek i grup zmarginalizowanych społecznie, 8) budowanie kultury solidarności z ubogimi, 9) formacja religijno-moralna człon-

ków Parafialnych Zespołów Caritas w duchu solidarności i miłości społecznej, 10) tworzenie specjalistycznych placówek pomocowych.

Przedstawione powyżej kierunki działalności PZC uzasadniają stwierdzenie, że efektem zaangażowania w tego rodzaju wspólnoty powinien być dojrzały światopogląd, chroniący przed marginalizacją młode osoby – między innymi w wyniku preferowania wartości transcendentalnych, respektowania społecznie akceptowanych zasad postępowania i wypracowania ideału własnego „ja” (indywidualnej tożsamości).

Bibliografia:

- Bobrowski K. (2006). Zdrowie psychiczne i zachowania ryzykowne 15-latków – badania mokatowskie. *Alkoholizm i Narkomania* nr 3, s. 225-242.
- Burzawa J. (2009). Kościół a profilaktyka demoralizacji młodzieży. Lublin: „Polihymnia”.
- Cameron R. (1996). Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych. Warszawa: KiW.
- Chwaszcz J., Pietruszka M., Sikorski D. (2005). Media. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin: Wyd. KUL, „Gaudium”.
- Cudak H. (2003). Zaburzenia oddziaływań wychowawczych w rodzinach bezrobotnych. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 2. Lublin: Wyd. KUL, s. 261-269.
- Dulit E. (1979). The three stages of adolescence. W: R. Novello (red.). The short course in adolescent psychiatry. New York: Brunner&Mazel, s. 57-89.
- Fotyga B., Sierosławski J., Zieliński J., Zieliński P. (1999). Alkohol a młode pokolenie Polaków połowy lat dziewięćdziesiątych. Warszawa: PARPA.
- Fromm E. (1997). O sztuce istnienia. Warszawa, Wrocław: Ossolineum.
- Gaś Z. (1993). Profilaktyka uzależnień. Warszawa: WSiP.
- Griffiths M. (2004). Gry i hazard. Uzależnienia dzieci w okresie dorastania. Gdańsk: GWP.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Izdebska J. (2003). Dziecko i rodzina polska wobec zagrożeń telewizji i innych mediów. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 2. Lublin: Wyd. KUL, s. 409-416.
- Kalinowski M., Czuma I., Kuć M., Kulik A. (2005). Praca. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin: Wyd. KUL, „Gaudium”.
- Kalinowski M. (2007). Wspólnoty nadziei. Realizacja zasad życia społecznego w ruchu hospicyjnym. Lublin: Wyd. KUL.
- Karpowicz P. (2001). Kultura współczesna a narkotyki. *Biuletyn Informacyjny Problemy Narkomanii* nr 4, s. 13-22.
- Kościuch J. (1984). Hierarchie wartości w nerwicach i psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii. Warszawa: ATK.
- Kromolicka B. (2003). Działalność Koła Wolontariatu Studenckiego na rzecz dzieci potrzebujących pomocy. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 3. Lublin: Wyd. KUL, s. 161-168.

- Lelonek B., Brzezińska M. (2010). Zapobieganie uzależnieniu od hazardu. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). *Wezwani do działania, zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*. Lublin: Wyd. KUL, s. 103-125.
- Lepa A. (2010). Zapobieganie uzależnieniu od mediów. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). *Wezwani do działania, zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*. Lublin: Wyd. KUL, s. 127-138.
- Macacci L., Bruno F., Dell'Uomo G., Ricci L. (1996). *Kompendium wiedzy o profilaktyce*. Warszawa: KBPN.
- Matyjas B. (2003). Dzieciństwo w rodzinie bezrobotnej w środowisku małego miasta. W: J. Wilk (red.). *W służbie dziecku, t. 2*. Lublin: Wyd. KUL, s. 271-280.
- Niewiadomska I., Brzezińska M., Lelonek B. (2005). Hazard. W serii: *Uzależnienia: fakty i mity*. Lublin: Wyd. KUL, „Gaudium”.
- Niewiadomska I., Sikorska-Głodowicz M. (2004). *Uzależnienia – fakty i mity: Alkohol*. Lublin: „Gaudium”.
- Niewiadomska I., Stanisławczyk P. (2004). Narkotyki. W serii: *Uzależnienia: fakty i mity*. Lublin: Wyd. KUL, „Gaudium”.
- Niewiadomska I. (2006). Kierunki działań profilaktycznych wynikające z diagnozy zagrożeń w środowisku akademickim. *Problemy Higieny i Epidemiologii* nr 3, s. 195-204.
- Niewiadomska I. (2007). Kariera przestępcza a subkultury młodzieżowe. W: E. Rusiniak, A. Furgała, K. Świątkowska (red.). *Ograniczanie przestępczości i aspołecznych zachowań. Działania resortu spraw wewnętrznych i administracji oraz innych podmiotów współpracujących na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz przeciwdziałanie patologiom społecznym*. Warszawa: MSWiA, KGP, s. 118-129.
- Niewęglowski J. (2003). Reklama i dziecko – za i przeciw. W: J. Wilk (red.). *W służbie dziecku, t. 3*. Lublin: Wyd. KUL, s. 605-619.
- Okulicz-Kozaryn K., Borucka A. (2005). Picie alkoholu przez młodzież z mokotowskich szkół średnich w latach 1984-2000. *Alkoholizm i Narkomania* nr 2, s. 245-259.
- Orwid M., Pietruszewski K. (1996). *Psychiatria dzieci i młodzieży*. Kraków: Wyd. Collegium Medicum UJ.
- Papież J. (2006). *Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi. Badania panelowe*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Pilch T. (1999). *Spory o szkołę. Pomiędzy tradycją a wyzwaniem współczesności*. Warszawa: WSiP.
- Robinson B., Kelley L. (1998). Adult Children of Workaholics: Self-concept, Anxiety, Depression, and Locus of Control. *American Journal of Family Therapy* nr 3, s. 223-238.
- Robinson B., Carroll J., Flowers C. (2001). Marital Estrangement, Positive Affect, and Locus of Control Among Spouses of Workaholics and Spouses of Nonworkaholics: A National Study. *The American Journal of Family Therapy* nr 29, s. 397-410.
- Sierosławski J. (2003). Substancje psychoaktywne – postawy i zachowania. Używanie narkotyków wśród dorosłych. *Serwis Informacyjny. Narkomania* nr 2, s. 19-20.
- Sobolewski Z., Drechsler A., Hanas W., Słowik S., Kruczyński D., Szulc M., Idziak G., Kwasiak K., Gawęł M., Rozynek P. (2009). *Podręcznik dla Parafialnych Zespołów Caritas*. Warszawa: Caritas Archidiecezji Białostockiej, Caritas Polska.

- Surowiec I. (2003). Los dziecka we współczesnej rodzinie postrzegany z perspektywy negatywnych przemian cywilizacyjnych. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 2. Lublin: Wyd. KUL, s. 281-293.
- Woronowicz B. (2003). Bez tajemnic. O uzależnieniach i ich leczeniu. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Zybała Z. (2003). Zaspokajanie potrzeb dzieci w środowisku wiejskim i miejskim. W: J. Wilk (red.). W służbie dziecku, t. 2. Lublin: Wyd. KUL, s. 567-578.

ZASOBY ADAPTACYJNE PRZESTĘPCÓW ODBYWAJĄCYCH KARY IZOLACYJNE

Iwona Niewiadomska

4. Problemy przystosowawcze więźniów

Spośród istniejących rodzajów formalnej reakcji na przestępstwo najczęściej kontrowersji budzi kara pozbawienia wolności. Od wielu lat prowadzone są rozważania nad jej przydatnością dla prawidłowego i skutecznego procesu społecznej readaptacji skazanych (Hołyst 2004, s. 1388).

Izolacja społeczna, niezależnie od przyczyn powstawania i towarzyszących okoliczności, jest źródłem zaburzeń adaptacyjnych. Trudności tego rodzaju powstają w wyniku ograniczenia ilości i różnorodności napływających bodźców sensorycznych, zmniejszenia przestrzeni życiowej oraz minimalizacji bezpośrednich kontaktów społecznych. W przypadku izolacji przymusowej dochodzi również bardzo poważne źródło napięcia psychicznego w postaci frustracji potrzeby bezpieczeństwa (Ciosek 1983, s. 50-60; Ciosek 2001, s. 304-305).

Istotą dolegliwości kary pozbawienia wolności jest z jednej strony oderwanie osoby od jej środowiska życia – rodziny, pracy, przyjaciół, miejsca zamieszkania, a z drugiej – funkcjonowanie na ograniczonej przestrzeni zakładu karnego, konieczność podporządkowania się rygorom zastosowanej sankcji oraz narażenie na różnorodne sytuacje trudne (Ciosek 2001, s. 306; Paweła 2003, s. 204).

Problemy przystosowawcze związane ze skutkami doświadczania stresu. Na doświadczanie deprywacji przez więźniów wpływają ograniczenia stymulacji sensorycznej, które wynikają z architektury i zasad funkcjonowania zakładów karnych – ubóstwo barw, monotonia przestrzeni i zdarzeń (Ciosek 2001, s. 298-299).

Ważnym źródłem napięcia psychicznego jest aspekt funkcjonalny środowiska więziennego – frustracja potrzeb, kontrola zachowań i ingerowanie personelu we wszystkie dziedziny życia, niekorzystne warunki bytowe, ograniczenie swobody

decyzji i działań, częste ich zrutynizowanie i bezsensowność, pozbawienie możliwości kontaktów heteroseksualnych (Ciosek 2001, s. 299-300).

Czynnikiem stresorodnym jest również aspekt temporalny kary pozbawienia wolności. Czas stanowi taki wymiar ludzkiego życia, w którym istotną rolę odgrywają subiektywne doświadczenia. W świadomości więźniów zajmuje on miejsce wyjątkowe. Przede wszystkim dlatego, że jest wartością, w której mierzony jest okres izolacji. Kara jest tym dotkliwsza, im dłuższy jest orzeczony wyrok. Wyczekiwanie na moment zakończenia kary, a jednocześnie ograniczenie swobody samodzielnego wywoływania zdarzeń i podejmowania działań sprawiają, że czasokres spędzony w więzieniu staje się nierealny, nierzeczywisty i zupełnie inny od upływającego na wolności. Skazani często informują, że dużą wartość ma tylko czas „zewnątrzny”, natomiast pobyt w izolacji charakteryzuje się funkcjonowaniem „poza czasem”, który jest stracony (Ciosek 1983, s. 50-60; Ciosek 2001, s. 302-304).

Przeżywanie sytuacji trudnych przez skazanego jest również wynikiem oderwania od środowiska społecznego, poczucia utraty więzi z rodziną, obawy o los najbliższych, świadomości wyrządzonej krzywdy czy żalu za utraconą pracę. Oderwanie od dotychczasowego środowiska życia jest często odbierane przez więźniów w kategoriach odrzucenia społecznego (Hołyst 2004, s. 1389-1390).

Długotrwałe napięcie związane z pobytym w zakładzie karnym prowadzi do negatywnych zmian w osobowości skazanych, co znajduje odzwierciedlenie w ich sposobie myślenia, doświadczanych emocjach i zachowaniu. Izolacja więzienna jest jedną z najostrejszych form zaburzenia struktury „ja – świat” w wyniku tego, że powoduje konieczność znacznej redukcji bodźców z obydwu tych sfer. Destrukcyjne zmiany w psychice są spowodowane tym, że osobowość rozwija się w wyniku interakcji z otaczającym światem. Niemożność podtrzymania tych relacji prowadzi do tego, że osobowość funkcjonuje w warunkach nieadekwatnych do jej potrzeb (Hołyst 2004, s. 1388-1389). Negatywne skutki izolacji więziennej są najczęściej wywołane brakiem zaspokojenia potrzeb związanych z bezpieczeństwem, miłością, afiliacją, stymulacją sensoryczną i informacyjną, autonomią decyzyjną, swobodą działania, kontaktami heteroseksualnymi (Ciosek 1993, s. 255; Chmielewska 2004, s. 165-166).

Potrzeby psychiczne stanowią mechanizm motywacyjny, który pobudza do działania i nadaje kierunek podjętej aktywności. Dlatego deprywacja potrzeb człowieka w warunkach zakładu karnego prowadzi do różnego typu zaburzeń w jego (Hołyst 2004, s. 1389-1390):

1. myśleniu
2. emocjach
3. zachowaniu.

Ad 1) Poznawcze skutki deprywacji potrzeb u osadzonych. Do skutków w sferze poznawczej należy zaliczyć przede wszystkim skrócenie okresu koncentracji uwagi, wskutek czego podejmowane czynności szybko męczą. Skazany zamienia wysiłek intelektualny na poszukiwanie stymulacji w postaci zachowań zastępczych – np. w postaci coraz mniej wybrednych żartów lub czynności przypominających dziecięce zabawy. Nasilają się tendencje do myślenia magicznego, co skutkuje wzrostem podatności na sugestię i większą zależnością od autorytetów. Osadzony często ma trudności z funkcjonowaniem w wymiarze temporalnym. W związku z tym nie potrafi myśleć perspektywicznie i traci orientację dotyczącą celów życiowych.

Ad 2) Emocjonalne skutki deprywacji potrzeb u osadzonych. Pod wpływem izolacji więziennej zachodzą również istotne zmiany w sferze emocjonalnej. Pobytowi w zakładzie karnym może towarzyszyć gwałtowny wzrost negatywnych stanów psychicznych w postaci (Pospiszyl 2000, s. 135-136; Ciosek 1993, s. 50-60; Ciosek 2001, s. 300-305):

- złego samopoczucia
- napięcia psychicznego
- impulsywności
- wysokiego lęku i/lub trwałego przygnębienia
- nieadekwatnych reakcji uczuciowych w stosunku do napływających bodźców.

Szczególną uwagę w zakresie emocjonalnych skutków pobytu w więzieniu należy zwrócić na gwałtowny wzrost agresywności. Wynika to z kilku prawidłowości, które mają istotne znaczenie dla procesów przystosowawczych. Po pierwsze, omawiane zjawisko jest typowym następstwem sytuacji o charakterze izolacyjnym (Ciosek 2001, s. 304-305). W związku z tym agresja pojawia się często jako reakcja na sytuację więzienną. Potwierdzają to wyniki badań – osadzeni w zakładach karnych przejawiają istotnie wyższy poziom agresji w stosunku do osób poddawanych probacji – skazanych z warunkowym zawieszeniem wykonania kary i warunkowo przedterminowo zwolnionych z jej wykonywania (Szałański, Michalski 1998a, s. 163-169). Po drugie, przejawy takich zachowań mogą mieć różny charakter – np. podejmowanie ataków wobec innych, autoagresja lub bunt przeciwko normom moralnym (Hołyst 2004, s. 1389-1390). Po trzecie, wysokie nasilenie agresji często współwystępuje z niską tolerancją na stres (Calhoun i in. 2000, s. 564-565).

Należy podkreślić, że zachowanie agresywne może być spowodowane różnymi mechanizmami reagowania podmiotowego – reaktywnością, niską samokontrolą, potrzebami, stylami radzenia sobie w sytuacjach trudnych, poczuciem własnej wartości i wyuczonymi wzorcami zachowania (Calhoun i in. 2000, s. 564-565).

Pomimo różnic indywidualnych pod względem ukształtowania i nasilenia wymienionych mechanizmów, agresja niemal zawsze wiąże się z procesem przystosowawczym – przede wszystkim z poznawczym konstruowaniem znaczenia zaistniałej sytuacji. W związku z tym wystąpienie reakcji agresywnej w dużym stopniu zależy od subiektywnej interpretacji zachowań innych osób (np. umyślne działanie czy zdarzenie przypadkowe), repertuaru posiadanych sposobów rozwiązywania problemów a także od normatywnego przekonania o tym, co się w danej sytuacji powinno robić (Reykowski 2002, s. 279-280). „Uruchomienie” agresji wiąże się także z operacjami poznawczymi podmiotu w zakresie (Frączek 2002, s. 48):

- przewidywania skutków własnego postępowania – im bardziej pewne oczekiwanie negatywnych konsekwencji, tym mniejsze prawdopodobieństwo manifestowania agresji
- zdolności do decentracji, tj. przyjęcia perspektywy innej osoby w interpretacji zaistniałego zdarzenia.

Ad 3) Behavioralne skutki deprywacji potrzeb u osadzonych. Niezaspokojone potrzeby w warunkach więziennych wywołują również niekorzystne zmiany na poziomie aktywacji zachowań. Ich długotrwała deprywacja prowadzi do (Ciosek 2001, s. 299-305; Hołyst 2004, s. 1389-1390):

- bierności
- apatii
- niechęci do podejmowania wysiłku fizycznego i/lub psychicznego
- bezwolności
- bezsilności.

Brak motywacji w kierunku podejmowania aktywności może prowadzić w konsekwencji do tego, że skazany zmienia się z podmiotu sprawczego na przedmiot oddziaływań innych.

Podsumowując przedstawione powyżej zagadnienia, należy jeszcze raz podkreślić, że adaptacja oznacza zdolność dopasowania się człowieka do zmieniających się okoliczności zewnętrznych oraz umiejętność osiągnięcia ważnych dla siebie celów (Ciosek 2001, s. 211). Stres więzienny, nawet przy dużych zdolnościach adaptacyjnych, uruchamia mechanizmy obronne, mające na celu albo zlikwidowanie źródła wywołującego napięcie wewnętrzne, a jeśli się to nie udaje, to przynajmniej doprowadzenie do redukcji natężenia negatywnego stanu psychicznego (Ciosek 2001, s. 308). Problemy w procesie adaptacyjnym u osadzonych potwierdzają wyniki badań. Stwierdzono w nich, że w miarę wydłużania się czasu izolacji u skazanych występuje (Wołowicz 1996, s. 214; Machel 2003, s. 208-209):

- brak wyraźnej perspektywy życiowej
- mniejsza odporność psychiczna
- obniżenie samooceny

- aprioryczna negacja wartości przekazywanych przez personel
- brak reakcji na oddziaływania poprawcze
- stopień wrażliwości na uwięzienie
- nasilenie agresywnych zachowań, w tym również częstsze stosowanie przemocy
- większe nasilenie zaburzeń seksualnych.

Zaburzenia przystosowawcze związane z funkcjonowaniem w instytucji totalnej. W społeczności więziennej, podobnie jak w innych grupach, występują dwa rodzaje więzi – formalne i nieformalne (Hołyst 2004, s. 1389-1390). Formalna organizacja skazanych jest oparta na przepisach ustawowych i regulaminie zakładu karnego, które w sposób drobiazgowy normują całość zachowań jednostki, a jednocześnie tworzą niezwykle złożony układ jawnych i ukrytych zależności, określanych w kategoriach instytucji totalnej (Ciosek 2001, s. 304-305). O tym, że więzienie można traktować jako instytucję totalną, decydują następujące wyznaczniki (Sęk 2001 s. 304-305; Błachut i in. 2001 s. 486-491):

- podział społeczności na personel pełniący funkcje regulacyjno-kontrolne i pensjonariuszy bezwzględnie podporządkowanych nadzorowi ze strony funkcjonariuszy
- grupowy charakter władzy, w której każdy członek personelu może wymierzać sankcje każdemu pensjonariuszowi
- powszechne stosowanie sankcji, które mogą być wymierzane skazanym za bardzo liczne zachowania
- funkcjonowanie osadzonych na niewielkiej i ograniczonej przestrzeni
- przepełnienie zakładów karnych
- regulowanie i kontrolowanie całej aktywności jednostki
- ścisłe podporządkowanie regulaminowi rozkładu dnia, kolejności i czasu działań
- jednakowe traktowanie skazanych przez personel
- podejmowanie wszelkich czynności pensjonariuszy w obecności współwięźniów, którzy zachowują się w podobny sposób
- unifikacja skazanych polegająca na tym, że mają oni takie same prawa i obowiązki.

Efekt przebywania w zakładzie karnym jako instytucji totalnej może polegać na (Sęk 2001, s. 304-305; Steuden, Jaworowska 2004, s. 294-295): 1) standaryzacji, 2) degradacji, 3) depersonalizacji, 4) błędnej adaptacji.

Ad 1) Standaryzacja. Tego rodzaju procesowi podlegają wszystkie bez wyjątku osoby skazane na karę pozbawienia wolności. Standaryzacja jest skutkiem stosowania regulaminu zakładów karnych, który bardzo szczegółowo określa formy postępowania ze skazanymi (Steuden, Jaworowska 2004, s. 294).

Ad 2) Degradacja. Zjawisko to polega na tym, że człowiek pozbawiony wolności może stać się przedmiotem manipulacji ze strony innych ludzi – zarówno podmiotów reprezentujących administrację, jak również współwięźniów. Proces obejmuje różne formy naruszania godności osoby – m.in. doświadczanie poniżenia czy upokorzenia (Studen, Jaworowska 2004, s. 294).

Ad 3) Depersonalizacja. Termin ten służy określeniu subiektywnie doznawanej przemiany, przeżywanej jako poczucie obcości lub wręcz nierealności siebie. Postępowi depersonalizacji w więzieniu sprzyja osobliwa sytuacja izolacji, wiążąca się z zawieszeniem planów osobistych dotyczących życia rodzinnego czy zawodowego, pozbawieniem możliwości podejmowania autonomicznych decyzji, brakiem potrzeby planowania codziennych działań (Studen, Jaworowska 2004, s. 295).

Ad 4) Błędna adaptacja. Objawy tego zespołu są także określane jako syndrom instytucjonalizmu. Do podstawowych należą (Sęk 2001, s. 304-305):

- wyuczona bezradność
- apatia
- depresja
- skrajna uległość
- obniżenie poczucia jakości własnego życia
- nasilenie zachowań agresywnych
- utrata tożsamości indywidualnej
- silna motywacja do integrowania się z podkulturą więzienną.

Należy także zwrócić uwagę na to, że włączenie skazanego do grupy więziennej ma charakter sztuczny i przymusowy. Nienaturalność populacji więźniów polega na tym, że w dużym skupieniu i na małej przestrzeni funkcjonują osoby, które niewiele łączy – jedynie sytuacja, w jakiej się znalazły, natomiast pod wieloma innymi względami jest to grupa silnie zróżnicowana – np. w kwestii wieku, osobowości, potrzeb, postaw, wykształcenia i stopnia demoralizacji. Do najczęściej występujących problemów społecznych w środowisku więziennym należą sytuacje konfliktowe, stanowiące efekt sprzecznych funkcji w systemie penitencjarnym. Kolidują role między personelem a skazanymi wynika z faktu, że funkcjonariusze wykonują rutynowe zadania kontrolne (np. rewizje), którym często towarzyszy brak zaufania do pensjonariuszy. Skazani natomiast poddają się tym czynnościom jedynie pod groźbą przymusu. Przedstawiony układ zależności stanowi sytuację konfrontacyjną, która w wielu przypadkach prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu indywidualnym i społecznym.

Trudności adaptacyjne związane z procesem prizonizacji. Skazanie na karę pozbawienia wolności stawia człowieka przed koniecznością przystosowania się do

nowych warunków, zupełnie innych niż te, w jakich żył na wolności (Chmielewska 2004, s. 168-171). Adaptacja skazanego do warunków zakładu karnego jest ściśle związana ze zjawiskiem prizonizacji. Polega on na tym, że w trakcie odbywania sankcji osoba izolowana przyswaja sobie coraz większą wiedzę na temat norm i wartości obowiązujących w społeczności więziennej. Ponadto, osadzony wykazuje się coraz wyższym stopniem przyswojenia specyficznych dla tego środowiska postaw, zachowań i rytuałów. Efektem prizonizacji jest lepsze znoszenie dolegliwości więziennych, integracja z grupami nieformalnymi, a czasem bezkrytyczna akceptacja dewiacyjnych form zachowania (Goffman 1961, s. 68-69; Ciosek 2001, s. 214-215). Istnieją cztery podstawowe techniki prizonizacji – adaptacji jednostki do wykonywania kary w warunkach izolacyjnych (Goffman 1961, s. 68-106):

1) **Wycofanie z sytuacji** polegające na radykalnym odcięciu się od otoczenia, zubożeniu na sprawy innych, manifestowaniu trudności emocjonalnych, częstym stosowaniu mechanizmów obronnych, zachowań infantylnych i/lub egocentrycznych, a w skrajnych przypadkach – na depersonalizacji, symptomach autyzmu lub autoagresji. Syndrom wycofania łączy się w istotny sposób z wysokim ryzykiem samobójstwa (Babiker, Arnold 2003, s. 177; Szałański, Wątpa-Bechaj 1998, s. 406). Według danych Światowej Organizacji Zdrowia wskaźnik samobójstw w aresztach śledczych jest dziesięciokrotnie wyższy w stosunku do populacji ogólnej, a w zakładach karnych – trzykrotnie wyższy (Światowa Organizacja Zdrowia 2003, s. 17). Wyniki analiz empirycznych pozwoliły na wyodrębnienie trzech kategorii więźniów o szczególnym ryzyku samobójstwa (Liebling 1995, s. 173-187):

- młodocianych z dużymi trudnościami adaptacyjnymi, zarówno w warunkach wolnościowych jak i w warunkach więziennych, charakteryzujących się wysokim lękiem, skłonnością do izolowania się i bezradnością
- skazanych dorosłych, którzy doświadczają wstydu i/lub winy ze względu na popełnione przestępstwo oraz poczucia beznadziejności
- więźniów z zaburzeniami psychicznymi, którzy mają duże problemy w zakresie radzenia sobie z codziennymi trudnościami.

Badania skazanych po próbach samobójczych wykazały, że tylko u 1/3 osób w tej grupie występowały motywy instrumentalne i/lub manipulacyjne. Połowa ankietowanych charakteryzowała się wysokim ryzykiem samobójczym, w którym dominował motyw pozbawienia się życia (Dear i in. 2000, s. 160-175). Bardzo często próba samobójcza stanowi rodzaj rozwiązania sytuacji problemowej. Uzasadnia to fakt, że z jednej strony zachowania tego rodzaju następują po jakimś konflikcie ze współwięźniami, władzami więziennymi, członkami rodziny albo po negatywnych postanowieniach sądu, a z drugiej – w okolicznościach, gdy skazany doświadcza poczucia beznadziejności, zawężenia perspektyw na przyszłość i/lub nie widzi możliwości poradzenia sobie. W takiej sytuacji samo-

- bójstwo zaczyna być spostrzegane jako jedyne wyjście z rozpaczliwej i beznadziejnej sytuacji (Światowa Organizacja Zdrowia 2003, s. 19-20).
- 2) **Bunt** objawiający się jawną wrogością wobec personelu lub uczestnictwem w grupach nieformalnych i skrywaną niechęcią wobec administracji zakładu karnego.
 - 3) **Zadomowienie** związane z osiągnięciem pewnej swobody działania i względnie stabilnych warunków egzystencji. Dla tego sposobu przystosowania charakterystyczna jest fasadowa życzliwość zarówno wobec personelu, jak i współwięźniów. Przystosowanie cechujące się zadomowieniem jest charakterystyczne dla recydywistów penitencjarnych. Duża częstotliwość pobytów w zakładach karnych powoduje, że ta grupa dobrze zna realia więzienne i ma w nich ugruntowaną pozycję. Ponadto, warunki socjalno-bytowe w zakładzie karnym są dla wielu z nich lepsze od tych, które mieli na wolności (Chmielewska 2004, s. 174-175).
 - 4) **Konwersja** polegająca na tym, że skazany przyjmuje bez zastrzeżeń wszystkie polecenia personelu, jest posłuszny, zdyscyplinowany i nie stwarza żadnych problemów wychowawczych. Uległość i podporządkowanie ma często charakter „polityczny”, ponieważ ma na celu osiągnięcie doraźnych interesów.

Wyniki badań na grupie osadzonych wskazują, że najczęściej stosowanym mechanizmem prizonizacyjnym jest technika wycofania. Jej występowanie jest związane z problemami w funkcjonowaniu (Niewiadomska 2004, s. 327):

- emocjonalnym – występowanie zaburzeń emocjonalnych, obniżenie poczucia własnej wartości, obcość bliskich osób, utrata wiary
- intelektualnym – osłabienie sprawności umysłowej, poczucie naznaczenia
- behawioralnym – duża częstotliwość zachowań dewiacyjnych, negatywne postawy wobec innych ludzi.

U części badanych mechanizm adaptacyjny wycofania jest kompensowany przez technikę integracji z grupą nieformalną współwięźniów (kara jako możliwość nawiązania przyjaźni) lub/i technikę zadomowienia (izolacja jako czynnik uczący samodzielności i zaradności). Najrzadziej występującym sposobem prizonizacyjnym jest konwersja – traktowanie przez osadzonych pobytu w zakładzie karnym jako czynnika, który służy zerwaniu kontaktów z destrukcyjnym środowiskiem (Niewiadomska 2004, s. 328).

Wpływ subkultury przestępczej na adaptację skazanych. Kontakty między więźniami są tworzone spontanicznie i często przyjmują postać nielegalnej organizacji – „drugiego życia”, które może stanowić poważny problem dla funkcjonowania zakładu karnego. Na gruncie literatury przedmiotu przyjmowana jest hipoteza, że „drugie życie” stanowi formę odtworzenia warunków wolnościowych, będących przeciwwagą dla izolacji społecznej i przejawów „totalności” zakładu karnego.

Skazani stwarzają sobie bodźce stymulacyjne, strukturę społeczną, system wykonywanych ról i możliwości podejmowania decyzji dotyczących własnego i cudzego losu. Świadczy o tym m.in. (Śliwowski 1981, s. 21; Szymczak 2004, s. 141-145):

- akceptacja wartości i norm ułatwiających funkcjonowanie w roli przestępcy
- negatywny stosunek do pracy
- traktowanie członków społeczeństwa w kategorii „frajerów”
- skłonność do używania substancji psychoaktywnych.

Ze względu na fakt, że proces odtwarzania środowiska wolnościowego występuje w warunkach nienaturalnych, to jego efekty przybierają często patologiczne formy (Hołyst 2004, s. 1389-1390).

Podkultura więzienna jest zjawiskiem dynamicznym, jej charakter jest uzależniony od typu zakładu karnego, jego wielkości, stosunku funkcjonariuszy do osadzonych, atmosfery wychowawczej, organizacji życia więziennego, zagospodarowania czasu wolnego, stosowanego systemu nagradzania i karania oraz ogólnie przyjętej polityki penitencjarnej (Szymczak 2004, s. 141-148). Funkcjonalne znaczenie grup subkulturowych wynika z faktu, że angażowanie się osoby w ich działalność umożliwia zaspokojenie sfrustrowanych potrzeb psychicznych – bezpieczeństwa, stymulacji, przynależności, odrębności, uznania i/lub poczucia własnej wartości (Ciosek 2001, s. 249-250). Znaczenie nieformalnych grup w indywidualnym przystosowaniu skazanych potwierdzają wyniki badań. Uczestnictwo w subkulturze w istotny sposób współwystępuje z (Szałański 1998b, s. 67-69):

- większym poczuciem bezpieczeństwa
- lepszym przystosowaniem do warunków zakładu karnego
- przeświadczeniem o realnych możliwościach osobistego wpływu na przebieg zdarzeń
- mniejszym nasileniem symptomów poczucia osamotnienia
- bardziej realistycznym stosunkiem do rzeczywistości
- niższym poziomem trudności w myśleniu, nastroju i działaniu.

Wpływy subkulturowe znacznie wzrastają w sytuacji, gdy dochodzi do nasilenia skutków wynikających z izolacji społecznej i totalnego funkcjonowania zakładu karnego. Solidarność w stosunku do obowiązujących reguł podkulturowych odzwierciedla podporządkowanie więźniów naczelnym zasadom, jakimi kierują się zorganizowane grupy „drugiego życia”. Nieformalne reguły polegają przede wszystkim na (Kosewski 1977, s. 291-292; Szymczak 2004, s. 150-154):

- 1) kulcie siły, agresywności i cwaniactwa
- 2) zakazie współpracy z administracją więzienną
- 3) nakazie solidarności i wzajemnej pomocy
- 4) eksploatacji więźniów spoza grupy.

W relacjach między skazanymi znajduje też wyraźne odzwierciedlenie zasada subkulturowa, która polega na dychotomicznym postrzeganiu społeczności wię-

ziennej „my” – „oni”. Kategorii „my”, czyli własnej grupie, są przypisywane atrybuty pozytywne. Natomiast kategoria „oni”, do której należą pozostali więźniowie i funkcjonariusze, stanowi zagrożenie dla wewnętrznej solidarności grupy subkulturowej. Dychotomiczny podział środowiska prowadzi do konfrontacyjnego nastawienia i sytuacji ciągłego konfliktu między grupą podkulturową a jej społecznym otoczeniem – zarówno w relacjach z personelem, jak i pozostałymi skazanymi (Jędrzejak 1996, s. 340-345).

Bardzo niekorzystny wpływ subkultury na przystosowanie więźniów zaznacza się w kontekście modelowania zachowań dewiacyjnych. Największa podatność na demoralizację, skutkująca największymi problemami resocjalizacyjnymi, występuje u młodocianych. Skazani w tej grupie charakteryzują się wysokim stopniem identyfikacji z wartościami i normami podkulturowymi, wysoką pozycją w hierarchii grup nieformalnych i dużym stopniem solidaryzmu wewnątrzgrupowego (Szymczak 2004, s. 153-154; Hołyst 2004, s. 1396). Z tego względu w zachowaniach młodocianych więźniów występuje duże nasilenie różnych form agresywności – m.in. (Kosewski 1977, s. 291-292; Machel 1998, s. 472-473; Chmielewska 2004, s. 176; Szymczak 2004, s. 151-153):

- brutalność
- znęcanie się nad słabszymi
- pobicia
- samouszkodzenia
- głódówki.

Badania dotyczące stosowania przemocy w zakładach karnych wykazały, że duża część populacji więziennej doświadcza pokrzywdzenia ze strony członków nieformalnych społeczności (Świętochowska 1995, s. 57). W zakładzie karnym występują również przestępstwa agresywne, pomimo nadzoru i kontroli administracyjnej. W wielu przypadkach współczynnik przestępczości wewnątrzwięziennej (stosunek liczby popełnionych czynów do liczby osadzonych) jest znacznie wyższy niż w populacji ogólnej (Szymanowski 2004, s. 265). Sprawcy czynów agresywnych dzielą się na dwie grupy. Do pierwszej z nich należą skazani charakteryzujący się nasilonymi tendencjami do przekraczania norm współżycia społecznego, mający trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych, rozwiązujący konflikty za pomocą zachowań agresywnych i spostrzegający ludzi jako niezyczliwych i szkodzących. Natomiast drugą grupę stanowią przestępcy, których trudności adaptacyjne wynikają z zaburzeń czynności emocjonalnych – słabej tolerancji na okoliczności stresowe, dużej skłonności do przeżywania napięć i niepokoju, depresyjności, drażliwości i niekontrolowanych wybuchów gniewu w sytuacjach przekraczających odporność psychiczną (Gordon 1998, s. 431).

Ofiary przestępstw i aktów przemocy wśród osadzonych można natomiast podzielić na trzy grupy (Hołyst 2006, s. 1039):

- 1) więźniów z defektami psychicznymi i fizycznymi – najczęściej są to osoby o wątłej budowie ciała, słabej sprawności fizycznej i niskim poziomie sprawności umysłowej
- 2) skazanych sprawnych fizycznie, ale z poważnymi defektami psychicznymi, co w znacznym stopniu decyduje o ich niezaradności życiowej
- 3) więźniów słabych fizycznie, ale bez mankamentów psychicznych (typ najrzadziej spotykany).

Stosowana przemoc ma najczęściej charakter psychiczny i/lub fizyczny, ale występuje również, chociaż w znacznie mniejszym nasileniu, agresja o charakterze seksualnym. Badania brytyjskie wskazały, że ok. 1% skazanych doświadcza takiej formy pokrzywdzenia – seksualnego szykanowania, gwałtu, eksploatacji, przy tym akty przemocy seksualnej mają najczęściej wielokrotny charakter (Banbury 2004, s. 113-130).

Przedstawione w paragrafie zaburzenia adaptacyjne skazanych – związane z konsekwencjami doświadczanego stresu, funkcjonowaniem w instytucji totalnej, technikami prizonizacyjnymi, wpływami subkulturowymi – stanowią podstawę do tego, aby poszukiwać takich zasobów psychospołecznych, dzięki którym przestępcy odbywający karę pozbawienia wolności będą mogli uzyskać wysoki potencjał adaptacyjny. Zagadnienie to zostanie ukazane – na podstawie wyników analiz empirycznych – w dalszej części opracowania.

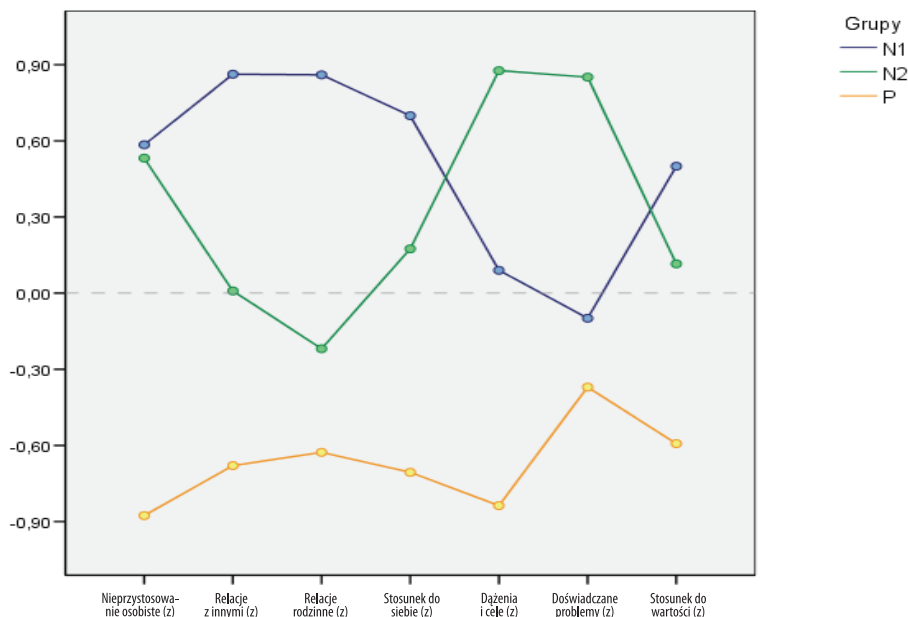
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach więziennych

W badaniach uczestniczyło 105 osób, które przebywały w zakładach karnych ze względu na popełnione przestępstwo. Charakterystyka socjodemograficzna tej grupy znajduje się w rozdziale drugim.

Formy adaptacji u aktualnych więźniów. Do opisu analizowanego czynnika wykorzystano test RISB, który służy do pomiaru wyniku ogólnego (WO: nieprzystosowanie osobiste) oraz sześciu wymiarów adaptacji człowieka. Wyniki poniżej średniej w tej metodzie oznaczają wysoki potencjał przystosowawczy (WO) i harmonijne funkcjonowanie w określonej sferze, zaś wyniki powyżej średniej – niskie możliwości adaptacyjne (WO) oraz konflikty w określonych wymiarach przystosowania.

Zastosowana procedura statystyczna pozwoliła na wyodrębnienie trzech typów adaptacyjnych u przestępców odbywających sankcje izolacyjne:

1. więźniów z wysokim potencjałem przystosowawczym – typ P (N=38)
2. więźniów z niskim potencjałem przystosowawczym – typ N1 (N=38)
3. więźniów z niskim potencjałem przystosowawczym – typ N2 (N=29).

Wykres 1. Formy adaptacji u aktualnych więźniów (N=105): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N1 (N=38), N2 (N=29), P (N=38)

Ad 1) Więźniowie typu P (z wysokim potencjałem przystosowawczym).

O dużych możliwościach w analizowanym zakresie świadczy zarówno niski poziom nieprzystosowania osobistego, jak również harmonijne funkcjonowanie w sześciu sferach konstytuujących adaptację człowieka, czyli:

- pozytywne relacje z innymi
- konstruktywne relacje rodzinne
- pozytywny stosunek do siebie
- urzeczywistnianie dążeń i celów
- niskie nasilenie doświadczanych problemów
- pozytywny stosunek do prospołecznych wartości.

Przedstawione powyżej prawidłowości uzasadniają konkluzję, że typ P może zostać określony jako wysoki potencjał przystosowawczy.

Ad 2) Więźniowie typu N1 (z niskim potencjałem przystosowawczym w wyniku przeżywania różnorodnych problemów). Osadzeni, którzy charakteryzują się tym sposobem przystosowania, mają trudności w różnych sferach adaptacyjnych. Świadczy o tym konfliktowe funkcjonowanie w pięciu wymiarach przystosowawczych: trudności w relacjach z innymi, zaburzone relacje rodzinne, negatywny stosunek do siebie, trudności z realizacją dążeń i celów, negatywny stosunek do prospołecznych wartości. W tej grupie skazanych jedynie sfera spostrzeganych problemów nie powoduje zaburzeń funkcjonalnych. Przedstawione przesłanki stanowią podstawę do określenia typu N1 jako syndromu różnorodnych zaburzeń adaptacyjnych.

Ad 3) Więźniowie typu N2 (z niskim potencjałem przystosowawczym z powodu zablokowania motywacji intencjonalnej). Problemy przystosowawcze w tej grupie osadzonych – o których świadczy wysoki wynik w zakresie nieprzystosowania osobistego – są konstytuowane przede wszystkim przez zaburzone funkcjonowanie w dwóch sferach:

- duże problemy w zakresie realizowania dążeń i celów
- wysokie natężenie doświadczanych problemów.

Trudności adaptacyjne w tej zbiorowości więźniów wynikają też (choć w mniejszym stopniu) z konfliktów w dwóch kolejnych wymiarach: z negatywnego stosunku do siebie oraz z zaburzeń w preferowaniu prospołecznych wartości. Warto jednak podkreślić, że skazani w tej grupie redukują przeżywane trudności przystosowawcze dzięki harmonijnemu funkcjonowaniu w takich wymiarach jak: relacje interpersonalne i kontakty rodzinne. Układ zaprezentowanych wyników stanowi podstawę do tego, aby typ N2 nazwać: trudności przystosowawcze związane z zablokowaniem motywacji intencjonalnej.

Wpływ zasobów na formy adaptacji skazanych. Poszukiwanie związków między wymienionymi powyżej czynnikami było związane z przeprowadzeniem czterech typów analiz:

1. procedury wskazującej na kształtowanie adaptacji osadzonych przez poziom zasobów (niezależnie od ich typu) – do tej analizy wykorzystano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom, b) spostrzeganie zysków, c) ocenianie strat
2. strategii ukazującej kształtowanie przystosowania skazanych przez cztery typy kapitału psychospołecznego (por. rozdział pierwszy) – do tej procedury wykorzystano dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) spostrzeganie zysków w tych zasobach, c) spostrzeganie w nich strat

3. procedury ilustrującej forowanie adaptacji więźniów przez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy: zasoby wewnętrzne i zewnętrzne) – w tej analizie uwzględniono sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, b) spostrzeganie w nich zysków, c) spostrzeganie w nich strat
4. analizy wskazującej na profilowanie możliwości przystosowawczych osadzonych przez zasoby religijne – w tym kontekście testowano dwa wyniki w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta: a) stosowanie strategii zaradczych o charakterze pozytywnym, b) wykorzystywanie religijnych strategii zaradczych typu negatywnego.

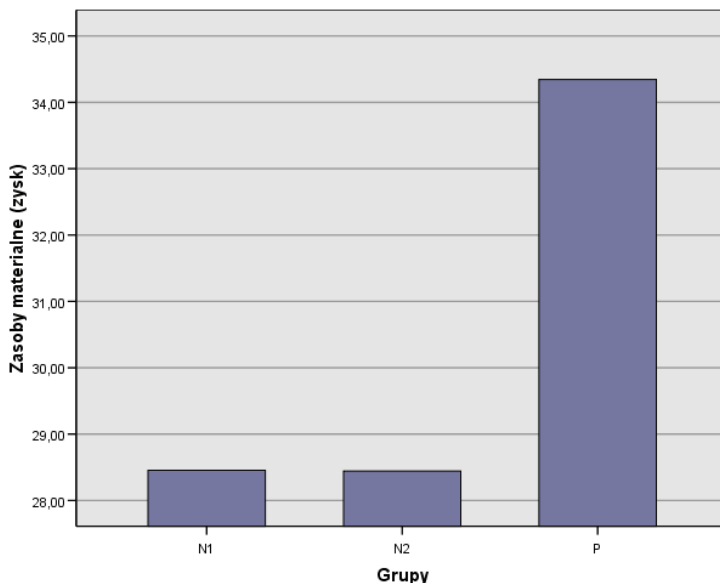
Ad 1) Kształtowanie adaptacji osadzonych przez natężenie zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Przeprowadzone analizy nie wskazały na różnice w zakresie kształtowania u więźniów adaptacji typu P (wysokiego potencjału przystosowawczego), typu N1 (niskiego kapitału adaptacyjnego w wyniku przeżywania różnorodnych problemów) i typu N2 (niskiego potencjału przystosowawczego z powodu zablokowania motywacji intencjonalnej) przez (por. aneks do rozdziału XI):

- przypisywanie znaczenia poziomowi posiadanych zasobów (ogólny poziom kapitału adaptacyjnego)
- spostrzeganie zysków w różnorodnych zasobach
- doświadczanie strat w poziomie posiadanego kapitału (niezależnie od rodzaju zasobów).

Na podstawie przeprowadzonych analiz można więc stwierdzić, że na formy adaptacji więźniów nie wpływa zarówno ogólny poziom posiadanego kapitału adaptacyjnego, jak również spostrzeganie zysków i strat w tym zakresie.

Ad 2) Kształtowanie przystosowania skazanych przez cztery typy kapitału: zasoby materialne, podmiotowe, stanu, energii. Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie, że poziom przystosowania osadzonych w zakładach karnych zależy jedynie od zasobów materialnych (por. aneks do rozdziału XI). Przy tym ich wpływ na kształtowanie adaptacji osadzonych jest związany z dwoma mechanizmami:

- zyskami w zasobach materialnych – różnice w tym wymiarze zostały przedstawione na wykresie 2.
- stratami w tego rodzaju kapitale – prawidłowości w tym aspekcie ukazuje wykres 3.

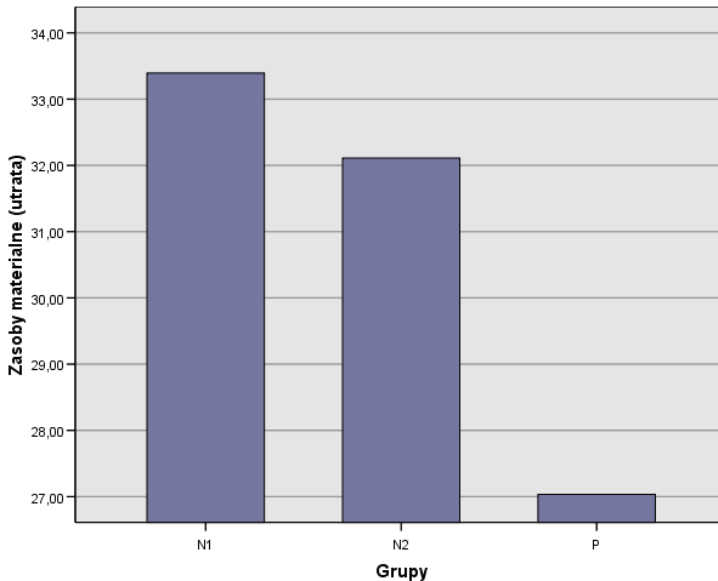
Wykres 2. Wpływ doświadczania zysków w zasobach materialnych na formy adaptacji aktualnych więźniów (N=105); wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2 i P

Więźniowie z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) w stosunku do skazanych z niskimi możliwościami przystosowawczymi – zarówno N1, jak i N2, między którymi nie zaznaczają się różnice w analizowanym względzie – doświadczają istotnie więcej zysków w sferze materialnej (por. aneks do rozdziału XI). Różnice obejmują przede wszystkim trzy kategorie dóbr materialnych:

- zyski w postaci odpowiedniego ubrania
- zyski związane z posiadaniem mieszkania, które odpowiada potrzebom respondentów
- zyski polegające na dysponowaniu środkami transportu.

Skazani z wysokimi możliwościami przystosowawczymi (typ P) w stosunku do więźniów z niewielkim potencjałem adaptacyjnym (zarówno N1, jak i N2, między którymi nie występują różnice w testowanym zakresie) odczuwają istotnie rzadziej straty w wymiarze zasobów materialnych (por. aneks do rozdziału XI). Istotnie niższe natężenie strat u skazanych z dużymi możliwościami przystosowawczymi dotyczy głównie dwóch kategorii dóbr materialnych:

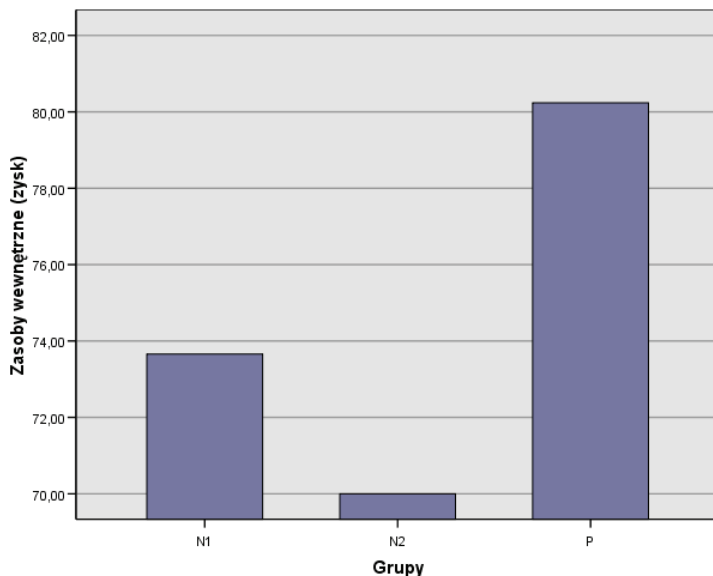
- niezbędnych ubrań
- wyposażenia, jakie jest potrzebne w domu.

Wykres 3. Wpływ doświadczania strat w zasobach materialnych na formy adaptacji aktualnych więźniów (N=105): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2 i P

Przeprowadzone analizy pozwalają również na sformułowanie wniosku, że zasoby o charakterze podmiotowym, stanu i energii (przypisywanie znaczenia, zysków i strat w wymienionych kategoriach kapitału) nie wpływają na różnicowanie form przystosowania u skazanych, którzy odbywają kary pozbawienia wolności. Mechanizmy związane z przypisywaniem znaczenia, zysków i strat w wymienionych powyżej kategoriach zasobów kształtują się na podobnym poziomie u osadzonych typu P (z wysokimi możliwościami adaptacyjnymi), typu N1 (z niskim potencjałem przystosowawczym w wyniku przeżywania różnorodnych problemów) i typu N2 (z niskim potencjałem przystosowawczym z powodu zablokowania motywacji intencjonalnej).

Ad 3) Kształtowanie adaptacji osadzonych przez zasoby wewnętrzne *versus* zasoby zewnętrzne. W kontekście kształtowania konstruktywnych strategii adaptacyjnych ważna jest również analiza wpływu zasobów zarządzających kapitałem przystosowawczym jednostki (wewnętrznych) i kapitału, jaki jest generowany przez otoczenie osób, które odbywają karę pozbawienia wolności. Przeprowadzona procedura pozwoliła na stwierdzenie, że formy adaptacji więźniów zależą od doświadczania zysków w zasobach wewnętrznych (por. aneks do rozdziału XI). Przedstawioną prawidłowość ilustruje wykres 4.

Wykres 4. Wpływ doświadczania zysków w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji aktualnych więźniów (N=105): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N1, N2 i P

U skazanych z wysokim potencjałem przystosowawczym (typ P) w stosunku do osadzonych z trudnościami w funkcjonowaniu – zarówno typu N1, jak i N2 (między grupami doświadczającymi problemów adaptacyjnych nie wstępują różnice w analizowanym względzie) – w istotnie większym natężeniu występuje doświadczenie zysków w zasobach wewnętrznych. Można więc stwierdzić, że potencjał przystosowawczy w istotnym stopniu zależy od spostrzegania zysków w takich zasobach wewnętrznych (zarządzających) jak:

- umiejętność kształtowania konstruktywnych relacji rodzinnych, w tym bliskości z własnymi dziećmi
- poczucie sensowności/celowości własnego życia
- umiejętności organizacyjne.

Wyniki przeprowadzonych analiz uzasadniają konkluzję, że przypisywanie znaczenia i doświadczane straty w zasobach wewnętrznych oraz kapitał zewnętrzny (przypisywanie mu znaczenia, doświadczane zyski i straty) nie różnicują sposobów przystosowania osób, które przebywają w zakładach karnych.

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania osadzonych. Rezultaty analiz statystycznych stanowią przesłankę do konkluzji, że zasoby religijne nie różnicują możliwości adaptacyjnych w badanej zbiorowości –

ani pozytywne strategie zaradcze, ani sposoby radzenia sobie o charakterze negatywnym.

Podsumowując wyniki przeprowadzonych analiz, należy podkreślić, że na wysoki potencjał adaptacyjny więźniów mają istotny wpływ trzy mechanizmy związane z funkcjonowaniem zasobów.

Mechanizm pierwszy:

Na wzrost adaptacyjności osadzonych wpływa doświadczanie zysków materialnych – m.in. pozyskiwanie odpowiedniego ubrania oraz posiadanie domu lub mieszkania.

Mechanizm drugi:

Zwiększenie możliwości przystosowawczych u osób przebywających w zakładach karnych zależy w istotnym stopniu od redukowania strat w dobrach materialnych – głównie w zakresie posiadania niezbędnych ubrań i wyposażenia domu.

Mechanizm trzeci:

Potencjał adaptacyjny więźniów jest generowany przez zyski w podmiotowym kapitale zarządzającym – przede wszystkim przez umiejętności kształtowania pozytywnych relacji rodzinnych, doświadczanie sensowności własnego życia i kompetencje organizacyjne.

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny osadzonych

Aktualny stan oddziaływań penitencjarnych związany ze wzmacnianiem możliwości przystosowawczych więźniów. Skuteczność działalności readaptacyjnej w warunkach więziennych zależy od różnych czynników – m.in. od profesjonalizmu personelu, rodzaju oddziaływań psychokorekcyjnych, podatności więźniów na oddziaływania korekcyjne i od wpływów subkulturowych (Machel 2003, s. 30). Jednak najważniejszym z nich jest kolizja dwóch funkcji kary pozbawienia wolności – izolacyjnej i readaptacyjnej. Struktura i działanie instytucji

penitencjarnych – szczególnie w USA i w krajach byłego bloku komunistycznego – potwierdzają, że często funkcja izolacyjna zdecydowanie dominuje nad readaptacyjną (Stańdo-Kawecka 2000, s. 37-43). W takich systemach penitencjarnych pobyt w więzieniu częścię stanowi rodzaj odwetu niż środek o charakterze poprawczym.

Dodatkowo, proces readaptacji penitencjarnej opiera się na założeniu, że uspołecznianie przestępcy w zamkniętych warunkach i w sztucznie tworzonych grupach wychowawczych zostanie przeniesione na funkcjonowanie społeczne na wolności. W praktyce, przedstawione założenie jest realizowane za pomocą represyjnego stosowania środków resocjalizacyjnych. Proces poprawczy jest dodatkowo utrudniony przez wpływy subkultury więziennej i degradacyjne skutki izolacji penitencjarnej. Wymienione prawidłowości przyczyniły się do ukształtowania modelu oddziaływań poprawczych, który pozostaje w sprzeczności z istotą procesu socjalizacji (Ambrozik 2004, s. 73-75). Zjawisko to zostało określone mianem „entropii penitencjarnej”. Jej cechą charakterystyczną jest to, że warunki, które w dużym stopniu utrudniają prawidłowe funkcjonowanie jednostki, mają służyć autentycznemu przełomowi moralnemu i w ten sposób zapobiegać powrotności do przestępstwa (Hołyst 1996, s. 69-70).

Problemy w penitencjarnej działalności readaptacyjnej potwierdzają również opinie osób wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności. Recydywiści sceptycznie ustosunkowują się do możliwości poprawy w warunkach więziennych. W ich opinii zakłady karne stanowią raczej miejsce doskonalenia umiejętności przestępczych i pozostawania pod wpływem subkultury więziennej, przed którą można się bronić, ale wymaga to dużej odwagi. W przekonaniu badanych pozytywna readaptacja społeczna więźnia jest jednak możliwa. Zależy ona przede wszystkim od osobistej decyzji i postępowania skazanego, ale także od pomocy ze strony innych – przede wszystkim od wsparcia osób posiadających autorytet i od relacji z bliskimi (Tyszkiewicz 1996, s. 239-240).

Postulaty dotyczące wzmocnienia potencjału adaptacyjnego w warunkach zakładu karnego. W światowej polityce kryminalnej zaznacza się intensywny proces reformowania systemów więziennych, mający na celu maksymalne zbliżenie okoliczności wykonywania kar izolacyjnych do warunków wolnościowych (Hołyst 1996, s. 105). W poszukiwaniu optymalnego modelu więzienia zwraca się uwagę na taki sposób przygotowywania skazanych do wolności, aby osoba odbywająca karę współuczestniczyła w procesie resocjalizacji i była współodpowiedzialna za własną readaptację społeczną (Machel 2003, s. 276). W stosunku do znacznej części osadzonych (60-65%) przedstawiony powyżej sposób postępowania powinien być skuteczny, ale pod określonymi warunkami – przede wszystkim pod warunkiem prawidłowej oceny potrzeb readaptacyjnych więźniów i sprawnego działania

systemu penitencjarnego (Machel 2003, s. 44). Ważną podstawą zarówno w diagnozowaniu potrzeb osadzonych, jak również w tworzeniu strategii w zakresie pozytywnej readaptacji więźniów jest koncepcja zachowania zasobów – COR S. Hobfolla (por. rozdział pierwszy).

Zasady oddziaływań penitencjarnych wynikające z teorii COR i uzyskanych wyników badań (na bazie tej koncepcji). Przesłanki teoretyczne i empiryczne wskazują, że w strategiach służących wzmacnianiu pozytywnej adaptacji u aktualnych więźniów należy uwzględnić następujące prawidłowości:

Pierwsza zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 269-270):

należy zapobiegać stratom lub je ograniczać.

Uzyskane wyniki wskazują, że w zakresie wspierania należy w szczególności sposób zapobiegać stratom o charakterze materialnym – związanym zarówno z jakością funkcjonowania w zakładzie karnym (np. posiadanie niezbędnych ubrań), jak również ze sposobem życia po opuszczeniu więzienia (np. zapobieganie utracie mieszkania czy też jego wyposażenia). Dbłość służb penitencjarnych i agend zajmujących się wsparciem postpenitencjarnym o zapobieganie przedstawionym powyżej stratom jest bardzo ważna, ponieważ działania interwencyjne powinny w pierwszej kolejności zapobiegać, ograniczać lub przerywać cykle strat. Jeżeli taki cykl nabierze rozpędu, to rozmiar zaburzeń adaptacyjnych u osadzonych może być tak duży, że ilość zasobów konieczna do zatrzymania spirali strat i jej następstw może przekroczyć możliwości wspierające instytucji i/lub osób, które są odpowiedzialne za kształtowanie adaptacji osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Druga zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 270):

trzeba inicjować działania zorientowane na zysk.

Dopiero w drugiej kolejności – po zredukowaniu strat – działania pomocowe powinny prowadzić do gromadzenia nowych zasobów i/lub do ich wykorzystywania w procesie konstruktywnej adaptacji. Przedstawiona powyżej zasada wynika z tego, że (por. rozdział pierwszy): 1) cykle zysków mają mniejsze znaczenie niż cykle strat, 2) wolniej zachodzą, 3) nabierają rozpędu dopiero po pewnym czasie. Wymienione względy przemawiają za tym, że strategie skierowane na pozyskiwanie zasobów można przeprowadzić bardziej metodycznie i dostosować do kontekstu społecznego.

W kontekście jednostek odbywających sankcje izolacyjne cykle zasobów powinny być w szczególności sposób związane z zyskami w zakresie (por. paragraf drugi):

- umiejętności kształtowania pozytywnych relacji rodzinnych (podmiotowego zasobu zarządzającego)
- motywacji intencjonalnej, czyli doświadczania sensowności/celowości własnego życia (podmiotowego zasobu zarządzającego)
- kompetencji organizacyjnych (podmiotowego zasobu zarządzającego)
- dóbr materialnych.

Podsumowując dwie pierwsze zasady pomocowe, należy zwrócić uwagę na fakt, że przy opracowywaniu strategii hamowania strat, czy osiągania zysków, niekoniecznie trzeba dążyć do zmiany w osobie, która doświadcza problemów. Jeżeli cykl straty nie był zbyt druzgocący, to zmiany w otoczeniu – np. w sposobie funkcjonowania systemu penitencjarnego czy też w sposobie zachowania społeczności (np. członków rodziny) w warunkach wolnościowych – mogą przekształcić ekologię działania środowiska w taki sposób, że dojdzie do zatrzymania spirali strat i łatwiej będzie zainicjować cykl zysków. Jeżeli środowisko dysponuje odpowiednimi zasobami, to działanie pomocowe powinno sprzyjać wykorzystaniu tych rezerw w procesie pozytywnego przystosowania u skazanych (Hobfoll 2006, s. 270).

Trzecia zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 270-271):

przy planowaniu działań należy uwzględnić „siły i słabości” zasobów adresata.

Analiza przeprowadzona w rozdziale empirycznym wskazała, że populacja osadzonych odznacza się różnym poziomem możliwości adaptacyjnych. Na bazie tego kryterium wyodrębniono trzy kategorie więźniów (por. wykres 1.):

- typ P – wysokim potencjałem przystosowawczym
- typ N1 – z niskim potencjałem przystosowawczym w wyniku przeżywania różnorodnych problemów
- typ N2 – z niskim potencjałem przystosowawczym z powodu zablokowania motywacji intencjonalnej.

Osadzeni typu N1 i N2 nie dysponują dużymi rezerwami kapitałowymi. Dlatego potrzebne im są poważne inwestycje zasobów z zewnątrz, ponieważ sami nie mogą zbyt wiele zainwestować w rozwój wspierających oddziaływań. Osoby, które cierpią na skrajny brak zasobów, będą wręcz stawiać opór wobec interwencji pomocowej, gdyż włączenie się do niej wymaga inwestycji zasobów, która zagraża ich krańcowo defensywnej postawie.

Natomiast jeżeli rezerwy jednostki są przeciętne lub solidne – jak w przypadku skazanych z wysokim potencjałem adaptacyjnym (typ P) – to należy je wykorzystać w strategiach wspierających pozytywne przystosowanie. Podejście tego rodzaju z jednej strony zwiększa ilość zasobów w oddziaływaniach pomocowych, zaś

z drugiej – sprzyja przeświadczeniu u wspomaganej jednostki, że zachodzące zmiany są jej zasługą.

Czwarta zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 272):

wsparcie powinno koncentrować się na zasobach, a nie na zaburzeniach (deficytach).

Przedmiotem postępowania w procesie resocjalizacji więźniów nie powinny być tylko objawy demoralizacji, ale przede wszystkim zasoby i warunki, które umożliwiają zdrowe funkcjonowanie człowieka. W przypadku osadzonych pozytywnej adaptacji sprzyjają przede wszystkim (por. paragraf drugi):

- konstruktywne umiejętności interpersonalne
- silna motywacja intencjonalna, czyli doświadczanie sensowności/celowości własnego życia
- duże kompetencje organizacyjne
- odpowiednie zabezpieczenie materialne zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych.

Przedstawione powyżej rezerwy będzie można wykorzystać do skompensowania przyszłych strat i/lub do inicjowania cyklu zysków. W związku z tym oddziaływanie ukierunkowane na ich wzmacnianie może zapoczątkować pozytywny proces, dzięki któremu dojdzie do pożądanych zmian o charakterze adaptacyjnym. Czynnikiem pośrednim we wzroście potencjału przystosowawczego jest to, że dzięki zwiększeniu zasobów, odbiorca pomocy zaczyna z jednej strony bardziej angażować się w proces zmian, a z drugiej – uzyskane przez niego rezerwy mogą być przydatne w innych działaniach w obrębie systemu. Model takiego partnerstwa stanowi zaprzeczenie modelu ekspert – klient czy lekarz – pacjent, ponieważ nadaje osobie korzystającej ze wsparcia status sojusznika w inicjowanych działaniach (Hobfoll 2006, s. 272).

Piąta zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 272):

charakter działalności powinien skupiać się wokół kluczowych zasobów.

To, jakie zasoby mają centralny charakter w określonych społecznościach, zależy od natury interakcji osoba – otoczenie w danym środowisku i kulturze. Na podstawie przeprowadzonych analiz (por. paragraf drugi) można stwierdzić, że do kluczowych zasobów w populacji więźniów należy:

- kapitał podmiotowy – przede wszystkim zasoby wewnętrzne o charakterze zarządzającym (kompetencje interpersonalne, umiejętności organizacyjne, motywacja intencjonalna)

- kapitał materialny – zarówno w warunkach więziennych (np. odpowiednie ubranie), jak i w warunkach wolnościowych (np. posiadanie mieszkania czy dysponowanie środkami transportu).

**Szósta zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 272-273):
realizowane strategie powinny być skierowane na różnorodny kapitał.**

Zasoby są wzajemnie powiązane, a w stresujących sytuacjach często są potrzebne rozmaite ich rodzaje. Wymieniony argument stanowi podstawę do tego, aby w oddziaływaniach wspierających wzrost potencjału adaptacyjnego u więźniów uwzględniać również takie elementy jak:

- zwiększanie ogólnego poziomu zasobów (niezależnie od ich rodzaju) – zarówno w wyniku spostrzegania zysków, jak i redukcji ich strat
- wzrost kapitału energetycznego
- pomnażanie zasobów stanu.

Przedstawione powyżej kategorie kapitału nie wpływają w istotny sposób na kształtowanie kapitału adaptacyjnego u więźniów, ale za ich kreowaniem przemawiają następujące przesłanki. Po pierwsze, stresujące okoliczności działają na ludzi w kilku wymiarach jednocześnie (np. na poziomie somatycznym, emocjonalnym i społecznym). Po drugie, różnym członkom populacji może być łatwiej przeprowadzić zmianę najpierw w jednym obszarze zasobów, a następnie wykorzystać ją do wzmacniania innych aspektów. Ważne jest również to, że zasoby będące obiektem działań pomocowych powinny stanowić ogniwa naturalnie istniejącego łańcucha czynników wspomagających odporność na stres. Obrona oparta na pojedynczym zasobie bywa zawodna. Może się też okazać, że nie jest on najważniejszy na tym konkretnym etapie rozwiązywania problemu.

**Siódma zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 273-274):
adaptacja i zmiana pociągają za sobą różnego rodzaju koszty i/lub skutki uboczne.**

Przebieg spirali strat i zysków jest na ogół trudny do przewidzenia. Dlatego należy liczyć się z możliwymi skutkami ubocznymi. Niektóre z nich będą pozytywne (np. uzyskanie kolejnego cyklu zysków), inne zaś – negatywne. Przykładowo, skutki działalności pomocowej mogą nasilić i/lub przyspieszyć cykle deficytów występujących u odbiorców tego typu działań. Należy także liczyć się z tym, że uszczuplone zasoby więźniów mogą doprowadzić do nieadekwatnych reakcji przystosowawczych. Zachowanie, które jest często interpretowane przez otoczenie jako dysfunkcyjne, może reprezentować twórcze zastosowanie posiadanego przez osad-

dzonych zestawu zasobów. W związku z tym warto wykorzystać tego rodzaju reakcje jako punkt wyjścia do wypracowania skuteczniejszych form adaptacji. Jednocześnie, dzięki stosowaniu wieloetapowego podejścia w procesie zwiększania zasobów, osoby prowadzące mogą monitorować zamierzone i niezamierzone skutki zainicjowanych działań. Pozytywne procesy można dalej rozwijać. Zaś zjawiskom negatywnym można zapobiegać w miarę poznawania ich źródeł.

Ósma zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 274-275):

dbałość o zmianę dopasowania w zakresie środowisko – zasoby jednostki.

Często się zdarza, że ludzie mają potrzebne zasoby, a mimo to doświadczają trudności adaptacyjnych. Dzieje się tak dlatego, że otoczenie albo odrzuca inwestycje, jakie są dokonywane przez te osoby, albo blokuje ich możliwości w zakresie czerpania korzyści z posiadanych zasobów. Oznacza to, że strategię skierowane na wzrost potencjału przystosowawczego więźniów powinny być również skierowane na zmianę otoczenia – zarówno na przeobrażenia w funkcjonowaniu systemu penitencjarnego, jak również na przekształcenia środowiska w warunkach wolnościowych. Stosowanie tego rodzaju podejścia jest szczególnie ważne w stosunku do dyskryminujących systemów społecznych. A tego rodzaju postawy wobec przestępców często występują w trakcie wykonywania sankcji izolacyjnych (w środowisku zakładu karnego) oraz po ich zakończeniu (na wolności).

Dziewiąta zasada pomocowa (Hobfoll 2006, s. 276):

traumatyczna utrata zasobów powoduje trwałą podatność na stratę.

Osoby, które we wczesnych etapach życia doświadczyły poważnych strat, są szczególnie podatne na doświadczanie ubytków kapitałowych. Naturalna reakcja obrony przed ubytkiem została u nich zmobilizowana w sytuacji, gdy jednostki (Hobfoll 2006, s. 276):

- miały zbyt małą odporność psychiczną (doświadczanie dotkliwej straty jest szczególnie destrukcyjne w okresie dzieciństwa i adolescencji, czyli w okresach intensywnego rozwoju zdolności adaptacyjnych)
- były niezdolne do sprostania wymaganiom otoczenia.

Na podstawie przedstawionej zasady można więc sformułować konkluzję, że więźniowie, którzy doświadczyli ostrego urazu na wczesnym etapie rozwoju albo chronicznej traumy w późniejszym okresie życia, wymagają częstych interwencji, skierowanych na odbudowę utraconego kapitału. Dodatkowo, ofiarom tego rodzaju

urazów potrzebne jest zdobycie samowiedzy na temat negatywnych stanów psychicznych, wywołanych przez stratę – np. lęków, stanów depresyjnych czy ataków złości.

Bibliografia:

- Ambrozik W. (2004). Resocjalizacja osadzonych w codzienności działania. W: W. Ambrozik, P. Stępnik (red.). Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Poznań-Warszawa-Kalisz: UAM, CZSW, COSSW, s. 73-78.
- Babiker G., Arnold L. (2003). Autoagresja. Mowa zranionego ciała. Gdańsk: GWP.
- Banbury S. (2004). Coercive Sexual Behaviour in British Prisons as Reported by Adult Ex-Prisoners. *Howard Journal of Criminal Justice* nr 2, s. 113-130.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). Kryminologia. Gdańsk: Arche.
- Calhoun G., Glaser B., Stefurak T., Bradshaw C. (2000). Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory-Juvenile Offender. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 5, s. 564-580.
- Chmielewska H. (2004). Psychologiczne aspekty izolacji. W: H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak (red.). Zagadnienia penitencjarne. Kalisz: COSSW, s. 165-221.
- Ciosek M. (1983). Izolacja więzienna a doświadczanie czasu. *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny* nr 11, s. 50-60.
- Ciosek M. (1993). Izolacja więzienna. Gdańsk: Wyd. UG.
- Ciosek M. (2001). Psychologia sądowa i penitencjarna. Warszawa: PWN.
- Dear G., Thomson D., Hills A. (2000). Self-harm in prison: manipulators can also be suicide attempters. *Criminal Justice and Behavior* nr 2, s. 160-175.
- Frączek A. (2002). Agresja interpersonalna: opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej. W: Ł. Jurasz-Dudzik (red.). Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne. Warszawa: Wyd. Sic!, s. 43-55.
- Goffman E. (1961). On the characteristics of total institutions. W: D. Cressey (red.). The prison. Studies in institutional organization and change. New York: Guilford Press, s. 68-106.
- Gordon M. (1998). Psychologiczno-psychiatryczne przesłanki resocjalizacji sprawców przestępstw przeciwko osobom bliskim. W: J. Szałański (red.). Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Łódź-Warszawa-Kalisz: COSSW, s. 429-437.
- Hobfoll S. (2006). Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Hołyst B. (1996). Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce. W: B. Hołyst, S. Redo (red.). Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Kalisz: CZSW, s. 69-118.
- Hołyst B. (2004). Kryminologia. Warszawa: LexisNexis.
- Hołyst B. (2006). Wiktymologia. Warszawa: LexisNexis.
- Jędrzejak K. (1996). Konflikty w izolacji więziennej. W: B. Hołyst, S. Redo (red.). Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Kalisz: CZSW, s. 339-351.

- Kosewski M. (1977). Agresywni przestępcy. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Liebling A. (1995). Vulnerability and prison suicide. *British Journal of Criminology* nr 35, s. 173-187.
- Machel H. (1998). Agresja i przemoc wśród więźniów młodocianych w opiniach byłych funkcjonariuszy Służby Więziennej. W: J. Papież, A. Płukis (red.). *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*. Toruń: Wyd. A. Marszałek, s. 464-473.
- Machel H. (2003). Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna. Gdańsk: Arche.
- Niewiadomska I. (2004). Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej. W: M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin: TN KUL, s. 317-329.
- Pawła S. (2003). *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków: Zakamycze.
- Popiszyl K. (2000). *Psychopatia*. Warszawa: Wyd. Akadem. „Żak”.
- Reykowski J. (2002). O czterech poziomach regulacji zachowań agresywnych u człowieka. W: Ł. Jurasz-Dudzik (red.). *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*. Warszawa: Wyd. Sic!, s. 276-283.
- Sęk H. (2001). *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Warszawa: Wyd. Nauk. „Scholar”.
- Stańdo-Kawecka B. (2000). *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków: „Zakamycze”.
- Studen S., Jaworowska K. (2004). Egzystencjalny wymiar doświadczania izolacji więziennej przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności. W: M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin: TN KUL, s. 291-315.
- Szałański J., Michalski J. (1998). Wskaźniki syndromu agresji u przestępców osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji. W: J. Szałański (red.). *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*. Łódź-Warszawa-Kalisz: COSSW, s. 163-169.
- Szałański J., Wątpła-Bechaj D. (1998). Wskaźniki syndromu agresji u osadzonych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz mieniu. W: J. Szałański. *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*. Łódź-Warszawa-Kalisz: COSSW, s. 400-408.
- Szałański J. (1998). Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej. W: B. Urban (red.). *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Kraków: Wyd. UJ, s. 57-70.
- Szymanowski T. (2004). *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych)*. Warszawa: Wyd. UW.
- Szymczak E. (2004). *Podkultura przestępcza*. W: H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak (red.). *Zagadnienia penitencjarne*. Kalisz: COSSW, s. 141-154.
- Śliwowski J. (1981). *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*. Warszawa: Wyd. Prawnicze.
- Światowa Organizacja Zdrowia (2003). *Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej*. Warszawa-Genewa: PTS.
- Świętochowska U. (1995). *Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej*. Gdańsk: Wyd. UG.
- Tyszkiewicz L. (1996). *Zakład karny w relacjach i opiniach recydywistów*. W: B. Hołyst, S. Redo. *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Kalisz: CZSW, s. 225-240.

Wołowicz M. (1996). Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych. W: B. Hołyst, S. Redo (red.). Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Warszawa: CZSW i COSSW, s. 207-215.

ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB OPUSZCZAJĄCYCH ZAKŁADY KARNE

Iwona Niewiadomska

1. Problemy przystosowawcze byłych więźniów

Przymusowy pobyt w izolacji penitencjarnej, szczególnie o długotrwałym charakterze, prowadzi do negatywnych następstw w funkcjonowaniu człowieka, które często skutkują wadliwą readaptacją społeczną w warunkach wolnościowych.

Trudności readaptacyjne wynikające z niewielkich zdolności zaradczych. Z powodu lęku przed przyszłością osadzeni doświadczają silnego napięcia psychicznego już w fazie przygotowania do wolności, a po wyjściu z zakładu karnego zazwyczaj dochodzi u nich do nasilenia stresu ze względu na zmianę sytuacji życiowej (Machel 2003, Wołowicz 1996, s. 207-215).

Pobyt w więzieniu jest nakierowany na dwie perspektywy czasowe – na przeszłość (przypominanie o przestępstwie) i na terażniejszość (istniejące nakazy i zakazy postępowania). W związku z tym dla większości więźniów przyszłość po opuszczeniu zakładu karnego pozostaje na dalekim planie i zwykle nie zapowiada niczego dobrego, najczęściej jest niepewna, a czasem przerażająca (Ciosek 2001, s. 302-304). Dodatkowo, w trakcie odbywania kary dochodzi do procesów utrudniających przystosowanie jednostki do życia w społeczeństwie – stygmatyzacji polegającej na przypisywaniu etykiety przestępcy, degradacji związanej z utratą statusu pełnoprawnego obywatela i depersonalizacji oznaczającej destrukcyjne zmiany podmiotowe w postaci negatywnego spostrzegania siebie samego, poczucia niemożności wpływu na własny los, trudności w podejmowaniu decyzji i określaniu celów osobistych, braku potrzeby planowania codziennych działań (Chmielewska 2004, s. 168-171).

Intensywny i długotrwały trening funkcjonowania w zakładzie karnym prowadzi więc do tego, że osadzeni tracą umiejętność radzenia sobie w okolicznościach, gdzie nie wystarczy już więzienny spryt, a konieczne jest twórcze działanie. Dlatego istnieje wysokie ryzyko sytuacji, w której osobę opuszczającą więzienie charaktery-

zuje syndrom wyuczonej bezradności ze względu na zmianę ról społecznych (np. konieczność znalezienia miejsca zamieszkania lub pracy) i/lub trudności dotyczące ponownego ich podziału – np. brak akceptacji przez najbliższych (Corrado i in. 2003, s. 197; Pomianowski 1997, s. 27-31). Często o pomyślnej readaptacji społecznej skazanych decyduje to, jak osoba funkcjonuje w pierwszych tygodniach po odzyskaniu wolności. Analiza trudności przystosowawczych byłych więźniów wskazała, że w ciągu trzech miesięcy od opuszczenia zakładu karnego ok. 40% z nich doświadczyło wymienionych problemów (Szymanowski 1989, s. 162).

Silne napięcie psychiczne towarzyszące pojedynczym lub kumulującym się problemom często prowadzi u byłych więźniów do kryzysu psychologicznego. Zazwyczaj w rozwiązywaniu sytuacji trudnych jednostka wykorzystuje wyuczone mechanizmy zaradcze. Jeśli one nie skutkują i wzrasta napięcie wewnętrzne, osoba ta zaczyna stosować nowe sposoby radzenia sobie z zaistniałym problemem. Jeśli sytuacja dalej nie jest rozwiązana lub nie można jej uniknąć ani przeformułować, wówczas dochodzi do ostrego kryzysu sytuacyjnego, który może zagrażać bezpieczeństwu lub zdrowiu jednostki. Warto zaznaczyć, że powstanie reakcji kryzysowej zależy od subiektywnej interpretacji zdarzenia, a jej przebieg odzwierciedla zmaganie się z problemami życiowymi (Badura-Madej 1999 s. 29; Kubacka-Jasiecka 2005, s. 64).

Destrukcyjny sposób rozwiązywania problemów sytuacyjnych prowadzi często do chronicznego kryzysu adaptacyjnego, który stanowi wysokie ryzyko zachowań patologicznych – np. aktów autodestrukcji, uzależnienia od substancji psychoaktywnych, zachowań przestępczych – ze względu na długotrwale kumulujące się napięcie psychiczne. Tego typu doświadczenia są charakterystyczne dla osób cechujących się (Badura-Madej 1999 s. 23; Kubacka-Jasiecka 2005, s. 67):

- niskimi umiejętnościami zaradczymi
- preferencją postaw unikowych
- wysokim nasileniem lęku przed kontaktami interpersonalnymi
- niską motywacją do wysiłku ukierunkowanego na zmiany zaistniałej sytuacji – ich aktywność najczęściej sprowadza się do uzalania się nad sobą i/lub oskarżania innych.

Do specyficznych cech chronicznego kryzysu należy również obniżony nastrój oraz liczne dolegliwości somatyczne. Wymienione objawy mogą utrzymywać się nawet przez wiele lat, szczególnie w sytuacji, gdy są wzmacniane przez otoczenie (Kubacka-Jasiecka 2005, s. 68).

O występowaniu chronicznych kryzysów adaptacyjnych u osób opuszczających zakłady karne świadczą analizy empiryczne, w których stwierdzono, że osoby powracające do przestępstwa charakteryzują się problemami przystosowawczymi w postaci (Moffitt 1993, s. 691; Birmingham 2003, s. 191-199; Kubacka-Jasiecka 2006, s. 250-251):

1. nawykowo stosowanych mechanizmów obronnych
2. manifestowania różnych przejawów agresji
3. uzależnienia od substancji psychoaktywnych
4. zaburzeń psychosomatycznych
5. dużego nasilenia problemów w funkcjonowaniu społecznym – m.in. doświadczenia bezrobocia, biedy, bezdomności, problemów rodzinnych.

Wyniki badań wskazują również, że bezdomność mężczyzn z przeszłością kryminalną, którzy charakteryzują się wysokim poczuciem beznadziejności, koreluje z krytycznym stosunkiem do siebie i własnej przyszłości, nieumiejętnością określania celów życiowych, smutkiem, bezsilnością, konfliktami interpersonalnymi, dużymi kłopotami w zakresie radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Na stany stresowe osoby te najczęściej reagują negatywnymi emocjami i agresją skierowaną do siebie i/lub innych (Chwaszcz 2005, s. 136).

Wpływ stygmatyzacji społecznej na problemy readaptacyjne. Stosowanie sankcji izolacyjnych bazuje na założeniu, że pobyt w więzieniu powinien odstraszyć skazanego od popełnienia kolejnego przestępstwa. Natomiast zjawisko stygmatyzacji przekonuje, że stosowanie kar izolacyjnych zwiększa prawdopodobieństwo wadliwej readaptacji społecznej w warunkach wolnościowych nie tylko w wyniku zmniejszonych kompetencji zaradczych u byłych więźniów, ale również poprzez ich społeczne odrzucenie (Miethe i in. 2000, s. 522; Machel 2003, s. 39; Szymanowski 1989, s. 154).

Napiętnowanie zachowań dewiacyjnych służy utrzymywaniu stabilności granic kulturowych społeczeństwa i tworzy ramy odniesienia dla rozwoju poczucia tożsamości kulturowej u członków tej zbiorowości (Siemaszko 1993, s. 287-289). Potwierdzeniem wymienionej prawidłowości są wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że nasilenie zjawiska stygmatyzacji jest istotnie większe u osób, które znajdują się w bliskim sąsiedztwie byłych osadzonych, ale jednocześnie nie weszły w konflikt z prawem karnym. Naznaczanie byłych więźniów w opiniach sąsiadów dotyczy przede wszystkim dezintegrowania (Clear i in. 2001, s. 340-343):

- sieci społecznej w lokalnej społeczności – powrót skazanego doprowadza do ostrożności lub lęku sąsiadów, co rozciąga się również na członków rodziny byłego więźnia. W takiej sytuacji sieć relacji sąsiedzkich ulega rozluźnieniu lub zerwaniu, zostaje ograniczone społeczne współdziałanie i osłabiona nieformalna kontrola społeczna
- stabilizacji życiowej osób niekaranych – badani nie chcą mieszkać i pracować w dzielnicach cieszących się złą reputacją, jednocześnie oceniają, że mieszkanie w dzielnicach „niepatologicznych” byłoby lepszą okazją do ich osobistego rozwoju, a także do rozwoju ich rodzin

- systemu rodzinnego skazanych – byli więźniowie doprowadzają do różnego typu problemów swoje własne rodziny zarówno w trakcie odbywania kary, jak i po jej zakończeniu
- tożsamości osób niekaranych – duża koncentracja przestępców prowadzi do problemów tożsamościowych u mieszkańców określonych dzielnic, szczególnie u dzieci; osoby stykające się z byłymi więźniami mają większe trudności w zakresie budowania szacunku do siebie, preferencji wartości, określenia celów życiowych i radzenia sobie w życiu.

Znaczenie dewiacji dla kultury społeczeństwa potwierdza również fakt, że instytucje kontroli społecznej są tak zaprogramowane, aby zarówno pewien rodzaj dewiantów, jak i ich określona liczba podlegały formalnej kontroli społecznej i procesowi naznaczania – w tym również ograniczona liczba przestępców karanych przez wymiar sprawiedliwości (Siemaszko 1993, s. 291-292). O kulturotwórczym znaczeniu dewiacji może również świadczyć istnienie podwójnej moralności w stosunku do dewiantów – społeczeństwo z jednej strony ich odrzuca i w ten sposób utrwała destrukcyjne nawyki postępowania, a z drugiej – podejmuje działania o charakterze rehabilitacyjnym (Poznaniak 1993, s. 94-98).

Sformalizowane procedury społeczne (np. proces sądowy), służące konfrontacji dewianta z innymi ludźmi, mają na celu uświadomienie członkom zbiorowości, że określone zachowanie wykracza poza ramy tolerancji grupy i dlatego spotyka się z ogólnym potępieniem (Braithwaite 1993, s. 1-18). Publiczne ukaranie sprawcy przestępstwa prowadzi do rozdziału między dewiacją pierwotną, polegającą na naruszeniu normy prawnej, i dewiacją wtórną, która dotyczy reakcji jednostki po fakcie jej publicznego uznania za przestępcę. Postać pierwotna, stanowiąca skutek różnych zmiennych psychospołecznych, ma niewielki wpływ na status społeczny skazanego. Natomiast wtórna, będąca „odpowiedzią zbiorowości” na dewiację pierwotną, uruchamia degradację przestępcy w wyniku procesu naznaczania (Błachut i in. 2001, s. 132-135).

Podział na dewiację pierwotną i wtórną oznacza, że proces „dojrzewania przestępczego” można podzielić na dwa stadia (Malak 1986, s. 124-127):

1. reaktywne
2. autonomiczne.

Ad 1) Dojrzewanie przestępcze w stadium reaktywnym. Na tym etapie zachowania antyspołeczne stanowią bezpośrednią reakcją na określone warunki środowiskowe lub konflikt między potrzebami jednostki a wymaganiami zewnętrznymi.

Ad 2) Dojrzewanie przestępcze w stadium autonomicznym. W tej fazie postępowanie przestępcze uniezależnia się od swoich pierwotnych przyczyn, nato-

miast zaczyna posiadać autonomiczną motywację wynikającą ze sposobów regulacji stosunków jednostki z otoczeniem.

Potwierdzeniem przedstawionego podziału jest fakt, że w subiektywnym odbiorze recydywistów odbywanie kary pozbawienia wolności jest decydującym elementem w zakresie podejmowania decyzji o powrotności do przestępstwa (Corrado i in. 2003, s. 197). Osoba zwolniona z zakładu karnego, szczególnie po odbyciu kary długoterminowej, często staje się w społeczeństwie wolnościowym niepożądanym osobnikiem – nie dowierza się jej, niechętnie spotyka, unika, nie chce się jej widzieć między sąsiadami i/lub przypisuje się jej sprawstwo przestępstw dokonanych przez nieujawnionych osobników (Sliwowski 1981, s. 248-249). Można więc wysunąć wniosek, że stygmatyzowanie społeczne stanowi istotną przeszkodę w reintegracji społecznej byłych więźniów.

Znaczenie społecznego statusu przestępcy w procesie readaptacji. Do zaistnienia statusu społecznego przestępcy przyczyniają się cztery zasadnicze elementy struktur poznawczych u obserwatorów zachowania dewiacyjnego (Błachut i in. 2001, s. 135-141):

1. stereotypizacja (symboliczna generalizacja)
2. retrospektywna interpretacja
3. dysonans poznawczy
4. pochłanianie ról.

Ad 1) Stereotypizacja. Zjawisko to polega na tym, że jednostka uznana za przestępcę zaczyna być spostrzegana przez otoczenie przede wszystkim poprzez pryzmat stereotypu (np. złodzieja) z pominięciem innych jej cech i zachowań. W związku z tym następuje symboliczna generalizacja, polegająca na rzutowaniu jednego niewłaściwego działania na inny rodzaj zachowań i cechy sprawcy przestępstwa. Przedstawiony mechanizm ilustruje stwierdzenie: „Jeśli złamał ważną regułę, to nie może być podobny do nas. To musi być inny, gorszy, rodzaj człowieka. Skoro tak, to można się po nim spodziewać podobnych zachowań w przyszłości” (Siemaszko 1993, s. 316).

Ad 2) Retrospektywna interpretacja. Proces tego rodzaju zaznacza się w dążeniu członków społeczeństwa do uzyskania zgodności między aktualnym zachowaniem człowieka i jego dewiacyjną tożsamością, będącą wynikiem minionego postępowania. Zgodność ta jest zazwyczaj osiągana przez takie dobieranie faktów z życia byłego więźnia, aby pasowały do jego statusu przestępcy. W związku z tym jednostka uznana za dewianta jest z jednej strony bacznie obserwowana przez otoczenie, a z drugiej – są jej stawiane podwyższone wymagania dotyczące „poprawności” postępowania (Sliwowski 1981, s. 251; Błachut i in. 2001, s. 135-139).

Mechanizm retrospektywnych interpretacji zaznacza się również bardzo wyraźnie we wzmożonym działaniu instytucji sprawujących formalną kontrolę społeczną – np. prowadzenie rejestru skazanych (Siemaszko 1993, s. 356-357; Poznaniak 1993, s. 94-98). Naznaczenie przyciąga uwagę tych agend i powoduje, że osoby raz skazane znajdują się pod ich szczególną kontrolą, co skutkuje łatwiejszym wychwyceniem sprawcy przestępstwa i jego ponownym skazaniem. Analizy empiryczne potwierdzają również fakt stygmatyzowania niższych warstw społeczeństwa i zbiorowości żyjących na społecznym marginesie przez sformalizowane agendy kontroli społecznej. Wzmoczona troska instytucjonalna wobec tych środowisk prowadzi do tego, że prawdopodobieństwo skazania po raz pierwszy, a w następstwie tego po raz kolejny, jest znacznie większe u ludzi żyjących w segmentach społecznych poddawanych ostrzejszej kontroli. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają również wyniki analiz statystycznych, w których stwierdzono, że każde skazanie zwiększa prawdopodobieństwo kolejnego – osoby jednokrotnie osądzone są bardziej zagrożone drugim wyrokiem niż osoby niekarane, drugie skazanie zwiększa ryzyko ukarania po raz trzeci do ok. 45%, a od szóstego orzeczenia winy szansa na kolejne wynosi 60-70%. A zatem obraz przestępczości jest często zafałszowany, gdyż zachowania łamiące prawo, które dochodzą do skutku u osób mniej kontrolowanych, są znacznie rzadziej ujawniane, co nie znaczy, że nie są popełniane (Jasiński 1975, s. 76-79).

Ad 3) Dysonans poznawczy. Trzecim elementem, który wpływa na powstawanie społecznego statusu dewiacyjnego, jest dysonans poznawczy. Osoby utrzymujące relacje z byłym więźniem mogą mieć trudności z pogodzeniem swoich dotychczasowych kontaktów z faktem, że osoba jest przestępcą (dewiantem). Wówczas bardzo często dochodzą do wniosku: „on zawsze taki był”. Następuje więc nagłe „olśnienie”, które normalizuje sytuację i wskazuje, że to, co zostało ujawnione, nie było niczym niespodziewanym, a dotychczasowe związki z osobą wynikały stąd, że dewiant zdołał oszukać otoczenie lub ukryć swój „prawdziwy” charakter (Błachut i in. 2001, s. 135-139).

Ad 4) Pochłanianie ról. Do statusu dewianta doprowadza również zjawisko pochłaniania ról, które polega na tym, że społeczna funkcja tak spostrzeganej osoby nabiera dominującego charakteru. Pozostałe role zostają w percepcji otoczenia podporządkowane lub też pochłonięte przez tę dominującą. Identyfikacja dewianta zostaje rozciągnięta na całą jego aktywność (Błachut i in. 2001, s. 140-141). Opuszczający zakład karny nadal jest traktowany jako przestępca, niezależnie od innych pełnionych przez niego funkcji społecznych (Błachut i in. 2001, s. 138). Zjawisko pochłaniania ról potwierdzają również analizy empiryczne. Badania przeprowadzone na ogólnonarodowej populacji więźniów w USA wskazują, że zatrud-

nianiu byłych skazanych towarzyszy niechęć pracodawców wynikająca przede wszystkim ze stygmatyzującego pobytu w zakładzie karnym. Natomiast na podstawie badań przeprowadzonych wśród pracodawców w pięciu wielkich miastach USA stwierdzono, że osoby bez doświadczenia zawodowego były częściej zatrudniane niż więźniowie. Ponadto, 65% pracodawców wskazało, że świadomie nie zatrudnia przestępców, bez względu na rodzaj popełnionego czynu karalnego, a ok. 40% z nich sprawdzało przeszłość kryminalną nowo przyjętych pracowników (Petersilia 2001, s. 366-377).

Przypisanie byłemu więźniowi statusu przestępcy (dewianta) prowadzi do szeregu negatywnych konsekwencji, które stanowią wynik trudności związanych zarówno z pełnieniem ról społecznych, jak i z funkcjonowaniem w różnego typu grupach. Jeśli dalsze zachowania jednostki zostaną zinterpretowane jako dewiacyjne, to dla otoczenia stanowi to potwierdzenie słuszności wcześniejszej diagnozy, co skutkuje wzmocnieniem negatywnych reakcji i zwiększeniem izolacji interpersonalnej (Błachut i in. 2001, s. 137). W konsekwencji przypisanie jednostce statusu przestępcy skutkuje odrzuceniem społecznym, które prowadzi do tego, że jej tożsamość, nabudowana na poczuciu przynależności do społeczeństwa i pełnieniu różnych ról w jego ramach, ulega destrukcji (Sztompka 2003, s. 412-413). Badania dotyczące związków między dewiacyjnym stylem życia a stygmatyzacją społeczną wykazują, że osoby doświadczające naznaczenia istotnie częściej preferują taki model życia w stosunku do osób, które nie czują się etykietowane. Przy tym ów styl w przypadkach osób stygmatyzowanych społecznie ma tendencje do utrzymywania się w długim okresie czasu, co może świadczyć o uzyskaniu trwałego statusu dewianta (Zhang i in. 2001, s. 141-142).

Przestępczy styl życia jako czynnik ryzyka trudności readaptacyjnych.

Termin przestępczy styl życia (*criminal lifestyle*) odzwierciedla specyficzną odmianę adaptacji społecznej, dla której charakterystyczne jest to, że jednostka uzyskuje poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji życiowej w wyniku trwałego angażowania się w działalność o charakterze przestępczym, której nie powstrzymuje ani groźba ukarania, ani fakt odbywania kary (Corrado i in. 2003, s. 184; Walters 1990, s. 12). Czynnikiem, który w istotny sposób przyczynia się do wadliwej readaptacji społecznej, jest angażowanie się byłych więźniów w działalność grup przestępczych (Alarid i in. 2000, s. 188; Vitaro i in. 2000, s. 313-325; Mills i in. 2004, s. 721). Przyczyny przystępowania do tego typu grup można połączyć z dwoma rodzajami motywacji (Kelly, Kelly 1994, s. 63-88; Simon i in. 1998, s. 646-658):

1. wspólnoty celów
2. poczucia niesprawiedliwości.

Ad 1) Motywacja wspólnoty celów. Część osób angażuje się w działalność grup przestępczych ze względu na chęć funkcjonowania w sieci społecznej, utrzymywania satysfakcjonujących kontaktów interpersonalnych oraz posiadania wspólnych zamiarów. Osoba, utożsamiając się z grupą, przyjmuje jej cele. Nawet, jeśli początkowo indywidualne koszty uczestnictwa są wysokie, to wkład osobisty w funkcjonowanie sieci doprowadza do tego, że normy zespołowe stają się wartościowe dzięki własnemu zaangażowaniu. Powstawaniu grup przestępczych wynikających z motywacji wspólnotowej towarzyszy kilka prawidłowości. Osoby preferujące zachowania dewiacyjne, szczególnie młode, posiadają wielu przyjaciół, którzy mają podobne cechy osobowości i styl życia. Podobieństwo między tymi jednostkami nie ma przypadkowego charakteru, ale stanowi rezultat działania następujących mechanizmów (Radochoński 1998, s. 42):

- selekcji – jednostka dobiera sobie przyjaciół na zasadzie podobieństwa
- wywierania wpływu osobistego – wywołanie u przyjaciół zachowań oczekiwanych przez osobę
- deselekcji – unikanie lub wykluczanie przyjaciół, których zachowanie różni się od oczekiwanych jednostki antyspołecznej.

Znaczenie selekcji społecznej polega na wzmacnianiu poczucia stabilności relacji interpersonalnych – na początku znajomości osoby przejawiają podobne zachowania, a wzajemne stosunki prowadzą do jeszcze większych podobieństw. Wymieniony mechanizm należy do najważniejszych czynników, które wpływają na bliskość zachowań i stylu życia wśród recydywistów (Sampson, Laub 1990, s. 609-627). W okresie dzieciństwa selekcja kolegów odbywa się na zasadzie prób i błędów. W wieku dorastania dobór przyjaciół ma charakter bardziej celowy, a udział w grupach przestępczych sprzyja wzmacnianiu i pogłębianiu zachowań antyspołecznych. Natomiast kontynuowanie przynależności do takich zespołów w okresie dorosłym prowadzi do wzrostu stabilności tej postawy, przede wszystkim w wyniku zgodności poglądów i postępowania członków grupy (Radochoński 1998, s. 43). Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki metaanalizy 60 niezależnych badań z lat 1964-1994, w których stwierdzono, że istotnym predyktorem powrotności do przestępstwa jest przebywanie w gronie aspołecznych rówieśników zarówno w okresie dorastania, jak i dorosłości (Simourd, Andrews 1994, s. 26-31).

Ad 2) Motywacja wynikająca z poczucia niesprawiedliwości. Wymieniony rodzaj motywacji dotyczy osób odnoszących porażki w konwencjonalnych grupach społecznych. Jednostki te łączą się we wspólnoty, w których podzielany jest pogląd o niesprawiedliwości świata społecznego, co skłania członków do wspólnych działań (Grant, Brown 1995, s. 195-212). Taka motywacja bardzo często towarzyszy zaangażowaniu się w subkulturę przestępczą u recydywistów (Sztompka 2003, s. 412-413; Błachut i in. 2001, s. 135-139; Malak 1986, s. 125). Stosowanie

sankcji formalnoprawnych prowadzi do mechanizmu błędnego koła. Ostrzejsze kary – przede wszystkim izolacyjne – prowadzą do naznaczenia społecznego, które zwiększa angażowanie się osoby w zachowania dewiacyjne. Jednostka uczy się bycia dewiantem i zaczyna zamykać się w swojej roli. Odrzucenie społeczne powoduje, że osądzony zaczyna również poszukiwać wspólnoty zastępczej, która pozwoli mu odzyskać utraconą tożsamość i podnieść samoocenę. Łatwo odnajduje takie osoby w innych przestępcach lub współwięźniach, którzy poszukują tego samego – nie potępienia, ale akceptacji i wsparcia, umożliwiających w miarę normalne funkcjonowanie społeczne. Przedstawiona prawidłowość wskazuje na to, że podkultura przestępcza stanowi przejaw zbiorowego rozwiązywania problemów przystosowawczych u skazanych, którzy opuszczają więzienia (Ostrihanska i in. 1982, s. 37-38).

Znaczenie tego typu grup dla człowieka znajdującego się w obliczu porażki społecznej odzwierciedla fenomen „towarzyszy niedoli” (Ohme 1993, s. 294). Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono, że w sytuacji przeżywania porażki były więźni redykuje negatywne emocje w zespole osób podobnych – „towarzyszy niedoli” – w wyniku następujących procesów (Ohme 1993, s. 300-301):

- przyjemności ukojenia wywołanej samym aktem afiliacji i obecnością innych
- artykulacji emocji
- zmniejszenia koncentracji na własnej osobie i zahamowania procesów obniżania samooceny
- rozproszenia odpowiedzialności – przebywanie z innymi w sytuacji doświadczenia porażki redukuje napięcie i zdenerwowanie
- sympatii wywołanej wspólnym działaniem i podobieństwem – „towarzysze niedoli” tworzą pozytywną więź wzmacnianą lękiem, współpracą oraz spostrzeganiem podobieństwa doświadczanych stanów emocjonalnych
- subiektywizmu pozycji grupowej – ocena osobistego statusu społecznego zależy nie tyle od samych właściwości jednostki, ale przede wszystkim od ich porównania względem cech innych członków zespołu; w wyniku wytworzenia standardu grupowego „bycia przegranym” doświadczający porażki nie widzi kontrastu między własnym statusem społecznym a sytuacją innych osób.

Wymienione czynniki prowadzą do zwiększenia poczucia tożsamości wewnątrzgrupowej, czyli do silnej identyfikacji z innymi członkami zespołu oraz wartościami i normami w nim panującymi (Gray-Little, Hafdahl 2000, s. 26-54). W ten sposób dokonuje się redefinicja grupy odniesienia dla własnego zachowania i wpływ socjalizacyjny kontrkultury przestępczej. Osoba interioryzuje rolę przestępcy – antyspołeczne wartości, normy postępowania, styl życia i potrzebne umiejętności. Członek gangu, zrywając z zasadami moralnymi warstw średnich, wyzwała się również z więzów hamujących swobodne przejawianie agresji wobec różnych źródeł frustracji (Vitaro i in. 2000, s. 313-325).

Wpływ zaangażowania jednostki w subkulturę przestępczą na wadliwą readaptację w warunkach wolnościowych wynika również z procesu uczenia społecznego. Ryzyko destrukcyjnego postępowania wzrasta w sytuacji, gdy osoba (Akers 1998, s. 50):

- posiada współników modelujących dewiacyjne postępowanie
- przewiduje, że w związku z przestępczym zachowaniem będzie miała więcej nagród niż kar.

Prawdopodobieństwo zaburzeń adaptacyjnych jest szczególnie wysokie, gdy środowisko grupy przestępczej stanowi podstawowy lub jedyny model do uczenia zachowań społecznych. W takiej sytuacji postępowanie preferowane przez gang stanowi rodzaj globalnego schematu myślowego jednostki, który jest przenoszony na jej reakcje w różnych sytuacjach (Akers 1998, s. 65).

Integracja z grupami przestępczymi sprawia więc, że były więźniń zaczyna stale funkcjonować w antyspołecznym świecie, co w istotny sposób zwiększa ryzyko wadliwej readaptacji w warunkach wolnościowych. Po kolejnym odbyciu kary i wyjściu na wolność, dochodzi do umocnienia się tożsamości przestępczej – głównie ze względu na niechętne nastawienie społeczeństwa do byłego więźnia i podniesienie jego prestiżu w środowisku osób łamiących prawo (Sztompka 2003, s. 412-413; Ostrihanska i in. 1982, s. 37-38). Przedstawione prawidłowości potwierdzają wyniki badań – ponad 60% recydywistów penitencjarnych odbywających karę izolacyjną stwierdziło, że po opuszczeniu zakładu karnego nadal będzie popełniało przestępstwa (Malec 1996, s. 216-224). Na podstawie wyników analiz empirycznych stwierdzono również, że wśród osób młodych, które pierwszy raz odbywają karę pozbawienia wolności, znaczny odsetek stanowią jednostki o słabo ukształtowanej tożsamości. U takich osób pobyt w instytucji penitencjarnej sprzyja integracji z subkulturami przestępczymi oraz identyfikowaniu się z wartościami i normami postępowania tego rodzaju grup (Malec 1996, s. 218).

Preferowanie przestępczego stylu życia sprzyja zarówno częstszemu popełnianiu przestępstw, jak również ich poważniejszemu charakterowi. Należy jednak podkreślić, że tego rodzaju funkcjonowanie może prowokować także silne zaburzenia w procesie adaptacyjnym. Badania podłużne w populacji recydywistów penitencjarnych pozwoliły na wyodrębnienie w tej grupie zdeorganizowanego stylu życia, dla którego charakterystyczne są takie cechy jak (Kazemian, Le Blanc 2004, s. 403-408; Raskin i in. 2002, s. 131-152; Niewiadomska, Wałęjsza 2005, s. 167):

- angażowanie się w zdemoralizowane i/lub przestępcze środowisko
- duży wpływ zmiennych sytuacyjnych na zachowania antyspołeczne, przede wszystkim na popełnianie przestępstw z użyciem przemocy
- spadający poziom organizacji życia – jednostki tego typu już w okresie dorastania cechują się słabą organizacją własnej egzystencji, która podlega dalszej

dezintegracji pod wpływem nadużywania substancji psychoaktywnych (szczególnie alkoholu) w okresie dorosłości

- preferencja hedonistycznych wartości – chęć przeżywania mocnych doznań i przygód, podejmowanie różnych form aktywności łączących się z dużym niebezpieczeństwem, mających na celu ucieczkę od nudy
- różnorodność zachowań dewiacyjnych – m.in. częsta zmiana partnerów seksualnych, akty pijaństwa, skłonność do zachowań kompulsywnych.

Przedstawione powyżej trudności readaptacyjne – stanowiące efekt niewielkich zdolności zaradczych, stygmatyzacji społecznej, statusu społecznego przestępcy oraz preferowania nagannego stylu życia – stanowią przesłanki do tego, aby poszukiwać takich zasobów psychospołecznych, dzięki którym byli więźniowie mogą uzyskać wysoki potencjał przystosowawczy w warunkach wolnościowych. Kwestie tego rodzaju zostaną przedstawione w kolejnym paragrafie. Podstawę do ukazania zależności między możliwościami adaptacyjnymi a zasobami psychospołecznymi byłych więźniów będą stanowiły wyniki analiz empirycznych.

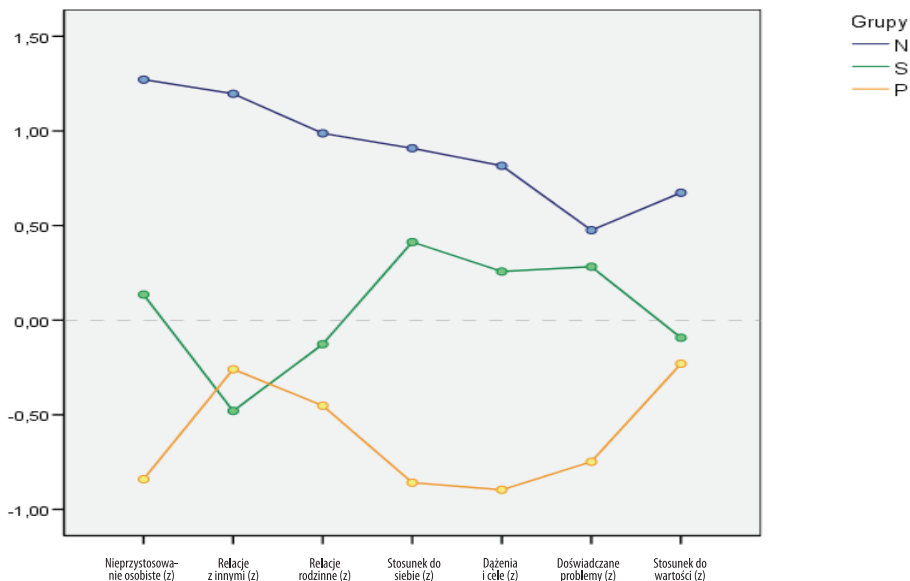
2. Zasoby kształtujące przystosowanie w warunkach wolnościowych

Analizy statystyczne przeprowadzono na wynikach uzyskanych od 79 byłych więźniów. Do tej zbiorowości zakwalifikowano tylko takie osoby, u których minęły co najmniej 2 lata od zakończenia wykonywania ostatniej izolacji. Przyjęcie tego kryterium jest uzasadnione wynikami badań, w których stwierdzono, że okres do 2 lat od opuszczenia zakładu karnego jest związany z wysokim prawdopodobieństwem recydywy, natomiast dłuższy czas pobytu poza więzieniem może świadczyć o pozytywnej readaptacji społecznej ze względu na istotnie niższe ryzyko popełnienia ponownego przestępstwa (Dynia, Sung 2000, s. 307). Informacje charakteryzujące grupę badanych osób znajdują się w rozdziale drugim.

Formy adaptacji u byłych więźniów. Do opisu testowanej zmiennej został wykorzystany test RISB. Dzięki tej metodzie dokonano pomiaru poziomu nieprzystosowania osobistego oraz sześciu jego wymiarów (wyniki wysokie oznaczają problemy adaptacyjne, zaś niskie – duży potencjał w tym zakresie). Dzięki zastosowaniu analizy skupień wyodrębniono trzy grupy z różnym natężeniem przystosowania:

1. byłych więźniów z wysokim poziomem adaptacji – typ P (N=29)
2. byłych więźniów ze średnim poziomem adaptacji – typ S (N=32)
3. byłych więźniów z niskim poziomem adaptacji – typ N (N=18).

Szczegółowe wyniki zastosowanej procedury statystycznej odzwierciedla wykres 1.

Wykres 1. Formy adaptacji u byłych więźniów (N=79): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=18), S (N=32), P (N=29)

Ad 1) Byli więźniowie z wysokim poziomem adaptacji – typ P. Duże możliwości przystosowawcze (por. WO: nieprzystosowanie osobiste) w tej grupie byłych więźniów stanowią wynik harmonijnego funkcjonowania we wszystkich analizowanych wymiarach testu RISB. Można zatem stwierdzić, że dla tej zbiorowości charakterystyczne są następujące elementy, dzięki którym osoba może prawidłowo funkcjonować:

- pozytywny stosunek do siebie
- możliwość realizacji dążeń i celów
- niewielkie nasilenie doświadczanych problemów
- preferencja prospołecznych wartości
- konstruktywne relacje rodzinne
- pozytywne relacje z innymi ludźmi.

Ad 2) Byli więźniowie ze średnim poziomem adaptacji – typ S. O średnim poziomie przystosowawczym decyduje względna równowaga między trzema wymiarami, w których byli więźniowie doświadczają problemów, i trzema sferami, w których funkcjonują w miarę harmonijnie. Do wymiarów utrudniających adaptację należy zaliczyć:

- negatywny stosunek do siebie
- niemożność urzeczywistnienia dążeń i celów
- duże nasilenie doświadczanych problemów.

Natomiast do sfer, dzięki którym następuje kompensacja problemów przystosowawczych, należą:

- pozytywne relacje z innymi ludźmi
- konstruktywne kontakty rodzinne
- preferowanie prospołecznych wartości.

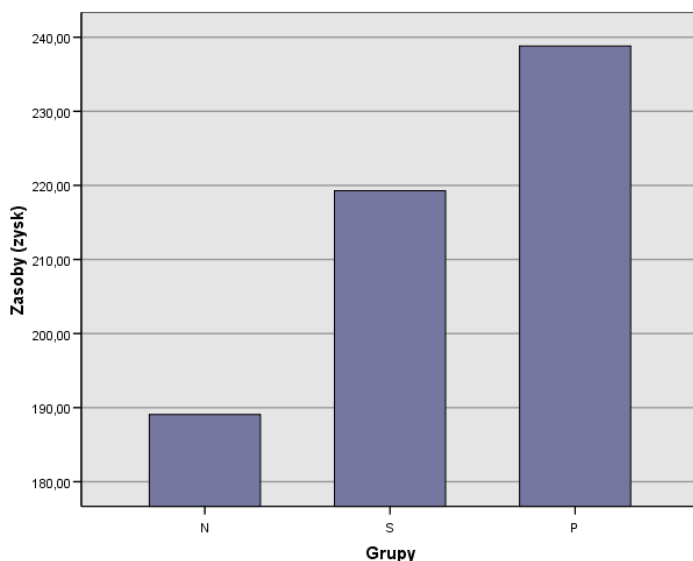
Ad 3) Byli więźniowie z niskim poziomem adaptacji – typ N. Nieprzystosowanie osobiste byłych więźniów stanowi wynik konfliktowego funkcjonowania we wszystkich wymiarach analizowanej zmiennej – tzn. zaburzonych relacji interpersonalnych, trudności w kontaktach rodzinnych, negatywnego stosunku do siebie, niemożności realizowania osobistych dążeń i celów, wysokiego poziomu doświadczanych problemów oraz pejoratywnego nastawienia do prospołecznych wartości.

Wpływ zasobów na formy adaptacji byłych więźniów. Analizy dotyczące przedstawionego zagadnienia polegały na przeprowadzeniu czterech rodzajów procedur:

1. analiz ukazujących wpływ poziomu zasobów (niezależnie od ich typu) na formy przystosowania byłych więźniów – w procedurze tego rodzaju testowano trzy wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia poziomowi posiadanych zasobów, b) ocenianie zysków w różnego rodzaju zasobach, c) ocenianie doświadczanych strat w zasobach
2. procedur wskazujących na kształtowanie sposobów adaptacji do warunków wolnościowych przez cztery rodzaje zasobów – do analizy na tym poziomie zostały wykorzystane wyniki w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla, które dotyczyły: a) przypisywania znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu, energetycznym, b) spostrzegania zysków w kapitale materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym, c) oceniania strat o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
3. analiz ukazujących znaczenie kapitału wewnętrznego i zasobów zewnętrznych w formowaniu sposobów przystosowania byłych więźniów – w procedurze tej uwzględniono sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla: a) przypisywanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, b) spostrzeganie zysków w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych, c) oceniania strat w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
4. testowania wpływu zasobów religijnych na profilowanie potencjału adaptacyjnego badanej zbiorowości – w tym obszarze wykorzystano dwa wyniki w Kwe-

stionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta: a) nasilenie religijnych strategii zaradczych o charakterze pozytywnym, b) nażenie religijnych strategii zaradczych typu negatywnego.

Ad 1) Kształtowanie adaptacji byłych więźniów przez ilość posiadanych zasobów (niezależnie od ich rodzaju). Dzięki zastosowanej procedurze statystycznej stwierdzono, że poziom przystosowania w zbiorowości byłych więźniów w istotny sposób zależy od doświadczania zysków w różnego rodzaju zasobach. Przedstawiona prawidłowość została zilustrowana na wykresie 2.

Wykres 2. Wpływ doświadczania zysków w różnego rodzaju zasobach na formy adaptacji byłych więźniów (N=79): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S i P

Osoby charakteryzujące się wysokim potencjałem przystosowawczym (typ P) istotnie częściej doświadczają zysków kapitałowych w stosunku do byłych więźniów z niskimi możliwościami adaptacyjnymi (typ N). Nie występują natomiast różnice między zbiorowością z wysokimi możliwościami przystosowawczymi (typ P) i ze średnim potencjałem adaptacyjnym w zakresie pozyskiwania zasobów (por. aneks do rozdziału XII). Przedstawiona prawidłowość potwierdza tezę, że zyski kapitałowe ułatwiają procesy adaptacyjne poprzez to, iż (por. rozdział pierwszy):

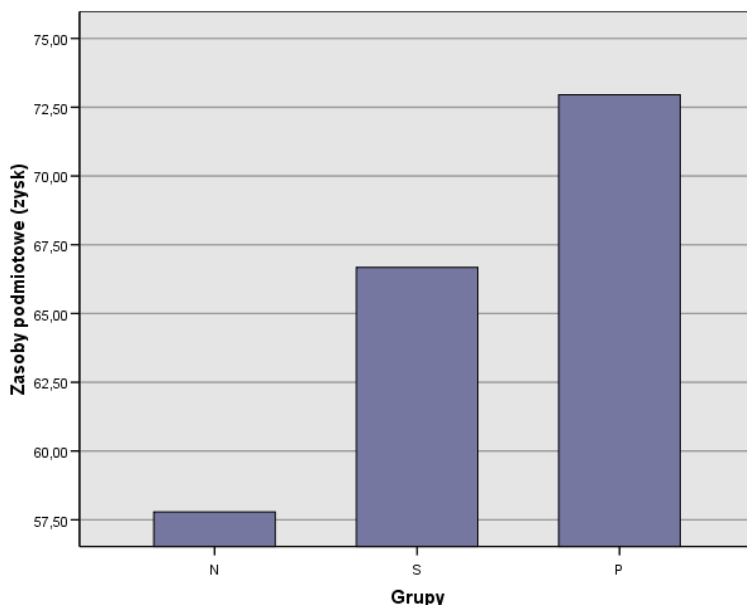
- człowiek doświadczający zysków jest w mniejszym stopniu narażony na ryzyko przeżywania strat oraz mniej skłonny do przyjmowania defensywnej postawy

- zysk początkowy pociąga za sobą dalsze profity
- większe rezerwy kapitałowe decydują o inwestowaniu nadwyżek w proces przystosowawczy.

Na poziom przystosowania w badanej grupie nie wpływa natomiast przypisywanie znaczenia posiadanemu kapitałowi oraz przeżywanie strat w posiadanych zasobach, ponieważ nie występują istotne różnice w wymienionych czynnikach między byłymi więźniami, u których zaznacza się potencjał adaptacyjny typu N (niski), S (średni) i P (wysoki).

Ad 2) Znaczenie czterech typów kapitału – zasobów materialnych, podmiotowych, stanu, energetycznych – w kształtowaniu poziomu adaptacji byłych więźniów. Zastosowana procedura wskazała, że poziom przystosowania w warunkach wolnościowych w istotny sposób zależy od dwóch czynników:

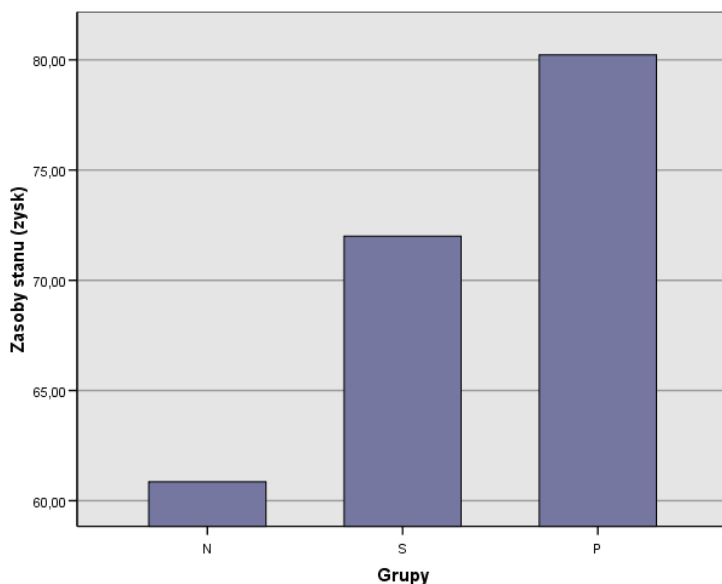
- doświadczania zysków w zasobach podmiotowych – charakterystyka wpływu tego elementu na proces przystosowawczy została zilustrowana na wykresie 3.
- spostrzegania zysków w zasobach stanu – prawidłowości zachodzące w tym aspekcie ukazuje wykres 4.

Wykres 3. Wpływ doświadczania zysków w zasobach podmiotowych na formy adaptacji byłych więźniów (N=79): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S i P

Zależność wykazana na pierwszym poziomie analiz (por. wykres 2.) występuje również przy zasobach podmiotowych. Mianowicie, byli więźniowie z dużymi możliwościami adaptacyjnymi (typ P) istotnie częściej doświadczają zysków podmiotowych niż osoby z niewielkim potencjałem przystosowawczym (typ N). Natomiast u byłych więźniów typu P (z wysokim potencjałem) i u byłych więźniów typu S (ze średnimi możliwościami przystosowawczymi) spostrzeganie pozyskiwania zasobów podmiotowych kształtuje się na podobnym poziomie. Zwiększone możliwości adaptacyjne u jednostek typu P i S są związane w szczególny sposób z zyskami w zakresie takich elementów kapitału podmiotowego jak:

- doświadczanie sensu/celu własnego życia
- poczucie bycia wartościowym dla innych
- świadomość własnych sukcesów (poczucie, że mi się wiedzie)
- optymizm
- nadzieja
- harmonijne funkcjonowanie w różnych wymiarach życia (poczucie, że moje życie jest spokojne).

Wykres 4. Wpływ doświadczenia zysków w zasobach stanu na formy adaptacji byłych więźniów (N=79): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S i P

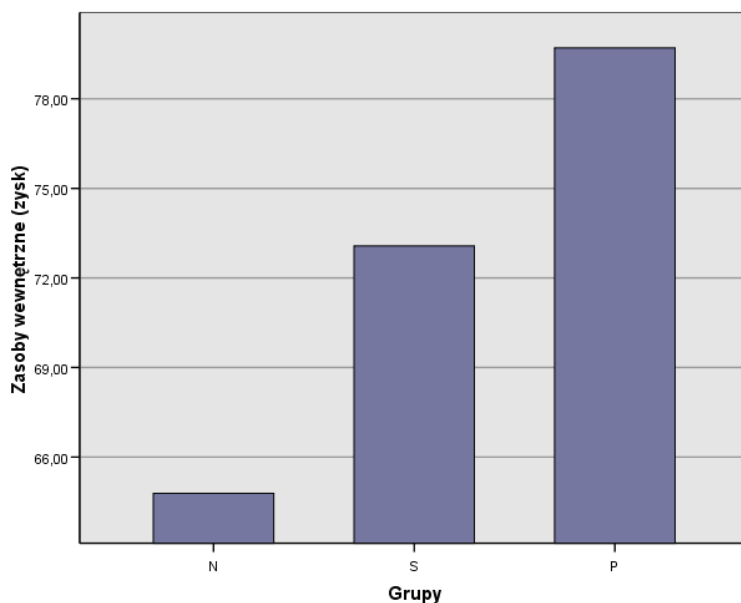
Prawidłowość, że zyski kapitałowe ułatwiają proces adaptacji byłych więźniów, została potwierdzona także w przypadku zasobów stanu. Kapitał tego typu odróżnia

osoby z dużymi możliwościami adaptacyjnymi (typ P) od jednostek z niskim potencjałem tego rodzaju (typ N). Nie ma natomiast istotnych różnic w zyskach stanu między byłymi więźniami typu P (z wysokim poziomem adaptacyjności) i typu S (ze średnim poziomem adaptacyjności). W procesie przystosowania w warunkach wolnościowych szczególnie znaczenie posiadają dwa rodzaje zysków w zasobach stanu:

- osiągnięcie odpowiedniego statusu w pracy
- zwiększenie bliskości z członkami rodziny.

Uzyskane wyniki stanowią także podstawę do konkluzji, że kapitał o charakterze materialnym i energetycznym (jego znaczenie, zyski i straty) oraz mechanizmy polegające na przypisywaniu znaczenia i spostrzeganiu strat w zasobach podmiotowych i stanu nie wpływają na poziom przystosowania u byłych więźniów. Wyniki w przedstawionych powyżej czynnikach kształtują się na takim samym poziomie w zbiorowości typu P (z wysoką), S (ze średnią) i N (z niską adaptacyjnością).

Ad 3) Kształtowanie adaptacji byłych więźniów przez zasoby wewnętrzne (zarządzające) versus zasoby zewnętrzne. Uwzględnienie na trzecim poziomie analiz wymienionych powyżej zmiennych pozwoliło na stwierdzenie, że poziom przystosowania w badanej grupie zależy od doświadczania zysków w zasobach wewnętrznych. Ukazana prawidłowość została zilustrowana na wykresie 5.

Wykres 5. Wpływ doświadczania zysków w zasobach wewnętrznych na formy adaptacji byłych więźniów (N=79): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S i P

Na trzecim poziomie analizy zaznacza się taka sama zależność jak w dwóch poprzednich (por. wykresy 2., 3., 4.), która polega na tym, że osoby o dużym potencjale przystosowawczym (typ P) istotnie częściej doświadczają zysków wewnętrznych niż jednostki z niewielkimi możliwościami w tym względzie (typ N). Jednocześnie nie występują różnice w pozyskiwaniu zasobów zarządzających między byłymi więźniami typu P i osobami ze średnim potencjałem przystosowawczym (typ S). Szczególne znaczenie dla adaptacji w warunkach wolnościowych mają następujące zasoby zarządzające:

- pogłębianie sensowności/celowości własnego życia
- zwiększanie poczucia własnej skuteczności
- wzrost samooceny – szczególnie w relacjach interpersonalnych
- pogłębianie umiejętności związanych z budowaniem bliskości w relacjach rodzinnych
- wzrost zdolności do dzielenia czasu z bliskimi.

Jednocześnie uzyskane wyniki uprawniają do stwierdzenia, że przypisywanie znaczenia i przeżywanie strat w zasobach wewnętrznych oraz kapitał o charakterze zewnętrznym (przypisywanie mu znaczenia, zysków i strat) nie wpływają na poziom przystosowania w badanej grupie, ponieważ wymienione czynniki występują w podobnym natężeniu u byłych więźniów typu P, S i N.

Ad 4) Wpływ zasobów religijnych na formowanie przystosowania byłych więźniów. Rezultaty przeprowadzonej analizy statystycznej uzasadniają wniosek, że religijne sposoby radzenia sobie z problemami nie kształtują adaptacyjności w badanej grupie.

Uogólniając przedstawione rezultaty badań, trzeba zwrócić uwagę, że na wzrost możliwości przystosowawczych u byłych więźniów wpływają przede wszystkim mechanizmy związane z doświadczaniem zysków kapitałowych. Oto one:

Mechanizm pierwszy:

Na wzrost zdolności przystosowawczych u byłych więźniów wpływa doświadczanie różnorodnych zysków kapitałowych.

Mechanizm drugi:

Potencjał adaptacyjny osób opuszczających więzienia jest generowany przez zyski w zasobach podmiotowych.

Wymieniony rodzaj zysków dotyczy przede wszystkim zwiększania sensowności życia, poczucia własnej wartości, odnoszonych sukcesów, optymizmu, nadziei i harmonijnego (spokojnego) funkcjonowania w różnych wymiarach egzystencji.

Mechanizm trzeci:

Możliwości przystosowawcze jednostek opuszczających zakłady karne zależą w istotnym stopniu od pozyskiwania zasobów stanu – głównie od poprawy relacji rodzinnych i wzmocnienia statusu zawodowego.

Mechanizm czwarty:

Na wzrost adaptacyjności byłych więźniów wpływa doświadczanie zysków w podmiotowym kapitale zarządzającym.

Pozyskiwanie zasobów wewnętrznych (zarządzających) odnosi się przede wszystkim do motywacji intencjonalnej, poczucia własnej skuteczności, samooceny oraz umiejętności w zakresie kształtowania relacji interpersonalnych i organizacyjnych.

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny byłych więźniów

Współczesne problemy w zakresie wsparcia postpenitencjarnego. Pomimo istniejących zapisów normatywnych – np. w Europejskich Regułach Więziennych (1992, s. 120-149) – do tej pory w wielu krajach nie stworzono systemu pomocy osobom opuszczającym zakłady karne. Aktualnie często zdarza się tak, że wsparcie postpenitencjarne (Szymanowski 2004, s. 244-246):

- ma doraźny charakter
- dotyczy niewielkiej grupy osób
- jest realizowane przez pojedyncze podmioty – zazwyczaj w postaci niezintegrowanych z innymi problemami działań.

Ignorowanie zagadnień dotyczących psychospołecznego funkcjonowania byłych więźniów – m.in. w zakresie kierowania własnym życiem, niskich kompetencji przystosowawczych, doświadczania stygmatyzacji, preferowania antyspołecznych lub aspołecznych postaw – zazwyczaj skutkuje nawarstwianiem się różnorodnych problemów i wysokim prawdopodobieństwem powrotności do przestępstwa (Laws 1999, s. 285-302).

Postulaty dotyczące wzmacniania potencjału adaptacyjnego byłych więźniów. O konieczności wsparcia postpenitencjarnego przekonują wyniki badań dotyczące marginalizacji społecznej tej grupy osób – np. od 40 do 70% bezdomnych przebywało w zakładach karnych, a znaczna ich część to recydywiści penitencjarni (Stankiewicz 2002, s. 35-36; Chwaszcz 2005, s. 245). Zjawisko bezdomności więźniów jest porównywane do „syndromu rozbitych okien”, polegającego na tym, że jeżeli ktokolwiek nie zatroszczy się o pierwsze stłuczone okno w budynku, to wkrótce wszystkie będą zniszczone. Odniesienie tego syndromu do zjawiska marginalizacji byłych więźniów oznacza konieczność uruchomienia pomocy postpenitencjarnej. Jeśli ktokolwiek nie zatroszczy się o takie osoby, to wtedy gwałtownie zwiększy się ryzyko zaburzeń przystosowawczych w tej społeczności (Petersilia 2001, s. 370). Wsparcie postpenitencjarne powinno służyć przede wszystkim (Kubacka-Jasiecka 2005, s. 80-81):

- zwiększaniu poczucia bezpieczeństwa i osłabianiu lęku osób opuszczających więzienie przed rzeczywistością w warunkach wolnościowych
- zmniejszeniu ich bezradności wobec zaistniałych problemów
- mobilizowaniu zarówno samych więźniów, jak również ich otoczenia do poszukiwania najbardziej korzystnych rozwiązań w zakresie trudności readaptacyjnych.

Należy podkreślić, że dostarczanie adekwatnej pomocy osobom wychodzącym z więzienia spełnia ważną rolę w procesie readaptacji społecznej. Wynika to z faktu, że jednostki opuszczające warunki izolacyjne często doświadczają kryzysu adaptacyjnego. Przeżycia tego rodzaju przyczyniają się do tego, że człowiek staje się podatny na zmianę zachowań. Zwiększone prawdopodobieństwo przeobrażeń wewnętrznych stanowi efekt działania takich czynników jak: osłabienie mechanizmów obronnych, nieadekwatność stosowanych w więzieniu strategii zaradczych oraz wzrost podatności na wpływy zewnętrzne (Badura-Madej 1999, s. 30). Z uwagi na zwiększone możliwości rozwojowe i podwyższoną otwartość na zmiany, kryzys jest porównywany do „katalizatora przemian”, który może przyspieszyć przyswajanie przez jednostkę skutecznych sposobów zmagania się z występującymi problemami, a w konsekwencji – doprowadzić do jej pozytywnej adaptacji (Kubacka-Jasiecka 2005, s. 65).

Przedstawione powyżej argumenty uzasadniają poszukiwanie czynników, które służą korzystnemu przystosowaniu osób opuszczających więzienia. Analiza tego zagadnienia zostanie przedstawiona w dalszej części artykułu.

Znaczenie zasobów w kształtowaniu potencjału adaptacyjnego byłych więźniów – prawidłowości wynikające z koncepcji COR i uzyskanych wyników badań (na bazie tej teorii). W procesie efektywnego dopasowania jednostki do oczekiwań środowiska wybiera ona takie warunki spośród stawianych jej wymogów,

które najlepiej odpowiadają jej zasobom. Działania pomocowe powinny zatem służyć wzmocnieniu dwóch procesów (Hobfoll 2006, s. 281):

- dopasowania zasobów jednostkowych do wymogów środowiska (jeżeli można to osiągnąć)
- kompensacji – kiedy optymalne dopasowanie zasobów do wymogów środowiska staje się niemożliwe (np. ze względu na koszty, które zaczynają przeważać nad korzyściami).

Wyniki przedstawione w drugim paragrafie wskazują, że w przypadku byłych więźniów zwiększenie możliwości przystosowawczych stanowi przede wszystkim efekt pierwszego z wymienionych procesów. Świadczy o tym fakt, że różnice w możliwościach adaptacyjnych u osób opuszczających więzienie nie zależą od poziomu doświadczanych strat, ale od natężenia spostrzeganych zysków – m.in. w zakresie:

- ich ogólnego poziomu (niezależnie od rodzaju)
- podmiotowym (w tym również w obszarze kapitału zarządzającego)
- zasobów stanu.

Koncepcja COR zakłada, że można doprowadzić do zmian w spostrzeganiu zysków kapitałowych. Przewartościowanie kognitywne jest jednak bardzo trudnym procesem, ponieważ schematy poznawcze większości ludzi trudno poddają się korektom (Hobfoll 2006, s. 281). Próby zmian w wartościowaniu zasobów są najbardziej skuteczne w przypadku, gdy osoba interpretuje określone elementy rzeczywistości w wieloznaczny sposób (Hobfoll 2006, s. 282). Przedstawiony mechanizm może być więc wykorzystywany w przypadku postpenitencjarnego wsparcia, ponieważ osoby opuszczające więzienia wieloznacznie interpretują to, co dzieje się w warunkach wolnościowych.

Techniki zwiększające kapitał adaptacyjny byłych więźniów. W doprowadzaniu do zmian zarówno w zakresie przypisywania wartości określonemu rodzajowi zasobów, jak również w obszarze spostrzegania zysków i strat kapitałowych, można wykorzystać techniki oparte na elemencie poznawczym. Stosowanie podejścia kognitywnego w tego rodzaju oddziaływaniach jest uzasadnione kilkoma względami. Po pierwsze, strategię tego typu uwzględniają aktywną współpracę między osobą wspierającą (terapeutą) i wspieraną (pacjentem) oraz dążenie do samowystarczalności beneficjanta udzielanej pomocy. Po drugie, zasadniczym składnikiem każdego programu jest dokładna analiza występujących sposobów myślenia i zachowania, czynników poprzedzających występujące zaburzenia, a także ich następstw. Po trzecie, ważnym dążeniem w tego rodzaju podejściu jest osiąganie funkcjonalnych celów, a uczestnictwo w zajęciach sprowadza się do rozwiązywania konkretnych problemów (Krotochwil 2003, s. 86).

Oddziaływania korzystające z dorobku terapii kognitywnej bazują na założeniu, że sposób spostrzegania siebie i otaczającej rzeczywistości oraz interpretacja doświadczeń życiowych wpływają na przeżywane emocje i podejmowanie określonych zachowań (Walters 1999, s. 322-337; Dodson, Khatri 2000, s. 907-923). Na bazie przedstawionego założenia można więc stwierdzić, że zmiana konceptualizacji w sferze zasobów – ich poziomu, zysków i strat – może w konsekwencji doprowadzić do redukcji dysfunkcyjnego postępowania.

Przeobrażenia w sposobie oceniania kapitału adaptacyjnego następują według poniższego schematu (Krotochwil 2003, s. 79):

- 1) Człowiek interpretuje każde napływające zdarzenie zgodnie z racjonalnymi i/lub irracjonalnymi przekonaniem.
- 2) Przekonania nie są bezpośrednim skutkiem zaistniałego zdarzenia, lecz efektem tego, w jaki sposób zostało ono przepracowane w myśleniu.
- 3) Jeśli jednostka przepracowała zdarzenie w taki sposób, że w efekcie dochodzi do spostrzegania strat, to należy tego typu przekonania przedyskutować i skonfrontować z rzeczywistością.
- 4) Dyskusja i konfrontacja stanowi szansę powstania nowych poglądów, które mają bardziej adaptacyjny i racjonalny charakter.

W działaniach służących przeobrażeniom w obszarze spostrzegania zasobów przystosowawczych przez byłych więźniów można też wykorzystywać metody wypracowane na gruncie terapii poznawczej. Poniżej zostały krótko scharakteryzowane niektóre z nich.

Technika poznawczego wsparcia: zmiana atrybucji.

Metoda polega na tym, aby zyskom przypisywać jak najczęściej charakter ogólności, stałości i osobistego wpływu, a stratom – cechy tymczasowości i wpływów zewnętrznych. W ten sposób dochodzi do pokonywania wyuczonej bezradności i zwiększenia poczucia zaradności. W przypadku osób opuszczających zakłady karne atrybuty ogólności, stałości i wewnętrznego wpływu powinny być w szczególności przypisywane (por. paragraf drugi):

- realizowanym celom
- odnoszonym sukcesom
- obrazowi własnej osoby
- optymizmowi
- nadziei
- uzyskanemu statusowi zawodowemu
- konstruktywnym relacjom rodzinnym.

Technika poznawczego wsparcia: uczenie optymizmu.

Oddziaływania tego rodzaju są związane z uświadamianiem jednostce jej zasobów (mocnych stron) oraz wzbudzaniem przekonania, że człowiek jest w stanie osiągać zamierzone cele i poradzić sobie z różnymi problemami życiowymi dzięki temu, że dysponuje określonym kapitałem psychospołecznym. Wyniki przeprowadzonych analiz stanowią podstawę do konkluzji, że w technice uczenia byłych więźniów optymizmu należy zwracać szczególną uwagę na następujące wymiary kapitału podmiotowego (por. paragraf drugi):

- czynniki konstytuujące sens życia
- doświadczenia związane z osiąganiem sukcesów
- pozytywne elementy samooceny
- umiejętności o charakterze interpersonalnym.

Technika poznawczego wsparcia: autotrening.

Jest to sposób uczenia osoby tego, jak poprzez wykorzystywanie różnego rodzaju zasobów można opanować stres. Stosowanie tej techniki w obszarze wzmacniania możliwości adaptacyjnych byłych więźniów jest bardzo ważne, ponieważ wyniki badań wskazują wyraźnie na regulacyjne funkcje zysków kapitałowych w pokonywaniu stresu – zadania tego rodzaju pełnią przede wszystkim zyski w zasobach podmiotowych i stanu (por. paragraf drugi). W tym miejscu warto jeszcze raz podkreślić (por. rozdział pierwszy), że silny stres jest indukowany przez jednoczesne występowanie dwóch czynników: dużego wysiłku i niskich nagród za podjęty trud. Im dłużej utrzymują się warunki „wysoka inwestycja – niska nagroda”, tym dobitniej osoba uświadamia sobie deficyty zasobów, a w konsekwencji utratę kontroli nad własnym losem (Hobfoll 2006, s. 96). Nadmiar stresorodnych sytuacji doprowadza więc do kurczenia się zasobów, które odgrywają ważną rolę w procesie przystosowawczym. Deficyty zaznaczają się przede wszystkim w kapitale podmiotowym – m.in. w bezsilności, beznadziejności, spadku optymizmu, obniżeniu samooceny i własnej skuteczności czy też poczuciu bezcelowości własnego istnienia (Hobfoll 2006, s. 215). Natomiast u osób dysponujących większymi zasobami – np. spostrzegających zyski w zasobach podmiotowych i/lub stanu (por. paragraf drugi) – dochodzi do tworzenia „nadwyżek kapitałowych”, dzięki którym doświadczane cykle strat są mniej bolesne (Hobfoll 2006, s. 193).

Technika poznawczego wsparcia: trening „szczepienia przeciwko stresowi”.

Metoda polega na uczestniczeniu w zajęciach, w których są analizowane okoliczności przeżywania różnego typu strat, a następnie są ćwiczone konstruktywne strategie zapobiegania deficytom kapitałowym po to, aby radzić sobie z nieoczekiwanymi pojawiającymi się okolicznościami utraty zasobów. Przeprowadzone analizy wskazują, że w treningu „szczepienia przeciwko stresowi” powinni uczestniczyć przede wszystkim byli więźniowie z niskim i średnim poziomem adaptacyjności – typy N i S (por. paragraf drugi). W grupie typu N (osób z dużymi problemami przystosowawczymi) powinno nastąpić zwiększenie odporności w takich wymiarach funkcjonowania jak:

- relacje interpersonalne (w tym kontakty rodzinne)
- samoocena
- realizowanie celów osobistych
- przeżywanie problemów psychicznych
- stosunek do prospołecznych wartości.

Zaś w społeczności typu S (u osób odznaczających się średnią adaptacyjnością) należy przepracować kwestie związane z:

- negatywnym stosunkiem do siebie
- niemożnością urzeczywistnienia osobistych celów
- dużym nasileniem problemów psychicznych.

Technika poznawczego wsparcia: trening rozwiązywania problemów.

Wsparcie tego rodzaju dotyczy etapowej analizy cyklu utraty zasobów: W kolejnych fazach pracy osoba rozpatruje takie zagadnienia jak:
dokładny opis destrukcyjnych zdarzeń
wymyślanie różnych możliwości zahamowania i/lub przerwania cyklu strat
wartościowanie rozwiązań i wybór najwłaściwszego z nich
praktyczne sprawdzanie wybranego rozwiązania.

Technika poznawczego wsparcia: trening zmiany moralności.

Uzyskane wyniki badań – m.in. negatywny stosunek byłych więźniów do prospołecznych wartości (por. paragraf drugi) – przekonują, że wzrost potencjału adaptacyjnego osób opuszczających zakłady karne powinien nastąpić w wyniku

ich uczestnictwa w treningu zmiany moralności. Technika ta opiera się na założeniu, że sfera etycznych zachowań człowieka stanowi rodzaj zmiennej kognitywnej, będącej skutkiem asymilowania przez jednostkę norm i wartości w procesie socjalizacji. Interioryzacja aksjologicznych zasad postępowania stanowi rodzaj moralności bazowej dla zachowań jednostki. Popęlanie przestępstw jest efektem różnic, jakie zachodzą między przestępcami i nie-przestępcami w moralnej linii bazowej. Terapia kognitywna, służąca rozwojowi moralności, koncentruje się na zmianie konceptualizacji wartości i standardów zachowań karanych osób, aby je upodobnić do bazowej moralności nie-przestępców. Uczestnictwo w kognitywnych treningach moralności musi być jednak poprzedzone rzetelną diagnozą, która uwzględni występowanie problemów psychopatologicznych, w tym również zaburzeń osobowości o charakterze socjopatycznym. Wynika to z faktu niskiej skuteczności tego typu działań w stosunku do jednostek, u których niedorozwój moralny współwystępuje z zaburzeniami w funkcjonowaniu centralnego układu nerwowego (Wolf 2002, s. 207-217; Martens 2002, s. 174-177).

Przeszkody w oddziaływaniach wspierających. S. Hobfoll – autor koncepcji COR – zaznacza, że stosowanie strategii ukierunkowanych na mobilizowanie zasobów adaptacyjnych wiąże się z pewnymi ograniczeniami, które zostaną przedstawione poniżej.

**Pierwsze ograniczenie działalności pomocowej (Hobfoll 2006, s. 277):
istnienie społecznej rywalizacji o zasoby.**

Przeszkoda tego typu polega na tym, że zbiorowości często rywalizują o dostępne zasoby. Trudno uzyskać efekt w działalności wspierającej (np. zatrzymanie cyklu strat), który narusza kapitał społeczności, w jakiej funkcjonuje jednostka. Ograniczenie oddziaływań pomocowych może być również związane z tym, że straty – choćby przypadkowe – wzmacniają pozycję określonej społeczności. Przykładowo, stygmatyzowanie byłych więźniów służy umacnianiu tożsamości kulturowej niekaranych członków społeczeństwa (por. paragraf pierwszy). W tym miejscu warto jednak podkreślić fakt, że uprzedzenia społeczne w znaczący sposób deformują mechanizm dopasowania zasobów do wymagań środowiska u osób, które opuszczają więzienia. Dzieje się tak dlatego, że naznaczenie stygmatem wiąże się mocno z dyskredytowaniem zasobów posiadanych przez byłego więźnia, a to z kolei przekłada się na proces autodeprecjonowania posiadanego kapitału – szczególnie w obszarze obrazu siebie i samooceny (Hobfoll 2006, s. 125).

**Drugie ograniczenie działalności pomocowej (Hobfoll 2006, s. 277-278):
efekt szybkaru.**

Inicjowanie wsparcia społecznego wiąże się z oczekiwaniem, że osoby silniejsze i bogatsze udostępnią swoje zasoby jednostkom słabszym. Tym samym ludzie posiadający wysoki poziom kapitału adaptacyjnego zostają zaangażowani w problemy tych, którzy doświadczają zaburzeń przystosowawczych. Może to prowadzić do efektu szybkaru, co oznacza, że stres zaczyna dotykać wszystkich członków określonego systemu społecznego. Rozwiązanie tej przeszkody polega na tym, żeby bronić zarówno słabsze, jak i silniejsze jednostki przed uszczuplaniem ich zasobów. Ludzie muszą się przekonać, że realizowane strategie pomocowe nie doprowadzą do nieodwracalnego (albo trudnego do odwrócenia) osłabienia zarówno w sposobie ich funkcjonowania, jak też w metodach działania społeczności.

**Trzecie ograniczenie działalności pomocowej (Hobfoll 2006, s. 278):
polityczny charakter strategii wspierających.**

Spółeczności i organizacje są z natury polityczne, tzn. mają przywódców i program. Dlatego struktury tego rodzaju należy włączać do procesu niesienia pomocy. Nieuwzględnienie wpływów politycznych w oddziaływaniach wspierających może natomiast zahamować lub spowolnić działania interwencyjne.

**Czwarte ograniczenie działalności pomocowej (Hobfoll 2006, s. 278-279):
motywacja do krótkoterminowych rozwiązań.**

Rywalizacja o zasoby powoduje, że po zaspokojeniu pierwszych potrzeb jednostki oczekującej pomocy, może dojść do zahamowania dalszej działalności interwencyjnej na dwóch poziomach:

- indywidualnym – z powodu utraty osobistej motywacji do zajmowania się długoterminowymi celami u osoby, która otrzymała wsparcie
- zbiorowym – ze względu na odcięcie beneficjenta od dalszych zasobów pomocowych, ponieważ z chwilą, gdy uda się zaspokoić wstępne trudności, zbiorowość może być skłonna do zajmowania się potrzebami innych ludzi.

Jednostki zajmujące się interwencją pomocową muszą zatem spełniać rolę orędowników długoterminowych zmian. Słuszność takiego podejścia można naj-

lepiej udowodnić za pomocą badań ewaluacyjnych, które ilustrują korzyści płynące z długofalowości prowadzonych oddziaływań.

**Czwarte ograniczenie działalności pomocowej (Hobfoll 2006, s. 279):
brak zgodności wprowadzanych zmian z obowiązującymi normami społecznymi.**

Jeśli proponowane rozwiązania są niezgodne z obowiązującymi w społeczności zasadami postępowania, to ich skuteczność będzie niewielka. Ludzie bowiem stawiają opór wobec zmian, które kłócą się zarówno z indywidualnym, jak również wspólnotowym systemem wartości. Znaczenie przedstawionego mechanizmu jest związane z tym, że jednostka ocenia możliwość przystosowawczego wykorzystywania określonych zasobów w kontekście indywidualnego i społecznego systemu wartości. Charakter wymienionego ograniczenia przekonuje zatem wyraźnie, że osoby przeprowadzające interwencję pomocową powinny uwzględniać w swej działalności szeroki kontekst społeczny. Spełnienie tego warunku polega przede wszystkim na (Hobfoll 2006, s. 282):

- myśleniu w kategoriach kulturowych, dzięki czemu odbiorcy pomocy mogą optymalizować swoją pozycję w społeczności albo kompensować braki w tym zakresie
- przyjmowaniu wspólnej odpowiedzialności za zmianę – razem ze społecznością, do której adresowana jest interwencja
- dobrej znajomości osób i środowisk, do których kierowana jest pomoc, ponieważ ludzie są skłonni przyjmować zdrowe rozwiązania w obszarze doświadczanych problemów, jeśli stworzy się im możliwość wyboru i dostarczyć środków do pokonania przeszkód i/lub do realizacji zamierzonych celów.

Bibliografia:

- Akers R. (1998). *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Boston: Northeastern University Press.
- Alarid L., Velmer B., Cullen F. (2000). Gender and Crime among Felony Offenders: Assessing the Generality of Social Control and Differential Association Theories. *Journal of Research in Crime and Delinquency* nr 2, s. 171-199.
- Badura-Madej W. (1999). Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej. W: W. Badura-Madej (red.). *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Katowice: Wyd. Nauk. „Śląsk”, s. 15-30.

- Birmingham L. (2003). The mental health of prisoners. *Advances in Psychiatric Treatment* nr 9, s. 191-199.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). *Kryminologia*. Gdańsk: Arche.
- Braithwaite J. (1993). Shame and modernity. *British Journal of Criminology* nr 33, s. 1-18.
- Chmielewska H. (2004). Psychologiczne aspekty izolacji. W: H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak (red.). *Zagadnienia penitencjarne*. Kalisz: COSSW, s. 165-221.
- Chwaszcz J. (2005). Osobowościowe wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych – karanych i niekaranych. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Lublin: TN KUL, s. 117-137.
- Chwaszcz J. (2005). Wielowymiarowe skutki bezdomności byłych skazanych wezwaniem dla oddziaływań resocjalizacyjnych. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Lublin: Wyd. KUL, s. 241-258.
- Ciosek M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: PWN.
- Clear T., Rose D., Ryder J. (2001). Incarceration and the Community: The Problem of Removing and Returning Offenders. *Crime & Delinquency* nr 3, s. 335-351.
- Corrado R., Cohen I., Glackman W., Odgers C. (2003). Serious and Violent Young Offenders' Decisions to Recidivate: An Assessment of Five Sentencing Models. *Crime & Delinquency* nr 2, s. 179-200.
- Dodson K., Khatri N. (2000). Cognitive therapy: Looking backward, looking forward. *Journal of Clinical Psychology* nr 56, s. 907-923.
- Dynia P., Sung H. (2000). The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism. *Criminal Justice Policy Review* nr 4, s. 299-311.
- Europejskie Reguły Więzienne (1992). W: A. Rzepliński (red.). *Prawa człowieka a policja. Wybór dokumentów Rady Europy i ONZ*. Legionowo: WSP, s. 120-149.
- Grant P., Brown R. (1995). From ethnocentrism to collective protest. *Social Psychology Quarterly* nr 58, s. 195-212.
- Gray-Little B., Hafdahl A. (2000). Factors influencing racial comparisons of self-esteem: A quantitative review. *Psychological Bulletin* nr 126, s. 26-54.
- Hobfoll S. (2006). *Stres, kultura i społeczność*. Psychologia i filozofia stresu. Gdańsk: GWP.
- Jasiński J. (1975). Powrót do przestępstwa i recydywa osób dorosłych w latach 1963-1973. W: *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*. Statystyka Polski nr 48. Warszawa: GUS, s. 74-81.
- Kazemian L., Le Blanc M. (2004). Exploring Patterns of Perpetration of Crime Across the Life Course Offense and Offender-Based Viewpoints. *Journal of Contemporary Criminal Justice* nr 4, s. 393-415.
- Kelly C., Kelly J. (1994). Who gets involved in collective action? *Human Relations* nr 47, s. 63-88.
- Krotochwil S. (2003). *Podstawy psychoterapii*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
- Kubacka-Jasiecka D. (2005). Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości. W: D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski (red.). *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*. Kraków: Wyd. UJ, s. 57-85.
- Kubacka-Jasiecka D. (2006). *Interwencja kryzysowa*. W: H. Sęk (red.). *Psychologia kliniczna, t. 2*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, s. 244-272.

- Laws D. (1999). Relapse prevention: The state of the art. *Journal of Interpersonal Violence* nr 14, s. 285-302.
- Machel H. (2003). Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna. Gdańsk: Arche.
- Malak B. (1986). Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji). W: A. Frączek (red.). *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum, s. 99-137.
- Malec J. (1996). Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych. W: B. Hołyst, S. Redo (red.). *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Kalisz: CZSW, s. 216-224.
- Martens W. (2002). Criminality and Moral Dysfunctions: Neurological, Biochemical, and Genetic Dimensions. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 2, s. 170-182.
- Miethe T., Lu H., Reese E. (2000). Reintegrative Shaming and Recidivism Risks in Drug Court: Explanations for Some Unexpected Findings. *Crime & Delinquency* nr 4, s. 522-541.
- Mills J., Kroner D., Hemmati T. (2004). The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism. *Criminal Justice and Behavior* nr 6, s. 717-733.
- Moffitt T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Perspective. *Psychological Review* nr 100, s. 674-701.
- Niewiadomska I., Wałęjsza A. (2005). Preferencja stylu życia jako sposobu realizacji wartości u recydywistów penitencjarnych. W: J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Lublin: Wyd. KUL, s. 159-173.
- Ohme R. (1993). O redukcji napięcia emocjonalnego wywołanego porażką. Fenomen „towarzyszy niedoli”. *Przegląd Psychologiczny* nr 3, s. 293-303.
- Ostrihanska Z., Szamota B., Wójcik D. (1982). Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum.
- Petersilia J. (2001). Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. *The Prison Journal* nr 3, s. 360-375.
- Pomianowski R. (1997). Niektóre implikacje teorii wyuczonej bezradności dla pracy penitencjarnej – o potrzebie profesjonalizacji wykonywania kary pozbawienia wolności. *Przegląd Więziennictwa Polskiego* nr 15, s. 27-31.
- Poznaniak W. (1993). Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy. W: H. Sęk (red.). *Spółeczna psychologia kliniczna*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, s. 70-98.
- Radochoński M. (1998). Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych. W: B. Urban (red.). *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Kraków: Wyd. UJ, s. 25-55.
- Raskin White H., Tice P., Loeber R., Stouthamer-Loeber M. (2002). Illegal acts committed under the influence of alcohol and drugs. *Journal of Research in Crime and Delinquency* nr 2, s. 131-152.
- Sampson R., Laub J. (1990). Crime and Deviance over the Life Course: The Salience of Adult Social Bonds. *American Sociological Review* nr 55, s. 609-627.
- Siemaszko A. (1993). Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.

- Simon B., Loewy M., Sturmer S., Wever U., Freyten P., Habig C., Kempmeier C., Spahlinger P. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology* nr 74, s. 646-658.
- Simourd L., Andrews D. (1994). Correlates of delinquency: A look at gender differences. *Forum on Corrections Research* nr 6, s. 26-31.
- Stankiewicz L. (2002). Zrozumieć bezdomność. Olsztyn: Wyd. UWM, s. 35-36.
- Sztompka P. (2003). Socjologia. Analiza społeczeństwa. Kraków: Znak.
- Szymanowski T. (1989). Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa: Wyd. Prawnicze.
- Szymanowski T. (2004). Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych). Warszawa: Wyd. UW.
- Śliwowski J. (1981). Kryminologia a kara pozbawienia wolności. *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencyjne* nr 12, s. 245-256.
- Vitaro F., Brendgen M., Tremblay R. (2000). Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child Psychology* nr 28, s. 313-325.
- Walters G. (1990). Criminal Lifestyle. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Walters G. (1999). Short-Term Outcome of Inmates Participating in the Lifestyle Change Program. *Criminal Justice and Behavior* nr 3, s. 322-337.
- Wolf Y. (2002). Violations of Out-Group and In-Group Regulations in the Eyes of Ordinary and Protected Prisoners: An Instance of Judgmental Modularity. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 2, s. 206-219.
- Wołowicz M. (1996). Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych. W: B. Hołyst, S. Redo (red.). Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Warszawa: CZSW i COSSW, s. 207-215.
- Zhang L., Welte J., Wieczorek W. (2001). Deviant lifestyle and crime victimization. *Journal of Criminal Justice* nr 2, s. 133-143.

ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB BEZDOMNYCH

Joanna Chwaszcz

Bezdomność określana jako negatywne zjawisko społeczne jest jednym z nierozwiązanych i ciągle narastających problemów współczesnego państwa polskiego, innych krajów europejskich i pozaeuropejskich, jest więc zjawiskiem globalnym. Liczbę osób bezdomnych szacuje się w Polsce w przedziale od 30 do 300 tysięcy. Andrzej Przyemeński w 2000 roku podjął się obliczeń osób bezdomnych w Polsce, z użyciem dwóch metod statystycznych. Otrzymał przedział w granicach 24-45 tysięcy bezdomnych (Przyemeński 2001, s. 65). Tak wielka rozbieżność spowodowana jest brakiem możliwości dokonania precyzyjnych obliczeń, co wynika z nie rejestrowania osób bezdomnych przez instytucje państwowe oraz ciągłego przemieszczania się bezdomnych. Ponadto, precyzyjne określenie liczby bezdomnych w Polsce uniemożliwia brak powszechnie akceptowanej definicji bezdomności. W literaturze przedmiotu i w praktyce dominują formuły utworzone przez praktyków, służą one głównie uporządkowaniu działań wspierających osoby pozostające bez dachu nad głową oraz definicje operacyjne przyjęte na potrzeby badań empirycznych. Europejska Federacja Narodowych Organizacji Pracujących na rzecz Ludzi Bezdomnych FEANTSA opracowała typologię bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego nazywaną ETHOS. Klasyfikacja ta opiera się głównie na charakterystyce warunków mieszkaniowych. Punktem wyjścia dla typologii ETHOS jest założenie, że istnieją trzy domeny konstytuujące „dom”:

1. domena fizyczna – oznacza posiadanie odpowiedniego schronienia (przestrzeni) przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi
2. domena społeczna – daje możliwość zaspokojenia potrzeby prywatności i czerpania satysfakcjonujących relacji społecznych
3. domena prawna – zapewnia posiadanie tytułu prawnego do zajmowanego miejsca zamieszkania.

Wykluczenie z jednej lub z kilku domen wyznacza kategorie koncepcyjne braku domu: brak dachu nad głową, brak mieszkania, niezabezpieczone mieszkanie, nieodpowiednie mieszkanie (www.feantsa.org).

W omawianiu zagadnienia bezdomności jako zjawiska społecznego nie można zapomnieć o kontekście psychologicznym. J. Chwaszcz proponuje psychologiczną koncepcję definiującą bezdomność jako utrwaloną formę uczestnictwa w długotrwałej, niszczącej sytuacji życiowej polegającej na licznych deprywacjach, ograniczającej w istotny sposób wybór postępowania, prowadzącą do pogorszenia stanu psychicznego i fizycznego człowieka bezdomnego i utrudniającą zmianę położenia na lepsze (Chwaszcz 2008, s. 24).

1. Problemy przystosowawcze bezdomnych

Pomimo iż bezdomni tworzą grupę zróżnicowaną, istnieją pewne cechy ich funkcjonowania, w mniejszym lub większym stopniu, wspólne dla wszystkich. Należą do nich: skrajne ubóstwo przejawiające się nieposiadaniem niczego, ograniczenie zaspokajania elementarnych potrzeb egzystencjalnych, wyalienowanie ze społeczeństwa obejmujące izolację społeczną, psychiczną i fizyczną, bezradność wobec zaistniałej sytuacji (Przymeński 2001, s. 155-156). Problemy przystosowawcze bezdomnych wynikają zarówno z czynników społecznych, rodzinnych, jak i indywidualnych. Tworzą one sieć wzajemnie powiązanych zależności.

Typowe obszary problemowe osób bezdomnych:

Deprywacja potrzeby posiadania domu z uwzględnieniem domeny fizycznej, społecznej i prawnej

Takie ujęcie pozwala na klasyfikację osób bezdomnych z deficytami w zakresie posiadania domu na 13 typów operacyjnych: ludzie zamieszkujący w przestrzeni publicznej, osoby zakwaterowane interwencyjnie, przebywający w placówkach dla bezdomnych, zakwaterowani w schroniskach, opuszczający pewne instytucje typu zakłady penitencjarne, ośrodki medyczne (ośrodki terapii uzależnień), domy dziecka, osoby otrzymujące długotrwałe wsparcie z powodu bezdomności, ludzie w lokalach niezabezpieczonych, osoby zagrożone eksmisją, zagrożeni przemocą, ludzie zamieszkujący konstrukcje tymczasowe, nietrwałe, osoby zamieszkujące w warunkach substandardowych, ludzie mieszkający w sytuacji przeludnienia.

Deprywacja potrzeby pracy

Z badań mężczyźn w lubelskim schronisku dla bezdomnych wynika, że osoby zgłaszające się do schroniska w 97,7% są bezrobotne. Najczęściej utracili pracę w latach 1989-1993. Następnie jeszcze przez jakiś czas pracowały nielegalnie, „na czarno”, bez umowy, ubezpieczenia, za bardzo niskie wynagrodzenie (Babiarz 2001, s. 121-158). Z badań prowadzonych w województwie lubelskim i podkarpackim

w latach 2003-2004 wynika, że w próbie 100 osób bezdomnych bezrobotnych bez żadnej formy zatrudnienia było 94%, 5% otrzymywało zajęcia dorywcze bez ubezpieczenia, 1% posiadał pracę na warunkach umowy (Chwaszcz 2009, s. 142). Przytoczone wyniki badań wskazują na to, że praca, która ma służyć człowiekowi, stała się dla niego czymś niedostępnym lub kojarzy się z wyzyskiem osoby. Ważną kwestię dotyczącą tej sfery aktywności podnosi R. Babiaryz. Powołuje się ona na stanowisko Kościoła katolickiego, który podkreśla wartość pracy w samym człowieku będącym jej twórcą i adresatem. Praca bowiem stanowi dla ludzi coś więcej niż tylko zabezpieczenie wartości materialnych. Umożliwia osobie samorealizację w kontakcie ze światem zewnętrznym, pozwala na podejmowanie zadań życiowych, jest dla człowieka dobrem, chociaż nieraz łączy się z wielkim trudem. Ludzie bezdomni zostają praktycznie pozbawieni możliwości pracy, przynajmniej tej legalnej. Najczęstszym powodem braku zatrudnienia wśród bezdomnych są: bezrobocie, likwidacja licznych zakładów produkcyjnych, niskie kwalifikacje zawodowe tych osób, ich słaba kondycja psychofizyczna.

Piekut-Brodzka zauważa, że wysoka stopa bezrobocia ogranicza słabszym jednostkom możliwość samodzielnego funkcjonowania socjalnego (2000, s. 88). J. Bittel, powołując się na rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 28 maja 1996 roku w sprawie zakresu prowadzenia przez pracodawców dokumentacji w sprawach związanych ze stosunkiem pracy oraz sposobami prowadzenia akt osobowych pracownika (DzU nr 62, poz. 286), stwierdza, że zatrudnienie osoby bez stałego zameldowania jest bardzo kłopotliwe dla pracodawcy i trudno podejrzewać, by w takim wypadku doszło do skutku. Biorąc pod uwagę wysokie bezrobocie i konkurencyjność na rynku pracy, bezdomny będzie zawsze stał na straconej pozycji w porównaniu z osobami mającymi zameldowanie przy analogicznych predyspozycjach (Bittel 1997, s. 98).

Ubóstwo

Role ubóstwa jako predyspozycji do bezdomności podkreślają liczni badacze problemu w Polsce (Kamiński 1997, Sidorowicz 1997, Śledzianowski 1997, Przyemeński 2001, Kawczyńska-Butrym 2003, Kulka 2003, Sadowscy 2003) jak i w literaturze światowej (Toro 1995, Rabideau, Toro 1997, Shinn, Weitzman 1998, Tompsett, Torro 2003, Crosier 2004). Bezdomność jest formą skrajnego ubóstwa, a ono warunkuje bezdomność. Jednym z jego skutków jest izolacja, alienacja rodzin ze środowiska społecznego bądź zamknięcie ich w subkulturowych enklawach. Problem ten odnosi się zwłaszcza do młodego pokolenia, bowiem marginalizację w okresie startu życiowego trudno przełamać w dorosłym życiu (Przyemeński 2001, s. 123). Ubóstwo zwiększa także prawdopodobieństwo wystąpienia różnego rodzaju patologii i dysfunkcji życia rodzinnego. Niekiedy jest czynnikiem wymuszającym zbyt wczesne usamodzielnienie się lub opuszczenie domu

przez starsze osoby celem „usunięcia” się dla młodych (Sidorowicz 1997, Śledziński 1997, Przyemeński 2001). Ubóstwo może być także potraktowane jako potencjalna bądź nawet ukryta forma bezdomności. Na szczególną uwagę zasługuje tak zwane ubóstwo przelomu społecznego, do którego zaliczyć można sytuacje rodzin zajmujących tereny byłych pegeerów. Przybiera ono formę procesu gwałtownej degradacji materialnej rodziny i często prowadzi do najgłębszej postaci, jaką jest bezdomność (Kawczyńska-Butrym 2003, s. 9-29).

Niska kondycja fizyczna

Z bezdomnością związane są często ciężkie i długotrwałe zaburzenia somatyczne, nierzadko także połączone z chorobami psychicznymi. Ograniczają one możliwości zarobkowania, skazują człowieka na stałą opiekę, często izolację w specjalistycznych ośrodkach. Niezadowolający stan zdrowia osób bezdomnych wiąże się z warunkami życia w bezdomności, do których zaliczyć można: niski poziom higieny, niedożywienie, narażenie na duże zmiany temperatury (zwłaszcza przemarznięcie), długotrwały stres i niezaspokojenie potrzeb. Podatność na rozwijanie chorób zwiększa ponadto alkoholizm i nieleczenie już ujawnionych schorzeń (Robertson 1992, s. 57-86, Toro 1998, s. 119-135, Przyemeński 2001, s. 95). Styl życia bezdomnych cechuje: niezdrowe odżywianie, brak adekwatnej dla zdrowia aktywności ruchowej, brak higieny, rzadkie korzystanie ze świadczeń opieki zdrowotnej, niemożność relaksu i odpoczynku, występowanie ciągłego stresu i różnych form nałogów (por. Sęk 2003, s. 542-544). Odwołując się do nurtu psychoneuroimmunologii, można także wnioskować, że niezadowolający stan zdrowia osób bezdomnych jest odzwierciedleniem przeżywanego przez nie trudności w sferze psychicznej (por. Heszen, Sęk 2008, s. 190-193).

Niska kondycja psychiczna

Wielu badaczy twierdzi, że bezdomność powodowana jest głównie zaburzeniami psychicznymi osób niezdolnych do życia społecznego. Dane na temat obecności zaburzeń psychicznych wśród bezdomnych wahają się od 15 do 90% (Sidorowicz 1997, s. 105; Link, Phelan 1999, s. 1328-1333), lecz pochodzą głównie z badań amerykańskich i charakteryzują tamtejszą populację. W Polsce jedyne znane autorce badania dotyczące stanu zdrowia psychicznego bezdomnych przeprowadził S. Sidorowicz ze współpracownikami. Wyniki badań wskazują na to, że wśród tych osób chorzy ze schizofrenią stanowią 7%, bezdomni depresyjni 3%, upośledzeni umysłowo 7%, a organiczne zaburzenia funkcji poznawczych i charakteru przejawia 15% badanych. Wśród respondentów 60% stanowili uzależnieni od alkoholu. Jedynie 8% nie wykazywało zaburzeń psychicznych (Sidorowicz 1997, s. 105). Trzeba jednak zaznaczyć, że badania Sidorowicza pochodzą z roku 1983, nie obejmują one ogromnej fali bezdomnych powstałej po 1998 roku. Należy zachować ostrożność w inter-

pretowaniu zaburzeń psychicznych jako czynników prowadzących do bezdomności (Koegel 1996, s. 3-54; Toro, Warren 1999, s. 119-136). Wiele zaburzeń psychicznych, chorób somatycznych czy uzależnień może być skutkiem pozostawania w bezdomności, a nie jej przyczyną (Bassuk i in. 2002, s. 39-49). Do zaburzeń psychicznych w tej grupie przyczynia się wiele czynników, takich jak: choroby somatyczne, infekcje HIV, gruźlica, hipotermia, napięcie emocjonalne, nieustanne zagrożenie egzystencji, nędza, osamotnienie, izolacja społeczna i deprywacja wielu potrzeb (Sidorowicz 1997, s. 108; Draine i in. 2002, s. 565-573). Istnieją także badania przeprowadzone wśród pacjentów psychiatrycznych bezdomnych i niebezdomnych, które nie wykazują wzrostu objawów psychopatologicznych u osób z pierwszej grupy w stosunku do tych z drugiej. Wykazują natomiast doświadczanie mniejszego poczucia wsparcia społecznego przez pacjentów bezdomnych, co przyczynia się do trudniejszego leczenia stanów chorobowych (Wu, Serper 1999, s. 1127-1133). W badaniu 100 bezdomnych z województwa lubelskiego i podkarpackiego zanotowano wystąpienie nasilenia syndromu depresji (wysokie poczucie beznadziejności, negatywne emocje, negatywna postawa do siebie, innych, przyszłości) (Chwaszcz 2008, s. 112-127). Podobne prawidłowości w swoich badaniach otrzymali B. Bartosz i E. Błażej (1995) oraz Robertson (1992), Toro (1995, 1998).

Uzależnienia

Uzależnieni od alkoholu stanowili wśród bezdomnych od 60% do 100% (Sidorowicz 1997, Sołtysiak 1997). Problem alkoholizmu jako jednej z przyczyn bezdomności powtarza się prawie we wszystkich polskich publikacjach dotyczących bezdomności (Florczak 1990; Błażej, Bartosz 1995; Duracz-Walczak 1996; Sidorowicz 1997; Sołtysiak 1997; Śledzianowski 1997; Pawłowska, Jundziłł 2000; Piekut-Brodzka 2000; Przyemeński 2001; Hołyst 2002, Kulka 2003, Steuden 2003). Alkoholizm (przeważnie męża) prowadzi do przemocy i rozpadu rodziny, co zwykle kończy się wyrokiem nakazującym mężczyźnie opuszczenie domu. Choroba alkoholowa niesie skutki nie tylko dla środowiska domowego, powoduje ona zaniedbania uzależnionego w pracy, co prowadzi do utraty źródła dochodów. Ciągła potrzeba picia alkoholu powoduje liczne zapożyczenia się, a nawet popycha do czynów przestępczych.

Problem uzależnień jako predyktorów bezdomności został szeroko omówiony w literaturze światowej. Istnieją jednak duże rozbieżności pomiędzy poszczególnymi wynikami badań dotyczącymi proporcji osób uzależnionych w populacji bezdomnych. Wahają się one od 20 do 80%. Do najczęściej wymienianych substancji uzależniających należą alkohol i narkotyki (Hartwell 2003, s. 475-502, Kellett, Moore 2003, s. 123-141, Sosin, Grossman 2003, s. 504, Złotnick, Tam, Robertson 2003, s. 577-590), ale także papierosy (Crosier 2004, s. 2-10) oraz uzależnienie od ryzykownych kontaktów seksualnych (Ennett, Bailey, Federman 1999, s. 63-78, Rew 2002, s. 51-62).

Zaburzenia procesu socjalizacji¹

Dysfunkcjonalność rodziny jako główny powód bezdomności w Polsce podaje Śledzianowski (1997, s. 57). Także inni autorzy podkreślają znaczenie czynników rodzinnych w uwarunkowaniach bezdomności (Rafferty, Shinn 1991, Sidorowicz 1997, Cekiera 1998, Piekut-Brodzka 2000, Przymeński 2001, Steuden 2003, Crosier 2004). Zależności te wynikają z badań sytuacji rodzinnych dorosłych bezdomnych i młodocianych uciekinierów. Stwierdza się liczne zaburzenia w funkcjonowaniu rodzinnym takich osób. Nie wykazano jednak bezpośrednich odniesień tych dysfunkcji do powstawania bezdomności. Przedstawiane dane świadczą o bezpośredniej zależności pomiędzy sytuacją rodzinną a procesem socjalizacji dziecka. Z kolei nieprawidłowa socjalizacja i adaptacja społeczna mogą stać się przyczyną bezdomności. Dysfunkcje rodzinne będą więc przyczyniać się do zaburzeń funkcji adaptacyjnych, a te z kolei mogą warunkować bezdomność. Jak widać, droga od patologii rodzinnych do utraty domu nie jest bezpośrednia, nie można jednak pominąć znaczenia aspektu rodzinnego w kształtowaniu się podatności na bezdomność tym bardziej, że w badaniach osób z tej grupy powtarzają się częste dysfunkcje rodzinne.

Do głównych wskaźników dysfunkcjonalności rodzin należą: brak jednego z rodziców, brak obojga rodziców, skłócenie rodziców, rodziny zrekonstruowane, w których następuje brak akceptacji ze strony dziecka dla rodzica zastępczego, wielodzietność, alkoholizm, długotrwała choroba lub inwalidztwo w rodzinie. Ponadto na dysfunkcjonalność rodzin wpływają czynniki społeczne, takie jak: stała praca jednego z rodziców poza miejscem zamieszkania, zatrudnienie w systemie trójmianowym, niechęć podjęcia pracy przez rodziców, życie z nieuczciwych dochodów, bezrobocie, ubóstwo, negatywny wpływ środków masowego przekazu, przynależność młodzieży do grup subkulturowych czy sekt (Śledzianowski 1997, s. 59-62).

Inne spojrzenie na sytuację rodzinną jako czynnik bezdomności prezentują D. Piekut-Brodzka i A. Przymeński. Koncentrują się oni na kształtowaniu się w rodzinie sposobów funkcjonowania społecznego. Podkreślają, że dysfunkcje rodzinne, takie jak konflikty, uzależnienia, przemoc, brak adekwatnej emocjonalności czy nieefektywne sposoby pokonywania przeszkód życiowych przez rodziców, przyczyniają się do defektów w socjalizacji dzieci. Osoby pochodzące z rodzin dysfunkcyjnych często mają niską samoocenę, są podatne na stres, a ich relacje interpersonalne są zaburzone (Piekut-Brodzka 2000, s. 83-84; Przymeński 2001, s. 116-117). Wymienione czynniki warunkują bezradność w trudnych sytuacjach życiowych, a dysfunkcje obecne w rodzinie często zostają przenoszone, niekiedy z pogłębieniem, w rodzinę prokreacyjną.

¹ Punkt ten dotyczy pośrednio wnioskowanych, na podstawie opisów socjologicznych i pedagogicznych, cech osobowości. Termin cechy osobowości nie został użyty ze względu na brak podłoża teoretycznego dla wnioskowania o osobowościowych predyktorach bezdomności.

Zaburzenia te powstają głównie poprzez przyswajanie nieprawidłowych wzorców interakcji społecznych. Wynikają z dysfunkcjonalności rodzin pochodzenia a także z dysfunkcjonalności środowisk wychowawczych pozarodzinnych. Do przejawów zaburzonej socjalizacji należą: niska samoocena, brak przekonania o własnej skuteczności działań, zewnątrzsterowność, brak kontroli emocjonalnej, brak wytyczonych celów w życiu, nadmierna wrażliwość na stres i frustrację, emocjonalne, obronne strategie zachowań. Wymienione czynniki osobowości człowieka, mające olbrzymie znaczenie dla prawidłowych interakcji społecznych i prawidłowego funkcjonowania w zbiorowości, wskazane zostały na podstawie pozapsychologicznych opisów braku socjalizacji u bezdomnych przez badaczy tego problemu. Uwagi poczynione przez socjologów i pedagogów są jednak bardzo cenne i umożliwiają psychologiczną interpretację zagadnienia socjalizacji u osób z tej grupy. Wartościowych danych na ten temat dostarczają przede wszystkim pozycje D. Piekut-Brodzkiej (2000) i A. Przymeńskiego (2001). Wymienione charakterystyki osobowościowe znajdują potwierdzenie w badaniach A. Kotlarskiej-Michalskiej, która zweryfikowała następujące psychiczne przyczyny bezdomności: poczucie niższości wobec innych osób, przyjmowanie postawy wycofywania się z relacji interpersonalnych, poczucie bezsensu życia, lęk przed odpowiedzialnością za własne życie, stan głębokiej deprywacji potrzeb (Kotlarska-Michalska 1998, s. 248).

Do czynników ryzyka bezdomności u młodzieży wykołejonej przestępczo należą: brak poczucia odpowiedzialności za własne czyny, negatywny stosunek do norm społecznych, zaburzenia emocjonalne, stosowanie licznych mechanizmów obronnych, częsty brak systemów wsparcia rodzinnych i społecznych, lękowe i agresywne reakcje na frustrację, obniżona tolerancja na stres, nieadekwatna samoocena, zaburzona komunikacja, obniżony poziom poczucia sensu życia (por. Szałański 1978, Szałański 1998).

W literaturze światowej odnoszącej się do bezdomności odnajdujemy często powtarzające się charakterystyki osobowości bezdomnych „trouble person” (Link, Phelan i in. 1999, s. 1328-1333), co można tłumaczyć jako osobowość cierpiąca, kłopotliwa, problematyczna, uszkodzona, podatna na kłopoty. Wielu autorów, jak zostało już przedstawione, wskazuje na zaburzenia psychiczne będące zarówno przyczyną, jak i konsekwencją bezdomności (Rafferty 1991, Rabideau, Toro 1997). Wśród psychologicznych problemów doświadczanych przez ludzi bezdomnych wymienia się: depresję, nasilone poczucie niepokoju, nadmierną zależność od innych, uzależnienia psychoaktywne (Robertson 1992, Toro 1995, Toro 1998). Wysuwając wnioski, można stwierdzić, że istnieją także osobowościowe predyspozycje do bycia bezdomnym.

Należy podkreślić, że uwarunkowania bezdomności są czynnikami wzajemnie ze sobą powiązаныmi i w różnych proporcjach determinują one stawanie się bezdomnym. B. Link, J. Phelan i in. podkreślają wieloczynnikową zależność prowadzącą do takiej sytuacji, obejmującą: stres okolicznościowy, czynniki osobowościowe

we i genetyczne (Link, Phelan 1999, s. 1328-1333). Podobne stanowisko w polskiej literaturze przedmiotu zajmuje B. Hołyst. Traktuje on bezdomność jako zjawisko społeczne i indywidualną sytuację krytyczną, uwarunkowane zarówno wpływami biologiczno-psychicznymi, jak i społeczno-gospodarczymi. Sytuacje zmian ustrojowych i gospodarczych powodują wypuklenie grup ludzi niezdolnych do samodzielnego rozwiązywania własnych problemów. Czynnikiem sprzyjającymi bezdomności są zarówno: stawanie się ofiarą różnorodnych wydarzeń życiowych, niedostatków, znieczulicy społecznej, bezduszności środowiska, alkoholizm, narkomania, karalność, inne zachowania nieaprobowane społecznie, a nawet obcość rasowa czy etniczna (Hołyst 2002b, s. 529, 531).

2. Zasoby kształtujące przystosowanie jednostek pozostających bez domu

Postawiono dwa pytania badawcze: jakie są formy przystosowania osób bezdomnych? oraz jakie rodzaje zasobów konstytuują ich adaptację społeczną?

Na potrzeby badań przyjęto operacyjną definicję bezdomności. Za bezdomną uważano każdą osobę, która przez okres co najmniej 12 miesięcy w ciągu swojego życia pozostawała bez dachu nad głową. Przebadano 117 osób bezdomnych. Średni wiek respondentów w próbie badawczej o zasięgu ogólnopolskim wynosił 43 lata. Kobiet było 30%, mężczyzn 70%. Stosunek płci pozostaje zgodny ze strukturą bezdomnych w Polsce. Charakterystyka socjodemograficzna grupy umieszczona została w rozdziale drugim.

Formy adaptacji u osób bezdomnych

Wyodrębniono na podstawie analizy skupień, uwzględniając przystosowanie osobiste (wynik ogólny i wyniki w sześciu sferach przystosowania uzyskane na podstawie RISB), trzy grupy osób bezdomnych:

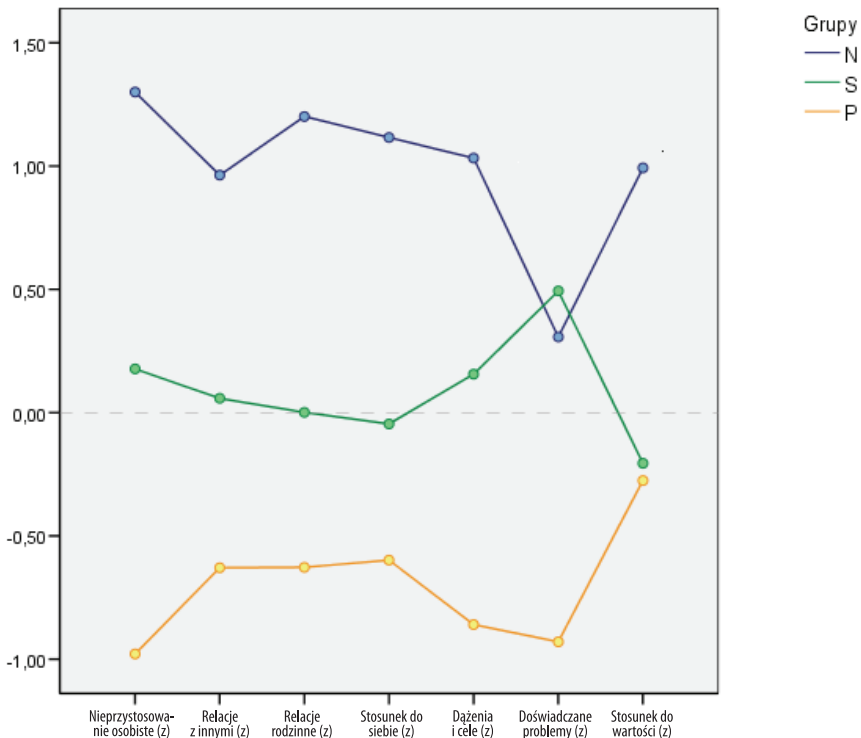
- Bezdomni N** – grupa 56 osób o wysokim nieprzystosowaniu osobistym przejawiającym się:
- negatywnymi relacjami interpersonalnymi
 - negatywnymi relacjami rodzinnymi
 - negatywnym stosunkiem do siebie
 - negatywnym stosunkiem do wartości
 - brakiem celów i dążeń
 - doświadczaniem licznych problemów.

Bezdomni S – grupa 39 osób o średnim poziomie przystosowania osobistego przejawiającym się:

- konfliktowymi relacjami z innymi
- konfliktowymi relacjami rodzinnymi
- negatywnym lub ambiwalentnym stosunkiem do siebie
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości
- brakiem klarownych dążeń i celów
- doświadczaniem licznych problemów.

Bezdomni P – grupa 22 osób przystosowanych charakteryzujących się:

- poprawnymi relacjami z innymi
- poprawnym stosunkiem do rodziny
- pozytywnym stosunkiem do siebie
- zagubieniem wartości
- klarownymi celami i dążeniami
- niskim nasileniem doświadczanych problemów.

Wykres 1. Poziomy przystosowania u osób bezdomnych (N=117): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=56), S (N=39), P (N=22)

Zasoby rozwojowe a formy adaptacji u osób bezdomnych

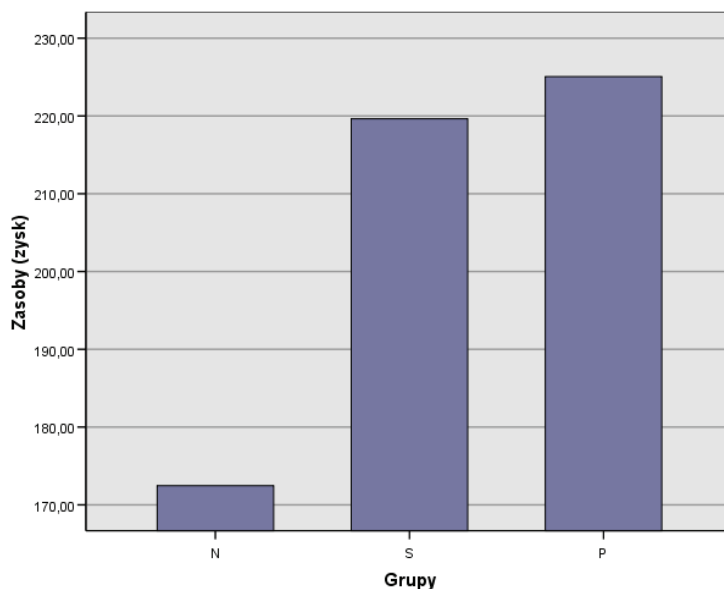
Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a formami adaptacji u bezdomnych zostanie przeanalizowany na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji bezdomnych poprzez poziom posiadanego kapitału – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom
 - d) spostrzeganie zysków kapitałowych
 - e) ocenianie strat w dobrach, jakimi dysponuje jednostka.
2. kształtowanie przystosowania poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - b) spostrzeganie zysków w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych
 - c) ocena straty w zasobach materialnych, podmiotowych, stanu i energetycznych
3. kształtowanie adaptacji bezdomnych poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy – zasoby wewnętrzne i zewnętrzne; analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla)
 - a) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - b) spostrzeganie zysków w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
 - c) ocena strat w zasobach wewnętrznych i zewnętrznych
4. kształtowanie przystosowania osób bezdomnych poprzez zasoby religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne) (wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Poziom przystosowania bezdomnych a znaczenie, zysk i strata zasobów

Wyodrębnione grupy bezdomnych (N, S, P) różnią się między sobą pozyskiwaniem zasobów. Z kolei nie ma pomiędzy nimi różnic w znaczeniu nadawanym zasobom i ich utracie.

Pozyskiwanie zasobów różnicuje na poziomie istotnym statystycznie grupy bezdomnych nieprzystosowanych (N) i średnio przystosowanych (S) oraz nieprzystosowanych (N) i przystosowanych (P).

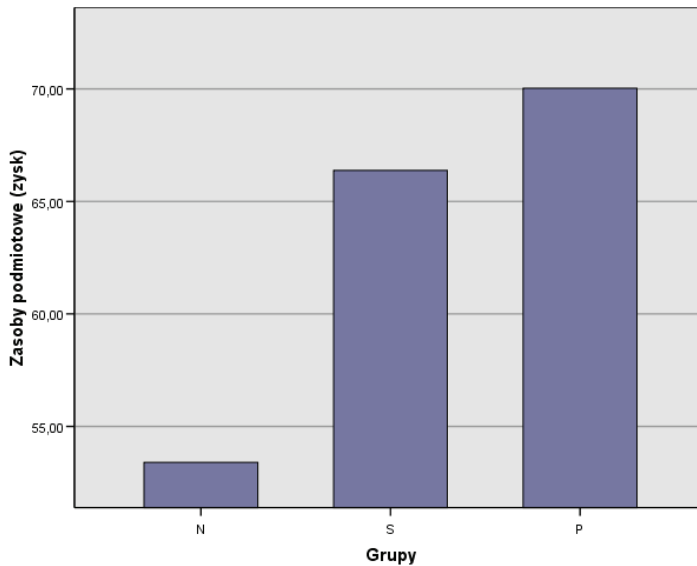
Wykres 2. Pozyskiwanie zasobów rozwojowych przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Osoby przystosowane i średnio przystosowane charakteryzują się większym pozyskiwaniem zasobów rozwojowych.

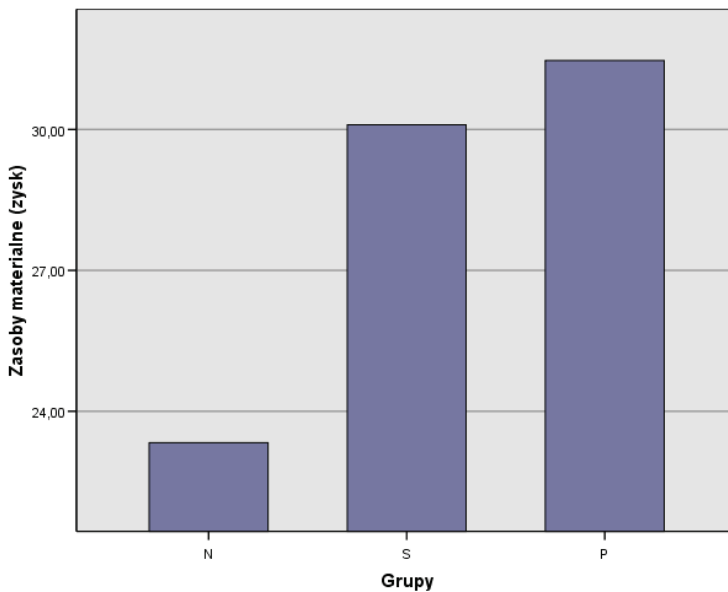
Poziom przystosowania bezdomnych a znaczenie, zysk i strata zasobów materialnych, podmiotowych, energii, stanu

Osoby bezdomne z odmiennym przystosowaniem osobistym różnią się pomiędzy sobą pozyskiwaniem zasobów podmiotowych, materialnych, energii i stanu. Nie ma natomiast różnic pomiędzy nimi w znaczeniu nadawanym zasobom podmiotowym, materialnym, energii i stanu ani ich utracie.

Osoby przystosowane i średnio przystosowane w znacznie większym stopniu niż nieprzystosowane pozyskują zasoby podmiotowe. Bezdomni przystosowani cechują się wyższym poczuciem wartości, posiadają nadzieję, że przyszłość będzie pomyślna, wierzą, że powodzenie w przyszłości związane jest z ich aktywnością własną. Osoby te mają poczucie sensu życia, posiadają uznanie dla własnych osiągnięć i poczucie spokoju.

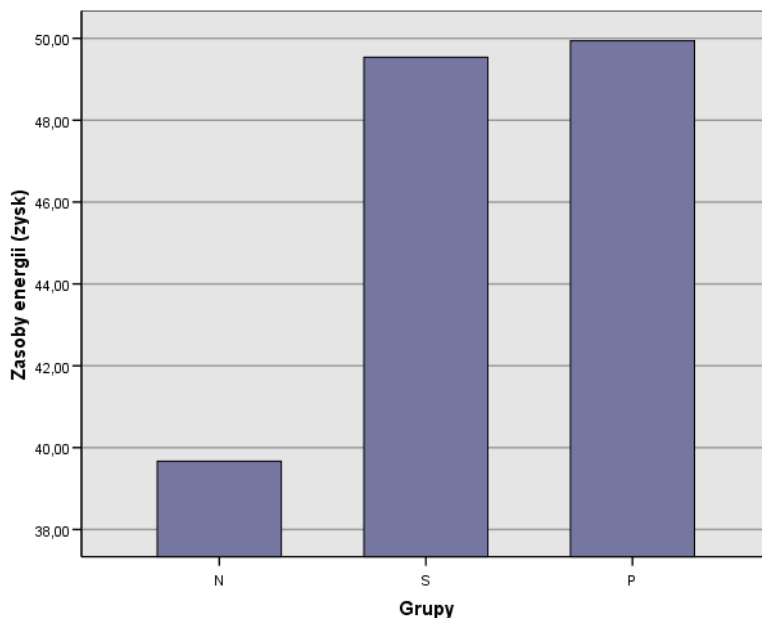

Wykres 3. Pozyskiwanie zasobów podmiotowych przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Wykres 4. Pozyskiwanie zasobów materialnych przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

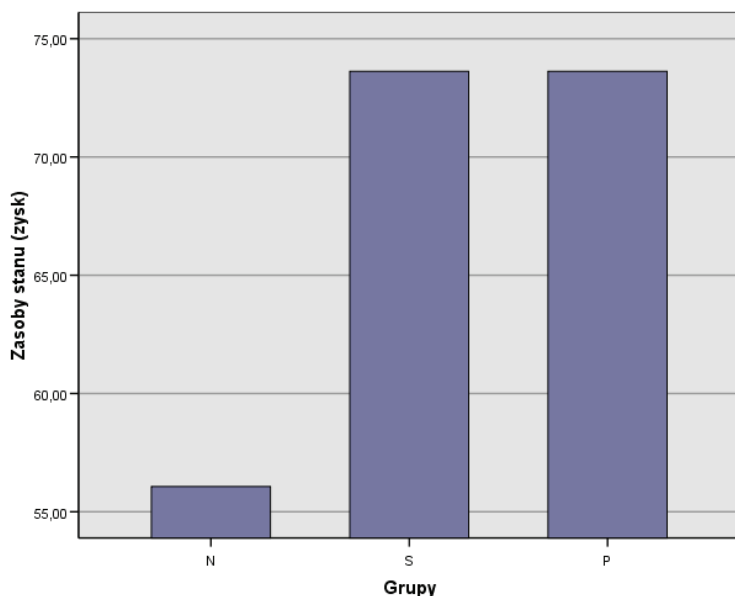
Bezdomni przystosowani pozyskują istotnie więcej zasobów materialnych niż nieprzystosowani. Osoby z wyższym poziomem przystosowania mają poczucie pozyskania odpowiedniego ubrania, miejsca zamieszkania, sprzętu niezbędnego do wykonywania pracy. Czują one także bezpieczeństwo ze względu na pozyskanie środków na potrzeby dzieci.

Wykres 5. Pozyskiwanie zasobów energii przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Bezdomni przystosowani i średnio przystosowani pozyskują więcej zasobów energetycznych niż nieprzystosowani. Osoby przystosowane cechuje siła do zrealizowania podjętych zadań, satysfakcjonujące zarobki i stabilizacja finansowa. Dzielą czas z tymi, których kochają, cieszą się zdrowiem partnerów.

Osoby bezdomne przystosowane i średnio przystosowane pozyskują więcej zasobów stanu niż bezdomni nieprzystosowani. Przystosowanych charakteryzuje stabilność rodzinna, dobre relacje z dziećmi, odpowiedni status w pracy. Przejawiają oni pozytywne uczucia do innych. Posiadają społeczne systemy wsparcia, mogą liczyć na pomoc w realizacji zadań zarówno w domu, jak i w pracy.

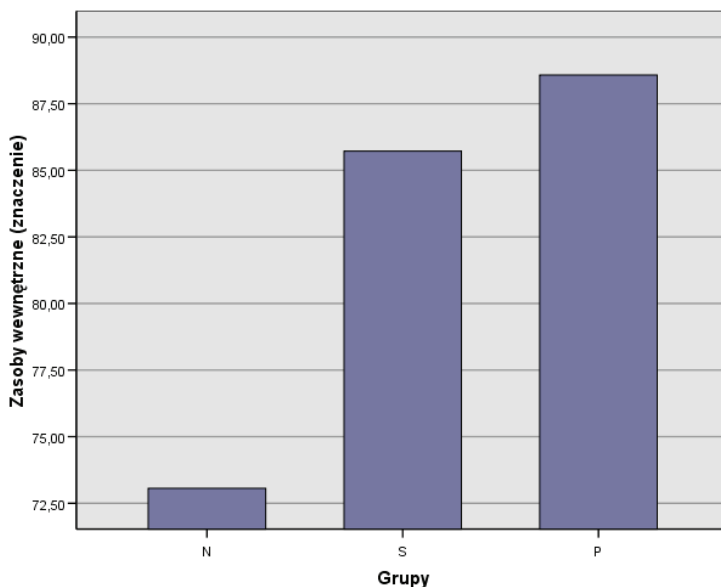
Wykres 6. Doświadczanie zysków w zasobach stanu przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Osoby bezdomne przystosowane charakteryzują się większym pozyskiwaniem zasobów podmiotowych, materialnych, energetycznych i stanu niż bezdomni nieprzystosowani.

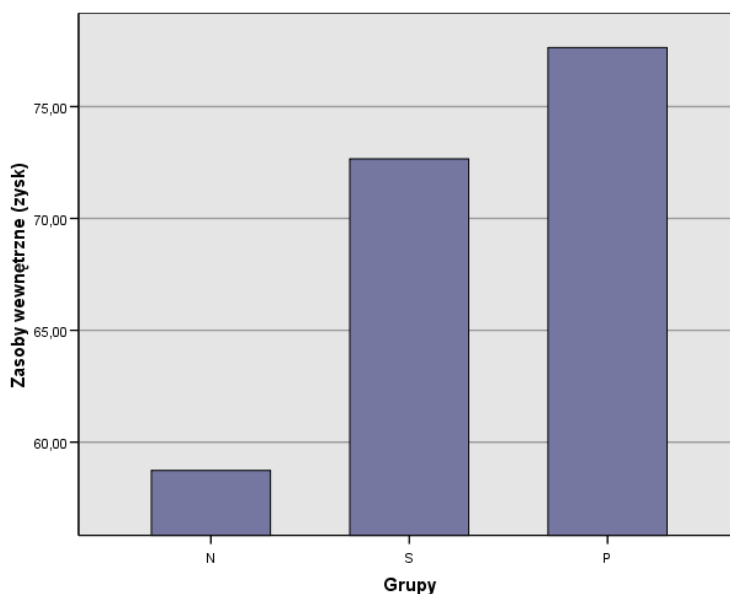
Poziom przystosowania bezdomnych a ocena znaczenia, zysku i straty zasobów wewnętrznych i zewnętrznych

Uwzględniając podział zasobów na wewnętrzne (podmiotowe, zarządzające) i zewnętrzne, można stwierdzić, że istnieją istotne różnice pomiędzy grupami bezdomnych wyodrębnionymi ze względu na poziom przystosowania osobistego zarówno pod względem znaczenia nadawanego zasobom wewnętrznym, jak i pozyskiwania tychże oraz gromadzenia zasobów zewnętrznych.

Osoby bezdomne przystosowane nadają znacznie większe znaczenie zasobom wewnętrznym niż nieprzystosowane. Podobna zależność, lecz o mniejszym nasileniu, istnieje pomiędzy bezdomnymi przystosowanymi i średnio przystosowanymi. Pierwsi nadają szczególne znaczenie następującym zasobom zarządzającym: posiadanej nadziei, optymizmowi, poczuciu humoru, umiejętności dobrego porozumiewania się, poczuciu zaangażowania.

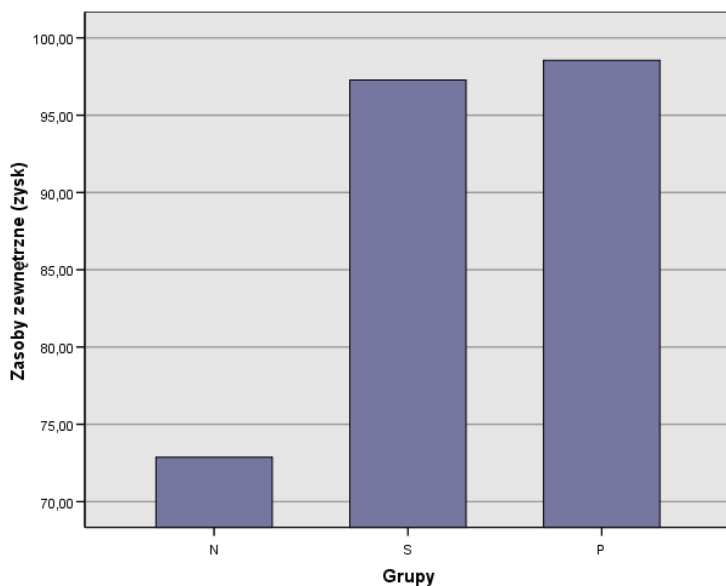

Wykres 7. Znaczenie nadawane zasobom wewnętrznym przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Wykres 8. Pozyskiwanie zasobów wewnętrznych przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Osoby bezdomne przystosowane i średnio przystosowane pozyskują zasoby wewnętrzne w wyższym stopniu niż nieprzystosowane. Do zasobów tych należą: poczucie wartościowości, nadzieja, wewnętrzne wrażenie kontroli, uznanie dla własnych osiągnięć, poczucie sensu życia, dobre relacje z innymi.

Wykres 9. Pozyskiwanie zasobów zewnętrznych przez osoby bezdomne o różnym poziomie przystosowania (N=117): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S, P

Bezdomni przystosowani i średnio przystosowani pozyskują zasoby zewnętrzne w większym stopniu niż nieprzystosowani. Zasoby te obejmują: ubranie, mieszkanie, odpowiednie dochody, właściwy status w pracy, stabilizację finansową.

Pomiędzy grupami bezdomnych wyodrębnionymi ze względu na przystosowanie osobiste, nie odnotowano istotnych statystycznie różnic pod względem utraty zasobów wewnętrznych i zewnętrznych oraz znaczenia kapitału zewnętrznego.

Poziom przystosowania bezdomnych a zasoby religijne

Wyodrębnione grupy osób bezdomnych ze względu na poziom przystosowania, nie różnią się na poziomie istotnym statystycznie pod względem korzystania z zasobów religijnych.

Podsumowując rozważania dotyczące współwystępowania zmiennych psychospołecznych (zasobów) z poziomem przystosowania osób bezdomnych, można zauważyć istotne prawidłowości.

Z wyższym przystosowaniem osobistym bezdomnych współwystępuje:

- ogólnie większy poziom pozyskiwania zasobów rozwojowych
- pozyskiwanie zasobów wewnętrznych i zewnętrznych
- duże znaczenie nadawane zasobom wewnętrznym
- pozyskiwanie zasobów podmiotowych, materialnych, energii i stanu.

3. Strategie wzmacniające przystosowanie osób bezdomnych

Aktualny stan oddziaływań readaptacyjnych skierowanych do ludzi bezdomnych w Europie²

Aktualne oddziaływania wobec osób pozostających bez domu koncentrują się głównie na zapewnieniu im miejsca zamieszkania, w kolejnym etapie na prewencji bezdomności. Zmienione zostają cele polityk społecznych w Europie ze skoncentrowanych na radzeniu sobie z bezdomnością na nakierowane na rozwiązanie tego problemu. W marcu 2008 roku Parlament Europejski przyjął Europejską Deklarację Likwidacji Bezdomności Ulicznej do 2015 roku. FEANTSA na początku 2010 roku rozpoczęła kampanię „Rozwiązanie problemu bezdomności jest możliwe”. W większości krajów europejskich funkcjonują programy uporządkowania tego zagadnienia. Poniżej przedstawione zostaną główne założenia strategii z wybranych państw.

W Danii działania w zakresie bezdomności opierają się w znacznej mierze na wdrożeniu metody „najpierw mieszkanie” (*housing first*). Cele strategii koncentrują się na zwalczaniu bezdomności ulicznej, dawaniu alternatyw ludziom młodym przebywającym w schroniskach, skracaniu czasu tymczasowego pobytu oraz zabezpieczeniu zakwaterowania dla osób opuszczających szpitale i inne placówki opiekuńcze.

² Analiza sytuacji dotyczącej strategii pomocowych skierowanych do bezdomnych w Europie opiera się między innymi na materiałach opracowanych przez P. Olecha i M. Dębskiego z Pomorskiego Forum Wychodzenia z Bezdomności, przygotowanych na spotkanie robocze Zespołu ds. Rozwiązywania Problemu Bezdomności w zakresie prac Obywatelskiej Strategii Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, w dniu 28 kwietnia 2010 roku w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich w Warszawie.

W Anglii realizuje się strategię przeciw bezdomności od 1990 roku. Obecna zakłada całkowite zlikwidowanie bezdomności ulicznej. Cele działań koncentrują się na: prewencji bezdomności poprzez dostarczanie wsparcia ludziom nią zagrożonym, zwalczaniu czynników sprzyjających powstaniu tego zjawiska, jak również wspieraniu wychodzenia z tak trudnej sytuacji.

W Norwegii skoncentrowano się na zmniejszeniu liczby wniosków o eksmisję i jej zredukowaniu.

W Finlandii strategia skupia się na zmniejszeniu zjawiska bezdomności długoterminowej.

We Francji mieszkalnictwo i bezdomność zostały zidentyfikowane jako problemy priorytetowe. Głównym celem działań jest zredukowanie liczby ludzi bezdomnych, przebywających na ulicach, oraz wdrożenie zorientowanych na człowieka, zindywidualizowanych, opartych na prawach usług publicznych dla osób bezdomnych i wykluczonych mieszkaniowo.

W Irlandii realizuje się strategię „Droga do domu”. Przyjmuje ona następujące cele: zapobieganie i prewencja bezdomności, eliminacja pobytu na ulicy osób pozbawionych domu, zlikwidowanie bezdomności długookresowej, tworzenie długoterminowych rozwiązań mieszkaniowych, zapewnienie efektywnych usług dla ludzi z tej grupy oraz lepszej koordynacji finansowej.

Aktualny stan oddziaływań readaptacyjnych skierowanych do osób bezdomnych w Polsce³

- W Polsce nie istnieją przepisy regulujące funkcjonowanie całościowej polityki społecznej. Zjawisko bezdomności, podobnie do innych problemów społecznych, w dużej mierze jest konsekwencją braku zintegrowanej polityki społecznej.
- Istniejące regulacje i rozwiązania systemowe mają charakter interwencyjny, nie zapobiegają bezdomności ani nie rozwiązują tego problemu. W Polsce brakuje zapisów prawnych gwarantujących ciągłość pomocy osobom bezdomnym. Regulacje prawne odnoszą się głównie do zapewnienia im podstawowych, gwarantowanych usług. Nie zapewniają one ciągłej i stopniowalnej pomocy, w odniesieniu do potrzeb beneficjentów, nakierowanej na wyjście z bezdomności. W Polsce wśród instytucji pomocy i integracji społecznej świadczących wsparcie dla osób bezdomnych dominuje orientacja interwencyjna (opiekuńcza), brakuje natomiast orientacji profilaktycznej (zapobiegawczej) i readaptacyjnej (naprawczej).

³ Analiza sytuacji dotyczącej strategii pomocowych skierowanych do bezdomnych w Polsce opiera się między innymi na materiałach opracowanych przez P. Olecha i M. Dębskiego z Pomorskiego Forum Wychodzenia z Bezdomności, przygotowanych na spotkanie robocze Zespołu ds. Rozwiązywania Problemu Bezdomności w zakresie przygotowania Obywatelskiej Strategii Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, w dniu 28 kwietnia 2010 roku w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich w Warszawie.

- Funkcjonujące aktualnie rozwiązania oraz system pomocy ludziom bezdomnym oparty jest na przypuszczeniach i poglądach. Brakuje rozumienia problematyki bezdomności wynikającej z analiz empirycznych oraz cyklicznego monitorowania tego zjawiska. „Na terenie naszego kraju istnieje głęboki i wyraźnie odczuwalny deficyt badań naukowych w obszarze problematyki bezdomności. (...) Elementem kluczowym i zasadniczym w każdej relacji pomagania, niezależnie czy medycznej, czy społecznej, jest przygotowanie rzetelnej empirycznej diagnozy. Trudno sobie wyobrazić lekarza, który leczy pacjenta różnymi środkami farmakologicznymi bez zbadania osoby i postawienia diagnozy. Użycie nieadekwatnych metod leczenia może przynieść opłakane w skutkach efekty. Tymczasem praktyka polskiej polityki społecznej w wymiarze regionalnym i ponadregionalnym wskazuje na to, że wiele działań zarówno w zakresie przeciwdziałania, jak i rozwiązywania problematyki bezdomności tworzonych jest bez realizacji nieodłącznej w tym procesie diagnozy” (Dębski, Olech 2005, s. 26-136).
- Rozumienie zjawiska bezdomności wpływa wymiennie na przyjęcie rozwiązań w zakresie walki z tym problemem. W Polsce nie ma spójnego rozumienia tego zjawiska. Definicja bezdomności, zawarta w ustawie o pomocy społecznej, ma charakter jedynie administracyjny.
- Polskie regulacje definiują obowiązki świadczenia pomocy ludziom bezdomnym, natomiast nie definiują sposobu realizacji i jakości tych usług. Sytuacja ta powoduje niemożność zweryfikowania jakości usług skierowanych do osób bezdomnych. Ich wspieranie prowadzone jest w 80-90% przez organizacje pozarządowe. W Polsce nie ma oficjalnie prowadzonego rejestru usług kierowanych do bezdomnych. Jednocześnie brakuje nadzoru formalnego nad placówkami świadczącymi wsparcie dla takich osób.
- Brak współpracy pomiędzy instytucjami wspierającymi bezdomnych a podmiotami badawczymi prowadzącymi analizy empiryczne zarówno w obszarze polityki społecznej, jak i problematyki bezdomności. Współpraca pomiędzy obszarem badawczym i aplikacyjnym oraz koordynacja działań aplikacyjnych zwiększają efektywność pomocy bezdomnym poprzez dostosowanie działań wspierających do potrzeb beneficjentów, jak również możliwość uzupełniania się oferty instytucji pomocy i integracji społecznej.
- W Polsce brakuje zaangażowania ludzi bezdomnych w tworzenie systemu pomocy skierowanego do nich samych. Świadczone formy wsparcia wynikają z interpretacji potrzeb bezdomnych przez osoby świadczące pomoc. Często są one niezgodne z zapotrzebowaniem na wsparcie ze strony zainteresowanych. Różnica pomiędzy ofertą pomocową narzuconą a rzeczywistymi potrzebami i oczekiwaniami bezdomnych obniża efektywność udzielanej pomocy, a tym samym utrudnia wychodzenie z bezdomności.

Podsumowując analizę aktualnego stanu oddziaływań skierowanych do osób bezdomnych w celu pozytywnej readaptacji społecznej i zawodowej, należy podkreślić podstawowe deficyty w tym aspekcie wpływające na obniżenie efektywności działań readaptacyjnych:

- brak precyzyjnej koncepcji bezdomności
- brak analiz empirycznych w zakresie zapotrzebowania na wsparcie ze strony osób bezdomnych
- brak analiz empirycznych w zakresie zapotrzebowania na wsparcie ze strony instytucji pomocy i integracji społecznej w dziedzinie świadczenia usług osobom bezdomnym i zagrożonym tym zjawiskiem
- brak współpracy pomiędzy podmiotami badawczymi i aplikacyjnymi
- brak aktywnego zaangażowania osób bezdomnych związanego ze współodpowiedzialnością za wyznaczanie celów i ich realizację w procesie readaptacji.

Wyniki badań empirycznych przeprowadzonych na 122 osobach bezdomnych wnoszą cenne informacje wyznaczające kierunki pracy z tymi ludźmi, adekwatne do ich potrzeb i możliwości.

Bezdomni, jak cała grupa, dysponują niewielkimi zasobami zaradczymi. Cechuje ich bowiem niski poziom wykształcenia, frustracja wielu potrzeb podstawowych, brak społecznego systemu wsparcia. Różnią się oni jednak poziomem przystosowania i posiadanym kapitałem psychospołecznym. Wykorzystując różnice w psychospołecznym funkcjonowaniu osób bezdomnych i współwystępujące z różnym poziomem funkcjonowania zasoby psychospołeczne, możemy określić potrzeby bezdomnych i kierunki pożądanych działań w procesie pozytywnej reintegracji społecznej tych osób.

Zalecenia do oddziaływań reedukacyjnych sformułowane na podstawie wyników badań

Zasada pierwsza

Dostosować wsparcie do potrzeb osób bezdomnych

Planując działania pomocowe, należy przeprowadzić dokładną analizę potrzeb ich odbiorców. Błędne jest kierowanie oddziaływań według celów instytucji wspierających jak również wytyczanie celów troski poprzez analizę diagnozy potrzeb przeprowadzonej na innej grupie niż aktualnie wymagająca wsparcia. Bowiem oprócz problemów typowych dla wszystkich bezdomnych istnieją znaczne różnice w sposobie funkcjonowania, przyczynach bezdomności, cechach osobowości takich

ludzi. Pomoc kierowana do konkretnych osób powinna zostać zaplanowana poprzez wyznaczenie działań realizujących cele obrane dla tychże adresatów troski.

Zasada druga

Aktywne włączenie osób bezdomnych w proces readaptacji społeczno-zawodowej.

Efektywność oddziaływań readaptacyjnych zostaje zwiększona wówczas, gdy osoba bezdomna czuje się odpowiedzialna za realizację wyznaczonych celów. Bezdomny powinien więc uczestniczyć w każdym etapie działań readaptacyjnych jako aktywny podmiot. Kierowanie do bezdomnych działań wspierających, jednokierunkowych, w których pomagający jest podmiotem a otrzymujący wsparcie przedmiotem odbierającym pomoc jest postępowaniem szkodliwym. Powoduje ono kształtowanie się u osób bezdomnych wyuczonej bezradności. Jej podstawowym deficytem jest utrzymująca się bierność. Kolejnym przejawem wyuczonej bezradności jest nieumiejętność nauczenia się, że odpowiednia reakcja może przynieść pożądaną efekt, nawet wówczas, gdy zostanie ona wykonana i dzięki niej zdarzenie podlega kontroli (Rosenhan, Seligman 1994, s. 392-393). Deficyty wywołane wyuczoną bezradnością są rozległe. Osoby jej doświadczające swoje oczekiwania co do przyszłości uzależniają od poprzednich doświadczeń, spodziewają się negatywnych rozstrzygnięć nowych sytuacji.

Zasada trzecia

Na możliwość przyjęcia pomocy przez osobę bezdomną składają się posiadane przez nią zasoby oraz umiejętność ich wykorzystania.

Osoby bezdomne z niskim potencjałem zasobów będą skoncentrowane na ich ochronie. Zachowanie takie, minimalizujące koszty psychologiczne, pozwala im przetrwać. Kierowanie do bezdomnych z niskim potencjałem rozwojowym różnorodnych form wsparcia może doprowadzić wręcz do odwrotnych, niż zamierzone, rezultatów. Osoby z brakiem gotowości do zmian adaptacyjnych najczęściej wycofują się, odrzucają pomoc. Fakt ten potocznie interpretowany jest jako chęć do pozostawania w bezdomności z pewnych względów, np. ucieczki od odpowiedzialności, możliwości niekontrolowanego przez otoczenie spożywania alkoholu itp. Wszystkie te twierdzenia są mitami powstałymi na podłożu braku diagnozy możliwości rozwojowych osób bezdomnych i w związku z tym kierowaniem do nich działań niezgodnych z ich oczekiwaniami i możliwościami na danym etapie procesu reintegracji.

Zasada czwarta

Należy podnieść potencjał bazowy osób bezdomnych.

Przyjęcie wsparcia i aktywne włączenie się w proces readaptacji wymaga w pierwszej kolejności wzmocnienia zasobów pozwalających na przynajmniej częściowe zaspokojenie potrzeb podstawowych (bezpieczeństwa, schronienia, pożywienia). Kolejnym krokiem jest praca nad zmianą oceny ważności zasobów rozwojowych przez osoby bezdomne. Zasada ta obejmuje:

- udzielanie wsparcia
- pracę poznawczą nad poczuciem sensu życia
- reinterpretację znaczenia (ważności) nadawanego przez osobę bezdomną zasobom zarządzającym, które są istotne w pozytywnej adaptacji
- wyznaczanie i wartościowanie celów.

U osób bezdomnych, w zależności od potrzeb indywidualnych, należy wzmocnić znaczenie następujących zasobów zarządzających:

- potęgować nadzieję na pozytywne rozwiązanie sytuacji trudnej poprzez pokazywanie konkretnych rozwiązań
- wzmocniać poczucie optymizmu, budować pozytywne nastawienie do przyszłości i innych ludzi
- uczyć patrzenia na sytuację z perspektywy drugiego człowieka – wyzwalać choć małe radości, podtrzymywać poczucie humoru – kształcić umiejętność dobrego porozumiewania się - stwarzać możliwość zaangażowania się osoby bezdomnej w realizowane zadanie.

Zasada piąta

Wspólne z osobą bezdomną planowanie zadań służących realizacji wyznaczonych celów.

Po etapie wsparcia emocjonalnego i pracy poznawczej nad zmianą wartościowania oraz wyznaczeniem celów długo- i krótkoterminowych należy zaplanować szczegółowo zadania, dzięki realizacji których zamiary zostaną osiągnięte. Podczas planowania realizacji zadań należy zwrócić uwagę na czas realizacji, jej koszty, podział obowiązków związanych z wykonywaniem zadania oraz ponoszenie odpowiedzialności za poszczególne etapy jego realizacji. Osoba bezdomna powinna być zaangażowana w realizację zadania i odpowiedzialna za nią na równi z wspierającą.

Poczucie zaangażowania w podjęte wyzwanie pozwala często bezdomnemu na odkrycie sensu życia, otrzymuje on informacje, że potrafi zrobić coś ważnego, pożytecznego, wzmacnia się poczucie wartości, co z kolei wyzwala chęć podejmowania kolejnych działań.

Nowy nurt w readaptacji osób bezdomnych

Grupy samopomocowe efektywną formą readaptacji bezdomnych.

Etapy rozwoju grupy samopomocowej:

1. W pierwszym etapie należy przeprowadzić **diagnozę potencjału rozwojowego osób bezdomnych**. Pozwoli ona wyselekcjonować osoby o najwyższym kapitale rozwojowym. Ludzie ci mają bowiem największe szanse na zmianę destrukcyjnych form przystosowania na pozytywne oraz na nabycie nowych umiejętności czy wzmocnienie posiadanych kompetencji niezbędnych w procesie pozytywnej adaptacji społecznej i zawodowej.

2. Drugi etap poświęcony jest **pracy terapeutycznej i readaptacyjnej z liderami grup samopomocowych** w celu wzmocnienia ich zasobów zarządzających oraz przygotowanie liderów do tworzenia sieci pomocy osobom bezdomnym.

3. Trzeci etap polega na **tworzeniu grup samopomocowych przez uprzednio przygotowanych do tego zadania liderów**.

Zalety grupy samopomocowej:

- równoległość relacji pomiędzy pomagającymi i doświadczającymi wsparcia
- ta sama osoba może być zarówno osobą pomagającą jak i otrzymującą wsparcie (elastyczność ról), nie ma zagrożenia nabycia wyuczonej bezradności
- wzajemne wsparcie osób doświadczających tych samych lub podobnych problemów
- wzajemne wsparcie w osiąganiu zamierzonych celów
- możliwość korzystania przez osoby bezdomne z doświadczeń tych, którzy wyszli z bezdomności (przystosowanych społecznie)
- wzajemne uczenie się poprzez modelowanie zachowań pożądaných.

Bibliografia:

- Babiarz R. (2001). Wartość pracy w życiu bezdomnych. *Roczniki Nauk Społecznych*, z. 2, s. 28-29.
- Bassuk E., Mickelson K., Bissell H., Perloff J. (2002). Role of kin and nonkin support in the mental health of low-income women. *American Journal of Orthopsychiatry*, nr 1, s. 39-49.

- Bittel J. (1997). Polskie prawo wobec problemu bezdomności. W: T. Kamieński (red.). *Roczniki Naukowe Caritas – Bezdomność*. Warszawa: PRO CARITATE, s. 86-102.
- Błazej E., Bartosz B. (1995). *O doświadczaniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Cekiera Cz. (1998). *Bezdomni*. W: Cz. Cekiera (red.). *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*. Lublin: TN KUL, s. 231-243.
- Chwaszcz J. (2008). *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*. Lublin: TN KUL.
- Crosier A. (2004). *Homelessness, smoking and health*. London: Health Development Agency.
- Dębski M., Olech P. (2005). *Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa pomorskiego. Raport z badań*. W: POMOST. *O bezdomności bez lęku*. Gdańsk, s. 26-135.
- Dębski M., Stachura K. (red.). (2008). *Oblicza bezdomności*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański
- Draine J., Salzer M., Culhane D., Hadley T. (2002). Role of social disadvantage in crime, joblessness, and homelessness among persons with serious mental illness. *Psychiatric Services*, nr 53, s. 565-573.
- Duracz-Walczak A. (1998). *Bezdomność w Polsce, o ujednoczenie pojęć*. *Polityka Społeczna*, nr 5-6.
- Ennett S., Bailey S., Federman E. (1999). Social network characteristics associated with risky behaviours among runaway and homeless youth. *Journal of Health and Social Behavior*, nr 1, s. 63-78.
- Florczak J. (1990). *Bezdomni w Polsce. Działalność Towarzystwa Pomocy im. Adama Chmielowskiego*. W: J. Kwaśniewski. (red.). *Zaradność społeczna*. Wrocław: Ossolineum, s. 63-73.
- Hartwell S. (2003). Deviance over the life course: The case of homeless substance abusers. *Substance Use & Misuse*, nr 3-6, s. 475-502.
- Heszen I., Sęk H. (2008). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: PWN
- Hołyst B. (2002a). *Alkohol jako czynnik ryzyka suicydalnego*. W: B. Hołyst (red.). *Suicydologia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze: LexisNexis, s. 522-528.
- Hołyst B. (2002b). *Suicydogenne aspekty bezdomności*. W: B. Hołyst (red.). *Suicydologia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze: LexisNexis, s. 529-536.
- Kamieński T. (1997). *Wokół pojęcia bezdomności*. W: T. Kamieński (red.). *Caritas – Bezdomność*. Warszawa: PRO CARITATE, s. 14-28.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2003). *Życie rodzinne w enklawach ubóstwa: wybrane zagadnienia*. W: M. Kalinowski (red.). *Środowiska specjalnej troski*. Lublin: Polihymnia, s. 9-29.
- Kellett P., Moore J. (2003). Routes to home: Homelessness and home-making in contrasting societies. *Habitat International*, nr 1, s. 123-141.
- Koegel P., Burnam A. (1996). Problems in the assessment of mental illness among homeless: An empirical approach. W: M. J. Robertson, M. Greenblatt (red.). *Homelessness: The national perspective*. Boston: Plenum Press, s. 3-54.
- Kotlarska-Michalska A. (1998). *Psychospołeczne aspekty bezdomności*. W: J. Miluska (red.). *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych*. Poznań, s. 239-260.
- Kulka B. (2003). *Ludzie bezdomni – jak wspólnie możemy im pomóc*. W: M. Kalinowski (red.). *Środowiska specjalnej troski*. Lublin: Polihymnia, s. 45-53.

- Link B., Phelan J., Bresnahan M., Stueve A., Pescosolido B. (1999). Public conceptions of mental illness: Labels, causes, dangerousness, and social distance. *American Journal of Public Health*, nr 9, s. 1328-1333.
- Pawłowska R., Jundziłł E. (2000). *Pedagogika człowieka samotnego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uczelniane GWSH.
- Piekut-Brodzka D. (2000). *O bezdomnych i bezdomności*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Przymeński A. (1997). Geografia i skala zjawiska bezdomności w Polsce. W: T. Kamiński (red.). *Roczniki Naukowe Caritas – Bezdomność*. Warszawa: PRO CARITATE, s. 29-57.
- Przymeński A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo AE.
- Rabideau J., Toro P. (1997). Social and environmental predictors of adjustment in homeless children. *Journal of Prevention and Intervention in the Community*, nr 2, s. 1-17.
- Rafferty Y., Shinn M. (1991). The impact of homelessness on children. *American Psychologist*, nr 46, s. 1170-1179.
- Rew L. (2002). Relationships of sexual abuse, connectedness, and loneliness to perceived well-being in homeless youth. *Spec Pediatr Nurs*, nr 2, s. 51-63.
- Robertson M. (1992). The prevalence of mental disorder among homeless people. W: R. I. Jahiel (red.). *Homelessness: A prevention oriented approach*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 57-86.
- Rosenhan D., Seligman M. (1994). *Psychopatologia*. Warszawa: PTP.
- Sadowski B., T. (2003). *Bezdomność w Polsce*. W: M. Kalinowski. (red.). *Środowiska specjalnej troski*. Lublin: Polihymnia, s. 39-44.
- Sęk H. (2003). *Zdrowie behawioralne*. W: J. Strelau (red.). *Psychologia*. T. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. Gdańsk: GWP, s. 533-553.
- Shinn M., Weitzman B., Stojanovic D., Knickman J., Jimenez L., Duchon L., James L., Krantz D. (1998). Predictors of homelessness among families in New York City: From shelter request to housing stability. *American Journal of Public Health*, nr 88, s. 1651-1657.
- Sidorowicz S. (1997). Psychospołeczne aspekty bezdomności. W: T. Kamiński (red.). *Caritas – Bezdomność*. Warszawa: PRO CARITATE, s. 103-118.
- Sołtysiak T. (1997). Powiązania bezdomności z zachowaniami patologicznymi. *Problemy Alkoholizmu*, nr 2-3, s. 13-15.
- Sosin M., Grossman S. (2003). The individual and beyond: A socio-rational choice model of service participation among homeless adults with substance abuse problems. *Substance Use & Misuse*, nr 3-6, s. 503-549.
- Studen S., Szuniewicz B., Szydłowska M. (2003). *Poczucie sensu życia u osób bezdomnych*. W: L. Dyczewski, T. Kowalewski, Z. Korzeba (red.). *Problemy ekonomiczne i społeczne bezrobocia*. Łomża: WSZIP, s. 145-162.
- Szałański J. (1978). *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*. Warszawa: WSiP.
- Szałański J. (1998). Mechanizmy psychologiczne wykolejenia przestępczego i resocjalizacji w świetle wyników dotychczasowych badań krajowych. W: J. Szałański (red.). *Wina – kara – nadzieja – przemiana. Materiały I Krajowego Sympozjum Penitencjarnego*. Kalisz: COSSW, s. 73-100.

- Śledzianowski J. (1997). Przyczyny bezdomności spowodowane dysfunkcjonalnością rodziny. W: T. Kamieński (red.). *Caritas – Bezdomność*. Warszawa: PRO CARITATE, s. 57-70.
- Toro P., Bellavia C., Daeschler C., Owens B., Wall D., Passero J., Thomas D. (1995). Distinguishing homelessness from poverty: A comparative study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, nr 63, s. 280-289.
- Toro P., Warren M. (1999). Homelessness in the United States: Policy considerations. *Journal of Community Psychology*, nr 27, s. 119-136.
- Wu T., Serper M. (1999). Social support and psychopathology in homeless patients presenting for emergency psychiatric treatment. *Journal of Clinical Psychology*, nr 9, s. 1127-1133.
- Zlotnick C., Tam T., Robertson M. (2003). Disaffiliation, substance use, and exiting homelessness. *Substance Use & Misuse*, nr 3-6, s. 577-599.

ZASOBY ADAPTACYJNE OSÓB UPRAWIAJĄCYCH PROSTYTUCJĘ

Joanna Chwaszcz, Weronika Augustynowicz

Ujmując zjawisko prostytucji bardzo ogólnie i opierając się na samej etymologii terminu (łac. *prostitutio*), można powiedzieć, że jest to świadczenie przez osobę usług o charakterze seksualnym w zamian za korzyści materialne. Prostytucja znana jest od czasów starożytnych. Na przestrzeni wieków wraz ze zmianami kulturowymi, społecznymi i gospodarczymi przeobrażeniu ulegały formy prostytuowania się, co pociągało za sobą ewolucję pojęcia prostytucji. W większości definicji, jak również w potocznym rozumieniu omawianego zjawiska, kładzie się nacisk na jego sprzeczność z obowiązującymi normami społecznymi, podkreśla się jego dewiacyjny charakter. A. Kinsey uważa, że znamiona prostytucji posiada każdy stosunek seksualny, który został opłacony. Zwraca on uwagę, że zapłatą jest wynagrodzenie pieniężne, a nie prezent czy wyświadczona przysługa (za: Kowalczyk-Jamnicka 1998; Sztobryn-Giercuskiewicz 2004; Gardian 2007). Jest to przykład definicji, która w dzisiejszych czasach ma wartość historyczną, gdyż nie uwzględnia nowych form prostytucji, takich jak świadczenie usług seksualnych w zamian za awans zawodowy czy zjawisko sponsoringu. K. Imieliński (1985, s. 292) definiuje prostytucję jako: „instytucjonalną formę swobody seksualnej, która cechuje się: 1) oddaniem własnego ciała do dyspozycji większej liczbie osób celem osiągnięcia przez nie zadowolenia seksualnego, 2) pobieraniem za to wynagrodzenia materialnego”. J. Sztobryn-Giercuskiewicz uważa, że prostytutka to: „osoba, która odpłatnie świadczy usługi seksualne, będąc świadoma, że jest to sposób zarabkowania, a z klientami łączy ją jedynie więzi zawodowe” (Sztobryn-Giercuskiewicz 2004, s. 30). Reasumując powyższe rozważania, można wymienić następujące elementy charakteryzujące prostytucję:

1. oddawanie do dyspozycji własnego ciała w celu zaspokojenia seksualnego klientów
2. oddawanie własnego ciała do dyspozycji większej liczby osób
3. pobieranie za świadczone czynności seksualne wynagrodzenia (pieniędzy, prezentów czy innych korzyści niematerialnych)

4. brak więzi emocjonalnej w kontaktach prostytutki z klientem (Kowalczyk-Jamnicka 1998; por. Jędrzejko 2006, s. 18).

1. Problemy przystosowawcze osób uprawiających nierząd

Trudności wynikające z czynników psychologicznych

Teorie biologiczno-psychologiczne koncentrują się na właściwościach psychofizycznych warunkujących uprawianie nierządu. Przedstawiciel wczesnych teorii tego typu Cesare Lombroso, twórca pojęcia „urodzona prostytutka”, twierdził, że każda taka kobieta rodzi się z dyspozycjami charakterologicznymi oraz specyficznymi właściwościami budowy ciała, szczególnie obszarów genitalnych. I. Parent-Duchtel uważał, że prostytutka jest dziedziczona, zaś R. Schirmacher i W. Rosta doszukiwali się jej przyczyn w zachwianiu pierwotnego instynktu monogamicznego kobiet na rzecz tendencji poligamicznych właściwych dla mężczyzn (Kowalczyk-Jamnicka 1998, 1998a; Gardian 2007). W pierwszej połowie XX wieku znaczącą rolę odgrywały również teorie koncentrujące się na istnieniu psychopatycznych cech osobowości kobietprostituujących się. Badania wskazywały w szczególności na niezdolność panowania nad sobą, skłonności hysteroidalne, potrzeba silnych wrażeń. Z badań wynikało, że znaczną część populacji prostitutek stanowią osoby z psychopatią, chore na schizofrenię, padaczkę, z niedorozwojem umysłowym. W nurcie biologiczno-psychologicznym zarysowały się również teorie psychoanalityczne upatrujące przyczyny prostytutki w różnych zaburzeniach sfery seksualnej, m.in. wyróżnione przez Hirschfelda skłonności homoseksualne; brak akceptacji kobiecej roli w tej dziedzinie życia i przyjęcie męskiego wzorca zachowań, co H. Deutsch określa mianem „kompleksu męskości” (Kowalczyk-Jamnicka 1998, 1998a; Gardian 2007). Współczesna literatura przedmiotu jako etiopatogenezę prostytutki podaje m.in. wczesne traumatyczne doświadczenia seksualne. Jak wykazały badania G. Marwita i R. Hornle, ponad 80% badanych przez nich prostitutek było w dzieciństwie ofiarami przemocy seksualnej. Przedwczesne, tak przykre przeżycia w sferze intymnej istotnie wpływają na rozwój tożsamości seksualnej dziecka i prowadzą do utrwalenia negatywnego wzorca. Pierwsze doświadczenia w tym zakresie prowadzą często do generalizowania negatywnych emocji i rzutowania ich na stosunek do płci odmiennej (Śpila 2006).

Zwolennicy współczesnych kierunków psychobiologicznych bardziej koncentrują się na sferze osobowościowej prostitutek, mniejszą uwagę przywiązując do czynników biologicznych, gdyż – jak wykazano empirycznie – partycypują one

w etiologii zjawiska w znikomym stopniu. Do literatury przedmiotu zostało wprowadzone pojęcie „osobowość prostytutki” – charakteryzuje się niewłaściwie ukształtowaną postawą wobec własnej osoby, zaburzoną oceną relacji kobieta – mężczyzna, nieprawidłowościami w sferze seksualnej. Jak dowodzą badania zarówno J. Moczydłowskiej, jak i M. Jasińskiej, nieletnie prostytutki mają bardzo krytyczny obraz własnej osoby, niski poziom samoakceptacji, przejawiają brak szacunku do siebie i wiary we własne możliwości oraz pesymistyczne podejście do świata (Moczydłowska 1994, 1995, 1996). Obraz realny w znacznym stopniu odbiega od „ja idealnego”, w którym podkreślają potrzebę sukcesu, porządku i samodyscypliny. Posiadany obraz świata jest pełen grozy, przemocy i niebezpieczeństw, dominuje w nim motyw śmierci, zbrodni i innych przejawów agresji fizycznej, której ofiarami najczęściej są kobiety i dzieci. U młodocianych prostytutek następuje obniżenie uczuciowości wyższej i degradacja sfery seksualnej jedynie do potrzeby rozładowania napięcia z pominięciem więzi uczuciowej. Jak wykazała J. Pabian, u prostytutek obserwuje się niezdolność do nawiązywania i utrzymywania satysfakcjonujących relacji interpersonalnych oraz zaburzenia motywacyjne. K. Schneider podkreśla występowanie cech prowadzących do prostytucji, takich jak: lenistwo, chęć zysku oraz zamiłowanie do strojenia się (za: Gardian 2007). Oceniając czynniki osobowościowe, należy być ostrożnym w określaniu związku przyczynowo-skutkowego, gdyż wymienione powyżej cechy mogą być nabyte jako efekt dostosowania się kobiety do uprawianego zawodu. Współczesne badania kwestionują wcześniejszy pogląd o zaniżonym poziomie zdolności intelektualnych kobiet uprawiających prostytucję. W badanej przez J. Moczydłowską grupie nieletnich zaobserwowano mieszczący się w normie intelektualnej iloraz inteligencji. Zauważalny jest jednak nieharmonijny rozwój funkcji umysłowych z przewagą skal bezsłownych nad słownymi – są to osoby o dobrze rozwiniętej koordynacji wzrokowo-ruchowej, spostrzegawcze, sprawne manualnie, które cechuje szybkie tempo pracy na materiale konkretnym, jednocześnie charakteryzuje je gorsza pamięć, trudności z koncentracją uwagi, niższe od przeciętnej zdolności do myślenia logicznego i pracy na materiale liczbowym (Moczydłowska 1995).

Problemy wynikające z czynników ekonomicznych

Teorie koncentrujące się na sferze społecznej i materialnej powstały na przełomie XIX i XX w. jako odejście od nurtu biologicznego. Skupiają się one przede wszystkim na czynnikach ekonomicznych jako przyczynach prostytucji. Wielu autorów wskazuje tu na złą sytuację materialną kobiety. M. Antoniszyn i A. Marek twierdzą, że powodem, jaki skłania młode osoby do obrania tej drogi, jest czynnik materialny, chęć szybkiego osiągnięcia wysokiego standardu materialnego (za: Gardian 2007). K. Imieliński również uważa, że bieda sprzyja prostytucji, nie jest ona jednak – według

tego autora – jedynym czynnikiem determinującym nierząd (Imieliński 1985). Podstawową przesłanką upatrywania przyczyn prostytucji w warunkach ekonomicznych jest wzrost liczby osób prostytuujących w sytuacjach kryzysów gospodarczych i zwiększenia bezrobocia. Wiele osób trudniących się tym zajęciem wywodzi się z małych miejscowości, gdzie poziom życia jest niski. Można zauważyć również duży napływ do krajów wysokorozwiniętych kobiet z państw rozwijających się, m.in. z Ukrainy, Białorusi, Rosji, Rumunii czy Bułgarii. Jednak z prowadzonych statystyk i badań wynika, że współcześnie zawód ten uprawiają zarówno osoby o niskim, jak i wysokim statusie społeczno-materialnym. Założenie, że sytuacja społeczno-ekonomiczna jest podstawowym powodem prostytucji, nie jest właściwe. Ubóstwo jednak implikuje liczne deficyty w funkcjonowaniu i rozwoju rodziny, które z kolei warunkują zachowania nieprzystosowawcze członków rodzin dysfunkcyjnych.

Trudności uwarunkowane czynnikami społecznymi

Czynniki społeczne sprzyjające rozwojowi prostytucji odnoszą się przede wszystkim do norm społeczno-kulturowych, religijności oraz funkcjonowania człowieka w zbiorowości, takiej jak rodzina, szkoła czy grupa rówieśnicza. Teorie kulturowe interpretowały zjawisko prostytucji jako skutek patriarchalnej, monogamicznej formy małżeństwa oraz nierówności społecznej (Gardian 2007, s. 39). Według M. Kowalczyk-Jamnickiej, to rodzina oraz grupy rówieśnicze są podstawowym czynnikiem środowiskowym mającym wpływ na uprawianie tego zawodu. Potwierdziły to badania przeprowadzone przez autorkę w zakładzie poprawczym wśród nieletnich (Kowalczyk-Jamnicka 1999a). Także szereg innych badań wskazuje na to, że uprawianie prostytucji jest uwarunkowane czynnikami tkwiącymi w środowisku rodzinnym, m.in. demoralizującym wpływem rodzin, alkoholizmem oraz przestępczością rodziców i rodzeństwa, negatywną atmosferą wychowawczą, niekorzystną sytuacją materialno-bytową rodzin, nieprawidłowym wzorcem pożycia rodziców, ich odrzucającą i wrogą postawą wobec dzieci oraz niewydolnością w zakresie realizacji podstawowych funkcji – prokreacyjnej, ekonomicznej, opiekuńczej, socjalizacyjnej i psychohigienicznej. J. Kurzępa twierdzi, że to rodziny są podstawowym czynnikiem warunkującym uprawianie nierządu (za: Gardian 2007, s. 37-38), ponieważ są ofiarami przeobrażeń społeczno-gospodarczych. Wiele osób w okresie dynamicznych zmian politycznych i ekonomicznych nie potrafiło sprostać wymaganiom reorientacji zawodowej. To przełożyło się na brak zatrudnienia, pogłębiające się trudności finansowe rodziny, liczne deficyty w zaspokajaniu potrzeb poszczególnych członków rodziny, wzrost frustracji i upust negatywnych emocji poprzez zachowania agresywne, nabywanie syndromu wyuczonej bezradności czy zaspokajanie potrzeb poprzez zachowania niezgodne z normami społecznymi (przestępczość, prostytucja). Duży wpływ na prostytuowanie się młodych osób ma również środo-

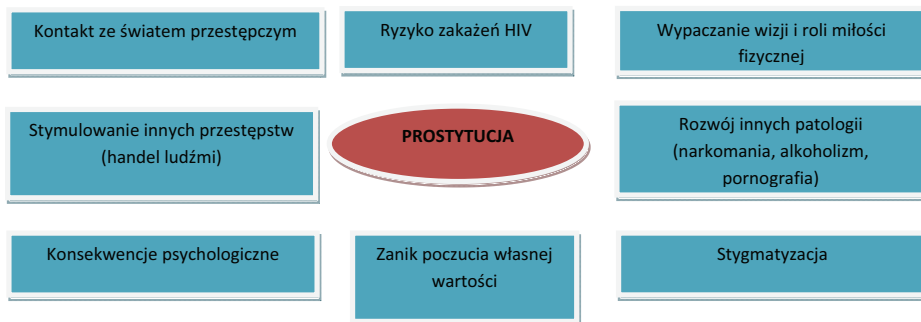
wisko rówieśnicze akceptujące i przejawiające takie zachowania (Kowalczyk-Jamnicka 1998, 1999, 1999a; Pływaczewski, Kędzińska 2002; Tkaczyk-Sztylkowska 2002; Kurzepa 2005; Śpila 2006; Pawlak-Jordan, Szulik 2006).

Podsumowując rozważania, do czynników warunkujących prostytuowanie można zaliczyć (Gardian 2007, s. 43; por. Hołyst 1999):

- biedę, ubóstwo
- niski poziom wykształcenia
- niski status ekonomiczny
- bezrobocie
- kryzys lub wzrost rozwoju gospodarczego
- dysfunkcje rodzinne
- nieprawidłowy system wartości preferowany przez rodziców
- negatywne wzorce pożycia rodziców
- bierność i bezradność życiową rodziców
- nadużywanie alkoholu i innych środków psychoaktywnych przez bliskich
- przynależność do grup o charakterze dewiacyjnym
- przestępczość członków rodziny
- niepowodzenia w edukacji i uchylanie się od obowiązku szkolnego
- wzrost potrzeb konsumpcyjnych
- chęć szybkiego osiągnięcia wysokiego standardu życia
- lenistwo
- zamiłowanie do strojenia się.

Problemy wynikające ze skutków prostytuowania się

Jak wykazują analizy, uprawianie prostytucji, szczególnie w młodym wieku, powoduje negatywne skutki w funkcjonowaniu psychicznym, fizycznym, społecznym i duchowym osoby. Niektóre konsekwencje uprawiania nierządu przedstawia poniższy rysunek.

Rysunek 1. Niektóre zagrożenia wynikające z prostytucji (za: Jędrzejko 2006, s. 16)

Badania prowadzone przez M. Jędrzejko wykazały, że uprawianie prostytucji wiąże się z różnego rodzaju zachowaniami kompulsywnymi, m.in. 44% ankietowanych sięgało po alkohol w czasie pracy, przed nią lub po niej, w ilościach większych niż zwyczajowo; 12% w okresie prostytuowania zaczęło zażywać narkotyki, 11% badanych kobiet należało do jednej ze subkultur młodzieżowych (Jędrzejko 2006a, s. 64).

Do konsekwencji psychologicznych uprawiania prostytucji należą (Kołodziejka 2002; Jędrzejko 2006 a; Śpila 2006; Pawlak-Jordan, Szulik 2006):

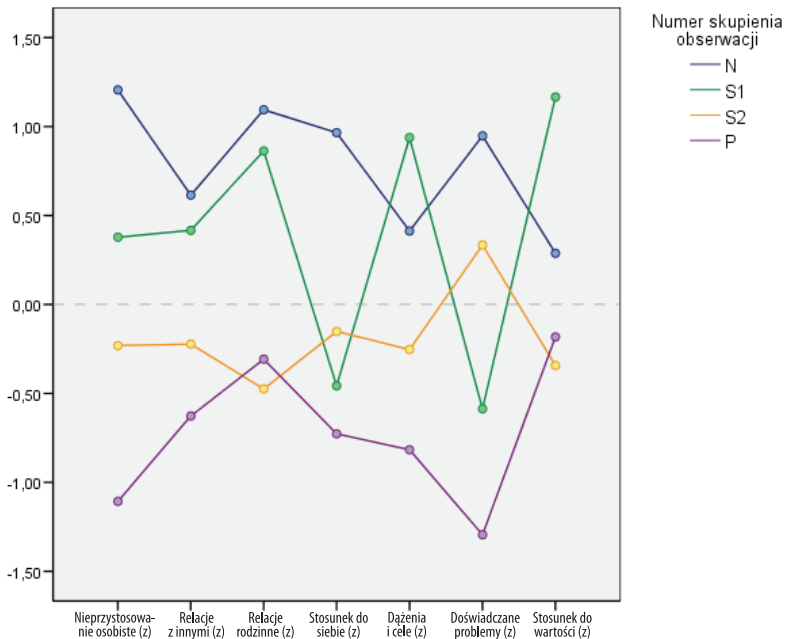
- niskie poczucie własnej wartości
- obniżona wrażliwość moralna
- nieprawidłowa hierarchia wartości lub kryzys w wartościowaniu
- brak perspektyw i planów życiowych
- bezsilność i fatalistyczne nastawienie do przyszłości
- brak aspiracji życiowych
- zaniżona samoocena
- poczucie bezradności
- spłylenie uczuciowości wyższej
- obniżony próg intymności, estetyki i dbałości o własne zdrowie
- nabycie zachowań instrumentalnych
- postawa konsumpcyjna
- objawy zespołu stresu posttraumatycznego (*posttraumatic stress disorder – PTSD*).

2. Zasoby kształtujące przystosowanie prostytutek

Postawiono dwa pytania badawcze: Jaki jest potencjał adaptacyjny osób prostytuujących się?; Jakie rodzaje zasobów konstytuują przystosowanie prostytutek? Do badanej grupy zaliczono każdą z ankietowanych, która chociaż raz w życiu świadczyła usługi seksualne za jakąkolwiek korzyść materialną. Przebadano 89 respondentów. Ich opis socjodemograficzny znajduje się w rozdziale drugim.

Potencjał przystosowawczy osób prostytuujących się

Wyodrębniono na podstawie analizy skupień, uwzględniając przystosowanie osobiste (wynik ogólny i wyniki w sześciu sferach adaptacji uzyskane na podstawie RISB), cztery grupy osób prostytuujących się z różnym potencjałem przystosowawczym.

Wykres 1. Potencjał przystosowawczy prostytutek (N=89): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupie N (N=19), S1 (N=15), S2 (N=40), P (N=15).

Grupa P – obejmuje osoby przystosowane (N=15), które charakteryzują się:

- dobrym przystosowaniem osobistym
- niskim nasileniem doświadczanych problemów
- wyznaczonymi celami i zaplanowanymi działaniami
- pozytywnym stosunkiem do siebie
- poprawnymi relacjami z innymi
- średnimi relacjami rodzinnymi
- ambiwalencją w sferze wartości.

Grupa S2 – obejmuje osoby ze średnim poziomem przystosowania doświadczające problemów osobistych (N=40). Charakteryzują się one:

- średnim ogólnym poziomem przystosowania
- średnim natężeniem konfliktów interpersonalnych
- średnim nasileniem konfliktu w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości
- pozytywnym bądź ambiwalentnym stosunkiem do siebie
- średnio poprawnymi relacjami rodzinnymi
- dużym natężeniem doświadczanych problemów osobistych (silne konflikty wewnętrzne).

Grupa S1 – obejmuje badanych ze średnim nasileniem nieprzystosowania, z wysokim natężeniem konfliktu w sferze wartości oraz dążeń i celów (N=15). Osoby te charakteryzują się:

- średnim poziomem ogólnym nieprzystosowania
- dużym nasileniem konfliktów w sferze wartości
- silnym konfliktem w zakresie dążeń i celów
- osłabionymi (konfliktowymi) relacjami rodzinnymi
- średnimi relacjami z innymi
- ambiwalentnym stosunkiem do siebie
- niskim poziomem konfliktów wewnętrznych związanych z samooceną.

Grupa N – obejmuje osoby nieprzystosowane (N=19). Cechują się one:

- wysokim wskaźnikiem ogólnym nieprzystosowania społecznego
- bardzo dużym nasileniem konfliktów w sferze relacje rodzinne
- bardzo dużym nasileniem konfliktów wewnętrznych związanych z obrazem siebie, stosunkiem do siebie
- wysokim natężeniem doświadczanych problemów
- zaburzonymi relacjami z innymi ludźmi
- konfliktem w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości.

Zasoby rozwojowe a potencjał przystosowawczy osób prostytuujących się

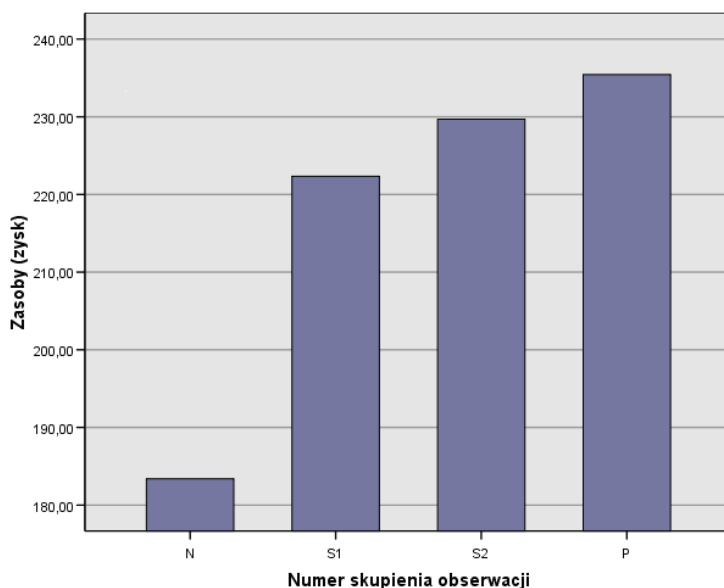
Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a zróżnicowanym potencjałem przystosowawczym osób prostytuujących się zostanie przeanalizowany na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji prostytutek poprzez poziom zasobów – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a. przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom
 - b. spostrzeganie zysków kapitałowych
 - c. ocenianie strat w posiadanych dobrach
2. kształtowanie przystosowania prostytutek poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - b) spostrzeganie zysków w tych typach kapitału psychospołecznego
 - c) ocena straty w wymienionych zasobach

3. kształtowanie adaptacji osób prostytuujących się poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy – zasoby wewnętrzne i zewnętrzne; analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - b) spostrzeganie w nich zysków
 - c) ocena strat w kapitale wewnętrznym i zewnętrznym
4. kształtowanie przystosowania prostytutek poprzez zasoby religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne; wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Ad 1. Kształtowanie adaptacji prostytutek poprzez poziom zasobów.

Osoby prostytuujące się z różnym potencjałem adaptacyjnym różnią się, na poziomie istotnym statystycznie ($p=0,05$), pod względem pozyskiwania zasobów (wynik ogólny).

Wykres 2. Pozyskiwanie zasobów przez osoby prostytuujące się o różnym potencjale adaptacyjnym (N=89): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

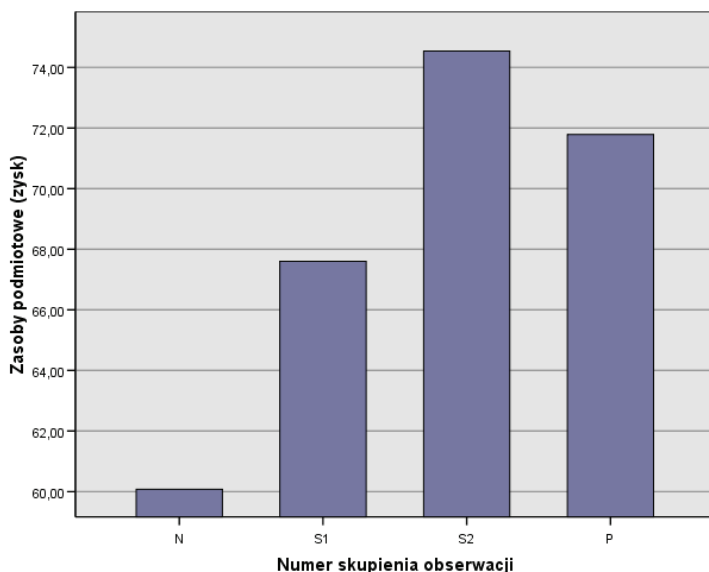
Najwięcej zasobów pozyskują osoby z najwyższym poziomem adaptacji (P), następnie średnim (S2 i S1), najmniej zasobów pozyskują osoby z niskim przysto-

sowaniem (N). Różnice istotne statystycznie zaznaczają się pomiędzy grupami z wysokim (P) i niskim (N) przystosowaniem oraz pomiędzy grupami o średnim (S2) i niskim (N) poziomie adaptacji.

Ad 2. Kształtowanie przystosowania prostytutek poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego.

Zasoby podmiotowe

Osoby prostytuujące się, odmienne pod względem poziomu adaptacji, różnią się pozyskiwaniem zasobów podmiotowych; nie ma natomiast pomiędzy nimi różnic w zakresie znaczenia nadawanego zasobom podmiotowym, jak i ich utraty.

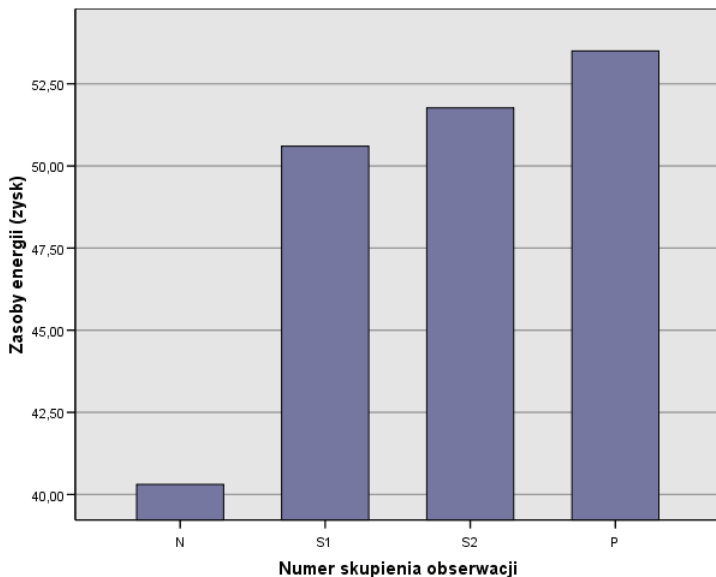
Wykres 3. Pozyskiwanie zasobów podmiotowych przez osoby prostytuujące się z różnym poziomem adaptacji (N=89): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów podmiotowych pozyskują ankietowani o średnim (S2) i wysokim (P) poziomie adaptacji. Najmniej – osoby nieprzystosowane (N i S1). Istotne statystycznie różnice występują pomiędzy grupami o średnim poziomie adaptacji (S2) i nieprzystosowanych (N). Osoby przystosowane (P, S2) posiadają:

- większą świadomość celu, do jakiego w życiu zmierzają
- większe poczucie sensowności niż osoby nieprzystosowane
- poczucie bycia wartościowym dla innych.

Zasoby energii

Osoby prostytuujące się, odmienne pod względem przystosowania, w różnym stopniu pozyskują zasoby energii. Nie ma natomiast pomiędzy nimi różnic w zakresie znaczenia nadawanego zasobom energii ani w poziomie ich utraty.

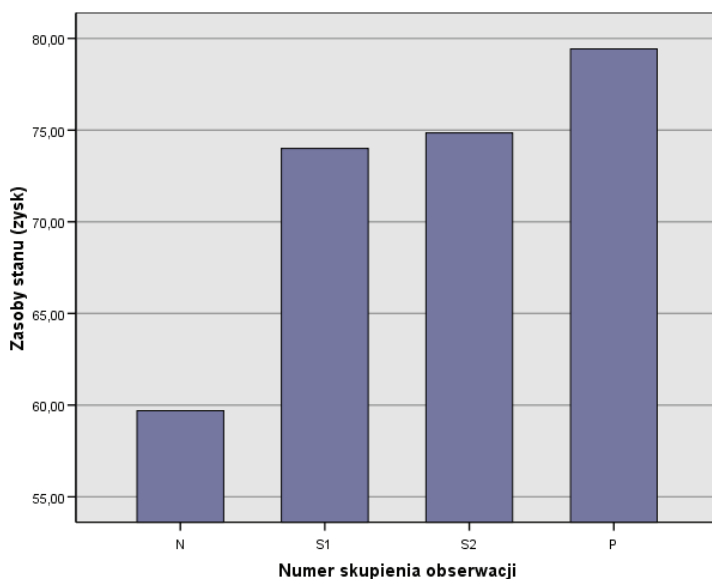
Wykres 4. Pozyskiwanie zasobów energii przez osoby prostytuujące się o różnym poziomie adaptacji (N=89); wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Najwięcej zasobów energii pozyskują osoby przystosowane (P), następnie ze średnim poziomem adaptacji (S2), średnim stopniem nieprzystosowania (S1), najmniej tego typu zasobów zdobywają respondenci nieprzystosowani (N). Istotnie statystycznie różnice ($p = 0,05$) odnotowano pomiędzy grupami badanych przystosowanych (P) i nieprzystosowanych (N) oraz średnio przystosowanych (S2) i nieprzystosowanych (N). Osoby przystosowane (P i S2) pozyskują znacznie więcej zasobów energii, takich jak:

- siła do zrealizowania podjętych zadań
- ubezpieczenie zdrowotne
- pieniądze na przyjemności
- pieniądze na transport
- zabezpieczenie finansowe w okresie emerytury.

Zasoby stanu

Osoby prostytuujące się ze zróżnicowanym poziomem przystosowania różnią się stopniem pozyskiwania zasobów stanu. Nie ma natomiast pomiędzy nimi różnic w zakresie znaczenia nadawanego temu kapitałowi ani w jego utracie.

Wykres 5. Pozyskiwanie zasobów stanu przez osoby prostytuujące się o różnym poziomie adaptacji (N=89): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Zasoby stanu w najwyższym stopniu pozyskują osoby przystosowane (P), następnie ze średnim potencjałem adaptacyjnym (S2) i średnim poziomem nieprzystosowania (S1). Najmniej tego rodzaju kapitału zdobywają nieprzystosowani (N). Różnice istotne statystycznie występują pomiędzy grupą osób przystosowanych (P) i nieprzystosowanych (N). Pierwszy zespół pozyskuje znacznie więcej zasobów stanu, takich jak:

- posiadanie przyjaciela
- pomoc w zrealizowaniu zadań w pracy
- pomoc w zrealizowaniu zadań w domu
- przynależność do organizacji, w których rozwijają swoje zainteresowania.

Osoby przystosowane posiadają rozwinięty system wsparcia, mogą liczyć na pomoc w rozwoju zainteresowań jak i w sytuacjach trudnych. Nieprzystosowani posiadają deficyt w zakresie wsparcia.

Zasoby materialne

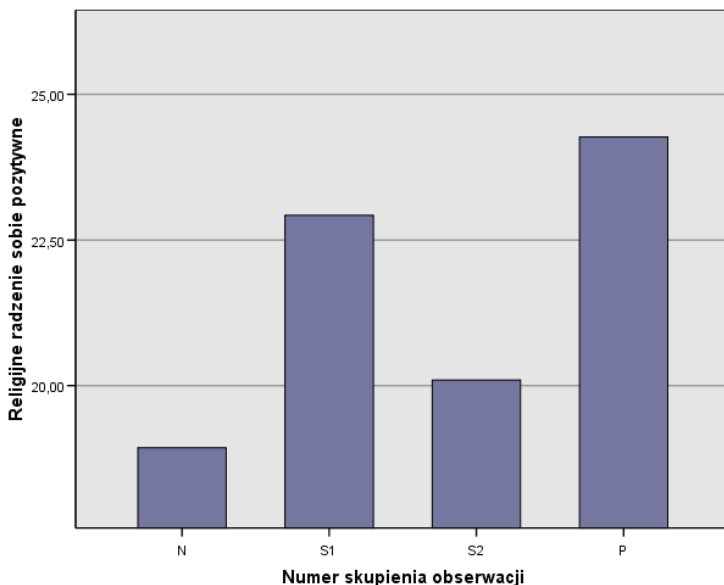
Nie odnotowano istotnych na poziomie statystycznym różnic pomiędzy grupami osób prostytuujących się ze zróżnicowanym poziomem przystosowania w zakresie znaczenia, pozyskiwania i utraty zasobów materialnych. Na podstawie tego można wnioskować, że dobra te nie są zmienną istotną w wyjaśnianiu przystosowania a zarazem w kształtowaniu pozytywnej adaptacji prostytutek.

Ad 3. Kształtowanie adaptacji osób prostytuujących się poprzez dwa rodzaje kapitału (zasoby wewnętrzne i zewnętrzne).

Pomiędzy prostytutkami z różnym poziomem adaptacji (P, S2, S1, N) nie odnotowano różnic istotnych statystycznie w zakresie znaczenia nadawanego zasobom wewnętrznym i zewnętrznym, ich pozyskiwania a także utraty.

Ad 4. Kształtowanie przystosowania prostytutek poprzez zasoby religijne.

Osoby prostytuujące się wykorzystują w różnym stopniu zasoby religijne. Różnice te nie osiągają jednak wartości istotnych statystycznie. Występują pewne tendencje do korzystania przez osoby prostytuujące się ze strategii religijnego radzenia sobie pozytywnego.

Wykres 6. Korzystanie ze strategii *Religijne radzenie sobie pozytywnie* przez osoby prostytuujące się (N=89): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla Kwestionariusza Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem BRIEF RCOPE K. Pargamenta w grupach N, S1, S2, P

Osoby przystosowane w większym stopniu niż nieprzystosowane wykorzystują strategię religijnego radzenia sobie pozytywnego. Respondentów tych cechuje:

- poszukiwanie łączności z Bogiem
- poszukiwanie Bożej miłości i opieki
- oczekiwanie pomocy od Boga, aby pozbyć się negatywnych emocji
- proszenie o przebaczenie grzechów
- próba odczytywania woli Bożej i realizacji jej w życiu
- odwoływanie się do Boga jako systemu wsparcia.

3. Strategie wzmacniające adaptację osób uprawiających prostytucję

Zjawisko prostytucji znane jest ludzkości od czasów starożytnych, w których nie było kojarzone z upadkiem moralnym, lecz traktowane jako akceptowana społecznie forma zarobkowania. Często była wręcz nakazana przez prawo i religię, jak np. u starożytnych Sumerów, gdzie każda kobieta miała obowiązek przynajmniej raz w życiu udać się do świątyni Inany – bogini miłości – i oczekiwać tam na mężczyznę, który ją wybierze. Otrzymywała za to wynagrodzenie pieniężne (Jędrzejko 2006). W ciągu wieków starano się uregulować to zajęcie w sposób prawny. Takie zapisy spotykamy już w prawie babilońskim, egipskim, greckim, kodeksie asyryjskim. W starożytnym Rzymie powszechnie występował nierząd uprawiany w świątyniach. Stamtąd pochodzi kult Westy – gdzie kobiety, tzw. westalki, z trzydziestu lat przebywania w świątyni, dziesięć poświęcały na świadczenie usług rozkoszy (Dufour 1997). W starożytnych Indiach prostytutki stanowiły odrębną grupę zawodową, zaś w Japonii obdarzane były szacunkiem (Jędrzejko 2006).

W dziejach ludzkości istnieje wiele prób prawnego uregulowania prostytucji. Na uwagę zasługują cztery systemy (por. Imieliński 1985; Kowalczyk-Jamnicka 1998; Jędrzejko 2006; Gardian 2007):

1. prohibicjonizm
2. reglamentaryzm
3. neoreglamentaryzm
4. abolicjonizm.

Prohibicjonizm, zwany inaczej systemem eksterminacyjnym, jest najstarszym ze znanych systemów prawnych. Zakładał on całkowity zakaz uprawiania prostytucji, a kara za jego złamanie spadała wyłącznie na kobietę i w żaden sposób nie sankcjonowała mężczyzn współuczestniczących w uprawianiu nierządu. System ten był powszechnie stosowany w średniowieczu, a na początku XX wieku rozwinął się również w Stanach Zjednoczonych. Punitywne podejście do problematyki

spowodowało, że prostytucja z jawnej przybrała formę ukrytą i została ściśle połączona ze zorganizowaną przestępczością. Obecnie prohibicjonizm funkcjonuje jeszcze w Portugalii, niektórych stanach USA i Chinach (Kowalczyk-Jamnicka 1998; Gardian 2007).

Reglamentaryzm został wprowadzony w wielu europejskich krajach w XVIII i XIX w. jako odpowiedź na nieskuteczny system prohibicyjny. Podstawowym celem przyjęcia nowej metody regulacji było ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób wenerycznych. Reglamentaryzm opierał się na założeniu, że popęd seksualny jest czymś wrodzonym dla mężczyzny, wskutek czego zawsze będzie istniało zapotrzebowanie na usługi prostytutek. Nowe rozwiązanie prawne zakładało całkowite przejście kontroli nad procederem nierządu przez organy państwowe, stąd system ten zwany jest również reglamentacją policyjną. Zakładał on rejestrację wszystkich kobiet uprawiających ten zawód, zgromadzenie prostytutek w domach publicznych i sprawowanie nad nimi kontroli medycznej. Jak pokazała historia, system ten nie sprawdził się, a przekazanie władzy nad uprawianiem prostytucji organom policyjnym doprowadziło w konsekwencji do wielu nieprawidłowości i nadużyć (Kowalczyk-Jamnicka 1998; Gardian 2007).

Neoreglamentaryzm – wyrósł z krytyki reglamentacji policyjnej pod koniec XIX w. i w pierwszej połowie XX w. Podstawową zmianą było zniesienie nadzoru policyjnego nad prostytutkami; nadal jednak obowiązywała przymusowa kontrola sanitarno-lekarska. Po raz pierwszy zwrócono uwagę na problem rehabilitacji i resocjalizacji tych kobiet. Działania profilaktyczne, zapobiegające szerzeniu się prostytucji, zostały powierzone organizacjom społecznym (Kowalczyk-Jamnicka 1998; Gardian 2007).

Abolicja – system obowiązujący obecnie w większości krajów – został zapoczątkowany w drugiej połowie XIX w. w Anglii przez znaną działaczkę społeczną Józefinę Butler (Kowalczyk-Jamnicka 1998). Zakładał on przede wszystkim zniesienie jakiegokolwiek przymusowej kontroli nad osobamiprostituującymi się i położenie nacisku na działalność profilaktyczną. Starania te miały na celu podniesienie świadomości społecznej dotyczącej nierządu, otoczenie szczególną troską młode dziewczyny zagrożone wystąpieniem patologii, ze względu na swoje pochodzenie, status materialny bądź sytuację życiową; wszechstronną reedukację, resocjalizację i readaptację społeczną kobietprostituujących się oraz zwalczanie i karanie wszelkich czynów związanych z eksploatacją prostytucji (Gardian 2007). System abolicyjny obejmuje swym zasięgiem znacznie szerszy zakres niż dotychczasowe rozwiązania prawne, przede wszystkim nie koncentruje się bezpośrednio na samym zjawisku nierządu, lecz na zwalczaniu jej uwarunkowań (Hołyst 1999). System abolicyjny został wprowadzony również w Polsce po ratyfikowaniu w 1952 roku Konwencji w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji.

Obecnie obowiązujące polskie prawo nie przewiduje kar wobec osób uprawiających prostytutkę. Penalizuje się zaś stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo – zapisy o tym znajdują się artykułach 203 oraz 204 kk¹ w rozdziale *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajowości*. Artykuł 203 kk stanowi: „kto, przemocą, groźbą bezprawną, podstępem lub wykorzystując stosunek zależności lub krytyczne położenie, doprowadza inną osobę do uprawiania prostytutki, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”. W art. 204 §1 kk mowa jest o podżeganiu do nierządu: „kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, nakłania inną osobę do uprawiania prostytutki lub jej to ułatwia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Zgodnie z art. 204 §2 kk sutenerem jest osoba, która „czerpie korzyści majątkowe z uprawiania prostytutki przez inną osobę”. W §3 mowa jest o ułatwianiu nierządu oraz czerpaniu korzyści z jego uprawiania przez osobę małoletnią – czyn ten jest zagrożony karą pozbawienia wolności od roku do 10 lat. Natomiast w §4 ustawodawca stanowi: „karze określonej w §3 podlega, kto zwabia lub uprowadza inną osobę w celu uprawiania prostytutki za granicą”. Zapis ten ma na celu zwalczanie handlu ludźmi.

Założenia do strategii opartej na potrzebach

Propozycja metody opartej na potrzebach zakłada, że każde oddziaływanie wobec osób marginalizowanych, w tymprostituujących się, powinno opierać się na realnych potrzebach tych, do których oddziaływanie to zostaje skierowane. Niestety, większość instytucji świadczących pomoc nie uwzględniła w przygotowaniu zakresu działań diagnozy potrzeb odbiorców wsparcia.

Założenie 1.

Diagnoza potrzeb – poprzez określenie:

- poziomu i rodzaju utraconych zasobów
- poziomu i typu posiadanego i pozyskiwanego kapitału
- zasobów ważnych dla jednostki.

Pierwszym etapem wszelkich działań skierowanych do osób uprawiających nierząd powinna być diagnoza ich potrzeb w kategoriach: określenie utraconych zasobów

- podmiotowych (takich jak poczucie własnej wartości, sprawczość, optymizm, sens życia i inne)

¹ Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny. DzU 1997 nr 88, poz. 840.

- energii (takich jak siły, zdrowie)
- stanu (systemy wsparcia: rodzinny, koleżeński, partnerski)
- określenie utraconych zasobów materialnych (przedmiotowych i finansowych)
- określenie utraconych zasobów religijnych (kontakt z Bogiem, rozwój duchowy)

oraz zweryfikowanie:

- posiadanych zasobów podmiotowych, energii, stanu, materialnych i religijnych
- kapitału ważnego dla osoby (takiego, który chce ona pozyskać, któremu nadaje dużą wartość).

Założenie 2.

Wykorzystanie wniosków z diagnozy do określenia celów oddziaływań readaptacyjnych.

Cele readaptacyjne powinny wynikać z ogólnych założeń rekomendowanych do pracy z osobami prostytuującymi się oraz szczegółowych wyników badań grupy, do której kierowane będzie wsparcie.

Główne cele można określić jako:

Cel 1. Zatrzymanie strat i zminimalizowanie ich negatywnych konsekwencji zdrowotnych (w wymiarze zdrowia fizycznego, psychicznego i duchowego) oraz społecznych.

Cel 2. Wzmacnianie zasobów (podmiotowych, energii, stanu, materialnych, religijnych) posiadanych przez osoby prostytuujące się.

Cel 3. Wsparcie (stymulacja) pozyskiwania zasobów ważnych dla osoby (w kontekście zasobów psychospołecznych w istotny sposób warunkujących prawidłową adaptację, jak i indywidualnych zainteresowań jednostki).

Cele szczegółowe powinny zostać dookreślone na podstawie otrzymanych wyników diagnozy funkcjonalnej.

Założenie 3.

Wyznaczenie zadań nakierowanych na realizację celów, wyznaczenie koordynatorów zadań i określenie odpowiedzialności za ich realizację.

Jest to ważna część procesu readaptacji ze względu na aktywizowanie osoby prostytuującej się, wyznaczenie obszarów odpowiedzialności, uczenie jej wyznaczania etapów osiągnięcia celu.

Założenie 4.

Weryfikacja zasobów podmiotowych, materialnych i technicznych dostępnych w lokalnej społeczności oraz weryfikacja zapotrzebowania na kapitał niezbędny do realizacji działań readaptacyjnych, spoza tej zbiorowości.

Efektywność readaptacji zależy w dużej mierze od możliwości wykorzystania zasobów wewnętrznych (lokalna społeczność) i wsparcia zewnętrznego (spoza niej). Znaczenie kapitału społecznego w profilaktyce i readaptacji podkreśla współcześnie wielu badaczy, społeczników i duchownych (Jan Paweł II 1987; Benedykt XVI 2009; Kalinowski 2010; Niewiadomska 2010).

Założenie 5.

Wzmacnianie kompetencji psychospołecznych (zasobów zarządzających) osób prostytuujących się.

Wzmacnianie zasobów kompetencyjnych (decyzyjnych, strategii radzenia sobie ze stresem, z negatywnymi emocjami i inne) prowadzi do zwiększenia kapitału adaptacyjnego ludzi prostytuujących się. Przyjmuje się założenie, że osoba radzi sobie (zaspokaja swoje potrzeby) przy pomocy zachowań ryzykownych (dewiacyjnych) w sytuacji braku zasobów potrzebnych do konstruktywnego poradzenia sobie z określoną sytuacją. Wzmacnianie kompetencji psychospołecznych wyposaża jednostkę w jakościowo nowe strategie zaradcze.

Założenie 6.

Odkrywanie indywidualnych sensów istnienia.

Istotą degradacji w procesie prostytuowania się jest postępujący redukcjonizm człowieka. Przyjmując założenie, że readaptacja jest procesem pozytywnym, odwrotnym do degradacji, należy ujmować osobę prostytuującą się w całości (wymiarze fizycznym, psychicznym i duchowym). Tutaj, zgodnie z założeniami koncepcji noetycznej, warunkiem skutecznej terapii jest odkrycie przez człowieka indywidualnego sensu życia (Popielski 2008). Poczucie sensowności egzystencji i swoich działań zmierzających do zrealizowania wyznaczonych celów należy do zasobów podmiotowych, często określanych wewnętrznymi czy zarządzającymi. Dominują one wśród kapitału podmiotowego.

Założenie 7.

Wzmacnianie poczucia własnej wartości.

Obniżone poczucie własnej wartości u prostytuujących się wynika z redukcjonizmu osoby do sfery seksualnej i przedmiotowego traktowania jej. Niezwykle ważnym działaniem readaptacyjnym staje się wobec tego praca nad wzmocnieniem poczucia własnej wartości, odzyskaniem lub zbudowaniem pozytywnego obrazu siebie. Człowiek posiadający pozytywny stosunek do siebie jest w stanie wchodzić w poprawne relacje społeczne.

Założenie 8.

Budowanie satysfakcjonujących kontaktów interpersonalnych.

Wsparcie osób prostytuujących się w nawiązywaniu nowych jakościowo relacji interpersonalnych jest niezmiernie ważnym procesem. Pozwalają one bowiem na: wzrost poczucia satysfakcji z kontaktów z drugim człowiekiem, budowanie systemu wsparcia, wspólny rozwój zainteresowań, poczucie bycia ważnym, wartościowym dla drugiej osoby, wspólne pomaganie innym.

Założenie 9.

Wsparcie rozwoju duchowego.

Sfera duchowości prostytutek pozostaje szczególnie zmarginalizowana. Osoby te w okresie pozytywnej readaptacji społecznej mają zwiększoną potrzebę rozwoju duchowego według indywidualnie wyznaczonych celów. Ludzie z wyższym poziomem przystosowania znacznie częściej niż ci z niskim potencjałem adaptacyjnym posługują się religijnymi strategiami radzenia sobie o charakterze pozytywnym.

Założenie 10.

Rozwój kompetencji zawodowych zwiększających szanse na zatrudnienie.

Obok rozwoju psychicznego i społecznego prostytuujących się w readaptacji ważne miejsce zajmuje powiększanie kompetencji zawodowych. Proceder ten bowiem najczęściej rozpoczynają osoby w bardzo młodym wieku, nie posiadające żadnego przygotowania zawodowego. W procesie readaptacji należy stworzyć im możliwość startu na rynku pracy poprzez wzmocnienie odpowiednich kwalifikacji.

Bibliografia:

- Benedykt XVI (2009). Caritas in veritate. www.opoka.pl, odczyt 14.08.2010 r.
- Budrewicz I. (1993). Młodzież o prostytutce – analiza wyników badań. W: T. Sołtysiak (red.). Młodzież o patologii społecznej i jej niektórych zjawiskach (alkoholizmie, narkomanii, prostytutce). Bydgoszcz: Wydawnictwa Uczelniane WSP w Bydgoszczy, s. 163-196.
- Dufour F. S. (1997). Historia prostytutki, t. 1, 2, 3. Gdynia: Uraeus.
- Gardian R. (2007). Zjawisko sponsoringu jako forma prostytutki kobiecej. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Hołyst B. (1999). Kryminologia. Warszawa: PWN.
- Imieliński K. (1985). Seksuologia, zarys encyklopedyczny. Warszawa: PWN.
- Jan Paweł II (1987). Sollicitudo rei socialis. www.opoka.pl, odczyt 14.08.2010 r.
- Jędrzejko M. (2006). Między seksualnością a prostytutką. W: M. Jędrzejko (red.). Prostitution jako problem społeczny, moralny i zdrowotny. Pułtusk-Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, s. 11-48.
- Jędrzejko M. (2006a). Prostitution – skala i charakter zjawiska w świetle badań. W: M. Jędrzejko (red.). Prostitution jako problem społeczny, moralny i zdrowotny. Pułtusk-Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, s. 49-71.
- Kalinowski M. (2010). Zasady konstytuujące profilaktyczny kapitał społeczny. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 13-28.

- Kodeks karny z wprowadzeniem (2004). Warszawa: C. H. Beck, art. 203-204.
- Kowalczyk-Jamnicka M. (1998). Społeczno-kulturowe uwarunkowania prostytucji w Polsce. Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Kowalczyk-Jamnicka M. (1998a). Charakterystyka współczesnej prostytucji W: B. Urban (red.). Problemy współczesnej patologii społecznej. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 177-193.
- Kowalczyk-Jamnicka M. (1999). Sytuacja opiekuńczo-wychowawcza w rodzinach nieletnich prostytutek. *Opieka, Wychowanie, Terapia* nr 1, s. 40-44.
- Kowalczyk-Jamnicka M. (1999a). Środowiskowe uwarunkowania prostytucji nieletnich dziewcząt (rodzina, szkoła, rówieśnicy). *Problemy Rodziny* nr 1, s. 54-59.
- Kurzępa J. (2005). Młodzież pogranicza – „świnki”, czyli o prostytucji nieletnich. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Moczyłowska J. (1994). Obraz świata dziewcząt trudniących się prostytucją. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 9, s. 34-36.
- Moczyłowska J. (1995). Poziom inteligencji u nieletnich dziewcząt trudniących się prostytucją. *Szkoła Specjalna* nr 5, s. 267-270.
- Moczyłowska J. (1996). Obraz siebie nieletnich trudniących się prostytucją. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* nr 5, s. 37-39.
- Niewiadomska I. (2010). Funkcje zasobów społecznych w działalności profilaktycznej. W: I. Niewiadomska, M. Kalinowski (red.). Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 47-67.
- Pawlak-Jordan B., Szulik M. (2006). Uraz psychiczny u dziewcząt zmuszanych do prostytucji. *Dziecko Krzywdzone* nr 16, s. 1-6.
- Pływaczewski W., Kędzierska G. (2002). Handel żywym towarem a zjawisko prostytucji nieletnich dziewcząt. W: A. Czarnocki (red.). Przeciwdziałania wobec zjawiska przymuszonej prostytucji i handlu kobietami: współpraca zainteresowanych organizacji i służb. Warszawa: Fundacja „Pro Caritate”, s. 15-26.
- Popielski K. (2008). Psychologia egzystencji. Wartości w życiu. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sztobryn-Giercuskiewicz J. (2004). Psychologiczne aspekty prostytucji. Łódź: Wydawnictwo Dajas.
- Sztobryn-Giercuskiewicz J. (2004). Psychologiczne aspekty prostytucji. Łódź: Wydawnictwo Dajas.
- Śpila B. (2006). Aspekty zdrowotne i psychiczne prostytucji ze szczególnym uwzględnieniem prostytucji nieletnich. W: M. Jędrzejko (red.). Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny. Pułtusk-Warszawa: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, s. 73-97.
- Tkaczyk-Sztylkowska W. (2002). Prostytucja nieletnich. W: A. Czarnocki (red.). Przeciwdziałania wobec zjawiska przymuszonej prostytucji i handlu kobietami: współpraca zainteresowanych organizacji i służb. Warszawa: Fundacja „Pro Caritate”, s. 27-33.
- Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny. DzU 1997 nr 88, poz. 840.

BIOGRAMY

Mirosław Kalinowski – prof. dr hab., profesor nauk teologicznych, kapłan archidiecezji warmińskiej. Dyrektor Instytutu Nauk o Rodzinie (2002-2005), kierownik Katedry Opieki Społecznej, Paliatywnej i Hospicyjnej. Organizator Podyplomowego Studium Profilaktyki i Terapii od Narkotyków (instytucja certyfikowana przez Ministra Zdrowia) oraz Podyplomowego Studium Duszpasterstwa i Poradnictwa Specjalnego. W roku 2004 został mianowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przewodniczącym zespołu ekspertów ds. standardów nauczania kierunku nauki o rodzinie. Pełnił funkcję prorektora ds. nauki i współpracy z zagranicą KUL (2004-2008). Ekspert nauk o rodzinie Państwowej Komisji Akredytacyjnej w Zespole Nauk Społecznych i Prawnych. Przewodniczący Kolegium Dziekanów Wydziałów Teologii w Polsce. Postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Wykładowca uczelni krajowych i zagranicznych: Kolegium Teologicznego w Olsztynie oraz Instytutu Teologiczno-Historycznego w Olsztynie, Seminarium Duchownego Księży Marianów w Lublinie, Instytutu Pastoralno-Liturgicznego Spiskiej Kapituły na Słowacji, Instytutu Teologiczno-Historycznego, Seminarium Duchownego w Elblągu, Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Bratysławskiego w Trnawie na Słowacji, Instytutu Pastoralnego we Lwowie, Katolickiego Uniwersytetu w Rużomberoku na Słowacji. Konsultant Komisji Duszpasterskiej Episkopatu Polski. Wykładowca w studium podyplomowym w Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie.

Główne kierunki badań: profilaktyka patologii społecznej, problematyka chorych terminalnie i ich rodzin; problematyka zespołu wspierającego; opieka paliatywna i hospicyjna; teologia pastoralna.

Najważniejsze publikacje: *Duszpasterstwo hospicyjne. Studium pastoralne na podstawie badań wybranych ośrodków hospicyjnych w Polsce.* Lublin 2001 ss. 403; *Towarzystwo w cierpieniu. Posługa hospicyjna.* Lublin 2002 ss. 216; Kalinowski M., Niewiadomska I., Sikorski D. *Kulty publiczności.* W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2005 ss. 198; Kalinowski M., Czuma I., Kuć M., Kulik A. *Praca.* W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin: 2005 ss. 207; *Wspólnoty nadziei. Realizacja zasada życia społecznego w ruchu hospicyjnym.* Lublin 2007 ss. 330.

Członkostwo w organizacjach naukowych: Członek Sekcji Pastoralistów Polskich, Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Ogólnopolskiego Forum Ruchu Hospicyjnego,

Rady Naukowej i Komitetu Redakcyjnego z. 10 (*Nauki o Rodzinie*) *Roczników Teologicznych*, Görres Gesellschaft w Kolonii (Niemcy), Kapituły Nagrody Imienia św. Kamila, Zespołu Kierunków Studiów Społecznych i Prawnych Państwowej Komisji Akredytacyjnej. Przewodniczący Komitetu Sterującego Ogólnopolskiej Sieci Uczelni Wolnych od Uzależnień działającej pod patronatem Prezydenta RP i Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich. Przewodniczący Konwentu Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów z siedzibą w Lublinie w latach 2006-2009.

Projekty badawcze: kierownik projektu badawczego Ruch Hospicyjny w Polsce, finansowany przez Ministerstwo Nauk i Szkolnictwa Wzwyższego (1998-2000), kierownik projektu współfinansowanego przez Unię Europejską: *Więzi społeczne zamiast więzień*. Wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem (2009-2011), realizowanego w ramach Europejskiego Programu Operacyjnego „Kapitał Ludzki”.

Redakcja prac zbiorowych: *Środowiska specjalnej troski*. Red. M. Kalinowski. Lublin 2003 ss. 220; *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*. Red. M. Kalinowski. Lublin 2005 ss. 370; *Etyka żołnierska. Etyka w służbie ojczyzny*. Red. M. Kalinowski, K. Jeżyńska, J. Gałkowski. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej 2008 ss. 207; *Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*. Red. M. Kalinowski, I. Niewiadomska. Lublin 2010 ss. 435.

Iwona Niewiadomska – doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie psychologii, profesor nadzwyczajny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, magister prawa.

Pełnione funkcje: Dyrektor Instytutu Psychologii KUL, Kierownik Katedry Psychofilaktyki Społecznej w Instytucie Psychologii KUL, pełnomocnik Rektora KUL ds. profilaktyki i spraw związanych z bezpieczeństwem, Kierownik Podyplomowego Studium Profilaktyki i Terapii Uzależnienia od Narkotyków w KUL, Kierownik Zakładu Psychologii Sądowej i Penitencjarnej w Instytucie Psychologii Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Realizacja projektów badawczych: opracowanie diagnozy profilaktycznej dla studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (grant badawczy Komitetu Badań Naukowych w 2004 r.); wspólnie z Centralnym Zarządem Służby Więziennej realizacja projektu badawczego, mającego na celu ewaluację oddziaływań terapeutycznych w 32 ośrodkach więziennej terapii uzależnień (2006-2009), funkcja koordynatora merytorycznego w projekcie badawczo-aplikacyjnym pt. „Więzi społeczne zamiast więzień” realizowanym w latach 2009-2011 w ramach Europejskiego Programu Operacyjnego „Kapitał Ludzki”.

Realizacja projektów profilaktycznych: współautorstwo programu zintegrowanego systemu bezpieczeństwa w środowisku akademickim KUL (2004), opracowanie i realizacja programu profilaktycznego w KUL obejmującego m.in. przeprowadzenie ogólnouniwersyteckiej diagnozy profilaktycznej na grupie 4000 studentów KUL, zainicjowanie działania Wolontariatu Studentów KUL, przeprowadzenie szkoleń dla opiekunów lat w zakresie wspierania młodzieży akademickiej w sytuacjach trudnych (2004-2005), współautorstwo programu zintegrowanej profilaktyki uzależnień w środowiskach akade-

mickich „Ogólnopolska Sieć Uczelni Wolnych od Uzależnień OSUWU” (2004), nadzór merytoryczny nad ogólnouniwersytecką diagnozą profilaktyczną na grupie 4000 studentów KUL (2006-2009), nadzór merytoryczny nad punktem konsultacyjnym na terenie KUL dla studentów doświadczających negatywnych skutków używania substancji psychoaktywnych (2007), uczestnictwo w realizacji rządowego programu ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej” (2007-2008).

Zainteresowania naukowe: poszukiwanie psychospołecznych czynników ryzyka patologii społecznych, psychoprofilaktyka patologii społecznych, kryminologia, wiktymologia, psychologia sądowa, prawo karne wykonawcze, psychologia penitencjarna, terapia uzależnień chemicznych i czynnościowych.

Najważniejsze publikacje naukowe: Niewiadomska I. *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin 2007 ss. 615; Niewiadomska I., Sikorska-Głodowicz M. *Alkohol*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2004 ss. 212; Niewiadomska I., Stanisławczyk P. *Narkotyki*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin: 2004 ss. 274; Niewiadomska I., Chwaszcz J., Kołodziej B., Śpila B. *Seks*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2004 ss. 226; Niewiadomska I., Kulik A., Hajduk A. *Jedzenie*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2005 ss. 272; Niewiadomska I., Brzezińska M., Lelonek B. *Hazard*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2005 ss. 232; Niewiadomska I., Kalinowski M., Sikorski D. *Kulty publiczności*. W serii: Uzależnienia: fakty i mity. Lublin 2005 ss. 198.

Redakcja monografii naukowych: Cekiera Cz., Niewiadomska I. *Rozwój osoby w teorii dezintegracji pozytywnej*. Lublin 1997 ss. 179; Cekiera Cz., Niewiadomska I. *Profilaktyka uzależnień drogą do wolności człowieka*. Lublin 2001 ss. 298; Kuć M., Niewiadomska I. *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin 2004 ss. 334; Świtka J., M. Kuć, Niewiadomska I. *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność resocjalizacji*. Lublin 2004 ss. 357; Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I. *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Lublin 2005 ss. 296; Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I. *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Lublin 2005 ss. 262; Kalinowski M., Niewiadomska I. *Wezwani do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań dewiantycznych*. Lublin 2010 ss. 432; Gulla B., Niewiadomska I., Wysocka-Pleczyk M. *Białe plamy w psychologii sądowej*. Kraków 2010 ss. 359.

WYKAZ SKRÓTÓW

AB	– Archiwum Biblioteki
ATK	– Akademia Teologii Katolickiej
COR	– conservation of resources theory
COSSW	– Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej
CV	– encyklika Caritas in veritate
CZSW	– Centralny Zarząd Służby Więziennej
DzU	– Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
GWP	– Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
GWSH	– Gdańska Wyższa Szkoła Handlowa
HFPC	– Helsińska Fundacja Praw Człowieka
IK	– Instytut Kościuszki
IPN	– Instytut Psychiatrii i Neurologii
IPZ	– Instytut Psychologii Zdrowia
ISP	– Instytut Spraw Publicznych
KBPN	– Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii
KGP	– Komenda Główna Policji
k.k., kk	– kodeks karny
KUL	– Katolicki Uniwersytet Lubelski
MEN	– Ministerstwo Edukacji Narodowej
MSWiA	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
MZIOP	– Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej
PAN	– Polska Akademia Nauk
PARPA	– Polska Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
PTHP	– Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej
PTP	– Polskie Towarzystwo Psychologiczne
PTS	– Polskie Towarzystwo Suicydologiczne
PWN	– Wydawnictwo Naukowe PWN
PZC	– Parafialne Zespoły Caritas
RCOPE	– religious coping
RISB	– Rotter Incomplete Sentences Blank
RW KUL	– Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
SpS	– encyklika Spe salvi

TN KUL	– Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
TZZ	– Teoria Zachowania Zasobów
UAM	– Uniwersytet Adama Mickiewicza
UG	– Uniwersytet Gdański
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
UMCS	– Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
u.p.n.	– Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich
UW	– Uniwersytet Warszawski
UWM	– Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
WAM	– Wojskowa Akademia Medyczna
WO	– wynik ogólny
WSiP, WSZiP	– Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
WSP	– Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WSPS	– Wyższa Szkoła Psychologii Społecznej
Wyd.	– Wydawnictwo, Wydawnictwa
Wyd. Akadem.	– Wydawnictwo Akademickie
Wyd. Nauk.	– Wydawnictwo Naukowe, Wydawnictwa Naukowe

ANEKSY

ANEKS DO ROZDZIAŁU III

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	66,67	162,05	115,1396	15,19519
Relacje z innymi	6,00	27,00	17,8711	3,96189
Relacje rodzinne	3,00	25,00	13,2781	3,97720
Stosunek do siebie	3,33	24,00	14,7702	3,18222
Dążenia i cele	10,00	37,33	24,3363	4,53783
Doświadczane problemy	16,00	40,00	28,6568	4,58263
Stosunek do wartości	,00	28,00	10,0775	4,79303

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N1 (N=29)	264,6190	47,83877	F=1,314; p<0,275 (n.i.)	P-N1 n.i.; P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	273,6471	47,76497		
	S (N=57)	289,0541	49,10021		
	P (N=24)	279,0000	38,37534		
	Ogółem (N=128)	278,7766	46,85121		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N1 (N=29)	193,1905	44,06656	F=4,347; p<0,007	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i. N1-S, p<0,009
	N2 (N=18)	224,9412	37,98926		
	S (N=57)	236,6944	52,92951		
	P (N=24)	229,8947	33,32482		
	Ogółem (N=128)	223,3333	47,35856		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N1 (N=29)	134,6667	48,05344	F=2,302; p<0,082(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	177,5882	59,61025		
	S (N=57)	170,8611	82,15983		
	P (N=24)	137,2632	63,68311		
	Ogółem (N=128)	157,0538	69,49294		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N1 (N=29)	35,5238	9,89757	F=1,407; p<0,246(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	39,1176	7,39833		
	S (N=57)	39,2162	7,99352		
	P (N=24)	35,6842	8,05573		
	Ogółem (N=128)	37,6596	8,42367		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N1 (N=29)	80,1429	12,52711	F=1,231; p<0,303(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	79,2941	15,72325		
	S (N=57)	85,8919	14,86193		
	P (N=24)	82,8947	11,25904		
	Ogółem (N=128)	82,8085	13,92706		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N1 (N=29)	87,8095	18,21708	F=1,501; p<0,220(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	92,2941	16,39270		
	S (N=57)	97,3514	18,34426		
	P (N=24)	95,6842	13,75602		
	Ogółem (N=128)	93,9681	17,28350		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N1 (N=29)	61,1429	12,09250	F=1,196; p<0,316(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	62,9412	11,97117		
	S (N=57)	66,5946	10,72759		
	P (N=24)	64,7368	9,57335		
	Ogółem (N=128)	64,3404	11,09543		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N1 (N=29)	25,7619	7,87975	F=1,597; p<0,196(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	31,2353	6,61938		
	S (N=57)	29,6111	9,74614		
	P (N=24)	29,9474	7,25315		
	Ogółem (N=128)	29,1075	8,43706		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N1 (N=29)	61,0476	15,24295	F=4,663; p<0,004	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i. N1-S, p<0,006
	N2 (N=18)	67,7647	9,73094		
	S (N=57)	74,6944	15,05574		
	P (N=24)	71,2632	11,34726		
	Ogółem (N=128)	69,6452	14,36833		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N1 (N=29)	63,9048	16,51940	F=3,065; p<0,032	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i. N1-S, p<0,043
	N2 (N=18)	74,5294	14,93786		
	S (N=57)	77,8333	20,02070		
	P (N=24)	76,5263	14,85249		
	Ogółem (N=128)	73,8172	18,00359		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji		Wyniki testów post hoc
				F	p	
Zasoby energetyczne (zyski)	N1 (N=29)	42,4762	10,57648	F=5,334; p<0,002		P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i. N1-S, p<0,002
	N2 (N=18)	51,4118	10,50035			
	S (N=57)	54,5556	13,22648			
	P (N=24)	52,1579	7,53704			
	Ogółem (N=128)	50,7634	11,95590			

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji		Wyniki testów post hoc
				F	p	
Zasoby materialne (strata)	N1 (N=29)	18,6667	9,11775	F=1,213; p<0,310(n.i.)		P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	23,2353	10,10897			
	S (N=57)	22,6389	11,30399			
	P (N=24)	18,7895	9,79557			
	Ogółem (N=128)	21,0645	10,36592			

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N1 (N=29)	40,6190	12,48790	F=3,144; p<0,029	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	53,8235	15,28576		
	S (N=57)	52,0556	23,66063		
	P (N=24)	40,1579	18,33110		
	Ogółem (N=128)	47,3656	19,76590		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N1 (N=29)	43,0952	16,94079	F= 1,841; p<0,146(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	58,8235	23,60941		
	S (N=57)	55,3056	30,05692		
	P (N=24)	45,7368	24,49454		
	Ogółem (N=128)	51,2366	25,66905		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N1 (N=29)	32,2857	12,07950	F=2,393; p<0,074(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	41,7059	14,18522		
	S (N=57)	40,8611	18,61359		
	P (N=24)	32,5789	13,48792		
	Ogółem (N=128)	37,3871	15,90600		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=29)	87,7692	14,41751	F=0,925; p<0,431(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	86,7222	16,71493		
	S (N=57)	92,4314	17,24906		
	P (N=24)	91,9524	11,85949		
	Ogółem (N=128)	90,4138	15,69274		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=29)	120,0385	26,30510	F=0,364; p<0,779(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	127,1111	20,89438		
	S (N=57)	125,8627	29,26911		
	P (N=24)	123,7143	21,01700		
	Ogółem (N=128)	124,3621	25,89860		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N1 (N=29)	70,1154	16,81268	F=1,941; p<0,127(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	74,0000	11,20924		
	S (N=57)	78,9608	18,23180		
	P (N=24)	77,7143	11,55051		
	Ogółem (N=128)	75,9828	16,14391		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (zysk)	N1 (N=29)	89,1923	26,73428	F=1,337; p<0,266(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	102,2222	22,50113		
	S (N=57)	99,9608	30,51620		
	P (N=24)	102,1429	19,34499		
	Ogółem (N=128)	98,2931	26,93083		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N1 (N=29)	51,6923	22,62347	F=1,545; p<0,207(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	60,1111	17,86185		
	S (N=57)	56,3400	24,12265		
	P (N=24)	46,3810	20,52432		
	Ogółem (N=128)	54,0609	22,45		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N1 (N=29)	71,5385	38,07386	F=0,961; p<0,414(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	81,8889	32,82196		
	S (N=57)	75,0800	36,77668		
	P (N=24)	63,4286	30,25652		
	Ogółem (N=128)	73,2174	35,38629		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N1 (N=29)	16,7826	5,86946	F=0,720; p<0,543(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	16,1429	5,97246		
	S (N=57)	17,0976	5,40742		
	P (N=24)	14,9524	5,50887		
	Ogółem (N=128)	16,4343	5,59366		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamena w grupie osób pochodzących z wielodzietnych rodzin (N=128)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N1 (N=29)	18,6522	7,04278	F=3,210; p<0,027	P-N1, p<0,05 P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=18)	22,7857	6,45909		
	S (N=57)	20,3415	5,35542		
	P (N=24)	23,6190	5,03464		
	Ogółem (N=128)	20,9899	6,07856		

ANEKS DO ROZDZIAŁU IV

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	70,86	186,32	128,6057	16,57196
Relacje z innymi	7,00	33,00	18,9545	4,10385
Relacje rodzinne	5,00	33,00	17,6357	4,63521
Stosunek do siebie	5,00	28,00	16,4398	3,16254
Dążenia i cele	12,00	40,00	26,1528	4,59642
Doświadczane problemy	13,33	44,00	30,8075	4,88207
Stosunek do wartości	,00	38,00	10,9354	4,84038

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=88)	255,7397	49,76920	F=9,992; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	273,8661	43,59612		
	S2 (N=173)	281,3101	38,58934		
	P (N=151)	288,6786	36,61861		
	Ogółem (N=553)	276,9085	42,85481		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=88)	191,5753	46,42494	F=7,615; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 p<0,047 P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	203,4286	37,98665		
	S2 (N=173)	214,6357	47,23312		
	P (N=151)	219,8393	41,52879		
	Ogółem (N=553)	209,1056	44,33143		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=88)	159,9041	50,74368	F=6,372; p<0,001	P-N p<0,034 P-S1 n.i. P-S2 p<0,011
	S1 (N=140)	137,4732	48,49110		
	S2 (N=173)	159,3333	58,83642		
	P (N=151)	135,8839	55,30077		
	Ogółem (N=553)	147,5188	54,97859		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=88)	35,5205	8,40818	F=4,421; p<0,004	P-N p<0,037 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	37,0625	7,42807		
	S2 (N=173)	38,9845	7,14251		
	P (N=151)	38,7768	6,98094		
	Ogółem (N=553)	37,8310	7,49617		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=88)	75,5068	15,05741	F=10,360; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	82,4643	12,86095		
	S2 (N=173)	82,3566	12,10811		
	P (N=151)	86,1161	11,39997		
	Ogółem (N=553)	82,1995	13,09459		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=88)	84,5753	18,34539	F=10,494; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	91,6429	17,09110		
	S2 (N=173)	94,8760	14,89810		
	P (N=151)	97,4018	14,17170		
	Ogółem (N=553)	92,9249	16,47584		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=88)	60,1370	12,46809	F=6,038; p<0,001	P-N p<0,002 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	62,6964	11,43949		
	S2 (N=173)	65,0930	9,62455		
	P (N=151)	66,3839	9,78991		
	Ogółem (N=553)	63,9531	10,87718		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=88)	26,0000	8,05881	F=2,175; p<0,090	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	25,3839	6,67015		
	S2 (N=173)	27,6977	9,47662		
	P (N=151)	27,4464	7,38862		
	Ogółem (N=553)	26,7324	8,05707		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=88)	58,1918	14,22699	F= 12,923; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	66,2143	13,74965		
	S2 (N=173)	67,2868	14,62030		
	P (N=151)	71,2232	13,45443		
	Ogółem (N=553)	66,4812	14,60365		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=88)	62,8219	16,45899	F=6,602; p<0,001	P-N p<0,009 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	65,2321	13,82450		
	S2 (N=173)	70,9845	17,43828		
	P (N=151)	70,9821	15,30647		
	Ogółem (N=553)	68,0728	16,13230		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=88)	44,5616	12,06117	F=4,226; p<0,006	P-N p<0,014 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	46,5982	10,29953		
	S2 (N=173)	48,6667	11,94867		
	P (N=151)	50,1875	11,54976		
	Ogółem (N=553)	47,8192	11,58021		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=88)	20,5616	7,83154	F=3,265; p<0,021	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	18,1982	7,34330		
	S2 (N=173)	21,1938	9,23316		
	P (N=151)	18,7411	8,80085		
	Ogółem (N=553)	19,6565	8,48859		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=88)	49,8493	17,28573	F=7,736; p<0,001	P-N p<0,002 P-S1 n.i. P-S2 p<0,003
	S1 (N=140)	42,2883	14,89136		
	S2 (N=173)	48,3333	18,36791		
	P (N=151)	40,0446	17,11876		
	Ogółem (N=553)	44,8306	17,39685		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=88)	51,8493	17,52987	F=5,785; p<0,001	P-N p<0,038 P-S1 n.i. P-S2 p<0,013
	S1 (N=140)	44,7143	16,87069		
	S2 (N=173)	51,6047	20,70040		
	P (N=151)	43,6786	18,52936		
	Ogółem (N=553)	47,7512	18,95565		

Tabela 16. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=88)	37,0438	12,78277	F=4,495; p<0,004	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	33,1081	12,04714		
	S2 (N=173)	38,2016	14,32730		
	P (N=151)	33,4196	13,69464		
	Ogółem (N=553)	35,5153	13,49512		

Tabela 17. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=88)	83,3514	16,41702	F=9,066; p<0,001	P-N p<0,000 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	90,2397	14,05526		
	S2 (N=173)	91,3862	13,27602		
	P (N=151)	94,0310	14,10227		
	Ogółem (N=553)	90,5501	14,59775		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=88)	115,5270	24,07933	F=6,311; p<0,001	P-N p<0,002 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	121,6364	22,94522		
	S2 (N=173)	127,3172	22,73693		
	P (N=151)	128,3256	22,49450		
	Ogółem (N=553)	124,2687	23,32785		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=88)	63,7973	15,37742	F=14,590; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	72,4250	14,68302		
	S2 (N=173)	73,5586	16,60232		
	P (N=151)	78,4574	14,09511		
	Ogółem (N=553)	73,0748	15,91132		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=88)	85,4865	24,45642	F=4,008; p<0,007	P-N p<0,005 P-S1 p<0,003 P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	86,4583	19,59673		
	S2 (N=173)	91,9310	26,73420		
	P (N=151)	95,1318	23,04797		
	Ogółem (N=553)	90,3910	23,91793		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=88)	54,6486	18,34407	F=6,390; p<0,001	P-N p<0,003 P-S1 n.i. P-S2 p<0,019
	S1 (N=140)	46,5126	16,94001		
	S2 (N=173)	51,6345	20,14524		
	P (N=151)	44,3672	19,40528		
	Ogółem (N=553)	48,8090	19,20596		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=88)	68,6892	25,52084	F=4,222; p<0,006	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	60,0840	24,47225		
	S2 (N=173)	70,1517	30,16766		
	P (N=151)	61,5156	26,53744		
	Ogółem (N=553)	64,9764	27,35630		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta w grupie młodzieży pochodzącej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=88)	17,8795	6,60266	F=2,660; p<0,048	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	17,0538	5,48898		
	S2 (N=173)	17,5779	5,54339		
	P (N=151)	15,9286	5,41727		
	Ogółem (N=553)	17,0690	5,71861		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta w grupie mlodziarzy pochodzacej z rodzin alkoholowych (N=553)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=88)	16,6024	6,58146	F=2,899; p<0,035	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=140)	18,6231	7,30855		
	S2 (N=173)	18,9740	6,73586		
	P (N=151)	19,3095	6,92527		
	Ogółem (N=553)	18,5680	6,95441		

ANEKS DO ROZDZIAŁU V

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie sierot społecznych (N=227)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	97,89	186,32	131,3562	15,37993
Relacje z innymi	8,40	30,00	19,2207	4,07473
Relacje rodzinne	8,00	33,00	18,4079	4,66701
Stosunek do siebie	3,33	28,33	16,9585	3,30954
Dążenia i cele	17,00	42,29	26,9170	4,42752
Doświadczane problemy	13,33	42,29	31,4201	4,69175
Stosunek do wartości	,00	35,00	10,7993	4,70744

Tabela 2. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=37)	255,3438	50,04618	F=2,557; p<0,057(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	267,5641	40,42133		
	S2 (N=80)	276,3770	43,82661		
	P (N=51)	283,0541	45,55823		
	Ogółem (N=227)	271,8225	45,31810		

Tabela 3. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=37)	210,1250	45,74244	F=4,484; p<0,005	P-N n.i. P-S1 p<0,018 P-S2 p<0,023
	S1 (N=59)	206,6923	36,65138		
	S2 (N=80)	210,1311	38,43370		
	P (N=51)	236,6216	43,36047		
	Ogółem (N=227)	215,1361	41,86258		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=37)	150,9375	59,94779	F=0,981; p<0,403(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	151,7949	45,53898		
	S2 (N=80)	143,5738	48,71258		
	P (N=51)	162,1081	56,10347		
	Ogółem (N=227)	150,9231	51,97596		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=37)	34,8750	9,78725	F=2,699; p<0,048	P-N p<0,05 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	37,6667	7,43156		
	S2 (N=80)	38,3115	8,41138		
	P (N=51)	40,6486	8,42027		
	Ogółem (N=227)	38,0237	8,60783		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Odchylenie standardowe		Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
		Średnia			
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=37)	76,7188	13,99824	F=1,813; p<0,147(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	79,7436	13,65114		
	S2 (N=80)	82,6885	12,69585		
	P (N=51)	82,9189	13,14530		
	Ogółem (N=227)	80,9290	13,36421		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Odchylenie standardowe		Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
		Średnia			
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=37)	83,1250	19,05129	F=2,758; p<0,044	P-N p<0,05 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	89,8462	13,87261		
	S2 (N=80)	91,0656	18,05258		
	P (N=51)	94,7838	16,90847		
	Ogółem (N=227)	90,0947	17,39569		

Tabela 8. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=37)	60,6250	11,82057	F=1,642; p<0,182(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	60,3077	11,47343		
	S2 (N=80)	64,3115	11,44922		
	P (N=51)	64,7027	11,94168		
	Ogółem (N=227)	62,7751	11,70049		

Tabela 9. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=37)	27,2500	8,49668	F=4,736; p<0,003	P-N n.i. P-S1 p<0,010 P-S2 p<0,023
	S1 (N=59)	26,0000	7,28011		
	S2 (N=80)	27,0984	8,05130		
	P (N=51)	32,4054	8,80486		
	Ogółem (N=227)	28,0355	8,40698		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=37)	65,4688	12,43041	F=2,777; p<0,043	P-N n.i. P-S1 p<0,05 P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	64,5128	12,01068		
	S2 (N=80)	66,9016	13,49037		
	P (N=51)	72,5405	14,19428		
	Ogółem (N=227)	67,3136	13,33639		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=37)	49,9688	11,97978	F=3,704; p<0,013	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 p<0,035
	S1 (N=59)	46,9744	10,94841		
	S2 (N=80)	48,2623	10,75004		
	P (N=51)	54,7297	10,75910		
	Ogółem (N=227)	49,7041	11,30192		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=37)	67,4375	16,49817	F=3,556; p<0,013	P-N n.i. P-S1 p<0,027 P-S2 p<0,052
	S1 (N=59)	69,2051	12,32921		
	S2 (N=80)	67,8689	15,18165		
	P (N=51)	76,9459	14,39704		
	Ogółem (N=227)	70,0828	15,00017		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=37)	21,1563	9,39838	F=1,569; p<0,199(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	18,6923	7,38118		
	S2 (N=80)	20,1311	7,81979		
	P (N=51)	22,6486	8,72804		
	Ogółem (N=227)	20,5444	8,28794		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=37)	46,2813	18,98086	F=1,015; p<0,387(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	46,6923	13,74802		
	S2 (N=80)	42,4590	15,28788		
	P (N=51)	47,7568	18,37027		
	Ogółem (N=227)	45,3195	16,42891		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=37)	48,5313	20,00643	F=1,369; p<0,254(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	50,6923	18,00607		
	S2 (N=80)	46,8033	17,22481		
	P (N=51)	54,2162	17,98940		
	Ogółem (N=227)	49,6509	18,18038		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=37)	34,9688	14,23191	F=0,517; p<0,671(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	35,7179	12,06114		
	S2 (N=80)	34,1803	12,06718		
	P (N=51)	37,4865	14,22561		
	Ogółem (N=227)	35,4083	12,93087		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=37)	114,5152	25,45354	F=1,991; p<0,117(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	120,1163	21,44007		
	S2 (N=80)	121,1194	28,80947		
	P (N=51)	129,0000	23,61757		
	Ogółem (N=227)	121,3736	25,73844		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=37)	72,3438	13,05228	F=1,991 p<0,117(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	69,6585	13,35779		
	S2 (N=80)	73,1846	14,83018		
	P (N=51)	78,4615	16,09650		
	Ogółem (N=227)	73,3785	14,68449		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=37)	72,3438	13,05228	F=2,558; p<0,057(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	69,6585	13,35779		
	S2 (N=80)	73,1846	14,83018		
	P (N=51)	78,4615	16,09650		
	Ogółem (N=227)	73,3785	14,68449		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=37)	91,5938	25,11632	F=3,785; p<0,012	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 p<0,025
	S1 (N=59)	89,6585	22,10838		
	S2 (N=80)	89,6769	21,21476		
	P (N=51)	103,8462	23,40551		
	Ogółem (N=227)	93,1412	23,17810		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=37)	50,7500	20,51907	F=0,794; p<0,499(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	50,8780	15,92356		
	S2 (N=80)	47,2000	16,22710		
	P (N=51)	52,3846	20,74357		
	Ogółem (N=227)	49,8362	18,02370		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=37)	67,1875	29,83875	F=0,664; p<0,575(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	65,8780	25,68676		
	S2 (N=80)	65,3538	25,35525		
	P (N=51)	72,5641	26,74223		
	Ogółem (N=227)	67,3955	26,51354		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=37)	17,3611	5,06051	F=3,422; p<0,018	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=59)	19,9216	5,75098		
	S2 (N=80)	16,9726	5,12340		
	P (N=51)	18,5652	5,36512		
	Ogółem (N=227)	18,1262	5,42205		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta w grupie sierot społecznych (N=227)

Zmienna Religijne radzenie sobie pozytywne	Grupy N (N=37)	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji		Wyniki testów post hoc
				F=2,988, p<0,032		
	S1 (N=59)	18,9412	6,62242			P-N p<0,041
	S2 (N=80)	18,1233	6,60586			P-S1 n.i.
	P (N=51)	20,0217	7,13205			P-S2 n.i.
	Ogółem (N=227)	18,3252	6,80932			

ANEKS DO ROZDZIAŁU VI

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie eurosierot (N=277)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	68,72	171,43	124,4421	17,73282
Relacje z innymi	8,00	33,00	18,8668	4,03963
Relacje rodzinne	2,00	31,00	15,6884	4,83086
Stosunek do siebie	2,00	25,00	16,1752	3,43321
Dążenia i cele	10,00	39,00	25,6825	4,70844
Doświadczane problemy	14,86	42,29	30,0673	5,11788
Stosunek do wartości	,00	41,00	10,0656	4,85551

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N1 (N=52)	281,1000	45,15148	F=1,329; p<0,266(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	271,4615	54,10849		
	S (N=63)	270,4000	41,01574		
	P (N=111)	284,4217	42,12442		
	Ogółem (N=277)	278,2899	45,06439		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N1 (N=52)	204,6500	46,16	F=3,895; p<0,010	P-N1 n.i. P-N2 p<0,042 P-S n.i.
	N2 (N=51)	201,5641	45,45952		
	S (N=63)	219,6000	38,29871		
	P (N=111)	225,6951	42,52107		
	Ogółem (N=277)	215,7087	43,84899		

Tabela 4. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N1 (N=52)	148,0000	56,95252	F=4,012; p<0,008	P-N1 n.i. P-N2 p<0,022 P-S n.i.
	N2 (N=51)	166,0000	57,01477		
	S (N=63)	156,7556	65,31398		
	P (N=111)	129,8902	57,86596		
	Ogółem (N=277)	146,1117	60,53406		

Tabela 5. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N1 (N=52)	38,5250	8,23684	F=0,102; p<0,959(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	38,6410	9,24943		
	S (N=63)	38,0222	5,30647		
	P (N=111)	38,7952	7,57364		
	Ogółem (N=277)	38,5459	7,58682		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosierot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N1 (N=52)	85,6500	12,20036	F=2,176; p<0,092(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	80,7949	14,95815		
	S (N=63)	80,0889	13,87251		
	P (N=111)	85,0843	13,23079		
	Ogółem (N=277)	83,2995	13,63950		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosierot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N1 (N=52)	92,3250	18,57540	F=1,465; p<0,225(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	89,7436	20,62283		
	S (N=63)	90,0222	16,96988		
	P (N=111)	95,6145	16,05997		
	Ogółem (N=277)	92,6570	17,73766		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N1 (N=52)	64,6000	11,22908	F=0,829; p<0,479 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	62,2821	13,83160		
	S (N=63)	62,2667	10,17662		
	P (N=111)	64,9277	11,00973		
	Ogółem (N=277)	63,7874	11,45075		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N1 (N=52)	26,3750	9,09406	F=1,109; p<0,347(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	27,0769	9,32846		
	S (N=63)	29,1111	7,79342		
	P (N=111)	28,5976	7,35159		
	Ogółem (N=277)	27,9903	8,20648		

Tabela 10. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N1 (N=52)	67,7250	16,22595	F=5,245; p<0,002	P-N1 n.i. P-N2 p<0,002 P-S n.i.
	N2 (N=51)	61,6923	13,25688		
	S (N=63)	69,4444	12,20200		
	P (N=111)	72,5610	14,69954		
	Ogółem (N=277)	68,8835	14,68253		

Tabela 11. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N1 (N=52)	64,8000	16,96180	F=2,909; p<0,036	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	67,2051	15,35403		
	S (N=63)	71,9778	15,02194		
	P (N=111)	72,7317	15,80049		
	Ogółem (N=277)	69,9806	16,00365		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie euroserot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N1 (N=52)	45,7500	9,74219	F=4,251; p<0,006	P-N1 p<0,043 P-N2 p<0,038 P-S n.i.
	N2 (N=51)	45,5897	12,06936		
	S (N=63)	49,0667	10,42593		
	P (N=111)	51,8049	11,11604		
	Ogółem (N=277)	48,8544	11,16301		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie euroserot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N1 (N=52)	18,8750	8,93047	F=1,439; p<0,233(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	20,3590	8,83321		
	S (N=63)	21,2222	10,17995		
	P (N=111)	18,0122	8,52809		
	Ogółem (N=277)	19,3252	9,07401		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N1 (N=52)	45,9000	18,81870	F=5,786; p<0,001	P-N1 n.i. P-N2 p<0,001 P-S n.i.
	N2 (N=51)	52,7949	18,99194		
	S (N=63)	46,1111	19,26634		
	P (N=111)	38,3659	17,70995		
	Ogółem (N=277)	44,2524	19,15366		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N1 (N=52)	47,5500	19,26063	F=4,340; p<0,005	P-N1 n.i. P-N2 p<0,035 P-S p<0,037
	N2 (N=51)	53,2564	18,13940		
	S (N=63)	52,6000	23,68582		
	P (N=111)	41,5976	19,50426		
	Ogółem (N=277)	47,3641	20,69355		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N1 (N=52)	35,6750	13,19166	F=2,859; p<0,038	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	39,5897	14,32649		
	S (N=63)	36,8222	14,78988		
	P (N=111)	31,9146	14,62469		
	Ogółem (N=277)	35,1699	14,53323		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=52)	93,9318	12,93705	F=2,601; p<0,053(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	87,5854	16,70775		
	S (N=63)	88,3962	15,83125		
	P (N=111)	93,7444	15,62953		
	Ogółem (N=277)	91,4298	15,56398		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosierot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=52)	125,8636	23,55359	F=0,988; p<0,399(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	120,5854	30,69607		
	S (N=63)	121,0943	23,93522		
	P (N=111)	127,1333	24,92244		
	Ogółem (N=277)	124,3070	25,58191		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosierot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N1 (N=52)	72,7273	17,52389	F=6,055; p<0,001	P-N1 n.i. P-N2 p<0,014 P-S n.i.
	N2 (N=51)	67,4750	14,67247		
	S (N=63)	76,1698	13,61805		
	P (N=111)	79,5682	15,93218		
	Ogółem (N=277)	75,2800	16,05117		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna Zasoby wewnętrzne (zysk)	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
	N1 (N=52)	86,5000	25,37395	F=2,830; p<0,039	P-N1 p<0,031 P-N2 p<0,039 P-S n.i.
	N2 (N=51)	89,2500	25,17095		
	S (N=63)	94,4528	22,61430		
	P (N=111)	97,9659	22,16005		
	Ogółem (N=277)	93,3467	23,75347		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna Zasoby wewnętrzne (strata)	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
	N1 (N=52)	50,8864	20,50776	F=5,582; p<0,001	P-N1 p<0,023 P-N2 p<0,002 P-S p<0,014
	N2 (N=51)	56,6000	20,39331		
	S (N=63)	52,1132	22,42308		
	P (N=111)	42,1264	19,46303		
	Ogółem (N=277)	48,7946	21,18767		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N1 (N=52)	62,5682	28,49920	F=3,691; p<0,013	P-N1 p<0,039 P-N2 p<0,024 P-S p<0,019
	N2 (N=51)	70,8250	27,90725		
	S (N=63)	72,5283	33,49604		
	P (N=111)	57,5517	27,01109		
	Ogółem (N=277)	64,4509	29,62906		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie eurosterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N1 (N=52)	17,1250	6,55135	F=0,462; p<0,709(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	17,4889	6,92040		
	S (N=63)	17,0769	6,13842		
	P (N=111)	16,3398	5,43510		
	Ogółem (N=277)	16,8548	6,07336		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pergamena w grupie eusterot (N=277)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N1 (N=52)	18,7083	7,41751	F=1,397; p<0,244(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i. P-S n.i.
	N2 (N=51)	16,5333	7,33485		
	S (N=63)	18,4038	7,48137		
	P (N=111)	19,1456	6,93444		
	Ogółem (N=277)	18,4315	7,23544		

ANEKS DO ROZDZIAŁU VII

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie małoletnich matek (N=131)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	83,87	169,23	119,4283	18,02173
Relacje z innymi	8,40	27,00	18,8000	4,09410
Relacje rodzinne	7,00	27,00	14,7427	4,83540
Stosunek do siebie	5,00	24,00	14,7551	3,74981
Dążenia i cele	16,00	37,00	24,8314	4,08433
Doświadczane problemy	13,71	40,00	29,1918	5,15703
Stosunek do wartości	1,17	18,00	8,1873	3,20098

Tabela 2. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=28)	10,0238	3,78069	F=8,057; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	8,2222	2,65323		
	P (N=52)	7,1641	2,95443		
	Ogółem (N=131)	8,1873	3,20098		

Tabela 3. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=28)	251,2381	57,67400	F=12,874; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	285,7317	30,72460		
	P (N=52)	301,4048	28,80892		
	Ogółem (N=131)	285,0962	41,05112		

Tabela 4. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małych matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=28)	149,9048	43,58200	F=2,022; p<0,138(n.i.)	P-N p<n.i. P-S1 p<n.i.
	S (N=51)	139,8293	46,17462		
	P (N=52)	123,5476	61,38531		
	Ogółem (N=131)	228,5096	52,95972		

Tabela 5. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małych matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=28)	34,9048	8,37798	F=8,106; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	39,5610	5,32470		
	P (N=52)	41,2857	5,03299		
	Ogółem (N=131)	39,3173	6,34794		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=28)	74,7619	18,79070	F=11,141; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	83,3171	10,56750		
	P (N=52)	89,6667	8,23931		
	Ogółem (N=131)	84,1538	13,02333		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=28)	85,8095	19,05681	F=11,465; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	96,9512	10,78413		
	P (N=52)	102,2381	10,74269		
	Ogółem (N=131)	96,8365	14,08236		

Tabela 8. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=28)	55,7619	14,75773	F=11,185; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 n.i.
	S (N=51)	65,9024	8,17559		
	P (N=52)	68,2143	8,76672		
	Ogółem (N=131)	64,7885	10,98779		

Tabela 9. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=28)	24,0952	7,54258	F=17,675; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 p<0,007
	S (N=51)	30,4146	7,15533		
	P (N=52)	35,5714	7,33898		
	Ogółem (N=131)	31,2212	8,40822		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małych matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=28)	56,1905	17,05174	F= 19,666; p<0,001	P-N p<0,001 P-S p<0,004
	S (N=51)	67,9268	10,73636		
	P (N=52)	77,6190	12,58716		
	Ogółem (N=131)	69,4712	15,10864		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małych matek (N= 131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=28)	63,7619	17,99696	F= 17,076; p<0,001	P-N p<0,001 P-S p<0,004
	S (N=51)	75,7805	13,03363		
	P (N=52)	87,0952	15,76320		
	Ogółem (N=131)	77,9231	17,45824		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie maoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=28)	36,9524	8,37542	F=21,823; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 p<0,040
	S (N=51)	50,0488	10,46411		
	S (N=63)	56,2143	12,33780		
	P (N=52)	49,8942	12,92992		
	Ogółem (N=131)				

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie maoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=28)	19,9048	8,61919	F=1,556; p<0,216(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i.
	S (N=51)	19,1220	6,81247		
	P (N=52)	16,7619	7,86102		
	Ogółem (N=131)	18,3269	7,66842		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=28)	48,0476	14,34739	F=3,987; p<0,022	P-N p<0,023 P-S1 n.i.
	S (N=51)	40,9756	15,45394		
	P (N=52)	35,7619	18,13877		
	Ogółem (N=131)	40,2981	16,86720		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=28)	48,6667	14,32946	F=1,377; p<0,257(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i.
	S (N=51)	44,9756	15,91303		
	P (N=52)	40,6905	22,54696		
	Ogółem (N=131)	43,9904	18,70439		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie matoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=28)	33,2857	10,71981	F=1,299; p<0,277(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i.
	S (N=51)	34,7561	11,46469		
	P (N=52)	30,3333	14,48745		
	Ogółem (N=131)	32,6731	12,68624		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie matoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=28)	82,8095	20,71622	F=10,199; p<0,001	P-N p<0,001 P-S1 p<0,033
	S (N=51)	90,9524	13,31596		
	P (N=52)	98,8140	8,82166		
	Ogółem (N=131)	92,5283	14,77076		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=28)	108,7143	27,17930	F=8,980; p<0,001	P-N p<0,001 P-S I n.i.
	S (N=51)	126,1667	23,12945		
	P (N=52)	133,2791	17,07871		
	Ogółem (N=131)	125,5943	23,40036		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=28)	61,6190	19,69385	F=19,890; p<0,001	P-N p<0,001 P-S I p<0,003
	S (N=51)	74,4634	11,74542		
	P (N=52)	85,5952	13,77530		
	Ogółem (N=131)	76,3654	16,87996		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=28)	74,0000	20,08482	F=17,791; p<0,001	P-Np<0,001 P-S1p<0,032
	S (N=51)	97,2195	22,66662		
	P (N=52)	110,7143	24,72215		
	Ogółem (N=131)	97,9808	26,54689		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=28)	52,0000	16,72423	F=3,801; p<0,026	P-Np<0,027 P-S1n.i.
	S (N=51)	44,3902	16,36135		
	P (N=52)	38,8810	19,83739		
	Ogółem (N=131)	43,7019	18,40160		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=28)	61,0952	19,82147	F=0,879; p<0,418	P-N n.i. P-S1 n.i.
	S (N=51)	62,6341	21,24000		
	P (N=52)	55,8095	28,41954		
	Ogółem (N=131)	59,5673	24,14470		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie małoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=28)	19,9643	5,62061	F=4,594; p<0,012	P-N p<0,012 P-S1 n.i.
	S (N=51)	17,6875	4,98148		
	P (N=52)	16,1633	5,41351		
	Ogółem (N=131)	17,6000	5,45066		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie matoletnich matek (N=131)

Zmienna	Grupy	Średnia	Oddalenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=28)	18,3214	5,4368	F=0,913; p<0,404(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i.
	S (N=51)	19,2292	6,35556		
	P (N=52)	17,6327	5,49126		
	Ogółem (N= 131)	18,4000	5,82542		

ANEKS DO ROZDZIAŁU VIII

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie nieletnich (N=234)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	87,37	208,21	130,3711	18,58498
Relacje z innymi	6,00	33,00	19,0563	3,97158
Relacje rodzinne	3,60	33,00	16,7677	4,77422
Stosunek do siebie	5,00	27,00	17,0561	3,18813
Dążenia i cele	12,00	43,00	26,7435	4,89534
Doświadczane problemy	11,43	46,00	31,0657	5,59462
Stosunek do wartości	,00	38,00	11,4692	5,51185

Tabela 2. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=45)	247,1765	54,81510	F=2,337; p<0,076(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	268,4000	55,85025		
	S2 (N=82)	268,6545	42,15501		
	P (N=60)	276,2273	49,98552		
	Ogółem (N=234)	266,1013	50,13322		

Tabela 3. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=45)	208,6471	43,56387	F=0,903; p<0,441	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	212,0800	46,18615		
	S2 (N=82)	217,6909	52,73023		
	P (N=60)	225,3953	42,73013		
	Ogółem (N=234)	216,9490	47,14201		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=45)	167,3529	59,35506	F=2,270; p<0,082	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	144,2400	59,52470		
	S2 (N=82)	153,2364	63,88994		
	P (N=60)	132,4419	56,35698		
	Ogółem (N=234)	149,1656	60,97013		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=45)	35,6765	9,63177	F=1,737; p<0,162(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	40,5200	9,53992		
	S2 (N=82)	38,6909	7,43085		
	P (N=60)	39,0909	8,75458		
	Ogółem (N=234)	38,4430	8,71085		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=45)	74,0588	16,04906	F=1,221; p<0,304(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	78,2800	16,78174		
	S2 (N=82)	78,8182	13,63559		
	P (N=60)	80,6364	16,06396		
	Ogółem (N=234)	78,2152	15,40549		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=45)	80,8235	21,01582	F=2,526; p<0,060(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	90,1200	19,18619		
	S2 (N=82)	88,9091	16,88882		
	P (N=60)	92,2045	19,00866		
	Ogółem (N=234)	88,2785	19,05803		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=45)	56,6176	13,07094	F=2,902; p<0,037	P-N, p<0,05 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	59,4800	15,11930		
	S2 (N=82)	62,2364	10,02767		
	P (N=60)	64,2955	11,69691		
	Ogółem (N=234)	61,1646	12,28787		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=45)	29,2059	6,76793	F=0,474; p<0,701(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	30,4400	10,50825		
	S2 (N=82)	30,6545	10,21476		
	P (N=60)	31,6744	8,07619		
	Ogółem (N=234)	30,5860	9,00573		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=45)	61,1176	13,96915	F=2,195; p<0,091(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	64,6400	13,68357		
	S2 (N=82)	66,4000	17,03982		
	P (N=60)	69,9302	14,57558		
Ogółem (N=234)		65,9427	15,41405		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=45)	69,5588	15,94914	F=0,135; p<0,939(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	71,2000	16,52523		
	S2 (N=82)	70,9636	18,49421		
	P (N=60)	71,9767	14,73494		
Ogółem (N=234)		70,9745	16,53471		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w tesście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (zyski)	N (N=45)	48,7647	10,87131	F=1,328; p<0,267(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	45,8000	11,95478		
	S2 (N=82)	49,6727	12,95298		
	P (N=60)	51,8140	12,29064		
	Ogółem (N=234)	49,4459	12,22827		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w tesście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=45)	22,5588	9,67719	F=1,418; p<0,240(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	20,2800	10,83405		
	S2 (N=82)	21,8364	9,18889		
	P (N=60)	18,6279	8,38940		
	Ogółem (N=234)	20,8662	9,40410		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=45)	49,9706	18,22666	F=3,069; p<0,030	P-N p<0,037 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	42,8800	15,82277		
	S2 (N=82)	45,2909	19,95706		
	P (N=60)	37,8372	16,03706		
	Ogółem (N=234)	43,8790	18,30068		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=45)	54,7647	20,09079	F=1,291; p<0,280	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	48,4000	22,27480		
	S2 (N=82)	49,9455	22,79166		
	P (N=60)	45,1860	20,20874		
	Ogółem (N=234)	49,4395	21,51545		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=45)	40,0588	14,40105	F=3,017; p<0,032	P-N p<0,049 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	32,6800	13,14255		
	S2 (N=82)	36,1636	14,77330		
	P (N=60)	30,7907	14,09755		
	Ogółem (N=234)	34,9809	14,53619		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=45)	80,3784	18,44715	F=2,116; p<0,100(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	85,2581	20,06982		
	S2 (N=82)	87,7313	17,39957		
	P (N=60)	89,7500	16,74528		
	Ogółem (N=234)	86,3552	18,08617		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=45)	111,4054	26,52824	F=2,315; p<0,077(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	117,4839	32,91694		
	S2 (N=82)	123,8060	26,50057		
	P (N=60)	125,5833	26,35021		
	Ogółem (N=234)	120,6940	27,94548		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=45)	67,2571	15,85475	F=2,431; p<0,057(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	71,7931	16,93133		
	S2 (N=82)	72,7937	18,85185		
	P (N=60)	77,5870	15,92563		
	Ogółem (N=234)	72,7803	17,41752		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=45)	96,4286	22,08578	F=0,534; p<0,659(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	92,5172	29,06965		
	S2 (N=82)	96,3016	28,98645		
	P (N=60)	100,3913	25,15329		
	Ogółem (N=234)	96,7803	26,62789		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=45)	54,0857	19,91803	F=2,190; p<0,091(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	45,5172	17,55933		
	S2 (N=82)	48,4754	21,22546		
	P (N=60)	43,0000	19,64801		
	Ogółem (N=234)	47,6491	20,16738		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=45)	75,0000	31,39408	F=1,413; p<0,241 (n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	62,5517	31,89445		
	S2 (N=82)	67,3607	29,79991		
	P (N=60)	61,9783	30,12897		
	Ogółem (N=234)	66,6608	30,68687		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=45)	17,3000	5,37420	F=1,959; p<0,121 (n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	18,2973	5,86830		
	S2 (N=82)	19,6667	6,40862		
	P (N=60)	19,7778	5,20764		
	Ogółem (N=234)	18,9803	5,85211		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem K. Pargamenta w grupie nieletnich (N=234)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=45)	16,8000	6,14442	F=2,259; p<0,083(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=47)	18,2703	6,52622		
	S2 (N=82)	18,2361	6,97378		
	P (N=60)	20,2222	5,89425		
	Ogółem (N=234)	18,4877	6,51834		

ANEKS DO ROZDZIAŁU IX

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	93,75	194,87	127,5271	18,44756
Relacje z innymi	9,00	30,00	19,3155	4,32668
Relacje rodzinne	5,00	33,00	16,5399	5,20795
Stosunek do siebie	5,00	28,33	16,2873	3,83212
Dążenia i cele	16,00	42,29	25,8152	4,57903
Doświadczane problemy	16,00	43,00	30,4698	4,92362
Stosunek do wartości	,00	35,00	10,7674	5,53597

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	275,1304	44,09731	F=0,665; p<0,576(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	261,8636	50,20842		
	TYP 3. (N=53)	275,6857	43,58614		
	TYP 4. (N=23)	263,3684	41,86116		
	Ogółem (N=140)	270,1212	44,70773		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	TYP 1. (N=30)	206,8261	42,44210	F=2,773; p<0,046	Typ 3 -Typ 1 p<0,041 Typ 3-Typ 2 p<0,038 Typ 3-Typ 4 p<0,029
	TYP 2. (N=34)	200,1818	44,84963		
	TYP 3. (N=53)	230,2000	41,23519		
	TYP 4. (N=23)	205,6316	48,00603		
	Ogółem (N=140)	213,3838	44,83842		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	TYP 1. (N=30)	141,0000	56,83949	F=0,694; p<0,558(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	162,8182	55,47941		
	TYP 3. (N=53)	141,8857	63,25010		
	TYP 4. (N=23)	143,0526	63,07269		
	Ogółem (N=140)	146,5556	59,83519		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	37,4783	6,52874	F=0,326; p<0,807(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	39,2273	8,47928		
	TYP 3. (N=53)	37,6571	7,51838		
	TYP 4. (N=23)	36,9474	9,50131		
	Ogółem (N=140)	37,8283	7,86109		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	80,5217	13,08667	F=1,311; p<0,275(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	74,3182	17,30232		
	TYP 3. (N=53)	81,9429	13,70260		
	TYP 4. (N=23)	78,6842	14,26360		
	Ogółem (N=140)	79,2929	14,61496		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	93,8261	16,03023	F=1,009; p<0,393(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	87,7727	17,60393		
	TYP 3. (N=53)	92,3143	16,86062		
	TYP 4. (N=23)	86,4737	15,95956		
	Ogółem (N=140)	90,5354	16,67597		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	63,3043	11,17804	F=0,442; p<0,724(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	60,5455	12,36249		
	TYP 3. (N=53)	63,7714	13,21783		
	TYP 4. (N=23)	61,2632	8,56895		
	Ogółem (N=140)	62,4646	11,69538		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	TYP 1. (N=30)	28,1304	8,18704	F=0,439; p<0,725(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	28,3182	8,69256		
	TYP 3. (N=53)	30,2000	8,76423		
	TYP 4. (N=23)	27,5789	11,61089		
	Ogółem (N=140)	28,7980	9,15399		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji		Wyniki testów post hoc
				F	p	
Zasoby podmiotowe (zyski)	TYP 1. (N=30)	64,6522	13,14814	F=3,599; p<0,016		Typ 3>Typ 1 p<0,032 Typ 3>Typ 2 p<0,041 Typ 3>Typ 4 p<0,017
	TYP 2. (N=34)	60,0455	13,45000			
	TYP 3. (N=53)	71,4571	13,23841			
	TYP 4. (N=23)	63,1579	15,15572			
	Ogółem (N=140)	65,7475	14,18057			

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji		Wyniki testów post hoc
				F	p	
Zasoby stanu (zyski)	TYP 1. (N=30)	66,5652	16,44779	F=2,394; p<0,073(n.i.)		Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	66,0000	16,28321			
	TYP 3. (N=53)	75,3714	14,48749			
	TYP 4. (N=23)	66,9474	16,84067			
	Ogółem (N=140)	69,6263	16,14892			

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	TYP 1. (N=30)	47,4783	9,88971	F=2,571; p<0,059(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	45,8182	10,09307		
	TYP 3. (N=53)	53,1714	11,80599		
	TYP 4. (N=23)	47,9474	10,73144		
	Ogółem (N=140)	49,2121	11,06776		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	TYP 1. (N=30)	21,1739	8,37014	F=0,363; p<0,780(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	21,8636	9,40767		
	TYP 3. (N=53)	19,3429	10,30974		
	TYP 4. (N=23)	19,84	11,12686		
	Ogółem (N=140)	20,4242	9,76676		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	TYP 1. (N=30)	40,9130	16,64308	F=1,042; p<0,378(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	49,4091	14,70879		
	TYP 3. (N=53)	43,4000	18,56024		
	TYP 4. (N=23)	42,0526	18,89290		
	Ogółem (N=140)	43,8990	17,41480		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	TYP 1. (N=30)	45,1739	21,40657	F=0,690; p<0,560(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	53,0909	20,97824		
	TYP 3. (N=53)	45,5429	22,47920		
	TYP 4. (N=23)	46,2105	21,22781		
	Ogółem (N=140)	47,2626	21,56792		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	TYP 1. (N=30)	33,7391	12,29641	F=0,629; p<0,598(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	38,4545	14,24188		
	TYP 3. (N=53)	33,6000	14,80501		
	TYP 4. (N=23)	34,9474	13,90633		
	Ogółem (N=140)	34,9697	13,88249		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	88,7241	15,03305	F=0,460; p<0,711(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	83,1667	18,36979		
	TYP 3. (N=53)	86,9286	20,46460		
	TYP 4. (N=23)	85,2857	15,46009		
	Ogółem (N=140)	86,3017	17,81168		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	TYP 1. (N=30)	123,2759	23,89994	F=0,363; p<0,780(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	120,0417	27,95412		
	TYP 3. (N=53)	116,1429	34,57447		
	TYP 4. (N=23)	118,6667	21,68486		
	Ogółem (N=140)	119,1897	28,48033		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	TYP 1. (N=30)	72,3448	16,21348	F=1,735; p<0,164(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	66,5217	14,91756		
	TYP 3. (N=53)	75,9024	18,47134		
	TYP 4. (N=23)	69,2500	15,95677		
	Ogółem (N=140)	71,9027	16,95844		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (zysk)	TYP 1. (N=30)	93,5517	26,17330	F=0,248; p<0,863(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	88,7391	24,02502		
	TYP 3. (N=53)	94,7317	31,67414		
	TYP 4. (N=23)	91,4500	26,41466		
	Ogółem (N=140)	92,6283	27,68580		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	TYP 1. (N=30)	46,7931	18,97626	F=0,811; p<0,490(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	53,6087	16,36720		
	TYP 3. (N=53)	46,4103	20,17126		
	TYP 4. (N=23)	46,7500	20,42927		
	Ogółem (N=140)	48,0631	19,13173		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	TYP 1. (N=30)	65,6207	30,20101	F=0,905; p<0,441(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	73,0435	26,71649		
	TYP 3. (N=53)	60,6923	29,77208		
	TYP 4. (N=23)	62,6000	30,07429		
	Ogółem (N=140)	64,8829	29,30180		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	TYP 1. (N=30)	18,0833	4,80866	F=0,317; p<0,813(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	18,1034	4,70064		
	TYP 3. (N=53)	17,0698	5,42216		
	TYP 4. (N=23)	18,0000	6,50275		
	Ogółem (N=140)	17,7034	5,31135		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie zagrożonej alkoholizmem młodzieży wiejskiej (N=140)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	TYP 1. (N=30)	19,9583	6,53072	F=1,347; p<0,263(n.i.)	Typ 3- Typ 1 n.i. Typ 3- Typ 2 n.i. Typ 3- Typ 4 n.i.
	TYP 2. (N=34)	18,1724	5,16906		
	TYP 3. (N=53)	20,2326	6,47279		
	TYP 4. (N=23)	17,4545	6,69561		
	Ogółem (N=140)	19,1525	6,26157		

ANEKS DO ROZDZIAŁU X

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	78,95	208,21	127,8740	17,23957
Relacje z innymi	8,40	33,00	19,0357	3,97277
Relacje rodzinne	3,60	34,00	16,7430	4,87284
Stosunek do siebie	3,33	28,00	16,5184	3,19610
Dążenia i cele	12,00	40,00	26,3725	4,58487
Doświadczane problemy	12,00	46,00	30,7775	5,21539
Stosunek do wartości	2,00	38,00	10,9951	4,77437

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	272,4745	39,50411	F=10,382; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	252,0118	51,31497		
	TYP 3. (N=80)	276,7115	44,03890		
	TYP 4. (N=149)	287,9126	44,16238		
	Ogółem (N=522)	272,6631	45,90497		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	TYP 1. (N=188)	217,4891	44,43421	F=13,314; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	188,8353	45,56624		
	TYP 3. (N=80)	211,7308	46,14815		
	TYP 4. (N=149)	230,4314	47,09491		
	Ogółem (N=522)	213,7261	47,85597		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	TYP 1. (N=188)	149,4380	58,24023	F=2,323; p<0,075(n.i.)	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	153,5765	47,55533		
	TYP 3. (N=80)	139,6538	54,92665		
	TYP 4. (N=149)	134,5980	58,09829		
	Ogółem (N=522)	144,9947	55,79778		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	37,8321	7,68648	F=4,189; p<0,006	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,008 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	35,9176	8,87642		
	TYP 3. (N=80)	38,9231	7,89601		
	TYP 4. (N=149)	39,9612	7,73193		
	Ogółem (N=522)	38,1326	8,11116		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	81,6569	12,02414	F=7,495; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	75,3765	15,34987		
	TYP 3. (N=80)	82,2692	13,41658		
	TYP 4. (N=149)	84,6117	14,17830		
	Ogółem (N=522)	81,1326	13,96304		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	90,4088	16,40550	F=11,531; p<0,001	Typ 4-Typ 1 p<0,016 Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	83,0471	18,73049		
	TYP 3. (N=80)	92,6346	17,57006		
	TYP 4. (N=149)	97,6214	16,22581		
	Ogółem (N=522)	91,0265	17,77143		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	62,5766	10,21009	F=8,139; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	57,6706	12,99578		
	TYP 3. (N=80)	62,8846	11,49195		
	TYP 4. (N=149)	65,7184	10,62776		
	Ogółem (N=522)	62,3714	11,49376		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	TYP 1. (N=188)	28,4015	9,33405	F=7,480; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	25,3882	7,52946		
	TYP 3. (N=80)	27,4615	7,18785		
	TYP 4. (N=149)	31,2451	8,88478		
	Ogółem (N=522)	28,3617	8,77281		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	TYP 1. (N=188)	69,0876	13,79976	F= 17,030; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	57,4941	14,21152		
	TYP 3. (N=80)	66,8654	16,32036		
	TYP 4. (N=149)	71,7157	14,17806		
	Ogółem (N=522)	66,8723	15,25707		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	TYP 1. (N=188)	70,6788	15,84248	F=9,894; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	62,2118	16,51990		
	TYP 3. (N=80)	70,2115	17,26419		
	TYP 4. (N=149)	75,2843	16,90414		
	Ogółem (N=522)	69,9495	17,06365		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	TYP 1. (N=188)	49,3212	11,53635	F=8,110; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	43,7412	11,64367		
	TYP 3. (N=80)	47,1923	12,30660		
	TYP 4. (N=149)	52,1863	12,65438		
	Ogółem (N=522)	48,5426	12,31555		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	TYP 1. (N=188)	20,0809	8,90780	F=0,810; p<0,489(n.i.)	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	19,5647	7,53792		
	TYP 3. (N=80)	18,2115	7,95659		
	TYP 4. (N=149)	18,8725	8,19040		
	Ogółem (N=522)	19,3760	8,28244		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	TYP 1. (N=188)	45,6176	18,16633	F=4,249; p<0,006	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,013 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	47,8118	15,72948		
	TYP 3. (N=80)	42,6346	17,37479		
	TYP 4. (N=149)	39,3922	17,64230		
	Ogółem (N=522)	44,0080	17,61296		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	TYP 1. (N=188)	48,2920	19,55654	F=1,636; p<0,181	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	50,5412	16,63012		
	TYP 3. (N=80)	46,2692	20,36444		
	TYP 4. (N=149)	44,5490	20,62663		
	Ogółem (N=522)	47,5053	19,40488		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w testie Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	TYP 1. (N=188)	36,1912	14,02565	F=2,675; p<0,057	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	35,6588	11,76916		
	TYP 3. (N=80)	32,5385	12,89849		
	TYP 4. (N=149)	31,7843	14,17195		
	Ogółem (N=522)	34,3653	13,52468		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	90,0382	13,48308	F=6,965; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	83,0824	16,89196		
	TYP 3. (N=80)	89,5238	16,59368		
	TYP 4. (N=149)	92,8500	15,61924		
	Ogółem (N=522)	89,3647	15,60996		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	TYP 1. (N=188)	122,0637	23,36299	F=7,009; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	113,5529	25,77397		
	TYP 3. (N=80)	119,5238	29,26732		
	TYP 4. (N=149)	129,4333	23,87634		
	Ogółem (N=522)	122,0659	25,46632		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	TYP 1. (N=188)	75,2876	15,36087	F=16,273; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	62,9059	15,54075		
	TYP 3. (N=80)	73,0167	18,51110		
	TYP 4. (N=149)	78,4530	16,66738		
	Ogółem (N=522)	73,3157	17,13076		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	TYP 1. (N=188)	92,9216	25,54241	F=8,002; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,001 Typ 4-Typ 3 p<0,039
	TYP 2. (N=105)	83,9294	24,44907		
	TYP 3. (N=80)	89,6167	24,12685		
	TYP 4. (N=149)	101,4615	28,04231		
	Ogółem (N=522)	93,0096	26,51223		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	TYP 1. (N=188)	49,2566	20,54699	F=2,311; p<0,076(n.i.)	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	51,9412	16,86808		
	TYP 3. (N=80)	46,8475	19,53318		
	TYP 4. (N=149)	44,9043	20,86085		
	Ogółem (N=522)	48,2482	19,88410		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	TYP 1. (N=188)	66,1523	28,77053	F=0,456; p<0,713	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	66,4588	25,05734		
	TYP 3. (N=80)	63,2881	28,96791		
	TYP 4. (N=149)	62,8174	29,48344		
	Ogółem (N=522)	64,8683	28,22218		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży miejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	TYP 1. (N=188)	18,2412	5,65534	F=1,008; p<0,389(n.i.)	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 n.i. Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	17,4184	5,93595		
	TYP 3. (N=80)	17,0000	6,26528		
	TYP 4. (N=149)	18,1040	5,58919		
	Ogółem (N=522)	17,8460	5,79131		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie zagrożonej uzależnieniami młodzieży mniejskiej (N=522)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	TYP 1. (N=188)	18,9176	6,83311	F=5,334; p<0,001	Typ 4-Typ 1 n.i. Typ 4-Typ 2 p<0,004 Typ 4-Typ 3 n.i.
	TYP 2. (N=105)	16,4796	6,26927		
	TYP 3. (N=80)	17,5000	7,40613		
	TYP 4. (N=149)	19,8400	6,47501		
	Ogółem (N=522)	18,4403	6,80435		

ANEKS DO ROZDZIAŁU XI

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie aktualnych więźniów (N=105)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	93,33	167,57	129,4797	14,17520
Relacje z innymi	6,00	30,00	18,4726	3,62298
Relacje rodzinne	8,00	25,00	15,1321	3,66158
Stosunek do siebie	10,00	25,00	17,9858	2,85747
Dążenia i cele	17,00	38,67	27,6066	4,10843
Doświadczane problemy	18,00	41,00	31,0582	4,47615
Stosunek do wartości	2,00	28,00	11,3861	5,57037

Tabela 2. Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N1 (N=38)	294,3030	42,14520	F=0,461; p<0,632 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	289,7037	38,35744		
	P (N=38)	284,0000	45,48705		
	Ogółem (N=105)	289,5506	41,92336		

Tabela 3. Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N1 (N=38)	294,3030	42,14520	F=0,461; p<0,632 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	289,7037	38,35744		
	P (N=38)	284,0000	45,48705		
	Ogółem (N=105)	289,5506	41,92336		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N1 (N=38)	225,9091	59,15624	F=2,955; p<0,057 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	219,3333	64,82699		
	P (N=38)	189,5517	61,36692		
	Ogółem (N=105)	212,0674	62,98842		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N1 (N=38)	42,5758	7,86619	F=0,988; p<0,376(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	41,0000	6,16441		
	P (N=38)	39,8276	8,81180		
	Ogółem (N=105)	41,2022	7,73155		

Tabela 6. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odstąpienie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N1 (N=38)	85,4848	13,25736	F=0,355; p<0,702(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	82,7778	13,02168		
	P (N=38)	83,6552	12,00380		
	Ogółem (N=105)	84,0674	12,69556		

Tabela 7. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odstąpienie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N1 (N=38)	98,1212	14,93686	F=0,588; p<0,558(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	99,4444	12,68049		
	P (N=38)	95,1724	17,48074		
	Ogółem (N=105)	97,5618	15,13121		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N1 (N=38)	68,1212	10,01486	F=0,567; p<0,570(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	66,4815	9,67698		
	P (N=38)	65,3448	11,26079		
	Ogółem (N=105)	66,7191	10,28899		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N1 (N=38)	33,3939	9,87085	F=3,530; p<0,034	P-N1 p<0,031 P-N2 p<0,048
	N2 (N=29)	32,1111	10,30061		
	P (N=38)	27,0345	8,61677		
	Ogółem (N=105)	30,9326	9,90500		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N1 (N=38)	65,8788	13,98382	F=2,288; p<0,108(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	63,7037	13,69395		
	P (N=38)	71,5172	14,97288		
	Ogółem (N=105)	67,0562	14,43509		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N1 (N=38)	69,2424	18,26888	F=2,718; p<0,072 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	72,1481	17,15698		
	P (N=38)	80,0345	20,24225		
	Ogółem (N=105)	73,6404	18,97681		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N1 (N=38)	48,8485	11,50305	F=2,111; p<0,127 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	47,3704	13,03589		
	P (N=38)	53,8621	13,16577		
	Ogółem (N=105)	50,0337	12,68898		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N1 (N=38)	33,3939	9,87085	F=3,665; p<0,030	P-N1 p<0,047 P-N2 p<0,039
	N2 (N=29)	32,1111	10,30061		
	P (N=38)	27,0345	8,61677		
	Ogółem (N=105)	30,9326	9,90500		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N1 (N=38)	65,0000	19,30512	F=2,256; p<0,11(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	62,0741	18,64223		
	P (N=38)	54,9655	18,68629		
	Ogółem (N=105)	60,8427	19,17379		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N1 (N=38)	73,2121	20,85629	F=2,579; p<0,082(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	73,6296	24,31705		
	P (N=38)	61,9655	21,84602		
	Ogółem (N=105)	69,6742	22,66745		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N1 (N=38)	54,3030	14,03452	F=2,602; p<0,080 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	51,5185	15,17936		
	P (N=38)	45,5862	16,48705		
	Ogółem (N=105)	50,6180	15,48790		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=38)	94,3947	13,58763	F=0,273; p<0,762 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	92,0714	13,86690		
	P (N=38)	92,8235	12,05158		
	Ogółem (N=105)	93,2100	13,06958		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N1 (N=38)	134,3421	22,95151	F=0,417; p<0,660 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	133,6071	18,95675		
	P (N=38)	129,7647	24,15613		
	Ogółem (N=105)	132,5800	22,21710		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N1 (N=38)	73,6579	14,82014	F=3,821; p<0,025	P-N1 p<0,046 P-N2 p<0,030
	N2 (N=29)	70,0000	14,47603		
	P (N=38)	80,2353	15,34859		
	Ogółem (N=105)	74,8700	15,32718		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N1 (N=38)	94,9737	26,92681	F=3,030; p<0,053 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	92,5357	28,72150		
	P (N=38)	108,2353	27,98924		
	Ogółem (N=105)	98,8000	28,36166		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N1 (N=38)	70,1579	20,87612	F=2,293; p<0,106 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	68,7500	20,88704		
	P (N=38)	60,0294	21,94550		
	Ogółem (N=105)	66,3200	21,52465		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N1 (N=38)	105,4737	29,11927	F=3,067; p<0,051 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	104,7857	34,61573		
	P (N=38)	88,2059	34,22455		
	Ogółem (N=105)	99,4100	33,15927		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N1 (N=38)	18,2424	5,66254	F=0,447; p<0,641 (n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	19,2143	5,92769		
	P (N=38)	17,8750	5,27165		
	Ogółem (N=105)	18,4086	5,57993		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamonta w grupie aktualnych więźniów (N=105)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N1 (N=38)	19,0606	7,54130	F=0,222; p<0,802(n.i.)	P-N1 n.i. P-N2 n.i.
	N2 (N=29)	18,4643	7,70994		
	P (N=38)	19,7188	6,64896		
	Ogółem (N=105)	19,1075	7,23738		

ANEKS DO ROZDZIAŁU XII

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie byłych więźniów (N=79)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	88,21	179,43	135,2972	18,26766
Relacje z innymi	11,00	27,00	19,3022	3,70596
Relacje rodzinne	7,00	31,00	18,3097	5,22251
Stosunek do siebie	10,00	27,50	18,8297	3,49996
Dążenia i cele	17,00	38,67	27,5740	4,31330
Doświadczane problemy	20,00	42,29	31,3726	4,82063
Stosunek do wartości	3,00	41,00	12,2564	6,37142

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=18)	251,5000	57,47207	F=1,540; p<0,223(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	245,2857	49,16854		
	P (N=29)	270,3636	48,94267		
	Ogółem (N=79)	255,2656	51,41158		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=18)	189,0714	52,54077	F=3,750; p<0,029	P-N p<0,029 P-S n.i.
	S (N=32)	219,2857	49,47491		
	P (N=29)	238,8182	57,83197		
	Ogółem (N=79)	219,3906	55,40403		

Tabela 4. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=18)	186,5000	77,12802	F=2,021; p<0,141(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	200,3214	54,59891		
	P (N=29)	164,0455	64,57146		
	Ogółem (N=79)	184,8281	64,44428		

Tabela 5. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=18)	33,7143	10,38067	F=0,495; p<0,612(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	34,9286	8,80626		
	P (N=29)	36,5455	6,86417		
	Ogółem (N=79)	35,2188	8,50484		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=18)	73,5714	17,87441	F=1,872; p<0,163(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	70,4286	15,63573		
	P (N=29)	79,0909	14,45159		
	Ogółem (N=79)	74,0938	15,97092		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=18)	83,0000	19,71333	F=1,679; p<0,195(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	83,1429	17,67131		
	P (N=29)	91,8182	17,55979		
	Ogółem (N=79)	86,0938	18,28237		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=18)	61,2143	14,93153	F=1,404; p<0,253(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	56,7857	12,44650		
	P (N=29)	62,9091	13,21582		
	Ogółem (N=79)	59,8594	13,35934		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=18)	24,5714	8,77684	F=2,584; p<0,084(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	31,3214	10,59019		
	P (N=29)	32,0000	10,80564		
	Ogółem (N=79)	30,0781	10,56395		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=18)	57,7857	17,87210	F=3,755; p<0,029	P-N p<0,029 P-S n.i.
	S (N=32)	66,6786	14,64406		
	P (N=29)	72,9545	16,99713		
	Ogółem (N=79)	66,8906	16,89380		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=18)	60,8571	13,56385	F=5,065; p<0,009	P-N p<0,009 P-S n.i.
	S (N=32)	72,0000	17,87197		
	P (N=29)	80,2273	19,95216		
	Ogółem (N=79)	72,3906	18,93734		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=18)	45,8571	15,01721	F=1,503; p<0,231(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	49,2857	11,25416		
	P (N=29)	53,6364	14,98426		
	Ogółem (N=79)	50,0313	13,57632		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=18)	24,0714	11,15943	F=1,526; p<0,226(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	29,8929	11,12002		
	P (N=29)	25,4545	12,27746		
	Ogółem (N=79)	27,0938	11,63563		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=18)	56,6429	22,81230	F=2,633; p<0,080(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	56,9286	18,41885		
	P (N=29)	45,3182	17,26374		
	Ogółem (N=79)	52,8750	19,55822		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=18)	61,0714	24,83008	F=2,054; p<0,137(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	66,7143	19,23318		
	P (N=29)	54,3636	21,72237		
	Ogółem (N=79)	61,2344	21,74582		

Tabela 16. Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=18)	44,7143	21,07287	F=1,446; p<0,243(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	46,7857	13,82257		
	P (N=29)	38,9091	16,37917		
	Ogółem (N=79)	43,6250	16,59556		

Tabela 17. Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoznacznikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=18)	82,5000	19,15022	F=2,323; p<0,106	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	77,9286	16,29117		
	P (N=29)	87,8333	15,11598		
	Ogółem (N=79)	82,5000	16,85070		

Tabela 18. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=18)	115,0714	27,70300	F=0,689; p<0,506(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	114,4643	25,52629		
	P (N=29)	122,1667	22,69776		
	Ogółem (N=79)	117,3939	24,89416		

Tabela 19. Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozmiennikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=18)	64,7857	19,63975	F=3,288; p<0,044	P-N p<0,045 P-S n.i.
	S (N=32)	73,0714	16,07374		
	P (N=29)	79,7083	17,53377		
	Ogółem (N=79)	73,7273	17,99619		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=18)	83,2143	27,26558	F=2,989; p<0,058(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	97,8571	27,19574		
	P (N=29)	106,5000	30,13448		
	Ogółem (N=79)	97,8939	29,17171		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=18)	63,1429	25,05949	F=2,410; p<0,098(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	63,1786	20,62909		
	P (N=29)	50,9583	20,95643		
	Ogółem (N=79)	58,7273	22,19878		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=18)	84,2143	38,76394	F= 1,778; p<0,177(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	94,5000	30,50865		
	P (N=29)	76,8333	34,69202		
	Ogółem (N=79)	85,8939	34,29067		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=18)	17,9375	7,42490	F= 0,010; p<0,990(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	18,2000	5,95037		
	P (N=29)	18,2143	6,89		
	Ogółem (N=79)	18,1486	6,55573		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pergamena w grupie byłych więźniów (N=79)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=18)	17,5000	7,27553	F=0,304; p<0,739(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=32)	18,1667	7,80841		
	P (N=29)	19,2500	7,43677		
	Ogółem (N=79)	18,4324	7,48529		

ANEKS DO ROZDZIAŁU XIII

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie osób bezdomnych (N=117)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	94,36	178,67	136,7532	17,54248
Relacje z innymi	10,00	27,00	19,0410	3,96861
Relacje rodzinne	8,00	31,20	18,7154	5,20130
Stosunek do siebie	8,75	28,00	18,8134	3,45905
Dążenia i cele	16,00	40,00	27,3617	4,42880
Doświadczane problemy	21,33	41,14	31,0383	4,51904
Stosunek do wartości	2,33	32,20	12,0172	6,22818

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=56)	243,4667	48,85381	F=1,240; p<0,294(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	264,5200	52,91705		
	P (N=22)	268,4063	52,49630		
	Ogółem (N=117)	262,5464	52,32212		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=56)	172,4667	43,07115	F=5,510; p<0,005	P-N p<0,009 P-S n.i. N-S; p<0,014
	S (N=39)	219,6400	57,22593		
	P (N=22)	225,0625	51,19661		
	Ogółem (N=117)	214,1340	55,81510		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=56)	209,8667	86,34306	F=1,799; p<0,171(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	193,9800	59,70283		
	P (N=22)	174,4063	56,67784		
	Ogółem (N=117)	189,9794	63,99104		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=56)	35,2667	8,77876	F=0,232; p<0,794	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	36,8800	8,34618		
	P (N=22)	36,9375	8,80959		
	Ogółem (N=117)	36,6495	8,49760		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=56)	69,6000	14,51502	F=2,179; p<0,119	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	77,1600	16,67622		
	P (N=22)	79,6250	13,72953		
	Ogółem (N=117)	76,8041	15,63226		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=56)	79,0667	19,30014	F=2,082; p<0,130	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	89,1400	18,95646		
	P (N=22)	91,2188	20,47616		
	Ogółem (N=117)	88,2680	19,73972		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=56)	59,5333	12,72717	F=0,120; p<0,887	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	61,3400	12,59836		
	P (N=22)	60,6250	13,32654		
	Ogółem (N=117)	60,8247	12,74347		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=56)	23,3333	7,57502	F=3,587; p<0,032	P-N p<0,037 P-S n.i.
	S (N=39)	30,1000	10,68520		
	P (N=22)	31,4688	9,73515		
	Ogółem (N=117)	29,5052	10,23080		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=56)	53,4000	14,03974	F=5,783; p<0,004	P-N p<0,005 P-S n.i.
	S (N=39)	66,3800	16,78664		
	P (N=22)	70,0313	14,95258		
	Ogółem (N=117)	65,5773	16,57988		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=56)	56,0667	14,37491	F=5,567; p<0,005	P-N p<0,014 P-S n.i.
	S (N=39)	73,6200	19,99376		
	P (N=22)	73,6250	18,41414		
	Ogółem (N=117)	70,9072	19,60553		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=56)	39,6667	10,84084	F=3,585; p<0,032	P-N n.i. P-S n.i. N-S, p<0,047
	S (N=39)	49,5400	13,93309		
	P (N=22)	49,9375	13,44508		
	Ogółem (N=117)	48,1443	13,70826		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=56)	31,8000	13,58150	F=0,496; p<0,610(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	30,4600	10,42605		
	P (N=22)	28,6563	10,03417		
	Ogółem (N=117)	30,0722	10,77540		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=56)	57,6667	25,18125	F=2,578; p<0,081 (n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	54,1200	17,47726		
	P (N=22)	46,2188	16,58163		
	Ogółem (N=117)	52,0619	18,85902		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=56)	69,7333	29,10932	F=1,502; p<0,228(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	63,9000	21,85971		
	P (N=22)	58,0313	19,61646		
	Ogółem (N=117)	62,8660	22,52666		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=56)	50,6667	21,03625	F=1,636; p<0,200(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	45,5000	15,87997		
	P (N=22)	41,5000	14,92346		
	Ogółem (N=117)	44,9794	16,56488		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=56)	73,0625	23,72472	F=4,355; p<0,015	P-N, p<0,018 P-S n.i. N-S, p<0,049
	S (N=39)	85,7200	17,40049		
	P (N=22)	88,5758	14,39842		
	Ogółem (N=117)	84,6263	18,24638		

Tabela 18. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (znaczenie)	N (N=56)	111,6667	23,94239	F=0,510; p<0,602(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	119,3800	26,11817		
	P (N=22)	119,0000	28,74565		
	Ogółem (N=117)	118,0714	26,59790		

Tabela 19. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=56)	58,7333	15,04026	F=6,230; p<0,003	P-N p<0,003 P-S n.i. N-S, p<0,027
	S (N=39)	72,6600	18,38989		
	P (N=22)	77,6364	16,31491		
	Ogółem (N=117)	72,2041	18,15225		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (zysk)	N (N=56)	72,8667	22,99648	F=4,805; p<0,010	P-N p<0,019 P-S n.i. N-S, p<0,018
	S (N=39)	97,2800	29,94079		
	P (N=22)	98,5455	29,02595		
	Ogółem (N=117)	93,9694	29,81194		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=56)	64,0667	27,90153	F=1,651; p<0,197(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	60,6400	19,44302		
	P (N=22)	53,6970	19,47672		
	Ogółem (N=117)	58,8265	21,05615		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=56)	102,0000	42,96510	F=1,356; p<0,263(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	91,1000	32,22133		
	P (N=22)	84,9091	30,31642		
	Ogółem (N=117)	90,6837	33,54597		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=56)	17,1579	7,71912	F=1,046; p<0,355(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	19,0577	5,76471		
	P (N=22)	17,4167	5,98271		
	Ogółem (N=117)	18,1682	6,22000		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie osób bezdomnych (N=117)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=56)	18,2632	7,48214	F=2,851; p<0,062(n.i.)	P-N n.i. P-S n.i.
	S (N=39)	19,9615	7,51459		
	P (N=22)	23,0278	8,00887		
	Ogółem (N=117)	20,6916	7,81195		

ANEKS DO ROZDZIAŁU XIV

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników w teście RISB J. Rottera w grupie osób uprawiających prostytutkę (N=89)

	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Nieprzystosowanie osobiste	66,67	162,05	114,5976	15,36786
Relacje z innymi	9,00	27,00	17,8000	3,79728
Relacje rodzinne	2,00	27,00	13,4437	4,55812
Stosunek do siebie	3,33	24,00	14,2340	3,09526
Dążenia i cele	11,00	37,33	24,4693	4,39480
Doświadczane problemy	15,00	40,00	28,4844	4,66005
Stosunek do wartości	2,00	28,00	9,4798	4,45880

Tabela 2. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (znaczenie)	N (N=19)	259,4615	50,17406	F=1,275; p<0,290(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	276,4000	49,33819		
	S2 (N=40)	291,5185	52,14062		
	P (N=15)	277,3571	42,47462		
	Ogółem (N=89)	279,3188	49,66846		

Tabela 3. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odechylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (zysk)	N (N=19)	183,3846	48,25028	F=3,672; p<0,017	P-N p<0,043 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	222,3333	37,90150		
	S2 (N=40)	229,6923	54,45642		
	P (N=15)	235,4286	31,65126		
	Ogółem (N=89)	220,3971	48,63576		

Tabela 4. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby (strata)	N (N=19)	118,1538	38,76821	F=1,989; p<0,124(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	174,0000	56,13250		
	S2 (N=40)	167,8077	83,35755		
	P (N=15)	146,8571	71,81906		
	Ogółem (N=89)	155,3676	70,30443		

Tabela 5. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (znaczenie)	N (N=19)	33,3077	11,25748	F=2,209; p<0,095(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	39,0667	7,51633		
	S2 (N=40)	40,0370	8,23913		
	P (N=15)	35,3571	8,10135		
	Ogółem (N=89)	37,6087	8,93805		

Tabela 6. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (znaczenie)	N (N=19)	80,3077	11,15336	F=1,074; p<0,366(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	79,9333	16,30717		
	S2 (N=40)	87,0741	15,88886		
	P (N=15)	82,6429	12,00389		
	Ogółem (N=89)	83,3478	14,51655		

Tabela 7. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (znaczenie)	N (N=19)	85,7692	20,46604	F=1,229; p<0,306(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	94,0667	16,68390		
	S2 (N=40)	97,5185	19,20811		
	P (N=15)	95,0714	15,65230		
	Ogółem (N=89)	94,0580	18,36387		

Tabela 8. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (znaczenie)	N (N=19)	60,0769	11,78602	F=1,067; p<0,369(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	63,3333	12,16944		
	S2 (N=40)	66,8889	11,42647		
	P (N=15)	64,2857	10,84456		
	Ogółem (N=89)	64,3043	11,56224		

Tabela 9. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (zyski)	N (N=19)	23,3077	8,26019	F=2,100; p<0,109(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	30,1333	6,17445		
	S2 (N=40)	28,5385	10,04482		
	P (N=15)	30,7143	7,70044		
	Ogółem (N=89)	28,3382	8,72740		

Tabela 10. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (zyski)	N (N=19)	60,0769	17,76918	F=3,307; p<0,026	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i. S2-N, p<0,033
	S1 (N=15)	67,6000	9,67914		
	S2 (N=40)	74,5385	15,43044		
	P (N=15)	71,7857	10,59157		
	Ogółem (N=89)	69,6765	14,68621		

Tabela 11. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odczylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (zyski)	N (N=19)	59,6923	18,30476	F=3,236; p<0,028	P-N p<0,044 P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	74,0000	14,61408		
	S2 (N=40)	74,8462	20,02537		
	P (N=15)	79,4286	14,14602		
	Ogółem (N=89)	72,7059	18,37264		

Tabela 12. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach energetycznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energetyczne (zyski)	N (N=19)	40,3077	10,67227	F=3,730; p<0,016	P-N p<0,038 P-S1 n.i. P-S2 n.i. N-S2, p<0,042
	S1 (N=15)	50,6000	10,87461		
	S2 (N=40)	51,7692	13,70929		
	P (N=15)	53,5000	7,33537		
	Ogółem (N=89)	49,6765	12,15134		

Tabela 13. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach materialnych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby materialne (strata)	N (N=19)	16,0000	8,68907	F=1,242; p<0,302(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	22,2000	9,29823		
	S2 (N=40)	22,5000	11,71751		
	P (N=15)	19,8571	11,00949		
	Ogółem (N=89)	20,6471	10,60803		

Tabela 14. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach podmiotowych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby podmiotowe (strata)	N (N=19)	36,6154	10,29189	F=2,345; p<0,081 (n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	53,2667	14,76224		
	S2 (N=40)	51,4615	24,34951		
	P (N=15)	43,2143	20,45324		
	Ogółem (N=89)	47,3235	20,18012		

Tabela 15. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach stanu w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby stanu (strata)	N (N=19)	37,2308	12,60393	F=1,734; p<0,169 (n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	57,6000	22,61415		
	S2 (N=40)	53,8077	29,90788		
	P (N=15)	49,5000	27,32356		
	Ogółem (N=89)	50,5882	25,76486		

Tabela 16. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach energii w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby energii (strata)	N (N=19)	28,3077	10,14384	F=2,107; p<0,108(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	40,9333	13,62491		
	S2 (N=40)	40,0385	18,82016		
	P (N=15)	34,2857	15,33938		
	Ogółem (N=89)	36,8088	16,07005		

Tabela 17. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (znaczenie)	N (N=19)	87,1765	14,07229	F=0,671; p<0,572(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	87,5000	17,12308		
	S2 (N=40)	92,9474	18,93937		
	P (N=15)	91,2000	12,64459		
	Ogółem (N=89)	90,4884	16,67809		

Tabela 18. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej znaczenie zasobów wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (znaczenie)	N (N=19)	115,6471	29,34268	F=0,588; p<0,625(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	127,5000	21,77460		
	S2 (N=40)	125,3158	32,16604		
	P (N=15)	123,2000	22,90103		
	Ogółem (N=89)	123,4419	28,27246		

Tabela 19. Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednozynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=19)	69,5294	19,12171	F=1,207; p<0,312(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	74,0000	10,94836		
	S2 (N=40)	78,0000	19,20726		
	P (N=15)	78,4667	10,51439		
	Ogółem (N=89)	75,6628	16,75260		

Tabela 20. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej zyski w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (zysk)	N (N=19)	83,6471	27,65850	F=1,902; p<0,136(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	100,5625	22,70086		
	S2 (N=40)	93,9737	31,16173		
	P (N=15)	105,0000	18,58571		
	Ogółem (N=89)	95,0814	27,64490		

Tabela 21. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach wewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby wewnętrzne (strata)	N (N=19)	50,0588	24,80038	F=0,866; p<0,462(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	59,5625	17,54981		
	S2 (N=40)	55,5135	24,18864		
	P (N=15)	48,1333	22,10322		
	Ogółem (N=89)	53,8824	22,81468		

Tabela 22. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej straty w zasobach zewnętrznych w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Zasoby zewnętrzne (strata)	N (N=19)	66,4118	39,79017	F=0,576; p<0,633(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	79,9375	31,41225		
	S2 (N=40)	72,9189	36,53034		
	P (N=15)	65,5333	32,05100		
	Ogółem (N=89)	71,6353	35,31182		

Tabela 23. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze negatywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie negatywne	N (N=19)	15,6000	6,33358	F=0,540; p<0,657(n.i.)	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	16,1538	6,21619		
	S2 (N=40)	16,3548	5,13516		
	P (N=15)	14,1333	5,80476		
	Ogółem (N=89)	15,7162	5,66295		

Tabela 24. Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji i testów post hoc dla zmiennej religijne strategie zaradcze o charakterze pozytywnym w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stressem K. Pargamenta w grupie osób uprawiających prostytucję (N=89)

Zmienna	Grupy	Średnia	Odchylenie standardowe	Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji	Wyniki testów post hoc
Religijne radzenie sobie pozytywne	N (N=19)	18,9333	7,67618	F=2,734; p<0,051	P-N n.i. P-S1 n.i. P-S2 n.i.
	S1 (N=15)	22,9231	6,70151		
	S2 (N=40)	20,0968	5,03557		
	P (N=15)	24,2667	5,27076		
	Ogółem (N=89)	21,2027	6,20203		

INDEKS OSÓB

- Ackerman R. 94, 135
Akers R. 366, 383
Alarid L. 363, 383
Alboreda-Florez J. 35
Aldenderfer M. 62, 64
Ambrozik W. 36, 347, 353
Andrews D. 99, 136, 364, 386
Antiocheński Ignacy, św. 10
Antoniszyn M. 415
Antonovsky A. 169, 171, 199
Arbioleda-Florez J. 33, 35
Arnold L. 168, 199, 335, 353
Audy R. 200
Augustyn, św. 10
Augustynowicz W. 6, 7, 139-164,
413-433
- Babiarz R. 388, 389, 409
Babiker G. 168, 199, 335, 353
Badory S. 263
Badura-Madej W. 358, 383
Badźmirowska-Masłowska K. 31, 35, 240,
244, 261
Bailey S. 391, 410
Baltes P. 25, 36
Bałandynowicz A. 22, 34, 35, 165, 199
Banbury S. 339, 353
Bandura A. 197, 198, 199
Barbalet J. 21, 35
Bartczuk R. 5, 39-65, 89, 90
Bartkowicz Z. 263, 264
Bartosz B. 391, 410
- Baryluk M. 264
Bassuk E. 391, 409
Batawia S. 241, 243, 261
Beck C. 433
Bellavia C. 412
Benda B. 21, 35
Benedykt XVI, papież 9, 11, 12, 430, 432
Bergin A. 200
Berkman L. 24, 35
Bernard H. 136
Biela A. 136
Bielecka E. 165, 166, 199
Bielicki E. 240, 261
Bieńko M. 145, 146, 162
Bill W. 127
Binkiewicz P. 207, 234
Birmingham L. 358, 384
Bissel H. 409
Bittel J. 389, 410
Blashfield R. 62, 64
Blumstein A. 34, 35
Błachut J. 17, 18, 21, 24, 35, 171, 333,
353, 360, 361, 362, 363, 364, 384
Błażej E. 391, 410
Bobrowski K. 295, 326
Boczeń J. 70, 90
Boćwińska-Kiluk B. 165, 166, 199
Bogusz L. 165, 199
Bonta J. 17, 35
Borecka-Biernat D. 242, 262
Borucka A. 295, 327
Bosko Jan, św. 10

- Bradshaw C. 353
Braithwaite J. 360, 384
Bragiel J. 263
Brendgen M. 386
Bresnahan M. 411
Brown R. 364, 384
Brown S. 93, 94, 130, 134, 135
Browne D. 90, 241, 242, 243, 262
Bruno F. 327
Brzezińska M. 295, 296, 327
Brzeziński J. 63, 64
Budrewicz I. 432
Burnam A. 410
Bursik R. 25, 35
Burton V. 36
Burzawa J. 285, 286, 322, 326
Butler J. 427
- Calhoun G. 331, 353
Cameron R. 289, 326
Campbell R. 195, 196, 199
Carroll J. 327
Cekiera Cz. 175, 199, 239, 262, 392, 410
Chałas K. 279, 280, 286
Chatham L. 100, 135
Chimiczewski P. 207, 234
Chmielewska H. 330, 335, 336, 338, 353, 354, 357, 384
Chmielowski A. 410
Chwaszcz J. 6, 7, 71, 91, 139-164, 237-264, 296, 326, 359, 376, 384, 387-412, 388, 389, 391, 410, 413-433
Cierpiąłkowska L. 93, 135
Cieślak R. 24, 37
Ciosek M. 329, 330, 331, 332, 333, 335, 337, 353, 357, 384
Clear T. 359, 384
Cohen I. 200
Cohen Y. 384
Coleman J. 23, 35, 37
Copes H. 22, 23, 36
Cormier C. 37
Corrado R. 358, 361, 363, 384
Cottle C. 99, 135
Cressey D. 353
Crombach L. 58, 59, 60
Crosier A. 389, 391, 392, 410
Cudak H. 67, 72, 90, 168, 199, 292, 326
Culhane D. 410
Cullen F. 36, 38, 383
Czabała Cz. 126, 135
Czarnocki A. 433
Czeredrecka B. 139, 141, 144, 162
Czerwińska A. 204, 206, 207, 234
Czerwińska E. 240, 262
Czuma I. 326
Czyż E. 169, 199
- Daeschler C. 412
Davies S. 38
Dąbrowski K. 195, 199, 200
Dear G. 335, 353
Dell'Uomo G. 327
Deutsch H. 414
Dębski M. 403, 404, 405, 410
Dodson K. 378, 384
Domański H. 268, 286
Draine J. 391, 410
Drechsler A. 327
Duchon L. 411
Dufour F. 426, 432
Dulit E. 293, 326
Duracz-Walczak A. 391, 410
Dyczewski L. 411
Dydycz B. 281, 282, 286
Dyńia P. 367, 384
Dziubińska-Michalewicz M. 267, 268, 286
- Ekonjo G. 203, 205, 207, 234
Ellison C. 199
Ennett S. 391, 410
- Fararo T. 37
Farrington D. 18, 35, 71
Federman E. 391, 410
Fiałkowski M. 136
Filipp E. 204, 205, 207, 208, 209, 235
Florczak J. 391, 410

- Flowers C. 327
Fonderska S. 282, 283, 286
Fornalik I. 163, 164
Fotyga B. 295, 326
Franciszek, św. 9
Frankowicz-Gasiul B. 204, 205, 206, 207, 234
Frączek A. 36, 332, 353, 385
Freund A. 25, 36
Freytey P. 386
Fromm E. 293, 326
Furgała A. 327
- Gaberle A. 35, 199, 353, 384
Gajewska G. 139, 162, 163
Galea M. 90
Gardian R. 413, 414, 415, 416, 417, 426, 427, 432
Garfield S. 200
Gaś Z. 323, 326
Gawel M. 327
Gieysztor A. 432, 433
Gillen E. 5, 11-13
Gindrich P. 238, 243, 262
Glackman W. 384
Glaser B. 353
Glass T. 24, 35
Gocko J. 197, 199
Goffman E. 335, 353
Gordon M. 31, 36, 338, 353
Gozdyra M. 279, 280, 286
Górecki P. 255, 262
Grant P. 364, 384
Grasmick H. 25, 35
Gray-Little B. 365, 384
Greczuskin A. 171, 172, 200
Greenblatt M. 410
Griffiths M. 296, 326
Grob A. 36
Grossman S. 391
Gryboś M. 203, 205, 207, 234
Grygielski M. 67, 90
Grzechocińska B. 204, 207, 234
Gurycka A. 17, 36
- Haan W. 27, 36
Habig C. 386
Hacker W. 26, 36
Hadley T. 410
Hafdahl A. 365, 384
Hanas W. 327
Hanyga-Janczak P. 139, 145, 162
Harrell F. 62, 64
Harris G. 37
Hartog J. 200
Hartwell S. 391, 410
Heilbrun K. 135
Heine M. 162, 163
Hemmati T. 385
Hepburn J. 34, 36
Heszen-Niejodek I. 43, 64, 390, 410
Hiller M. 135, 288
Hills A. 353
Hirschfeld M. 414
Hobfoll S. 12, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 39, 40, 64, 42, 57, 59, 60, 77, 78, 79, 80, 81, 89, 90, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 135, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 199, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 234, 248, 249, 250, 251, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 321, 326, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 369, 370, 371, 372, 373, 377, 379, 381, 382, 383, 384, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 420, 421, 422, 423, 424
Holden G. 198, 199
Hollin C. 71, 90, 241, 242, 243, 262
Hołyst B. 136, 176, 199, 238, 262, 329, 330, 331, 332, 333, 337, 338, 347,

- 353, 354, 355, 385, 386, 391, 394,
410, 417, 427, 432
- Hornle R. 414
- Hummer R. 196, 199
- Hurlock E. 171, 199
- Idziak G. 327
- Illasiewicz-Skotnicka E. 269, 286
- Imieliński K. 413, 415, 416, 426, 432
- Izdebska J. 244, 262, 326
- Izdebski Z. 208, 209, 234
- Jackson A. 59, 64
- Jacyniak A. 95, 135, 167, 199
- Jahiel R. 411
- James L. 411
- Jan Paweł II, papież 10, 12, 65, 67, 164,
235, 288, 324, 325, 430, 432
- Januszewska E. 135
- Jarosz M. 6, 61, 64, 89, 90, 203-235,
287
- Jarząbek G. 205, 206, 235
- Jasiński J. 362, 384, 415
- Jaskot A. 6, 237-264
- Jaworowska A. 58, 64
- Jaworowska K. 333, 334, 354
- Jaworska T. 287
- Jedleński S. 240, 262
- Jelonkiewicz I. 170, 199
- Jędrzejak K. 338, 353, 354, 384
- Jędrzejewski M. 174, 175, 199
- Jędrzejko M. 414, 417, 418, 426, 432,
433
- Jimenez L. 411
- Joe G. 135
- Johnson V. 134, 135
- Jundziłł E. 391, 411,
- Jurasz-Dudzik Ł. 353, 354
- Juszczuk S. 262
- Kacmajor M. 60
- Kaczmarek M. 157, 162
- Kafetzopoulos E. 267, 281, 286
- Kalinowski M. 5, 7, 67-91, 196, 199, 253,
254, 255, 262, 283, 284, 286, 289-
328, 290, 322, 326, 327, 410, 411,
430, 432, 433
- Kamiński T. 389, 410, 411, 412
- Kamińska U. 143, 144, 145, 146, 159,
162
- Kamiński M. 136
- Karczewski T. 353, 354, 384
- Karpowicz P. 266, 269, 286, 293, 326
- Karwowska M. 238, 263
- Kawachi I. 35
- Kawczyńska-Butrym Z. 270, 286, 389,
390, 410
- Kazemian L. 366, 384
- Kellett P. 391, 410
- Kelley L. 291, 327
- Kelly C. 363, 384
- Kelly J. 363, 384
- Kempmeier C. 386
- Kendall P. 168, 199
- Kerley K. 22, 23, 36
- Kędzierska G. 417, 433
- Khatri N. 378, 384
- Kinsey A. 413
- Kjelsberg E. 19, 36
- Kłós B. 267, 269, 287
- Kłosowska A. 174, 200, 265, 287
- Knickman J. 411
- Kociszewski A. 287
- Koegel P. 391, 410
- Koenig H. 57, 60, 65
- Kojder A. 283, 287
- Kolankiewicz M. 141, 143, 163, 164
- Komorska M. 70, 71, 90
- Konopnicki J. 69, 90
- Kornas-Biela D. 200
- Korzeba Z. 411
- Kosewski M. 337, 338, 354
- Kosińska-Dec K. 170, 199
- Kościuch J. 321, 326
- Kotarbiński T. 162, 163
- Kotlarska-Michalska A. 393, 410
- Kowalczyk-Jamnicka M. 68, 73, 90, 262,
264, 413, 414, 416, 417, 426, 427,
433

- Kowalewski T. 411
Kozaczuk F. 136, 240, 244, 262
Kozak S. 165, 177, 200
Kozarzewski P. 266, 267, 287
Kozdrowicz E. 67, 90
Krajewski K. 35, 199, 353, 384
Krantz D. 411
Krawczyńska M. 235
Kromolicka B. 323, 326
Kroner D. 385
Krotochwil S. 377, 378, 384
Kruczyński D. 327
Kruskal W. 64
Kubacka-Jasiecka D. 358, 376, 384
Kuć M. 36, 199, 326, 354, 384, 385
Kulesa A. 166, 169, 192, 200
Kulik A. 326
Kulka B. 389, 391, 410
Kulpiński F. 145, 146, 163
Kurzępa J. 416, 417, 433
Kwak A. 162
Kwasik K. 327
Kwaśniewski J. 410
- Lachowska B. 166, 200
Lah M. 57
Laub J. 364, 385
Laws D. 375, 385
Lazarus R. 35, 36, 42, 64
Le Blanc M. 366, 384
Ledwoch B. 94, 135
Ledwoch M. 94, 135
Lee R. 135
Lelonek B. 295, 296, 327
Lepa A. 296, 327
Lepalczyk I. 90
Leppert R. 287
Leszcz M. 130, 137
Liebling A. 335, 354
Lilly R. 57, 59, 64
Link B. 390, 393, 394, 411
Linowski K. 95, 96, 135
Loeber R. 385
Loewy M. 386
- Lombroso C. 414
Loyola Ignacy, św. 10
Lu H. 287, 385
- Łapiński P. 353, 354, 384
Łopatkowa M. 139, 163, 165, 200
Łuczynski A. 165, 168, 169, 200
- Macacci L. 323, 327
Machel H. 16, 18, 36, 332, 338, 346,
347, 348, 354, 357, 359, 385
Maciejewicz H. 206, 234
MacKenzie R. 136
Maguire M. 36
Majchrzyk Z. 240, 245, 262
Makowska H. 34, 36
Malak B. 16, 36, 360, 364, 385
Malec J. 366, 385
Marek A. 415
Marianowski L. 204, 207, 234
Marianiński J. 261, 262
Marciniak G. 142, 163
Marszałek A. 137, 199, 200, 262, 264,
354
Martens W. 381, 385
Martynowicz-Hetka E. 165, 200
Marwitz G. 414
Marzec H. 70, 90
Marzec-Holka K. 240, 262
Maslow A. 167, 200
Matczak A. 58, 64
Matyjas B. 162, 243, 244, 262, 291, 292,
327
Mazerolle P. 31, 36, 37
McGrew M. 206, 234
McKay S. 285, 287
McWhirter A. 71, 91, 287
McWhirter B. 71, 91, 287
McWhirter E. 71, 91, 241, 262, 287
McWhirter J. 71, 91, 270, 287
Mellibruda J. 95, 96, 135
Merlo A. 21, 36
Michalik A. 204, 206, 207, 234
Michalik Józef, abp 5, 9-10

- Michalski J. 331, 354
Mickelson K. 409
Miethe T. 282, 287, 359, 385
Milewska B. 37, 168, 199, 200
Miller J. 38
Mills J. 363, 385
Millson W. 21, 22, 37
Miluska J. 410,
Miłkowska G. 166, 169, 192, 200
Moczydłowska J. 415, 433
Moffitt T. 19, 36, 358, 385
Moore J. 391, 410
Morgan R. 36
Moskalewicz J. 271, 287
Mudrecka I. 253, 256, 263
Muskala M. 20, 36
- Najda M. 17, 37
Nam C. 199
Nesterenko A. 286
Niemiec K. 235
Niewęglowski J. 293, 327
Niewiadomska I. 5, 6, 7, 15, 18, 36, 57,
58, 64, 71, 91, 93-137, 128, 129,
133, 136, 199, 165-201, 271, 272,
286, 287, 289-328, 295, 296, 320,
324, 327, 329-355, 336, 354, 357-
386, 366, 384, 385, 430, 432, 433
Novello R. 326
Nowak B. 353, 354, 384
Nowak L. 207, 234
Nowicka J. 95, 96, 135
- Obłąkowska-Rogała J. 95, 136
Obuchowska I. 168, 169, 200
Obuchowski K. 166, 200
Ochmański M. 99, 136
Odgers C. 384
O'Grady B. 38
Ohme R. 365, 385
Okulicz-Kozaryn K. 295, 327
Olech P. 403, 404, 405, 410
Olejek A. 207, 234
Oleś M. 91
- Oleś P. 26, 37
Olszewska J. 234
Olszewski A. 168, 200
Olszewski J. 234
Oniszczenko W. 37, 95, 136
Opora R. 256, 263
Ortmann R. 198, 200
Orwid M. 293, 294, 327
Ostrihanska Z. 171, 172, 200, 365, 366,
38
Ostrowska D. 255, 263
Ostrowska K. 32, 37, 135, 136, 199
Ostrowski T. 384
Ouimet M. 21, 37
Owens B. 412
- Pabian J. 415
Palak Z. 263, 264
Palmer E. 90, 241, 242, 243, 262
Pałczyńska B. 203, 205, 207, 234
Papież J. 137, 200, 263, 265, 266, 269,
287, 293, 327, 354
Parent-Duchtelt I. 414
Pargament K. 41, 57, 60, 64, 65, 77, 82,
104, 149, 156, 179, 213, 248, 275,
300, 342, 370, 396, 421, 425
Passero J. 412
Passini B. 140, 141, 143, 144, 145, 146,
163
Paternoster R. 31, 37
Pawela S. 329, 354
Pawlak-Jordan B. 417, 418, 433
Pawlica B. 99, 137
Pawłowicz E. 139, 163
Pawłowska A. 204, 205, 207, 208, 209,
235
Pawłowska R. 391, 411
Pawłowski P. 37
Payne G. 36
Peplau L. 166, 200
Perez L. 57, 60, 65
Perlman D. 166, 200
Perloff J. 409
Perrig W. 36

- Pescosolido B. 411
Petersilia J. 22, 34, 37, 363, 376, 385
Phelan J. 390, 393, 394, 411
Piekarska A. 143, 144, 163
Piekut-Brodzka D. 389, 391, 392, 393, 411
Pietrasik D. 204, 205, 207, 208, 235
Pietruszewski K. 293, 294, 327
Pietruszka M. 326
Pilch T. 90, 268, 287, 292, 327
Płukis A. 137, 200, 263, 354
Płużek Z. 95, 135, 167, 199
Pływaczewski W. 417, 433
Polewczyk I. 262
Pomianowski R. 358, 385
Popielski K. 431, 433
Poprawa R. 32, 37
Pospiszyl I. 100, 136
Pospiszyl K. 238, 263, 244, 263, 331, 354
Poznaniak W. 360, 362, 385
Praszkier R. 194, 200
Prężyna W. 134, 136
Przeclawska A. 270, 287
Przygoda W. 136
Przymieński A. 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 411
Pstrąg D. 100, 136
Pytka L. 15, 37
- Quinsey V. 19, 20, 37
- Rabideau J. 389, 393, 411
Raczkowska-Bogdanowicz E. 241, 257, 263
Radochoński M. 16, 20, 21, 25, 37, 364, 385
Rafferty J. 57, 392, 393, 411
Rajska-Kulik I. 173, 200, 240, 263
Rankin N. 71
Raskin White H. 366, 385
Redo S. 353, 354, 355, 385, 386
Reese E. 287, 385
Reiner R. 36
Rew L. 391, 411
Reykowski J. 332, 354
- Rhoden J. 97, 136
Ricci L. 327
Rice M. 37
Riessman F. 126, 136
Robertson M. 390, 391, 393, 410, 411, 412
Robinson B. 97, 136, 290, 291, 327
Rodacka-Wróbel D. 205, 210, 235
Rogers R. 199
Rokach A. 166, 167, 168, 200
Rose D. 384
Rosenhan D. 21, 37, 95, 136, 407, 411
Rosenthal T. 197, 198, 200
Rosta W. 414
Rotter J. 57, 58, 63, 75, 101, 102, 147, 177, 211, 247, 273, 298, 340, 368, 395, 419
Rowan-Szal G. 135
Rowicki L. 267, 269, 281, 287
Roykiewicz A. 195, 200
Rozynek P. 32
Rura G. 165, 166, 169, 171, 192, 200
Rusiniak E. 327
Ryder J. 384
Ryś M. 93, 95, 97, 136
Rzepliński A. 384
- Sadowscy, B., T. 389, 411
Salzer M. 410
Sampson R. 364, 385
Scheff T. 27, 37
Schirmacher R. 414
Schneider K. 415
Schoenholtz-Read J. 126, 136
Seligman M. 21, 37, 95, 136, 407, 411
Sendyk M. 140, 163
Sermat V. 166, 168, 169, 200
Serper M. 391, 412
Sędzicki M. 140, 141, 142, 163
Sęk H. 23, 24, 32, 37, 126, 135, 170, 201, 333, 334, 354, 384, 385, 390, 410, 411
Shinn M. 389, 392, 411
Shore W. 234

- Sidorowicz S. 389, 390, 391, 392, 411
Siemaszko A. 174, 201, 359, 360, 361, 362, 385
Sierosławski J. 287, 295, 326, 327
Sikorska-Głodowicz M. 271, 272, 287, 295, 327
Sikorski D. 326
Simon B. 363, 386
Simourd L. 99, 136, 364, 386
Simpson D. 135
Sitek-Koniuszewska S. 157, 163
Sitkowska K. 99, 136
Słowik S. 327
Smith B. 57, 60, 65
Sobańska A. 204, 235
Sobolewska-Mellibruda Z. 95, 135
Sobolewski A. 37, 325
Sobolewski Z. 136, 327
Socha E. 286
Sołtys A. 143, 144, 163
Sołtysiak T. 67, 91, 100, 136, 238, 262, 263, 264, 391, 411, 432
Sosin M. 391
Sowińska-Przepiera E. 205, 206, 235
Spahlinger P. 386
Spearman C. 58
Stachowiak S. 262
Stachura K. 410
Stanisławczyk P. 295, 327
Stankiewicz L. 376, 386
Stańdo-Kawecka B. 347, 354
Stefurak T. 353
Stelmach J. 99, 136, 240, 263
Steuden S. 166, 201, 333, 334, 354, 391, 392, 411
Stewart L. 21, 22, 37
Stępniański P. 36, 353
Stodolska L. 353, 354, 384
Stojanowicz D. 411
Stouthamer-Loeber M. 385
Strelau J. 32, 37, 135, 411
Stueve A. 411
Sturmer S. 386
Suder-Malukiewicz J. 263
Sung H. 367, 384
Surowiec I. 291, 295, 328
Syndyk M. 168, 201
Szadkowska J. 238, 263
Szafraniec K. 266, 270, 287
Szałański J. 238, 263, 331, 335, 337, 353, 354, 393, 411
Szamota B. 385
Szczepaniak J. 139, 140, 143, 157, 159, 163
Szczepaniak P. 17, 21, 22, 24, 37
Szewczyk L. 60, 65, 90, 91
Szkudlarek T. 268, 287
Szot L. 6, 265-288
Sztander W. 94, 96, 136
Sztobryn-Giercuskiewicz J. 100, 101, 136, 413, 433
Sztompka P. 270, 287, 363, 364, 366, 386
Szulc M. 327
Szulik M. 417, 418, 433
Szuniewicz B. 411
Szydłowska M. 411
Szymanowska A. 21, 37, 99, 136
Szymanowski T. 21, 22, 23, 37, 287, 338, 354, 358, 359, 375, 386
Szymańczak J. 267, 287
Szymborska A. 139, 163
Szymczak E. 337, 338, 353, 354, 384
Śledzianowski J. 389, 390, 391, 392, 412
Śliwowski J. 337, 354, 361, 386
Śmilgin-Malinowska M. 143, 144, 163
Śpila B. 414, 417, 418, 433
Świątkiewicz G. 287
Świątkowska K. 327
Świętochowska U. 338, 354
Świtka J. 36, 199, 384, 385
Talik E. 60, 65
Tam T. 391, 412
Tamhan G. 63
Tanner J. 21, 37
Telka L. 146, 163
Terelak J. 32, 38

- Thomas D. 412
Thomson D. 353
Tice P. 385
Tkaczyk-Sztylkowska W. 417, 433
Tobacyk J. 134, 136
Toczyński W. 90
Toro P. 389, 390, 391, 393, 411, 412
Tremblay R. 386
Tukey J. 63
Tyburcy M. 286
Tyszkiewicz L. 347, 354
- Uchnast Z. 136
Urban B. 19, 37, 38, 136, 240, 245, 257,
262, 263, 354, 385, 433
- Velmer B. 383
Vitaro F. 363, 365, 386
Vos J. 27, 36
- Walczak B. 192, 201
Wall D. 412
Wallis W. 64
Wallman J. 34, 35
Walters G. 27, 38, 363, 378, 386
Wąlejsza A. 366, 385
Warren M. 391, 412
Wawrzak-Chodaczek M. 245, 264
Wątła-Bechaj D. 335, 354
Weinmuller E. 90, 91
Weitzman B. 389, 411
Welch B. 63
Welte J. 386
Wever U. 386
Węgliński A. 256, 264
Wieczorek W. 386
Wilcox R. 63, 65
Wilczyńska A. 209, 235
- Wilk J. 90, 91, 286, 288, 326, 327,
328
Wilkinson R. 22, 38
Wilsnack R. 272, 288
Wilsnack S. 272, 288
Winiarski M. 70, 91
Witkowski T. 136
Woydyłło E. 96, 137
Wolf Y. 381, 386
Wolińska J. 239, 241, 264
Wołowicz M. 332, 355, 357, 386
Woronowicz B. 96, 97, 136, 291, 328
Wosicki P. 83, 91
Woźniak-Krakowian A. 99, 137
Wójcik D. 385
Wright J. 17, 23, 38
Wright M. 17, 38
Wu T. 391, 412
Wyleżałek J. 256, 264
Wyszyński Stefan, kard. 288
Yalom I. 130, 137
- Zawadzki B. 37
Zawisza-Masłyk E. 239, 264
Zhang L. 363, 386
Zieja Z. 158, 164
Zielińska A. 90
Zielińska M. 208, 235
Zieliński A. 287
Zieliński J. 326
Zieliński P. 326
Zlotnick C. 391, 412
Zwoliński M. 170, 201
Zybała Z. 269, 288, 279, 288, 289, 292,
328
Zydorek M. 234
- Żabczyńska E. 238, 244, 263

